T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİMDALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ ALANINDA GELENEKSEL VE MODERN ELİTLERİN İKTİDAR MÜCADELESİ (1918-1932): BOURDİEUCÜ BİR ANALİZ

DOKTORA TEZİ

Metehan KARAKURT

KOCAELİ 2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİMDALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ ALANINDA GELENEKSEL VE MODERN ELİTLERİN İKTİDAR MÜCADELESİ (1918-1932): BOURDİEUCÜ BİR ANALİZ

DOKTORA TEZİ

Metehan KARAKURT

Danışman: Prof. Dr. Âdem ÇAYLAK

KOCAELİ 2024

T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİMDALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ ALANINDA GELENEKSEL VE MODERN ELİTLERİN İKTİDAR MÜCADELESİ (1918-1932): BOURDİEUCÜ BİR ANALİZ

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan: Metehan KARAKURT
Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Karar ve No: 28.06.2024-22

KOCAELİ 2024

ÖNSÖZ

Çok uzun bir süredir üzerinde çalıştığım doktora tez çalışmam, katkısını ve desteğini esirgemeyen hocalarımın ve arkadaşlarımın da yardımıyla şimdi son halini aldıktan sonra, üzerimde bırakmış olduğu ağırlığı ve bedenimde yaratmış olduğu etkiyi derinden hissediyorum. Karmaşık tarihsel bir dönemi, direnişleri, rekabetleri, yenilgileri, felaketleri, sürgünleri ve unutulmaya yüz tutmuş yaşam öykülerini anlamaya ve sorgulamaya çalıştığım bu tezimi, uykusuz gecelerime ve stresli anlarıma tüm inceliği, özeni ve dinginliğiyle bana eşlik etmiş olan, yaşama dair ne varsa konuşabildiğim sevgili eşim Rojda'ya ve en çok da hayatını çocuklarına adayan değerli annem Gulê ve babam Mehmed'e ithaf ediyorum.

Çalışmamın her safhasında entelektüel bilgi ve birikimiyle katkı sunan, yönlendirmeleri ve destekleriyle tezimin nihai halini almasını sağlayan danışman hocam Âdem Çaylak'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Onun öğrencisi olmakla daima iftihar edeceğim. Entelektüel bilgisi ve titizliğiyle beni kendisine hayran bıraktıran sevgili Adem Çelik hocam, önerileri, eleştirileri ve katkılarıyla bu zorlu süreci tamamlamamı sağladı. Hocalığı ve dostluğu için kendisine çok teşekkür ederim. Tezin kuramsal çerçevesini oluşmasında önemli katkıları olan değerli hocam Tuba Kancı Doğan, milliyetçilik olgusu üzerine daha derinlemesine düşünmemi sağladı. Kendisine çok teşekkür ederim. Savunma jürisinde bulunan değerli hocalarım Cengiz Sunay ve Erkan Doğan'a katkıları için teşekkür ederim. Bourdieu'yu tanımamı sağlayan, tez sürecinde zihnimdeki karmaşıklığı gideren, dağıldığımda toparlanmamı sağlayan ve bitmek bilmez sorularıma her zaman içtenlikle yanıt veren sevgili hocam Aykut Aykutalp'e katkıları ve dostluğu için çok teşekkür ederim. Doktora sürecimin en önemli kazanımlarından biri de sevgili Cansu Kaymal'ı tanımaktı. Tez sürecinde her zaman yanımda olan, desteğini ve dostluğunu hissettirecek kadar dürüst ve samimi sevgili Cansu'ya ne kadar teşekkür etsem az kalır.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....i
ÖZET.....v
ABSTRACT.....vi
KISALTMALAR.....vii
GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE 13

1.1. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARINDA ELİTLERİN REKABETİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR.....14

1.2. KLASİK ELİT TEORİLERİNDE SEÇKİNLERİN REKABETİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR.....14

1.2.1. Wilfredo Pareto ve Elit Dolaşımı.....13
1.2.2. Gaetano Mosca ve Yönetici/Politik Sınıf.....16
1.2.3. Robert Michels ve Oligarşinin Tunç Kanunu.....18
1.2.4. C. Wright Mills ve İktidar Elitleri.....19
1.2.5. Klasik Elit Teori Karşısında Bourdieucü Pratik Teori.....21

1.3. BOURDİEUCÜ PRATİK TEORİNİN KAVRAMLARI VE DÜŞÜNÜMSEL SOSYOLOJİ.....26

1.3.1. Oyun Metaforu.....30
1.3.2. Alan.....32
1.3.3. Habitus.....39
1.3.4. Sermaye.....45
1.3.5. Doxa ve İllusio.....51

İKİNCİ BÖLÜM

2. KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ.....54

2.1. MİLLİYETÇİLİKTEN ÖNCE KÜRTLER VE "KÜRDİSTAN" 54

2.2. OSMANLI-KÜRT İLİŞKİLERİ.....57

2.3. OSMANLI MERKEZİLEŞTİRME POLİTİKALARININ KÜRDİSTAN COĞRAFYASINA YANSIMALARI.....60

2.3.1. Yarı-Otonom Kürt Emirliklerin Tasfiyesi.....63

2.3.2. Bedirxanî Ailesi ve Bedirxan Bey'in 1847'deki İsyanı.....64

2.3.3. Kürdistan Eyaleti'nin Kurulması (1847-1867).....67

2.3.4. Siyasal Uzamda Ortaya Çıkan Otorite Boşluğu.....69

2.3.5. Şeyhlerin Politik Bir Figür Olarak Ortaya Çıkışı.....71

2.3.6. Şemdinan Ailesi ve Şeyh Ubeydullah'ın 1880'deki İsyanı.....73

2.4. KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ ALANININ OLUŞUMU VE GELİŞİMİ.....80

2.4.1. Kürt Modernleşmesi ve Kültürel Milliyetçilik.....83

2.4.2. Kurdistan Gazetesi (1898).....86

2.4.3. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908).....96

2.4.3.1. Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (1908).....104

2.4.4. Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1910) 107

2.4.5. Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti (1912).....109

2.4.5.1. Rojî Kurd Dergisi (1913) 116

2.4.5.2. Hetawî Kurd Dergisi (1913).....119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN SİYASALLAŞMASI.....124

3.1. İRŞAD (1912) 124

3.1.1. Kürt Komitesi'nin Ayaklanma Hazırlığı.....131

3.1.2. Bitlis Kürt Ulusal Hareketi (1914) 136

3.2. KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ (1918) 142

3.2.1. KTC'ye Bağlı Kuruluşlar.....149

3.2.1.1. Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti (1919) 150

3.2.2. KTC'nin Siyasi Faaliyetleri.....154

3.2.2.1. Siyasi Faaliyetlerin Dayanak Noktası: Wilson İlkeleri.....155

3.2.2.2. Temsil Sorunu: Paris Barış Konferansı.....158

3.2.2.3. KTC'nin Osmanlı Hükümetleri ile Temasları.....170

3.2.2.4. KTC'nin Amerika, Fransa ve İngiltere ile Temasları.....174

3.2.2.4.1. Ağ Kurma Stratejileri: Binbaşı Noel.....178
3.2.3. Koçgiri Kürt Ulusal Hareketi (1921) 186
3.2.4. KTC'de Konumlar, Eğilimler, Çatışmalar ve Kopuşlar.....197
3.3. AZADÎ (1921).....207
3.3.1. Azadî'nin Kuruluşu ve Amacı.....209
3.3.2. Azadî'de Kitleselleşme ve Ayaklanma Hazırlığı.....211
3.3.3. 1925 Kürt Ulusal Hareketi.....221
3.3.4. Azadî'de Konumlar, Eğilimler ve Çatışmalar.....228
3.4. XOYBÛN (1927).....234
3.4.1. Xoybûn'un Kuruluşu ve Programı.....235
3.4.2. Xoybûn'un Siyasi İstemleri ve Temsilcilikleri.....239
3.4.3. Xoybûn-Taşnak İlişkileri.....241
3.4.4. Xoybûn'un Temasları.....244
3.4.5. Ağrı Kürt Ulusal Hareketi (1927).....247
3.4.6. Xoybûn'da Konumlar, Eğilimler, Çatışmalar ve Kopuşlar.....255

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MİLLİYETÇİ KÜRT ELİTLERİN BOURDİEUCÜ ANALİZİ.....267
4.1. GELENEKSEL ELİTLERİN BOURDİEUCÜ ANALİZİ.....268
4.1.1. Seyyid Abdülkadir.....269
4.1.2. Molla Said-i Kurdî.....281
4.1.3. Seyyid Şefik Arvasi.....295
4.1.4. Şeyh Said.....303
4.1.5. Şeyh Ali Rıza.....313
4.1.6. Haco Ağa.....319
4.2. MODERN ELİTLERİN BOURDİEUCÜ ANALİZİ.....326
4.2.1. Emin Ali Bedirxan.....326
4.2.2. Miralay Cibranlı Halit.....336
4.2.3. İhsan Nuri Paşa.....345
4.2.4. Celadet Bedirxan.....359
4.2.5. Memduh Selim.....372

4.2.6. Ekrem Cemilpaşa.....381

SONUÇ.....397

KAYNAKÇA.....407

ÖZGEÇMİŞ.....427

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Kürt toplumunda ayrıcalıklı bir toplumsal konumu işgal eden modern ve geleneksel Kürt elitlerin bu konumlarını yeniden üretmek için dahil oldukları milliyetçi Kürt uzamındaki rekabet mücadelelerini Pierre Bourdieu'nün kavramları üzerinden açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak, 1918-1932 döneminde KTC, *Azadî* ve *Xoybûn* gibi örgütlerde bir araya gelen ve farklı habitus ve sermaye türlerine sahip olan geleneksel ve modern elitlerin rekabet mücadeleleri araştırılmıştır. Bu rekabet mücadelelerini daha görünür kılmak için elit gruplar arasındaki mücadele konuları belirlenmiş, milliyetçi tahayyülleri arasındaki farklılıklar tespit edilmiştir. Alanda farklı fraksiyonları temsil eden modern ve geleneksel elitler arasındaki ilişkilere ve alanın dışındaki sosyo-politik gelişimlerin Kürt milliyetçiliği alanına ve alanda egemen konumda yer alan milliyetçi eyleyicilere etkisini birlikte ele alan bu çalışma, tarihsel süreçte milliyetçi Kürt uzamında hâkim eğilimde yaşanan değişim ve dönüşümleri de ortaya koymuştur. Nitel bir yöntemle yapılan bu çalışmada, Kürt milliyetçiliği alanında "suç ortağı rakipler" olarak bir araya gelen modern ve geleneksel elitlerin rekabet mücadeleleri belirli soru, sorunsal ve argüman ekseninde analiz edilmiş, profilleri tüm yönleriyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pierre Bourdieu, Kürt milliyetçiliği alanı, milliyetçi Kürt elitler, Kürt ulusal hareketi.

ABSTRACT

The aim of this study is to explain the competitive struggles of modern and traditional Kurdish elites, who occupy a privileged social position in Kurdish society, in the nationalist Kurdish space in which they are involved in order to reproduce this position through Pierre Bourdieu's concepts. Accordingly, the competitive struggles of traditional and modern elites with different types of habitus and capital, who came together in organisations such as KTC, *Azadî* and *Xoybûn* in the period 1918-1932, were first examined. In order to make these competitive struggles more visible, the issues of struggle between elite groups were identified, and the differences between their nationalist imaginations were determined. By analysing the relations between the modern and traditional elites representing different factions within the field and the impact of socio-political developments outside the field on the sphere of Kurdish nationalism and the nationalist activists in the dominant position in the area, this study has also revealed the changes and transformations in the dominant tendency in the nationalist Kurdish space in the historical process. In this qualitative study, the competitive struggles of modern and traditional elites, who have come together as "accomplice rivals" in the field of Kurdish nationalism, have been analysed on the axis of specific questions, problematics and arguments, and their profiles have been revealed in all aspects.

Key Words: Pierre Bourdieu, Kurdish nationalist space, nationalist Kurdish elites, Kurdish nationalist movement.

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

Akt.: Aktaran

Bkz.: Bakınız

Çev.: Çeviren

Dü.: Düzenleyen

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

Hêvî: Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti

HİF: Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

KKTC: Kürd Kadınları Teâli Cemiyeti

KNMC: Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti

KTC: Kürdistan Teâli Cemiyeti

KTMNC: Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti

KTTC: Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

KTTG: Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

S.: Sayfa

Vb.: Ve benzeri

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Sorunsalı

Bu çalışma, farklı habituslara, farklı sermaye (kültürel, toplumsal, ekonomik ve simgesel sermaye) hacim ve yapısına sahip olan geleneksel ve modern Kürt elitlerini belli tarihsel, toplumsal, kültürel ve politik süreçler içerisinde ortaya çıkan Kürt milliyetçiliği alanında "suç ortağı rakipler"[1] olarak bir araya getiren ve kolektif eylem olasılığını mümkün hale getiren alanın *doxa*'sını nasıl paylaştıkları ve milliyetçiliğin *illusio*'suna nasıl kapıldıklarını, alanda hâkim konumları işgal etmelerinde ve birbirleriyle rekabet etmelerinde habituslarının ve sermayelerinin ne ölçüde etkili olduğu sorularından hareketle ortaya çıkmıştır. Çalışmanın esas amacı, siyasi milliyetçiliğin, Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim olmaya başladığı dönemde, *Kürdistan Teâli Cemiyeti* (KTC), *Azadî* ve *Xoybûn* örgütlerinde bir araya gelen geleneksel ve modern elitler arasında yaşanan rekabet mücadelelerini analiz etmektir. Kürt milliyetçiliği alanında farklı habitus ve sermaye biçimlerine sahip olan elit grupların nasıl bir milliyetçilik tahayyülüne ve stratejisine sahip olduğu, habituslarının ve sermaye biçimlerinin bu tahayyül ve stratejide ne ölçüde etki ettiği, ayrıca, alandaki rekabet mücadelelerinin Kürt Ulusal Hareketleri'nin başarısız olmasında nasıl bir etkisinin olduğu bu çalışmanın esas sorunsalıdır.

Pierre Bourdieu'nün sosyoloji kuramına dayanarak kavramsal ve kuramsal çerçevesi oluşturulan bu çalışma, geleneksel ve modern elitlerin Kürt milliyetçiliği uzamındaki ilişkileri çerçevesinde ve kendi özgünlükleri bağlamında karşılaştırmalı bir şekilde incelemiş, her iki grup arasında benzerlik ve farklılıkları Bourdieucü kavram repertuarıyla tahlil etmeye çalışmıştır. Klasik elit teorisyenlerin egemenlerin ayrıcalıklı toplumsal konumuna gönderme yapan "elit" kavramını ve ekonomik etkenlere belirlenimcilik atfeden Marksistlerin "sınıf" kavramını yetersiz bulan bu çalışma, ekonomik sermayenin yanı sıra, Kürt milliyetçiliği alanında hiyerarşi, tahakküm ve vekalet ilişkilerin üretilmesinde; rekabet ve mücadelelerin ortaya

[1] Bourdieu, aralarındaki tüm farklılıklara ve karşıtlıklara rağmen belli bir alanda bir araya gelerek dayanışma gösteren eyleyicilerin "suç ortağı rakipler" olduğunu belirterek, her alanın bir mücadele alanı olarak işlediğini ifade etmiştir. Bourdieu'dan hareketle, Kürt milliyetçiliği alanında bir araya gelerek dayanışma gösteren elitler arasında yapısal bir suç ortaklığının olduğu görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bourdieu, 2021c: s. 125-131).

çıkmasında milliyetçi elitlerin ailelerinden miras aldıkları ya da sonradan edindikleri kültürel, toplumsal ve simgesel sermaye türlerini de hesaba katmıştır.

Farklı toplumsal alanlarda meydana gelen rekabet ve mücadele pratiklerini önemli ölçüde ilgili alana özgü olduğunu ve bu sebeple hiçbir alanın basitçe bir diğerine indirgenmemesi gerektiğini hatırlatan Bourdieu (2019: s. 138), üzerinde çalışılıcak her alanda bir mücadeleyle karşılaşacağımızı söylemiştir. Bourdieu'den hareketle, Kürt milliyetçiliğini bir mücadele uzamı olarak ele alan bu çalışma, Osmanlı siyaset alanın bir alt-alanı olarak ortaya çıkan ve kendi mantığı, kuralları ve özgül düzenlilikleri olan Kürt milliyetçiliği alanın somut olarak nasıl inşa edildiği, sınırlarının ne olduğu, kimlerin bunun parçası olduğu, kimin olmadığı ve gerçekten bir alan oluşturup oluşturmadığını incelemeye çalışmıştır. Bu çalışma, Kürt milliyetçiliği alanında yer alan eyleyicilerin gerek milliyetçiliğe yükledikleri anlam gerek Kürtlerin ulusal liderliği gerekse de hedefledikleri Kürdistan'ın statüsü ve biçimi gibi bir dizi konu hakkında bitmeyen bir rekabet ve çatışma içinde olduklarını öne sürmekte, söz konusu rekabet mücadelelerinin Kürt Ulusal Hareketleri'nin başarısız olmasında belirleyici etkenlerden biri olduğunu iddia etmektedir.

Kürt milliyetçiliğinin, bizzat kendi uzamı içinde bir mücadele nesnesi olarak görülmesi, milliyetçi eyleyicilerin rekabetini analiz etmeyi zorunlu kılmaktadır. Kürt milliyetçiliği alanını sadece elitlerin kendi aralarındaki iktidar mücadelesi, rekabet ve çatışmaya indirgeme eğiliminden kaçınan bu çalışma, milliyetçi eyleyiciler arasında sermayelerin eşitsiz dağılımı, tahakküm ve vekâlet ilişkilerinden kaynaklı olarak, alanda hükmedenler ile hükmedilenler arasındaki bir rekabet ve çatışmanın henüz (bu çalışmanın incelediği dönemde) ortaya çıkmadığını, alanda geleneksel ve modern olmak üzere iki elit grup arasında bir mücadeleden söz edilebileceğini öne sürmekte, milliyetçi elitlerin kendi milliyetçilik anlayışını ve stratejisini benimsetmek ve bu sayede kendi iktidarlarını dayatmak için, sermayelerini bir silah olarak kullandıklarını vurgulamaktadır. Kürt milliyetçiliği alanında farklı meşruiyet vasıflarıyla donanmış elitler, sahip oldukları silahları (sermayeleri) kullanarak, alandaki güç ilişkilerinin durumunu muhafaza etmeyi ya da dönüştürmeyi hedeflemiştir.

Kürt milliyetçiliği alanında karşılıklı etkileşime giren elit grupların simgesel iktidar mücadelelerinin mahiyetinin analizi, elitlerin geldikleri aileleri, çocukluk evrenini, habituslarının şekillendiği sosyal ortamı, ailelerinden miras aldıkları sermayeler ile edinmiş oldukları sermayeleri, eğitim aldıkları kurumları, unvanlarının etkisini, milliyetçiliğin *illusio*'suna kapılmalarında elde etmeyi umdukları çıkarların etkisini, alan içinde konumlanmalarında sermayelerinin etkisini ve verdikleri mücadeleleri, vekâlet ettikleri Kürtleri ve lideri olmak istedikleri Kürdistan'ı tahayyül etme biçimlerinin derinlikli analiziyle birlikte mümkün olabilir. Zira, milliyetçi Kürt uzamındaki rekabet ve çatışmaların, elitlerin derinlikli bir analizi yapılmadan anlaşılamayacağını iddia eden bu çalışma, iki elit fraksiyonu arasındaki rekabet mücadelelerinin izlerini KTC, *Azadî* ve *Xoybûn* üzerinden sürmeye çalışmıştır.

Çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan ilk sorular çatallanarak, Kürt milliyetçiliği alanının ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, alanın kurallarının doğal ve meşru görülmesine olanak sağlayan *doxa*'sının ne olduğu, alanda egemen olanların egemen olmayanlar üzerinde nasıl bir tahakküm ve vekâlet ilişkisi kurduğu, bu ilişkilerin güçlü bir dirençle karşılaşmadan nasıl kuşaklar boyunca devam edilip yeniden üretildiği, alanda egemen konumları işgal eden elitlerin bu konumlarını korumak ve yeniden üretmek için nasıl stratejiler geliştirdikleri, elitlerin Kürtleri mobilize etmek, eylem ve zihin şablonlarını etkileme noktasında sermayelerin nasıl bir işlevi olduğu, alanın farklı evrelerinde ortodoks ve heretik olarak görülebilecek eğilimlerin ne olduğu, milliyetçi Kürt eyleyicilerinin rakip Türk ya da Ermeni milliyetçilerine karşı hangi ortak çıkara sahip oldukları gibi bir dizi soruyu da sormayı mümkün kılmıştır.

Söz konusu sorulara yanıt bulmak için, Osmanlı'nın merkezileşme politikaları, II. Meşrutiyet'in ilanı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya doğru gitmesi, Paris Barış Konferansı'nda eski Osmanlı toprakları için yeni bir siyasi düzenin müzakere edilmesi, Ermeni milliyetçilerin talepleri, Wilson'un tüm etnik azınlıklar için siyasi olarak kendi kaderini tayin hakkı ön gören ilkelerini açıklaması, bağımsız bir Kürdistan'ı ön gören Sevres (Sevr) Antlaşması'nın imzalanması, Türk milliyetçilerinin sermayeleri Türklük ilkesi etrafında merkezileştirerek seküler bir toplum tasarımına yönelmeleri gibi bir dizi dış etkenin Kürt milliyetçiliği alanının sınırlarını ve hâkim eğilimini; alan içerisinde yer alan

eyleyicilerin milliyetçi anlayışlarını, konumlarını, stratejilerini ve sermayeleri üzerindeki etkisini tespit etmeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, tüm bu gelişmeler bağlamında, geleneksel ve modern elitlerin nasıl bir uzamda mücadele içinde olduklarının anlaşılması için, Kürt milliyetçiliğinin, alanla ilişkili olarak, bu çalışmada nasıl ele alındığına değinilmiştir.

Milliyetçiliğin oluşmasında ve kitlesel bir harekete dönüşmesinde hem aydınların hem de elitlerin rolüne dikkat çekmiş olan Smith'e göre (2013, s. 15-20), aydınlar/elitler geleneksel ve modern olanı sentezleyerek, yeniden yorumlar ve eskinin etnik yapılarını modern anlamda bir millete dönüştürür. Smith'in milliyetçilik tanımından hareketle Kürt milliyetçiliği; Kürtlerden fiili ve potansiyel bir millet oluşturmayı düşünen, Kürtler adına milli özerkliğe/bağımsızlığa, milli birliğe ve milli kimliğe ulaşmayı ve bunları korumayı amaçlayan ideolojik bir hareket olarak tanımlanabilir. Kürt milliyetçiliğini, "*kökleri kadim tarihe dayanan tutarlı bir Kürt kimliğine duyulan inanç ve tarihi bir Kürt anayurdu ya da toprağı üzerinde feragat edilemez bir kendi kaderini tayin etme hakkına kanaat getirme*" gibi biri kültürel diğeri siyasi olmak üzere iki öncüle dayalı bir şekilde tanımlanabileceğini söyleyen Hakan Özoğlu (2017: s. 30), Kürt milliyetçiliğinin zorunlu olarak bağımsızlıkçı ya da devlet karşıtı olmak zorunda olmadığını belirtmiştir. Her iki tanımdan hareketle, Kürt milliyetçiliğini sadece özerklik ya da bağımsızlık hedefleriyle sınırlamayan bu çalışma, Kürt milliyetçiliği alanının Osmanlı ve Kürt modernleşmesinin etkisiyle ortaya çıktığını, milliyetçi eyleyicilerin, alanın farklı evrelerinde kültürel ya da siyasi amaçlar doğrultusunda hareket ettiğini iddia etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasındaki güç dengesinin 18. yüzyılın ortalarına doğru değişmesi, Osmanlı'nın 19. yüzyılda merkezileşme ve devlet aygıtını güçlendirme politikalarını devreye sokması ve modernleşme sürecine girmesini de beraberinde getirmiştir. 19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun yüzyılı olarak görülebilecek pek çok açısından önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir çağdır (Ortaylı, 2019). Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme politikalarını devreye soktuğu bu yüzyıl, Osmanlı ile Kürt emirlikleri arasındaki güç ilişkisinin önemli bir dönüşüm geçirmesine de neden olmuştur. Osmanlı'nın özerk olan Kürt emirliklerini ortadan kaldırma ve merkezi idareye bağlama girişimleri, Botan emiri Bedirxan Bey

öncülüğünde bir Kürt modernleşmesi sürecini doğururken, aynı zamanda bir Kürt ‘‘ön-milliyetçiliği’’nin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. 19. yüzyılın başlarından ikinci yarısına kadar devam eden Kürt isyanları, Osmanlı’nın Kürt emirliklerini ortadan kaldırması ve merkezi yönetime bağlı Kürdistan Eyaleti’ni kurması ile sonuçlanmıştır. Kürt emirlerinin tasfiyesinin siyasal uzamda yaratmış olduğu otorite boşluğundan faydalanan Nakşibendî-Halidî şeyhlerinin dinsel alandaki simgesel ve toplumsal sermayelerinin de etkisiyle hızlıca siyasi liderlere dönüşmeleri, Kürtlerin Osmanlı merkezi iktidarı karşısında bu sefer de şeyhlerin simgesel iktidarı etrafında bir araya gelmelerine yol açmış ve Şeyh Ubeydullah İsyanı ortaya çıkmıştır.

Osmanlı, 19. yüzyıl boyunca ortaya çıkan Kürt isyanlarını bastırarak, Bedirxan, Baban ve Şemdinan ailelerini sürgünde yaşamaya mahkûm etmiştir. Söz konusu ailelerden gelen sonraki kuşaklar, ailelerinden edindikleri direnişçi Kürtlük habitusunun da etkisiyle 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ve 20. yüzyılın başında giderek gelişen Kürt milliyetçiliği alanında önemli milliyetçi eyleyiciler olmuşlardır. İki evre üzerinden ele alınabilecek milliyetçi Kürt uzamı, tarihsel süreç içerisinde çeşitli dönüşümlere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir.

İlk evrede, milliyetçi eyleyiciler daha çok Kürtlerin diline, tarihine, edebiyatına ve yaşadıkları coğrafyaya dikkat çekerek, Kürtlerin tarihten gelen toplumsal ve kültürel farklılıklarını ortaya çıkarmak gibi faaliyetler yürütmüşlerdir. Siyasi taleplerin olmadığı bu ilk aşamada, milliyetçi elitler Kürtlerin dilsel, kültürel ve tarihsel özelliklerini ortaya çıkarma yolunu seçmişlerdir. 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Kürt milliyetçiliği alanı, kültürel milliyetçilik etrafında şekillenmiş, ilk örneklerini gazete-dergi çalışmalarında ve örgütsel faaliyetlerde göstermiştir. Kültürel milliyetçilikten siyasi milliyetçiliğe geçilen ikinci evrede, milliyetçi elitler özerk ya da bağımsız bir Kürdistan hedefi doğrultusunda faaliyet yürütmüşlerdir. Özellikle siyasi milliyetçiliğin hâkim eğilim haline geldiği 1918’de ve sonrasında, milliyetçi Kürt elitler birbirleriyle rekabet ve çatışma içine girmişlerdir.

Kürt milliyetçiliği alanındaki mücadeleleri anlamanın yolu, Kürt elit sınıfının yapısını anlamaktan geçtiğini öne süren bu çalışma, alanda konumlanan Kürt elitleri geleneksel ve modern kesim şeklinde iki farklı gruba ayırmıştır. Geleneksel ve modern

elitlerin hem Kürt milliyetçiliği alanındaki konumlarında hem sermaye biçimlerinde görülen farklılaşma, alandaki konumlarına göre değişen araç ve stratejilerle bir liderlik mücadelesi içinde olmaları; bu ayrımı, alandaki mücadeleleri analiz etmek için işlevsel kılmaktadır.

Ekseriyetle dini ya da aşiret liderlerinden oluşan geleneksel elitler, kültürel sermayelerini genelde aile ve medrese ortamında edinmiş, ekonomik sermayeleri büyük ölçüde geniş toprak mülkiyetini elinde bulundurmalarından ya da toplum üzerindeki geleneksel ya da dini konumlarından kaynaklanmış, simgesel sermayeleri şeyh ya da ağa gibi unvanlara dayanan, toplumsal sermayelerini de geleneksel ya da dini bağlar sayesinde elde etmiş kişilerdir. Modern elitler ise, bulunduğu konumu çoğunlukla geleneksel toplumsal ilişkiler dolayımıyla almış olmakla birlikte, kültürel sermayesini Osmanlı ya da Avrupa'nın modern okullarından edinmiş, simgesel sermayeleri mir, miralay ve paşa gibi unvanlara dayanan, toplumsal ve ekonomik sermayelerini aileden miras almış ya da kültürel sermayeleriyle bağlantılı bir şekilde oluşmuş gazeteci, bürokrat, asker vb. kişilerdir. Hem geleneksel elitler hem de modern elitler genel olarak Kürt toplumunun üst sınıf kesiminden ve geleneksel seçkin ailelerden gelmiş kişilerden oluşmaktadır (Mermertaş, 2013: s. 226). Kürt milliyetçiliği alanına dahil olarak, ayrıcalıklı toplumsal konumlarını yeniden üretmek isteyen elitlerin Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmadan önce sahip oldukları ekonomik, kültürel, toplumsal ve simgesel sermaye miktarı tespit edilerek; bu alana dahil olma süreçleri ve alana dahil olduktan sonra nasıl bir milliyetçilik anlayışına sahip oldukları incelenmiştir.

Çalışmanın Önemi

Dünyanın farklı bölgelerinde haritaların yeniden çizilmesine neden olan milliyetçilik çağında, Kürtlerin geleceğini belirlemede büyük bir etkiye sahip olmuş geleneksel ve modern Kürt milliyetçi elitlerin geldikleri ailelerin, toplumsal kökenlerinin, habituslarının şekillendiği evrenin ve edindikleri sermayelerin incelenmesi ve bunların milliyetçilik tahayyüllerinin oluşmasında ve alanda konumlanmalarındaki etkisinin ortaya konması, yalnızca Kürt milliyetçiliğinin daha iyi anlaşılmasını açısından değil, aynı zamanda Kürt milliyetçiliği alanın ortaya çıktığı

ve geliştiği dönemin pek çok siyasi ve sosyal gelişmenin değerlendirilmesi açısından da önem taşır. Kürt toplumunun hiyerarşik yapısı içinde, işgal ettikleri konum, sahip oldukları sermaye açısından en üst katmanda yer alan milliyetçi elitler, siyasi ve sosyal değişimlerin ivme kazandığı bir dönemde, Kürtlerin geleceğine karar verme ve kitleleri harekete geçirme noktasında kilit bir konumda yer almışlardır.

Toplam sermaye hacimleri yüksek olan geleneksel ve modern milliyetçi Kürt elitler, bu sayede, Kürtler adına karar verme ayrıcalığını kendilerinde görmüş, bu sebeple Kürtler adına alınan kararlar genelde elitlerin inisiyatifinde gerçekleşmiştir. Kürt milliyetçiliği alanının ortaya çıkışında ve gelişiminde, alana ne şekilde dahil olunacağında, alanın biçimi, sınırları ve hedeflerinin belirlenmesinde etkili olan ve birbirleriyle rekabet mücadelesi yürüten geleneksel ve modern milliyetçi Kürt elitler, almış oldukları kararlarla Kürtlerin geleceğini büyük ölçüde şekillendirmişlerdir. Söz konusu konumları ve etkileri dikkate alındığında, milliyetçi elitlerin niçin ve nasıl "suç ortağı rakipler" haline geldiği, habituslarının ve sermayelerinin hem alandaki farklı grupların ortaya çıkmasında hem de bu grupların birbirleriyle rekabet etmelerindeki etkisine odaklanan bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

Milliyetçi elitlerin habitusları ve sermayeleri, alana dahil olduklarında elde etmeyi umdukları çıkarlar anlaşılmadan, Kürt milliyetçiliği alanındaki rekabet mücadelelerinin analiz edilmeyeceğini iddia eden bu çalışma, Kürt milliyetçiliği alanındaki güç ilişkilerini ve rekabet mücadelelerini anlamada güçlü bir araç sunan Bourdieucü teorinin kavramlarını Kürt milliyetçiliğine uygulayarak, bu teorik çerçevenin farklı bir tarihsel ve toplumsal bağlamda nasıl işlediğini göstermiş ve bu alandaki çalışmalara yeni bir teorik perspektif kazandırmıştır. Öte yandan, elitler arasındaki rekabet dinamikleri, alandaki güç ilişkilerini ve bu ilişkilerin Kürt Ulusal Hareketleri üzerindeki etkilerini açığa çıkararak, Kürt milliyetçiliği alanındaki içsel dinamikleri ve farklı fraksiyonlar arasındaki etkileşimleri daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Zira, geleneksel ve modern milliyetçi elitlerin aralarındaki rekabet mücadelelerinin nasıl şekillendiğini ve sürdüğünü, milliyetçilik anlayışlarının ve pratiklerinin nasıl farklılaştığını analiz etmek, farklı bölgelerden ve toplumsal katmanlardan gelen milliyetçi elitlerin karşılaştırmak ve milliyetçi elitlerin rekabetinin politik sonuçlarını anlamaya çalışmak, Kürt milliyetçiliği üzerine yapılan akademik

tartışmaları derinleştirebilir ve zenginleştirebilir. Bu çalışma, günümüzdeki milliyetçi Kürt uzamının kökenlerini ve evrimini anlamak noktasında da önemli bir arka plan sunmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıklar

Çalışmanın ilk bölümünde, klasik elit teorisyenlerinden Pareto, Mosca, Michels ve Mills'in görüşleri açıklandıktan sonra, Kürt milliyetçiliği alanındaki geleneksel ve modern elitlerin rekabetini analiz etmek noktasında yeterli ve elverişli kavramsal araçlar sunamadıkları; elitlerin oluşumunda ve rekabetinde aileyi, eğitimi, toplumsal ilişkileri, sahip olunan sermayeleri hesaba katan Bourdieu'nün pratik teorisinin klasik elit teorisinden daha avantajlı olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmanın sonraki bölümlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacağı gerekçesiyle *alan, habitus, sermaye, doxa, illusio* gibi Bourdieucü kavramların metin içinde nasıl anlaşılacağı ve konumlandırılacağı tartışılmıştır. Bourdieu'nün kavramsal repertuarı genellikle ortodoks bir tarzda kullanılageldiği için, mevcut çalışma, Bourdieucü pratik teoriye katkı sunmak için milliyetçilik alanına dikkat kesilmektedir. Çalışma, milliyetçi Kürt elitlerin siyasal alan içerisindeki konumlarını daha iyiye götürmek ya da sürdürebilmek için geliştirdikleri stratejileri ve rekabet mücadelelerini, Bourdieu'nün uyarılarını ve önerilerini de dikkate alarak ve onun repertuarında yer alan kavramları "özgürlük duygusu'' taşıyarak irdelemeye çalışmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, milliyetçi Kürt uzamının ortaya çıkmasını ve Kürt elitlerin Kürt olma halinden Kürt ulusal bilinciyle hareket eden milliyetçi eyleyicilere dönüşmelerini mümkün kılan sosyo-politik ilişkilerin tarihsel sürecine odaklanmıştır. Zira, Osmanlı'nın Kürtler ve Kürtlere meskûn coğrafyada kurmuş olduğu egemenlik ve iktidar ilişkilerine bakmadan, milliyetçi Kürt uzamının ortaya çıkışını mümkün kılan sosyo-politik ilişkiler anlaşılmaz. Dolayısıyla Kürt milliyetçiliği alanında "suç ortağı rakipler" olarak bir araya gelen geleneksel ve modern elitlerin önce Osmanlı, sonrasında Türk devletiyle kurmuş olduğu ilişkiler analiz edilmeden, sadece ilgili alanının sınırları içerisinde kalınarak rekabet mücadeleleri anlaşılmaz. Kürt milliyetçiliği alanını ortaya çıkaran tarihsel durum, yani Osmanlı'nın önemli Kürt ailelerin sermayelerini devre dışı bırakarak ve Kürdistan'daki siyasi ve simgesel

iktidarlarını ortadan kaldırarak dayattığı egemenlik ilişkisi, Kürtlerin direnişi ve tasfiyesiyle yakından ilişkilidir.

Bu bağlamda, ilk olarak, Kürt milliyetçiliği alanının ortaya çıkışından önce, Kürtlerin meskûn olduğu coğrafyanın sosyo-politik yapısına, Osmanlı-Kürt ilişkilerinin tarihsel arka planına, Osmanlı'nın merkezileşme politikalarının Kürt emirlikleri üzerindeki etkisine, merkezileşme politikalarına tepki niteliğindeki Bedirxan Bey İsyanı'na, Kürt emirliklerinin tasfiyesinin siyasal uzamda yaratmış olduğu boşluktan Nakşibendî-Halidî şeyhlerinin dini nitelikli simgesel ve toplumsal sermayelerini Kürtlerin politik liderliğine tahvil etmelerine, "Nakşibendi şeyhliğinden Kürdistan'ın liderliğine" yükselen Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı ve İran'a karşı başlatmış olduğu isyana değinilmiş, tüm bu gelişmelerin milliyetçi Kürt uzamının ortaya çıkmasına, geleneksel ve modern milliyetçi Kürt elitlerin rekabetine ne ölçüde etki ettiği tartışılmıştır.

Osmanlı modernleşmesi ve Kürt modernleşmesi süreçlerinden bağımsız ele alınamayacak olan Kürt milliyetçiliği alanının oluşmasında başat rol oynayan *Kurdistan* gazetesi incelendikten sonra, II. Abdülhamid'in otokrasisine karşı genelde *İttihat ve Terakki Cemiyeti* (İTC) çevreleriyle hareket eden ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ulusal bir temel üzerinden dayanışmayı başarmış Kürt elitlerin kurdukları *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti* (KTTC), *Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti* (KNMC) ve *Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti* (Hêvî) gibi örgütlere bakılmış, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* (KTTG), *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* gibi gazete ve dergiler incelenmiştir. Kültürel milliyetçiliğin hâkim olduğu bu ilk evrede, Osmanlıcılık fikrine bağlı kalan milliyetçi Kürt elitler, Osmanlı'nın bürokratik, siyasi, eğitim ve askeri alanların önemli konumları işgal etmelerinden ya da böyle bir beklenti içinde olmalarından kaynaklı imparatorluğa eklemlenmeleri ve özellikle geleneksel elitlerin dini konumundan dolayı halifeye olan bağlılıkları Osmanlı'dan kopuşa pek imkân vermediği gibi, özerklikçi ya da bağımsızlıkçı bir ulusal hareket geliştirememelerine yol açtığı ileri sürülmüştür.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Kürt milliyetçiliği uzamında siyasi milliyetçiliği ortaya çıkaran sosyo-politik nedenler hem uluslararası siyaset alanında hem de

Osmanlı siyasal alanında yaşanan gelişmelerle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Bu bölümde, milliyetçi Kürt uzamında siyasi taleplerin görülmeye başlamasında, İTC'nin politikalarının bölgede yarattığı rahatsızlık, yükselen Türk milliyetçiliğine duyulan tepki gibi dönemin sosyo-politik gelişmelerinin etkili olduğu vurgulanmıştır. Ancak esas belirleyici olanın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özerk ya da bağımsız bir Kürdistan ihtimalinin ortaya çıkması, Türk milliyetçilerinin sermayeleri Türklük ilkesi etrafında merkezileştirerek Türk ulusal kimliğine dayanan bir ulus-devlet inşa etmeye koyulmalarıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Çizilen bu çerçeve bağlamında, öncelikle, Kürt milliyetçiliği alanında siyasi milliyetçiliğin heretik bir eğilim olarak ortaya çıktığı *İrşad* örgütüne, Kürt Komitesi'nin bağımsız bir Kürdistan hedefi doğrultusunda bir ulusal hareket başlatmak için yapmış olduğu hazırlıklara ve Bitlis Kürt Ulusal Hareketi'nin ortaya çıkış sürecine odaklanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özerk ya da bağımsız bir Kürdistan hedefi doğrultusunda bir araya gelen geleneksel ve modern elitlerin kurmuş oldukları KTC'deki faaliyetlerine, aralarındaki rekabet, çatışma ve bölünmelere değinilmiş; Koçgiri Kürt Ulusal Hareketi'nin başarısız olmasında geleneksel ve modern elitler arasında gerçekleşen mücadelenin ne ölçüde etki ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. KTC'nin etkinliğini yitirdiği, Kürt milliyetçisi faaliyetlerin merkezinin İstanbul'dan Erzurum'a kaydığı, bağımsızlığın Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim olduğu dönemde, *Azadî* bünyesinde bir araya gelen geleneksel ve modern elitlerin faaliyetlerine, rekabet ve çatışmalarına değinilmiş; söz konusu mücadelenin 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin başarısızlığa uğramasındaki rolüne değinilmiştir. *Azadî* kadrolarının büyük oranda tasfiye edildiği, Türk devletinin şiddet araçlarını merkezileştirdiği, sermayelerinden yoksun bırakılan milliyetçi elitlerin sürgünde yaşamak zorunda kaldığı 1925 sonrasında, *Xoybûn* örgütünü kuran geleneksel ve modern elitlerin faaliyetlerine ve milliyetçilik anlayışlarına bakılmış, önce geleneksel ve modern elitler arasında, daha sonra modern elitlerin kendi arasında yaşanan rekabet ve çatışma konuları analiz edilmiş; Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'nin başarısız olmasında söz konusu rekabet ve çatışmaların etkisine değinilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Kürt milliyetçiliği alanında etkin konumları işgal eden geleneksel ve modern elitlerin Bourdieucü bir analizi yapılarak, hem KTC,

Azadî ve *Xoybûn* örgütlerinde yaşanan mücadeleler daha ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuş hem de milliyetçi elitlerin anlam dünyaları ve eylemleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Elitlerin geldikleri aileler, ailelerinin onlara aşıladığı habitus, miras verdiği sermayeler, eğitim aldıkları kurumlar, edindikleri sermayeler, milliyetçi habituslarının şekillendiği toplumsal-siyasal çevreler, Kürt milliyetçiliğin *illusio*'suna kapılmaları ve alanına dahil olma süreçleri, alanda elde etmeyi umdukları çıkarlar, alanda konumlanma, rekabete girme ve farklılaşan milliyetçi stratejilerin ortaya çıkmasında habituslarının ve sermayelerinin etkisi analiz edilerek, 1918-1932 yılları arasındaki milliyetçi Kürt uzamına egemen olan temsiller, söylemler, pratikler ve eğilimler irdelenmiştir.

Bu çalışmanın coğrafi, kronolojik ve metodolojik olmak üzere üç sınırlılığı vardır. Coğrafi olarak, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dahilinde kalan Kürtlere meskûn coğrafya ile kendini sınırlayan bu çalışma, Osmanlı ve Türkiye'ye karşı faaliyet yürütmüş olan Kürt milliyetçi elitlerin faaliyetlerine odaklanmıştır. Kronolojik olarak, siyasi milliyetçiliğin Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilime dönüştüğü, bu durumun da etkisiyle rekabet ve çatışmaların giderek yoğunlaştığı 1918-1932 yılları esas alınmıştır. Metodolojik olarak ise, Bourdieucü pratik teorinin kavramları üzerinden geleneksel ve modern elitlerin rekabeti ve çatışması incelenmiştir. Kürt milliyetçiliğin oluşmasında ve Kürt kimliğinin tanımlanmasında aktif bir şekilde uğraşan birçok örgüt ve milliyetçi eyleyici olmasına rağmen, çalışmada KTC, *Azadî* ve *Xoybûn* gibi örgütlere faal olarak katılan elit gruplarla sınırlandırılmıştır. Bu sınırlamanın nedeni, alandaki iktidar tekelinin milliyetçi elitler, yani alana aktif katılanların elinde bırakılmasından, toplam sermaye hacimleri ile simgesel iktidarlarının diğerlerinden yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan, elit gruplardan ise rekabet mücadelelerinde ön plana çıkan Seyid Abdülkadir, Said-i Kurdî, Seyyid Şefik Arvasi, Şeyh Said, Şeyh Ali Rıza, Haco Ağa gibi geleneksel elitler analiz edilirken, modern elitlerden ise, Emin Ali Bedirxan, Cibranlı Halit, İhsan Nuri Paşa, Celadet Bedirxan, Memduh Selim ve Ekrem Cemilpaşa üzerine odaklanılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma kapsamında farklı araştırma yöntemleri Kürt milliyetçiliği alanındaki rekabet mücadelelerini anlamak ve ortaya koymak için birlikte kullanılmıştır. Nitel bir araştırma deseni çerçevesinde ele alınan bu çalışmada ilk olarak, Kürt milliyetçiliği, klasik elit teorisi ve Pierre Bourdieu'nün pratik teorisi konularında ayrıntılı bir literatür araştırması yapılmıştır. Daha sonra, *Kurdistan*, KTTG, *Rojî Kurd*, *Hetawî Kurd*, *Jîn*, *Kurdistan*, *Hawar* gibi dergi ve gazeteler taranarak, milliyetçi elitlerin söz konusu dergi ve gazetelerdeki yazılarında milliyetçiliği nasıl tahayyül ettiği ortaya konulmuştur. Ardından, KTTC, KNMC, *Hêvî*, KTC, *Azadî*, *Xoybûn* gibi örgütlerin beyannameleri ile söz konusu örgütlere ve milliyetçi Kürt elitlerine dair Türkçeye çevrilen Osmanlı/Türk, İngiliz, Fransız ve Rus arşiv belgelerine bakılmıştır. Son olarak, milliyetçi Kürt elitlerin yazmış oldukları kitaplar ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, veri kaynakları arasında özellikle birincil kaynaklar üzerinde durulmuştur.

Tüm veriler toplandıktan sonra karşılaştırmalı bir perspektifle incelenmiştir. Elde edilen veriler çalışmanın sorunsalı bağlamında içerik analizine tabi tutulmuş, milliyetçi elitlerin rekabet mücadelelerini etkilediği düşünülen değişkenler saptanmıştır. Geldikleri aileler, toplumsal köken, sahip olunan unvanların etkisi, habituslarının oluştuğu ve şekillendiği toplumsal çevre, miras aldıkları ve edindikleri sermayeler, milliyetçiliğin *illusio*'na nasıl ve niçin kapıldıkları, Kürt milliyetçiliği alanına ne zaman dahil oldukları gibi bir dizi etkenin çalışmanın sorunsalı bakımından önemli olduğu görülmüştür. Tüm bu bilgiler elde edildikten sonra, milliyetçi elitlerin alanda nasıl konumlandıkları, farklı durumlar karşısında nasıl bir strateji izledikleri, hangi sermaye türleriyle bir araya geldikleri ve birbirlerinden farklılaştığı tespit edilmiş, böylece rekabet mücadeleleri ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARINDA ELİTLERİN REKABETİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Millet ve milliyetçilik kavramlarının nasıl tanımlanması gerektiği, milliyetçiliğin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, farklı milliyetçilik türlerinin olup olmadığına yönelik üç temel soru, milliyetçilik kuramlarının temel tartışma konusunu oluşturur ve milliyetçiliğin karmaşıklığını ve çeşitliliğini anlamak için farklı teorik yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Özkırımlı, 2016: s. 68). Milliyetçilik kuramlarının yanıtlamaya çalıştığı ikinci temel soru, milletlerin ve milliyetçiliğin ortaya çıkmasında ve yayılmasında elitlerin nasıl bir rolü olduğu alt sorusunu da beraberinde getirmiştir. Ernest Gellner (2018), Benedict Anderson (2017), Eric Hobsbawm (2014), (2006), Tom Nairn (2015), Anthony D. Smith (1994), (2013), (2002) gibi önemli milliyetçilik teorisyenleri milliyetçiliğin ortaya çıkışında, yayılmasında ve şekillenmesinde elitlerin rolünü ve bu rolün siyasal, toplumsal ve ekonomik dinamiklerle nasıl etkileştiğini farklı perspektifler üzerinden ele alırken, Michael Hechter, Paul R. Brass ve John Breuilly hem elitlerin rolüne hem de rekabetine odaklanmıştır.

Ulusal kalkınma ve bağımsızlık hareketleri süreçlerinde merkez ve çevre arasındaki ekonomik ve siyasi eşitsizliklere odaklanan Hecter, merkezi otoritenin sermayeler üzerindeki kontrolünün çevre grupların direnişini beraberinde getirdiğini söylemiştir. Hecter'e göre, modernleşme ve sanayileşme süreci tüm ülkede eşit bir şekilde kalkınma yaratmayacağını için aynı devletin sınırları içerisinde gelişmiş ve daha az gelişmiş iki ayrı topluluğun ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. Sermayelerin iki farklı grup arasında eşitsiz dağılımı ve merkez bölgenin çevre bölge üzerinde egemenlik kurmaya dönük politikalarını, merkezdeki elitler ile çevredeki elitler

arasında rekabetin ve çatışmanın nedeni olarak gören Hecter, söz konusu ekonomik ve siyasi eşitsizliklerin ulusal kimlik inşasında ve ulusal hareketlerin ortaya çıkmasında belirleyici bir etken olduğunu öne sürmüştür. Hecter'e göre, elit rekabeti milliyetçi hareketlerin başarısını ve yönünü etkileyen önemli bir faktördür (Hechter, 1975, s. 17-43).

Etnik kimliklerin ve milliyetçiliğin oluşmasında elitlerin merkezi rolü üzerinde duran Brass ise, elitlerin, ekonomik çıkar sağlamak, toplumsal konum elde etmek ve siyasal güç kazanmak için rekabet ettiğini, etkin kimliği ve milliyetçiliği kendi çıkarları için araçsallaştırdığını belirtmiştir. Brass'a göre, söz konusu rekabet farklı etnik gruplara mensup olan elitler arasında yaşanabileceği gibi, aynı etnik gruba mensup olan dini ve aristokratik elitler arasında çıkarlarının farklılaşmasından kaynaklı da ortaya çıkabilir (Brass, 1991, s. 20-45).

Milliyetçiliği bir siyasi hareket olarak ele alan ve devletle ilgili bir fenomen olarak gören Breuilly, milliyetçiliğin doğuşunda ve yayılmasında elitlerin etkisine odaklanmıştır. Milliyetçi hareketleri devletin kontrolü için verilen mücadele olarak tanımlayan Breuilly, milliyetçi hareketlerin mevcut siyasi yapıya karşı çıkarak, kendi kontrol ettikleri bir devleti kurmak için mücadele ettiğini öne sürmüştür. Milliyetçi hareketlerin öncülüğünü yapan elitlerin kendi siyasi ve ekonomik çıkarları için milliyetçi söylemi kullandığını belirten Breuilly, milliyetçi hareketlerin yönünü ve başarısını anlamak için elit rekabetinin merkezi öneme sahip olduğunu belirtmiştir (Breuilly, 1993, s. 1-53).

Milliyetçiliğin ortaya çıkışı, ulusal kimliklerin inşası ve ulusal hareketlerin gelişimi üzerinde duran milliyetçilik teorisyenleri, elitlerin bu süreçteki rolüne ve etkisine değinmekle birlikte, ekseriyetle ulusal kimlikleri homojen yapılar olarak ele almakta, kimliğin performatif yanını, belli bir ulusal kimlik içindeki çoklu kimlikleri ve farklı çıkar gruplarının varlığını göz ardı etmektedir. Nitekim, Hechter, Brass ve Breuilly de farklı etnik gruba mensup elitlerin rekabetine değinirken, aynı etnik gruba mensup elitler arasında yaşanan rekabet ve çatışmaları yeterince analiz edememektedir. Bu çalışma, milliyetçi elitlerin bireysel ve grup dinamiklerini, stratejilerini, hedeflerini, farklı milliyetçilik tahayyüllerinin oluşmasını ve rekabet

süreçlerini anlamak ve analiz etmek için milliyetçilik kuramlarının ötesine geçmeyi elzem olarak görmekte, Bourdieu'nün pratik teorisinin elit rekabetini analiz etme noktasında milliyetçilik kuramlarından daha avantajlı bir çerçeve sunduğunu öne sürmektedir.

1.2. KLASİK ELİT TEORİLERİNDE SEÇKİNLERİN REKABETİNE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

Yönetenler ve yönetilenler ayrımı tarihin eski dönemlerinden beri var olagelmiştir. Antik Yunan'dan beri siyasetin kadim sorunlarından biri olarak karşımıza çıkan bu ayrım ve kim yönetmeli sorusu, siyaset bilimi literatüründe "klasik elit teorisyenleri" olarak bilinen Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca, Robert Michels ve C. Wright Mills tarafından ele alınıp tartışılmıştır. Elit teorisyenler, tarih boyunca, farklı zaman, mekân ve toplumlarda küçük bir elit azınlığın toplumun çoğunluğunu yönetmesi ve siyasi karar alma yetkisini elinde bulundurmasının nasıl mümkün olduğu sorusuna yanıt bulmaya çalışmışlardır. Toplumsal ve siyasal yaşamdaki ayrımların ve asimetrilerin kaçınılmaz olduğuna işaret eden elit teorisyenleri, küçük bir elit azınlığın siyaseti oluşturması ve yön vermesinin değişmez bir kaide olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu bölümde öncelikle klasik elit teorisyenlerinin düşüncelerine yer verilecek, sonrasında bu düşünürlere yöneltilen eleştirilerden bazıları ele alınacaktır. Buradan hareketle Bourdieu'nun pratik teorisinin bu çalışmanın sorunsalı analiz etme noktasında daha işlevsel ve yararlı kavramsal ve metodolojik araçlara sahip olduğu iddia edilmektedir.

1.2.1. Wilfredo Pareto ve Elit Dolaşımı

17. yüzyılda üstün kalitedeki malları tanımlamak için kullanılan elit teriminin, daha sonra birinci sınıf askeri birlikler ya da soyluluğun yüksek mertebeleri gibi üst toplum kesimleri de kapsayacak bir şekilde anlamı genişlemiştir. Elit teriminin günümüzdeki anlamına yakın bir şekilde, toplumsal ve siyasal yazında yaygınlıkla kullanımı, Avrupa'da 19. yüzyılın sonlarında, İngiltere ve Amerika'da ise Pareto'nun yazıları sayesinde elit teorilerinin popüler hale geldiği 1930'lar itibariyle başlamıştır (Bottomore, 1997: s. 7-8). Elit teorisinin önemli temsilcisi ve kuramcısı Pareto,

toplumun tarihi bakımından, yaşanan değişim ve dönüşümlerin büyük halk kitlelerinin eylemlerinden ziyade, ekseriyetle elitlerin eylemleri doğrultusunda gerçekleştiğini ve şekillendiğini iddia etmektedir. Bu iddiasını *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü* adlı ünlü eserinde temellendirmeye çalışan Pareto, her biri tarihten alınmış örneklerle betimlediği kural niteliğindeki birkaç önerme ile eserine başlamaktadır. Eliti, güç, zenginlik ve bilgi gibi toplumsal değer ve servet itibariyle en yüksek başarıya nail olmuş kişi olarak resmeden ve değer yargılarından azade bir şekilde tasvir eden Pareto, elitlerle genelde ekonomi ve siyasi örgütlenme bağlamında ilgilenmektedir (Zetterberg, 2018: s. 9-11).

Pareto'ya göre tarih boyunca kısa aralıklar dışında insanlar daima bir elit zümre tarafından yönetilmişlerdir. Elit terimini, en güçlü, en enerjik ve kötülük kadar iyiliğe yeteneği olan anlamında, etimolojik bağlamı doğrultusunda kullandığını söyleyen Pareto, doğal bir yasa sebebiyle elitlerin devamlı bu halleriyle kalamayacağını ve tükeneceğini belirtmektedir. Zira, Pareto'ya göre, *"insanlık tarihi elitlerin durmadan devam eden yer değiştirme tarihidir."* Biri yükselirken diğerinin düşmekte olduğunu söyleyen Pareto, elit dolaşımını üç aşamalı şekilde tasvir etmektedir: Kriz dönemlerine girmeye yakın yükselen dini duyguların yoğunluğu, eski elitin düşüşü ve yeni elitin yükselişi (Pareto, 2018: s. 34-39). Kapalı bir toplumsal grup teşkil etmeyen elitler, alt sınıflardan gelen yeni elitlerin de katkısıyla, zorunlu olarak yenilenmek durumundadır. Zira, elitlerin rekabeti ve dolaşımı, Pareto'ya göre hem yararlı hem de gereklidir. Çünkü elit grup kapalı bir toplumsal grup teşkil ettiğinde, elit sirkülasyonu engellenmiş olur ve devrimlerin ortaya çıkmasına yol açabilir (Vergin, 2007: s. 114-115).

Bu çalışma bağlamında Pareto'nun analizlerini ele aldığımızda, özellikle Kürt milliyetçiliği alanında iktidar ilişkilerini anlamada önemli kavramsal araçlar sunmaktadır. Pareto'nun analizlerinden hareketle, tarih boyunca Kürt toplumunda yaşanan değişim ve dönüşümlerin ekseriyetle elitlerin eylemleri doğrultusunda gerçekleştiğini söylemek mümkün. Zira, Kürt toplumunda sermayeleri elinde bulunduran elitlerin, milliyetçi Kürt örgütlerinde etkin bir konumda oldukları görülmektedir. Bu çalışma bağlamında Kürt toplumunda elitlerinin sirkülasyona baktığımızda; özellikle Osmanlı'nın merkezileşme politikalarının yaratmış olduğu kriz

ortamında yükselen dini duygular sonucunda, Kürtlerin meskûn olduğu coğrafyada yeni bir yönetici elit sınıfın ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim, mirlerin düşüşü, şeyhlerin yükselişine yol açmıştır. Kürt milliyetçiliği alanındaki örgütlerin yönetici pozisyonlarının da alt sınıflara tamamen kapalı olmadığı ve elit dolaşımına açık olduğu söylenebilir. Pareto'nun analizleri elitlerin düşüşü ve yükselişini anlamak için bütünlüklü bir çerçeve sunmasına rağmen, Kürt milliyetçiliği alanında rekabet ve mücadelelerin hangi temel dinamiklerden kaynaklandığını, Kürt milliyetçiliğinin oluşum yıllarında farklı sermaye biçimlerine sahip olan geleneksel ve modern elit grupların nasıl bir milliyetçilik tahayyülüne sahip olduğu ve sermaye biçimlerinin bu tahayyülde ne ölçüde etki ettiğini anlama noktasında yeterli ve elverişli kavramsal araçlar sunamamaktadır.

1.2.2. Gaetano Mosca ve Yönetici/Politik Sınıf

Gaetano Mosca, *Yönetici Sınıf* isimli önemli eseriyle elit teorinin bir diğer önemli ismi olarak bilinmektedir. En gelişmiş toplumlardan en zayıf toplumlara kadar tüm toplumlarda görülebilecek yöneten ve yönetilen olmak üzere iki temel sınıfın olduğunu belirten Mosca, elit ve kitle arasındaki asimetrinin kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır. Azınlıkta olan ve gücü/yetkiyi elinde tutan elit yani yönetici/politik sınıf, bütün siyasi işlevleri yerine getirmekte, gücün getirmiş olduğu imkân ve üstünlüklerden faydalanmakta ve sayıca daha fazla olan kitle yani yönetilen sınıfı bazen göreceli olarak meşru, bazen de yine göreceli olarak keyfi veya zora dayalı bir biçimde yönetmektedir. Siyasal iktidarın bir yönetici elit zümrenin elinde olmasını evrensel bir olgu olduğunu düşünen Mosca'ya göre, yönetici/politik sınıf teorisi her toplum ve her siyasal rejim için geçerlidir (Mosca, 1939: s. 50).

Küçük bir yönetici sınıfın kendisinden nicelik olarak daha büyük bir kitle üzerinde egemenlik kurması ve sürdürmesi nasıl mümkün olabilmektedir? Mosca'nın bu soruya cevabı oldukça açıktır: Çünkü yönetici/politik sınıf hem bilgili ve yetenekli hem de belli bir amaç doğrultusunda bir araya gelerek örgütlenmiş kişilerden oluşmaktadır. Bu özellikleri sayesinde örgütsüz ve organize olamamış çoğunluk, yani yönetilen sınıf üzerinde hâkim olması ve egemenlik kurması kaçınılmazdır (Mosca, 1939: s. 53). Yönetici/politik sınıfı geleneksel toplumlarda birbirine bağlayan

akrabalık ilişkileri, modern toplumlarda yerini daha çok kültür ve ideoloji gibi çeşitli bağlara bırakmıştır. Siyasi iktidarını bir siyasal formül *(political formula)* ile yönetilen sınıf nezdinde meşrulaştıran yönetici/politik sınıf, böylece egemen oluşunu rasyonalize ederek sürdürmektedir. Mosca'nın siyasal formülü yönetici/politik sınıfın, iktidarın "tanrısal kökenli" oluşunu ya da egemenliğin "ulusa ait" oluşunu ifade etmesinde ve meşruluğunu sağlamasında bir destek faktörüdür (Vergin, 2007: s. 117). Siyasal formülün, yönetici/politik sınıfın içinde bulunduğu toplumun inançlarına ve duygularına dayanması gerektiğini belirten Mosca'nın yönetici/politik sınıfı kapalı bir grup olmamakla birlikte, eski elitlerin yerinden edilmesi ve yeni elitlerin iktidarı elde etme girişimleri noktasında da bir çatışma ve rekabet durumunu beraberinde getirmektedir. Nitekim, politik güç dengesinde değişimlerin meydana gelmesi ve yeni toplumsal güçlerin yükselmesiyle, elit değişimi de gerçekleşecektir (Mosca, 1939: s. 65-72).

Bu çalışma bağlamında Mosca'nın analizleri, Pareto kadar olmasa da önemlidir. Mosca'nın terminolojisinde önemli bir kavram olan yönetici/politik sınıf, doğrudan yönetim faaliyetlerine katılan ya da yönetim faaliyetlerini dolaylı bir şekilde etkileyen zümreye işaret etmesi nedeniyle Pareto'nun elit (olağanüstü yeteneklerin toplamı) tanımından daha dar bir anlamda kullanılmaktadır. Osmanlı'nın merkezileşme politikalarına karşı çıkan Bedirxan Bey'in 1847'deki isyanı ve Şeyh Ubeydullah'ın 1880'deki isyanı sonucunda Kürdistan coğrafyasındaki yönetici/politik sınıf tasfiye edilmiştir. Bu tasfiye girişiminden sonra Osmanlı'nın başkentinde sürgün konumunda olan Bedirxanî ve Şemdinan ailesinin üyeleri Osmanlı'da önemli yönetim faaliyetleri içerisinde olmuşlardır. Daha açık bir ifadeyle, Kürdistan'daki yönetici/politik sınıf, benzer konumunu Osmanlı'da da devam ettirmiştir. Elitlerin Kürt milliyetçi uzamına dahil olmaları, Kürdistan'da yönetici/politik sınıf olma arzularının bir devamı olarak görülebilir. Yine Mosca'nın analizlerinden hareketle, Kürt yönetici/politik sınıfını birbirine bağlayan bağlar başlangıçta akrabalık/aşiret ilişkileri olsa da zamanla kültür ve ideoloji gibi bağlar daha etkin olmuştur. Bu çalışma bağlamında Mosca'nın siyasal formül kavramı önemlidir. Çünkü bu kavram, 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Kürt Ulusal Hareketleri'nin neden başarısız olduğu sorusuna yanıt verebilir. Nitekim, siyasi iktidarını siyasal formül ile Kürt toplumu nezdinde meşrulaştıramayan Kürt yönetici/politik sınıfı, Kürdistan coğrafyasında kitlesel bir destek alamamış ve

yirminci yüzyılın başlarındaki Kürt Ulusal Hareketleri başarısız olmuştur. Mosca'nın analizleri mevcut çalışmamız için önemli olmakla birlikte, elitler arasındaki rekabet ve mücadeleden ziyade, yönetici elit azınlık ve yönetilen kitleler arasındaki ilişkileri daha ön plana çıkardığı için bu çalışmanın sorunsalını incelemek için kapsamlı kavramsal ve metodolojik araçlar sunamamaktadır.

1.2.3. Robert Michels ve Oligarşinin Tunç Kanunu

Tarih boyunca farklı siyasal sistemler içerisindeki örgütlenmelerin ekseriyetle güçlü oligarşik eğilimler taşıdığı bir gerçektir. Örgütün bir kişi ya da küçük bir yönetici azınlık tarafından kontrol altında tutulması ve yönetilmesinin neden kaçınılmaz bir gerçeklik olduğunu 1911 yılında kaleme aldığı *Siyasi Partiler* isimli eserinde açıklamaya çalışan elit teorinin bir diğer önemli ismi olan Robert Michels, örgütlere egemen olan yapıyı *Oligarşinin Tunç Kanunu'*nu olarak bilinen olgu üzerinden açıklamaktadır. Siyaset bilimi literatüründe oligarşinin tunç kanunu olarak bilinen olguyu evrensel sosyolojik bir kaide olarak ele alan Michels, örgütün gelişmesiyle birlikte başındaki elitlerin de güçlerinin artmasının kaçınılmaz olduğunu iddia etmektedir (Sipahi & Dereli, 2021: s. xiv). Michels, örgütlerin belli çıkarlar ve amaçlar doğrultusunda hareket eden, küçük ve aktif bir azınlık elitin kontrolünde olmasının, ideal demokrasi koşullarının imkansızlığını da beraberinde getirdiğine dikkat çekmektedir. Michels teorisini temellendirmek ve geçerliliğini ortaya koymak için Almanya başta olmak üzere Batı'daki en demokratik olması gereken sol partilerin ve sendikaların bile örgütlenme yapısından kaynaklanan oligarşik eğilimleri tespit edip, analiz etmeye çalışmıştır (Lipset, 2021: s. xliii).

Kitlelerin örgüte duyduğu ihtiyaç üzerinden analizine başlayan Michels, kitlelerin doğrudan iktidarının imkansızlığını mekanik ve teknik bağlamda açıklayarak, kolektif bir iradenin ortaya konmasının tek yolunun örgütlenmekten geçtiğini savunmaktadır. Bu bağlamda politik bir mücadelenin başarıya ulaşma ihtimali de ortak çıkarlara sahip bireylerin dayanışmasına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Örgütün büyümesi ve bürokratikleşmesi, Michels'in "*kitlelerin ehliyetsizliği"* dediği olgudan (kitlelerin karar alma süreçlerine katılma becerisinden ve uzmanlığından yoksun olmasından) dolayı, örgüt içerisinde güçlü bir yönetici

azınlık ya da liderin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Örgütün kaçınılmaz bir biçimde oligarşik bir niteliğe bürünmesi, elitlerin kendi aralarındaki mücadelesine de sahne olmaktadır (Michels, 2021: s. 19, 63).

Liderler arasında mücadelelere ve fikir ayrılıklarına yol açan çeşitli farklılıklar olduğuna değinen Michels, en başta nesnel ve ilkesel olarak genel felsefi görüş farklılıkları olduğunu söylemektedir. Kişisel hoşnutsuzluk ve düşmanlıklar gibi şahsi nedenlerden dolayı da liderler arasında görülebilecek mücadeleler olsa da ekseriyetle teorik bir ayrışma varmış gibi lanse edilmektedir. Kendi örgütlerini yönetmeye istekli olanlara karşı güvensiz olan liderler ile iktidarı arzulayanlar arasında zımni bir rekabet ve mücadele vardır. Örgütte iktidarını halihazırda elinde bulunduran liderler, ayrıştıkları çalışma arkadaşlarını kontrol altında tutma eğilimindedirler. Tarihin birçok kez tanıklık ettiği liderler arasındaki bu mücadeleler, genellikle yeni bir liderin kitlelerin de desteğini alarak eski liderle çatışmaya girip, mücadeleden galip gelmesiyle sonuçlanmaktadır (Michels, 2021: s. 114-124).

Bu çalışma kapsamında Michels'in analizlerini ele aldığımızda, incelenen örgütlerin tümünde oligarşik eğilimler gözlemlenmesi, Michels'in *Oligarşinin Tunç Kanunu* olarak bilinen olguyu geçerli kılmaktadır. Özellikle bir politik mücadelenin başarıya ulaşması için ortak çıkarlara sahip bireylerin dayanışması gerektiğine yönelik analizlerini bu çalışma bağlamında ele aldığımızda söz konusu örgütlerde dayanışmadan çok mücadele ve rekabetin olması, Kürt Ulusal Hareketleri'nin başarıya ulaşma ihtimalini zayıflatan önemli etmeler arasında gösterilebilir. Michels'in örgüt içi elitler arasındaki rekabet ve mücadeleleri salt bir liderlik mücadelesi ve liderlik değişimine indirgemesi bu çalışmanın sorunsalını aydınlatma noktasında eksik kaldığını göstermektedir.

1.2.4. C. Wright Mills ve İktidar Elitleri

Siyasetin iktidar mücadelesiyle ilgili olduğunu söyleyen Mills, toplumların elit bir azınlık tarafından yönetildiğini belirtmektedir. *İktidar Seçkinleri* adlı eserinde yöneten azınlık ve yönetilen çoğunluğu analiz eden Mills, sıradan insanların yönetim süreçlerine dahil edilmediklerini, yönetim biçimi fark etmeksizin karar alma sürecinde

yer alamadıklarını ve büyük değişimlerin bu kimselerin denetimi dışında olduğunu söylemiştir. Mills'e göre, yönetici elit azınlık haber ve bilgi edinme kaynakları ile iktidar ve güç imkanlarını giderek arttırmıştır (Mills, 2021: s. 17).

Amerikan Birleşik Devletleri'nde (ABD) iktidarı elinde bulunduran ekonomik, askeri ve siyasi olmak üzere üç azınlık elit gruptan söz eden Mills, bu üç grubun da birbiriyle yakın ilişki içinde olduğunu, birbirlerinden hoşlandığını ve kolay anlaştığını, benzer biçimde düşündüklerini öne sürmüştür. Bu elit grupların kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini ve kendi konumlarını korumak için faaliyet yürüttüklerini belirtmiş olan Mills, elitler arasında gerilimli bir ilişki olmasına rağmen, belirli durum ve zamanlarda iş birliği yaptıklarını söylemiştir. Öte yandan, bu grupların aynı toplumsal kökene sahip olduklarını ve kendi aralarında yakın aile bağları ve kişisel ilişkileri olduğunu, benzer eğitime sahip olduklarını öne sürmüştür (Mills, 2021: s. 21-27). Amerikan toplumundaki iktidar elitlerinin geçirmiş oldukları aşamaları ele alan Mills (2021: s. 495), Amerika'da iktidar elitinin konumunu değiştirecek bir "devrim" meydana gelmediğini de vurgulamıştır.

Bu çalışma bağlamında Mills'in analizlerinden faydalanılabilir. Nitekim, milliyetçi Kürt elitlerin, Kürt toplumsal yapısında ve Osmanlı/Türk devletlerinin çeşitli kademelerinde yer alan ekonomik, askeri ve siyasi elitler olduğu hesaba katıldığında, bu grupların birbiriyle olan ilişkileri, Kürt toplumu üzerindeki etkileri ve Kürt milliyetçiliği alanındaki egemen konumları nasıl işgal ettikleri daha iyi anlaşılabilir. Ancak, Mills'in iktidar elitlerini analiz ederken, diğer elit teorisyenleri gibi rekabetten çok dayanışma ve iş birliğine vurgu yapması, bu çalışmanın sorunsalı bağlamında yeterli kavramsal ve metodolojik araçlar sunamadığını göstermektedir. Bu çalışma açısından Pareto, Mosca, Michels ve Mills'in başlıca savlarının birlikte ele aldığımızda Kürt milliyetçiliği alanındaki geleneksel ve modern elitlerin rekabetini anlamak için yeterli ve elverişli kavramsal araçlar sunamamakta, dolayısıyla milliyetçi elitlerin bütüncül ve derinlemesine bir analizi yapılamamaktadır. Aşağıda ele alacağımız temel eleştiriler, klasik elit teorisyenlerin neden bu çalışmanın ortaya koyduğu sorunsalı analiz etme noktasında kavramsal ve metodolojik olarak yetersiz kaldığını ve Bourdieucü pratik teorisinin faydalarını göstermektedir.

1.2.5. Klasik Elit Teori Karşısında Bourdieucü Pratik Teori

Eşitsizlik olgusunu merkeze alarak, toplumdaki iktidar ve güç ilişkilerini anlayıp açıklamaya yönelik iki teorik yaklaşım sosyal bilimler alanında ön plana çıkmaktadır. Bunlardan en çok ön plana çıkan sınıf teorisi, diğeri de elit teorisidir. Sınıf teorisi ekonomik eşitsizliklerden hareketle sınıf farklılaşmasını açıklarken, sahiplik ve kontrol kavramlarını kullanmaktadır. Elit teorisi ise toplumsal ve politik eşitsizlikleri merkeze alarak, elit ve kitle arasındaki farklılaşmayı güç ve etki kavramları ile ele almaktadır (Arslan, 2003: s. 132). Önceki başlıkta ana hatlarıyla ele aldığımız Pareto, Mosca ve Michels, Karl Marx'ın sınıf teorisini çürütmeye çalışarak, sınıfsız bir toplumun olanaksızlığından hareketle her toplumda fiilen yönetici bir azınlık bulunduğunu ve bulunmasının da zorunlu olduğunu göstermeye çalışmışlardır (Bottomore, 1997: s. 19).

Tüm toplumların elitler tarafından yönetildiğini ve devletin de kitlelerin yönetilmesinin siyasi aracı olduğunu iddia eden klasik elit teorisyenleri, kitlelerin kendini yönetme becerisinden yoksun olmasından dolayı toplumun az sayıda elit tarafından idare edildiğini ileri sürmektedirler (Berberoglu, 2009: s. 49). Eşitsizliği toplumsal bir veri olarak kabul etmekte olan Pareto, Mosca, Michels ve Mills'in görüşlerini birlikte düşündüğümüzde belli başlı görüşlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Pareto ve Mosca, elit olanlar ve elit olmayanlar ayrımının tarih boyunca her toplumda zorunlu bir şekilde görüldüğünü söylerken, bu iki düşünürden etkilenen Michels ise daha soyut analizler yapan bu düşünürleri geliştirerek, analizlerini sosyalist/sosyal demokrat partiler ve sendikalar üzerinden daha somut bir zeminde yapmıştır (Kocaaga, 2019: s. 52). Mills ise, Amerikan toplumundaki iktidar elitlerinin tarihsel süreç içinde değişim ve dönüşümlerini ele almıştır.

Elitlerin etkin, kitlenin ise edilgen bir yapıda olduğunu düşünen klasik elit teorisyenleri, toplumsal alan içerisindeki konumlarından dolayı politik gelişmeleri ekseriyetle elitlerin eylemleri doğrultusunda geliştiğini ve şekillendiğini iddia etmektedirler. Ancak, yapıya veya faile, sisteme veya aktöre, kolektif olana veya bireysel olana ontolojik bir üstünlük ve öncelik verme iddiasındaki bütün metodolojik tekçilik biçimlerine karşı çıkan Bourdieu, ilişkiselliğin önemine ve önceliğine vurgu

yapmakta ve klasik elit teorisyenlerin ileri sürdüğü yöneten ve yönetilen arasında monolitik bir blok şeklinde bölünmenin evrensel bir olgu olduğu görüşlerine de katılmamaktadır (Wacquant, 2021: s. 50).

Bourdieu, her ne kadar yeni Makyavelcilerin, özellikle Mosca ve Michels'in siyasal aygıtların ve sendikaların işleyişine yönelik klasik analizlerinin bir kısmını kullanışlı olduğunu kabul etse de bunları kullanırken, kendini lidere, öncüye teslim etme eğilimini, kitlelerin doğasına atfeden, tarihin özcü bir okumasını yapan teorilerine de eleştiri getirmektedir. Zira, Bourdieu, Mosca ve Michels'in tarihsel yasaları doğallaştıran, kültürel ve ekonomik şartları göz ardı eden yaklaşımlarını eleştirerek, ilişkiselliği referans alan ve tarihin özcü okumalarına mesafeli bir sosyoloji anlayışı benimsemiştir (Kocaaga, 2019: s. 57).[2] Siyasal alanın işleyişini ve siyaset sorununu böylesi bir yaklaşımla ele alan Bourdieu şunları ifade etmiştir (2021a: s. 471):

> Kuşkusuz siyaset sorununu ortaya koymanın en iyi yolu, sanatsal üretim yetisinin birkaç bireyin elinde toplanmasına ve bağıntısal olarak (ve hatta bizatihi sebep olarak) kitlelerin elinden alınmasına ilişkin bir çözümlemeden yola çıkarak Marx ve Engels'in, "ressamların değil de, başka işlerin yanında resim de yapan insanların olduğu" ve üretici güçlerin gelişmesi sayesinde, çalışma zamanının genel olarak kısaltılmasıyla (global bir azaltım ve eşit bir bölüşümle korelatif olan) "herkese, toplumun genel meselelerine (pratik olduğu kadar teorik) iştirak etmek için yeterince boş zaman" bırakıldığı bir (komünist) toplum tasarlarken sorunsallaştırdıkları meseleyi bu sahaya taşımaktır. "Siyaset adamı yoktur, olsa olsa başka işlerin yanı sıra siyaset de yapan insanlar vardır."

Politik alanda aktif ve pasif bireyler ayrımına başvuran Bourdieu, siyaseten aktif ve pasif bireyler arasındaki iktidar ilişkilerini üreten ve yeniden üreten toplumsal mekanizmaları doğallaştıran eğilimlerden ve sermayenin dağılım yapısının (özellikle kültürel sermayenin) verili durumundaki sınırları içinde geçerli olan tarihsel düzenlilikleri ebedi ve değişmez yasalar olarak kurmaktan kaçınılması gerektiği görüşündedir. Yeni Makyavelci teorilerin siyaseten aktif ve pasif bireyler ayrımını

[2] David L. Swartz'a göre, C. Wright Mills, G. William Domhoff ve diğerleri tarafından öncülük edilen iktidar elitleri teorisi ve araştırması, Bourdieu tarafından araştırılan iktidar meselesiyle birçok noktada örtüşmektedir. Ancak Bourdieu'yü elitlerin iktidarını araştıran birçok isimden ayıran önemli bir metodolojik farklılık söz konusudur. Nitekim, Bourdieu, elitler ve devlet iktidarı üzerine klasik yapısalcı görüş ile araçsalcı görüş tartışmalarında, dikkatini bilinçli müdahale veya örgütlenmeye odaklamadığı için yapısalcı görüşe daha yakın olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Swartz, 2022: s. 44-46).

sadece insan doğasına atfetmek için dikkate aldığını düşünen Bourdieu, Michels'in *"tedavi edilemez yetersizlik"* ya da *"kitlelerin daimi yetersizliği"*nden bu yüzden bahsettiğini, çünkü Michels, profesyoneller ve profesyonel olmayanlar arasındaki ilişkiyi kitlelerin *"liderlik ihtiyacı"*, *"kitlelerin kayıtsızlığı ya da rehberlik ihtiyacı"* şeklinde bir ihtiyaç olarak tanımlamaya çalışarak, demokratik oligarşinin insan doğasının genel karakteristikleriyle ivme kazandığını düşünür (Bourdieu, 1991: s. 171, 277).

Siyasal iktidar tekelinin profesyoneller veya siyasi elitler, yani siyasete aktif katılanların elinde bırakılmasını vekalet ilişkileri üzerinden ele alan Bourdieu, bir kişi ya da grubun çıkarlarını göstermek ve kabul ettirmek için vekalet edenler var olduğu için, temsil edilen ve simgeleştirilen grup olduğunu ve bu grubun devamında temsilcisini grubun temsilcisi olarak var ettiğini söyler. Bourdieu, bireylerin içerisinde oluştukları grup üzerinde kontrollerini kaybederek grup oluştukları (veya oluşturuldukları) sürecin üzerinin örtüldüğünü düşünür. Siyasete içkin bir çelişkiden hareketle, bireylerin bir grup olarak kendini duyurmaya, dinletmeye ya da konuşmaya muktedir olabilmelerinin yalnızca bir temsilcinin lehine kendilerinden vazgeçerek mümkün olabileceği görüşünde olan Bourdieu, bu çelişkinin gerçekte sadece hükmedilenler için mevcut olduğunu söyler. Bourdieu, egemenlerin her zaman var oldukları, hükmedilenlerin ise sadece harekete geçtiklerinde veya temsil araçlarına sahip olduklarında var olduklarının söylenebileceği görüşündedir. Bu durum, yani vekalet edenin bizatihi kendisi siyasal yabancılaşmanın ortaya çıkmasına neden olur. Bourdieu için vekalet, bir grubun, grubu oluşturan şeylerin (genel merkez, yerel teşkilatlar, mühür, imza, vb.) tamamıyla donanarak oluşması fiilidir. Bir grup adına tasarrufta bulunma yetkisiyle donanmış, kendi kendilerine ve kendileri için eyleme geçemeyen ve konuşamayan dağınık, ayrı ve izole bireylerin yerine geçmeye çalışan muktedir, sürekli bir temsil organıyla kendini donattığında grup artık vardır. Zira, Bourdieu'ya göre (2013: s. 231-236): *"İnsanlar ne kadar yoksun, mahrum bırakılmışsa, özellikle kültürel açıdan, siyasi bir söz hakkı alabilmek için kendilerini vekillere teslim etmeye o kadar meyillidirler, zorunludurlar."*

Grubun sözcülüğüne soyunmanın ve gruba vekâlet etmenin, gasp etmeyi potansiyel olarak içerdiğini düşünen Bourdieu, *"grubun otoritesini ele geçirmek için*

*grupla özdeşleşmek, kendini onlara vekalet veren gruba indirgemek zorunda olan vekilin bir nevi yapısal kötü niyeti"*nden söz eder. Gruba hizmeti grubun üyeleri üzerinde bir tür otoriteye dönüştüren vekalet edenler, konumun içermiş olduğu avantajları ve simgesel iktidarı da böylece elde ederler. Vekalet eden, kendi kendini mutlaklaştırma ve onama stratejilerine yönelerek, ilk olarak kendini vazgeçilmez biri olarak göstermeye çalışır. Sonrasında kendine kutsal görevler tahsis eden vekil, kendi şahsi iradesini tanrı iradesi olarak addeden ruhban sınıfında olduğu gibi siyasi elitler de kendi şahsi iradesini halk, kamuoyu, millet olarak addederler (Bourdieu, 2013: s. 238-240).

Politika alanında sermayenin eşitsiz dağılımı ve özellikle sınıflar arasında serbest zamanın eşitsiz dağılımı vekalet ilişkilerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Politika alanında gerçekleşen vekalet ilişkisinde iktidarın siyasi elitlerin elinde toplanması eğilimi, militanlık sermayesinin simgesel sermayeye dönüştürülmesi bağlamında daha anlaşılır olmaktadır (Kocaaga, 2019: s. 59). Bourdieu, belli aygıtlar içerisinde aktif görev alan vekillerin, diğerleri için ikincil olan veya yarı zamanlı yapılabilecek işlere kendilerini adadıkları için, belli bir iktidarı ellerinde topladıklarını ve vekalet verenlere ilişkinin paradoksal bir altüst oluşuna dayalı hususi bir ideoloji geliştirdiklerini belirtmiştir. Bourdieu (2013: s. 250), "*bunu vekaletlerini aldıkları kişilerin yetkinsizliklerini, devamsızlıklarını, kolektif çıkarlara ilgisizliklerini mahkûm ederek ve bizatihi bu kişilerin, iktidarın kendi ellerinde toplanmasının bir ürünü olduğunu görmeksizin yaparlar"* demiştir.

Politik alanın işeyişine dair özcü olmayan, tarihselci ve farklı düzeydeki eyleyicilerin etkili olma kapasitesini alanın varlığının şartı olarak görmesinden dolayı, Bourdieu'nün pratik teorisinin klasik elit teorileri karşısında daha avantajlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira, Bourdieu, Mosca ve Pareto'dan farklı olarak, toplumsal dünyanın daima ve zorunlu bir şekilde yönetenler ve yönetilenler arasında monolitik bloklar halinde bölündüğü görüşüne katılmamaktadır. Çünkü tüm alanların içerisinde kurulu olan hiyerarşi hem tartışma konusu edilebilir hem de alanın temel ilkelerine meydan okunabilir ve sorgulanabilir. Bourdieu toplumsal dünyanın değişmez kurallara itaat ettiğini düşünmemekte, mevcut eşitsizlikleri düzeltemeyeceği için kitlesel

eylemin boşuna olduğunu ileri süren tutucu retoriği reddetmektedir (Wacquant, 2014: s. 44-45).

Bourdieucü pratik teorinin klasik elit teorisi karşısında avantajlarını Wacquant'tan daha ayrıntılı bir biçimde ele alan Milner'a göre, Bourdieu'nün teorisinin ilk avantajı, tahakküm ve sömürünün kaçınılmazlığına yönelik tarih dışı bir varsayıma düşmeden, güç ve ayrıcalıkların dağılımında atalete yönelik eğilimi belirlemiş olmasıdır. Bu ataleti sürdürmede (elitlerin stabil kalma eğilimi) ve habitusun yaratılmasında doğal kabul edilen *doksa'*nın rolüne dikkat çekmesi ikinci bir avantajdır. Sermaye ve gücün sembolik biçimlerinin tanımlanmasını üçüncü bir avantaj olarak gören Milner'a göre, farklı kültürler ve farklı tarihsel dönemlerde tahakküm ilkesinin değişebileceğine yönelik kabul dördüncü bir avantajdır. Milner, tahakküm ilkesindeki bu değişimlerin farklı sermaye biçimleri arasında da bir değişime yol açabileceğine yönelik görüşünü, Bourdieu'nün pratik teorisinin taşıdığı avantajlardan beşincisi olarak ortaya koymaktadır (Milner, 2015: s. 46).

Bourdieu, sosyal bilimleri temelden bölen ikilikleri, özellikle nesnelci ve öznelci bilme biçimleri arasında görünürde aşılmaz olarak görülen antagonizmayı aşmaya çalışmakta (Wacquant, 2021: s. 36), elit ve kitlelerin faillik hakkının reddedilmemesi gerektiğini düşünmektedir (Milner, 2015: s. 36-37). Bourdieu, toplumsal hayat içerisinde gerçekleşen mücadelelerde sadece elitlerin değil, kitlelerin rolüne de dikkat çekmektedir. Nitekim, elitler bir alan içerisinde yürütülen mücadelede kitleleri oyuna dahil etmeden ve kitlelerin desteğini almadan başarılı olmaları güçtür. Klasik elit teorisinin toplumların sosyo-politik yapısını basite indirgeyen dikotomik yaklaşımı, kitlelerin failliğini görmezden gelinmesine yol açmaktadır. Elit teorisinin kitlelerin failliğini göz ardı eden, görünüşte kaçınılması mümkün olmayan toplumsal ve siyasal olgulara ilişkin kavrayışı karşısında Bourdieu, istencimizden bağımsız bir biçimde meydana gelen toplumsal ve siyasal koşulların, istencimiz sayesinde değiştirebileceğimiz ve değiştirmek zorunda olduğumuz tarihsel açıdan kendine özgü düzenlemeler olduğu görüşündedir (Susen & Turner, 2019: s. 20).

Bourdieu'nün elitlerin oluşumunda ve yeniden üretilmesinde okulu, eğitimi, aileyi, toplumsal ilişkileri ve sembolik mücadeleleri hesaba katması, onun pratik

teorisini klasik elit teorilerinden daha avantajlı kılmaktadır (Bourdieu, 2024: s. 83-96). Klasik elit teorilerinde seçkinlerin rekabet ve mücadelelerinden ziyade elitler arasındaki dayanışma ve iş birliğine yönelik vurgu daha ön plana çıkmaktadır. Ancak, Bourdieu, klasik elit teorilerinden farklı olarak, devlet, örgüt, siyasi parti ya da sendika gibi alanların, bir aygıt olmadığını düşünür. Bir alanda yer alan eyleyicilerin, kendi özgül faydaları doğrultusunda ve farklı kuvvet dereceleriyle, dolayısıyla farklı kazanma şanslarıyla, alanı oluşturan kurallara (*doxa*) uyarak (bazı zamanlarda tam da bu kurallar konusunda) mücadele ettikleri görüşündedir. Belli bir alanda hâkim konumda yer alan eyleyiciler, alanı kendileri için elverişli bir şekilde işleteceklerdir, ama alan içerinde ezilenlerin direnişini, muhalefetini, hak iddialarını da her zaman göz önünde bulunduracaklardır. Zira, bir alan asla bütünüyle yalıtılmış ve kendi içine kapanmış değildir. Ancak, bazı tarihsel koşullarda, bir alanın, bir aygıt gibi işlediği zamanlar olmuştur. Nitekim, bir alana özgü sermayeye daha fazla sahip olan eyleyiciler, daha az sermayeye sahip olan eyleyicilerin direnişini bastırmayı ve yok etmeyi başarırsa, diğer tüm katılımcıları ortadan kaldırırsa, bütün hareketler sadece yukarıdan aşağıya gelişirse, tahakkümün etkileri giderek artar ve alanı var eden diyalektik ve mücadele de ortadan kalkar. Bourdieu'ya göre, *"tarih, ancak insanlar başkaldırdıkları, direndikleri, tepki gösterdikleri zaman vardır."* Bütüncül kurumlar ya da totaliter rejimlerde bile her zaman direniş stratejilerinin olduğunu düşünen Bourdieu (2021: s. 149-150), tarihi, kurumları, siyaseti sadece elitlerin eylemleri üzerinden ele alan her türlü özcü düşünceye karşı çıkmış, kitleleri etkisiz monolitik bir bütün olarak gören klasik elit teorisyenlerinden farklı olarak bir alana katılan bütün eyleyicilerin, farklı sermaye hacimleriyle, farklı derecedeki güçleriyle ve farklı kazanma stratejileriyle mücadele ettiklerini düşünmüştür. Dolayısıyla Kürt milliyetçilerinin derinlikli bir analizini yapmak noktasında; Bourdieu'nün kavramsal repertuarı oldukça işlevseldir.

1.3. BOURDİEUCÜ PRATİK TEORİNİN KAVRAMLARI VE DÜŞÜNÜMSEL SOSYOLOJİ

Bourdieu'nün siyasal alanın işleyişinde farklı sermaye biçimlerinin nasıl kullanıldıkları, sermayelerin elde edilmesi, korunması için girişilen mücadelelere yönelik analizleri, çalışmalarının neredeyse hepsinde görülen nitel ve nicel verileri bir

araya getirerek yapmış olduğu yaklaşımdan farklı olarak genelde teorik düzeydedir. Onun siyasal alanın işleyişine yönelik analizleri ayrıntılı ampirik bir içeriğe sahip olmasa da pratik teorisinin kavramsal repertuarı ile düşünüldüğünde özellikle rekabet ve mücadele üzerine çalışan araştırmacılara analitik yönü güçlü teorik ve metodolojik araçlar sunmaktadır (Kocaaga, 2019: s. 56-57). Ancak, Bourdieucü pratik teorinin kavramlarına genel ve yüzeysel bir bakışla yaklaşmak mümkün değildir. Ayrıca, Bourdieu'nün kavramsal repertuarının da bu yüzeysel ve genel bakışa direndiğini akılda tutmak gerekir (Şen, 2014: s. 366). Dolayısıyla, Bourdieu'nün kavramsal repertuarının zengin karmaşıklığı basit bir özeti neredeyse imkânsız kılmaktadır (Swartz, 2018: s. 16).

İlk bakışta her ne kadar anlaşılır ve tanıdık gelse de bu kavramların üzerinde derinlemesine düşünüldüğünde, Bourdieu'nün kavramsal repertuarının zorlu yönleri açığa çıkmaya başlar. Kavramların birbiriyle ilişkili olması ve pratikten hareketle oluşturulmuş olmaları bu zorluğun bir diğer nedenidir. Nitekim, *"habitus kavramını sermaye kavramı olmaksızın; bu iki kavramı da alan veya oyun kavramsallaştırmaları ile ilişkilendirmeden anlamak çok güçtür"* (Şen, 2014: s. 366-367). Bourdieu'nün pragmatik bir biçimde, ampirik araştırmalardan ve birbirlerine karşıt olan entelektüel bakış açılarıyla hesaplaşmasının bir ürünü olarak kavramsal repertuarına kattığı kendine özgü her kavram, ayrıntılı çözümlemeler vaat eden potansiyeller taşıdığı için; her kavram ancak bir diğeriyle anlam kazanmaktadır (Çeğin, Göker, & Arlı, 2016: s. 13-14). Bu bağlamdan hareketle, mevcut çalışma, *alan, habitus, sermaye, doxa, illusio* gibi kavramları ilişkisel bir şekilde ele alıp tanımlayacaktır.

Bourdieu sosyolojisi, toplumsal aktörlerin daima rasyonel davrandıklarını ve ekonomik çıkarlarına göre hareket ettiklerini savunan rasyonel eylem kuramına karşı çıkmakta, aktörlerin içkin bir pratik mantığa, sezgiye ve bedensel yatkınlığa göre hareket ettiklerini savunan bir sosyoloji anlayışı geliştirmiştir (Özsöz, 2019: s. 4). Kültür, toplumsal yapı ve eylem arasındaki ilişkileri ele alan bir simgesel iktidar sosyolojisi ortaya koyan Bourdieu, sanatsal beğeniler, giyim tarzları, yeme-içme alışkanlıkları, din, bilim, felsefe ve dil gibi bütün kültürel simgelerin ve pratiklerin, çıkarları somutlaştırarak toplumsal ayrımları derinleştirme işlevi olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla daha geniş bir perspektiften bakmak için iktidar ilişkilerine

odaklanmak ve iktidar ilişkilerinin gizli boyutunu açığa çıkarmak gerekir. Ancak, pratik toplumsal hayatın temelinde yatan iktidar ilişkilerini gözler önüne sermek kolay değildir. Çünkü, Bourdieu'nün teorisine göre, bütün simgesel formlar toplumsal ayrımları üretme işlevi gördüğü için, sosyal bilim pratiğinin kendisi de toplumsal farklılaşma süreçlerinden bağımsız değildir. Bu sebeple Bourdieu, bilimsel pozitivizmi ve onun değer yargılarından azade olan nesnellik iddiasını reddederek, toplumsal analizin aynı zamanda *düşünümsellik (reflexivity)* kaygısını taşıması gerektiğini vurgulamaktadır (Swartz, 2018: s. 18, 23-24).

Wacquant'a göre (2021: s. 74), *"çağdaş toplumsal teori manzarası içinde Bourdieu'yü ayırt eden bir özellik varsa, o da, değişmez düşünümsellik kaygısıdır."* Sistemli ve derin bir özeleştiriyi temel alan gerçek bir sosyal bilim pratiği olan düşünümsellik, sosyal bilimcinin kendi üzerine düşünümsel bir şekilde eğilmeyi gerektirmektedir. Nitekim, düşünümsel bir sosyal bilim pratiği, araştırmacıdan *"bilimin silahlarını kendi bilimsel pratiği ve habitusu üzerine çevirmesini"* istemektedir (Şen, 2014: s. 370). Bourdieu bu meseleyle ilgili; *"bazı sosyoloji çalışmalarını okurken beni üzen şey, toplumsal dünyayı nesneleştirmeyi meslek edinenlerin, kendi kendilerini nesneleştirme yeteneğini çok ender olarak göstermeleri ve görünürde bilimsel olan söylemlerinin nesneden çok, nesneyle ilişkilerini anlattığını bilmemeleridir"* demektedir (Bourdieu & Wacquant, 2014: s. 53). Önceden inşa edilmiş olan nesnelerin her yerde olduğuna dikkat çeken Bourdieu, sosyal bilimcinin de herkes gibi bu nesneler tarafından kuşatıldığını söyler. Dolayısıyla sosyal bilimci, ürünü olduğu bir nesneyi, yani içinde yaşadığı toplumsal dünyayı bilmeye, anlamaya çalışan kişidir. Ancak, sosyal bilimcinin toplumsal dünya hakkında ortaya koyduğu sorunlar ve kullandığı kavramlar da bizatihi bu nesnenin ürünü olma ihtimalinin yüksek olabileceğini göz önünde bulundurması gerekir (Bourdieu, 2021b: s. 305).

Bu bağlamdan hareketle düşünümsellik, sosyal bilimcinin araştırma nesnesiyle kendisi arasında kurduğu ilişkiyi nesneleştirmesi ve kendi toplumsallığının bilimsel faaliyetine olan olası tesirini kontrol etme çabasına işaret eder. Bourdieu bu sürece *"katılımcı nesneleştirme"* adını vermiştir (Bourdieu, 2021b: s. 325). Sosyal bilimci, kendi toplumsallığından gelen ön kabulleri ve temsilleri fark ederek, kendi toplumsal

konumuyla araştırma nesnesi arasında kurulabilecek pratik ilişkiyi itiraf ederek gidermeye çalışmalıdır. Zira, sosyal bilimci, belli bir olguyu hangi sebeple ve amaçla araştırma konusu ettiğini fark edebildiği ve yöntemsel araçlarını sorguladığı ölçüde sıradan bir bireyin mahrum olduğu düşünümsellik kaygısını edinebilir. Bourdieu'nün düşünümsellik kaygısı ya da ilkesi sayesinde sosyal bilimci toplumsal dünyanın dayatmaya çalıştığı ön kabullerden, ideolojilerden ve günlük hayatın alışıldık klişelerinden kurtulabilir. Toplumsal dünyanın yalın ve açık bir biçimde görünmesini sağlayan düşünümsellik, toplumsal dünyadaki ilişkilerin ve kurumların meşrulaştırılmasını sağlayan *doxa*'nın ardına gizlenmiş olan tahakküm ilişkilerini yeniden üretimini kalıcılaştıran temel mekanizmaları açığa çıkarmaya olanak sağlar (Koytak, 2012: s. 93-94). Bourdieu'nün düşünümsellik kaygısı geliştirmesinin onun habitusu ile ilişkili bir şekilde geliştiğini söyleyen Şen, bir kaygı, yatkınlık veya bir his olarak düşünümselliğin, onun habitusunda yer etmiş olabileceğini söylemektedir (Şen, 2014: s. 369).[3]

[3] Okumanın bir ayrıcalık, okuyanların da sürüden ayrıldığı ve "öteki" haline geldiği Güneybatı Fransa'nın dünyadan uzak bir köyünde doğan Bourdieu, Yüksek Öğretmen Okulu'na (ENS) kabul edildikten sonra, kendisini en çok rahatsız eden ortamlardan birine girmiş olacaktır (Timur, 2007: s. 190). ENS'de *''kraliçe disiplin''* olan felsefeyi seçen Bourdieu, entelektüel dünyayı sorgulayamaya da buradaki eğitimi sırasında başlamıştır (Bourdieu, 2012: s. 15). Bourdieu'nün felsefeden sosyolojiye yönelmesinde içinde bulunduğu entelektüel dünyayı sorgulaması etkili olmuştur. Bourdieu ile aynı dünyadan gelen ve felsefenin soyut ve gerçekdışı dünyasından uzak olan bilim tarihçisi Canguilhem, bu özellikleri sayesinde Bourdieu'nün ilgisini ve sevgisini kazanacak ve onun sosyolojiye yönelmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Bourdieu felsefe yeterlilik sınavını geçtikten sonra ENS'le ilişkisini keserek zorunlu askerlik görevi için Cezayir'e gitmesi onun hayatında önemli bir dönüm noktası olacaktır. Cezayir toplumunun sosyolojisini ve etnolojisi üzerine yapmış olduğu çalışmalar, onu giderek sosyoloji alanına yönlendirmiş ve böylece Cezayir tecrübesi onun dünya görüşünde önemli bir dönüşüme de neden olmuştur. Ancak, sosyolog olarak akademik yaşamına askerlik görevinden sonra Sorbonne'da Raymond Aron'un kendisine asistan olmasını önermesi ve onun bu öneriyi kabul etmesiyle başlamıştır (Timur, 2007: s. 193-195). Bourdieu, felsefeden sosyolojiye geçmesini birçok kişide olduğu gibi basit bir disiplin değiştirme şeklinde değerlendirmemiş, bu durum onun için bir sınıf değiştirme, başlangıç sınıfına dönme ve hatta *"içine doğulan dünyayla yeniden bütünleşme"* olarak görmüştür (2012: s. 78). Nitekim, felsefeden sosyolojiye geçişini (2012: s. 57): *"kendimi içinde asla rahat hissedemediğim ve kuşkusuz bazı sosyal kökenlere bağlı dünya ile kurulan ilişkinin meyilli kıldığı, bir yükseklik/soyluluk, bir sosyal mesafe ilkesi olan skolastik bakış açısını derinden reddetmemdi"* diyerek gerekçelendirmiş olan Bourdieu, teoriden esinlenmiş amprik araştırmalara yönelişini ve geliştirmiş olduğu düşünümsel sosyolojisini böyle bir tarihsel-toplumsal bağlamda geliştirmiştir. Bourdieu oto-analizinde kısaca *"habitus"*ü ile *"toplumsal alan"*ını uzlaştırmaya çalışarak, böylece kaybetmiş olduğu kişiliğinin önemli bir parçası olan köylü kökenlerini tekrar nasıl kazanmaya çalıştığını anlatıyor (Timur, 2007: s. 189, 200). Bourdieu, *"Kendimi, biraz gülmek için, felsefenin emperyalizmine karşı sosyal bilimleri özgürleştirme hareketinin lideri olarak tanımladığım olmuştur"* diyerek, dönemin öznelci yaklaşımlarına karşı vermiş olduğu mücadeleyi anlatmıştır. Alan araştırması yaptığı ve akrabalık ilişkilerini incelediği bir dönemde yapısalcılıktan kopan Bourdieu (2012: s. 92-93), Fransa'daki sosyolojiyi sadece felsefeden değil, sağlam teorik temellere sahip olmayan Amerikan sosyolojisinin egemenliğinden de kurtarmak gerektiğini düşünmüştür.

Bourdieu (2019a: s. 143), kendi düşüncesinin birkaç temel kavrama, hatta genellikle birkaç kitap başlığına indirgenme çabasının epey yaygın olduğuna dikkat çeker. Ona göre bu durum bir tür kapanıma yol açmaktadır. Zira, *"yeniden üretim"*, *"ayrım", "sermaye"* ve *"habitus"* gibi Bourdieucü pratik teorinin kavramları gerçekte neyi temsil ettikleri anlaşılmadan sıklıkla yanlış bir biçimde kullanılmakta ve bittabi bir slogana dönüşmektedirler. Bourdieu'ya göre, bu kavramlar -bu çerçeveler- genellikle pratik bir doğası olan bilimsel çalışmanın ilkeleridirler. Bu kavramlar bilimsel yönelime sahip olan araştırma programları sunmaya yarayan sentetik ve sinoptik ilkelerdir. Nitekim, Bourdieu'ya göre, en nihayetinde önemli olan araştırmanın kendisidir, yani esas mesele üzerine çalışma yapılan araştırmadır. Bourdieu, bir yandan bu kavramların dikkatli ele alınması gerektiğini hatırlatırken, diğer taraftan repertuarında yer alan kavramların *"hatırı sayılır bir özgürlük duygusu"* taşınmadan aşama kaydedemeyeceğini belirtmektedir. Araştırma pratiğinden kopuk teorik tartışmaların gereksizliğine dikkat çeken Bourdieu, kavramların başlangıçta net bir tanımlarını vermenin yerine, *"açık kavramların"* kullanılması gerektiğini savunur. Bourdieu, alan, habitus ve sermaye gibi kavramların ancak oluşturuldukları kuramsal dizge içinde tanımlanabileceğini, ayrıca kavramlarla düşünmenin, ilişkisel düşünmeyi de beraberinde gerektirdiğini belirtmektedir (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 141-142).

1.3.1. Oyun Metaforu

Bourdieu kavramsal repertuarında yer alan kendine özgü geliştirmiş olduğu *alan, habitus, sermaye, doxa, illusio* gibi kavramların daha iyi anlaşılması için oyun metaforunu[4] kullanmaktadır. Bu metafora göre, oyunun oynandığı yer *alan*dır ve oyuncuların oyuna girmesi için o oyundan elde edilebilecek bazı çıkarlara sahip olması gerekmektedir. Oyundan elde edilebilecek çıkarları *illusio*[5] kavramı ile açıklayan

[4] Bourdieu, belli bir alanın oluşumunu incelemek için oyun metaforunu kullanmaktadır. Ancak, alan ile oyun arasında ihtiyatlı olmak koşuluyla, benzerliklerin kurulabileceğini belirtmektedir. Çünkü, yeniliklere acık olmak kaydıyla oyunun sabit kuralları varken, alan içindeki kurallar (doxa) sabit olmadıkları gibi oyunun da dışında değildirler. Nitekim, Bourdieu'ya göre, *"bir alan, kuralları konumundaki düzenliliklere göre oynanan, ama kuralları ya da düzenlilikleri değiştirmek için de oynayabileceğimiz bir oyundur."* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bourdieu, 2020: s. 122-123).

[5] Bourdieu, *illusio'*nun salt maddi çıkara indirgenmesini, alanlardaki farklı türden maddi olmayan kazanç formalarının varlığının yok sayılmasına neden olduğunu söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 164-170).

Bourdieu, *illusio*'yu oyunun oynanmaya değer görülmesi ve kuralların (yani *doxa'*nın) sorgulanmaması şeklinde ele almaktadır. Oyuna katılan oyuncular (eyleyiciler), oyunu oynamaya değer bularak ve bu değeri sorgulamadan *alan*ın yerleşik kurallarını tanımakta ve benimsemektedirler. Oyuncular, ancak oyuna ve bahislere inancı (*doxa*) paylaştıkları ölçüde oyuna dahil olur ve kıyasıya bir rekabet içerisine girerler. Daha açık bir ifadeyle, oyuncular, oyunu ve bahislerini, sorgulamaksızın kabullenirler. Her oyuncunun oyun *alanı* içerisinde elinde çeşitli kozlar[6] bulunmaktadır ve bu kozlar Bourdieu'nün *sermaye* dediği kavrama denk düşer. Oyunun oynandığı alanın şartlarına bağlı olarak farklı öneme sahip *ekonomik* (maddi kaynaklar), *kültürel* (özellikle eğitimle edinilmiş kültürel kodlar), *toplumsal* (ilişkiler ağı) olmak üzere üç temel *sermaye* biçimi vardır. Bir oyun *alanı* içerisindeki önem durumuna göre *sermaye* biçimlerinin pratikteki yansıması veya toplamı olarak nitelenen *simgesel sermaye* oluşmaktadır. Bu *sermayelerin* toplamı oyuncuların ellerindeki kozlardır. Oyun *alanın* yapısına ve kurallarına göre kozlar (yani *sermayeler*) farklı önem ve işlevlere sahip olmaktadır.[7] Oyun alanı içerisinde oyunun nasıl oynanacağına yönelik zaman içinde kazanılan davranış kalıpları sonucunda oyuncular çeşitlik yatkınlıklar kazanmaktadırlar. Bourdieu, oyuncunun sermayesinin hacminin ve miktarının zaman içindeki evrimine göre oluşan yatkınlıkların tamamına *habitus* adını vermektedir (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 144-146), (Özsöz, 2019: s. 6).

Takriben eşdeğer toplam sermaye ile donanmış iki kişinin, konumlarında olduğu kadar tavır almalarında da farklılık olabileceğini düşünen Bourdieu, örnek olarak biri (görece olarak) daha çok ekonomik sermayeye ve daha az kültürel sermayeye sahipken (örneğin bir işletme patronu), diğeri daha fazla kültürel sermayeye ve daha az ekonomik sermayeye sahip olabileceğini (örneğin bir öğretim üyesi) söyler. Daha açık bir ifadeyle, ''oyuncunun'' stratejileri ve ''oyununu'' tanımlayan her şeyin, esasında

[6] Bourdieu'ya göre, kozlar, oyuncunun elindeki temel kartlardır ve güçleri oyuna göre değişmektedir. Kartların gücünün oyuna göre değişmesi gibi, farklı sermaye türlerinin (ekonomik, kültürel, toplumsal, simgesel) hiyerarşisi de alanlara göre değişmektedir. Ancak, kozların görece değerleri alanlara, hatta benzer alanın birbirini izleyen hallerine göre de farklılık gösterir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 144).

[7] Bourdieu, oyunun (ya da sosyolojik anlamda mücadelenin) sürdüğü yeri *alan*, oyuncuların elinde bulundurdukları kozları *sermaye*, oyuna girdiklerinde sorgulamadan kabul ettikleri kuralları *doxa,* oyunun sonunda kazanacaklarını düşündükleri çıkarları *illusio* ve oyun esnasında karşılaşılan durumlar karşısında oyuncuların ortak bir yatkınlık geliştirmesini de *habitus* kavramı ile açıklamaktadır (Özsöz, 2019: s. 6).

yalnızca belli bir andaki sermayesinin yapısına ve miktarına ve bunun ona sağladığı oyun imkânlarına bağlı olmadığını düşünen Bourdieu, oyuncunun sermayesinin miktarının ve yapısının süreç içerisindeki evrimine, yani belli bir nesnel olanaklar yapısıyla uzun süreli ilişkide ortaya çıkan yatkınlara (habitus) bağlı olduğu görüşündedir. Bourdieu'ya göre, oyuncular sermayelerini, yani kartlarını arttırmak ya da korumak için oyunun bahislerine ve kurallarına uygun bir şekilde oynayabilirler; ama diğer taraftan, oyunun kurallarını kısmen ya da tamamıyla dönüştürmeye, mesela kartların görece değerini, rakip oyuncuların gücünün dayandığı sermaye alt-türlerinin değerini azaltmaya, özellikle daha çok sahip oldukları sermaye türünün değerini artırmaya yönelik stratejilere başvurabilirler. Bourdieu, iktidar alanındaki birçok mücadelenin bu türden olduğunu belirtir (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 145-146).

Bourdieu'ya göre, *"bir alan, kuralları konumundaki düzenliliklere göre oynanan, ama kuralları ya da düzenlilikleri değiştirmek için de oynayabileceğiniz bir oyundur."* Ancak, Bourdieu, bir alanın oluşumunu tasvir etmekle bir oyunun oluşumunu tasvir etmenin aynı şey olmadığını söylemektedir. Zira, bir oyunun oluşumunu ortaya koymak isteyen bir araştırmacı, bir nomoted bulmalı ve söz konusu oyunun mucidinin kim olduğunu ortaya koymalıdır. Ancak, alan için bir süreci takip etmek gerektiğini söyleyen Bourdieu (2020: s. 123), oyundan farklı olarak alanın bilinci bir yaratım ürünü olmadığını ve zımni düzenliliklere uyduğunu belirtmektedir. Bourdieu, *"bir alan, hiç kimsenin icat etmediği, hayal edilebilecek bütün oyunlardan daha akışkan ve karmaşık bir oyundur"* der (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 144, 152).

1.3.2. Alan

Bourdieu'nün sosyolojisindeki önemli mekânsal metaforlardan biri olan alan kavramı (Swartz, 2018: s. 167), Bourdieucü pratik teorinin bütünlüklü olduğunu da göz önünde bulundurduğumuzda, düşünümsel yöntemin önemli örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Özsöz, 2019: s. 7). Zira, Bourdieu'ya göre, alan kavramıyla düşünmek, ilişkisel düşünmek anlamına geldiği için (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 142), düşünümsel sosyoloji ilk olarak araştırılacak olan toplumsal uzamı (siyaset, sanat, eğitim gibi) tanımlaması gerekmektedir. Alanın tanımlanması,

konumlarla yatkınlıklar, alanlarla habitus arasındaki diyalektiğe dair önermelerin üzerinde inşa edildiği zemini oluşturmaktadır. Alan *"incelenen toplumsal uzayın üstünde bina edilen bir kavram/nesnedir"* (Göker, 2016: s. 545). Alan kavramının hem tanımlanması hem de mevcut çalışmamız açısından Kürt milliyetçiliği alanının ne olduğunu, sınırlarını ve alanda dolaşım halinde olan sermaye türlerini, bu sermayelerin alan içerisinde sahibine nasıl bir iktidar ve nüfuz kurma olanağı verdiğini anlamanın tek yolu düşünümsel yöntemden geçmektedir.

Alan kavramını tanımlarken Marksizmden çok Max Weber'den etkilenen Bourdieu, toplumsal yaşamın salt ekonomik etkenler ve sınıf kavramıyla ele alınmayacağını, eğitim ve kültür başta olmak üzere ekonomik etkenler dışında kalan diğer etkenlerin de toplumsal yaşam içerisinde önemli olduğunu düşünmüştür. Yani alandaki konumlanmanın tek kriteri ekonomik boyut değildir. Bu bağlamdan hareketle, Marksizmin toplum analizinde kullandığı ekonomik alt yapıdaki üretim ilişkileri ve sınıf kavramı yerine, Bourdieu *alan* kavramını kullanmaktadır (Özsöz, 2019: s. 7). Bourdieu'ya göre bir alan, yapılanmış bir toplumsal uzam, bir güçler evreniyken, diğer taraftan da eyleyicilerin alanı dönüştürmek ya da korumak için verdiği mücadelelerin uzamıdır (Bourdieu, 1997: s. 46-47). Diğer bir ifadeyle, alan, güçler uzamı olduğu kadar, bu güç uzamını dönüştürmek veya muhafaza etmek için mücadele edilen evrendir. Söz konusu alanda, eyleyicilerin, düşüncede veya pratikte sürdürdükleri ilişkiler, alanın bir parçasıdır (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 149). Güç ve rekabete sahne olan alan, kısıtlamalar ve hiyerarşilere rağmen eyleyicilerin ve grupların maddi ve simgesel kaynakların kontrolünü sağlamak için durmaksızın mücadele halinde oldukları bir uzamdır (Göker, 2016: s. 545). Alan, eyleyicileri ayıran mesafelere göre yapılanmıştır ve eyleyiciler bu uzamda, sahip oldukları sermayenin miktarına göre konumlanmışlardır. Alan içerisindeki tüm eyleyiciler hâkim pozisyonları arzuladıklarından dolayı, alan içerisinde mücadele kaçınılmaz olmaktadır (Jourdain & Naulin, 2016: s. 105).

Alanı her yönüyle bir rekabet ve mücadele olarak değerlendiren Bourdieu, herkesin kendi alanı içerinde bir rekabet ve mücadele içerisinde olduğuna ve bu olası rekabet ve mücadelenin kazançlarının ise reel ya da sembolik olabileceğine dikkat çekmiştir. Her alan kendi özgül değerlerini dayatırken, kendi düzenleyici ilkelerine de

sahiptir. Nitekim, Bourdieu: *"bir alan, içine giren tüm nesne ve faillere kendini dayatan, örgütlenmiş bir nesnel güçler uzamı, belli bir özgül ağırlıkla donanmış ilişkisel bir şekillenmedir"* der (akt. Wacquant, 2021: s. 51-52).

Bir alandaki katılımcılar arasında, hem alan içinde etkili olan özgül bir sermaye türü üzerinde, hem de iktidar alanında rekabet halinde olan farklı sermaye türleri arasında hiyerarşi kurma ve belirleme gücü üzerinde tekeli elde etmeye yönelik bir rekabet ve mücadele söz konusudur. Bu mücadeleler esnasında, *sermaye* türlerinin göreli ağırlığını ve dağılımını değiştirmek, alanın yapısını ve biçimini değiştirmek anlamına geldiği için önemli bir bahis söz konusudur. Wacquant'a göre, Bourdieu böylece tüm alanları klasik yapısalcı ve katı belirlenimcilikten kurtarırken, alanlara bir tarihsel esneklik ve dinamizm kazandırmıştır (Wacquant, 2021: s. 53).[8] Nitekim, alan, bir ölü yapı ya da Althusserci Marksizm'deki boş yerler sistemi değildir; aksine, alana giren, alanın sunmuş olduğu ödüllere inanan ve etkin olarak bunlar için mücadele eden eyleyiciler olduğu sürece var olan bir uzamdır (Wacquant, 2014: s. 28).

Toplumsal uzam; politik alan, iktisadi alan, sanatsal alan, dini alan, eğitim alanı ve sportif alan gibi pek çok alanı kapsamaktadır. Bourdieu'ya göre, mevcut haliyle kurulmalarından itibaren her alanın farklı bir mantığı vardır (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 143). Ancak, Bourdieu'ya göre, alanlara ait genel yasalardan bahsetmek mümkündür. Siyaset alanı, din alanı, felsefe alanı gibi birbirinden tamamen farklı alanlar bazı değişmez işleyiş yasalarına bağlıdır (2019a: s. 137). Bourdieu'ya göre, ekonomik alanın, faydacı düşünürler tarafından geliştirilmiş olan yasası, *"iş iştir"*; sanat alanın ise, sanat ekolü tarafından ortaya konulmuş yasası, *"sanatın ereği sanattır, sanatın sanattan başka ereği yoktur"* biçimindedir. Dolayısıyla, her alanın onu diğer alanlardan bağımsız kılan temel bir yasası vardır. Bourdieu, her alanın kendine göre hedefleri olduğunu, başka alanlara indirgenmeyecek ilkeler ve ölçütlere göre işlediğini söyler. Belli bir alanın farklılaşma ve özerkleşme sürecini Bourdieu'ya göre, farklı, indirgenemez, temel yasalara sahip ve tikel çıkar biçimlerinin yeri olan

[8] Bourdieu sadece alanlara değil, toplumsal faillere de belirli bir esneklik ve etkinlik kazandırmıştır. Nitekim, Bourdieu, Althussercilerin Karl Marx adına söyledikleri gibi, toplumsal failleri sadece yapının taşıyıcıları olarak gören anlayışa da karşı çıkmaktadır. Ona göre toplumsal failler eylerler ve etkindirler ancak *"onlar vasıtasıyla eyleyen, tarihtir; kendilerinin de ürünleri oldukları tarih. Bu yine de büsbütün bağımlı oldukları anlamına gelmez."* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bourdieu, 2020: s. 122-123).

uzamların oluşumuyla ilişkilidir (Bourdieu, 2015: s. 151-152). Daha açık bir ifadeyle, bir toplumsal alanın özerkleşmesi için, öncelikle kendine özel bir amaç tanımlaması gerekmektedir. Zira, politik alanın hedefi iktidarken, iktisadi alanın hedefi zenginlik, sanatsal alanın hedefi ise tanınırlıktır (Jourdain & Naulin, 2016: s. 122).

Bourdieu'nün alan kavramına statik açıdan bakıldığında, bir güçler uzamı olduğu görülecektir. Şematik olarak da tüm alanlarda belli bir sermayeye daha fazla sahip olan egemenler ve bu sermayeye daha az sahip olan hükmedilenler vardır. Hükmedenler ve hükmedilenler arasındaki güç ilişkisini doğuran sermayeler arasındaki eşitsizliktir. Dolayısıyla alan içerisindeki eyleyicilerin konumları yalnızca birbiriyle ilişkili bir biçimde ele alındığında anlamlıdır. Alana dinamik bir bakış açısıyla bakıldığında, bir mücadele alanı olarak işlediği görülecektir. Eyleyiciler, ilk güç ilişkisini, dolayısıyla alanın yapısını korumak ya da dönüştürmek için güçler alanındaki konumlarına göre değişen araçlarla birbirleriyle mücadele ederler (Jourdain & Naulin, 2016: s. 125). Zira, Bourdieu'ya göre belli bir alanın sahne olduğu mücadelelerin konusunu belirleyen temel etmen, meşru şiddet tekelini ve söz konusu alan için karakteristik kabul edilen belli bir otoriteyi kazanmaktır (Bourdieu, 2019a: s. 139).

Alandaki konumları işgal eden eyleyiciler, bireysel ya da kolektif olarak konumlarını muhafaza etmeye ye da iyileştirmeye ve kendileri için en elverişli olan hiyerarşi ilkelerini dayatmaya çalıştıkları stratejiler geliştirirler. Eyleyicilerin stratejileri, alandaki özgül sermayenin dağılımındaki konumlarına ve alanı algılayışlarına bağlıdır (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 148). Alan içerisinde konumlarını korumaya veya yükseltmeye yönelik bir çaba içerisinde olan eyleyiciler, farklı stratejiler doğrultusunda hareket etmektedirler. Bourdieu belli bir alanda iki temel strateji türü tanımlar: Muhafaza stratejileri ve yıkım stratejileri (Jourdain & Naulin, 2016: s. 126). Bourdieu, alana özgü tipik iktidarın veya otoritenin temelini elinde tutan eyleyicilerin, muhafazaya yönelik stratejilere daha çok eğilim gösterdiğini, alan içerisinde daha az sermayeye sahip olan (alana genellikle yeni dahil olmuş gençlerden oluşan) eyleyicilerin, yıkım stratejilerine daha çok eğilim gösterdiğini söyler (Bourdieu, 2019a: s. 139).

Alanın kendine özgü sermayesini tekeline almış olan ve kendi lehlerine uygun bir şekilde oyunun devamını sağlayarak konumlarını korumayı ve yükseltmeyi amaçlayan eyleyiciler, yeniden üretim ve intikal stratejileri olarak da adlandırılan muhafaza stratejilerini benimserler. Bu eyleyiciler, ortodoksinin, yani oyunun mevcut şekilde kalmasını isteyenlerdir. Hükmeden konumları, onlara oyunun kurallarını çıkarları kendi lehlerine göre düzenleme imkanını vermektedir. Belli bir alan içerisinde alana özgü sermayeye daha az sahip olan eyleyiciler ise yıkım stratejilerini benimsemektedirler. Alan içerisinde sermayelerin yeniden değerlendirilmesi ve bundan kaynaklı konumlarının iyileştirilmesi için oyunun kurallarını ve hatta iddianın türünü değiştirmeye çabalayarak, alandaki konumların hiyerarşisinin geçerliliğini sorguladıklarından dolayı da heretik olarak adlandırılırlar (Jourdain & Naulin, 2016: s. 126-127).

Alan içerisinde dışlanan ya da kötü konumlar da yer alan eyleyiciler, alandaki otoriteye ele geçirmek için alanın kurumsal ve simgesel sınırlarını genişletmek için mücadele etmektedirler. Bourdieu'ya göre, alan içindeki heretik eğilim, egemen eyleyicilere sessizliklerini bozduran ve onları, ortodoksiye ve alanın *doxa*'sına sessizce katılımı tekrardan inşa edecek bir sağ söylemi üretmek durumunda bıraktığını söyler. Ancak, eyleyiciler bir alan içerisindeki konumlarını korumak ve yükseltmek için mücadele etseler de bu mücadele alan içerisindeki tüm eyleyicilere ait olan bir çıkar tarafından sınırlandırılmıştır. Bu ortak çıkar, alanın var olmasının koşuludur. Bourdieu'ya göre herhangi bir alanla ilişkili olan tüm eyleyicilerin paylaştığı ortak bir dizi çıkar vardır ve bu ortak çıkar ilgili alanın varlık koşullarıyla bağlantılı her şeyi kapsamaktadır. Bourdieu, herhangi bir alandaki temel ortak çıkarların, tüm çıkar çatışmalarının arka planında nesnel bir suç ortaklığına neden olduğunu belirtir. Herhangi bir alanda bir mücadelenin varlığından söz etmek için, mücadele eden tarafların neyin mücadeleye değer olduğu hususunda zımni bir mutabakata varmış olmaları gerekir. Mücadeleye katılan eyleyiciler, alanına göre farklılık göstermekle birlikte, uğruna mücadele ettikleri nesnelerin değerine olan inancı nispeten taşımak yoluyla alanın yeniden üretimine katkıda bulunmaktadırlar. Alana giren eyleyicilerin, alanın değerini ve pratik işleyiş esaslarını tanıyıp benimsemelerini içeren bir giriş ücreti ödemek zorunda olduğunu söyleyen Bourdieu, seçim ve üyeliğe kabul için oyuna bağlılık ve yatırım göstergelerine büyük önem verildiğini belirtir. Bourdieu'ya

göre eyleyiciler, yıkım stratejilerine kendilerini vakfetseler de oyundan atılma (alandan çıkarılma) korkusu sebebiyle belirli sınırları kabul etmek zorunda kalırlar. Yıkım stratejilerini savunan heretik eyleyiciler, *"bayağılaşma ve yozlaşma karşısında temel kaynaklara, başlangıç noktasına, esas ruha, oyunun hakikatine geri dönüşü savunur"* (Bourdieu, 2019a: s. 139-140).

Bourdieu, bir alanın varlığı ve sınırlarının nasıl belirleneceği sorusuna *a priori* bir cevap verilmeyeceğini; çünkü alanın sınırları sorunu, her zaman bizzat alanın içinde ortaya konulabileceğini; dolayısıyla bir alanın sınırları, ancak ampirik bir araştırma ile saptanabileceğini söyler. Bir alan, alanın etkisinin görüldüğü uzam olarak da düşünülebileceğini söyleyen Bourdieu, alanın sınırlarının, alanın etkilerinin bittiği yerde bulunduğunu belirtir (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 146-147). Alanlar arasında net sınırlar çizmeyen Bourdieu, bu yöndeki her çabanın ilişkisel bir bakıştan ziyade, pozitivist bir bakışa dayandığını, çünkü sınırların kendisinin de bir mücadele konusu olduğu görüşündedir (Swartz, 2018: s. 172-173).

Bourdieu'dan hareketle Osmanlı siyaset alanın bir alt-alanı olarak kendi mantığı, kuralları ve özgül düzenlilikleri olan Kürt milliyetçiliği alanın somut olarak nasıl inşa edildiği, sınırlarının ne olduğu, kimlerin bunun parçası olduğu, kimin olmadığı ve gerçekten bir alan oluşturup oluşturmadıkları, ancak incelenerek anlaşılabilecektir. Bourdieu, bir alanın incelenmesi için ilk olarak, ilgili alanın konumunu belirlemek gerektiğini, ikinci olarak, söz konusu alanda rekabet halinde olan eyleyicilerin ya da kurumların işgal ettikleri konumlar arasındaki ilişkilerin nesnel yapısının kurulması gerektiği ve üçüncü olarak, eyleyicilerin habitusunun çözümlenmesinin elzem olduğu görüşündedir (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 146, 147, 152).

Bir Kürt milliyetçisi ancak bir Kürt milliyetçiliği alanı var olduğu için mevcut haliyle var olabilir. Dolayısıyla, ekseriyetle Osmanlı bürokrat, siyasetçi ve memurlarından oluşan kişilerin nasıl ve ne zaman bir Kürt milliyetçisine dönüştüğü ya da geçtiği sorusu mevcut çalışmamızın için önemlidir. Bu sorudan hareketle, söz konusu geçiş, bir Kürt milliyetçisinin var olabileceği bir Kürt milliyetçi alanı, aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Bourdieu'ya göre, alan mefhumu, bir sosyal bilimin gerçek nesnesinin ve yaratıcının birey olmadığını bizlere gösterir. Bourdieu,

her ne kadar bir alan ancak bireylerden hareketle kurulabileceğini söylese de, araştırma işlemlerinin merkezinde hem olan hem de olması gerekenin alan olduğu düşüncesindedir. Bu düşünce, bireylerin salt edilgen, bir yanılsama olduğu ya da var olmadığı anlamına gelmez. Ama bilimin, onları biyolojik bireyler, aktörler ya da özneler şeklinde değil, eyleyiciler olarak kurduğunu düşünen Bourdieu, bu eyleyicilerin alanda toplumsal olarak etkin ve hareketli olarak kurulduğunu, çünkü alanda etki yaratmak, etkili olmak için yeterli özelliklere sahip olduğunu söyler. Dolayısıyla, Bourdieu'dan yola çıkarak, Kürt milliyetçiliği alanı içerisinde yer alan eyleyicilerin tikel dünya görüşlerini, konumlarını, özgünlüklerini, özgül sermaye biçimlerini ve alana bakış açılarının ne olduğunu daha iyi anlamak için alanın bilgisinden hareket etmek gerekir (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 155).

Kürt milliyetçiliği alanının sınırlarının ne olduğu, nerede başlayıp nerede bittiği sorusu bir diğer önemli soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bourdieu'dan hareketle, Kürt milliyetçiliği alanın sınırları, etkisinin sınırıdır. Daha açık bir ifadeyle, bir eyleyici ya da kurum, Kürt milliyetçiliği alanında etki ürettiği ölçüde ve etkilendiği ölçüde o alanın bir parçası ve sınırları içerisindedir (Bourdieu, 2021b: s. 302). Bourdieu, özellikle alana yeni gelenler ile tekeli savunan ve rekabeti devre dışı bırakmak isteyenler arasında mücadelenin kaçınılmazlığına vurgu yapar. Dolayısıyla, alan içerisinde mücadelelerin aldığı belirli biçimlerin ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerekmektedir (Bourdieu, 2019a: s. 138). Kürt milliyetçiliği alanında geleneksel ve modern elitler arasındaki liderlik mücadelesi, söz konusu alana damga vuran esas mücadele konularından birini oluşturmaktadır.

Bourdieu'ya göre, *"bir alan ancak sunduğu karları elde etmek ve oyuna girmek için paralarını, zamanlarını, bazen de onurlarını ya da hayatlarını tehlikeye atmaya toplumsal olarak hazır, sorumlu failler bulursa işleyebilir"* (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 150).[9] Alanın ereklerine göre mücadele içinde olan eyleyicilerin, bu erekler tarafından ele geçirilebileceğini de hesaba katan Bourdieu (2015: s. 150), *"özgül, maddi, mesleki ya da başka değerlendirmelerden bağımsız olarak, bu erekler için*

[9] Bourdieu, *"bir alanın işleyebilmesi için, söz konusu alana has belirli birtakım mücadele nesnelerinin varlığı ile oyunun ve mücadele nesnelerinin doğasına ilişkin içkin kuralları bilen ve ikrar eden habituslarla donanmış, oyuna katılmaya ziyadesiyle hevesli faillerin varlığı gereklidir"* der. Alan ve habitus arasındaki suç ortaklığı hakkında bkz. (Bourdieu, 2019a: s. 138), (Bourdieu, 2015: s. 146-147).

ölebilirler" der. Dolayısıyla eyleyicilerin, erekle ilişkileri hiç de bilinçli bir yarar hesabı değildir. Bir alana dahil olan eyleyiciler, alanın ereğine göre hareket etmekte ve alana has olan sermayeyi elde etmek ya da elde tutmak uğruna mücadele etmektedirler. Alan içerisindeki eyleyicilerin konumunu belirleyen temel şey ise alana özgü sermayeye sahip olup olmamakla ilgilidir. Bir alan içerisinde eyleyicilerin belirli sermayeyi elde etme veya muhafaza etme mücadeleleri, alanın sürekliliğini sağlayan kural veya kurumları oluşturmaktadır. Nitekim, her alanın kendi ortodoksluğunu belirleyen kendine özgü kuralları vardır. Belli bir alana özgü bir *illusio'*nun içselleştirilmesinin yolu, o alanın *habitus'*unu benimsemekten geçmektedir. Zira, *habitus*, alanın kural ve ödüllerinin tanınırlığını sağlamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, *habitus*, eyleyicilerin dahil oldukları alanda nasıl davranacaklarını kendiliğinden bilmelerini sağlayacak bir yatkınlık kazandırırken (Jourdain & Naulin, 2016: s. 122-124), alan ise, habitusun işlev gördüğü toplumsal uzamın yapısını belirlemektedir (Swartz, 2018: s. 167).

1.3.3. Habitus

Alan kavramının önemli tamamlayıcılarından olan habitus kavramı, Bourdieu sosyolojisinin kilit kavramlarından biridir. Sosyolojideki temel karşıtlıkların (nesnelcilik/öznelcilik, makro/mikro, mekanikçilik/erekçilik vb.) aşılmasına olanak sağlayan habitus mefhumu, öncelikli işlevlerinden biri de birbirine karşıt gibi görünen ama ortak noktaları skolastik görüş olan ve birbirini tamamlayan özellikteki iki hatayı (mekanikçilik ve erekçilik) gidermektir.[10] Çünkü, hem eylemin dış nedenlerin uyguladığı baskı sonucu gerçekleştiğini savunan mekanikçilik hem de özellikle rasyonel eylem kuramıyla, eyleyicinin özgür, tam olarak bilinçli hareket ettiğini savunan erekçiliğin karşısında yer alan Bourdieu, toplumsal eyleyicilerin, geçmiş deneyimleri sayesinde bedenlerine işlenmiş olan bir habitusa sahip olduklarını düşünür (Bourdieu, 2019a: s. 167).

[10] Bireylerin pratiklerini anlamaya ve açıklamaya çalışan Bourdieu, hem eylemi failiz, mekanik bir tepki şeklinde ele alan nesnelcilik hem de eylemi *"akılcı hesapla faydayı azamiye çıkaran bir bilincin özgür tasarısı"* şeklinde ele alan öznelciliğin tuzağına düşülmemesi gerektiği görüşündedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 144).

Davranışların, bir bakıma, bireylerin dahil oldukları toplumun habituslarının bir ürünü olduğunu düşünen Bourdieu, rasyonel aktör (özne) kavramından vazgeçerek, aktör yerine eyleyiciyi (faili) kullanır. Eyleyicinin de iki boyutundan söz etmek olasıdır: Eyleyici hem dışa doğru eylemde bulunan hem de içeriden, yani habitusu tarafından eyleme maruz bırakılmış kişidir (Jourdain & Naulin, 2016: s. 46). Ancak, habitustan söz etmenin bireysel olanın, hatta kişisel, öznel olanın bile toplumsal, kolektif olduğunu ortaya çıkarmak olduğunu düşünen Bourdieu, habitusun toplumsallaşmış öznellik olduğuna dikkat çeker (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 178).

Habitus, Bourdieu'nün icat ettiği bir kavram olmamasına rağmen, Bourdieu kavramı yeniden tanımlayarak, onu sosyolojinin kavramsal araçları arasında önemli bir yere konumlandırmıştır. Habitus kavramı, Saint Thomas d'Aquin tarafından Aristoteles'in *heksis* kavramının tercüme edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Eğitimle temin edilen ve bireylerin eylem kabiliyetlerinin esasını meydana getiren fiziksel beceri, tavır ve tutumları ifade eden Aristoteles'in *heksis* kavramı,[11] Saint Thomas d'Aquin tarafından habitus olarak tercüme edilmiştir. Saint Thomas d'Aquin habitus kavramını, bir noktadan sonra spontane hale gelen özellikle dini adetlerin öğrenilmiş toplumsallığını ifade etmek için kullanmıştır. Sonradan sık kullanılan bir kavram olsa da bir kuramın temel ilkelerinden birine dönüşmeyen habitus kavramına Bourdieu tarafından zengin bir içerik kazandırılmıştır (Jourdain & Naulin, 2016: s. 41-42).

Habitus kavramına eserlerinde birçok tanım getiren Bourdieu, kavramın anlam ve işlevine yönelik zengin bir içerik geliştirmiştir. Belirli bir sınıf durumunu tanımlayan maddi varoluş koşulları ve toplumsal olarak yapılandırılmış bir çerçeveyle bütünleşmiş düzenlilikler biçiminde ampirik olarak saptanabilen yapılar habitusları ortaya çıkardığını düşünen Bourdieu habitus için (2018: s. 158): *"Habituslar kalıcı yatkınlık sistemleri, yapılandırıcı yapılar şeklinde, yani kurallara itaatin ürünü olmadan, sonuçları bilinçli olarak hedeflenmeden ve bunlara ulaşmak için gerekli işlemlere anında hakim olmadan ve böylece de bir orkestra şefinin örgütleyici eyleminin ürünü olmadan da kolektif olarak harmoni içinde olabilecek, nesnel olarak*

[11] Aristoteles, *heksis*'i yerleşik bir huy, alışkanlık, karakter, tavır ve beceri olarak ele almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aristoteles, 1997).

"düzenlenmiş" (réglées) ve "düzenli" (réguliére) olabilecek pratik ve temsillerin üretilme ve yapılandırılma ilkesi olarak işlemeye eğilimli, yapılanmış yapılardır" der.

Yapılanmış yapılara devamlı maruz kalan eyleyiciler, toplumsal yapıları içselleştirerek dayanıklı ve bağlam değiştirebilir yatkınlıklar bütünü, yani habituslar üretir. Habitus, tam olarak bireysel olmadığı gibi, eyleyicilerin davranışlarını da tek başına belirlemez; aksine, eyleyicilerin içinde yapılandırıcı bir mekanizma gibi işler. Habitus sayesinde eyleyiciler, farklı durumlar karşısında strateji geliştirme ve çözüm üretme yatkınlığı kazanırlar. Eyleyicilerin dış yapıları içselleştirilmesiyle ortaya çıkan habitus, alanın taleplerine genellikle sistemli ve tutarlı yanıt verme olanağı verir. Habitusun önceden düşünülmeyen, belli bir yönteme bağlı kalmadan ürettiği yanıtların genellikle uyum sağlayan, tutarlı ve kolayca anlaşılabilir görünmesinin nedeni; onun karşılaşılan durumlarla ilgili uygun yanıtlar verebilen yanılmaz bir iç güdü gibi görünmesinden kaynaklanır. Kavramnt'a göre Bourdieu'nün habitus[12] kavramı, John Searle'ün "eylem halindeki niyet"[13] ve Noam Chomsky'nin "derin yapı"sına[14] yakın bir kavram olmasına rağmen antropolojik bir sabit değildir; tarihsel olarak inşa edilmiş, kurumsal bir derinliği olan ve toplumsal olarak da değişken, üretici bir matrisidir (Wacquant, 2014: s. 22), (Bourdieu, 2019a: s. 191).

Bourdieu'nün habitus kavramı, toplumsal yapılar ile toplumsal pratik arasında bağı oluşturduğu düşünülen, bir dizi algı, eylem ve beğeni kalıplarını nitelemek için kullanılmaktadır (Marshall, 1999: s. 291). Habitus, bireylerin çocukluktan itibaren sosyalleştiği süreç içinde az çok bilinçsiz bir biçimde içselleştirmiş ve benimsemiş olduğu algı (dünyayı nasıl algılayacağına yönelik), beğeni (dünyanın nasıl değerlendirileceğine yönelik) ve eylem (nasıl davranılacağına yönelik) şablonlarından oluşur (Jourdain & Naulin, 2016: s. 42). Daha açık bir ifadeyle, geçmişin deneyimlerini bütünleştirerek her an bir algı, beğeni ve eylem matrisi gibi işleyen habitus, benzer sorunları çözmeye olanak sağlayan şemaların analojik aktarımları

---

[12] Bourdieu'ya göre, habitusun sağladığı pratik bilgi, Aristotelesçi *phronesis* (sağduyu) kavramı ve Platon'un Menon diyaloğunda bahsettiği *orthe doxa* (doğru kanı) kavramı ile tanımlanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bourdieu & Wacquant 2021: s. 181).

[13] Searle, bir kişinin bir eylemi gerçekleştirdiği anda sahip olduğu anlık ve dinamik niyet için "eylem halindeki niyet" terimini kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Searle, 1983).

[14] Chomsky, zihnin derinliklerinde yatan yapısal özellikleri tanımlamak için "derin yapı" kavramını kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Chomsky, 2001).

yoluyla birbirinden tamamen farklı işlevlerin yerine getirilmesini olanaklı kılan kalıcı ve aktarılabilir bir yatkınlıklar sistemidir (Bourdieu, 2018: s. 161). Bu sistem, belli bir toplumsal alanda üretilen sürekli ve dönüştürülebilir eğilimleri (algı, beğeni ve eylem şemalarını) ifade eder (Bourdieu, 2016: s. 46). Böylece, habitusun, bir taraftan tortu özelliği gösteren davranışları diğer taraftan değişime ve yeniliğe yatkınlığa göndermede bulunan bir anlama sahip olduğu söylenebilir (Özsöz, 2019: s. 11).

Aristoteles'in bedensel *heksis'*ine göndermede bulunan habitus, bedene işlemiştir. Çünkü, Bourdieu'ya göre bedenimizle öğreniriz. Toplumsal alanda eyleyiciler arasında gerçekleşen duygusal alışverişlerin her zaman önemli bir yer işgal ettiği bu karşılaşmaların bedene işlendiği görüşünde olan Bourdieu, en sert toplumsal buyrukların zihin yerine, anımsatıcı olan bedeni hedef aldığını düşünür. Zira, toplumsal cinsiyet rollerini öğrenme sürecinin önemli bir kısmı, cinsiyet farkını belli davranış kalıplarını (yürüme, oturma, bakma, konuşma vb.) dayatarak bedenlere işleme eğiliminde olduğunu düşünen Bourdieu, bu psikosomatik eylemin, günlük pedagojik eylemlerde ("dik dur", "bıçağı sağ elinle tut") ve geçiş törenlerinde genellikle duygu yoluyla, psikolojik ve bazen de fiziksel acı kanalıyla bedenlerle uygulandığını belirtir (Bourdieu, 2019b: s. 170).

Nesnelliğin bedene eklemlenmesi ile kolektif şemaların içselleştirilmesi grupla bütünleşmeyi sağlar; çünkü içselleştirilen şey, benzer bir biçimde yapılanmış bir öznelliğin dışsallaştırmasının sonucudur. Bu durum, yani kuşaklar arası devamlılık, *"pratik olarak içselliğin dışsallaştırılması ve dışsallığın içselleştirilmesi diyalektiğiyle"* meydana gelir. Bu durum da kısmen geçmiş kuşakların içselliklerinin nesneleştirilmesinin sonucudur (Bourdieu, 2018: s. 162). Daha açık bir ifadeyle, Bourdieu'nün "eylem halindeki mantık" şeklinde ele aldığı habitus, bir taraftan kuşakların devamlılığını ve toplumun yeniden üretimini sağlarken diğer taraftan dünyanın gidişatını öngörmeye olanak sağlayan bilgiyi içerir. Böylece, habitus, eyleyicilerin belli durumlar karşısında düşünmelerine gerek kalmadan, toplumun onlardan beklemiş olduğu davranışları üretmelerine (öznel yapılarla nesnel yapılar arasındaki uyumu sağlamalarına) imkân verir. Çünkü eyleyiciler daha önceden sosyal dünyanın yapılarını (dışsallığını) içselleştirmişlerdir (Jourdain & Naulin, 2016: s. 45).

Bourdieu'ya göre nesnel koşulların ürünü olan habitus, benzer ya da özdeş koşullarla karşılaşıldığında, bilinçten çok bedensel ve pratik mantığa dayanan yatkınlıklar geliştirdiği için, uyum çabasına girmeden koşullara uyum sağlamada kusursuz bir biçimde işler. Ancak, habituslar, bireylerin yaşam koşullarına ve takip etmiş oldukları toplumsal rotaya göre değişiklik gösterir. Benzer sosyoekonomik statüye sahip bireylerin yaşam koşulları eğer aynıysa, bu kişilerin benzer bir habitusa sahip olduğu söylenebilir. Nitekim, bu durum Bourdieu'ya sınıfsal bir habitustan (işçi habitusu ve burjuva habitusu) söz etme olanağı verir. Habitusun *"bedene işlemiş sınıf"* olduğunu söyleyen Bourdieu, bireylerin yaş ve cinsiyet gibi toplumsal olarak şekillendirilmiş iyeliklerden, toplumsal kökenlerine (miras alınan sosyal sermaye, soyadı, aile çevresi vb.) ve coğrafi kökenlerine göre habitusun değişiklik gösterdiğini düşünür. Sınıf alt-kültürü düşüncesine de yakın olan habitus, bir toplumsal sınıfın ya da grubun tüm üyelerinde müşterek olan, az çok kalıcı olan ve ekseriyetle bilinç dışı fikirlere işaret eder. Habitusun koşulları, bireylerin içinde değişmez bir durum olarak devam ettiğinde ve değişime karşı direnç gösterdiğinde devam edebilir. Zira, eğer bireylerin sosyoekonomik koşullarında radikal bir değişim meydana gelmezse; bireyler, sosyalleşme sürecinde edinmiş oldukları yatkınlıkları korumaya çalışmaya meyillidirler. Toplumsal dünyanın değişikliğe uğradığı zamanlarda, habitusa bağlı davranışların söz konusu değişimlere uymadan süregelmesi sonucunda, bir histerezis etki vuku bulur. Bir etkinin, nedenlerinin ortadan kalkmasına rağmen devam etmesine referansla kullanılan histerezis, habitusun ataletidir. Bourdieu, Cezayir gözlemlerinde kapitalizm öncesi habituslara sahip köylülerin, kapitalist bir alana "atılmasını" ve şövalyeliğin ortadan kalktığı bir evrende hâlâ şövalye gibi davranmaya çalışan Don Kişot'u örnek verir (Bourdieu, 2021: s. 520-521), (Jourdain & Naulin, 2016: s. 43), (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 183), (Swartz, 2018: s. 273).

Önceki başlıkta ele alındığı gibi, habitus ile alan arasında öncelikle bir koşullanma, gerçek bir ontolojik suç ortaklığı ilişkisi vardır. Kendi ürünü olan alanla böylesine güçlü bir ilişki içinde olan habitus, "*bilinçlilik gerektirmeyen bir bilme biçiminin, planlı olmayan bir niyetliliğin/yönelmişliğin, kişinin açıkça ifade etmeden de geleceğe yönelmesini mümkün kılan dünyadaki düzenliliklere pratik hakimiyetin bir ilkesidir."* Habitus ve alan arasındaki karşılıklı ilişkinin derinlemesine analiz edilebileceğini söyleyen Bourdieu (2016: s. 48): *"Yapılaşmış bir uzay olarak "alan"*

habitusu yapılandırma eğilimindeyken, habitus da alana ilişkin algıyı yapılandırma eğiliminde'' olduğunu belirtir. Bu bağlamdan hareketle, alan habitus tarafından yapılandırılmıştır. Alana içkin olan zorunluluğun somutlaşmasının ürünü olan habitus, enerji harcamaya değecek, anlamı ve değeri olan bir evren olarak alanın ortaya çıkmasında önemli rol oynar (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 179). Daha açık bir ifadeyle, alan varlığını devam ettirmek için habitusu biçimlendirir; çünkü yeniden üretimini gerçekleştirecek eyleyicilere ihtiyaç duymaktadır. Zira, eyleyiciler alanda habitus sayesinde etkin olmaktadır (Özsöz, 2019: s. 11).

Mevcut çalışma, Kürt milliyetçiliği alanını tekelinde tutmaya çalışan elitlerin, aileden başlayarak, sonrasında modern okullarda ya da medreselerdeki eğitimleri sırasında elde ettikleri habituslarının alandaki konumları ve politik görüşleri üzerinde belirleyici bir etki yarattığı görüşündedir. Zira, Kürt elit sınıfının ayrıcalıklı bir konumda dünyaya gelen üyelerinin gerçekte toplumsal olarak inşa edilmiş olan habitusları, esasında alanının temel gereklerine uyumlu olması sebebiyle ayrıcalıklı görünmelerine yol açmıştır. Bu durum elitlerin bilinçli bir çaba içine girmeden kendilerini özel hissetmelerine ve Kürt Ulusal Hareketleri'nin önderi olarak görmelerine neden olduğu söylenebilir. Nitekim, tarihsel süreçte Kürt toplumunda siyasi ve dini alanda egemen pozisyonda yer almış ailelerin sonraki kuşakları, aileden ve toplumsal çevreden edinmiş oldukları habitus ve toplam sermaye hacimlerinin yüksek olması sayesinde Kürt milliyetçi alanında egemen konumları işgal ettikleri görülmektedir.

Elitlerin Kürt milliyetçiliği alanında işgal etmiş oldukları konumlarla bağlantıyı ve buradan hareketle alan içindeki pratik ve açık konum almalarını belirleyen habitus aracılığıyla alanda geleneksel ve modern elit olarak konumlanmaları, ilk boyutu toplam sermaye hacmi, diğer boyutu ise sermayenin yapısı tarafından belirlenen alanda franksiyonların dağılımına karşılık gelmektedir. Siyasi pratik ve kanaatlerin, özellikle siyasi konum almalar söz konusu olduğunda toplumsal koşullanmaların etkisini göz önünde bulundurmamız gerektiğine dikkat çeken Bourdieu, özellikle, çocukluktan başlayarak aile içinde verildiğinden, eğitimin en üstü örtük biçimi olan siyasi eğitimdeki (dini eğitim gibi) aşılama etkisini hesaba katmadan siyasi konum almaları anlamanın mümkün olmadığını vurgular. Kürt elitlerin eğitimleri sırasında

oluşan habituslarının Kürt milliyetçiliği alanına aktarılmasıyla siyasi pratik ve kanaatleri şekillendiğini söylemek mümkündür. Ancak, eyleyicilerin kendi sınıf[15] ethoslarının kalıpları dışında farklı siyasi pratik ve kaanati de seçebileceğinin altını çizen Bourdieu, siyaset alanının, *"çifte etki uygulayan bir siyasal mümkünler evreni"* sunduğunu belirtir (Bourdieu, 2021: s. 522, 543-544).

1.3.4. Sermaye

Toplumsal alanda eyleyicilerin birbirlerine göre konumlanmalarını ortaya çıkarmaya yarayan "sermaye" kavramını Karl Marx'tan ödünç alan Bourdieu, Marx'tan farklı olarak sermayeyi ekonomik alanla sınırlamaz. Eserlerinde toplumsal hiyerarşileri ve egemen yapıları yeniden üreten mekanizmalar ve bununla ilişkili mücadeleleri analiz etmeye çalışan Bourdieu, ekonomik etkenlere belirlenimcilik atfeden Marksist analizleri eleştiri getirererek; ekonomik etmenlerle birlikte toplumsal hiyerarşilerin ve egemen yapıların yeniden üretiminde toplumsal eyleyicilerin üretmiş oldukları dilsel, kültürel becerilere de önem atfeder. Bourdieu, Marksistlerin toplumsal çatışma ve mücadeleler noktasında getirmiş olduğu yaklaşıma önem verse de toplumsal sınıflar arasında gerçekleşen rekabet ve mücadelelerin ekonomik bir çatışmaya indirgenmesi noktasında onlardan ayrılır. Zira, Bourdieu açısından farklı toplumsal alanlarda meydana gelen rekabet ve mücadele pratikleri önemli ölçüde ilgili alana özgüdür; bu sebeple hiçbir alanın basitçe bir diğerine indirgenmemesi gerekir (Özsöz, 2019: s. 12). Çünkü, Bourdieu'ya göre pratiklerin, ekonomik mantığa indirgenemeyecek bir mantıkları vardır. Zira, bir alanda oynanmakta olan bahsin ve oynamak için gerekli olan sermaye türünün bir mantığı olduğunu düşünenen Bourdieu, eyleyicilerin davranışlarını mekanik bir tepkiye ya da isteğe bağlı eyleme indirgemenin yanlışlığına dikkat çekerek; eyleyici pratiklerin akılcı bir amacı, hatta bilinçli bir bir hesabın ürünü olmadan da makul olabileceğine dikkat çekmektedir (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 170). Son tahlilde, Bourdieu, sermaye kavramıyla

[15] Karl Marx'ın sınıf analizinden farklı olarak, Bourdieu, toplumsal sınıfları sadece ekonomik güçler üzerinden ele almaz. Ona göre, toplumsal sınıflar, öncelikle kültürle ve bilhassa aydın kültürle olan ilişkilerine göre tanımlanması gerekir. Bourdieu'nün incelemiş olduğu toplumsal sınıflar, inşa edilmiş sınıflardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Jourdain & Naulin, 2016: s. 81), (Bourdieu, 2021: s. 157).

sadece ekonomik kaynakları değil ele alınan alana özgü simgesel kaynakları da dahil ederek sermaye kavramını genişletmiştir (Göker, 2016: s. 545).

Bourdieu sermaye kavramına zengin bir içerik kazandırarak, dar ekonomik sermaye kavramından daha fazlasını kapsayan, eyleyiciler için toplumsal kaynak oluşturan farklı türdeki sermayelerin (ekonomik sermaye, kültürel sermaye, toplumsal sermaye, simgesel sermaye, siyasi sermaye…) varlığını ele almıştır. Bourdieu açısından her sermaye türü takriben önemli bir hacme sahiptir (Jourdain & Naulin, 2016: s. 105-106). Ancak, sermayelerin göreceli öneminin bir alandan diğerine değişkenlik gösterdiğine vurgu yapan Bourdieu; *"sermayenin toplumsal bir ilişki olmasından, yani üretildiği yeniden üretildiği alan dışında başka bir yer de var olmayan ve etkilerini göstermeyen bir toplumsal enerji olmasından dolayı sınıfa bağlı niteliklerin her birinin değerini ve etkinliğini her alanın bizzat özgün yasalarından aldığını kavramak"* gerektiğine dikkat çeker. Zira, özel bir alanda eyleyicilerin bedenine işlemiş olan yatkınlıkların (habitusların) veya nesneleşmiş olan iyeliklerin (ekonomik ya da kültürel malların) daima eş zamanlı olarak etkili olamayacağı söyleyen Bourdieu, *"her alanın özgün mantığı, o pazarda tedavülde olan, söz konusu oyunda anlamlı ve etkili olup bu alanla ilşkide özgün sermaye işlevi ve bu yolla da pratiklerin açıklayıcı etmeni olma işlevi gören nitelikleri"* belirlediği görüşündedir (Bourdieu, 2021: s. 165-166).

Sermaye kavramını, "*toplumsal fiziğin enerjisi"*, yani toplumsal enerjiye sahip olma olanağı sağlayan birikmiş emek şeklinde tanımlayan Bourdieu, analizlerinde, doğrudan paraya çevrilebilir, gelir ve üretici metalar biçiminde somut olarak ortaya çıkan ve mülkiyet hakkını kurumlaştıran *ekonomik sermaye*; bedenselleşmiş, nesneleşmiş ve kurumsallaşmış olmak üzere üç şekilde var olan, belli durumlarda paraya da çevrilebilir, bilgi sermayesi diye de adlandırlabilecek *kültürel sermaye*[16]; bir bireyin ya da bir grubun kalıcı bir ilişki ağına, nispeten kurumlaşmış karşılıklı tanıma ve tanınmalara haiz olması hasebiyle elde etmiş olduğu gerçek ya da potansiyel kaynakların toplamı olan *toplumsal sermaye;* pre-kapitalist toplumlardaki onur ve

[16] Bourdieu'ya göre kültürel sermaye, bilgi sermayesinin tek bir boyutunu oluşturur. Ayrıca, devletin ortaya çıkışı da büyük bir bilgi sermayesinin birikiminin sonucunda olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Devletin bilgi sermayesini totalleştime girişimi için bkz. (Bourdieu, 2020: s. 257-260).

modern toplumlardaki toplumsal prestij gibi bireylerin korumaya veya arttırmaya çalıştıkları *simgesel sermaye* olmak üzere dört temel sermayeyi ön plana çıkarır. Ancak, sermayenin çeşitli biçimler alabileceğine dikkat çeken Bourdieu, ortak kaynakları (örgüt, parti, sendika gibi) kendine mal ederek, toplumsal alanlarda ayrıcalık ve kar üretme kapasitesine sahip olan, toplumsal sermayenin bir alt türü *siyasal sermaye*'nin önemine de değinir (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 169-170).

Dört temel sermaye türünü ayrıntılı bir şekilde ele almadan önce Göker'in belirttiği gibi, sermaye dağılımının somut analizinde Bourdieu'nün tüm araştırmalarında izlediği temel yöntemsel ilke üzerinde durulması gerekir. Eyleyicilerin incelenilen toplumsal alandaki konumlanmalarında sermaye dağılımı üç boyutlu bir belirleyiciliğe sahiptir: İlk olarak, eyleyicilerin sahip oldukları genel sermayenin toplam büyüklüğüne göre; ikinci olarak, sahip oldukları ekonomik ve kültürel sermayenin karşılıklı ağırlığına göre; üçüncü olarak da sermayelerin zaman içinde büyüklük ve kompozisyonunun değişimine, yani toplumsal alan içinde izledikleri güzergaha göre dağıtılırlar. Bourdieu alan içerisinde sermayelerin dağılımını göstermek için genelde ilişkisel bir istatistiki analiz tekniği olan mütakabiliyet analizini kullanmaktadır. Bu analiz, toplumsal alanda temsil edilen sınıfların sermaye dağılımı üzerinden anlaşılmasına ve eşitsizlik, engelleme, dışlama gibi mekanizmaların işleyişini göstermeye yaramaktadır (Göker, 2016: s. 281-282). Zira, toplumsal konumları işgal edenlerin söz konusu sermayelere erişim derecesi ve bu sermayeleri stratejik olarak nasıl kullandığı, onların alandaki yörüngelerini, başarı ve başarısızlıklarını, iktidar mücadelesindeki konumlarını belirlemektedir. Diğer bir ifadeyle, bir alanda sermaye türlerinin eşitsiz bölüşümü, söz konusu alandaki eyleyicilerin konumlarının yapısını belirlemektedir (Göker, 2016: s. 545).

Bir alan içerisinde, nufüz ve otorite kurma çabası içerisinde olan eyleyicilerin elde etmeye ya da korumaya çalıştıkları dört temel sermaye biçiminin her birinin değeri alanın dinamiklerine ve alanın özgün mantığına göre ön plana çıktığı yukarıda belirtilmişti, ancak, ekonomik sermaye sahibi olmanın, diğer sermaye türlerine erişmeyi kolaylaştıran bir özelliği vardır. Bourdieu'ya göre doğrudan paraya çevrilebilir maddi mal varlığına ya da gelire işaret eden ekonomik sermaye, kişinin ekonomik kaynaklarının tamamını kapsar (Bourdieu, 1986: s. 16). Sermayelerin bir

aile veya sınıf içinde sonraki kuşaklara aktarılması veya biriktirilmesi, her sermaye türü için benzer biçimlerde olmaz. Toplumsal alanlarda, hiyerarşi ve eşitsizliklerin temelinde yer alan ekonomik sermaye, kuşaktan kuşağa basit bir şekilde miras yoluyla aktarılabilir (Jourdain & Naulin, 2016: s. 106, 108).

Bourdieu'nün sermaye olarak kavramsallaştırdığı iktidar biçimlerinden biri de kültürel sermayedir (Swartz, 2018: s. 110). Toplumsal eşitsizliklerin ve tabakalaşmanın kurulmasında ve yeniden üretilmesine başat rol oynayan kültürel sermaye de ekonomik sermaye gibi Bourdieu sosyolojisinde merkezi bir sermaye türüdür. Bir alanda dolaşımı incelenen kültürel sermaye, inşa edilen toplumsal alanın yapısına göre "dini sermaye", "eğitim sermayesi", "bürokratik sermaye", "politik sermaye" gibi farklı biçimler alabilmektedir (Göker, 2016: s. 282). Genel anlamıyla kültürel sermaye, eyleyicinin toplumsal alanda aydın (hakim) kültüre ait mal ve pratikleri beğenmesini ve değerlendirmesini sağlayan kültürel kaynaklardır (Jourdain & Naulin, 2016: s. 106).

Bourdieu, farklı toplumsal alanlarda statünün ve ayrıcalığın dağılımının denetlenmesinde başat rol oynayan kültürü; zaman, enerji ve para karşılığında satın alınabilecek ve sonrasında yüksek statülü meslekler ve gelirle takas edilebilecek bir tür sermaye olarak düşünmenin faydalı olabileceğini savunur. Kültürel sermayenin eşitsiz dağılımından söz eden Bourdieu, toplumsal sınıflar arasında, eğitimde başarı elde etme ve kültürel ürünleri tüketim noktasında çok büyük farklılıkların olduğuna dikkat çeker. Nitekim, eğitimdeki başarı eşitsizliğinin kültürel boyutları üzerinde duran Bourdieu, kişinin eğitimde başarılı olmasının, ebeveynlerinin kültürel geçmişiyle güçlü bir ilişkisinin olduğu görüşündedir (Swartz, 2018: s. 275).

Belli bir alan içinde hiyerarşik konumlanmaları ve eşitsizlikleri yaratan kültürel sermaye, Bourdieu'ya göre yukarıda belirtildiği gibi üç halde var olur: Bedenselleşmiş, yani zihnin ve bedenin uzun sürekli yatkınlıkları olan yetenek, bilgi ve beceriler biçiminde (dili kullanma ve yazma alışkanlıkları); nesneleşmiş, yani kültürel mallar şeklinde (tablolar, kitaplar, araçlar, sözlükler..) ve kurumsallaşmış, yani eğitim yoluyla kazanılan unvanlar şeklinde (Bourdieu, 1986: s. 17). Benimsenmiş haldeki kültürel sermayenin sonraki kuşaklara miras bırakılması, zaman isteyen bir

telkin ve aşılamayla olanaklı olabilir. Zira, nesneleştirilmiş kültürel sermayenin aktarılması, kişinin miras aldığı kültürel malları beğenmek ve değerlendirmek için gerekli yeteneklere haiz olmasıyla mümkün olabilir (Jourdain & Naulin, 2016: s. 108).

Eyleyicinin içinde bulunduğu alanda sahip olduğu ilişki ağına ve ilişkide bulunduğu kimselerin ekonomik ve kültürel sermeyasinin büyüklüğüne işaret eden toplumsal sermaye, nispeten kurumsallaşmış olan karşılıklı arkadaşlık ve tanıma ilişkilerinin sonucunda ortaya çıkmış dayanıklı bir ağ ile ilişkili mevcut veya potansiyel kaynakların bütününü ifade eder. Belli bir alanda eyleyicilerin tüm ilişkilerinin de eş değerde olduğu söylenemez, çünkü bazıları diğerlerinden daha çok yarar sağlar. Diğer sermayelerle karşılaştırıldığında çarpan etkisi olan toplumsal sermaye, toplumsal ilişki ağının bir parçası olan eyleyicilere ekonomik sermaye ve kültürel sermayeden daha eşitsiz bir şekilde getiri elde etme olanağı verebilir. Eyleyicinin toplumsal ilişki ağı, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde kısa veya uzun vadede doğrudan kullanılabilen sosyal ilişkiler kurmayı veya yeniden üretmeyi hedefleyen bireysel veya kolektif yatırım stratejilerinin bir ürünüdür (Bourdieu, 1986: s. 21-22). Maddi ya da simgesel getiri sağlayacak kalıcı ve işlevsel ilişki ağları üretmek ve yeniden üretmek, sürekli bir kurma ve koruma çalışması yapmayı gerektirdiği için toplumsal sermayenin aktarılması güçtür (Jourdain & Naulin, 2016: s. 108).

Bourdieu'nün sözünü ettiği dördüncü sermaye türü diğer sermaye türleri ile yakından ilişkili olan ve belli oranlarda içinde barındıran simgesel sermayedir. Bourdieu'ya göre, simgesel sermaye, ün, kanı ve temsile dayalı oluşundan kaynaklı, şüphe ve eleştiri ile ortadan kaldırılabilen ve bundan dolayı aktarılması ve nesneleştirmesi güç bir sermayedir. Toplumsal tanınırlık ve prestij kavramlarına gönderme yapan simgesel sermaye, aslında tanındığı ya da bilindiği taktirde ekonomik ve kültürel sermayeden başka bir şey olmadığını söyleyen Bourdieu, sembolik güç ilişkilerinin toplumsal alanın yapısını ortaya çıkaran güç ilişkilerini kuvvetlendirmeye ve yeniden üretmeye eğilimli olduğu görüşündedir (Bourdieu, 2013: s. 169, 204). Daha açık bir ifadeyle, simgesel sermayenin dağılım yapısının içine kazınmış karşıtlıklar ya da bölünmeler (güçlü/zayıf, zengin/yoksul, kültürlü/kültürsüz vb.) tarafından algılandığı zaman, her türden sermayenin aldığı biçim simgesel sermayeyi meydana getirir (Bourdieu, 2015: s. 111).

Belli bir alanda eyleyicinin simgesel sermayeye sahip olması, ona kredi vermeye hazır kimseler üzerinde bir iktidarının olduğunu göstermektedir (Jourdain & Naulin, 2016: s. 108). Bourdieu'ya göre simgesel sermeye bilişsel temelli bir sermayedir, yani bilgiye ve başkaları tarafından kabul görmeye dayalıdır (Bourdieu, 2015: s. 153). Bu nedenle, belli bir alanda iktidar sahibi olabilmek için simgesel sermayeye sahip olmak gerekir. Zira, iktidarın temelinde yer alan sermaye, gücünü bir tür simgesel sermayeye dönüştürerek varlığını devam ettirir. Simgesel sermayenin başka sermaye türlerinin mülkiyetine tabi olan ama kullanma biçimine göre artamaya ya da azalmaya müsait olduğunu söyleyen Bourdieu (2018: s. 241): *"'Ekonomik" ve fiziksel sermayenin dönüştürülmüş ve bu nedenle gizlenmiş biçimi olan sembolik sermaye, başka yerde olduğu gibi, burada da esasını oluşturan ve son tahlilde etkilerinin esasında bulunan "maddi" sermaye türlerini gizlediği ölçüde kendi etkisini üretebilir"* der.

Kişinin veya sınıfın toplumsal alandaki konumu, önem sırasına göre *toplam sermaye hacmi, sermaye yapısı, sermaye hacminin ve sermaye yapısının zaman içindeki evrimi* gibi üç unsur tarafından belirlenmektedir. Toplam sermaye hacmi; sınıfları birbirinden ayıran ve eyleyicinin ne kadar ekonomik, kültürel ve toplumsal sermayeye sahip olduğuna işaret eder. Sermaye yapısı; sınıfları kendi içinde bir kere daha bölümlere bölen ve toplam sermaye hacminde ekonomik sermaye ve kültürel sermayenin görece ağırlıklarına gönderme yapar. Toplam sermaye hacminin ve sermaye yapısının zaman içindeki evrimi; belli bir zaman içinde oluşan ve kişi ve grupların toplumsal alanda konumunu belirlemeye yardımcı olur (Jourdain & Naulin, 2016: s. 109-111).

Bourdieu'nün sermaye kavramı mevcut çalışmamız açısından işlevsel kavramlardan birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Zira, Kürt milliyetçiliği alanında eyleyicilerin sahip olduğu sermayeleri ve bu sermayeleri elde etmek veya muhafaza etmek amacıyla geliştirmiş oldukları stratejileri nasıl bir milliyetçilik anlayışına seferber ettikleri önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Kürt milliyetçiliği alanında genellikle benzer veya yakın konumu işgal eden eyleyicilerin benzer toplam sermaye hacmine sahip olması; benzer koşullar içerisinde bulunmaları; benzer yatkınlıklara ve çıkarlara sahip olmaları, dolayısıyla da benzer pratik (politik eğilim,

tercih, arkadaşlık, homogami, birleşme vb.) üretmelerine yol açmaktadır. Görünürde, özerklikçi ve bağımsızlıkçı eğilimlere sahip elitlerin toplam sermaye hacimleri arasında ciddi bir eşitsizlik görünmez, hatta bir denklik mevcuttur, ancak bu sermaye hacimleri ve yapıları aynı türden değildir. Bilhassa medrese eğitimi alan geleneksel elitlerle, Osmanlı ve çeşitli Avrupa kentlerinde çağdaş kurumlarda eğitim gören modern elitlerin sermaye hacimleri ve yapıları farklılık göstermektedir. Zira, Bourdieu açısından eğitim kurumları, kültürel sermayenin çeşitli biçimlerinin üretimi, aktarımı ve biriktirilmesi açısından temel kurumsal koşulları sağlamasının yanında düşünce sistemlerinin üretildiği önemli sahalardan biridir (Bourdieu & Passeron, 2019).

Eğitimin fonksiyonel özelliğinin giderek değiştiği bir dönemde Osmanlı'daki (bazıları Avrupa'daki) modern eğitim kurumlarında eğitim görmüş ve bu nedenle ulusal bilinçleri geleneksel elitlere nazaran daha çok gelişmiş olan modern elitler, modern değişimin gerektirdiği kültürel kodlar ve siyasal parametrelere sahip olmuşlardır. Kürt milliyetçi elitler, eğitim görme farklılığına ve seviyelerine bağlı olarak da farklı kültürel adetlere ve düşünce sistemlerine sahiptirler. Ayrıca, Kürt milliyetçiliği alanında sembolik sermaye üzerinde mücadele eden eyleyicileri anlamak için de alandaki sembolik sistemleri çözümlemek de gerekir.

1.3.5. Doxa ve İllusio

Bourdieu'ya göre her alanın kendine özgü çıkarı, işleyiş biçimi ve gerektirdiği bir habitusu vardır. Bir alanın kurallarına duyulan sabit inanç anlamındaki *doxa,* habitusun alanda işlemesine ve böylece toplumsal eylemlerin başlamasına yol açar. Eyleyiciye, alana ait olma duygusu veren ve alanın işleyiş kurallarını doğal gösteren ön kabuller anlamındaki *doxa*, verili toplumsal tahakküm düzenini, eyleyicilerin pratik duyguları ve bedenleri için içselleştiren ve doğalmış gibi gelen bir toplumsal dünya tecrübesinin üretilmesine olanak sağlar. Toplumsal dünyanın *"kendisini doxa, yani kendisini bir inanç olarak algılamayan türden bir inanç biçiminde"* ortaya koyduğuna dikkat çeken Bourdieu, *doxa*'nın tanınmasından daha mutlak bir tanıma edimi olmadığını; çünkü bir onaylama olarak algılanmadığını söyler. Bourdieu'ya göre, *"doxa, sormadığım bir soruya evet cevabını vermektir."* Toplumsal düzenin ulaşabileceği en mutlak katılım biçimi olan ve aykırı bir düşünce tarafından

sorgulandığı zaman kendini ortodoksi olarak ortaya koymak durumunda kalan *doxa,* sorgulanmadan kabul edilen sabit inançlardır. *Doxa,* bilme edimi olmayan bir bilme edimi, yani bilişsel olmayan, bilincin dışında, dilin altında konumlanan bedensel bilgi edimleridir. Bourdieu, toplumsal düzenin veya devlet düzeninin anlaşılması için bu türden bilme edimlerinden hareket edilmesi gerektiği görüşündedir. Bourdieu'ya göre *"doxa'nın asıl temeli, zaman çizelgeleri gibi, bütünüyle bilinçdışında kalan bu bedenselleştirilmiş bilişsel yapılarla nesnel yapılar arasındaki mutabakattır." Doxa*'nın bir ortodoksi olduğunu hesaba kattığımızda, bir alanda *doxa* olarak kabul edilen şeylerin ekseriyetle egemenler ile muhalifler arasında gerçekleşen mücadelenin sonucunda ortaya çıkmış ürünler olduğu görülecektir (Bourdieu, 2020: s. 212), (Koytak, 2012: s. 91).

Alanın sunduğu çıkarın amaçlanmaya değdiğini ve tartışılmaması gerektiği yönündeki yanıltıcı oyun duygusu olarak *illusio,* hem *doxa*'yı tamamlar hem de alana katılan eyleyicilerin habitusunu harekete geçirir. Bourdieu'ya göre kayıtsızlığın tersi olarak *illusio, "oyuna dahil olmak, girmek ve oyununa kendini kaptırmaktır. Çıkarı olmak (ilgilenmek) belli bir toplumsal oyunun bir anlam taşıdığını, kazanılıp kaybedeceklerin önemli ve peşinde koşulmaya değer olduğunu kabul etmektir."* Dolayısıyla her alan, kendine has bir çıkar biçimini, oyunda kazanılıp kaybedileceklerin değeri konusunda zımni bir kabul olarak ve alanı yöneten kurallara pratik hâkimiyet olarak özgül bir *illusio*'yu yaratır ve işletir (Bourdieu & Wacquant, 2021: s. 166-167). Bourdieu, eyleyicilerin dürtü ve arzularını, bazen de nevrozlarını ifade etmek ve gidermek amacıyla alanın sunduğu olanaklardan yararlanabileceği gibi, alanın da eyleyicilerin dürtülerini kullanarak onları yapılarına ve alanın içkin amaçlarına uymak için kendilerini teslim etmeye ya da yüceltmeye zorlayabileceğini söyler (Bourdieu, 2019a: s. 197).

Öte yandan, eyleyicilerin içinde bulundukları toplumsal alanlarla kurdukları pratik ilişkiye hareket ve rutin kazandıran habitus, *doxa* ve *illusio* arasındaki iş birliğidir. Nitekim, algı ve eylemle alanın nesnel yapısına uyum ve yatkınlık kazandıran habitus, alanın kurallarının doğal ve meşru görülmesine olanak sağlayan ve alana ait olma duygusu veren *doxa* ve eyleyicilerin alandaki verili çıkarların amaçlanmaya değer olduğuna inanmasını sağlayan *illusio* arasındaki suç ortaklığı,

mevcut tahakküm ve eşitsizlik ilişkilerini ortaya çıkaran pratikleri yeniden üretilmesine yol açar. Bu suç ortaklığı, alanın hükmedilen konumunda yer alan eyleyicileri, alanın *doxa*'sını tamamen değiştirmek ya da yeni sermaye türlerini devreye sokarak alanın yapısını değiştirmek gibi fikirlerden alı koymaktadır (Koytak, 2012: s. 92).

Kürt milliyetçiliğinin tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığını incelemek için hem alana doxa tarzı bir katılımı hem de bu *doxa*'nın ortodoksi olduğunu, yani alanda egemen olanların bakış açısını temsil ettiğini göz önünde bulundurmak gerekir. Böylelikle, Kürt milliyetçiliği alanına hâkim olmak amacıyla otorite kuranlar daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca, Kürt milliyetçiliği alanında *doxa* üreticilerinin kimler olduğu, nasıl yetiştikleri ve şekillendikleri, nasıl bir *illusio*'ya kapıldıklarını, hangi rekabet ortamında bulunduklarını ve kendi aralarında nasıl bir mücadele verdiklerini de sormak gerekir. Kürt milliyetçiliğinin sembolik boyutunu anlamak için milliyetçi söylemi oluşturmuş eyleyiciler evreninin işleyiş mantığını anlamak ve başkaları karşısında hangi ortak çıkarlara sahip olduklarını, Kürt milliyetçiliği alanının mücadele sahası içerisinde işgal ettikleri konuma göre hangi özgül çıkarlara sahip olduklarını anlamak gerekir. Kürt milliyetçiliği alanındaki konumlar, bunları işgal eden eyleyicilere, alandaki iktidarı ya da alandaki özgül çıkarı elde etme mücadelesine girebilmelerine imkân veren yeterli tutarda toplumsal sermaye sağlar. Bourdieu'nun işaret ettiği gibi, alana dahil olan eyleyicileri kapsamlı ele almak ve rasyonalite etkilerini anlayabilmek için, eyleyicilerin çıkarlarının hususi ifadesine evrensel bir biçim vermekte neden belli bir çıkarları olduğunu da anlamak elzemdir (Bourdieu, 2020: s. 213-214). Eyleyicilerin milliyetçi bir söylem üretmeleri ve bu doğrultuda bir eylem içinde olmalarında ne tür bir çıkarları vardı ve aralarına aldıkları kişileri seçmelerinin, bazı sermayalere sahip olmalarının nasıl bir gerekçesi vardı? Kendi konumlarını meşrulaştıran bir milliyetçi ideolojiyi üretmek amacıyla bağımsızlık ya da özerklik düşüncesini nasıl inşa ettikleri, Bourdieu'nün *doxa* ve *illusio* kavramlarına başvurularak anlaşılabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ

2.1. MİLLİYETÇİLİKTEN ÖNCE KÜRTLER VE "KÜRDİSTAN"

Kürtler meskûn oldukları toprakların yerel sakini olması nedeniyle tarihleri ve kökenleri için kesin bir başlangıçtan söz etmek oldukça zordur. Modern dönemlerde etnik bir grup olarak Kürtler, yüzlerce Kürt aşiretinin binlerce yıllık evriminin son ürünüdür. "Kürtlerin ülkesi" anlamına gelen Kürdistan[17] terimi ise ilk kez 12. yüzyılda Selçuklu Devleti'nin sultanı Sencer'in bu adla bir vilayet kurmasıyla ortaya çıkmıştır (Yildiz, 2004: s. 7). Kürdistan olarak nitelendirilen, çoğunlukla Kürtlerin meskûn olduğu toprakların genel itibariyle dağlık olması, Kürtlerin kendine özgü toplumsal, ekonomik ve politik şartlar oluşturmasına neden olmuştur. Bölgeyi ele geçiren devletlerin merkezi iktidarlarının kurdukları yönetimlerin gücünün buralara kadar etkin bir şekilde gelmesinin önünde Kürdistan'ın coğrafik yapısı önemli bir engel teşkil etmiştir. Bundan dolayı, Kürdistan'ı kontrol etmek isteyen devletler büyük zorluklarla karşılaşmış, çoğunlukla genel sistemlerinden daha esnek bir yönetim anlayışıyla dağlık Kürt bölgelerini merkeze bağlamayı tercih etmişlerdir. Kürt bölgelerini ele geçiren devletler, geleneksel devletin temel özelliklerinden biri olan dolaylı yönetim anlayışını tercih etmiş, Kürt aşiret reisleri aracılığıyla bölgeyi yönetmeyi yeğlemişlerdir. Doğrudan bir yönetim anlayışına çok fazla maruz kalmayan Kürdistan bölgesi, toplumsal ve siyasal yapısını ciddi oranda değişim ve dönüşüme

---

[17] Kürt milliyetçileri, Kürtlerin anavatanını tasvir etmek için 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarından itibaren "Kürdistan" kavramını kullanmaktadırlar. Kürt milliyetçileri, geçmişte Kürdistan'ı işaret eden coğrafi, idari ve siyasi terimleri kullanarak kendi iddialarını kanıtlamaya çalışmış, Kürdistan'ı doğal ve verili bir olgu olarak görmüş, bu coğrafyanın karmaşık etnik ve tarihsel yapısını genelde göz ardı etmişlerdir. Ancak, Zeynep Kaya'nın da belirttiği gibi, tarihsel süreçte Kürdistan kavramının kullanılması, bölgenin tarihsel olarak Kürdistan olarak tanımlandığı veya burada meskûn bulunanların tamamının Kürt olduğu veya bölgenin açıkça çizilmiş sınırlara sahip olduğu veya bölgenin kapsamının açık/net olduğunu göstermez. Zira, Kürdistan kavramı, tarih dışı veya ontolojik olarak kalıcı yer veya toprakları değil, sosyal, ekonomik ve siyasi etkileşimlerin gerçekleştiği coğrafi bağlamı ve karşılığında bu etkileşimlerin şekillendiği bir toprak veya coğrafyayı ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kaya, 2023: s. 202). Öte yandan, savaşlar, göçler, istilalar gibi pek çok etken Kürdistan'ın sınırlarını pek çok kez değişikliğe uğratmıştır (Pêşeng, 2011: s. 107).

uğratacak farklı kültürlerle bir etkileşime geçmemiş, dolayısıyla da Kürt toplumsal ve siyasal gerçekliğinin en hâkim örüntüsü olan aşiret yapılanmasını uzun süreler boyunca koruyabilmiştir (Örs, 2019: s. 59-60).

Büyük devletlerin periferisinde yaşamış olan çoğu Kürt aşireti belli bir ölçüde siyasal bağımsızlığa sahip olmuştur. Dağlık Kürdistan'ın tarih boyunca genelde iki ya da daha fazla komşu devletin arasında tampon bölge olarak kalmış olması, birkaç hükümdar arasında seçim şansına sahip olan Kürt aşiretlerinin hareket olanağının arttırmış, bu durum Kürtlerin önemli müzakere taktiği haline gelmiştir. Kürdistan'daki toplumsal hareketlilik, merkezi devlet otoritesinin zayıflayıp güçlenmesine bağlı olarak farklılık göstermiştir. Nitekim, Kürdistan bölgesini denetim altına alan devletler güçlü oldukları dönemlerde, çok sayıda Kürt aşiretini denetim altına almayı başarmış, onların içişlerine karışmış, onlardan asker olarak faydalanmış, onlardan vergi toplayabilmiş ve güvenilir bulduğu aşiret reislerini desteklemiştir. Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde ise, aşiret liderleri merkeze olan bağlılıklarını sürdürmeye devam etmiş olsa da bu bağlılık olabildiğince zayıflamış, vergi vermeyi kesmiş ve askeri destek vermekten kaçınmıştır. Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde merkezden bağımsız hareket etmeye başlayan Kürt aşiretleri bazen bağımsızlıklarını da ilan edebilmişlerdir. Daha sonra güçlü bir merkezi otorite ortaya çıktığında periferideki aşiret reislerinin bağımsızlığı bir kez daha azalabilmiştir (Bruinessen, 2013: s. 203-204).

Kürtler, toplumsal ve siyasal örgütlenme açısından bakıldığında MS 10. yüzyıla kadar emirlik düzeyini aşabilen bir politik yapı ortaya çıkaramamıştır. Ancak, Arap tarihçilerin verdiği bilgilere göre, 10. yüzyılda Şeddadiler (951-1075), Hasanveyhî (959-1095) ve Mervaniler (984-1083) Kürt aşiretleri üzerinde ciddi bir hakimiyet kurarak emirlik düzeyini aşan politik birimler inşa edebilmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Haçlılara karşı vermiş olduğu savaşla ünlü olan Selahaddin Eyyubi'nin hükümdarı olduğu ve Kürt kimliğinden ziyade İslam kimliğiyle ön plana çıkmış Eyyubi hanedanı (1171-1260) tarih sahnesine çıkmıştır. Fatımilerin düşüşünden sonra Mısır ve Suriye topraklarında hüküm süren Eyyubiler Kürdistan'ın sadece küçük bir parçasını yönetebilmişlerdir. 13. yüzyılda gelindiğinde bölgede etkili olan Moğol istilaları Kürdistan'ın sosyo-politik yapısı üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Nitekim,

Ortadoğu'ya yönelen Moğol istilaları Kürt aşiret yapısı ve geleneksel hükümdar aileleri üzerinde yıkıcı etkiler yaratmış, bölgede büyük bir istikrarsızlığa neden olmuş ve siyasal ortamın değişikliğe uğramasına yol açmıştır. 14. yüzyılın sonlarına doğru Diyarbakır ve Bağdat'ı istila eden Timur, kendini henüz toparlayan Kürt aşiretlerini yok ederek Kürdistan'ı fethetmiştir (Özoğlu, 2017: s. 91-92).

Kürtlerin yönetimindeki emirliklerin çoğu 15. yüzyılın ortalarına doğru Karakoyunlu Devleti'nin egemenliğine girmiş, Mardin, Diyarbakır, Harput ve Erzincan çevresindeki Kürtler ise, Akkoyunlu hükümdarlarına bağlı olmuşlardır. 1467'de yapılan savaşta Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan karşısında yenilince Kürdistan'ın önemli bir bölümü Akkoyunluların hakimiyeti altına girmiştir (Bruinessen, 2013: s. 205-206). Kürdistan'ı denetimi altına alan Uzun Hasan, güç ve otorite sahibi Kürt aşiretlerinin gücünü azaltmaya ve hatta onları ortadan kaldırmaya yönelik sistematik bir politika takip etmiş ve Kürdistan'a merkezden yöneticiler atayarak doğrudan bir yönetim anlayışı tesis etmiştir. Akkoyunlu Devleti'nin dağılmasından sonra Kürdistan bölgesini ele geçiren Safevi İmparatorluğu'nun hükümdarı Şah İsmail de Uzun Hasan'a benzer bir politika yürütmüş, Kürdistan'da etkili olan Kürt emirlerini ortadan kaldırmış, merkezden gönderdiği yöneticilerle bölgeyi doğrudan yönetmeyi tercih etmiştir (Örs, 2019: s. 61-62).

Batı'ya doğru genişlemek isteyen Şah İsmail merkezi bir iktidar sisteminden faydalanarak Kürdistan bölgesini ve Kürt aşiretlerini doğrudan denetim altına almaya çalışmıştır. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu doğu sınırlarındaki güvenliği sağlamak ve Safevi genişlemesine karşı koymak amacıyla hazırlıklarını başlatmıştır (Özoğlu, 2017: s. 93).[18] Kürdistan'ın Osmanlı ve Safevi imparatorlukları arasındaki jeopolitik

[18] Bölgedeki yerel Kürt yöneticilerinin otoritesine son vermeye dayalı Akkoyunlu ve daha sonraki Safevi politikalarının sonucunda Kürt aşiret yapısı büyük oranda çeşitlenmiştir. Osmanlı'nın Kürdistan bölgesinde yayılmasından önce, çoğunluğu göçebe olan ve merkezi denetimden bağımsız birçok aşiretin yanı sıra bölgenin zor ulaşılabilen yerlerinde birkaç güçlü emirlik vardı. Ancak, Kürdistan bölgesinde yüzyıllar süren iktidarsızlığın ortaya çıkarmış olduğu iktidar boşluğunu geleneksel Kürt emirlikleri doldurmayı başaramamışlardır. Özellikle Moğol istilasından sonra, bölgede güçlü bir Kürt siyasal oluşumundan söz edilemeyeceği gibi dikkate değer bir otorite sağlamış Kürt hanedanlığı bulunmamaktadır. Bölgedeki hiçbir Kürt aşireti veya emirliği bir Kürt devleti oluşturabilecek güçlü bir siyasi ve askeri iktidar haline gelememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özoğlu, 2017: s. 93).

konumu, Şah İsmail'in Şiiliği bölgede hâkim kılmaya dönük mezhep politikaları ve merkezden gönderdiği yöneticilerle bölgeyi doğrudan yönetmeyi tercih etmesi gibi etkenler çoğunluğu Sünni olan Kürt ümerası ile Osmanlı'yı yakınlaştırmıştır. Osmanlı ve Safevi devletlerinin başlıca karşılaşma ve çatışma alanının Kürdistan bölgesi olması ve bu süreçte Kürt aşiretleri ve beylerinin de önemli rol oynamış olmaları, Osmanlı-Kürt ilişkilerinin gelişmesine yol açmıştır (Bruinessen, 2013: s. 205). Ancak, Osmanlı-Kürt ilişkilerinin gelişiminde ve içeriğinde belirleyici olan en önemli olay, Osmanlı Sultanı I. Selim (Yavuz) döneminde İdris-i Bidlîsî aracılığıyla gerçekleştirilen ittifak olmuştur (Karademir, 2022: s. 104).

2.2. OSMANLI-KÜRT İLİŞKİLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürtlere ve Kürdistan'a yönelik ilgisi, başlangıçta özellikle Safevi İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını tehdit etmesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu tehditle başa çıkmak amacıyla Sultan I. Selim, Şah İsmail'e karşı büyük bir askeri sefer başlatmıştır. I. Selim 20 Nisan 1514 tarihinde başlayan İran seferi öncesi, Osmanlı sarayının hizmetinde nüfuzlu bir Kürt olan danışmanı İdris-i Bidlîsî'yi Kürt aşiret liderleriyle anlaşma yapmak için bölgeye göndermiş, Bidlîsî Kürt aşiret liderinin çoğunu Safevilere karşı Osmanlı tarafına çekmiştir (Özoğlu, 2017: s. 93-94). Kürt liderlerinin gücünü ve otoritesini ortadan kaldırarak kendi adamlarını bölgeye yönetici olarak atayan Şah İsmail'in Kürt politikası düşünüldüğünde, yaklaşan Osmanlı-Safevi Savaşı'nda Kürt liderler kendilerini Şii Safevi egemenliğinden kurtarabilecek tek güçten, Sünni Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana olmuştur (Bruinessen, 2013: s. 213). Sultan I. Selim'in Kürt emirleriyle kurmuş olduğu ittifak, Osmanlının Safevilere karşı kazanmış olduğu Çaldıran Savaşı'nda kesin bir zafer elde etmesini sağlamıştır (Bozarslan, 2015: s. 42).

Osmanlı ve Safevi devletleri arasında bölgesel hakimiyet için gelişen mücadele neticesinde Kürt emirlerinin hükümran olduğu toprakların önemli bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik alanına dahil olmuştur.[19] Ancak, Kürt emirliklerinin Osmanlı'nın siyasi egemenlik sınırlarına dahil olması, onların siyasi ve idari

[19] Kürt emirlikleri ve yurtluklarına dair bkz. (Campanile, 2009: s. 17-52).

varlıklarına son vermemiş, aksine Kürt emirliklerinin Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki siyasi ve idari statüleri, Kürt ümerası ve Osmanlı arasında bu süreçte yapılan anlaşmayla onaylanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Kürt ümerası savaş durumunda Osmanlı ordusuna katılmayı ve sultana geleneksel hediyelerini vermeyi kabul etmiş, bunun karşılığında Osmanlı, Kürt emirliklerinin özerkliklerini devam ettirmelerine olanak tanımış ve kendisine bağlı Kürt emirlerini düşmanlarına karşı koruma sözü vermiştir.[20] Osmanlı İmparatorluğu ve Kürt ümerası arasında yapılan ve Kürt emirliklerinin imparatorluk içerisindeki siyasi ve idari statülerini tanımlayan bu anlaşma, Kürt emirlerine kapsamlı bir kalıtımsal bir özerklik sağlamış, merkezi iktidar ile yerel emirlikler arasında esnek bir siyasi ve idari ilişkiyi güvence altına almıştır (Yeğen, 2015: s. 220).

Osmanlı'yı Kürt emirlikleri ile esnek bir siyasi ve idari ilişki içerisinde olmaya ve kalmaya zorlayan iki önemli neden olduğu söylenebilir: Birincisi, Osmanlı'nın imparatorluk tarzı idari ve siyasi örgütlenmesinin kurucu mantığı, ikincisi ise, Kürt emirliklerinin Safevi İmparatorluğu önünde bir set oluşturmasıdır. Zira, parçalı ve savunmasız olan Kürt emirlikleri Osmanlı'ya ihtiyaç duyduğu kadar, Osmanlı'da Kürt emirliklerine bir tampon olarak ihtiyaç duymuştur (Özoğlu, 2017: s. 95). Bu ikili mekanizma Kürt emirlikleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkinin niteliğini de belirlemiş ve Kürdistan, merkezi iktidar ile kurulan bu esnek ilişkinin olanak sağladığı bir özerk statü uyarınca, Osmanlı tarafından idari ve askeri rütbeler verilen Kürt aileler tarafından yönetilmiştir (Yeğen, 2015: s. 226-229).[21]

---

[20] Osmanlı İmparatorluğu'na dahil olmadan önce de önemli bir güç olan Kürt emirlikleri, Osmanlı merkezi iktidarının onları tanımasıyla daha da güçlenmişlerdir. Aşiretlerden ya da aşiret birliklerinden meydana gelen emirliklerin başında yer alan emirler aşiretler arası güç dengelerini sağlayan önemli bir otorite olarak, kendi iktidarlarını güçlendirmişlerdir. Bruinessen, Kürt emirliklerinin devletin birçok özelliğine sahip olduğunu, hatta bu yapıların birçok devletten daha da gelişmiş bir politik sistemlerinin olduğunu söylemiştir. Kürt emirlikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Bruinessen, 2019: s. 93-94), (Bruinessen, 2013: s. 129-131).

[21] Osmanlı İmparatorluğu Kürdistan bölgesinin ulaşılması çok zor olan bazı yörelerini tamamen özerk bırakmış, yöneticilerine resmen tanındıklarına ilişkin belge göndermiş ve buralarda kimin yönetici olacağına karışmamıştır. Osmanlı'ya bağlı olan ve "Kürt hükümeti" ya da Vilayet-i Kürdistan olarak adlandırılan bu özerk yöreler (Cizre, Eğil, Genç, Palu ve Hazo) merkezi hazineye vergi vermek ya da sipahi ordusunda askeri hizmet görmek zorunda olmadığı gibi toprakları da tımar veya zeamet haline getirilemiyordu. Eyaletin diğer bölgeleri yirmi sancağa bölünmüş, bunların bazıları Osmanlı merkezi iktidarı tarafından atanan sancakbeylerince yönetilmiş, ocaklık, yurtluk ya da *Ekrad Beyliği* olarak adlandırılan diğerleri de Kürt ailelerin yönetimine bırakılmıştır. Osmanlı'nın (beylerbeyi) bu sancaklara müdahale hakkı olduğu gibi, buralara her görevliyi beylerbeyi atayabilmiştir. Ancak bu resmî görevlere sadece yönetici ailelerin üyeleri seçilebiliyordu. Aile içi rekabet ve çatışmalar ortaya çıktığında, kendi çözümünü dayatmak, uygun gördüğü adayı görevlendirmek imkanına sahip olan devlet, yönetici aileleri

Egemenliği altına aldığı Kürdistan'a özel bir önem vermeyi seçen ve Kürt ümerası ile yapmış olduğu anlaşma gereğince bölgede doğrudan bir yönetim modeli uygulamayan Osmanlı, bölgeyi Kürt aşiret liderleri ve emirleri vasıtasıyla yönetmeyi tercih etmiş, böylece Osmanlı İmparatorluğu'na tabi olan Kürtler kendi geleneklerine ve yönetimlerine bağlı kalarak yaşamışlardır (Reynolds, 2011: s. 415). Kürt emirleri vasıtasıyla bölgeyi yönetmiş olan Osmanlı, geniş bir özyönetim hakkı tanımış olduğu Kürt emirlerinin yerel iktidarını tanımış, hatta bunların iktidarlarının korunması noktasında teminat vermiştir. Kürdistan'dan merkeze kaynak akışını yerel iktidarlar aracılığıyla sağlamış olan Osmanlı, Kürtlerin gündelik yaşamlarına müdahale etmemiş, Anthony Giddens'ın "yönetmenden yönetme" olarak kavramsallaştırdığı bir yönetim anlayışını uygulamış ve bölgedeki egemenliğini bu şekilde tesis etmiştir (Örs, 2019: s. 66). Böylece daha geniş ve daha güçlü bir siyasal yapının bir parçası olan Kürt emirleri kendi tebaaları üzerindeki siyasal iktidarlarını güvence altına alarak pekiştirmiş, bunun karşılığında Osmanlı da Safevi tehdidine karşı doğu sınırlarını güvence altına alarak, yeni bir gelir kaynağı elde etmiştir (Özoğlu, 2017: s. 96). Sonraki üç yüzyıl boyunca Osmanlı merkezi iktidarı bölgede dolaylı bir yönetim anlayışını devam ettirmiştir.[22]

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Kürdistan'ın büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimine geçmiş olsa da bir kısım Kürt aşiret ve emirliği Safevilerin etki alanında kalmaya devam etmiştir. Neticede iki rakip imparatorluk arasında Kürt toprakları için birçok çatışma çıkmış, ancak ne Safeviler ne de Osmanlılar bütün Kürdistan bölgesini tam olarak idare edememişlerdir. 16. yüzyılın ikinci yarısında iki imparatorluk da bir diğerinin Kürt ümerasına hediyeler sunarak ve maddi kazançlar teklif ederek bağlılıklarını elde etmeye çalışmıştır. Kürtlerin her iki imparatorluğa bağlılığı izleyen tarihsel süreçte sık sık değişmiş olması, onların bağlı

---

tamamen aradan çıkarması mümkün olmamıştır. Osmanlı yöneticileri, 19. yüzyıla kadar bu idari ve siyasi düzenlemeye bağlı kalmıştır. Bruinessen, Osmanlı merkezi iktidar elitlerinin 19. yüzyıla kadar bu idari ve siyasi düzenlemeye bağlı kalmasının, Osmanlı merkezi yöneticilerinin verdikleri sözü tutma eğilimi olarak değerlendirmekten ziyade, Kürtlerin bağımsızlığa olan eğilimleriyle açıklamanın daha doğru olacağını düşünmektedir (Bruinessen, 2013: s. 239-240).

[22] Osmanlı'nın bölgeye gelişinden önce de Kürt bölgelerinin bir bölümünü ele geçirmiş olan büyük devletlerin çoğu, her zaman olmasa da çeşitli büyüklükte ve örgütlenme düzeylerinde devlet benzeri birimler olan birçok beylik/emirlik aracılığıyla Kürtleri yönetmeyi tercih etmiştir (Örs, 2019: s. 65).

bulundukları devletle ilişkilerinde edilgen bir taraf olmadıklarını göstermesi açısından önemlidir (Özoğlu, 2017: s. 96-97).[23]

1639 yılında Osmanlılar ve Safeviler arasında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması, iki taraf arasında savaşın sona ermesini ve iki ülke arasında yeni bir sınır belirlenmesini sağlamış, aynı zamanda Osmanlı'nın bölgesel hakimiyetini pekiştirmiştir. 17. yüzyılın sonraki dönemlerinde iki ülkenin büyük ölçekli bir çatışmaya girmemiş olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Kürdistan bölgesini kendi siyasal ve idari sistemiyle bütünleştirmeye yoğunlaşmasına olanak sağlamıştır. 16. yüzyılın ortalarında başlayan Osmanlı ve Kürt emirlikleri arasındaki "dostane" ilişki, yaklaşık bir yüzyıl sonra, imparatorluğun Safeviler karşısındaki gücünün pekişmesiyle birlikte, giderek bozulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu, Kürt emirliklerinin gücünü kırmaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Böylece, daha önceleri esnek olan Osmanlı'nın Kürdistan'daki idaresi, 17. yüzyılın ortaları itibariyle değişmeye başlamıştır. Nitekim, 17. yüzyıla kadar özerk Kürt emirlikleri varlıklarını devam ettirmişse de bunlar çoğunlukla merkezi iktidarın otoritesini arttırmasıyla Osmanlı idari sistemiyle bütünleşmeye başlamışlar (Özoğlu, 2017: s. 98, 113).[24] Kürt emirliklerinin özerkliği, süreç içerisinde merkezi denetimin giderek artması doğrultusunda bir gelişim göstermiştir. Zira, 1800'lü yıllardan önce bazı Kürt emirlikleri ortadan kaldırılmış ve merkezi denetim altına alınmıştı (Bruinessen, 2019: s. 94). Ancak, Kürt emirliklerinin özerk idari ve siyasi statülerinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından hem fiilen hem de hukuken tanınması durumu, 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir (Yeğen, 2015: s. 229).

2.3. OSMANLI MERKEZİLEŞTİRME POLİTİKALARININ KÜRDİSTAN COĞRAFYASINA YANSIMALARI

[23] Çaldıran savaşından sonra kendi bölgelerinde gücünü yeniden tesis etmek isteyen Kürt beyleri Osmanlı ile Bidlîsî üzerinden stratejik bir ittifak kurmuş olsalar da Osmanlı-Safevi sınırından bulunan Kürt beyleri, varlıklarını, Osmanlı ve Safevi arasında iki tarafa da hiçbir şekilde güvenmemek ve iki tarafla da iyi geçinmek üzerine kurulu bir denge politikasına borçlu olmuşlardır. Zira, Bidlîsî'nin propagandaları sonucunda Şah İsmail'e karşı Osmanlı tarafında savaşan Emir Şeref, topraklarını tekrar ele geçirdikten sonra hem Osmanlı hem de Safevi tarafına riayet etmiş, iki taraftan da himaye görmek şeklinde bir politika izlemiştir. Bir tarafa yönelik sürekli bağlılığı olmayan Kürt ümerasının Safeviler ya da Osmanlıların bölgedeki nüfuzuna göre bu devletlere bağlılıkları da değişmiştir (Genç, 2018: s. 35-38).

[24] 1650-1730 tarihleri arasında, Diyarbakır-Van arasındaki birçok özerk Kürt beyliği Osmanlı tarafından ortadan kaldırılmıştır (Jwaideh, 2009: s. 44).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısındaki yenilgi ve gerileyişi 1800'lere gelindiğinde çöküşe doğru evrilmiştir. Osmanlı'nın girmiş olduğu savaşlardan mağlup çıkması, başta Balkanlar olmak üzere birçok bölgede toprakların kaybedilmesine, otoritesinin zayıflamasına ve ekonomisinin bozulmasına neden olmuştur (Fırat, 2015: s. 162). Tüm bu gelişmeler, Osmanlı ve Kürt emirlikleri arasındaki güç ilişkisinin 19. yüzyılda gelindiğinde önemli bir dönüşüm geçirmesine de neden olmuştur. Osmanlı merkezi iktidarının 18. yüzyıl boyunca giderek zayıflaması sonucunda; bazı Kürt emirleri, kendilerini bu dönemde birer bağımsız hükümdar gibi konumlandırmışlardır (Bruinessen, 2019: s. 111). 19. yüzyıla gelindiğinde Kürdistan'da otorite bazı bölgelerde Osmanlı merkezi iktidarındayken, bazı bölgelerde ise Kürt emirlerinin eline geçmiştir (Klein, 2014: s. 118).[25]

Siyasi, askeri ve ekonomik açıdan uzun bir süredir derin bir sistem krizi içinde olan Osmanlı, Batı karşısındaki gerilemenin nedenleri üzerinde durmuş ve çeşitli tedbirler almak zorunluluğu hissetmiştir. Böylece, Osmanlı 19. yüzyılda devletin ve toplumun bütün kesimlerinin etkileneceği bir modernleşme sürecine girmiştir. Merkezileşme ve imparatorluğun otoritesi dışına çıkmış olan bölgeleri yeniden fethetmek, modernleşme sürecin iki önemli hedefi olmuştur (Karademir, 2022: s. 128). Osmanlı'nın içinde bulunduğu sistem krizini aşmaya çalışan ve modernleşme sürecini başlatan ilk kişi Sultan III. Selim (1789-1807) olmuştur. Ardından Sultan II. Mahmut (1808-1839) merkezi yönetimi güçlendirici ve doğrudan yönetimi sağlamayı amaçlayan bir dizi askeri ve idari reform yapmak zorunda kalmıştır (Bruinessen, 2013: s. 340). Kötü gidişata son vermek, Batılı devletlerle baş etmek ve dönemin gerekliliklerine göre devleti yeniden tanzim etmek isteyen Sultan II. Mahmut çözümü daha merkezi ve otoriter bir politik ve idari sistem inşa etmek de bulmuştur (Fırat, 2015: s. 162).

Devletin aksayan yönlerini ıslah etmek ve dönemin gerekliliklerine göre kurumsal ve zihinsel güncellemeler yapmak isteyen ve devletin gücünü

[25] Kürt emirliklerinin özerkliği merkezde bulunan sultanın gücü ile doğrudan bağlantılı olmuştur. Nitekim, sultanın gücü azaldığında Kürt beyliklerinin özerkliği artarken, sultanın gücü artığında ise Kürt beyliklerinin gücü azalmıştır.

merkezileştirerek, daha etkili bir yönetim sağlamayı düşünen Sultan II. Mahmut, öncelikle askeri daha sonra iktisadi, sosyal, idari ve hukuki alanlarda bir takım reform girişimleri başlatılmıştır. Bu dönemde yapılan reformların temel hedefi devleti kurtarmak olmuş, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi ise askeri ve sivil bürokrasinin basit bir şekilde modernleştirilmesinin ötesinde kapsamlı bir değişimi gerekli kılmıştır. Öngörülen bu değişim Batılılaşma ve modernleşme politikasıyla II. Mahmut döneminde yoğunlaşan, Abdülmecid (1839-1861) döneminde giderek ivme kazanan reformlarla 19. yüzyıla damgasını vuran Tanzimat sürecinde somut yansımasını bulmuştur (Soileau, 2021: s. 38).[26] Belli sayıdaki Osmanlı bürokratı tarafından yukarıdan aşağıya doğru yürütülen Tanzimat reformları nihai olarak merkezileşmiş bir idari yapının tesisini hedeflemiştir (Karademir, 2022: s. 79).

Osmanlı bürokratlarının devleti merkezileştirerek modernleştirme çabaları, kimi etnik grupların ayrılıkçı milliyetçi isyanlarını tetiklerken, Avrupa devletlerinin diplomatik baskıları ise, imparatorluğun geleneksel idari, politik ve ekonomik yapısında önemli dönüşümler ortaya çıkarmıştır. İmparatorluğun siyaset ve idaresinin âdem-i merkezci ve gayrı-milli niteliklerinin tedrici bir aşınma sürecine girmesi bu dönüşümlerin belirgin ilk sonucu olmuştur. Osmanlı'nın 19. yüzyılın ilk yarısında uygulamaya koymuş olduğu idari reformlar, imparatorluğun geleneksel idari, politik ve ekonomik yapısını aşındırmıştır. Merkezileşmiş bir idari yapının kurulmasını amaçlayan söz konusu reformlar, kaçınılmaz olarak Osmanlı periferisindeki yerlerin idari, politik ve ekonomik özerkliğini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı'nın merkezi idarenin gücünü arttırmaya dönük politikaları, imparatorluğun periferisinde yer alan ve uzun bir süredir emirliklerle yönetilen Kürdistan'ın özerkliğine son vermeyi ve bu bölgede merkezi iktidarın yoğunlaştırılmış biçimlerini

[26] Osmanlı Tanzimat Fermanı ile (3 Kasım 1839) tebaasının can, mal ve namus güvenliğini teminat altına alındığını ilan etmiş, Müslüman ve gayrimüslimlere eşit haklar sağlayacağı vaadinde bulunmuştur. Ayrıca iltizam sisteminin yerini alacak yeni bir vergilendirme ve zorunlu askerlik sistemi, yapılacak reformlar başında yer almıştır. Tüm bu reformlar, devletin yüksek bir verimle çalışmasına ve devlet mekanizmasının merkezileşmesine yönelik olmuştur. Devletin merkezileşmesi, merkezin idari, siyasi ve ekonomik denetiminin taşrada da uygulanması, Tanzimat'ın en temel hedeflerinden birisi olmuştur. II. Mahmut döneminde başlayan Osmanlı'nın merkezileşme politikası doğrultusundaki faaliyetler kaçınılmaz olarak Kürt beyliklerinin özerkliğini ve gücünü kırmaya yönelmiştir (Soileau, 2021: s. 38-39).

uygulamayı beraberinde getirirken (Yeğen, 2015: s. 231), daha önce özerk olan Kürt siyasal alanını ortadan kaldırarak, Osmanlı siyasal alanına bağlı kılmıştır.

2.3.1. Yarı-Otonom Kürt Emirliklerin Tasfiyesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme sürecine girmesi, Kürt emirleri tarafından yönetilen yarı-otonom Kürt emirliklerinin tasfiyelerini zorunlu kılmıştır. Nitekim, reform sürecine girmiş olan Osmanlı için kendi özel iktidar alanlarını oluşturarak devlet iktidarının yayılmasını ve kapsamlı bir merkezi idarenin tesisini engelleyen Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılması bir zorunluluk olarak görülmüştür. İmparatorluğun geleneksel adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışının yerini merkeziyetçi bir yönetim anlayışına bırakması Kürt emirlikleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki geleneksel uzlaşmanın da sonunu getirmiştir (Yeğen, 2015: s. 232).[27] Osmanlı'nın merkezi iktidarın gücünü arttırma ve Kürt emirliklerini tasfiye girişimleri, bölge halkının ve yerel iktidarı elinde bulunduran emirlerin Osmanlı'ya karşı tepkisini arttırmış, 19. yüzyılın başlarından imparatorluğun çöküşüne dek sürecek bir dizi isyan ve çatışmaya neden olmuştur (Fırat, 2015: s. 162). "Kürdistan Seferi" olarak da adlandırılan, Osmanlı'nın Kürdistan'daki emirliklerin kadim yarı-otonom statülerinin ortadan kaldırma girişimleri, Kürt emirlerinde âdem-i merkeziyetçi bir direnç ortaya çıkarmıştır (Soileau, 2021: s. 47).[28]

Kürdistan bölgesindeki asıl değişim 1830'lu yıllarda gerçekleştirilen idari ıslahatlardan sonra ortaya çıkmış, Kürt emirlerinin hüküm sürdüğü bölgelerin büyük kısmı doğrudan merkezi iktidarın kontrolüne geçmiştir. Bölgede yüzyıllardan beri etkin bir otorite kuran kimi güçlü Kürt emirleri imparatorluğun merkezileşmeye yönelik politikalarına karşı direnç göstermiş, geleneksel imtiyazlarını kaybetmemek için ayaklanmış ve hatta bazı Kürt emirleri kontrol ettikleri alanları genişletmeyi başarmış, bağımsızlıklarını kazanmışlardır (Bruinessen, 2019: s. 94). Osmanlı,

---

[27] Mesut Yeğen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürdistan'daki yerel iktidarı elinde tutan Kürt beylerine yönelik baskıların doğrudan bir etno-politik içerik taşımadığını, yani merkezileşme politikalarının hedefinde Kürtlerin değil, taşranın özerkliği olduğunu vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yeğen, 2015: s. 232).

[28] Osmanlı'nın merkezileşme politikalarına karşı 19. yüzyılda gerçekleşen ilk isyanlardan biri Baban emirliğinin başında bulunan Abdurrahman Bey tarafından 1807-1808 yılları arasında gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Karademir, 2022: s. 233-241).

merkezileşme politikalarını kabul etmeyen Kürt emirlerini şiddetli bir biçimde cezalandırmış, birçok Kürt emirlik veya hanedanlığını ortadan kaldırmış, bu emirlerin kontrolündeki bölgeleri doğrudan merkezi iktidarın denetimi altına almayı başarmıştır.[29] Merkeziyetçi bir politikanın sonucunda gelişen Kürt emirliklerinin tasfiyesi, bölgede siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan birçok değişikliğe de yol açmıştır.

Kürdistan'daki emirliklerin kadim yarı-otonom statülerini büyük ölçüde ortadan kaldırmayı başarmış olan Osmanlı, Kürdistan'da emirler nezdinde yüzyıllardır birikmiş olan büyük ölçekteki ekonomik sermayeyi devlet hazinesine aktarmayı ve düzenli vergi gelirlerinde süreklilik kazanmayı hedeflemiştir (Ulugana, 2022c, s. 369).[30] Yarı-otonom Kürt emirliklerinin tasfiyesi, merkezileşme politikasının vergi ve zorunlu askerliğe ilişkin hedeflerini de önemli ölçüde gerçekleştirmesine olanak sağlamıştır. Nitekim, bölgenin ekonomik ve insani sermayesini doğrudan devlete aktarmak isteyen Osmanlı, aracı konumda olan Kürt emirlerini ortadan kaldırarak bölge üzerinde doğrudan kontrol sağlamayı amaçlamıştır. 1835 yılına kadar Bağdat, Musul bölgeleri de dahil birçok bölgeyi yeniden merkezi iktidarın denetimine sokan Osmanlı, Musul'dan İran sınırına kadar olan bölgeyi kontrol altında tutan Mir Muhammed'in yönetimindeki emirliğe de son vermiştir. Ancak Garzan, Cizre ve Hakkâri bölgelerindeki Kürt beylerinin yerel iktidarı bir müddet daha devam etmiştir (Örs, 2019: s. 72-73).

2.3.2. Bedirxanî Ailesi ve Bedirxan Bey'in 1847'deki İsyanı

Osmanlı'nın merkezileşme politikalarına rağmen yerel iktidarını koruyan Kürt emirleri arasında en çok ön plana çıkan isim olan Bedirxan Bey, "Azizan" adıyla da

[29] Osmanlı ordusunun hizmetindeki Prusyalı bir subay olan General Helmuth von Moltke'nin (1800-1891) mektupları dahil olmak üzere birçok tanıklık, o döneme kadar fiili ya da hukuki bir özerklikten yararlanmış olan Kürt emirliklerinin görülmemiş bir sertlikle ortadan kaldırıldığını gösterir (akt. Bozarslan, 2015: s. 133).

[30] Kürt emirliklerinin tasfiyesi ile yetinmeyen Osmanlı yönetimi, göçebe Kürt aşiretlerini denetim altına almak ve onlardan yararlanmak için, onları zorla yerleşik hayata geçirmiştir. Böylece, göçebe Kürt aşiretlerinden vergi almayı, onların askerlik yapmalarını sağlamayı hedeflemiştir (Kutlay, 2019: s. 92).

ün yapmış Cizre-Botan emirlerinin soyundan gelmiştir.[31] Kürt tarihinde önemli bir aile olan ve politik soyluluğun bir nişanesi olan "*mîr"* (emir/bey) unvanını kullanan Azizan ailesinin en önemli mensuplarından biri, 1835'te Botan emirliğinin hükümdarı olan Bedirxan Bey olduğu için aileye sonradan Bedirxanîler denilmiştir (Malmîsanij, 2009: s. 55-56). Aynı zamanda "mütesellim" (vergi toplayan kişi) unvanı da olan Bedirxan Bey'in başında bulunduğu Cizre merkezli Botan emirliği çoğunlukla özerk olarak yönetmiş ve emirliğinde devlet benzeri bir yönetim kurmuştur (Özoğlu, 2017). Osmanlı'dan neredeyse bağımsız olan Botan emirliği (Bruinessen, 2019: s. 115), Bedirxan Bey hükümdarlığında altın çağını yaşarken, hızlı bir çöküşün tüm unsurlarını içinde barındıran gerilimli bir dönemi de yaşamıştır (Fırat, 2015: s. 161).

Osmanlı'nın merkezileşme politikalarının kendi sermayelerini ve simgesel iktidarını ortadan kaldıracağı için bu süreçten rahatsız olan Bedirxan Bey, bu sürecinin politik, idari ve ekonomik hedeflerine karşı çıkmış, bu durum Botan emirliğinin imparatorlukla gerilimli bir sürece girmesini de beraberinde getirmiştir. Ancak, bu gerilim birkaç yıl daha beklemiş ve tetikleyici birkaç yeni gelişmeye ihtiyaç duymuştur (Fırat, 2015: s. 163). Bu gerilimli süreç boyunca egemenlik ve nüfuz alanını Musul, Sincar, Viranşehir, Siverek, Diyarbakır, Siirt, Van, Şino, Urmiye, Sablah (Mehabad), Revandız arasındaki geniş bölgeye yaymış olan Bedirxan Bey, 1839'da Osmanlı ordusunun Nizip yakınlarında Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa güçlerine yenilmesinden sonra, bölgedeki konumunu daha da güçlendirip bazı Kürt emirleriyle Osmanlı'ya karşı bir ittifak oluşturmayı başarmıştır (Malmîsanij, 2009: s. 61-62).[32]

1840'lı yıllara gelindiğinde hem askeri olarak en güçlü dönemini yaşamış hem de kurmuş olduğu ittifaklarla bölgede geniş bir alana hükmetmiş olan Bedirxan Bey, Osmanlı'ya bağlı olmasına rağmen vergi toplayabilmiş, ordusunu büyütebilmiş ve hâkim olduğu bölgede otoritesini güçlendirmiştir. Bedirxan Bey'in bütün bu faaliyetleri Osmanlı'nın âdem-i merkeziyetçi idari yapısından kaynaklanmış olsa da

[31] Ünlü Kürt hükümdar Şerefhan, Kürt tarihi üzerine yazılmış ilk eser olarak bilinen *Şerefname* adlı eserinde Cizre'deki Botan beylerinin, "Azizî", "Aziziye" veya "Azizan" koluna bağlı olduğunu öne sürmüştür. Bedirxanî ailesinin soy kökeni için bkz. (Şerefhan, 1971: s. 135-168).

[32] Bu ittifaka dahil olan Kürt ümerası arasında Mustafa Bey, Derviş Bey, Van yöresinin ileri gelenlerinden Mahmut Bey (Han Mahmud), Hakkâri yöresi liderlerinden Nurullah Bey ve Fettah Bey, Hizan yöresinin liderlerinden Halit Bey, Muş yöresi liderlerinden Şerif Bey, Kars ve Acar yöresi liderlerinden Kor Hüseyin Bey yer almıştır. Ayrıca, İran Devleti'nin sınırları içinde kalan Erdelan bölgesinin beyi de bu ittifaka katılmıştır (Malmîsanij, 2009: s. 62).

Botan emirliğinin otonom yapısı Osmanlı otoritesini tanıması, vergi vermesi ve istenildiğinde orduya asker göndermesi gibi birçok geleneksel yükümlülüğe bağlı olmuştur (Fırat, 2015: s. 161). Geleneksel yükümlülüklerine sırt çeviren ve Osmanlı'dan bağımsız hareket etmeye başlayan Bedirxan Bey, Kürt aşiretler içindeki otoritesini arttırırken, simgesel iktidarının bir göstergesi olarak, kendi adına sikke bastırmış, ayrıca rivayete göre, Cuma namazlarında kendi adına hutbe de okutmuştur (Klein, 2014: s. 112).

1846 yılına gelindiğinde Kürdistan coğrafyasının önemli bir bölümünde etkin bir güç haline gelmiş Botan emirliği görece modernliğiyle de ön plana çıkmıştır.[33] Bedirxan Bey, çağdaşı Mısır'daki Mehmed Ali Paşa'dan esinlenerek ordusunu modernleştirmiş, komuta kademesini merkezileştirmiştir. Bedirxan Bey'in tüm bu hareketleri sultanın hakimiyetine meydan okuma girişimi olarak görüldüğü için Botan emirliğinin ortadan kaldırılması Osmanlı için bir gereklilik olarak görülmüştür. Osmanlı, Bedirxan Bey'e bağlı kuvvetlerin 1843 ve 1846 yıllarında girişmiş oldukları Nesturî katliamından sonra, özellikle Avrupa devletlerinin de baskısıyla bu büyük ve güçlü emirliği ortadan kaldırma mecburiyetini daha fazla hissetmiştir (Klein, 2014: s. 112-113). Nitekim, Nesturî katliamına tepkili olan İngiliz ve Fransızlar Osmanlı yönetimini Bedirxan Bey'i cezalandırmaya zorlamışlardır (Bruinessen, 2019: s. 114). Avrupalı devletlerin de yardımını alan Osmanlı yönetimi, daha önce başlamış olan merkezileşme sürecini devam ettirmek ve kendi egemenliği için tehlike oluşturan Bedirxan Bey'i ortadan kaldırmaya karar vermiştir (Işık, 2019: s. 90).

Osmanlı'nın giderek artan merkezileşme politikaları ve bölgede uygulamaya koymaya çalıştığı yeni idari düzenleme Bedirxan Bey tarafından 1847 yılında Cizre-Botan bölgesinde baş gösteren ve sonraki dönem Kürt Ulusal Hareketleri ile bölgedeki Osmanlı politikaları üzerinde çok önemli etkisi olan bir isyana yol açmıştır (Özoğlu, 2017: s. 114). Bedirxan Bey'in İsyanı bazı araştırmacılar tarafından milliyetçi bir Kürt bir isyanı, modern Kürt milliyetçiliğinin ilk ortaya çıkışı olarak ele alınmış ve onun

[33] Bedirxan Bey barut üretimi için Cizre'de iki fabrika kurdurmuş, savaş ve silah konusunda uzman yetiştirmek için Avrupa'ya Kürt öğrenciler göndermiş ve Van Gölü'nde gemi yapım çalışmalarına başlamıştır (Malmîsanij, 2009: s. 58), (Celil, 1992: s. 134).

bağımsız bir Kürdistan kurmak için isyan ettiği öne sürülmüşse[34] de isyanı Osmanlı'nın merkezileşme politikalarına verilmiş bir yanıt olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.[35] Nitekim, sermayelerini ve emirliğinin idari dokunulmazlığını korumak için isyan eden Bedirxan Bey için asıl sorun Cizre'nin yeni idari düzenlemeye göre Diyarbakır'dan alınıp Musul'a bağlanması olmuştur. Zira, Bedirxan Bey, en güçlü olduğu dönemde (1839-1846) bile hem kendi yazmış olduğu dilekçelerde hem de arabuluculuk yapan Osmanlı yetkilileri aracılığıyla devlete olan bağlılığını ve itaatini bildirmiştir. Ancak, Bedirxan Bey Osmanlı yönetimine bağlılığını ve itaatini bildirmesine rağmen, Osmanlı askerî hareket hazırlıklarına devam etmiştir. İmparatorluğun birçok bölgesinden asker toplayan Osmanlı, Müşir Osman Paşa komutasında güçlü bir orduyu Kürdistan'da hazır bekletmiştir (Soileau, 2021: s. 47-52). Ağır silahlı Osmanlı ordusu pek kolay olmasa da isyanı bastırmış, Bedirxan Bey ve müfttekileri Osmanlı kuvvetlerine teslim olmuştur. Bedirxan Bey, 1847 yılında müttefikleri ve ailesiyle birlikte önce İstanbul'a gönderilmiş, sonrasında ise Girit'e sürgün edilmiştir (Özoğlu, 2017: s. 114).

2.3.3. Kürdistan Eyaleti'nin Kurulması (1847-1867)

Bedirxan Bey'in sürgünü ile son bulan 1846-47 tarihli Osmanlı'nın Kürdistan seferleri Osmanlı belgelerinde "Kürdistan'ın yeniden fethi" olarak yer almıştır (Hakan, 2011: s. 255).[36] Bedirxan Bey İsyanı'nı bastırmış olan Osmanlı yönetimi, güçlü ve son Kürt emirliklerinden birini daha ortadan kaldırmış, böylelikle bölgede gücünü arttırmıştır. Osmanlı, isyanın bastırılmasından sonra bölgeyi "Kürdistan Eyaleti" adı altında merkezi idareye bağlamıştır (Malmîsanij, 2009: s. 68). Kürdistan

[34] Malmîsanij, Bedirxan Bey İsyanı'nı Kürt milliyetçi bir hareket olarak değerlendirirken (Malmîsanij, 2009), Celilê Celil ve Kendal ise, Bedirxan Bey İsyanı'nı bağımsız bir Kürt devletinin kurulma girişimi olarak nitelemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Celil, 1992: s. 134), (Kendal, 2021: s. 55).

[35] Karademir'e göre, Bedirxan Bey İsyanı Tanzimat'ın getirmiş olduğu yeni idari düzene bir başkaldırıdır. Nitekim, Bedirxan Bey, Botan emirliğinin merkezi olan Cizre'nin Musul'a bağlanmasını kabullenemediği için isyan etmiştir (Karademir, 2022: s. 71). Naci Kutlay'a göre, 19. yüzyılda Kürt emirlerinin liderliğinde gerçekleşen isyanlar, Osmanlı'nın merkezileşme politikalarına karşı gelişmiş, emirlerin feodal güçlerini korumak ve pekiştirmek için yaptıkları direnişlerdir. Kutlay, bu isyanların, dönemin Avrupa'sında ortaya çıkan milli hareketlerin kareketlerinden farklı olduğunu, çoğunun arasında akrabalık bağı olmasına rağmen Kürt emirlerinin birlikte hareket etmediğini belirtmiştir (Kutlay, 2019: s. 70). Öte yandan, Osmanlı tarafından "isyancılık ve bozgunculuk" olarak değerlendirilen Bedirxan Bey İsyanı, ulusal bir niteliği olmayan ve bağımsızlığı amaçlamayan bir hareket olarak görülmüştür (Noel, 2014: s. 158).

[36] Bedirxan Bey İsyanı hem içerde hem dışarda geniş bir yankı uyandırmış, isyanı bastıran Sultan Abdülmecid'e Meclis-i Vala tarafından "Kürdistan'ın fatihi" unvanı verilmiştir (Örs, 2019: s. 79).

Eyaleti adı altında yeni bir idari birim kuran Osmanlı İmparatorluğu, hukuki bir yeniden yapılanmayla yalnızca doğrudan merkezi yönetimi tesis etmeyi hedeflemiş; Kürdistan'ın bir siyasal varlık olarak mevcudiyetini kabul etmemiştir (Özoğlu, 2017: s. 115).

14 Aralık 1847'de resmî gazete olan *Takvim-i Vekâyi*'de Kürdistan Eyaleti'nin resmen kurulduğunu belirten karardan önce, 6 Mayıs 1846 tarihli bir mektupta Kürdistan olarak adlandırılacak bir eyaletin kurulacağı beyan edilmiştir. Özoğlu'na göre bu beyan birkaç nedenle önemlidir: Birincisi, Kürdistan, Osmanlı tarihinde ilk kez salt bir "coğrafi tabir"den ziyade, idari sınırları olan bir eyalet haline gelmiştir. İkincisi, Kürdistan Eyaleti'ne özel bir konum ve özerklik verilmesi açısından benzersizdir. Ancak ne tür bir özerklik verildiği beyan edilmemiştir. Özoğlu'na göre bu beyan eyaletin kurulma amacını da göstermektedir. Buna göre, Osmanlı, Kürdistan Eyaleti'ni öncelikle Rusya ve İran'a karşı koymak için konuşlandırmış, ayrıca ilerde herhangi bir Kürt isyanına karşılık vermek ve bölgeyi yerel yöneticilerin etkisinden çıkararak doğrudan denetlemek için eyaletin kurulmasını istemiştir (Özoğlu, 2017: s. 115-118).

Özoğlu, 1847-1867 yılları arasındaki Devlet Salnameleri'nde Kürdistan Eyaleti'nin merkezi yönetim tarafından kurulduğunu ve doğrudan yönetildiğini aktarmaktadır. Bu eyaletin merkezinin neresi olacağı tartışma konusu olmuş, ilk olarak Ahlat merkez olsa da daha sonra Diyarbakır'ın merkez yapılmasına karar verilmiştir. Özoğlu, 1867 tarihli Devlet Salnameleri'nde artık "Kürdistan" ismine yer verilmediğini, bunun yerine "Diyarbekir" isminin geçmiş olduğunu aktarmaktadır. 1867 tarihinde yeni bir düzenleme ile Kürdistan ve Mamuretülaziz Eyaletleri birleştirilerek "Diyarbekir Eyaleti" adı altında yeni bir eyalet teşkil edilmiştir (Özoğlu, 2017: s. 118-119).

Osmanlı Devleti bilinmeyen bir nedenle "Kürdistan" adını resmi kayıtlardan çıkarma ihtiyacı hissetmiştir. Kürdistan'ın resmen tanınmasının imparatorluğun toprak bütünlüğü açısından tehlike oluşturabileceği ya da istenmeyen siyasi arzuları uyandırabileceği şüphesi Osmanlı kaynaklarındaki hiçbir kayıtta yer almamıştır. Özoğlu, yaklaşık yirmi yıl varlığını sürdüren ve kısmen bir devlet olma tasarısı olarak

yorumlanabilecek Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürdistan Eyaleti'nin milliyetçi Kürt liderlerini, Kürdistan'ı sadece özerk bir idari yapı olarak değil, bağımsız bir devlet olarak tahayyül etmeye sevk ettiği önermesini ortaya koymuştur (Özoğlu, 2017: s. 119-127). Nitekim, 1867 yılından sonra Osmanlı idari yapılanması içinde "Kürdistan Eyaleti" ismi kullanılmamış olsa bile, Kürtler arasında yüzyıllardır tarihi bir coğrafya ismi olarak kullanılmış olan Kürdistan isminin Kürtler tarafından sahiplenildiği ve bir vatan olarak savunulmaya başlandığı görülür (Koç, 2021: s. 38).

2.3.4. Siyasal Uzamda Ortaya Çıkan Otorite Boşluğu

Bedirxan Bey'in yenilmesi ve ardından bölgeden sürülmesinden sonra, Osmanlı ittifak kurmuş emirlerin hepsini tasfiye etmiş ve sultanın erkine boyun eğdirmek zorunda bırakmıştır. Kürt emirlerinin Osmanlı sultanının erkine boyun eğmeleri hem bir bürokratikleşme hem de bir tür memurlaştırma ile sonuçlanmıştır. Zira, Kürt hanedan sınıfına mensup aileler, sembolik iktidarın göstergesi olan unvanlarını ve sıfatlarını artık kendiliklerinden almak yerine, Osmanlı merkezi yönetimi tarafından atanmaya başlamışlardır. Devletin siyasal alanda simgesel sermayeyi kontrol altına alması ve merkezileşme sürecine girerek, artık sadece devlet soylularının var olduğu bir yapı oluşturması, Kürt hanedan ailelerinin çocuklarını Osmanlı'nın modern eğitim kurumlarına göndermesine ve bu kişilerin Osmanlı bürokratik alanında yer almasına yol açmıştır.

Kürt emirliklerinin tasfiyesi, bölgede hâkim siyasi-idari örgütlenmenin çökmesine yol açmıştır. Zira, emirlikler, kendi denetimi altındaki aşiretleri konfederatif bir birlik altında toplayan ve böylece Kürt aşiretlerine kolektif bir varlık sağlayan örgütsel unsurları oluşturmaktaydılar. Dolayısıyla, Kürt emirliklerin ortadan kaldırılması aşiretlerin mevcut konfederatif birlikteliklerinin sonunu getirmiş, bu durum, Kürt aşiretlerinin aşiret aidiyetlerini öne çıkararak ferdileşmelerine neden olmuştur. Kürt emirlerinin aşiretler üstü hakemlik konumları nedeniyle kontrol ettikleri ve önledikleri aşiretler arası çatışmalar artık kontrol edilemez hale gelmiştir (Yeğen, 2015: s. 233).

Kürt emirlerinin topraklarından uzaklaştırılması ve Kürt emirliklerinin statülerinin ortadan kaldırılması, bölgedeki sorunları çözmekten ziyade, derinleştirmiştir. Nitekim, Kürt emirliklerinin tasfiyesi, bölgede şiddet olaylarının artmasına, halkın güvensizlik duygusuna kapılmasına, siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa neden olmuştur. Bozarslan'a göre, her biri belirli bir alanı kontrol eden özerk Kürt emirliklerinin tasfiye edilmesi, güvenlik eksikliğini genel bir meseleye dönüştürmüş ve aşiretlerin kitlesel düzeyde yeniden oluşması yönünde bir dalga yaratmıştır (2015: s. 133). Jwaideh ise, Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasının, bölgede kanunsuzluk ve düzensizlik döneminin başlamasına neden olduğunu, eski Baban, Soran, Bahdinan ve Hakkâri emirliklerine ait toprakların büyük bölümü birçok küçük aşiret tarafından yağmalandığını belirtmiştir (2009: s. 153). Bruinessen'e göre, Kürt emirliklerinin tasfiyesi beraberinde anarşi ve kaosun bölgeye hâkim olmasına yol açmıştır. Nitekim, Osmanlı merkezi hükümetinin bölgeye atadığı yöneticiler, kendilerinden önceki Kürt emirler gibi aşiretleri denetleyememiş (2019: s. 157), emirliklerin tasfiyesi gücünü arttırma peşindeki aşiret liderleri arasında rekabet ve çatışmaya neden olmuştur (2013: s. 341).

Merkeziyetçi bir yönetim anlayışını bölgede tesis etmeyi başarmakta güçlü çeken Osmanlı, Kürdistan'ın daha ulaşılamaz yerlerine nüfuz edememesi ve Kürtler üzerinde etkin bir kontrol sağlayamaması, yeni idari sistemi işlevsiz kılmıştır (Jwaideh, 2009: s. 153). Nitekim, Osmanlı bölgede kontrolü sağlamak ve siyasi otoritesini tesis etmek için merkezden yöneticiler atamışsa da bölge hakkında bilgi ve tecrübeye sahip olmayan yöneticiler, Kürtlerin gözünde meşru yönetici olarak kabul görmemişlerdir. Osmanlı tarafından bölgeye atanan yöneticiler var olan siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm bulamadığı gibi, yönetim tarzlarıyla çözümsüzlüğün ve kargaşanın artmasına sebep olmuş, bundan dolayı yeni idari sistem bölgede otorite boşluğuna yol açmıştır (Bruinessen, 2013: s. 341).

Merkezi otorite tarafından gönderilen yöneticilerin, emirliklerin tasfiyesiyle Kürdistan'da oluşan otorite boşluğunu doldurabilecek kapasiteye sahip olamaması ve modern bürokratik kurumların yerleşememesi, Kürt toplumunu birbirinden uzaklaştırmıştır (Ulugana, 2022, s. 370). Kürt emirlerinin tasfiyesinin siyasal uzamda yaratmış olduğu otorite boşluğundan faydalanan şeyhler hızlıca politik önderlik rolünü

üstlenmiş, bu alandaki otorite boşluğunu doldurmaya çalışmıştır. Aşiretler arası sorunları çözmede ve kan davalarına çözüm bulmada muktedir olamayan ve meşru görülmeyen merkez yöneticiler yerine, mevcut sorunlara çözme noktasında otoriteleri ve meşruiyetleri olan şeyhler, Kürt emirliklerinin tasfiyesinin ve merkezi iktidarın zayıf kalmasının yaratmış otorite boşluğundan yararlanarak güç kazanmış ve siyasi alandaki etkilerini giderek genişletmişlerdir. Nitekim, Osmanlı'nın bölgeye atadığı ve bölgede "yabancı" olarak görülen yöneticiler, aşiretler arası çatışmalara çözüm getirebilecek görüşmeleri yürütme otoriteden yoksunken, şeyhler, özellikle çatışma taraflarından sadece biriyle bağlantıları yoksa, bu otoriteye sahip olmuşlardır. Böylece aşiretler arası çatışmalara çözüm getirmek suretiyle fiilen politik bir üstünlük kazanmış olan şeyhlerin otoriteleri aşiret sınırlarını aşan politik liderler haline gelmelerine yol açmıştır (Bruinessen, 2013: s. 341-343). Dolayısıyla, Kürt emirliklerinin tasfiyesi ve merkezi otorite tarafından atanan yöneticilerin etkisiz kalması, merkezi otoritenin yokluğu ya da güçsüzlüğü ve Kürdistan'da ciddi güvenlik sorunlarının ortaya çıkması, toplam sermaye hacimleri yüksek olan şeyhlerin siyasal alanda etkin bir figür olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

2.3.5. Şeyhlerin Politik Bir Figür Olarak Ortaya Çıkışı

Aşiret yapılanmasının yoğun olduğu Kürt toplumunda şeyhler dini ve siyasi alanda büyük bir saygınlığa sahip olmuştur. Zira, aşiretler arası arabuluculuk yapan ve toplumsal sorunların çözümünde çaba gösteren şeyhlerin etkisi dini alanla sınırlı kalmamış, siyasi alanda da hissedilmiştir. Kieser, şeyhlerin dini ve politik liderler olarak ortaya çıkışlarını 19. yüzyıldaki misyonerlik faaliyetleriyle ilişkilendirmiş, Hristiyan misyonerlerin bölgede giderek etkin olmasının ve Osmanlı'nın merkezileşme politikasıyla güvensizleşen ortamın Kürtleri endişelendirdiğini, böylece şeyhlerin dini ve politik liderler olarak yükseldiğini belirtmiştir (Kieser, 2005: s. 100). Bruinessen de bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin Kürtleri endişelendirdiğini, şeyhlerin halk arasında yabancı ve Hristiyan düşmanı duygulara hitap ederek politik güç kazandıklarını belirtmiştir. Kürt emirliklerinin tasfiyesiyle ortaya çıkan genel kargaşanın hâkim olduğu ortamda, gündelik yaşamlarında herhangi bir korunmadan yoksun birçok kişinin bir güvence arayışı içinde dine (yani şeyhlere) yönelmelerine

yol açtığını belirten Bruinessen, böylece şeyhlerin nüfuzunun artmış olduğunu söylemiştir (Bruinessen, 2013: s. 339, 347).

Jwaideh ise, şeyhlerin politik birer figüre dönüşmelerinin ve eski Kürt emirliklerinin topraklarında önemli otorite haline gelmelerinin sebebinin sadece dini konumlarından dolayı görmüş oldukları itibarın bir göstergesi olmadığını, emirliklerin tasfiyesinden sonra, yeterli ve gerekli prestije sahip cismani liderlerin çıkmamış olmasının bir sonucu olduğunu, ayrıca, Kürtlerin şeyhleri lider olarak görmelerindeki isteğin altında, Kürtlerin siyasal uzamda var olan otorite boşluğunun doldurulması yönünde duydukları ihtiyacın olduğunu söylemiştir (Jwaideh, 2009: s. 154). Bölgede yaşanan tüm bu gelişmeler, eski emirliklerin nüfuz alanlarının şeyhler tarafından kontrol edilmesiyle sonuçlanmıştır.[37]

Dolayısıyla, Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılmasından sonra, merkezi yönetimin düzen tesis etmede ve kargaşayı sonlandırmada göstermiş olduğu başarısızlık, bölgedeki misyonerlik faaliyetleri, Kürt aşiretler arasında aşkın rol oynayabilecek yeni bir aktör olarak şeyhlerin siyaset sahnesinde öne çıkmasına neden olmuştur. Yeğen'e göre (2015: s. 233-234), aşiretler üstü bir otoriteye sahip yegâne aktörler olmaları, şeyhlerin kazanmış oldukları politik etkinliğin esas sebebidir. Nihayetinde, Kürtlerin yeni siyasi liderleri simgesel sermayeleriyle ön plana çıkan şeyhler olmuştur. Şeyhler, siyasi liderler olmaları nedeniyle, Kürtler ile Osmanlı-Türk devletleri arasındaki karşı karşıya gelişlerde, Kürtleri ve Kürtlüğü temsil eden esas figürler olmuşlardır. Kürt emirlerinin yerine geçerek, siyaset alanında etkin konuma gelen şeyhler, dini ve politik liderler olarak Kürtler arasında birlik ve dayanışma ruhunu güçlendirmiş, Kürt siyasi alanında önemli rol oynamışlardır. Şeyhlerin politik liderliğinde bir araya gelen Kürtler, Osmanlı ve İran gibi merkezi yönetimlere karşı mücadele etmişlerdir. Kürtlerin özgürlük mücadelesinin sembolü haline gelmiş şeyhler, Kürt aşiretlerini birleştirerek merkezi yönetimlere karşı direnmiş ve kendi yönetimlerini kurmaya çalışmışlardır (Bruinessen, 2019: s. 109).[38]

---

[37] Şeyh Ubeydullah'ın hükmüne tâbi olan Şemdinli şeyhleri eski Botan, Bahdinan, Hakkâri ve Erdelan emirliklerine ait toprakları denetimi altında tutarken, Berzenci şeyhleri eski Baban emirliğine ait topraklarda hak talep etmekte, güneydeki Barzan şeyhleri ise eski Bahdinan ve Hakkâri emirliklerinin topraklarının bir bölümünde iktidarlarını kurmuşlardı (Jwaideh, 2009: s. 154).

[38] Kürdistan'da 17. yüzyıldan beri var olan Nakşibendî tarikatı, 19. yüzyılın ilk yarısında bölgede yaygın hale gelmişti. Süleymaniyeli bir Kürt olan Mevlana Halid'le beraber tarikatın siyasi etkinliği artmıştır.

Dinsel, siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlardaki mevcut bütün eşitsizlikleri onaylayan, edilgen ve pasifist bir teolojik anlayışa sahip olan, şiddeti büyük oranda kişinin benliğine yönlendiren, müridi kendi nefsine karşı direnmeye yönlendiren, uyumlu ve itaatkâr olmayı öğütleyen, zulme uğrayan kitleleri pasifist bir çileciliğe özendiren, Osmanlı'ya vergi vermeyi, asker sağlamayı ve otoritesine boyun eğmeyi bir kader olarak gören Kadiri tarikatından farklı olarak, sadece din ve tasavvufla ilgilenmeyen, kendini sadece ibadet ve takva ile sınırlamayan, toplumsal ve siyasal alanlarda görünmeyi, bu alanlardaki sorunları çözmeyi, nihayetinde müdahale etmeyi, direnmeyi ve silah tutmayı öneren Nakşibendî tarikatı, toplumun şeriat temelinde ıslah etmek için müritlerini direnişe yönlendirmiş, dinin siyasal alanda da söz sahibi olduğunu, gerektiğinde savaşa girebileceğini ve kan dökebileceğini açıkça ortaya koymuştur (Aydınkaya, 2020: s. 52-54). Ancak, dini alandaki gücüne karşın, Nakşibendî tarikatının Kürt siyasal alanında baskın güç haline gelmesi daha geç bir döneme, özellikle Şeyh Ubeydullah döneminde mümkün olabilmiştir.

2.3.6. Şemdinan Ailesi ve Şeyh Ubeydullah'ın 1880'deki İsyanı

Bu dönemde dini ve politik bir figür olarak yükselen şeyh ailelerinden en önemlisi Hakkâri'nin Şemdinli bölgesinin Nehri köyünde yaşayan Şemdinan ailesi olmuştur. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Kürdistan'da dini ve siyasi açıdan güçlü bir konum elde eden bu Kürt aile, 19. yüzyılın başlarında bölgede etkili olmaya başlayan Nakşibendiliğin de en önemli temsilcisi konumunda yer almıştır. Şemdinan ailesi bölgedeki dini liderliğine Kürt emirliklerinin tasfiyesinin yaratmış olduğu otorite boşluğundan faydalanarak siyasi ve askeri liderlik de katmıştır. 1870'li yıllarda Şemdinan ailesi hem Osmanlı hem de İran (Kaçar Devleti) devletleri üzerinde etnik, dini (mezhepsel) ve kültürel anlamda büyük bir etkiye sahip olmuştur (Yalçın, 2021: s. 21, 25). 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Osmanlı ve İran'ın Kürt bölgelerinin önemli bir kısmını denetimi altında tutan Şemdinanlar, Kürtlerin askeri ve siyasi lideri haline gelmişlerdir (Özoğlu, 2009: s. 96).

Tarikata Hindistan'da girmiş olan Mevlana Halid, 1808 dolaylarında bölgeye geldikten sonra önce Kürtler, daha sonra Türkler ve Araplar arasında büyük bir izleyici kitlesi yakalamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda altmış halife atayan Mevlana Halid, bunun yarısından fazlasını Kürt bölgelerine göndermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bruinessen, 2019: s. 109-110)

Molla Hacı döneminde Şemdinli bölgesinin merkezi olan Nehri köyüne yerleşen aile, Kadiriliği yaymak için çalışmalara başlamıştır (Yalçın, 2021: s. 27). 19. yüzyılın başlarına kadar Kadiri tarikatına bağlı kalan aile, önce ailenin lideri olan Seyyid Abdullah, sonrasında yeğeni Seyyid Taha Kadiriliği bırakarak Nakşibendiliğin Hâlidi koluna geçmişlerdir. Şemdinan ailesinin Nakşibendiliğe geçmesi, bölgede bu öğretinin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır (Akpınar, 2018: s. 62). Seyyid Abdullah'ın ölümünden sonra yeğeni Seyyid Taha Nehri bölgesinde medreselerde birçok talebe yetiştirerek Nakşibendî öğretisinin yayılmasında etkili olmuştur. Seyyid Taha'nın ailenin ve bölgedeki Nakşibendî tarikatının lideri olduğu dönem, bölgede siyasi ve toplumsal birçok değişim ve dönüşümün de yaşandığı bir zaman dilimidir. Daha önce de belirtildiği gibi şeylerin politik lider olarak tarih sahnesine çıkmaları, Osmanlı'nın merkezi yönetimi güçlendirmek için yarı-otonom Kürt emirliklerini sindirildiği bir döneme tekabül eder. Kürdistan'da otorite boşluğunun, güvensizlik ve yıkımın olduğu bir dönemde yeni bir liderlik biçimi olarak şeyhler belirmeye başlamış (Jwaideh, 2009: s. 155), Seyyid Taha bu alandaki otorite boşluğundan faydalanarak etkili bir politik aktör konumuna gelmiştir.

Seyyid Taha'nın bölgede yaşanan sorunlara çözüm bulması, aşiretler arasında güvenilir bir arabulucu ve barış elçisi olması ailenin giderek önem kazanmasına yol açmıştır.[39] Osmanlı ve Kürt mirleri arasında arabuluculuk yapan Seyyid Taha'nın otoritesi sadece dini alanla sınırlı kalmamış, siyaset ve diplomasi alanında da saygın bir kişi olarak ön plana çıkmıştır. Neredeyse geçmişte Kürt emirlerinin sahip olduğu bir güce ve konuma ulaşan Seyyid Taha bölgede emirliklerin yıkılışı ile politik önder haline gelmiştir. Osmanlı ve İran'la kurmuş olduğu ilişkilerde dengeli ve dikkatli bir politika izlemiş olan Seyyid Taha'nın dini ve siyasi otoritesini arttıran bir diğer gelişme; bölgeye o dönemde çok sayıda misyonerin gelmesi ve yapmış oldukları çalışmaların yerel halkta yaratmış olduğu rahatsızlık olmuştur. Misyonerlerin bölgede yaşayan Hristiyan halka dönük faaliyetleri ve dinsel temelli milliyetçiliğin Ermeniler

[39] Bedirxan Bey'in başarısız isyanından sonra ilk önce Hakkâri'ye daha sonra İran'a çekilen Hakkâri Miri Nurullah Bey, arabulucu ve can güveliği garantörü olarak Seyyid Taha'ya sığınma talebinde bulunmuş ve bu talep Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiştir (Hakan, 2011: s. 272). Osmanlı ile Kürt beyleri arasında oynadığı arabuluculuk rolü Seyyid Taha'nın politik bir kişilik olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Yalçın, 2021: s. 32).

ve Nesturîler arasında gelişim göstermesi, Kürtleri Seyyid Taha ve Şemdinan ailesi etrafında toplamaya itmiştir (Akpınar, 2018: s. 62-65), (Yalçın, 2021: s. 17-33).

Seyyid Taha'nın ölümünden sonra kardeşi Seyyid Muhhamed Salih tarikatın başına geçmiş, Seyyid Muhhamed Salih'in 1864 yılında ölümüyle ailenin ve bölgedeki Nakşibendî tarikatının başına Seyyid Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah geçmiştir. Şeyh Ubeydullah babasının dini ve siyasi alandaki simgesel sermayesini miras alarak, bölgede hem dini hem de dünyevi iktidarı elde edecek ve "Nakşibendi şeyhliğinden Kürdistan'ın liderliğine" yükselecektir. Hem Hristiyan hem de Müslümanlara karşı hoşgörülü, adil ve halkın çıkarına hizmet eden bir lider şeklinde resmedilen Şeyh Ubeydullah, dini ve siyasi otoriteyi kendisiyle birleştirerek bölgede güçlü bir lider konumuna gelmiştir. Kürtler nezdinde kişiliği ve otoritesiyle Sultan'dan daha kutsal kabul edilen Şeyh Ubeydullah, Allah'ın yeryüzündeki vekili olarak görülmüştür (Jwaideh, 2009: s. 155-156). Geniş bir bölgeyi idaresi altına almış olan Şeyh Ubeydullah, büyük bir ekonomik ve simgesel sermayeye sahip olmuştur (Bruinessen, 2013: s. 344).

Şeyh Ubeydullah'ın yükselişinin ve geniş bir alanda hükümranlık kurmasının birçok sebebinden söz edilebilir. Kuşkusuz en önemli hadise yarı-otonom Kürt emirliklerinin tasfiyesi olmuştur (Özoğlu, 2009: s. 96-97). Onun otoritesini attıran ve politik bir lider olarak ortaya çıkmasında etkili olan bir diğer önemli hadise, 93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermiş olmasıdır. Nitekim, Şeyh Ubeydullah'ın Kürt aşiretlerine komutanlık ederek Osmanlı'nın yanında Ruslara karşı savaşması, onun bölgedeki konumunun resmileşmesine neden olmuştur (Jwaideh, 2009: s. 156).[40] 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra bölgede siyasi ve ekonomik birçok tahribatın meydana gelmiş olması, öte yandan, halkın büyük bir kısmının kuraklık nedeniyle açlık ve salgın hastalıklarla uğraşması, Şeyh Ubeydullah'ın bir kurtarıcı olarak görülmesine zemin hazırlamıştır (Soileau, 2021: s. 60).[41]

[40] Şeyh Ubeydullah (2022: s. 218-236), II. Abdülhamid'in Ruslara karşı yapılacak olan savaşta kendisini cihada davet ettiğini ve kendisinin de bu daveti kabul etmiş olduğunu söylemiştir.
[41] 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmakta istekli olmayan Kürt gruplar savaş alanını terk etmiş, hatta bazıları bölgede üstünlüğü ele geçiren Rus Ordusu'na geçmeye başlamışlardır. Kürt gruplar üzerinde hakimiyetini kaybetmiş olan Osmanlı, Dersim Kürtlerinin de isyan etmesiyle Rusya karşısında ağır bir yenilgi almıştır. Ayrıca 1878 yılında Motki ve Reşkotan aşiretleri arasında da Osmanlı'ya karşı

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yol açtığı siyasi ve ekonomik krizi Osmanlı yönetimine bildirmiş olan Şeyh Ubeydullah, bu krizlerin hızlı ve kesin bir biçimde çözülmesini talep etmiş, aksi durumda kendisinin harekete geçeceğini bildirmiştir. Bölgenin içinde bulunduğu durumla ilgili kalıcı çözümler bulamayan Osmanlı yönetimi, Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle bölgede hakimiyetini kaybetme noktasına gelmiştir. Tüm bu gelişmeler Şeyh Ubeydullah'ın harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Şeyh Ubeydullah'ın bir isyan hazırlığı içinde olduğunu gören Osmanlı yönetimi, Van müftüsünü onunla görüşmeye göndermiştir. Uzun süren görüşmeler neticesinde, Şeyh Ubeydullah, zorla asker ve vergi alınması, vergi oranlarının yüksek olması, merkezden atanan yöneticilerin adaletsiz ve kötü idari politikaları konusunda şikâyet ve taleplerini dile getirmiştir. Ayrılıkçı görünmeyen bu talepler,[42] Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunmuş olduğu siyasi ve ekonomik kriz nedeniyle yerine getirilememiştir (Yalçın, 2021: s. 38).

Şeyh Ubeydullah'ı isyan hareketinden vazgeçiremeyen Osmanlı yönetimi bölgede askeri önlemler almaya başlamıştır. Şeyh Ubeydullah 1879 yılında Osmanlı'nın vergi sistemine karşı çıkarak denetimindeki Kürt aşiretlerin devlete vergi vermemelerini istemiş, bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, başyaveri Bahri Bey'i (Bedirxan Bey'in oğlu) Şeyh Ubeydullah'ı isyandan vazgeçirmek üzere bölgeye göndermiş, ancak Bahri Bey bu konuda başarılı olamamıştır. Kürt aşiretlerinin Osmanlı'ya vergi vermemeleri sonucunda bölgenin birçok yerinde Osmanlı birlikleri ile Şeyh Ubeydullah'ın hakimiyetinde olan Kürt aşiretleri arasında düşük yoğunluklu çatışmalar meydana gelmiş, ancak vergilerin ağır yüküne tepki olarak ortaya çıkan bu düşük yoğunluklu isyan hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Yalçın, 2021: s. 39).

Şeyh Ubeydullah, daha geniş bir kesimi temsil etmek ve meşruiyetini arttırmak için farklı stratejilere yönelmiştir. Kürtleri birlik haline getirmeden Osmanlı'ya karşı başarılı olamayacağını anlayan Şeyh Ubeydullah, daha büyük bir isyan hareketi için

---

bir isyan başlamış, kısa bir zamanda bölgede yayılmıştır. Bedirxan Bey'in oğullarından Hüseyin ve Osman'ın başını çektiği isyan güçlükle bastırılmıştır (Sarıkçıoğlu, 2013: s. 9-10).

[42] Şeyh Ubeydullah'ın ayrılıkçı görünmeyen bu taleplerine rağmen Rus General Zeleniy 15 Şubat 1880'de yazmış olduğu bir raporda; Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı'nın çökeceğini düşündüğünü, bu nedenle Osmanlı'dan ayrılıp bağımsız olmak isteğini yazmıştır (Celil, 1992: s. 65).

halifelerini ve destekçilerini bölgeye yayarak destek kazanmaya çalışmış ve önemli oranda başarılı olmuştur. Şeyh Ubeydullah'ın kapsamlı bir isyan sürecine girmesinin asıl nedeni 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile ilişkilendirilebilir. Nitekim, Antlaşmanın 61. maddesinde, Ermenileri koruyan ve Kürtleri sorumlu tutan kararlara, Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerde Ermenilere daha üstün bir statü verileceği söylentisi eklemlenince, Kürtler arasında endişeler artmıştır (Soileau, 2021: s. 61-62). Kürdistan'da Ermenilerin egemen olacağı korkusu, Şeyh Ubeydullah'ın Kürtleri bir araya getirme ve Kürtleri güçlü bir yönetici altında toplama isteğinin en önemli nedenlerinden arasında yer almıştır (Mermertaş, 2011: s. 94). Şeyh Ubeydullah Berlin Antlaşması'ndan duymuş olduğu rahatsızlığı dile getirmek için Temmuz 1880'de Başkale mutasarrıfına bir mektup yazmış, mektupta şöyle demiştir (akt. Jwaideh, 2009: s. 167):

> Bu duyduklarım da ne, Ermeniler Van'da bağımsız bir devlet kuracaklarmış ve Nesturiler de kendilerini İngiliz tebaası ilan edip İngiliz bayrağını yükselteceklermiş. Kadınları silahlandırmak zorunda kalsam da buna asla izin vermeyeceğim.

Şeyh Ubeydullah Temmuz 1880'de isyanın nihai planı için Nehri bölgesinde bir toplantı düzenlemiş, bu toplantıya farklı Kürt bölgelerinden birçok Kürt aşiret lideri ve şeyhi katılmıştır. Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerde Ermenilerin egemen olacağı korkusu, Kürt aşiret lideri ve şeyhlerin bir araya gelmesinde etkili olmuştur. Yol haritasının belirlenmesi amacıyla Nehri'de yapılan toplantıda farklı görüşler dile getirilmiştir. Bazı Kürt liderler Ermeniler ve bölgedeki diğer gayrimüslimlere karşı sert önlemler alınması görüşünü öne sürmüştür. Şeyh Ubeydullah, gayrimüslimlere karşı bir müdahalenin Kürtleri zor durumda bırakacağı gerekçesiyle bu görüşe karşı çıkmış, Avrupa devletlerinin Kürtlere karşı tutum almalarına neden olacağından dolayı, bölgedeki gayrimüslimlere yönelik bir müdahalenin Kürtlerin çıkarına uygun olmayacağı görüşünü savunmuştur (Yalçın, 2021: s. 39-41). Toplantıda, Osmanlı ve İran yönetimlerini kafir olmakla itham eden Şeyh Ubeydullah, Kürtlerin ilerlemesinin ve gelişimlerinin önünde engel olarak gördüğü her iki devletten de Kürtlerin kurtulması gerektiği fikrini öne sürmüştür (Bayrak, 1993: s. 125-126).

Nehri'deki toplantıya katılanların önemli bir kısmı Osmanlı'ya karşı ayaklanmaya sıcak bakmadığı için Şeyh Ubeydullah bütün Kürtlerin desteğini

almadan Osmanlı'ya karşı galip gelemeyeceğini daha önceki isyan girişiminden de bildiği için strateji değişikliğine giderek Osmanlı'ya kıyasla politik konumu daha güçsüz olan İran'a saldırmayı toplantıya katılanlara kabul ettirmiştir (Yalçın, 2021: s. 41). İlk olarak, İran'a yönelen Şeyh Ubeydullah, burada elde edeceği zaferden sonra Osmanlı'ya yönelmeyi planlamış, ancak işler planladığı gibi sonuçlanmamıştır. Nitekim, Eylül 1880'de İran'a (Kaçar Devleti'ne) karşı harekete geçen Şeyh Ubeydullah, kısa sürede Kürtlerin meskûn olduğu birçok bölgeyi ele geçirerek siyasi kontrol alanını genişletmişse de başında bulunduğu Kürt aşiret birlikleri Kaçarlar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. İsyanın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Şemdinan'a dönmüş olan Şeyh Ubeydullah, 1881 yılı başlarında Osmanlı yetkililerine teslim olmuştur (Özoğlu, 2017: s. 140).

1880'deki Şeyh Ubeydullah İsyanı, sadece bölgede ortaya çıkmış olan yeni politik liderliği gösterdiği için değil, daha da önemlisi, bazı araştırmacılar ve bazı Kürt milliyetçilerinin bu isyanı milliyetçi bir Kürt hareketin başlangıcı olarak nitelendirdikleri için önemlidir. Şeyh Ubeydullah'ın kendisinin yönettiği (bağımsız ya da özerk) bir Kürt devleti talebinden hareket eden bazı araştırmacılar, 1880'deki Şeyh Ubeydullah İsyanı'nı Kürt milliyetçiliğinin başlangıcı olarak değerlendirmişlerdir.[43] Nitekim, İngiliz belgeleri de Şeyh Ubeydullah'ın zaman zaman Osmanlı ve İran devletlerinden ayrılma düşüncesi içinde olduğunu doğrulamıştır.[44] Şeyh Ubeydullah'ın bölgedeki Amerikan misyoneri olan Mr. Cochran'a yazmış olduğu varsayılan mektup, onun "milliyetçi" amacının en açık kanıtı olarak görülmüştür (Özoğlu, 2017: s. 140-141).[45] Jwaideh gibi kimi araştırmacılar, Şeyh Ubeydullah'ın

[43] Hamit Geylani, bağımsız Kürdistan'ı hedefleyen "ilk milliyetçi Kürt girişimi" olarak nitelendirdiği 1880'deki Şeyh Ubeydullah İsyanı'nı hem kendinden önceki Bedirxan Bey İsyanı'ndan hem de kendinden sonraki Şeyh Said İsyanı, Ağrı Dağı İsyanı'nından daha ileri, daha kapsamlı ve daha milli niteliklere sahip olduğunu iddia etmiştir. Geylani'ye göre söz konusu isyanlar lokal düzeyde kalırken, Şeyh Ubeydullah İsyanı amaç, kapsam, Kürtlerin birliği, farklı aidiyetlere ve inançlara yaklaşım, milli olma, direniş potansiyeli ve güçlü oluşu açısından diğer isyan hareketlerinden farklı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2019, s. 26-29). Soleimani ise, isyanı din ve milliyetçiliğin kaynaşması olarak ele almış, Şeyh Ubeydullah'ın etnik-milliyetçi bir bilinçle hareket ettiğini ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Soleimani, 2014: s. 196-204). Öte yandan, Cemal Nebez de hem Bedirxan Bey İsyanı hem de Şeyh Ubeydullah İsyanı'nı milliyetçi bir nitelikte olduğunu öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Nebez, 2023: s. 49).

[44] Şeyh Ubeydullah, İngiliz diplomatlarına Kürtlerin ayrı bir millet olduğunu ve amacının "kötü niyetli" Osmanlı ve İran hükümetlerinden mustarip olan Kürtleri birleştirmek olduğunu belirtmiştir (Olson, 1992: s. 19).

[45] Şeyh Ubeydullah'ın Mr. Cochran'a yazmış olduğu varsayılan mektup için bkz. (Yalçın, 2021: s. 197-198).

asıl amacının Kürtlerin birliği ve bağımsız bir Kürt devletinin oluşturulması olduğunu, dolayısıyla isyanın milliyetçi bir hareket olarak görülebileceğini öne sürmüştür (Jwaideh, 2009: s. 161). Jwaideh'den hareketle Robert Olson da Şeyh Ubeydullah'ın isyanını Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışının ilk aşaması olarak değerlendirmiştir (Olson, 1992: s. 18-26).

Özoğlu (2017: s. 144), Şeyh Ubeydullah İsyanı'nı milliyetçi bir ayaklanmadan ziyade aşiret-ötesi bir isyan olarak değerlendirirken, Şeyh Ubeydullah'ın sahip olduğu dini otorite sayesinde Kürt aşiretlerini birleştirmesinin ve siyasi gücünün aşiret sınırlarını aşmasının bu isyanı milliyetçi bir hareket haline getirmeyeceğini belirtmiştir. Bruinessen'e göre (2019: s. 120), Şeyh Ubeydullah her ne kadar bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla hareket etmiş olsa bile, Kürtlerin Şeyh Ubeydullah'ın peşinden gitmesinin sebebi, onu milliyetçi bir lider olarak kabul ettikleri için değil, onun Kürt aşiretleri üzerinde büyük nüfuz ve otorite sahibi dini bir lider olmasından kaynaklandığını ve Şeyh Ubeydullah'ın sonradan Kürtlerin milliyetçi hedefleri için sembol haline geldiğini ifade etmiştir.

Modernist milliyetçilik kuramından hareket ederek Şeyh Ubeydullah İsyanı'nı ele alan Örs (2019: s. 281-282), söz konusu isyanın ulusal bir hareket olmadığını belirmiştir. Örs'e göre isyanın ortaya çıktığı zaman diliminde Kürtlerde herhangi bir bilinçlenme çerçevesinde dilsel ve kültürel bir uyanışın olmaması, Kürtleri mobilize edecek milliyetçi bir kadronun yokluğu gibi nedenlerden dolayı isyanı ulusal bir hareket olarak nitelendirmek mümkün değildir. Sinno da örgütsel bir tabandan yoksun olan isyanın ulusal bir hareket olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir (Sinno, 2011: s. 194). Mermertaş, Şeyh Ubeydullah'ın "bağımsız devlet" talebinin, içerik ve işleyiş olarak bağımsız bir Kürt devleti talebi içermediğini, talebin emirlikler dönemindekine benzer bir idari ve siyasi örgütlenmenin yeniden tesisi arzusu olduğunu belirtmiştir (Mermertaş, 2011: s. 93). Bozarslan ise, 19. yüzyılı kapsayan Kürt isyanlarının (Bedirxan Bey İsyanı, Şeyh Ubeydullah İsyanı vb.), "periferi ve

merkez arasında yeni güç ilişkilerinin müzakere edildiği, mücadele ve tahakküme dayalı karışık bir oyun olduğunu" söylemiştir (Bozarslan, 2017: s. 116).[46]

Şeyh Ubeydullah İsyanı'nın ortaya çıkışında ekonomik, siyasi ve dini faktörlerden söz edilebilir. Nitekim, bölgede ekonomik koşulların gittikçe kötüleşmesi, vergilerin ağır yüküne duyulan tepki, halkı, bölgedeki ekonomik adaletsizliği ortadan kaldıracağını iddia eden Şeyh Ubeydullah liderliğinde bir araya getirmiştir. Öte yandan, Avrupalı devletlerin bölgedeki Hristiyanları koruma girişimlerine, Ermeni milliyetçiliğine ve "kafir" olarak nitelendirilen Osmanlı-İran yönetimlerine tepki olarak gelişen karşıtlıklarda, baskın olan duygu, milliyetçilik değil, din olmuştur. Dolayısıyla hem isyanın lideri Şeyh Ubeydullah hem de isyana katılan Kürtlerin temel motivasyonu milliyetçilikten ziyade, dinsel ve geleneksel bağlılıklar olmuştur. Dolayısıyla, Şeyh Ubeydullah'ın bir isyan hareketi başlatmasında imtiyazlarını korumak ve bölgedeki otoritesini genişletmek hedefi varken, toplumsal tabanın isyana katılmasında dini bağlılıkların etkili olduğu söylenebilir.

2.4. KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ ALANININ OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

Kürt milliyetçiliğinin başlangıcının ne zaman olduğu ile ilgili mevcut literatürde önemli bir tartışma söz konusudur. Kürt milliyetçiliğinin kökenlerine ve başlangıcına yönelik farklı tasavvurlar ilgili literatürde ortaya çıkmıştır (Vali, 2005: s. 21). Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışını daha eski tarihlere dayandıran araştırmacılar olmasına rağmen,[47] birçok araştırmacı açısından 1898'de Kahire'de *Kurdistan* gazetesinin basılması ve II. Meşrutiyet döneminde kurulan Kürt örgütleri modern milliyetçiliğin ilk nüveleri olarak görülür.[48] Kürt milliyetçiliği üzerine yapılan son araştırmalarda,

---

[46] Sanayileşmenin olmaması ve ulaşım yollarının yetersizliği gibi etkenlerin Kürtlerin izole olmasına yol açtığını söyleyen Naci Kutlay (2019: s. 69), feodalizmin yaratmış olduğu parçalı yapı ve iç çelişkilerin, ulusal kimlik yerine aşiret kimliğinin baskın olmasına neden olduğunu belirtmiştir.

[47] Amir Hassanpour Şerefxanê Bedlîsî'nin 16. yüzyılda yazdıkları ile Ehmedê Xanî'nin 17. yüzyılda yazdıklarını "feodal milliyetçiliğe" örnek teşkil ettiğini iddia eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hassanpour, 2005: s. 135-198) Wadie Jwaideh ise Kürt milliyetçiliğinin 19. yüzyılın ilk yarısındaki yarı otonom Kürt beyliklerinin yıkılmasıyla başladığını iddia eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Jwaideh, 2009). Celilê Celil'e göre ise, 19. yüzyılın başı ve ortasındaki isyanların milliyetçi bir niteliği olduğunu öne sürmüştür (Celil, 1992). Robert Olson ise, Kürt milliyetçiliğinin Şeyh Ubeydullah'ın isyanıyla ortaya çıktığını iddia eder. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Olson, 1992: s. 17-18).

[48] Nejat Abdulla, Kürt milliyetçiliğinin Jön Türk Devrimi ile başladığını belirtir (Abdulla, 2010: s. 111). Djene Rhys Bajalan ise, Birinci Dünya Savaşı öncesi kurulan cemiyetlerin Kürt kültürünün ve toplumunun gelişip yayılmasını sağlayacak Kürt milliyetçi ideolojisinin temelini oluşturduğunu iddia

1918 öncesi kurulan örgütlerin Kürt elitler için birer sosyo-kültürel kulüp olmanın dışına çıkamadığı iddia edilmiş,[49] dolayısıyla KTC'nin, üyelerinin bazıları tarafından savunulan özerklik ya da milli bağımsızlık iddiasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan ilk Kürt entelektüel ve kültürel faaliyetlerden ayrıldığı savunulmuştur (Bozarslan, 2005: s. 43). Kürt milliyetçiliğinin siyasi bir hareket olarak 1918 yılında, özellikle Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında Osmanlı'nın yıkılacağına kanaat getirilmesinden sonra, bu parçalanmaya bir yanıt olarak ortaya çıktığı öne sürülmüştür. Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı siyasi alanı içerisinde faaliyet gösteren örgütlerin açık bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız ya da özerk bir yapı kurma gibi bir eğilim içinde olmadığı ve siyasi bir hareket olarak Kürt milliyetçiliğinin Osmanlı'nın parçalanmasının ufukta belirmesinden sonra ortaya çıktığı savunulmuştur (Özoğlu, 2017: s. 130).

Milliyetçilik çözümlemesinde kadim dönemlere, altın çağlara ya da etnik geçmişe sıkça atıf yapılsa da milliyetçilik modern çağın bir ürünüdür. Bu görüş doğrultusunda, 1918-1932 yılları arasında Kürtlerin milliyetçi pratiğinin ele alınabilmesi, öncelikli olarak onu inşa eden milliyetçilik düşüncesinin anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim, Kürt milliyetçiliği alanındaki kültürel ve siyasal pratikler ele alınıldığında, Kürt milliyetçiliğinin 1918 öncesine uzanan bir tarihsel geçmişe sahip olduğu anlaşılacaktır. 1918-1932 yılları arasında Kürt milliyetçiliği alanının genel özelliklerinin ele alınması, öncelikli olarak bu alanının tarihsel gelişiminin genel hatlarıyla ortaya konmasını gerekli kılmaktadır. Bu bölümde Kürt milliyetçiliğinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde şekillenişinin, devamlılıklar ve kopuşlar aracılığıyla birbirini etkilemesi nedeniyle, ilk olarak Kürt milliyetçiliği alanının tarihsel olarak oluşumu ve gelişimi üzerinde durulacaktır.

---

etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bajalan, 2010: s. 43). Modern Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkışı için ayrıca bkz. (Alakom, 2011: s. 93-146).

[49] Hamit Bozarslan, modern Kürt elitleri arasında milliyetçi duyguların, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan diğer Müslüman unsurları arasında olduğu gibi, 1880'lerin başından itibaren ortaya çıkmış olduğunu, ancak, bir Kürt devletinin yapılanması programı olarak Kürt milliyetçiliğinin ancak 1918-1919'da ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bozarslan, 2017: s. 92), (Bozarslan, 2005: s. 136). Hakan Özoğlu ise, Birinci Dünya Savaşı öncesinde çeşitli Kürt gruplarının kültürel ve askeri eylemlerinin milliyetçi bir nitelik taşımadığını söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özoğlu, 2017: s. 129-130).

Kürt milliyetçi alanının oluşumunu incelemek için; öncelikle Osmanlı siyasal alanı içerisinde ortaya çıkan Kürt milliyetçiliği alanının farklılaşma ve özerkleşme sürecine odaklanmak gerekir. Bu doğrultudan hareketle, Osmanlı siyasal alanından farklılaşan ve giderek özerkleşen Kürt milliyetçiliği alanı kültürel ya da siyasi olarak kendine özgü bir amaç ortaya koymuştur. Kültürel ve siyasi bir hareket olarak iki amaca dayanan Kürt milliyetçiliği, kültürel bir hareket olarak milliyetçi Kürt entelijansiyası tarafından Kürtlerin tarihine, diline ve toplumuna yönelik entelektüel ve kültürel faaliyetleri kapsar ve 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır (Özoğlu, 2017: s. 30). Kürt milliyetçiliği siyasi bir hareket olarak 1912 yılında, özellikle Kürtler arasında milliyetçiliğin siyasi bir boyuta dönüşmesi ve bir hareket meydana getirmesi ancak Abdürrezzak Bedirxan'ın başını çektiği ayrılıkçı Kürt Ulusal Hareketi'nin ortaya çıkmasıyla mümkün olabilmiştir. Dolayısıyla tam anlamıyla siyasi bir Kürt milliyetçi hareketinden söz etmek ancak Birinci Dünya Savaşı arifesinde, özellikle *İrşad* adlı örgüt etrafında bir araya gelmiş Kürt elitlerin farklı kesimleri tarafından Kürtlerin geleceklerine yönelik siyasi bir arayışın başlamasıyla mümkün olabilmiştir.[50]

Kürt milliyetçi alanının oluştuğu, yeniden üretildiği entelektüel ve kültürel faaliyetlere odaklanmak ve bu süreçte ortaya çıkan gazete, dergi ve örgütleri incelemek mevcut çalışmamız için elzem görünmektedir.[51] Zira, hem Kürt milliyetçi alanının oluşum ve gelişim koşullarının maddi ve entelektüel zeminini anlamak hem de kültürel milliyetçilikten siyasi milliyetçiliğe radikal geçişin neden ve nasıl olduğunu anlamak açısından Kürt modernleşmesi ve kültürel milliyetçilik sürecine odaklanmak gerekmektedir. Kürt modernleşme sürecinin getirdiği bir noktada ulusal kimliğe duyulan ihtiyaç, bu ihtiyacın karşılanmasında Kürtçenin konumu ve rolü, Kürt milliyetçiliği açısından önemli bir temel sunmaktadır.

---

[50] Kültürel milliyetçilik ile siyasi milliyetçilik birbirinden tamamen bağlantısız olgular olmadığı gibi, Kürt siyasi milliyetçiliğin yegâne biçimi de ayrılıkçı veya bağımsızlıkçı biçimde tezahür etmemiştir. Kürt kültürel milliyetçileri olarak nitelendirilen milliyetçi eyleyicilerin otonomi vb. talepleri siyasi milliyetçilik kapsamında değerlendirilebilir. Dönemin kültürel milliyetçi Kürt elitleri, cemiyetler kurarak veya cemiyetlere katılarak imparatorluk siyasetine karışmakla kalmamış, İTC hükümeti tarafından "hoş" karşılanmayan siyasi taleplerde bulunmuşlardır. Ancak *Kurdistan,* KTTC, KNMC ve *Hêvî* gibi oluşumların milliyetçiliği, baskın karakteri itibariyle bir anlamda "kültürel milliyetçilik" kapsamında ele alınabilir. Osmanlı dönemi Kürt milliyetçiliğinin kategorizasyonu için için bkz. (Aksoy, 2021: s. 5-8), (Koç, 2012: s. 39-40).

[51] Kürt milliyetçiliği alanı milliyetçi Kürt örgütlerini içerir ama onlara indirgenemez.

2.4.1. Kürt Modernleşmesi ve Kültürel Milliyetçilik

Milliyetçilik kuramları bağlamında modernite öncesinde millet ve milliyetçilikten söz edilemeyeceğini, modernleşme süreci ile ortaya çıkan ihtiyaçların ve imkanların milliyetçiliği olanaklı kıldığını savunan modernist yaklaşım, milleti iddia edildiği üzere kadim köklere ve sürekliliğe sahip bir olgu olarak değerlendirmemektedir. Nitekim, modernist yaklaşım göre eski çağlar milliyetçiliği ortaya çıkaracak toplumsal, siyasi ve ekonomik koşullardan yoksundur.[52] Modernizm eleştirisinden hareketle, milliyetçilik çözümlemesinde etnik geçmişe ve kültüre ağırlık veren etno-sembolcü yaklaşım da milliyetçiliği modern çağın bir ürünü olarak değerlendirir (Özkırımlı, 2016).[53] Kürt milliyetçiliğini Kürt ulusal kimliğinin onaylanmasının siyaseti olarak gören Abbas Vali (2013: s. 48-49), Kürt ulusal kimliğini de modernleşmenin bir ürünü olarak değerlendirmiştir. Milletlerin modernleşme sürecinin sonucunda milliyetçilikler tarafından yaratıldığını, milliyetçiliğin modern bir olgu olduğundan hareket eden bu çalışma, Kürt milliyetçiliğinin Osmanlı ve Kürt modernleşme süreçleriyle bağlantılı olarak geliştiğini ve bu süreçlerden bağımsız ele alınmayacağı görüşündedir.

Modernlik, *"16. yüzyılda itibaren başlayan ve 18. yüzyılda bir yaşam projesine dönüşen, değiştirici ve dönüştürücü etkileri olan, devrimlerle seyredebilen, Batı Avrupa'da ortaya çıkan düşünce iklimi ve eylemlilik hali"* olarak tanımlanabilir (Karakaş, 2022: s. 109). Farklı bağlamlarıyla ve doğrultularıyla tartışılabilecek bir alan

---

[52] Modernist yaklaşımın önemli isimlerinden Eric J. Hobsbawm, millet ve milliyetçilikle ilgili çoğu fenomenin toplumsal mühendislik uygulamalarına dayandığını, millet ve milliyetçiliğin modern dönemin bir ürünü olduğunu savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hobsbawm, 2006: s. 17), (Hobsbawm, 2014: s. 24). Modernist yaklaşımın bir diğer önemli ismi Ernest Gellner, sanayileşme ve modernleşme süreciyle birlikte milliyetçiliğin bir gereksinim olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gellner, 1992: s. 80, 107-108). Modernist yaklaşımın önde gelen isimlerinden Benedict Anderson, dini düşüncenin ve hanedanlıkların gerilemesinin hayat edilmiş topluluk olarak milletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığını belirtmiştir. Ayrıca, kapitalizmin yayıncılık sektörüne girmesiyle yerel halk dillerinde yayın yapılmaya başlanması ve sömürge bölgelerindeki entelijansiyanın Batı kültürünü daha yakından tanıması gibi bir dizi etkenin milliyetçiliğin ortaya çıkmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Anderson, 2017: s. 25-132).

[53] İsmi etno-sembolcü yaklaşımla özdeşleşen Anthony D. Smith, milleti verili bir toplumsal yapı olarak görmediği gibi, onun tamamen modern bir olgu olarak da değerlendirmez. Milletleri tanımlamak için onların etnik kökenini bilmemiz gerektiğini söyleyen Smith, milliyetçiliğin bir dizi toplumsal, ekonomik ve siyasi gelişmenin sonucu olarak modern dönemde ortaya çıktığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Smith, 2002: s. 23-24, 133-134), (Smith, 1994: s. 119-121).

olan modernliğin önemli bir özelliği, süregelen aidiyet ve iletişim biçimleriyle ekonomik ve siyasal yapıların genel niteliğinde kapsamlı bir dönüşüm yaratmış olmasıdır. Bu dönüşüm, ulus dahil olmak üzere birçok sözcüğün yüzyıllardır devam eden anlamlarının değişimini içermektedir (Dede, 2015: s. 33).

Batı Avrupa toplumunda 16. yüzyılda biçimlenmeye başlamış olan modernite süreci hem önceki dönemlerden hem de çağdaşı olan diğer toplumlardan ayrışmış olan yapısal özellikleri ifade etmektedir. Bu özellikler arasında; endüstriyel genişleme, siyasal iktidarın kullanımı için getirilen kısıtlamalar, sivil bürokrasilerin güç kazanması, kent merkezlerinin büyümesi, okuryazarlığın ve kitlesel eğitimin yaygınlaşması, sekülerlik, içsel psikolojik benliğin ortaya çıkması ve işlevsel farklılaşma yer almaktadır (Jusdanis, 1998: s. 11-12). Tüm bu özellikleri kapsayan modernleşme süreçleri inşa etmek, Batılı olmayan toplumların ulaşılması gereken ideal hedefler olarak görülmüştür (Karakaş, 2022: s. 111).

Batılı olmayan toplumlarda modernleşme genellikle aydınlanmış bir entelijansiya ya da aydınlanmış bir siyasi otorite tarafından ya Batı'nın bizzat kendisinin ya da Batı'nın kimi ilke ve değerlerinin topluma aktarılmasını amaçlayan bir dönüşüm metodolojisidir. Kendi toplumları için modernleşme talep eden aktörler, kimi durumlarda kurtuluşu Batı'da görürken kimi durumlarda ise kurtuluşu sağlayacak araçları Batı'da görme eğilimindedir. Her iki eğilimi de içinde barındıran Kürt modernleşmesi, Osmanlı modernleşmesinden çeşitli biçimlerde etkilense de kendine özgü bir muhtevaya sahip olduğu söylenebilir (Aydınkaya, 2016).[54] Batı dışı modernleşmenin özgün hikayelerinden biri olan Kürt modernleşmesi, 19. yüzyılın ilk yarısında Bedirxan Bey'in askeri alandaki faaliyetleri ve genç Kürtleri eğitim için Avrupa'ya göndermesi ile başlayan,[55] 20. yüzyılın başlarında Kürt elitlerin dergi ve

[54] Devlet eliyle yürütülen ve merkezileşmeyi hedefleyen Osmanlı modernleşme sürecinden farklı olarak, devlet aygıtından yoksun olan Kürt modernleşmesi âdem-i merkeziyetçiliği amaçlamıştır.

[55] Bedirxan Bey Cizre'de iki silah fabrikası kurmuş ve savaş alanında uzman kişilerin yetişmesi için Kürt gençlerini Avrupa'ya eğitim için göndermiştir (Celil, 1992: s. 130). Aynı dönemde, "Kor Mıhemmed Paşa"nın birkaç kişiyi top yapımını öğrenmeleri için Çarlık Rusya'ya gönderdiğini söyleyen İhsan Nuri Paşa (1992: s. 14), bu kişilerin döndükten sonra Kürt kuvvetleri için Rewanduz'da top yapımına başladığını da belirtmiştir. Aydınkaya'ya göre (2016: s. 10), Osmanlı modernleşmesinin önemli bir ayağı olan merkezileşme politikalarına karşı ortaya çıkan Kürt isyanlarını direniş modernleşmenin ilk denemeleri olarak görmek mümkündür. Zira, Bedirxan Bey isyan için ordusunu tahkim etmeye koyularak modern silah fabrikası kurma niyetlenmesi ve Kürt gençlerini Avrupa'ya göndermesi Kürt modernleşmesinin direnişe eklemlenerek ortaya çıktığını göstermektedir.

gazete çıkarmaya, okuryazarlığı ve modern kitlesel eğitimi yaygınlaştırmaya, sanayi ve ticareti teşvik etmeye yönelik faaliyetleriyle devam eden, sonrasında Kürtler arasında dayanışma ve ulusal benlik sağlayacak örgütlerin kurulması ile hız kazanan bir süreçtir. Modern Kürtçe, gramer, alfabe, matbuat ve modern örgütler Kürt modernleşmesine yön veren temel araçlar arasında yer almıştır.

Osmanlı'da imparatorluğun gerilemesi ve çöküşünün durdurulması ve yeniden ayağa kaldırılması için başlayan modernleşme hareketi ve onun Kürdistan coğrafyasına yansıyan merkezileşme politikaları doğrultusunda Kürt beyliklerini tasfiye etme girişimi, Kürt sosyo-politiği için de yeni bir dönemin başlangıcı olduğundan daha önce söz edilmişti. Bu dönemde direnişe eklemlenerek ortaya çıkan Kürt modernleşmesi, Rus, İran ve Türk modernleşmelerinden farklı olarak belirli bir otoritenin değişim ve dönüşümün kaçınılmazlığı anlayıp bu doğrultuda plan yapan bir aklın ürünü olmamıştır. Aksine, Kürt modernleşmesi, Osmanlı'nın modernleşme sürecinin önemli bir ayağını oluşturan merkezileşme politikalarına karşı koymak için ortaya çıkmış, karşı koymak için de modernleşmeyi kaçınılmaz olarak gören tepkisel bir aklın ürünü olmuştur. Dolayısıyla Kürt modernleşmesi sürecine yön veren temel gereksinim modern araçların regüle ettiği baskılara karşı direnme ihtiyacından kaynaklanmıştır.[56] Kürt modernleşmesi ya da Batılılaşma eğilimi sistemli ve planlı bir teşebbüsün ürünü olmadığı gibi, Kürt toplumu da modernleşmenin ve Batılılaşmanın felsefi, politik ve ekonomik altyapısına ve araçlarına sahip olmamıştır. Bu olanaksızlıklar nedeniyle modernleşme fikrini gündem haline getirecek bir entelijensiyaya sahip olmayan Kürtlerde, modernleşme/Batılılaşma fikri başlangıçta sistematik, planlı, total ve felsefi olmaktan çok bireysel, dönemsel, kısmi, politik ve araçsal olmuştur (Aydınkaya, 2016: s. 11-12).

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında artık modernleşme için gerekli nesnel koşullar yavaş da olsa oluşmaya başlamıştır. Kürtler arasında modernleşme için Batılı tedristen geçen eğitimli ve aydınlanmış bir entelijansiya bu süreçte ortaya çıkmıştır.

[56] Türklerde, İranlılarda ve Ruslarda Batı'yı yakalamak ve onunla baş edebilmek için modernleşme fikri önem kazanmışken, Kürtlerde Osmanlılar ve İranlılar ile baş edebilmek için modernleşme anlam kazanmıştır (Aydınkaya, 2016: s. 11-12). Öte yandan, merkezi otoritenin gücünü arttırmak için yapılan Osmanlı/Türk modernleşme sürecinden farklı olarak, direnişçi Kürt modernleşmesi ekseriyetle devletlerin merkeziyetçi politikalarına karşı olarak gelişmiştir.

Dönemin ana akım Kürt entelijansiyası kurtuluşu olmasa da kurtuluşu sağlayacak sermayeleri Batı'da görme eğilimi içinde olmuştur (Aydınkaya, 2016: s. 13). Batı'dan yayılan felsefi ve siyasi fikirleri bilen kişilerden oluşan bu sınıf, basın, dernekler ve siyasi partiler aracılığıyla Osmanlı siyasi ve kültürel alanına dahil olmuşlardır. Osmanlı'daki diğer unsurlar gibi Kürtler de kendi topluluklarının çıkarlarını geliştirmek için çeşitli cemiyetler kurmaya başlamıştır. Özellikle Kürt aydınlanması olarak değerlendirilen II. Meşrutiyet'i takip eden bu dönemde İstanbul'daki eğitimli Kürtler, gazeteler yayınlamaya, Kürt elitleri aralarındaki bağları geliştirmek için kültür cemiyetleri kurmaya, Kürtçe eğitim veren modern okullar açmaya ve Kürtlerin tarihlerini yeniden yazmaya başlamışlardır. Kürt dilinin, edebiyatının, tarihinin ve kültürünün sistemli bir şekilde incelenmesi amacıyla kültürel ve düşünsel etkinlikler bu süreçte gerçekleştirilmiştir. Bu faaliyetler aynı zamanda büyük oranda okuma-yazma bilmeyen Kürt toplumunu eğiterek bir ulusal bilinç yaratmayı da amaçlamıştır (Özoğlu, 2017: s. 144-145).

Tamamlanmamış ya da eksik bir süreç olarak Kürt modernleşmesi, Batı Avrupa'dan ithal edilen modeller gibi işlev görmemiştir. Modernliğin yerel şartlar ihmal edilerek Kürt toplumuna uygulanmaya çalışılması beraberinde Kürt modernleşmesine yönelik adımların bir dirençle karşılaşmasına da neden olmuştur. Nitekim, Kürt entelijansiyasının büyük oranda İstanbul'da yaşaması, eğitimli bir Kürt toplumunun ve burjuva sınıfının olmayışı, ayrıca ekonomik koşulların yetersizliği ve Batı'nın hayat ve düşünce tarzına şüpheyle bakan bir Kürt toplumunun olması bu direncin nedenleri arasında gösterilebilir. Öte yandan, gecikmiş modernleşmenin entelijansiya üzerinde yaratmış olduğu telaşlı çaba 20. yüzyılın başlarında kültürel milliyetçilik doğrultusunda birçok gazetenin, derginin ve cemiyetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ulusal birliği savunduğu için modernleşmede vazgeçilmez bir rol oynayan kültür, Kürt elitleri için de ulusal birliğe siyasi ve idari olarak ulaşmadan önce birliğin imgesel olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır.

2.4.2. Kurdistan Gazetesi (1898)

"Kürt" terimi ve Kürtlerin tarihi çok eski dönemlere dayansa da Kürt ulusal bilinci 19. yüzyılın sonlarına doğru bir grup Kürt entelijansiyasının faaliyetleri

sonucunda ortaya çıkmıştır. Anne-Marie Thiesse'nin belirttiği gibi ulusun doğumu, "*bir avuç insanın onun mevcut olduğunu açıkladığı ve bunu kanıtlamaya giriştiği an*"da gerçekleşmektedir (Georgeon, 2006: s. ix). Ulusal bir bilincin oluşturulması ve bunun ifade edilmesi ise ancak çeşitli araçlar sayesinde mümkün olabilmiştir. Standart, kolektif edebi bir dil yaratmak ve modern anlamdaki ulusları tasarlamak için basın faaliyetlerinin önemli bir işlevi vardır. Anderson'un da belirttiği gibi yayıncılık faaliyetleri dile yeni bir sabitlik kazandırarak, uzun vadede, öznel millet kavramları için oldukça önemli olan "kadimlik fikrinin" inşa edilmesine katkıda bulunmuştur. Bir kurgu olarak gazetenin neredeyse eşzamanlı kitlesel tüketimini/tahayyüllünü bir anlamda kitlesel bir ayine benzeten Anderson, gazetenin okur kitlesi arasında zihinsel bir birliktelik yaratarak ulusal kimliğin ve bilincin oluşumuna etki etiğini söylemiştir. Hayal edilmiş siyasi bir topluluk olarak ulusu temsil eden teknik araçlardan biri olan gazete, kendi dil alanları dahilinde birbirlerinden habersiz yaşayan milyonlarca insanın aynı ulusa mensup kişiler olduklarının tahayyül edilmesine olanak sağlar (Anderson, 2017: s. 50, 60).

Dillerin hayali cemaatlerin türetilmesinde, tikel dayanışma gruplarının inşa edebilme yeteneklerini hesaba kattığımızda, kültürel Kürt milliyetçi perspektifin öncüsü olan *Kurdistan* gazetesinin, Kürtler arasında ulusal dil[57] ve kimliğin gelişmesinde, etnik bir bilincin oluşmasında, ortak bir idealin oluşmasında ve Kürt milliyetçileri arasında bağlantı sağlamada önemli bir işlevi yerine getirdiği (Malmîsanij, 2011: s. 107), yani bir Kürt milliyetçisi alanının oluştuğu söylenebilir. Modern Kürtçe yazı geleneğinin gelişmesi, basın faaliyetlerinin anadilinde yapılmasının etnik bir bilinçten, kültürel bir milliyetçilikten kaynaklandığı söylemek mümkün. Nitekim, Kürt tarihi, Kürt dili ve Kürdistan'daki siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlarla ilgili *Kurdistan* gazetesinde yayınlanan yazıların, Kürt elitleri arasında etnik bir bilincin, ortak bir aidiyetin ve bir Kürt kimliğinin oluştuğunu göstermektedir. Öte yandan, ulusa ilişkin akademik ilgi çerçevesinde değerlendirilebilecek gazetedeki Kürt tarihi ve Kürt dili konusunda yayımlanan makaleler, Kürt milliyetçiliği düşüncesinin gelişmesine, ulusal duygu ve düşüncelerin

[57] *Kurdistan* gazetesi, Kürtçe yazı dilinin gelişmesinde oldukça önemli katkılar sağlamıştır. Nitekim, o zamana dek Kürtçe olarak yazılan metinler genellikle manzum yazılmışken, *Kurdistan* gazetesi Kürtçe düzyazılara yer vererek Kürt yazı dilinde reform yaptığı söylenebilir (Malmîsanij, 2011: s. 107).

Kürt elitler arasında yayılmasına ivme kazandırırken (Alakom, 2011: s. 136-137), bir Kürt milliyetçi alanının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kürt milliyetçiliği alanı içinde, "Osmanlı milleti" ve Osmanlı'nın "toprak bütünlüğü" gibi ifadeler ile Kürtlerin "aydınlanması" gibi hedefler, alanda hâkim eğilimin kültürel milliyetçilik olduğunu göstermektedir.

Osmanlı'daki diğer unsurlarla kıyasla Kürtlerin basın faaliyetlerine başlaması biraz geç bir tarihe tekabül etmektedir. Osmanlı'da ilk Türkçe, Arapça, Farsça ve Ermenice gazete 19. yüzyılın ilk yarısında neşredilmişken, ilk Kürtçe gazete 19. yüzyılın sonlarına doğru yayınlanmıştır. Osmanlı modernleşmesinin, imparatorluğun siyasal ve toplumsal yapısında meydana getirdiği bazı temel dönüşümler, Osmanlı'daki diğer etnik topluluklarda olduğu gibi Kürtlerin de kendi kimlikleriyle siyasal, kültürel ve toplumsal süreçlere dahil olmasına yol açmıştır (Koç, 2021: s. 36). Kürt elitleri arasında etnik bir bilincin en önemli ifadelerinden birisi olan *Kurdistan* gazetesinin yayımlanması, yeni bir entelijansiyanın da doğuşuna olanak sağlamıştır. Böylece modernleşme fikrini gündem haline getirecek, Batı'nın kimi ilke ve değerlerinin topluma aktarılması gerektiğini savunacak ve milliyetçi fikirlerin Kürtler arasında yayılmasına ivme kazandıracak bir entelijensiya sınıfı da ortaya çıkmıştır. Nitekim, her ikisi de Batılı tarzda eğitim almış, kariyerlerine Osmanlı kamu hizmetinde başlamış ve aynı zamanda Kürt kolektif hafızasında önemli bir yer tutan Botan emirliğinin hanedan soyundan gelen Bedirxan Bey'in çocukları Mikdad Mithat Bedirxan ve Abdurrahman Bedirxan tarafından çıkarılan *Kurdistan* gazetesi, Kürt toplumu, siyaseti ve aydınlanması için önemli bir gelişme olarak görülmüştür (Bajalan, 2021: s. 102).[58]

Kahire'de 22 Nisan 1898 yılında yayım hayatına başlayan *Kurdistan* gazetesi ilk Kürtçe gazete olma özelliğini taşır. Mikdad Mithat Bey, *Kurdistan*'ın ilk sayısında kaleme almış olduğu Kürtçe yazısında, *"Allah'ın izniyle bundan böyle her on beş günde bir gazete yazacağım. Bunun adını ise "Kurdistan" koydum"* demiştir.

[58] Süreyya Bedirxan bazı Kürt beyzadelerinin idari otonomi elde etmek için 1897 yılında gizli bir cemiyet kurduğunu, Mikdad Mithat Bedirxan tarafından 1898 Kahire'de çıkarılmış olan *Kurdistan* gazetesinin de bu cemiyetin yayın organı olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu iddiayı doğrulayıcı başka bir kaynak yoktur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Malmîsanij, 2011: s. 109). Celilê Celil de *Kurdistan* gazetesinin belirli bir politik örgüt ya da toplumsal grubu temsil etmediğini öne sürmüştür (Celil, 2013: s. 25).

Gazetenin ismini "*Kurdistan*" olarak belirlemesi, Kürt anavatanını tasvir etmek, Kürtlerin teritoryal kimliğine işaret etmek ve Kürdistan isminin modern öncesi anlamlarını ulusal, bölgesel ve siyasi kimliğin modern kullanımlarıyla ilişkilendirilmesi açısından önemli bir sembolik anlam taşımıştır. Yazının devamında, *"bu gazetede bilimin ve bilgilenmenin iyiliğinden bahsedeceğim; nerede öğrenim yapılabileceğini, nerede iyi okullar bulunduğunu Kürtlere göstereceğim; nerede hangi savaş yapılıyor, büyük devletler ne yapıyorlar ve nasıl savaşıyorlar, ticaret nasıl yapılır, hepsinden bahsedeceğim" diyerek* gazetenin amacını net bir biçimde ortaya koymuştur (Bozarslan, 1991a: s. 112-118). Mikdad Mithat Bey, *Kurdistan*'ın ilk sayısıyla birlikte bazı kişilere gönderdiği, Fransızca yazılmış bir kartta, gazeteyi çıkarma amacının; *"ulusum içinde eğitim (bilgi) sevgisini yaymak, Kürtleri modern uygarlık yolunda ilerlemeye teşvik etmek ve aynı zamanda ulusal edebiyatlarını onlara tanıtmak"* olduğunu ifade etmiştir (Malmîsanij, 2011: s. 108).

Gazetenin amacına yönelik söz konusu açıklamalar *Kurdistan*'ın dünyada ve Osmanlı'da meydana gelen olaylar hakkında Kürt toplumunu bilgilendirmek istediğini, ancak amacını sadece bilgilendirmekle sınırlı tutmadığını, Kürtlere bilim ve marifet yolunu göstermeyi de misyon edindiği göstermektedir. Gazetenin yazarları, Kürtlerin modern dünyaya adaptasyonu gerçekleştirmek, Kürtlerin var olduğunu ve Kürtlerin farklı bir millet olduğunu göstermek için gazeteyi bir araç olarak kullanmıştır. Bu nedenle, gazete, Kürt milliyetçiliği alanının oluştuğu bir süreçte milliyetçi Kürt entelijansiyasının kimlik, aidiyet ve anlam arayışını önemli ölçüde yansıtmaktadır (Kaya, Yalçın, & Çakmakcı, 2015: s. 10-11).

II. Abdülhamid'in otokrasisine tepki olarak gelişen meşrutiyet muhalefetinin yayın organı olan *Kurdistan* gazetesi, Jön Türk Hareketi tarafından desteklenmiş (Hanioğlu, 1985: s. 282),[59] İTC'nin politikaları paralelinde bir yayın çizgisine sahip olduğu için daha ilk sayısından itibaren II. Abdülhamid rejimi tarafından yasaklanmıştır (Demir, 2010: s. 73). Sultanın baskıları ve Mısır yönetiminin çıkarmış

[59] Aynı politik amaçlar doğrultusunda neşriyat faaliyeti yürüten İttihat ve Terakki'nin yayın organlarından olan *Osmanlı* ile *Kurdistan* arasında diyalog ve yardımlaşma olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Demir, 2010: s. 73). Jön Türk hareketine yoğun bir şekilde dahil olan Abdurrahman Bedirxan, 1902'de Paris'teki Jön Türk Kongresi'ne davet edilmiştir (Malmîsanij, 2011: s. 19-20).

olduğu güçlüklerden dolayı Kahire'de sadece beş sayı çıkarabilmiştir.[60] Altıncı sayıdan sonra gazetenin editörlüğünü Abdurrahman Bedirxan üstlenmiş ve yayımlama faaliyeti Cenevre'de yürütülmüştür. 1898-1902 yılları boyunca düzensiz aralıklarla çıkan gazete, baskılar ve çeşitli zorluklardan dolayı sadece otuz bir sayı çıkarılabilmiştir (Issı, 2013: s. 132).[61]

Gazetede Kürtçe yazılan: *"Her defasında iki bin gazeteyi, halka verilmek üzere parasız olarak Kürdistan'a göndereceğim"* ifadesi *Kurdistan*'ın ulaşmak istediği kitleyi göstermesi bakımından önemlidir. Kürtlerin toplumsal ve ekonomik sorunlarına ağırlık vermesi, gazetenin Kürtler tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Nitekim, yayımlanmaya başladıktan sonra gazeteye Osmanlı'nın farklı eyaletlerinden gelen mektuplar, Kürtler arasında gazetenin yayımlanmasının büyük bir sevinç yarattığını göstermektedir (Bozarslan, 1991a: s. 65-66). Öte yandan, gazetenin okuyucu mektuplarına yer vermiş olması; gazetenin okuyucuları ile arasında interaktif bir iletişim yolunu benimsediğini ve oyucuları ile arasında derin bir bağ oluşturmak istediğini yansıtmaktadır (Kaya, Yalçın, & Çakmakcı, 2015: s. 11). Ancak, dönemin siyasi atmosferinden kaynaklı yayın yasakları ve baskılar, öte yandan Kürt toplumunda okuma-yazma oranının hayli düşük olması, Kürt dilinin ve alfabesinin standart olmaması gibi nedenlerden dolayı gazete geniş bir okur kitlesine ulaşamamıştır (Henning, 2021: s. 240).

Kurdistan'ın bu çalışma açısından önemi, sadece bir Kürt milliyetçiliği alanının oluştuğunu göstermesi değil, aynı zamanda ilk Kürtçe gazete olmasından, Kürt elitlerinin o dönemdeki düşüncelerini anlamamızı sağlamasından ve milliyetçiliğe nasıl yaklaştıklarını göstermesinden kaynaklanmaktadır. Kürtlerin bilinçlendirilmesi için daha gazetenin ilk sayısında bilginin ve bilincin iyiliklerinden söz eden Mikdad

---

[60] *Kurdistan* gazetesinin Kahire'de neşriyat faaliyetlerine başlamasının nedenleri arasında; dönemin siyasi koşullarının getirmiş olduğu baskıların, yasakların ve sürgünlerin olması, Kahire'nin o dönem II. Abdülhamid rejimine muhaliflerinin sürgünde olduğu bir kent olması, Kahire'nin hukuken Osmanlı toprağı olmasına rağmen fiilen İngiltere'nin kontrolü altında olması ve Osmanlı'nın çoğu yerine göre matbaa imkanının Kahire'de oldukça ileri bir düzeyde olması gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Koç, 2021: s. 53-54).

[61] *Kurdistan* gazetesi, yirminci sayıdan itibaren yeniden Mısır'a taşınmış, yirmi dördüncü sayısını ise Londra'da çıkarmıştır. Başlangıçta on beş günde bir yayımlanması planlansa da yirmi dördüncü sayıdan itibaren ayda bir yayımlanmaya başlanmıştır. Yirmi beşinci sayıdan yirmi dokuzuncu sayıya kadar Folkstone'da yayım hayatına devam eden gazete, otuz ve otuz birinci sayılarını Cenevre'de çıkarmıştır (Malmîsanij, 2011: s. 112).

Mithat, Kürt beylere ve paşalara seslenerek, onlara okul yapmalarını ve öksüz çocukları o okullarda okutmalarını istemiştir (Bozarslan, 1991a: s. 122). Gazetenin yedinci sayısında: *"Elimden geldiğince bu gazeteyle Kürdlere yazacağım. Umarım Kürdlerimiz bundan böyle zanaat ve sanatları öğrenecekler, ta ki onlar da bütün halklar gibi zengin olsunlar, hep böyle yoksul ve güçsüz kalmasınlar"* diyen Abdurrahman Bedirxan, gazetenin diğer sayılarında da okumanın ve bilginin yararları konusundaki çağrılarını yenilemiş, Kürt toplumunun çağın gerekliliklerine göre kendini yeniden tanzim etmesi gerektiğini savunmuştur (Bozarslan, 1991a: s. 198) Onun gazetedeki makaleleri Kürt modernleşmesinin nasıl tahayyül edildiğini de göstermektedir (Bozarslan, 1991a: s. 76).

Kurdistan gazetesinde çeşitli ekonomik, toplumsal ve siyasal meseleler bağlamında "vatan sevgisi" hakkında yazılar yazılmıştır. Mikdad Mithat Bedirxan peygamberin "vatan sevgisi imandandır" hadisine yer verdikten sonra Kürt beylerine, paşalarına ve ağlarına şu sözlerle seslenmiştir (Bozarslan, 1991a: s. 122): *"Size soruyorum; hanginiz şimdiye dek vatanına ne yapmıştır ki vatanınızı sevdiğinizi bilelim! Vatan sevgisi, düşmanın vatana girmesine olanak vermemek demektir! Vatan sevgisi, vatanı bayındır duruma getirmek ve vatanda okullar, hayır kurumları yapmak demektir! Vatan sevgisi, vatanın çocuklarını okutmak, onlara zanaat ve bilgi öğretmek demektir!"* Gazetenin altıncı sayısında Abdurrahman Bedirxan: *"Kürd ulusuma olan sevgim, beni, bu gazetede Kürdlere doğru yolu göstermeye sevk etmiştir. Rom, Türklerin bulunduğu yerlerde büyük okullar kurmaktadır. Hükümet Kürtlerden para alıp Türkler için harcamaktadır. Zavallı Kürdler bu hükümetin esiridirler"* diyerek Kürtlere yönelik sevgisini ve Kürtleri kasıtlı olarak cahil bıraktığını düşündüğü Osmanlı yönetimine de eleştirilerini dile getirmiştir (Bozarslan, 1991a: s. 179).

O dönemki yazılarında, tüm Osmanlı unsurlarının birliğini ve Kürtlerin haklarını Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalarak savunmasına karşın, gazetenin sekizinci sayısında: *"Kürdler de günün birinde devlet sahibi, hikmet ve bilgi sahibi olabilirler. Yoksa, yurdunuz bir gün elinizden çıkar ve düşmanlarınıza uşak olursunuz. Padişahın sizin durumunuzdan haberi yoktur, çevresindekiler de Kürdleri sevmezler. Öyle olunca, siz beyler ve ağalar da yönetiminizin altındakileri ihmal ederseniz, eviniz elinizden çıkar. Sizin gücünüz, yönetiminizin altındakilerin güçleriyle vardır. Onlar*

olmazsa elinizde hiçbir güç kalmaz" diyen Abdurrahman Bedirxan'ın bu söylemi, ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğinin ön tezahürü olarak değerlendirilebilir (Bozarslan, 1991a: s. 208). Abdurrahman Bedirxan gazetenin dokuzuncu sayısındaki "Yurt-Vatan" başlıklı makalesinde, babası Bedirxan Bey'in Kürdistan'dan çıkarılmasından sonra, hükümetin Kürdistan köylerine ve kentlerine gönderdiği memurların kötü yönetiminden söz etmiş ve Kürtlerin vatanının *"yaralı bir gövde gibi halsiz"* düştüğünü belirtmiştir (Bozarslan, 1991a: s. 227).

Abdurrahman Bedirxan'ın eleştirilerinin kapsamı sadece Kürt elitleriyle sınırlı kalmamış, gazetenin yirmi yedinci sayısında tüm Kürtlere şu soruyu yönelterek eleştirilerini ortaya koymuştur (Bozarslan, 1991b: s. 471-472):

> İşte bu kadar yıldır Türklere hizmet ediyorsunuz, ne iyilik gördünüz? Hükümetin şu kadar zulmüne karşılık bir nişan ya da rütbe aldığınız zaman, kendi mağduriyetinizi unutuverirsiniz! Bu hükümetin uğrunda bu kadar Kürd savaşta öldürüldüler; ama şimdiye kadar hiçbir Kürd insanı kendi vatanı için hiçbir gayret sarfetmedi! Sanki yabancıların hizmeti için yaratılmışız gibi bir halimiz vardır! 500 yıl önce yurdumuzda hiçbir Türk yoktu! Bu Türklerin hepsi Turan'dan yurdumuza gelmişlerdir! Ve yurdumuzda bize hükmediyorlar.

Yazının devamında Osmanlı padişahlarına yönelik sert eleştirilerde bulunan Abdurrahman Bedirxan, Kürtlerin birbirleriyle dayanışmadıkları için Türklerin bu durumdan istifade ettiklerini, Kürtlerin birbiriyle dayanışması ve kendileri için çalışması gerektiğini söylemiş ve Kürdistan'da yöneticilerin Kürt olması gerektiğini vurgulamıştır. Kürtlerin hem birbirleriyle hem de Ermenilerle savaşmaması gerektiğini söyleyen Abdurrahman Bedirxan, bazı kimseleri Kürtlerin yanına göndereceğini bildirerek Kürtlerin o kişilere itaat etmelerini istemiş ve kendisinin fırsat bulduğunda İran tarafından Kürdistan'a gelerek Kürtleri Osmanlı'nın uşaklığından kurtarmak istediğini belirtmiştir (Bozarslan, 1991b: s. 472-474).

Abdurrahman Bedirxan bireylerin vatanları ve toplumlarıyla olan ilişkilerini ele aldığı yirmi yedinci sayıdaki *"Kürdlere"* başlıklı Türkçe makalede, bireyin tek başına yaşamasının olanaklı olmadığı, bir topluma bağlanarak yaşamanın doğal bir zorunluluk olduğu için her bireyin yaşamı, çıkarı ve mutluluğunun bağlı bulunduğu toplumla mümkün olacağını vurgulamıştır. Yazının devamında, bireyin yaşamının "vatan" denilen topraktan ayrı düşünülmeyeceğini, dolayısıyla vatanı korumanın

bireye yüklenen ilk görev olduğunu, toplumun mutluluğu ve gelişmesi için çalışmanın da bireyin ikinci görevi olduğunu belirten Abdurrahman Bedirxan, bu sebeple, her ulusun, her zaman ulusal çıkarlarını göz önüne alarak hareket ettiğini ve kişisel çıkarların ulusal çıkarlara içkin olduğunu söylemiştir (Bozarslan, 1991b: s. 475).

Özellikle Mikdad Mithat ve Abdurrahman Bedirxan'ın yazılarında Kürt halkı, ulusal pedagojinin nesnesi konumundadır. Zira, onlar açısından Kürtler kendi adına karar verebilecek bir erişkinliğe (kültürel, ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı) erişememiş bir tarihsel süreç içerisindeydi. Gazete yazarlarının "tepeden inmeci aydınlanmayı" savunan Jön Türk hareketi ile bağlantılı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, onlar için halkın eğitilmesi ve yönlendirilmesi gereken bir kitle konumunda olduğu anlaşılacaktır.[62] Kendilerine, "uyuyan ulusu uyandırma", bilinçlendirme ve özgürlüğünü gerçekleştirme misyonu yükleyen bu yazarlar, daha ilk sayıda, gazetenin bu amaç doğrultusunda ortaya çıktığını söylemişlerdir. Ancak, kültürel milliyetçilikle sınırlı kalan bu amaç, Osmanlı'dan ayrılmayı ve bir Kürt devleti kurmayı hedeflememiştir.[63] Nitekim, millet meselesini politik bir programa dönüştürmeyen *Kurdistan* yazarları, siyasal milliyetçiliğe imparatorluğu parçalayacağı ihtimalinden dolayı karşı çıkmışlardır. Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde özgürlüğüne sahip olmasını ve "kendi toprağı ve suyu üzerinde" özgür bir şekilde yaşamasını kendisine amaç edinen bu yazarlar, Osmanlı'yı tüm Müslümanların devleti olarak görmüş, varlığını savunmuş, iyileştirilmesi ve kötülüklerden arındırılması için mücadele edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Bozarslan, 1991a: s. 79).

Osmanlı'yı kendi devletleri olarak benimsemiş olan ve Kürdistan bölgesini de bu devletin ayrılmaz bir parçası olarak gören gazetenin yazarları, Kürdistan'ın Osmanlı'nın savunmasındaki stratejik önemini gazetedeki yazılarında sıklıkla vurgulamışlardır. Hem Mikdat Bedirxan hem de Abdurrahman Bedirxan tarafından

---

[62] *Kurdistan* gazetesinin yayımlanmasını Jön Türk hareketi desteklemiş, özellikle Abdullah Cevdet, Abdurrahman Bedirxan ve Bahriyeli Rıza bu hareketin içinde aktif bir şekilde rol oynamış kişilerdi. Aydınlanma düşüncesinden etkilenen, aralarında biyolojik materyalistlerin, hümanistlerin, pozitivistlerin ve liberallerin yer aldığı Jön Türk hareketi, Sultan Abdülhamid'in tesis ettiği otokratik rejime karşı gelerek, imparatorluğun içinde bulunmuş olduğu durumdan "kurtarmak" isteyen kişilerden oluşmuştur.

[63] Gazetede Kürdistan'dan bazen bir vatan, bazen bir bölge olarak söz edilmiş olması, Osmanlı şemsiyesi altında kültürel bir milliyetçiliğe işaret edildiğini göstermektedir (Aksoy, 2021: s. 4).

kaleme alınan makalelerde, Osmanlı'nın toprak bütünlüğü ve siyasi hayatının devamlılığı için Kürdistan'ın önemi vurgulanmıştır (Bajalan, 2010: s. 90-91). Müslüman birinin Osmanlı'nın devamını isteyeceğini söyleyen Abdurrahman Bedirxan, devletin çeşitli sorunlarından da mevcut yönetimi sorumlu tutmuştur. Osmanlı'nın iyiliğiyle Kürtlerin iyiliğini bir görmüş, Osmanlı'nın sonunun Kürtlerin de sonu anlamına geleceğini vurgulamıştır (Bozarslan, 1991a: s. 310)

Gazetenin yirmi sekizinci sayısında Hamidiye Alayları ile ilgili yayımlanan bir yazıda, Osmanlı İmparatorluğu "vatan" olarak nitelendirilmiş, Kürdistan ise bu vatanın askeri ve stratejik açıdan önemli bir köşesinde yer alan bölge olarak görülmüştür. Yazının devamında, Kürdistan'ın Osmanlı için önemi şu sözlerle nitelendirilmiştir: *"Kürdistan, Yüce Devlet'in doğru sınırlarında Rusya ve İran devletlerinin komşuluğunda ve askerlik açısından vatanımızın en nazik tarafında bulunan, geniş ve derin bir bölgedir. Hükümetimizin toprak bütünlüğü ve siyasal yaşamının sürekliliği için bugün Rumeli'nin elde bulundurulmasına ne ölçüde zorunlu bir gereksinim varsa, Kürdistan bölgesi için de aynı önem ve gereksinim duyulmaktadır."* "Vatan" genelde Osmanlı toprakları, özelde ise imparatorluğun Kürdistan bölgesini işaret etmek için kullanılmıştır (Bozarslan, 1991b: s. 503)

Osmanlı'ya sadakati Abdülhamid yönetiminden ayrı tutan ve Abdülhamid'in politikalarına özellikle de Hamidiye Alayları'na eleştiri[64] getiren *Kurdistan* yazarları Hamidiyelilerin Kürdistan'daki kötü yönetimini eleştirmekle kalmamış, bütün Osmanlı bölgelerinde aynı hassasiyetle yaklaşmışlardır. Bir yazısında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali hakkındaki endişelerine yer veren Abdurrahman Bedirxan, başka bir yazısında Girit'in kaybedilmesinden Sultan Abdülhamid yönetimini sorumlu tutmuştur (Bajalan, 2010: s. 92). Girit'in kaybedilmesinden yönetimi sorumlu tutan ve Osmanlı'daki milliyetçi hareketlere olumlu bakmayan ve bunların bastırılmasını meşru gören bir yazıyı da Bahriyeli Rıza kaleme almıştır (Bozarslan, 1991b: s. 386-

[64] Bedirxanilerin Hamidiye Alaylarını eleştirmesi ve karşı çıkmasının nedeni sadece ahlaki değil, siyasi bir nedeni de vardı. Nitekim, Hamidiye Alayları Bedirxani ailesinin hâlâ kendi sahası olarak gördükleri eski Botan Mirliği'nde küçük Kürt aşiret liderlerine önemli bir nüfuz sağlama imkânı vermişti. İbrahim Paşa Milli gibi Hamidiye komutanları yerel nüfuz ve taraftarlar konusunda Bedirxanilere ciddi bir rakip olarak ortaya çıkmış oldular. Bu açıdan *Kurdistan Gazetesi* Bedirxani ailesi mensupları için rakiplerine karşı seslerini dile getirebilmede, Osmanlı ve Avrupalı gözlemcilere hitap eden önemli bir araçtı. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Henning, 2021: s. 240-241).

387). Jön Türklerin 1902'de Paris'te gerçekleştirdikleri kongreye katılan Abdurrahman Bedirxan, *Kurdistan* gazetesinde söz konusu kongre hakkındaki yazısında, yabancı devletlerin Osmanlı'ya müdahalesine karşı çıkmış, olası bir müdahalenin *"bağımsızlığımızın ve toprak bütünlüğümüzün korunmasına zarar vereceğini"* söylemiştir (Bozarslan, 1991b: s. 503).

Kürtlerin Anadolu'daki Hristiyanların düşmanları imajını gidermeye, Hamidiye Alaylarından ayrı bir Kürt kimliğini savunmaya yönelik gazetede çıkan makaleler, özellikle Kürtlerin ve Ermenilerin bir arada barış içinde yaşayabileceğini savunmaya yönelik kaleme alınmıştır (Henning, 2021: s. 240). Nitekim, Ermeni sorunuyla ilgili bir makale kaleme alan Abdullah Cevdet, Ermeniler ve Kürtlerin birlik kurarak ancak içinde bulundukları durumlardan ve zulümlerden kurtulabileceğini söylemiştir. Başka bir yazısında, imparatorluğun kurtuluşu için anayasanın gerekliliğine vurgu yapan Cevdet, anayasanın tam anlamıyla uygulanması durumunda insanların haklarının farkına varacağını, despot bir padişahın elinde olan iktidarında ortadan kalkacağını, misyonerlerin de halkı yoldan çıkarma gibi bir şanslarının kalmayacağını ve Batılı devletlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışamayacağını söylemiştir (akt. Bajalan, 2010: s. 94-95).

Etnik çatışmalara ittihâd-ı anâsır (unsurlar birliği) çözümü getiren *Kurdistan* gazetesi, Osmanlı'daki ayrılıkçı milliyetçi hareketlere karşı bir tutum içinde olmuştur. *Kurdistan*'da etnik gruplar arası iş birliğine duyulan ihtiyacın vurgulanması, 1876 Osmanlı Anayasası'nın yüceltilmesi ve Osmanlı yönetimden imparatorluğun Kürt bölgelerine daha fazla önem vermesine yönelik taleplerin yer alması, gazetenin Kürtlere yönelik politik mesajını oluşturmuştur. Kürt tarihiyle ilgili çeşitli eserlerin, ünlü Kürtlerin biyografilerinin ve çeşitli Kürtçe şiirlerin yayımlandığı *Kurdistan*, Kürtleri etkileyen temel toplumsal rahatsızlığı cehalet olarak gören bir "aydınlanma" hedefine sahip olmuştur. Kürtlerin eğitim ihtiyacını dile getiren, Kürtlerin eğitilmesini temel hedef olarak belirlemiştir (Bajalan, 2021: s. 103). Kürtlüğü vurgulamanın "Osmanlıcılık"[65] ile çelişkili görmeyen gazetenin yazarları, Kürtlerin aydınlanmasını

[65] 19. yüzyılının ilk yarısından itibaren, Balkanlar'da milliyetçiliğin yayılışı ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ayrılıkçı hareketler güçlenmeye başlamış, Osmanlı entelijansiyası imparatorluktaki halkta bir devlet yurtseverliği ve hükümdara bağlılık yaratarak, ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin panzehiri olacak, milliyetçilik üstü bir düşünce olarak Osmanlıcılık fikrini geliştirmiştir

ve Kürdistan'ın modernleştirilmesini imparatorluğun devamı ve toprak bütünlüğü için gerekli görmüşlerdir. Gazetenin yazarları, ülkeyi yeterince savunmadığı gerekçesiyle mutlakiyetçi ve despot olarak gördükleri Abdülhamid rejimine karşı çıkmış, rejimin ortadan kaldırılması ve anayasanın geri getirilmesi ile refah ve huzurun sağlanacağını düşünmüşlerdir. Dönemin Kürt entelijansiyasının 1908 Jön Türk Devrimi ile kendilerini özdeşleştirmesinin temel nedeni de bu düşünceden kaynaklanmaktadır (Bajalan, 2010: s. 97-98).

2.4.3. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908)

Balkanlar'da Temmuz 1908'de *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin (İTC) başını çektiği askeri bir isyan, Osmanlı İmparatorluğu'nda otuz yılı aşkın bir aradan sonra anayasal yönetimin yeniden kurulmasına yol açacak bir sürecin önünü açmıştır. Sultan II. Abdülhamid'in sansürlerinin imparatorluk içindeki siyasal ve entelektüel alanda boğucu kısıtlamalar getirdiği otuz yıldan sonra, otokrasinin çöküşünü izleyen liberalleşme, politik bir aktivizm patlamasına yol açmıştır. Bu durum, bir dizi sosyal, kültürel ve siyasi çıkarı temsil eden örgütlerinin çoğalmasında kendini göstermiştir. Osmanlı'nın etno-dinsel çeşitliliği hesaba katıldığında, bu cemiyetler, aynı zamanda imparatorluk içindeki çeşitli etnik gruplar adına konuştuğunu iddia eden "milliyetçi" örgütlerin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler Osmanlı'nın Kürt unsurunu, özellikle de yeni ortaya çıkan Kürt entelijansiyasını etkilemiş, İstanbul'u Kürt milliyetçisi faaliyetlerin önemli bir uzamı haline getirmiştir (Bajalan, 2021: s. 99-100).

1908 yılında *"Hürriyet, Müsâvât ve Uhuvvet"* sloganlarıyla ilan edilen II. Meşrutiyet'in sağladığı görece liberal atmosferde birçok cemiyet/dernek kurulmuştur. Kürt elitler de II. Meşrutiyet'in ilanından 1912'ye kadar, genelde işi siyasi taleplerde bulunmaya vardırmayan çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Kürt toplumunu eğiterek bir çeşit Kürt ulus bilinci yaratmayı hedefleyen bu cemiyetler, Kürt elitleri arasındaki bağları da geliştirmeye çalışmıştır. Her ne kadar eğitim misyonu kısmen de olsa yerine

---

(Kayalı, 2019: s. 241). Osmanlıcılık, İmparatorluğun farklı etnik ve dinsel gruplarını *"Osmanlı milleti"* olarak kabul eden ve bu grupları Osmanlı ideali etrafında bir araya getirmeye çalışan fikir akımına verilen addır (Çelik, 2019: s. 4).

getirilmiş ve Kürt elitleri bu cemiyetlerin bünyesinde bir araya gelmeyi ve kendileri için önemli olan meseleleri tartışmayı başarmışsa da bu cemiyetlerin üyeleri arasında rekabetlerin ve fikir ayrılıklarının yaşanmasına da yol açmıştır (Özoğlu, 2017: s. 144). Kürt elitleri ve entelijansiyası için genelde birer kültür kulübü olma işlevi gören ve Kürt kültürel canlanışının başlıca örnekleri olan 1912 öncesi örgütleri kültürel milliyetçilik kapsamında değerlendirmek gerekir. Nitekim, Smith'in de işaret ettiği gibi (2013: s. 53), kültürel milliyetçiler, kendi milletlerinin bağımsız olması ve kendilerine ait bir devletin olması gerektiği kaygısını taşımazlar. Bu türden bir milliyetçilik anlayışının dönemin Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim olduğunu söylemek mümkün.

Siyasi nedenlerden dolayı sürgünde olan ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geri dönen Kürt elitler, II. Meşrutiyet'le gelen özgür siyasi ortamı desteklemiş ve bunun devamı için mücadele etmişlerdir. Mevlanzade Rıfat Bey'in (2009: s. 19) "milli bayram" olarak nitelendirdiği II. Meşrutiyet sonrasında pek çok milliyetçi Kürt örgütü kurulmuştur. 1908 sonbaharında İstanbul'da kurulan *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti*[66] (KTTC) de bu süreçte farklı Kürt unsurlarını bir araya getirmiş, adından da anlaşılacağı gibi Kürtler arasında dayanışma ve gelişme sağlamayı hedeflemiş en erken Kürt kültürel cemiyetlerinden biri olmuştur (Celil, 2013: s. 59).[67] II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine kadar genellikle İTC çevresiyle birlikte Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadele etmiş olan Bedirxan, Şemdinan ve Baban ailesi gibi Kürdistan'ın eski yönetici/isyancı Kürt ailelerin çocukları ile özellikle İstanbul'da eğitim gören Kürt gençleri ve Kürt entelijansiyası bu cemiyetin kurucuları arasında yer almıştır (Malmîsanij, 1998: s. 11-24).

---

[66] Cemiyetin adı, yazılı kaynaklarda yanlış bir biçimde "*Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti*", "*Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti", "Kürt Terakki ve Teali Cemiyeti", "Kürt Terakki Teavün Cemiyeti", "Kürdistan Teali Cemiyeti"* ve *"Kürt Teali Cemiyeti"* gibi farklı biçimlerde yazılmıştır. *KTTC, "Kürt Kulübü", "Kürt Teavün Kulübü"* veya *"Kürt İttihat ve Teavün Kulübü"* gibi isimlerle de bilinir (Malmîsanij, 1998: s. 11).

[67] Bazı araştırmacılara göre ilk Kürt örgütü olan *Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti* 1900'de kurulmuştur. Rohat Alakom, bu örgütün İstanbul'da kurulduğunu ve ilk Kürt örgütü olduğunu iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alakom, 2011: s. 122). M. Emîn Bozarslan'da 1900'da kurulan *Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti'*nin kurucusunun Diyarbekirli Fikri Efendi olduğunu, cemiyet üyelerinden ise sadece Ahmed Ramiz'in adının bilindiğini söyler (Bozarslan, 1998: s. 19). Kadri Cemilpaşa göre de ilk Kürt örgütü *Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti'*dir (Silopî: 2014). Özoğlu'na göre ise, eğer böylesi bir örgüt mevcut olmuş ve faaliyet göstermiş olsa bile, İstanbul'da değil de Kahire'de kurulmuş olma ihtimali yüksektir (Özoğlu, 2017: s. 145-146).

Bedirxani, Baban ve Şemdinan aileleri arasında önceki dönemlerden kalan çekişme ve rekabet, bu üç ailenin aynı cemiyet çatısı altında bir araya gelip, faaliyette bulunmalarına engel olmamıştır (Kutlay, 2021: s. 244). Nitekim, Bedirxanî ailesinden Emin Ali Bedirxan, Şemdinan ailesinden Seyyid Abdülkadir, Baban ailesinden Babanzâde İsmail Hakkı, Ahmed Naim Bey, Şerif Paşa ve Babanzâde Zihni Paşa gibi isimler bir araya gelerek KTTC'yi kurmuşlardır. Öte yandan, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Halil Hayalî, Ahmed Ramiz (Lütfi) ve Ahmed Zülküf Paşa gibi kişiler de bu cemiyetin kurucuları arasında yer almıştır (Yalçın, 2021: s. 84). KTTC tüzüğünün ek yedinci maddesine göre, Seyyid Abdülkadir[68] cemiyetin birinci başkanlığına, Müşir Ahmet Paşa ise ikinci başkanlığa seçilmiştir. Birinci başkanlığın, yaşamı boyunca Seyyid Abdülkadir tarafından yapılacağı da belirtilmiştir (Tunaya, 1988: s. 413). KTTC'nin kurulmasıyla Kürt milliyetçi eyleyicilerin ilk örgüt deneyimleri de böylece başlamıştır (Malmîsanij, 1998: s. 11).

19 Eylül 1908'de İstanbul'da kurulmuş olan KTTC, 25 Eylül 1908'de İstanbul Vezneciler'de bir kulüp açmış, bu kulübün açılışına yaklaşık beş yüz kişi katılmıştır. Açılışa bu kadar kişinin katılması KTTC'nin büyük bir ilgi gördüğünün göstergesidir (Yalçın, 2021: s. 86). KTTC'nin Kürt toplumunda önemli bir nüfuza sahip aile fertlerinden oluşması, cemiyetin etkinliğini arttırmıştır. Farklı fraksiyonlardaki Kürt elitlerini bir araya getiren cemiyet oldukça kapsayıcı bir örgütlenme sağlamıştır. Siyasi, dini ve sosyal konumları farklı kişilerin bir araya gelmesindeki temel etmen, Kürtlerin geleceği hakkında söz söyleme isteğinin ve Kürdistan'da yönetici/politik sınıf olma arzularının bir devamı olarak görülebilir. Kürt modernleşmesi ve aydınlanması amacıyla bölgede birçok şube açan cemiyet kısa sürede hem Kürtler arasında saygınlık kazanmış hem de Osmanlı'da kurulan diğer örgütler tarafından ciddiye alınmıştır (Kaya, Yalçın, & Çakmakcı, 2015: s. 16). Nitekim, cemiyetin aktif

[68] Seyyid Abdülkadir, İTC'nin örgütlenme aşamasında olduğu bir dönemde bu örgütte yer almış, İTC'nin İstanbul şubesinin 1896'da Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için darbe hazırlığı faaliyetlerine katılmış birisiydi. Darbe hazırlığının açığa çıkmasıyla yakalanan Seyyid Abdülkadir yakınlarıyla birlikte Medine'ye sürgün edilmiştir. 1908'de yeniden İstanbul'a dönen Seyyid Abdülkadir, II. Abdülhamid'in despot yönetimine karşı mücadele etmiş birisi olarak büyük bir prestije sahip olmuştur. Öte yandan, 1880 Şeyh Ubeydullah İsyanı sırasında ayaklanmayı bizzat yürütmüş olduğundan Kürtler arasında Seyyid Abdülkadir'in önemli bir etkinliği vardı (Malmîsanij, 1998: s. 16).

çalışması sonucunda Türk, Ermeni, Arap ve diğer etnik temelli örgütler KTTC'yi Kürtlerin tek temsilcisi olarak görmeye başlamıştır (Celil, 2013: s. 61).[69]

KKTC her ne kadar Kürdistan'ın sorunlarından hareket etmiş olsa da İstanbul'da ikamet ediyor olma ve en az iki dilde okur-yazarlık gibi üyelik koşulları, sayıları on beş binle ifade edilen ve birçoğunun okur-yazar olması pek muhtemel görünmeyen İstanbul'daki Kürt hamal ve esnafın bu cemiyetten uzak kalmasına ve üyeliğin Kürt elitleriyle sınırlı kalmasına neden olmuştur.[70] KTTC tüzüğünde Kürt dili kitabı çıkarma ve Kürtçe eğitim verme amacı olduğu yazılsa da Kürtçe yerine Türkçe okur-yazarlığın zorunlu kılınması, lider kadronun hem cemiyeti salt bir Kürt örgütü olmaktan çok bir Osmanlı örgütü olarak gördüklerini hem de Osmanlı'daki yeni düşünsel/kültürel sürece dahil olmak istediklerini göstermesi açısından önemlidir. Üyelik için Türkçe okuryazarlık, aynı zamanda üyelerin hem Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer etnik gruplarla iletişim kurmasını hem de farklı Kürtçe lehçelerini konuşan İstanbul'daki Kürtlerin birçoğunun birbiriyle iletişim kurmasını sağlamıştır (Özoğlu, 2017: s. 148-149).

Kürtleri Osmanlı'nın ayrılmaz bir parçası olarak gören, Osmanlı'daki bütün halkların birliğini ve Jön Türk Devrimi'nin genel ilkelerini takip eden KTTC, vilayetlere geniş yetkiler verilmesi, okullar açılması, Kürtlerin idari ve yargı görevlerine atanması, Kürtçenin resmi dil olarak kabul ettirilmesi, Kürt bölgelerinde üniversiteler açılması, Kürtçe siyasi gazete ve dergiler çıkarılması, mecliste Kürt temsilcilerin de sürekli olarak bulunması, Kürdistan'da ekonomik açıdan canlandırılması gibi politik, ekonomik ve kültürel hedefler doğrultusunda kendi programını ortaya koymuştur (Celil, 2013: s. 59-60). Kürtlerin sorunlarını çözme ve yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlayan KTTC, Osmanlı İmparatorluğu'nun birliği ve devamından yana politik bir pozisyon alacağını bildirmişse de merkezi bir yönetimden

[69] Dönemin günlük gazetelerinden *Takvim-i Vakayi* ve *Tanin*'de KTTC ile ilgili çıkan haberlerin çokluğu cemiyetin 1909'da oldukça aktif olduğunu göstermektedir (akt. Tunaya, 1988: s. 405).
[70] KTTC'nin üyelik için zorunlu koştuğu şartlar, elit olmayanları cemiyetin dışında bırakmış olsa da, milliyetçi hissiyat, (en azından İstanbul'da) elit olmayan Kürtler arasında da kısmen etkili olmuştur. Nitekim, Nakşibendiliğin Halidî koluna mensup kişiler ve İstanbul'da çoğunluğu Kürt olan hamallar, Kürt milliyetçiliğine yakın olarak bilinmiş ve bu nedenle İstanbullular arasında bir korku yaratmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alakom, 2011).

ziyade adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışına daha yakın durmuştur (Malmîsanij, 1998: s. 37).

KTTC tüzüğünün birinci maddesinde yer alan; Kanun-i Esasi'nin faydalarını Kürtlere anlatmak, Osmanlılık kimliğini, meşrutiyet ve meşvereti muhafaza etmek, Kürtlerin Ermeni, Nesturî ve diğer unsurlarla arasındaki ilişkileri geliştirmek, aşiret ve kabileler arasındaki düşmanlık ve ihtilafları ortadan kaldırmak, eğitim, sanayi ve ticareti teşvik etmek gibi ifadeler cemiyetin ortaya koyduğu talepleri ve benimsediği amaçları açık bir biçimde ortaya koymaktadır (Tunaya, 1988: s. 409).[71] Bu talep ve amaçlar KTTC'nin bir aydınlanma ve modernleşme hedefi olduğunu, öte yandan, Kürt aydınlanma ve modernleşmesinin bu süreçte dayanmış olduğu paradigmayı da ortaya koymaktadır.

KTTC, Kürtleri temsil ettiğini iddia etmiş olsa da kendisini 1908 Jön Türk Devrimi'nin hedefleriyle çelişen bir örgüt olarak görmemiştir. Nitekim, cemiyetin ortaya koyduğu talepler ve benimsediği amaçlar, Kürtlerin ayrılıkçı ve hatta özerklikçi politikalar hedeflemediğini ima etmesi ve Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olarak konumunu tekrar belirtmek için oldukça dikkatli bir biçimde yazılmış olduğunu göstermektedir (Özoğlu, 2017: s. 147). Kürtlüğe, Osmanlıcılığa ve anayasaya bağlı olan KTTC, Kürt kimliğinden çok Osmanlı kimliğini ön plana çıkarmış, Osmanlı siyasal alanı içerisinde kendini konumlandırmıştır (Hocaoğlu, 2010: s. 53).

Bağımsız ya da özerk bir Kürt devleti talebi olmayan KTTC üyelerinin, Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda kültürlerini koruyarak değişik etnik toplulukların birlikte yaşayabileceğini düşünmüşlerdir. Cemiyet üyelerinden Dr. Şükrü Mehmet Sekban, KTTC üyelerinden hiçbirinin "Kürtler için en ufak bir imtiyaz" düşünmediğini, "altı doğu vilayetinde bir reform yapılması" noktasında tüm üyelerin anlaşmış olduğunu belirtmiştir. Sekban'a göre bu reformlar: "Muktedir ve namuslu valiler"in bölgeye

[71] KTTC'nin banka kurma girişiminde bulunması sanayi ve ticareti geliştirmek amaçlı bir hedefinin olduğunu göstermektedir (Malmîsanij, 1998: s. 37).

atanması, bazı ana yolların inşası, adaletin iyi bir şekilde uygulanması için mahkemelerin yeniden ele alınmasını kapsıyordu (Sekban, 1998: s. 26).

Kürtlerin siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel problemlerini dile getiren cemiyet, bu sorunları işlerken İTC'nin programına ters düşmemeye çalışmış ve II. Meşrutiyet'in devamından yana politik bir tavır göstermiştir. Meşrutiyet'in devamı için çeşitli faaliyetler yürüten Seyid Abdülkadir, İTC merkez komitesi ile görüştükten sonra özel bir görevle Ağustos 1909'da Van'a geçmiş ve yeni rejimin Kürtler tarafından desteklenmesi için bölgedeki Kürt liderle toplantılar düzenlemiştir. Kürt ileri gelenlerinin yanı sıra Ermeni cemaat liderlerinin katıldığı bu toplantılarda yeni rejimin, anayasanın ve düzenin öneminden bahsedilmiş, Kürtler ve Ermeniler arasındaki arazi kavgalarına çözüm bulunulmaya çalışılmıştır (Klein, 2014: s. 194-195).

KTTC, Kürtlerin haklarını korumak ve Kürdistan bölgesinin gelişmesini sağlamak amacıyla kendilerine yakın ve uygun gördüğü kişileri Meclis-i Mebusan'a seçtirmek için çabalayacağını cemiyet tüzüğünün on altıncı maddesinde belirtmiştir (Tunaya, 1988: s. 411).[72] Meclis-i Mebusan'a seçilen Kürt vekiller,[73] Kürtlerin sorununun çözümünü Osmanlı İmparatorluğu içerisinde aramış, genellikle Kürt vilayetlerine yönelik eşitsiz muameleden şikâyet etmişlerdir (Yalçın, 2021: s. 92).[74] KTTC bölgede yaşanan olaylar ve gelişmelerle yakından ilgilenmiş, gerekli gördüğü durumlarda hükümet nezdinde girişimlerde bulunmuş ve yaşanan olaylar karşısında

[72] KTTG'nin 19 Aralık 1908 tarihli bir haberinde, KTTC başkanı Seyid Abdülkadir'in Meclis-i Âyan'da bulunması, Babanzâde İsmail Hakkı'nın da Bağdat vekilliğine seçilmesi dolayısıyla tebrik edilmiştir. KTTG'de 26 Aralık 1908 tarihinde yayımlanan bir telgrafta ise; elli beş bin Kürdün oyuyla seçilen Diyarbekir Milletvekili Pirinçizâde Arif Efendi'ye yönelik kanuna aykırı saldırılar ele alınmış, Milletvekili seçilen Pirinçizâde Arif Efendi'ye yapılan saldırılar kınanmış ve kendisine başarı dilemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bozarslan, 1998: s. 13-18).

[73] KTTC'nin bu dönemde yapılan seçimlerde ne kadar etkin olduğu bilinmemekle beraber, Meclis-i Mebusan'a kaç vekil gönderdiği de tam olarak belli değildir. Kürt vekiller, Türk vekillerin içerisinde kabul edilmiş, Kürtler ayrı bir millet kategorisinde değerlendirilmemiştir. Nitekim yapılan hesaplamalarda Kürt vekiller Türk vekillerle birlikte sayılmış, Kürt vekillerin 157 Türk vekil arasında gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yalçın, 2021: s. 91-92).

[74] Kürt vilayetlerine yönelik eşitsiz muameleden şikâyet eden Van Milletvekili Mithad Bey, Van'ın önceden de Osmanlı İmparatorluğu'nun Sibirya'sı olarak tanındığına işaret etmiştir. Dersim Milletvekili Salim Bey ise, Kürdistan'ın azgelişmişliğinden ve nüfusunun tamamında on bin kişiden sadece bir kişinin okur yazar olduğunu belirterek okuma-yazma oranının düşüklüğüne dikkat çekmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Tunaya, 1988: s. 407).

Kürtlerin nasıl bir tutum takınması gerektiğine dair tavsiyeler vermiştir (Malmîsanij, 1998: s. 37).

KTTC tüzüğünün on yedinci maddesinde cemiyetin Kürtlerin meskûn olduğu vilâyet, sancak ve kazalarda birer şubesi açacağı belirtilmiştir (Tunaya, 1988: s. 411). Bu doğrultuda Bitlis, Musul, Erzurum, Hınıs, Diyarbakır, Muş ve Bağdat gibi yerlerde şubeler açılmıştır (Yalçın, 2021: s. 87). Açtığı şubelerle bölgede etkin hale gelen ve önemli ilerlemeler kaydeden KTTC, toplumsal ve politik hayata yön veren bir konuma gelmiştir. Nitekim, Bitlis'teki Rus konsolosluğunda görev yapan Akimoviç 23 Ekim 1908 yılında hazırlamış olduğu raporda, Bitlis kulübünün binlerce üyeye ulaştığını bildirmiştir. Bitlis kulübünün üyelerinin kendi aralarında para toplayarak Bitlis'te bir fabrika açmayı düşündüklerini yazan bir Akimoviç, buradaki Kürtlerin birleşmesinin Ermenileri de rahatsız ettiğini bildirmiştir (akt. Celil, 2013: s. 66-67). KTTC'nin Diyarbekir şubesi de Aralık 1908'de binlerce kişinin katıldığı büyük bir açılışa sahne olmuş, vali ve birçok önde gelen kişi açılışta konuşmalar yapmıştır (Kelin, 218). Başlangıçta KTTC'nin yerel şubeleri olarak ortaya çıkan bu kulüpler, devletin merkeziyle bölgeleri arasındaki uzaklıktan, iletişim ve ulaşım ağlarının yetersizliğinden dolayı, zamanla birbirinden kopuk yerel merkezlere dönüşmüşlerdir.[75]

KTTC kültürel ve siyasi faaliyetlerinde İTC ile ters düşmemeye özen göstermiş olsa da İTC Kürdistan'daki huzursuzluklardan KTTC'yi sorumlu tutmuştur. İTC'nin konumunu güçlendirip Osmanlıcılıktan Türkçülüğe kayan politikalarından KTTC de etkilenmiş, bu durum cemiyetin kapanmasına neden olmuştur. Kürtlerin Osmanlı toplumu içerisinde kültürel olarak gelişmelerini sağlamaya çalışan KTTC ayrılıkçı olmamasına rağmen kapatılmıştır (Bruinessen, 2019: s. 123). KTTC'nin İstanbul'daki merkezinin resmen ve ne zaman kapandığıyla ilgili bir bilgi olmasa da büyük bir olasılıkla 31 Mart Vakası'ndan (1909) sonra kapatıldığı düşünülmektedir (Malmîsanij, 1998: s. 42-43). İTC, bölgedeki otoritesinin zayıflamasının yerel kulüplerin faaliyetleri

[75] İstanbul'dakilerden farklı olarak vilayetlerdeki Kürt kulüpleri modern yönetim anlayışından ziyade, aşiret bağlarıyla oluşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Celil, 2013: s. 68). Ayrıca hem başkentteki kulüp üyeleri hem de bölgedeki kulüp üyeleri Kürtlerin "iyiliği" üzerinde dursa da desteklemek isteyecekleri hükümet ve gelecek hakkında farklı vizyonlara sahip olmuş, Kürtler için "iyi olan"ın ne olduğuna dair farklı görüşlere sahip olmuştur (Klein, 2014: s. 210).

olduğunu gerekçe göstererek, 1909 yılına doğru, KTTC'nin kulüplerini de adım adım kapatmış, bu kulüplere üye olan Kürtleri kendi yerel kulüplerine üye olmaya zorlamıştır (Celil, 2013: s. 67).[76]

Kürt milliyetçi elitleri arasındaki farklılıkların neden olduğu ayrışmalar, dönemin Kürt milliyetçi hareketinin birleşik bir güç olarak hareket etmesini zorlaştırmıştır. Nitekim, KTTC'nin dağılmasında Bedirxanî ve Şemdinan aileleri arasında yaşanan tarihsel rekabet ve çekişmeler etkili olmuş, nüfuzlu aileler arasında yaşanan rekabet ve mücadele KTTC'nin faaliyetlerini ve İTC karşısındaki pozisyonunu olumsuz etkilemiştir (Malmîsanij, 1998: s. 43). Seyyid Abdülkadir'in başkanlığına karşı en güçlü muhalefetin Bedirxanî ailesinden gelmiş olması KTTC'nin iktidar mücadelesine sahne olduğunun önemli bir göstergesidir (Yalçın, 2021, s. 84). Geleneksel hanedan soyluluğunun unvanını elinde bulunduran Bedirxan ailesi ile dinsel soyluluğun unvanını elinde bulunduran Şemdinan ailesi arasında simgesel sermaye üzerinden yürütülen rekabet, söz konusu ailelerin Kürt milliyetçiliği alanındaki simgesel iktidarı ele geçirmeye çalışmalarıyla doğrudan ilgilidir. Nitekim, Kürt toplumunda tanınan ve onaylanan otoriteleri yani simgesel sermayeleri elinde bulunduran Şemdinanlar ve Bedirxaniler, toplumsal ve siyasi görünümlerini arttırmak, konumlarını muhafaza etmek ya da yükseltmek için KTTC bünyesinde simgesel iktidar mücadelesi yürütmüşlerdir.

Bedirxanîler ve Şemdinanlar arasında daha çok simgesel iktidar üzerinden gelişen ve Kürt milliyetçiliği alanına özgü sermayeleri (güç, prestij, saygınlık ve taraftar kazanma, Kürtlere liderlik etme vb.) kazanma arzusundan kaynaklanan rekabet, dönemin gazetelerinde ve bu sürece tanık olmuş kişilerin hatıratlarında yer almıştır. Süleymaniyeli Seyfullah, KTTC'nin yayın organı gazetede kaleme olmuş olduğu bir yazıda Kürt liderlerinin aralarındaki rekabet ve çekişmelerden söz etmiştir (Bozarslan, 1998: s. 13). Cibranlı Kasım Bey, İstanbul'da bulunan ve KKTC'de etkin olan Şemdinan ve Bedirxanî ailelerinin Kürdistan'ın liderliği konusunda rekabet

[76] İTC'nin benimsediği milliyetçi/merkeziyetçi politikalar, verilen sözlerin tutulmaması ve nihayetinde Kürt kulüplerinin kapatılması, Kürt vilayetlerinde yeni rejimden ve politikalarından duyulan rahatsızlığı arttırmış, pek çok kişi "gavur" hükümeti devirmenin yollarını aramaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Klein, 2014: s. 220-221).

halinde olduklarını belirtmiştir (Malmîsanij, 1998: s. 17). Kadri Cemilpaşa'ya göre, kendisini Kürdistan'ın manevi babası ve tarikat şeyhlerinin başında gören Seyyid Abdülkadir ile Bedirxaniler arasında yaşanan rekabet İTC'nin KTTC'yi kolaylıkla dağıtmasına da neden olmuştur (Silopî, 2014: s. 37).

KTTC etkin olduğu süreçte her ne kadar farklı fraksiyonlardaki Kürt elitlerini bir araya getirip, Kürtlerin yaşamlarını iyileştirmeyi ve hükümetin dikkatini Kürtlerin sorunlarına çekmeye çalışmışsa da Kürtler için bağımsızlık ya da otonomi talep etmemiştir (Özoğlu, 2017: s. 149). Cemiyet, ekseriyetle Kürtlerin meskûn olduğu yerlerde okullar açma, Kürt dili ve edebiyatı üzerine kitaplar çıkarma, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme ve Kürtlerin çeşitli alanlarda aydınlatılması/modernleştirilmesi gibi daha çok ekonomik ve kültürel alanla ilgili faaliyetler yürütmüştür. KTTC, faaliyetleri kısa sürmesine rağmen, ilk defa Kürtlerin ulusal sorunlarını bazı liderlerin otoritesinde değil, farklı politik, ekonomik ve kültürel sermayeye sahip Kürtleri bir araya getirerek ele almış, ilk modern ve legal Kürt örgütüdür. Kürt milliyetçiliği alanında ortaya çıkan sonraki örgütlere önemli bir miras bırakmış olan KTTC'nin önemli faaliyetlerinden biri de KTTG'yi çıkarmış olmasıdır. Daha önceki *Kurdistan* gazetesinden farklı olarak KTTG bireysel çabalarla değil, KTTC tarafından çıkarılmıştır (Yalçın, 2021: s. 87).

2.4.3.1. Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (1908)

KTTC, diğer kültürel ve entelektüel faaliyetlerinin yanı sıra, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* adlı gazeteyi 5 Aralık 1908'de İstanbul'da çıkarmıştır. Gazetenin yayıncılığını ve müdürlüğünü Süleymaniyeli Tevfik, editörlüğünü de Diyarbakırlı Ahmet Cemil yapmıştır. Gazetenin ilk sayısında KTTC'nin yayın organı olduğu ve cemiyetin fikirlerini yaymayı amaçladığı belirtilmiştir. Künyesinde; *"şimdilik haftada bir defa neşr olunacak, dinî, ilmî, siyasî, edebî, içtimaî gazete"* olduğu vurgulanan KTTG toplam dokuz sayısı çıkmıştır (Malmîsanij, 1998: s. 45). Ağırlıklı olarak Kürtçenin Soranî ve Kurmancî lehçelerinde yayın yapan gazete, en ücra Kürt bölgelerine ulaşmayı başarmıştır (Bozarslan, 1998: s. 20). Yaklaşık dokuz ay sürdüğü düşünülen gazetenin yayın hayatı, 30 Ocak 1909 yılında dokuzuncu sayının çıkarılmasıyla son bulduğu tahmin edilmektedir.

Kürtlerin toplumsal değişim ve gelişimlere duymuş oldukları isteğin yanı sıra, Kürtlerin tarihi, edebiyatı, kahramanlıkları, cesareti, Osmanlı İmparatorluğu'na olan bağlılıkları, İslam dinine yapmış oldukları hizmetler gazetede geniş bir şekilde yer bulmuştur. Öte yandan, Ermeni-Kürt ilişkilerinin düzeltilmesi, Kürt aşiretleri arasındaki çatışmaların bitirilmesi, Kürtlerin birliğinin sağlanması ve toplumsal durumlarının düzeltilmesi, eğitim ve okumanın önemi, II. Meşrutiyet öncesi Sultan II. Abdülhamid yönetiminin zülüm ve baskıları, anayasal rejimin önemi ve gerekliliği gibi meseleler gazetenin önem verdiği konular arasında yer almıştır Zengin ve kapsamlı bir içeriğe sahip olan gazete, Kürtler ve Kürdistan'ın durumundan Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna, dünya haberlerden kültürel, toplumsal ve askeri sorunlara kadar birçok konuda yazılara ve haberlere yer vermiştir (Malmîsanij, 1998: s. 47).

Oldukça kapsayıcı bir yayın politikası izleyen ve *Kürdistan* gazetesinden farklı olarak geniş bir yazar kadrosu olan KTTG, farklı kesimlerden yazarların görüşlerine yer vermiştir. Farklı politik eğilimleri ve farklı sermaye biçimleriyle ön plana çıkan Süleymaniyeli Tevfik (Pîremêrd), Seyid Abdülkadir, Babanzâde İsmail Hakkı, Molla Said-i Kurdî, Süleymaniyeli Seyfullah, Halil Hayali (Xelîl Xeyalî), Ahmet Cemil, Malatyalı Bedri gibi birçok Kürt elit bu gazetede yazılar yazmıştır (Bozarslan, 1998: s. 20-22).[77] KTTG, Kürdistan ve Osmanlı'ya dair birçok haber, telgraf ve okuyucu mektuplarına yer vermiştir. İmparatorluğun Kürt bölgelerinden gönderilen bu telgraf ve mektupların bir kısmı halk tarafından, bir kısmı da KTTC'nin şubeleri tarafından yazılmıştır. Öte yandan, bazı aşiret reislerinin yeni rejime yönelik övgüleri de gazetede yer almıştır (Koç, 2021: s. 69).

KTTG'nin ilk sayısında yayımlanan bildiride, gazetenin ve KTTC'nin amaçları ortaya konulmuştur. Bu amaçlar arasında şeriatın hükümlerine dayanan Kanun-i Esasi ve Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması, Kürtlerin modern eğitim ihtiyaçlarının giderilmesi, diğer yurttaşlarla özellikle de Ermenilerle uzlaşmanın sağlanması,

[77] Politik ve toplumsal konumu birbirinden farklı yazarlara gazetede yer verilmesinin sebepleri arasında; gazetenin hem özgürlüklerin kısmen genişletildiği II. Meşrutiyet döneminde çıkmış olması hem sürgünde değil, İstanbul'da basılması hem de bir ailenin yayın organı olarak değil, bir cemiyetin yayın organı olarak faaliyet yürütmüş olması gösterilebilir (Yalçın, 2021: s. 88).

herhangi bir halkın diğer bir halk üzerinde herhangi bir ayrıcalığa sahip olmaması, illere geniş yetki verilmesi suretiyle ülkenin uygarlık ihtiyaçlarına daha uygun bir biçimde yönetilmesi yer almaktadır (Bozarslan, 1998: s. 3). Cemiyetin siyasi, ekonomik ve kültürel amaçlarının ortaya konulduğu bu bildiride, meşrutiyet ve özgürlük çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun birliği, Kürt milletinin[78] Osmanlı'daki diğer milletlerle eşit olması, Kürdistan bölgesine bir çeşit âdem-i merkeziyet tanınması dile getirilmiştir. Osmanlı bağlamında Kürtlerin önemini vurgulayan, istibdat rejimine eleştiri, anayasal rejime ise övgü getiren birçok yazı KTTG'de kaleme alınmıştır. KTTG'nin yazarlarında, Kürt kimliğindense, Müslüman ve Osmanlı kimlikleri daha baskın olmuştur. Osmanlı bağlamında Kürtlerin öneminin vurgulandığı, ayrılıkçı milliyetçi fikirlere karşı Osmanlıcılık fikrinin savunulduğu KTTG'deki makalelerde, Osmanlılık Kürtlüğü tamamlayan, ona anlam veren bir kimlik olarak nitelenmiştir (Aksoy, 2021: s. 4).

Gazetenin dokuz sayısına genel itibariyle bakıldığında, Osmanlı'nın toprak bütünlüğü ve Kanun-i Esasi'nin korunması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, Kürtlerin eğitim, modernleşme ve diğer gereksinimlerinin karşılanması gibi meseleler hakkında yazılar yayımlanmıştır (Koç, 2021: s. 71). Ayrıca, Kürtlerin kültürel ve dilsel mirasına sahip çıkan, toplumsal özelliklerini, tarihten gelen farklılıklarını ortaya koymak ve yaymak niyetinde olan ve dil temelli bir milliyetçilik doğrultusunda hareket eden KTTG yazarları, Kürtler için daha çok kültürel talepler dile getirmiştir. Kürt milliyetçiliğinin ilk evresi olan bu süreçte ayrılıkçı siyasi istekler dile getirilmemiştir. Bir etnik topluluğa kendini ait hissetme duyarlılığına ya da bilincine sahip bazı KTTG yazarları, Kürt, Kürtçe ve Kürdistan vurguları, Kürtler adına dilsel ve simgesel bir temsil oluşturduklarını göstermektedir.[79]

Kürtlerin yazgısını, "görkemli" geçmişe geri dönmekte değil, onun modern döneme uygun ve dönüşmüş şartlar altında yeniden yaratmakta gören KTTG'nin

[78] Osmanlı İmparatorluğu'nda millet sözcüğü dini topluluklar için kullanılan teknik bir terimdi; bunlar bazen "*milleti-i hâkime"* olarak adlandırılan Müslümanlar, Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Modern milliyetçi fikirlerin Osmanlı'da gelişmesiyle millet, etnik bir topluluğu belirtmek için kullanılmıştır (Lewis, 2000: s. 62). KTTG yazarları ekseriyetle millet kavramını modern anlamından uzak bir biçimde, bir ulusu karşılamaktan çok dini bir cemaati belirtmek için kullanmıştır.

[79] Anthony D. Smith milliyetçiliğin simgesel temsilinin ortak özel bir adla başladığını düşünür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Smith, 2013: s. 18).

kültürel milliyetçi yazarları, Kürtlerin (ya da Osmanlı'daki diğer etnik toplulukların) kendi devletlerinin olması kaygısını taşımamış ya da en azından bunu ortaya koymamış, ancak, Osmanlılığın önemli bir unsuru olarak gördükleri Kürtlerin, kültürel birliğinin ve tarihlerinin bilincinde olan, kendi anadilinde eğitim-öğretim görme hakkına ve olanağına sahip bir halk olması gerektiğini düşünmüşlerdir. Belirli bir toprağa ya da anavatana, etnik kökene ve kültüre dayanan bir Kürtlük tahayyülleri olsa da Babanzâde İsmail Hakkı ve Said-i Kurdi gibi kültürel milliyetçi elitler, Kürtlüğü, Osmanlılığa ve Müslümanlığa bağdaştırmış ve bunlara içkin bir şekilde düşünmüşlerdir (Kutlay, 2021: s. 244). Milliyetçiliklerin çoğunda olduğu gibi, KTTG'nin kültürel milliyetçilerinde de güçlü halkçı ve romantik öğelerin baskın olduğu görülmektedir (Smith, 2013: s. 55). Nitekim, Kürtlerin kahramanlıklarına ve Kürdistan'ın dağları, nehirleri ve bereketli topraklarına yapılan vurgu ve bunlar üzerinden oluşturulan şiirsel manzaralar, gazetenin dokuz sayısında belirgin bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

2.4.4. Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1910)

KTTC'nin ve bölgedeki Kürt kulüplerinin kapatılması, Kürt sosyo-politik yaşamının gelişim sürecini durduramamıştır (Celil, 2013, s. 71). Nitekim, KTTC'nin dağılmasından sonra Said-i Kurdî ve Emin Ali Bedirxan gibi isimler 1910'da *Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti* (KNMC) adıyla yeni bir cemiyet kurmuşlardır.[80] KTTC'nin bazı eski üyeleri, birkaç Kürt milletvekili ve 1909'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu'na dönen *Kurdistan* gazetesinin kurucusu Mikdad Mithat Bedirxan, Abdurrahman Bedirxan ve eski İTC üyesi Abdullah Cevdet gibi önemli Kürt elitler, KNMC'nin kurucuları arasında yer almıştır.[81] KTTC'nin eğitimle ilgili beklentilerini tamamlayan KNMC (Bajalan, 2010: s. 123), nizamnamesinin ikinci maddesinde asıl amaçlarının; "Osmanlı anavatanının bütün evlatları arasında eğitim nimetlerinden en mahrum bırakılmış olan" Kürtler arasında eğitim ve sanayiyi yayıp geliştirmek olduğunu bildirmiştir. KNMC'nin nizamnamesinin üçüncü maddesinde ise, öncelikle

[80] KNMC'nin yanı sıra 1912 yılında *Kürdistan Muhibban Cemiyeti*, *Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti*, *İrşad* ve *İrtika Cemiyeti* gibi bir dizi cemiyet daha kurulmuştur (Ulugana, 2022: s. 287).
[81] KNMC'nin diğer üyeleri ise şöyledir: Erzurum Mebusu Seyfullah Bey, Hakkâri Mebusu Taha Efendi, Van Mebusu Tevfik Bey, Bedirxanzâde Kâmil Bey, Genç Mebusu Mehmet Efendi, Mir Seyfettinzâde Hüseyin Avni Bey, Miralay Mahmut Sami Bey, Mısr-ı Mahkeme-i Şer'iyede muvazzaf Diyarbakırlı Mehmet Faik Efendi, Halil Hayali Efendi ve Kurdîzâde Ahmet Ramiz (Tunaya, 1986: s. 215).

İstanbul'da Kürt çocukları için bir okul kurmayı, sonrasında Kürtlerin meskûn olduğu köy ve kasabalarda okullar açmayı hedeflemiştir (Tunaya, 1986: s. 214).

Bu hedef doğrultuda 1910'da İstanbul'da Abdurrahman Bedirxan yönetiminde *Kürt Meşrutiyet Mektebi* (*Mekteb-i Meşrutiyet*) adıyla bir okul açmıştır (Celil, 2013: s. 69). KTTC gibi bu cemiyette de güçlü Osmanlıcı ve meşrutiyet yanlısı bir karaktere sahip olmuştur (Bajalan, 2021: s. 105). Kürtçe eğitim ve öğretimin önemli savunucularından biri olan Babanzâde İsmail Hakkı'nın eğitim bakanı olmasının da etkisiyle *Kürt Meşrutiyet Mektebi* hükümet tarafından desteklenmiştir.[82] İstanbul Kürtlerinin hayatında önemli bir gelişme olan bu okul, dönemin İstanbul basını, özellikle Ermeni gazetelerinde geniş yer bulmuştur. Diğer okullar için hazırlanan eğitim programıyla uyumlu bir programa sahip *Kürt Meşrutiyet Mektebi*, Kürt çocuklarının genel eğitim aldığı bir kurum olmuştur. Başlangıçta sadece otuz öğrencisi bulunan bu okul, zamanla öğrenci sayısını arttırmıştır. KNMC, Kürtlerin meskûn olduğu yerlerde de okullar açmayı amaçlamış, ancak hem hükümetin karşılarına çıkardığı engeller hem de diğer (ders verecek öğretmen eksikliği gibi) zorluklar nedeniyle amaçlarını yerine getirememiştir (Celil, 2013: s. 69-70).

Kürdistan'da açılacak şubeler için bir nevi pilot okul olan *Kürt Meşrutiyet Mektebi* (Demir, 2010: s. 77), başlangıçta hükümet tarafından desteklenmiş olsa da İstanbul'da giderek gerginleşen siyaset atmosferinin kurbanı olmuştur (Bajalan, 2021: s. 105). Süreyya Bedirxan 1917 yılında yazmış olduğu bir yazıda; KNMC'nin Kürtlerin aydınlanması amacıyla Kürdistan'da okullar açmayı hedeflediğini, ancak İTC yönetimi KNMC'nin eğitim amacıyla değil, Kürt milliyetçi ve ayrılıkçı hareketi hazırlamak için kurulduğunu iddia etmiştir. Yazar, İTC hükümetinin KNMC ve *Kürt Meşrutiyet Mektebi*'nin kapanmasında doğrudan olmasa da dolaylı yoldan etki ettiğini belirtmiştir (akt. Malmîsanij, 2002: s. 14-15). Nuri Dersimi, KNMC ve *Kürt Meşrutiyet* Mektebi'nin hükümet tarafından kapatılmış olduğunu, bu durumun kendisi ve arkadaşları arasında "büyük bir milli his" doğurmuş olduğunu aktarmıştır (Dersimi, 1992: s. 32-33).

[82] Söz konusu destek için bkz. (Malmîsanij, 2011: s. 77-78).

Bajalan, KNMC ve *Kürt Meşrutiyet Mektebi* destekçilerinin Osmanlı siyaset alanında yer alması nedeniyle, KNMC'nin bir Kürt milliyetçi kuruluşundan çok "Jön Kürtlerin", Kürt aydınlanmasını sağlama projesinin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini söyler. Cemiyetin Kürtlerin modern dünyanın gerisinde olduğu ve modern yaşama ayak uydurmanın gerekliliği doğrultusunda bir program hazırlamış olması, Bajalan'a göre (2010: s. 124), milliyetçi amaçları olduğunu göstermez. Ancak, her ne kadar ayrılıkçı milliyetçi bir politika doğrultusunda hareket etmese de KNMC'nin kendinden önce kurulan KTTC gibi kültürel milliyetçi bir örgüt olduğu söylenebilir. Nitekim, ulusal yayın dili ve eğitim meselesi hem KTTC için hem de KNMC için merkezi önem taşımıştır.

2.4.5. Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti (1912)

Jön Türk rejiminin Türkleşme/merkezileşme politikaları, Kürtlerin meşrutiyetin ilanından sonra kısmi özgürlük havasından yararlanarak yerel birçok etkinliğe girişmesi,[83] sonrasında KTTC ve KNMC'nin dağıtılması, Kürt elitlerin İTC'den uzaklaşmasına neden olmuştur.[84] Türkçülüğün bir devlet politikası olarak Türk entelijansiyası ve öğrenciler arasında popülerlik kazanmaya başlaması, İTC yönetiminin iç ve dış politikadaki başarısızlıklarının yaratmış olduğu siyasi kriz, 1908'den sonra yüksek öğrenime başlayan yeni nesil Kürtleri de etkilemeye başlamıştır (Bajalan, 2010: s. 125-126). 1912'ye gelindiğinde, 1908 Jön Türk Devrimi'nin imparatorluğun çöküşünü durdurmada ve etnik gruplar arasında uyumu sağlamada başarısız olduğunun anlaşılması, Bajalan'a göre (2021: s. 118), yeni nesil Kürt elitleri ulusal kalkınma ve ulusal aydınlanma yolunda kendi yollarını çizmek zorunda bırakmıştır.

O dönem Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan İranlı bir anayasacı olan Ebulgasim Lahûtî 1922'de bir Sovyet dergisinde yazdığı bir rapor Bajalan'ın görüşlerini doğrulamaktadır. Lahûtî'ye göre (2007: s. 172-173), Jön Türklerin "ırkçı pan-Türkist politikaları" "Jön Kürt" akımını doğurmuştur. Yazara göre, Jön Türklerin Türkçü

[83] Abdülselam Barzani'nin 22 Kasım 1909'daki başkaldırısı için bkz. (Kutlay, 2021: s. 246).
[84] KNMC'nin kapatılmasında sonra Bedirxan ailesinden birçok kişi "modern fikirler" yaymak ve okul kurmak için memleketleri Cızîrê Botan'a gitmişlerdir. Burada kısmen Kürt özerkliği fikrini yaymayı ve Kürtler arasında etnik bir kimlik yaratma bilinci geliştirmeyi amaçlamıştır (Klein, 2014: s. 224-225).

eğilimi, Arnavut, Arap ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer milletleri arasında milli uyanışın ortaya çıkmasına neden olmuş, İstanbul'da öğrenim gören birçok Kürt gencinin "Kürtçü" olmasına yol açmıştır. Lahûtî, Kürt gençlerinin amacının imparatorluktan otonomi talep etmek olduğunu söylese de, bu talebi tüzüklerinde ya da yayın organlarında belirtmemişlerdir. İstanbul'un politik alanındaki tartışmalara dahil olan yeni nesil Kürt entelijansiyası, hem giderek daha belirgin hale gelen Türk milliyetçiliğinden hem de Ermeni milliyetçiliğinden etkilenmiş ve onlara bir karşılık olarak gelişmiştir. O dönem öğrenci olan Celadet Ali Bedirxan,[85] Nuri Dersimi, Ekrem ve Kadri Cemilpaşa[86] gibi Kürt eyleyicilerinin anıları, 1910'larda giderek egemen hale gelen Türk milliyetçiliğine karşı tepkilerin, aynı zamanda, Kürt milliyetçi duygularını beslediğini doğrulamaktadır (Bozarslan, 2017: s. 93).

"Osmanlı milleti" fikrinin yerini giderek "Türk milleti" fikrine bıraktığı bir dönemde, bazı Türk milliyetçileri "Kürt" ve "Kürdistan" sözcüklerinin kullanılmaması için çaba göstermişlerdir. Dönemim bazı Osmanlı gazetelerinde, Kürtçe diye bir dilin bulunmadığını, Kürtlerin kendilerinden "daha kuvvetli ve şerefli" bir unsura katılmaları yükselme ve olgunlaşma sayılması gerektiği yazılmıştır (Malmîsanij, 2002: s. 16-17). Osmanlı siyaset alanında huzursuzluğun ve kutuplaşmanın arttığı, hükümetinin daha otoriter hale geldiği 1912 yılında, eski nesil giderek İTC yanlısı ve karşıtı şeklinde hizipleşmeye başlamıştır. Osmanlı siyaset alanında yaşanan tüm bu gelişmeler bağlamında, II. Meşrutiyet'ten sonraki döneme denk gelen yeni nesil elitler,

---

[85] 1910'da öğrenci olan Celadet Bedirxan, Kırım Tatarlarından İsmail Gaspıralı'nın Türkçülük üzerine verdiği bir konferans hakkında şunları söylemektedir: *"Gasperenski Efendi, İstanbul ahalisince anlaşılması müşkül bir Türkçe ile uzun bir konferans verdi. Mütemadiyen Türk'ten ve gayri Türk'ten bahsediyordu. Konferans bittiği zaman benim ve arkadaşlarımın anlayabildiğimiz şundan ibaretti: Herkes Türk'tür, Türkiye'de Türk'ten başka milli anasır (unsur) yoktur ve olmamalıdır. Bilmem nasıl bir tesadüfün eseri idi, o gün aramızda hiçbir Türk talebe yoktu. Benden başka diğer bir Kürt, bir Çerkez, Bir Arnavut, bir Gürcü ve bir de Rum arkadaşlarımız vardır. Ertesi gün mektepte aynı arkadaşlar bir araya geldiğimiz zaman, Gasperenski efendinin konferansı mevzubahis oldu. Meşrutiyet devri ile birdenbire inkişaf eden (keşfedilen) müsavat-ı hukuk (hukuki eşitlik) ve her türlü şahsi, unsuru ve mezhebi hürriyet fikriyle süratle temasa gelen genç dimağlarımız Gasperenski efendinin nazariyatını kabul edemiyordu. Bu nazariyat bize pek aykırı gelmiş, maneviyatımızı adeta isyan ettirmiş idi... Gasperenski efendinin konferansının bende yapmış olduğu aksülamel (reaksiyon) ile olacak mezkûr (söz konusu) gazetede Kürtlüğü ve Kürdistan'a dair bir makale neşrettim. Bunda Kürtlüğün tarihinden, ırkından, vatanından ve hususiyetlerinden bahseyledim."* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bedirxan, 2019: s. 32-33).

[86] Jön Türk Hükümeti'nin "Türklük ve Turancılığı devletin şuuru" yaptığını söyleyen Kadri Cemilpaşa, "milliyetlerini ortaya koymak lüzumunu hissederek milli teşekküller" meydana getiren Kürtlerin, *Hêvî* cemiyetini böyle bir ortamda kurmuş olduklarını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Silopî, 2014: s. 41).

Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmaya başlamışlardır (Bajalan, 2021: s. 109). Dönemin yeni nesil elitleri arasında yer alan Kadri Cemilpaşa, Osmanlı hükümetinin, İmparatorluktaki tüm etnik ve dini grupları kapsayan Osmanlıcılık fikrinden, Türklerin diğer uluslardan daha üstün olduğunu savunan Türkçülük fikrine kaymasının, Araplar, Arnavutlar ve Kürtler arasında milliyetçi bir habitusun ortaya çıkmasında etkili olduğuna dikkat çekmiştir (Silopî, 2014: s. 41).

Kürt entelijansiyasının sosyal, kültürel ve siyasi faaliyetlerine aktif bir şekilde katılan Kürt öğrenciler, Osmanlı payitahtında Kürtlerin düzenlemiş oldukları gösterilere, toplantılara ve mitinglere aktif katılmışlardır. Kürt entelijansiyasının öğrencilerle geliştirmiş olduğu sürekli ilişkiler, gençliğin Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmasını hızlandırmıştır (Celil, 2013: s. 73). Gençlerin Kürt milliyetçiliği alanına dahil olması, hükümete karşı âdem-i merkeziyetçi muhalefetle bağlantıları olan Dr. Abdullah Cevdet, Mevlanzâde Rıfat ve Lütfi Fikri gibi bazı eski kuşak modern Kürt elitlerinin onayıyla gerçekleşmiştir.[87] Bunun nedeni, yeni nesil elitler üzerinden toplumsal sermaye edinerek, Kürt milliyetçiliği alanında bir miktar siyasi etki kazanma fırsatı sezmiş olmalarından kaynaklanmış olabilir (Bajalan, 2021: s. 116).

Kürt öğrenciler, Avrupa düşünce okullarıyla kurdukları entelektüel ve duygusal temaslar, giderek popüler hale gelen Türk milliyetçiliğine duydukları tepki, onlarda Kürt milliyetçiliğine eğilim göstermelerine ve kısmi bir radikalleşme eğiliminin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler neticesinde 1912 yılının başlarında İstanbul'da *Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti* (bundan sonra *Hêvî* (*Umut*) olarak anılacaktır) ortaya çıkmıştır. Milliyetçiliğin *illusio*'suna kapılan yeni nesil elitler, Kürt milliyetçiliği alanının özgül çıkarların amaçlanmaya değer olduğunu inanarak, alana *Hêvî* ile dahil olmuşlardır.

İstanbul'da Tarım Fakültesi'nde (Halkalı Ziraat Koleji) okuyan bir grup öğrenci tarafından kurulan *Hêvî*, hükümetten cemiyet kurma iznini aldıktan sonra üye

[87] İTC'nin merkezileşme politikalarına, siyasi, ekonomik ya da kültürel nedenlerle karşı çıkan bazı Kürt aydınlar, gitgide adem-i merkeziyetçi muhalefete kampına kaymışlardır. Kuruluşunda ve sonrasında İTC'yi desteklemiş olan Dr. Abdullah Cevdet, Seyyid Abdülkadir, Şerif Paşa, Mevlanzâde Rıfat ve Lütfi Fikri gibi birçok isim, bu dönemde İTC'ye yönelik muhalefetin başını çekmiştir (Malmîsanij, 2002: s. 17).

kabulüne başlamıştır. Aralarında Kadri Cemilpaşa, Ömer Cemilpaşa, Ekrem Cemilpaşa, Memduh Selim, Van Milletvekili Tevfik Bey'in oğlu Fuat Temo ve Diyarbakırlı Cerrahzâde Zeki gibi Kürt öğrencilerin olduğu *Hêvî,* kısa bir sürede iki yüz üyeye ulaşmıştır. *Hêvî*'nin ilk genel sekreteri Mekteb-i Mülkiye'de öğrenci olan Ömer Cemilpaşa iken, sonrasında bu görevi Memduh Selim yürütmüştür (Bajalan, 2010, s. 128-129). *Hêvî* bir öğrenci oluşumu olarak nitelendirilse de kadroları arasında Kemal Fevzî, Halil Hayalî, İhsan Nuri, Law Reşid, Müküslü Hamza ve Abdürrahim Rahmi Hekkâri gibi pek çok aydın, asker ve sivil Kürt yer almıştır (Ulugana, 2022: s. 287).[88]

Hêvî'nin tüzüğünün ikinci ve üçüncü maddesinde cemiyetin amaçları açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Bu amaçlar arasında; Kürt öğrenciler arasında ilişkilerin gelişmesini sağlamak, Kürt dili ve edebiyatı ile ilgili çalışmalar yapmak, İstanbul'a gelecek Kürt öğrencilerine ve ekonomik durumu iyi olmayan öğrencilere yardımcı olmak ve Kürtlerin bilimsel ve toplumsal ilerlemesini sağlamak yer almıştır. Cemiyet tüzüğünün üçüncü maddesinde ise; vilayetlerde şubeler açmak, Kürtçe ve Türkçe dergi çıkarmak, modern okullar kurmak için çalışılacağı vurgulanmıştır. Cemiyetin amacının salt toplumsal ve bilimsel olduğu, siyaset alanının dışında yer alacağı tüzüğün dördüncü maddesinde belirtilmiştir (Bayrak, 1993: s. 84). *Hêvî* tüzüğündeki amaçlar doğrultusunda; Ağustos 1912 ile Eylül 1914 tarihleri arasında; *Roji Kurd, Hetawî Kurd* ve *Yekbûn* gibi üç gazete çıkarmış, Lozan, Cenevre, Münih ve Erzurum gibi bazı şehirlerde şubeler açmıştır. Babanzâde Cemal'in Bağdat'ta çıkarmış olduğu *Bang-i Kurd* gazetesiyle de iletişim halinde olan *Hêvî*, İstanbul'da yoksullar ve okuma yazma bilmeyenler için bir danışma merkezi açmıştır. 1914 öncesi İstanbul'da kurulan tüm Kürt cemiyetlerinin en uzun ömürlüsü ve en aktif örgütü olduğunu kanıtlamış olan *Hêvî* (Bajalan, 2010: s. 129), Birinci Dünya Savaşı başlarında ortaya çıkan çok yönlü baskılar ve cemiyetin üyelerinin tümünün Osmanlı ordusuna katılması sebebiyle faaliyetlerine geçici olarak ara vermiştir (Celil, 2013: s. 75).[89]

---

[88] Kadri Cemilpaşa, Arvaslı Şefik (Seyyid Şefik Arvasi), Babanzade Aziz, Asaf Bedirxan gibi pek çok kişi *Hêvî*'nin üyeleri arasında olduğunu söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Silopî, 2014: s. 43)

[89] Birinci Dünya Savaşı sonrası yeniden kurulan *Hêvî*, Ankara Hükümeti tarafından 1922'de kapatılmıştır. Malmîsanij savaş öncesini Birinci Dönem *Hêvî* (1912-1914), savaş sonrasını ise İkinci Dönem *Hêvî* olarak adlandırmıştır (Malmîsanij, 2002: s. 11).

Hêvî, öncüllerinden daha radikal "Kürtçü" politikalar doğrultusunda hareket etmiştir. Nitekim, KTTC ve KNMC gibi cemiyetler Osmanlıcılığı vurgulamışken, *Hêvî* özellikle "Kürt çıkarlarına" odaklanmıştır. *Hêvî* ile öncülleri arasındaki ideolojik farklılık, "Kürt meselesine" ve Kürtlüğe yapılan vurgunun daha fazla olmasıydı. *Hêvî*'nin öncülleri olan cemiyetler köklü Kürt elitleri tarafından yönetilmişken, *Hêvî* ise gerontokrasiye dayalı Kürt toplumunda, tam aksi yönde bir gelişme olmuştur. Kürt gençlerinin örgütlü bir güç olarak Kürt milliyetçiliği alanına dahil olması, alanda daha radikal bir milliyetçilik anlayışının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. *Hêvî,* Osmanlıcılığı reddetmemiş ve kendinden önceki Kürt cemiyetlerinin Kürtleri "aydınlatma" ve "eğitme" gibi elitist amaçlarını benimsemiş olsa bile, onlardan farklı bir yaklaşım benimsemiştir. *Hêvî* için Kürtlerin "aydınlanması" Kürtleri daha iyi birer Osmanlı vatandaşı yapmanın bir aracı olmaktan ziyade başlı başına amaç olmuştur. Nitekim, *Kurdistan* gazetesi, KTTC ve KNMC için Kürtlük, Kürtlerin Osmanlı ve İslami kimliğine bağlıyken, *Hêvî* Kürtlerin ayrı bir kimlik olarak tanımlanmasını daha çok vurgulamıştır. *Hêvî* ile Kürtlük artık ikincil bir kimlik değil, Osmanlıcılıktan bağımsız bir kimlik olarak tanımlanmıştır (Bajalan, 2021: s. 117-118).

Hêvî ile Kürt milliyetçiliği alanında görülen bu radikalleşme eğilimi yeni nesil elitlerle eski nesil elitleri karşı karşıya getirmiştir. Nitekim, *Hêvî*'nin 1913'teki kongresinde genel sekreter sıfatıyla Memduh Selim yapmış olduğu konuşma, Kürt milliyetçiliği alanındaki hâkim eğilimin sorgulanmaya başladığını göstermektedir (Bajalan, 2010, s. 129-131). Kadri Cemilpaşa'nın aktardığına göre, Diyarbakır Milletvekilleri Pirinçizâde Fevzi (bağımsız) ve Pirinçizâde Zülfü (İTC), Genç Milletvekili Muhammed Bey (İTC), cemiyetle yakın temas içinde olan Şükrü Sekban gibi isimlerinde yer aldığı kongreye Memduh Selim ve Ziya Vehbi'nin yapmış oldukları konuşma damga vurmuştur. *Hêvî*'nin genel sekreter sıfatıyla kongreye katılan Memduh Selim yapmış olduğu konuşmada; "yaşlıları" (eski nesil elitleri) milli meseleye gerekli önemi vermediklerini öne sürerek eleştirmiş, Diyarbakır Milletvekili Fevzi Bey ise, gençlerin siyaset yerine kendi dersleriyle ilgilenmeleri gerektiğini söylemiştir. Ancak, Memduh Selim bu karşı çıkışı reddetmiştir. Fevzi Bey, kongrede Ziya Vehbi'nin Ehmedê Xanî'nin Kürtlerin övgüsüne dair *Mem û Zîn*'deki meşhur kasidesini okumasını Ziya Vehbi'nin Kürtlerin bağımsızlığını istediği anlamına geldiğini iddia etmiş, Fevzi Bey'in bu açıklamasından sonra Şükrü Sekban itiraz

ederek, yaşlıların milli meseleye ilgisizlikleri nedeniyle gençlerin siyasetle uğraştıklarını belirtmiştir (Silopî, 2014: s. 52).

Pirinçizâde Fevzi gibi eski nesil elitler, öğrencilerin aktivistliğini eleştirirken, *Hêvî* üyeleri, eski nesil elitlerin "milli soruna" karşı (özellikle de Türkçülüğün giderek etkinliğini siyaset alanında gösterdiği bir dönemde) kayıtsız kalmalarını eleştirmiştir. Ancak, *Hêvî*, salt Türkçülüğe bir tepki olarak ya da Kürtlerin Osmanlı siyaset alanından tamamen yabancılaşmasının sonucunda ortaya çıkmamış, Kürt milliyetçiliği alanındaki rekabet mücadelesinin ve "uygun bir ulusal liderlik sorunun" da etkisiyle etkinlik kazanmıştır. Nitekim, Kürtlerin sorunlarını çözme ve Kürtleri "aydınlatma" görevi "ulusal liderlere" düştüğünü ileri sürüldüğü için, bu "ulusal liderlerin" kim olacağı önemli soru olarak ortaya çıkmıştır. *Kurdistan* gazetesi, KTTC ve KNMC için bu sorunun cevabı, en azından örtük olarak, eğitimli ve aydınlanmış Kürt ileri gelen sınıfları olmuştu, ancak *Hêvî* için gençliğin önemi ve rolü belirtilmiştir (Bajalan, 2021: s. 113-114). Nitekim, *Rojî Kurd* editörleri, Kürtlüğün sorumluluğunu Kürt gençliğine vermişlerdir (Veroj, 2020, s. 39).

Köklü Kürt elitlerinin (özellikle hükümetle bağlantısı olanların) güçlü bir "ulusal liderlik" sağlamadaki başarısızlığı, Kürt gençlerinin Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmalarına ve gençlerin kendilerini "karşı elit" olarak alanda konumlandırmalarında etkili olmuştur (Bajalan, 2021: s. 116). Kürt milliyetçiliği alanındaki otoriteyi elinde tutan, kendi istek ve çıkarlarına uygun bir şekilde oyunun devamını sağlayarak konumlarını korumayı ve yükseltmeyi amaçlayan eski nesil elitler, muhafaza stratejilerini benimseyerek, ortodoksinin, yani oyunun mevcut şekilde kalmasını istemişken, Kürt milliyetçiliği alanındaki konumların hiyerarşisinin geçerliliğini sorguladıklarından dolayı heretik olarak adlandırılabilecek, alan içerisinde dışlanmaya çalışılan ve daha alt konumlar da yer alan yeni nesil elitler, alandaki otoriteye ele geçirmek ve alanın kurumsal ve simgesel sınırlarını genişletmek için mücadele içerisinde olmuşlardır.

Hêvî üyeleri, toplumsal köken açısından eski kuşak elitlerden çok farklı olmamıştır. Nitekim, Bedirxanîler, Babanlar, Cemilpaşalar ve diğer önemli Kürt ailelerinden gelen genç erkeklerin Kürt milliyetçiliği alanının itici gücü olmaya devam

etmiş olması, toplumsal kökenin ve ayrıcalıklı aile bağlarının alandaki elit dolaşım sürecinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Bajalan, 2021: s. 117). Ancak alt ve orta sınıflardan gelen yeni elitlerin de katkısıyla, Kürt milliyetçiliği alanındaki hâkim konumların soylu aileler dışındaki kişilere daha fazla açılmıştır. Nitekim, Kürt milliyetçiliği alanında etkin ve saygın bir konum elde edebilmede toplumsal köken önemli olsa da eğitim sermayesinin de güçlü bir konuma ulaşmada giderek önem kazanmaya başladığı söylenebilir. Nitekim, bu dönemde Kürt toplumunda daha alt sınıflarından gelen kişilerin eğitim yoluyla Kürt milliyetçiliği alanında giderek ön plana çıktıkları görülmektedir.

Osmanlı payitahtında değişik yüksek öğrenim kurumlarında okuyan Kürt öğrencilerin sayılarının giderek artması,[90] Kürt milliyetçiliği alanında bir elit sirkülasyonuna (yeni nesil elitlerin yükselişine ve geleneksel liderlerin gücünde bir düşüşe) neden olmuştur (Alakom, 2011: s. 94). Tüm bu gelişmeler, Kürt milliyetçiliği alanı içerisinde geleneksel-modern, genç-yaşlı, üst sınıf ailelerden gelenler-alt ve orta sınıf ailelerden gelenler gibi yarılmaların oluşmaya başlandığını göstermektedir. Ancak Kürt milliyetçiliği alanında elitler arasında görülen yarılmalara ve yeni nesil Kürt elitlerin kısmi radikalleşme eğilimlerine rağmen, *Hêvî* özerklik ya da bağımsızlık gibi siyasi milliyetçi bir rotaya sapmamıştır.

Yeni nesil milliyetçi Kürt elitler, Osmanlı toplumunda sosyalleşmelerine, Osmanlı kurumlarında eğitim almalarına ve Osmanlı payitahtında yaşamalarına rağmen, eski kuşak elitlerden farklı olarak Osmanlı bürokrasisinde ya da mesleklerinde görev almamış, bu durum onların Osmanlıcılık fikrinden uzaklaşmalarına, "Kürtçülük" fikrine daha yakın olmalarına neden olmuş olabilir. Ancak, daha çok şehirli Osmanlı-Kürt elit kesimin çocuklarından oluşan *Hêvî'*nin kurucuları, mezun olduktan sonra Osmanlı siyasi ve bürokratik alanına dahil olmayı ummuş, bundan dolayı kendinden önceki Kürt cemiyetleri gibi ekseriyetle "aydınlanma" ve "eğitim" meselesine odaklanmıştır (Bajalan, 2021: s. 117). Nitekim, kendinden önceki Kürt cemiyetleri gibi bir Kürt ulus devleti kurmayı amaçlamamış olan *Hêvî*, Kürtlerin bağımsız olması veya ayrılması yönünde milliyetçi bir ajitasyon

[90] O dönem İstanbul'da öğrenim gören Kürt öğrencilerin sayısı Nuri Dersimi'ye göre 150 civarındaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Dersimi, 1992: s. 40),

yapmadığı görülmektedir (Özoğlu, 2017: s. 151). Kendinden önce kurulan KTTC gibi elit bir cemiyet olan *Hêvî*'nin Kürtçülüğü ayrılıkçı siyasi milliyetçilikten ziyade, kültürel bir milliyetçilik anlayışıyla sınırlı kalmıştır.

Hêvî'nin kültürel milliyetçiliği, başlı başına Osmanlı karşıtı ve hatta Türk karşıtı olmamakla birlikte, *Hêvî*'yi Osmanlı siyasal alanında merkeziyetçi İTC karşısında âdem-i merkeziyetçi muhalefete yakınlaştırmıştır. *Hêvî* üyeleri, Osmanlı hükümetiyle "sessizce" iş birliği yapmak isteyen Pirinçizâde Fevzi gibi kişilerle, bir Kürt ulus devletinin kurulması gerektiğini düşünen Abdurrezzak Bedirxan gibileri kapsayan Kürt siyaset uzamının ortasında yer alan kendine özgü bir Kürtlük anlayışı geliştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu elitinin ortak kültürüyle doğup büyümüş yeni kuşak milliyetçi Kürt elitlerinin ortada kaldığını ve açmazlarının olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, *Hêvî'*yi örgütlü siyasi milliyetçi hareketin gelecekteki liderleri için bir eğitim alanı veya "orta yol" olarak görmek yerinde olacaktır. Nitekim, *Hêvî*'nin birçok üyesi, sonraki siyasi Kürt milliyetçi örgütlerinde önemli konumları işgal edeceklerdir. *Hêvî*'nin kültürel milliyetçiliğini 1918 sonrası dönemin siyasi milliyetçiliğine giden önemli bir evre olarak görülebilse de böyle bir yorum teleolojiktir. Zira, Bajalan'ın da işaret ettiği gibi, ayrılıkçı siyasi milliyetçiliğe geçiş önceden tahmin edilen bir sonuç olarak görülmemeli ve Kürt kültürel milliyetçiliği, Kürt siyaset alanında "üçüncü yol" olarak değerlendirilmelidir. Nitekim, *Hêvî* üyelerinin Abdürrezzak Bedirxan'la birleşmek için herhangi bir çaba içine girmediği görülmektedir (Bajalan, 2021: s. 119-120).[91] Dolayısıyla Kürt milliyetçiliği alanında radikal bir hat ortaya koyan *Hêvî,* Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim olarak kabul edilen Osmanlıcılık fikrinin sınırları içinde kalmıştır (Bajalan, 2010: s. 134). Cemiyetin yayınları incelendiğinde, *Hêvî*'nin selefleri gibi zımni bir sözleşme ya da hâkim eğilim olan Osmanlıcılık fikrini savunduğu daha iyi anlaşılacaktır.

2.4.5.1. Rojî Kurd Dergisi (1913)

[91] *Hêvî* kuşağı, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı siyaset alanın parçalanması ve Wilsoncu (ve Leninist) "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesine dayalı uluslararası düzenin ortaya çıkmasıyla birlikte, tam anlamıyla siyasal milliyetçiliği benimsemiştir (Bajalan, 2021: s. 120).

*Hêvî'*nin yayın organı olarak 6 Haziran 1913 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına başlayan, "Kürt Güneşi/Kürt Günü" anlamına gelen *Rojî Kurd*, ilk Kürtçe dergi olma özelliğiyle bilinmektedir. Kürt milliyetçiliği alanının şekillenmesinde ve Kürt milliyetçi eyleyicilerinin ideolojik eğitiminde ve Kürt milletinin söylemsel inşasında büyük bir öneme sahip olan *Rojî Kurd*, Osmanlı siyaset alanının bir alt alanı olan Kürt milliyetçiliği alanının farklılaşmasına ve özerkleşmesine katkıda bulunmuştur. Nitekim, Kürt milliyetçiliği alanının önemli ölçüde, kendi içsel gelişme mekanizmalarıyla yapılandığı ve böylece Osmanlı siyaset alanından bir dereceye kadar özerklik kazanmasında yeni nesil Kürt milliyetçi eyleyicilerinin yayın faaliyetleri önemli rol oynamıştır. *Rojî Kurd* her ne kadar öğrenciler tarafından çıkarılmış olsa da Dr. Abdullah Cevdet, Babanzâde İsmail Hakkı, Necmettin Kerküklü (Kerküklü Necmeddîn), Salih Bedirxan ve diğer birçok eski kuşak Kürt entelijansiyası da dergide çeşitli konular hakkında yazılar kaleme almıştır. Türkçe ve Kürtçe (Kurmancî ve Soranî Kürtçesiyle) yazıların yayınlandığı *Rojî Kurd* dergisi yalnızca dört sayı çıkabilmiş, ilk üç sayının editörlüğünü Silêmani Ebdulkerîm (Süleymaniyeli Abdülkerim), dördüncü sayının editörlüğünü de Babanzâde Abdülaziz (Abdülaziz Baban) yapmıştır (Celil, 2013: s. 75-76).

KTTG, parlamento, padişah, Girit gibi pan-Osmanlı resimlere yer vermişken, *Rojî Kurd* yalnızca Kürt şahsiyetlerine, şehirlerine yer vermiştir. Nitekim, *Rojî Kurd*'un birinci sayısının kapağında Selahaddîn Eyyûbî'nin resmine yer verilmiş ve onun hakkında bilgi verilmiştir. Dergi, ikinci sayısının kapağında Kerim Han-ı Zend ve üçüncüsünde ise Bedirxanzâde Hüseyin Kenan Paşa'nın resimlerine yer verirken, dördüncü sayıda ise "Kürdistan'ın sağlam beldesi" olarak ifade edilen Erzurum'un fotoğrafına yer vermiştir (Koç, 2021: s. 76-77). Osmanlı siyaset alanında diğer milliyetçi elitlerle rekabet halinde olan Kürt milliyetçi elitler, Kürtlerin farklılığını, kahramanlığını ve birliktelik duygusunu ifade etmek ve Kürtler arasında bu nitelikleri aksetmek için tarihi şahsiyetlere ya da geçmişten özel adlara yer vermişlerdir. Nitekim, milliyetçi eyleyicilerin, Selahaddîn Eyyûbî ve Kerim Han-ı Zend gibi eski hükümdarların "kahramansı geçmişlerini" pek çok yazıda ele almaları, Ehmedê

Xanî'nin[92] kasidelerine dergide yer vermeleri, Kürtlerde ortak bir tarih bilinci, ortak bir soy miti yaratma doğrultusunda hareket ettiklerini göstermektedir.

Dergide Kürt milletinin kültürel, sosyal ve ekonomik geri kalmışlığı, Kürt bölgelerindeki eğitim altyapısının eksikliği, pek çok yazının konusu oluşturmaktadır. Derginin birinci sayısında "Fikirlerin Özeti" başlıklı bir yazıda, *Rojî Kurd*'un diğer dergi ve gazetelerden farklı olduğu, çünkü "Kürtlüğe hizmet" etme gayesiyle hareket ettiği ve dergide ele alınan konuların çeşitliği olduğu belirtilmiştir (Veroj, 2020: s. 50-51). Dönemin Kürt toplumundaki aktüel sorunları tespit eden yazarların birçoğu eğitim meselesine odaklanmıştır. Nitekim, Diyarbekirli Fikri Necdet, Süleymaniyeli Abdülkerim, Abdullah Cevdet, Babanzâde İsmail Hakkı ve Salih Bedirxan gibi derginin yazarları, Kürtçe yazı dilini geliştirme, Kürtlerin tarihini ve kültürünü inceleme, okul sisteminde reform gibi konuları sıklıkla ele almışlardır. Dönemin pek çok entelijansiyasının Avrupa'daki düşünce akımlarıyla temas halinde olduğunu hesaba kattığımızda söz konusu yazarlardan bazılarının, pozitivist fikirlerden önemli ölçüde etkilendiği söylenebilir.

Derginin birinci sayısında "Amaç, Meslek" başlıklı bir yazıda; "Şark'ın durmuş ve uyumuş siması altında asırlarca yaşamış bir unutulmuş" ve "medeniyet dünyasıyla alakası kesik olarak kalmış" bir unsur olarak Kürtlerin, "kabuslarla geçen bu yüzyılın karanlığı içinde ancak kılıç ve toprağa" bağlı kaldığı belirtilmiş, "kılıç ve toprağı idare edecek ellerin ve kafaların zamanın icap ettiği idrak ve irfan ile donanmış olması" gerekliliğine ve "en basit ve açık manasıyla ilme şiddetle muhtaç" olduğuna vurgu yapılmıştır. Yazının devamında, Kürtlerin önde gelen özelliğinin "vahşet ve talancılıktan" ibaret görülmesi eleştirilmiş ve Kürtler "bir yücelik hazinesi" olarak tanımlanmış, ancak bir milletin "yalnız yeteneklerinin cevheri ve yaradılıştan gelen kabiliyetleriyle" yaşayamayacağını, dolayısıyla "marifet ve medeniyet yönüyle de zamanındakilerle çağdaş olması" şartının altı çizilmiştir. Asırlardan beri "Osmanlılığın, insanlığın sağlam bir organı" olarak tanımlanan Kürtlerin, "ırkının

[92] Ehmedê Xanî'nin 17. yüzyılın sonlarına doğru kaleme aldığı *Mem û Zîn* adlı eserinde Kürtlerin birlik ve devlet olmaları gerektiğine yönelik çağrıları, 20. yüzyılın Kürt milliyetçi elitleri tarafından önemli dayanak noktası olarak görülürken, *Mem û Zîn* eseri Kürt milliyetçiliğinin önemli kaynakları arasında gösterilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Xanî, 2010). Milliyetçilik tartışmaları bağlamında Ehmedê Xanî için bkz. (Bayar, 2018: s. 137-171), (Bruinessen, 2010).

düşüş ve sonunu hazırlayan bu menfi hareketleri kendine, kendi dindaşına, kendi vatandaşına hizmette ve faydalı olacak olumlu bir eyleme" ne zaman dönüştüreceği de sorulmuş ve yazının devamında artık umudun belirdiğini, çünkü "Kürdlüğü, Kürdlüğün yüce meşale taşıyıcı olan gençliğini içine alacak bir uyanışa delil olabilecek" iki önemli oluşum olan ve "uyanış abidesi" olarak görülen *Hêvî ve Rojî Kurd*'un tesis edildiği belirtilmiştir (Veroj, 2020: s. 38-39).

Hêvî ve *Rojî Kurd*'un varlığını sürdürmesi için gerekli maddi desteğin yetersiz olduğu, dolayısıyla hem cemiyete hem de dergiye yardım edilmesi ve abone ücretlerinin çok gecikilmeden ödenmesinin Kürtlerin en önemli milli görevi olduğu, derginin son sayısında "Yükselmek İçin Çalışmak Lazım" başlıklı bir yazıda bildirilmiştir (Veroj, 2020: s. 162-163). Maddi sıkıntılara İTC'nin baskı ve sansür politikaları da eklenince, bu durum *Rojî Kurd*'un yayın hayatını sonlandırmasına yol açmıştır. Dergide ele alınan ulusal meseleler ve İTC'ye yönelik eleştirirler, *Rojî Kurd*'un kapatılmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim, rejim karşıtı olduğu suçlamasıyla, derginin muhabiri Salih Bedirxan 13 Ekim 1913 tarihinde tutuklanmış, pek çok dergi yazarı takibe alınmıştır (Celil, 2013: s. 77).

2.4.5.2. Hetawî Kurd Dergisi (1913)

Rojî Kurd dergisinin dördüncü ve son sayısının yayımlanmasından kırk gün sonra *Hetawî Kurd* dergisinin ilk sayısı çıkarılmıştır. *Rojî Kurd*'un çeşitli nedenlerden sonra yayın hayatına son ver(il)mesi, *Hetawî Kurd*'un ortaya çıkmasında etkili olmuştur. *Hêvî'*nin yayın organı olarak 1 Ekim 1913 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına başlayan ve Soranî Kürtçesinde "Kürt Güneşi veya Kürt Gün Işığı" anlamına gelen *Hetawî Kurd*, Arap alfabesiyle Kürtçe ve Türkçe olarak neşredilmiştir. Editörlüğünü ve sorumluluğunu Abdülazîz Baban'ın[93] üstlenmiş olduğu *Hetawî Kurd*'un en az on sayı yayımlandığı düşünülmektedir (Koç, 2021: s. 88-89). Günümüzde sadece 1, 2, 3, 4, 4-5 ve 10. sayıları mevcut olan derginin amacı onuncu sayısında "Kürtlüğe hizmet" olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir (Alan, 2017: s. 273-275). Dr. Abdullah Cevdet, Babanzâde İsmail Hakkı, Necmeddin Kerküklü ve

[93] *Hetawî Kurd*'te Baban ailesinin ağırlığı hem derginin kapağındaki fotoğraflardan hem de yazılardan açık bir biçimde görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alan, 2017: s. 45).

Mevlanzâde Rıfat gibi isimler derginin yazarları arasında yer almıştır. Ayrıca, dergide "Manisa'dan Kürt kızı Kevser" imzasıyla yayınlanan bir yazı, bu yıllarda Kürt kadınlarının da yayın faaliyetlerine sınırlı da olsa katıldıklarını göstermektedir.

Derginin sayfalarında "Kürtlüğe hizmet" amacıyla yazılar kaleme alınmış, Kürtlerin yaşamında karşılaşmış oldukları güncel sorunlar ele alınmıştır. Toplumsal ve kültürel alanda ihtiyaç duyulan meselelere değinilmiş ve farklı çözüm önerileri sunulmuştur. Öte yandan, Kürt gençlerinin milli bilinçlerinin yükselmesine, Kürt alfabesinin oluşturulmasına, Kürtlerin eğitilmesine, Kürtlerin dünya kültürüne katılmasına, Kürt dilinin, tarihinin ve edebiyatının korunmasına dair gençlere tavsiyelerde bulunulmuş ve bunların önemine değinilmiştir. Dergide "Kürdistan Mektupları" başlığı altında bazı Kürt bölgelerinin toplumsal, kültürel ve etnik yapıları hakkında okuyuculara bilgiler verilmiştir.[94] O dönemde meydana gelen bazı olayları ve haberleri de okuyucularına bildirmiş olan dergi, üçüncü sayısında Babanzâde İsmail Hakkı'nın ölümüne, dördüncü sayısında yine Baban ailesinden Babanzâde Asım Bey ve önemli bir Kürt siyasetçi olan Sait Paşa'nın ölüm haberlerine yer vermiştir. Dergideki Kürtçe yazılar ekseriyetle dini meselelerle ilgili olmuş, bu yazılarda insanların yaşamları boyunca dine yer vermeleri ve hayatını dini kurallara göre düzenlemeleri gerektiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, dergi, Kürt büyüklerine ve Kürt toplumundaki feodal sisteme yönelik eleştirilere de yer vermiştir (Alan, 2017: s. 45-46).

Kürt milliyetçiliği alanında yeni kuşak elitlerle eski kuşak elitler arasında görülen rekabet mücadelelerini *Hetawî Kurd Dergisi* aracılığıyla yürütüldüğünü görmek mümkün. Nitekim, dergide kaleme alınan "Hêvî ve Gençlik" başlıklı bir yazıda, bütün milletlerde olduğu gibi Kürtlerin hayatındaki "uyanış" ve "yenilenmede" gençliğin rol almasının önemli olduğu, çünkü şimdiye kadar kendilerini Kürtlüğün yegane düşünürleri ve çözüm mercii olarak gören ve görülenlerin Kürt milletinin derdine üstünkörü bir bakış ile yaptığı birçok girişim; toplumsal gerçeklerden ve milleti canlandırmak, ona taze bir ruh vermekten çok uzak,

[94] Derginin birinci sayısında Malatya, ikinci sayısında Fırat Sahili, üçüncü sayısında Harput-Mezre, onun sayısında ise Siverek yöresindeki Têrkan aşireti mensuplarından Cindo'nun mektubuna dayanarak tanıtılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alan, 2017: s. 51-57).

ruhsuz ve temelsiz girişim olarak kaldığı vurgulanmıştır. Yazının devamında, "kendi kendine uyanan" Kürt gençliğinin, milletin ihtiyaçlarını ve o ihtiyaçları giderecek yöntemi bulmada daha samimi olduğu savunulmuştur (Alan, 2017: s. 273-275).

Hetawî Kurd, Kürtlerde milli bilincin gelişmesi için milli birlik ve beraberliğin üzerinde durmuş ve "Kürt büyükleri" ve ileri gelenlerinden birliğin sağlanması için mücadele etmelerini arzu etmiştir. Dergi yazarları, Kürtlerin ayrı bir millet olma isteğini vurgularken, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılıklarını da bildirmişlerdir (Alan, 2017: s. 109-115). Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte *Hêvî* üyeleri, derginin yazarları askere alındığı için *Hêvî* yönetimi çalışmalarını durdurmak zorunda kalmış ve *Hetawî Kurd* Dergisi'nin de yayın faaliyetleri sona ermiştir (Koç, 2021: s. 93).

Özetle, *Kurdistan* gazetesinin yayın hayatına başlamasıyla ortaya çıkan milliyetçi Kürt uzamı, *Hêvî* yönetimi çalışmalarına son vermesine kadar kültürel milliyetçilik alanda hâkim eğilim olmaya devam etmiştir. Kürtçenin canlanmasında ve Kürt milliyetçiliğinin yayılmasında başlıca rolü oynayan Kürt elitler, kendinden önceki Kürt elitlerden farklı olarak, kendi iç bütünlüklülerini yayın dili ve cemiyetler üzerinden kurmuşlardır.[95] Geleneksel ve modern Kürt elitler, farklı toplumsal, kültürel, ekonomik ve simgesel sermayelere sahip olmalarına, farklı aşiret ve bölgelerden gelmelerine ve aralarındaki tüm rekabet ve çekişmelere rağmen, milliyetçiliğin *illusio*'na kapılarak, Kürtçe yayıncılık faaliyetleri ve kültür cemiyetleri ile Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuşlardır. Kürt elitlerine milliyetçilik açısından bakıldığında, bu dönemin Kürt elitlerinin ulusal bir temel üzerinden (alanın *doxa*'sını paylaşarak) dayanışma kurmayı başarmış ilk Kürt elit sınıf olduğu söylenebilir.

Kurdistan, *KTTG*, *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* gibi gazete ve dergilerde yazan, KTTC, KNMC ve *Hêvî* gibi örgütlerde faaliyet yürüten geleneksel ve modern elitler, Kürtleri ayrı ulus olarak tanımlamaya çalışmıştır. Kürdistan'a karşı milliyetçi bir *illusio*'ya kapılan bu kişiler, homojen bir topluluk olmamakla birlikte, genellikle

[95] Kürt aydınlanması öncesi Kürt soylular, Kürt emirlerine karşı Osmanlı Sultanı ya da İran Şahına, paylaşılan dil ve kültür üzerinden değil, aşiret çıkarı, paylaşılan akrabalıklar veya dostluklardan ötürü yardım etmiştir.

Osmanlı içinde bir çözüm arayışı tasavvur etmiş, Kürtlüğü, egemenlik ve bağımsızlık taleplerinde bulunmadan, yenilenmiş bir "Osmanlı Sözleşmesi" düşüncesi çerçevesinde anladıkları söylenebilir. Söz konusu Kürt elitlerin ekseriyeti bir anlamda kültürel milliyetçi olarak tanımlanabilir (Bozarslan, 2017: s. 93-94). İstanbul'da yaşıyor olmaları, Osmanlı kurumlarında eğitim almış olmaları ve sonrasında Osmanlı kurumlarında istihdam edilmiş olmaları, yani sermayeleri nedeniyle imparatorluğun sosyal ve siyasi atmosferine entegre olmuşlardır. Öte yandan, milliyetçi Kürt elitleri arasında Osmanlıcılık fikrini ortaya çıkarmıştır. Ulus ötesi yurttaşlığa dayalı bir Osmanlıcı kimliği benimseyen milliyetçi Kürt elitlerin sermayelerinden kaynaklı Osmanlı'ya olan bağlılıkları, Osmanlı siyasal alanından kopuşa pek imkân vermediği gibi, ayrılıkçı siyasi bir hareket geliştirebilmelerini de engellemiştir (Aksoy, 2021: s. 5-8).

Dolayısıyla, ekseriyeti devletin idari ve askeri aygıtıyla bütünleşmiş, Kürt ve Osmanlı kimlikleri arasında kalan dönemin Kürt elitleri, bazen adanmış Kürtler, bazen de adanmış Osmanlılar olarak siyasal, bürokratik ve askeri alanlarda etkin olmuş kişilerdir. Ancak, bu iki kimlik birbirini dışlayan kimlikler olmamıştır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki Kürt elitlerini "Osmanlı", "Kürt" ya da "Müslüman" gibi "sabit kimlikler" içinde tanımlamak yerine, onların çoklu kimliklerini Osmanlı İmparatorluğu ile bağlarını koparana kadar koruduklarını göz önünde bulundurmak gerekir (Koç, 2012: s. 40).

Milliyetçi Kürt elitlerinin *Kurdistan*, *KTTG*, *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* gibi dergi ve gazetelerde çıkan yazıları, onların yeni rejim ve Osmanlı'ya dair düşüncelerini öğrenmemiz açısından fikir verse de Osmanlı siyasal alanı içerisindeki "kamusal senaryoları" tüm öyküyü dile getirmediği gibi, onların milliyetçi düşüncelerinin tam anlamıyla anlamamız açısından da "sağlam bir kılavuz" olmadığı söylenebilir. Nitekim, kamusal senaryonun madunların düşünceleri konusunda sağlam bir kılavuz olmadığına dikkat çeken Scott (2021: s. 29), doğrudan güçlü ve zayıf arasındaki kamusal senaryodan hareket eden bir iktidar ilişkisi değerlendirmesinin, yalnızca bir taktik olması muhtemel bir hürmet ve rızayı betimlemekle kalabileceğine dikkat çeker. Ulugana'nın da işaret ettiği gibi, 1900'lerin başlarından itibaren İstanbul'da hem Osmanlı siyaset alanında hem de Kürt milliyetçiliği alanında konumlanan, Batı

eğitimiyle tanımış, Kürtlük mefhumuyla güçlü ailesel bağları olan ve "Rom/Romî" karşıtlığı bağlamında eskiden beri Kürtlüğü savunan bazı Kürt elitler, Birinci Dünya Savaşı arifesine kadar bir nevi takiye yapmak zorunda kalmış olabileceğini hesaba katmak gerekir (Ulugana, 2022: s. 287).

KTTC ve *Hêvî*'nin faaliyetlerine katılan Dr. Şükrü Mehmet Sekban, KTTC ve *Hêvî* üyelerinin bir Kürt devletinin kurulmasını istemediklerini belirtmiş, *"ama bu, bir Kürt Devleti'nin kurulmasını düşünen hiçbir Kürt yoktu, demek değildir. Belki vardı, ama bunu itiraf edemiyorlar, bu gizli emellerini açıkça beyan etmiyorlardı"* demiştir (Sekban, 1998: s. 26-27). Klein'in de belirttiği gibi, Kürtler ve Türkler arasındaki bu tür güç performansı kuşkusuz yeni değildi, ama (görünüşte modern cemiyet, siyasi partiler ve yayınlar aracılığıyla) yürütülüş tarzı açısından yeniydi ve hem merkezde hem de periferide asimetrik güç mücadelesi taraflar arasında farklı araçlarla ve yöntemlerle devam etmiştir (Klein, 2014: s. 216). Birinci Dünya Savaşı öncesi Kürt milliyetçiliği alanında heretik bir eğilim olarak kalan siyasi milliyetçilik, savaş sonrasında ortodoks eğilim olarak ortaya çıkacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN SİYASALLAŞMASI

3.1. İRŞAD (1912)

Kürt milliyetçiliği alanının ilk evresinde ortaya çıkan ve elit kulübü olmaktan öteye geçemeyen örgütsel yapılanmaların, ayrılıkçı milliyetçi talepler içeren bir Kürt hareketi başlattıkları söylenemez. Nitekim, Kürtleri ayrılıkçı siyasi projelere yönlendirecek amaçlar ortaya koymayan ilk evredeki örgütsel yapılanmaların odak noktası, akademik, kültürel olarak (aydınlanma, modernleşme, eğitim) nitelendirilebilecek faaliyetleri kapsamaktadır. Söz konusu faaliyetleri yürüten milliyetçi elitler, kültürel, ekonomik, toplumsal ve simgesel sermayelerini Kürtçenin ve Kürtlerin kültürel-toplumsal özelliklerini, tarihten gelen farklılıklarını keşfetmek ve bunları yaymak için kullanmışlardır. Dolayısıyla *İrşad* örgütünün kuruluşuna kadar faaliyet göstermiş olan örgütsel yapılanmalar baskın yönü itibariyle kültürel milliyetçiliğin, *İrşad* ve *Kürt Komitesi*'nin ise siyasi milliyetçiliğin öncülüğünü yapmış, ardından gelen KTC, *Azadî* ve *Xoybûn*'da siyasi milliyetçilik doğrultusunda faaliyet göstermiştir. Dolayısıyla *İrşad* ve *Kürt Komitesi*'ne kadar Kürt milliyetçiliği alanında yer alan Kürt elitlerin, Kürtlere ve Kürdistan'a ilişkin kültürel, ekonomik, toplumsal kalkınma ve modernleşme hedefleri söz konusu olsa da Osmanlı kimliğine eklemlenen bir milliyetçi Kürt habitusu geliştirdikleri, bu evredeki talep ve faaliyetlerinin ayrılıkçı siyasi bir eğilim taşımadığı söylenebilir.

Kürt milliyetçiliği alanında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma düşüncesinin ancak Birinci Dünya Savaşı'nın esnasında veya sonrasında dile getirildiği yaygın kanıdır.[96] Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'yla ortak bir geleceğe sıcak bakmayan Bedirxanî ailesinden Abdürrezzak Bey başta olmak üzere, Hüseyin Kenan Paşa, Hasan

[96] Kürtlerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma düşüncesinin ancak Birinci Dünya Savaşı esnasında veya sonrasında ortaya çıktığını iddia eden çalışmalar için bkz. (Özoğlu, 2017), (Bozarslan, 2017: s. 94).

Fevzi Bey, Yusuf Kâmil Bey, Süleyman Bey ve onlarla hareket eden Kürtlerin düşünceleri ve faaliyetleri bu çerçevenin dışındadır. Zira, Kürdistan bölgesinin geçmişte sahip olduğu özerkliğe ve ailelerinin simgesel mirasına sahip çıkmaya çalışan bu kişilerin faaliyetleri, onları merkeziyetçi İTC yönetimiyle karşı karşıya getirmiş, bu gerilim ortaya çıkacak ayrılıkçı siyasi Kürt milliyetçiliğini ateşleyen bir kıvılcım olacaktır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Kürdistan'a giden söz konusu Bedirxanîler, ayrılıkçı fikirlerini gerçekleştirmek için Osmanlı'ya karşı mücadele etmiş, ömürleri kısa süren birkaç örgüt kurmuş ve birkaç isyan girişiminde bulunmuşlardır. Ancak, söz konusu Bedirxanilerin Kürdistan'a gidişi ve faaliyetleri farklı tarihlerde rastladığı gibi, faaliyet alanları da farklılık göstermiştir (Malmîsanij, 2022: s. 4).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Kürt milliyetçiliği alanında, ayrılıkçı siyasi eğilimlere biçim ve yön veren isim Abdürrezzak Bedirxan olmuştur (Celil, 2013: s. 100). Tanımlanmış milliyetçi bir programa sahip olmayan ve daha çok Osmanlı'nın merkezileşme politikalarına tepki niteliğindeki 19. yüzyıldaki Kürt isyanlarından farklı olarak Abdürrezzak'ın başını çektiği *İrşad* örgütü herhangi bir aşiret isyanının kapsamının ötesinde bir tehlike oluşturan, ayrılıkçı siyasi milliyetçi bir vizyona sahip olmuştur (Bajalan, 2021: s. 118). Kürdistan'da var olan huzursuzluğu kitlesel milliyetçiliğe dönüştürüp ayrılıkçı bir Kürt isyanı yaratmak için bölgede örgütlenme çalışmaları yürüten Abdürrezzak Bedirxan'ın faaliyetleri, siyasi milliyetçi bir anlayışın Kürt milliyetçiliği alanında ortaya çıktığını göstermektedir. Kürt milliyetçiliğinde akademik ilgiden milliyetçi ajitasyona, elit bir alandan kitlesel bir alana geçilen evrede *İrşad* ve *Kürt Komitesi* liderlerinin faaliyetleri dikkat çekicidir. 1910'lu yıllar boyunca, Kürt milliyetçiliğinin bir siyasi ideoloji olarak oluşmasında ve şekillenmesinde, Abdürrezzak Bey kurucu rolüyle ön plana çıkmıştır.

İTC'nin Kürt bölgelerini yönetmedeki başarısızlığı nedeniyle giderek artan huzursuzluk, merkezileşme politikaları doğrultusunda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kürdistan'a nüfuz etmeye başlayan ve Kürtlerin "Rom" olarak nitelendirdiği Osmanlı erkinin artık bu bölgeden gitmesi gerektiği yüksek perdeden dillendirilmeye başlanmış ve "Kürdistan Kürtler için!" sloganı, yaklaşan isyanın parolasına dönüşmüştür. Ancak, bu söylem henüz ayrılıkçı siyasi bir milliyetçiliğin tezahürü

olmamıştır. Nitekim, aşiret liderlerinin ve şeyhlerin dillerinden düşürmedikleri bu söylem, bir özyönetim talebini içermesine karşılık Osmanlı'dan tamamen ayrılmayı öngörmemiştir. Kürdistan'da söz konusu huzursuzluk atmosferi hakimken, İstanbul'daki kültürel milliyetçi Kürtler "gazete", "dergi" ve "cemiyet" kurma gibi faaliyetler yürütmekle meşgul olmuşlardır. Ancak, bu faaliyetlerin Kürdistan'a etkisi sınırlı olmuştur. Zira, bu ilk evre, Kürt milliyetçiliğin kitlesellikten uzak, milliyetçi eyleyicilerin Kürtlerin diline, kültürlerine ve tarihlerine entelektüel ilginin baskın olduğu bir dönemi kapsamıştır. Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerde artan huzursuzluğun da etkisiyle, Kürt milliyetçiliği alanında yeni bir milliyetçi eyleyici grup ortaya çıkmış ve bir "Kurmancî Beyliği"[97] yaratma projesine kitlesel destek sağlamaya çalışmıştır (Ulugana, 2022c: s. 284-286).

Bitlis vilayeti ve çevresinde "Kürdistan Kürtler için!" söylemi etrafından gelişen Kürt milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Bedirxanîlerin öncülük etmek istediği "Kurmancî Beyliği"ni besleyen ve ondan beslenen bir düşünceye evrilmiştir. Bu düşünce ve ayrılıkçı siyasi Kürt milliyetçiliği eğiliminin giderek güçlenmesi, kopuşu öngörmeyen İstanbul'daki kültürel Kürt milliyetçiliği ile arasındaki ayrılığı da derinleştirmiştir. Böylece Kürt milliyetçiliği alanında iki farklı eğilim belirmiştir. Osmanlıcı, Kürt kültürel milliyetçiliğinin temsilcisi olan Seyyid Abdülkadir'e karşı, Rus yanlısı, ayrılıkçı siyasi Kürt milliyetçiliğin temsilcisi Abdürrezzak Bedirxan ortaya çıkmıştır. Şemdinanlı Seyyid Abdülkadir, Osmanlıcı, kültürel milliyetçiliğin, Bedirxanîli Abdürrezzak Bey ise, ayrılıkçı siyasi milliyetçiliğin tipik temsilcisi olarak görülebilir. "Bedirhanist" (Abdürrezzak Bedirxan'a bağlı) olarak nitelendirilen kişiler, Osmanlı hükümetine karşı bir ayaklanma çıkarmak amacıyla, özellikle Sünni fanatizmin (dolayısıyla Halidî şeyhlerin) etkin olduğu bölgelerde çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Tarihe "1914 Bitlis İsyanı" olarak geçen Kürt ayaklanması Halîdileri, Hamidiyelileri ve Bedirxanîleri geçici de olsa yan yana getirmiştir (Ulugana, 2022c: s. 287-289).

Osmanlı'nın 1847'de dedesi Bedirxan Bey'in emirliğini yok etmesine ve aile mirasından mahrum bırakılmış olmasına duyduğu öfkeyle yetişmiş olan Abdürrezzak

[97] Burada "Kurmanc" Kürtçenin Kurmancî lehçesini konuşan Kürtleri nitelendirse de 20. yüzyılın başlarında "Kürt" kelimesiyle eş değer bir kullanıma sahiptir (Ulugana, 2022c: s. 292).

Bey, İstanbul'da büyümüş, modern bir eğitim almış olmasına rağmen, Kürdistan'a karşı milliyetçi bir romantizm duygusuna sahip olmuş ve ata topraklarına bağlılığını devam ettirmiş, atalarının Kürdistan'daki mülkiyet haklarının tesisi ve ulusal mirasa sahip olmanın sürekliliği savıyla hareket etmiştir. 1906'da İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'nın[98] öldürülmesinden sorumlu tutulan Abdürrezzak Bey, Trablusgarp'a sürgün edilmiş ve 1910'da yeni rejimin genel affıyla serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a geri dönmüştür (Alakom, 2011: s. 54-55). İstanbul'da bir süre kaldıktan sonra, Osmanlıcı politikaların etkinliğini sorgulayan Abdürrezzak Bey, Osmanlı'ya güvenilmemesi gerektiğini ve daha önce denenmiş iç isyan girişimleriyle Kürtlerin başarılı olmayacağını düşünmüş ve serbest bırakıldıktan sonra Kürtlerin geleceğini tesis etmek için Kürdistan'a gideceğini söylemiştir. Bu doğrultuda İstanbul'daki Rus yetkililerle görüşen Abdürrezzak Bey, Rusya vatandaşlığına alınmasını ve Kafkasya'ya gönderilmesini talep etmiştir (Bedirhan, 2000: s. 23-24).

Osmanlı-İran sınır bölgelerindeki Kürt aşiretlerini bir araya getirip Kürt milli hareketine seferber etmek için (McCarthy, Arslan, Taşkıran, & Turan, 2006: s. 159), 1910 yılının sonbaharında Van'a giden Abdürrezzak, Rusya'dan politik sığınma hakkı talep etmiş, talep mektubunda, yeni rejimin de en az eski rejim kadar ailesine ve genel olarak bütün Kürtlere düşmanlık yaptığını, bu nedenle artık Osmanlı İmparatorluğu dahilinde kalmasının mümkün olmadığını bildirmiştir (akt. Ulugana, 2022c: s. 292). Milliyetçi bir motivasyonla hareket eden Abdürrezzak'ı Rusya'ya yakınlaştıran husus, onun Rus kültürüne olan sempatisinden kaynaklanmıştır. Nitekim, genç yaşlarda Osmanlı Hariciye Nezareti'ne girmiş olan Abdürrezzak, 1890'lı yılların başlarında St. Petersburg'a gönderilmiş ve Rusya'da gördüklerinden oldukça etkilenmiştir. Dolayısıyla Kürtlerin Çarlık Rusya ile sadece siyasi değil, kültürel birlikteliğini de savunmuş olan Abdürrezzak, Rusya ve Rus kültürü sayesinde Kürtlerin modern dünyada muvaffak olmak için gerekli bilgi sermayesine ulaşacağını inanmış; Rusya ile işbirliği sayesinde Kürtlerin içinde bulundukları çaresizlikten kurtulabileceklerini ve ata topraklarına tekrar sahip olabileceğini ümit etmiştir.[99] Rus kültürüne açılma,

---

[98] 1906'da İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'nın öldürülmesini bahane eden Abdülhamid rejimi, İstanbul'da yaşayan Kürtleri, özellikle sayıları hayli fazla olan Bedirxanileri toplu olarak sürgüne göndermiştir (Alakom, 2011: s. 54-60). Sürgüne gönderilen Bedirxanîler ve diğer Kürtlerin için bkz. (Malmîsanij, 2011: s. 37-58).

[99] Abdürrezzak,*"Kürtlerin özgürlüğe Rusya'nın denetiminden geçeceğine inandım. Zira Osmanlı egemenliğinin altında ve esaret boyunduruğunu atmaksızın, Kürtlerin komşularının ihanetlerinden*

Abdürrezzak'ın Kürt milli kültürünü canlandırma amacının önemli bir parçası olmuştur (Reynolds, 2016: s. 64-73).

Kürdistan'dan uzak olduğu için Avrupa devletlerinin pratik olarak Kürtlere yardım edemeyeceğini düşünmüş olan Abdürrezzak (Celil, 2013: s. 114-115),[100] Avrupalıların büyük çoğunluğunda ve tüm entelektüel çevrelerde Kürtlere yönelik olumsuz bir tutum hâkim olduğunu, bu nedenle Kürtlerin Ermeniler gibi "medeniyet haklarını" talep etmeye yetkili bir millet olarak Avrupalılar tarafından kabul edilmediğini söylemiştir (McCarthy, Arslan, Taşkıran, & Turan, 2006: s. 159). Abdürrezzak, Rus yetkililere Kürtlerin "Hint-Avrupa" ırkına mensup olduğunu ancak "Türk ve Fars despotları" yüzünden Avrupa medeniyetiyle irtibata geçemediklerini ve Kürtlerin Rusya ile iş birliğine girdiğinde bu "talihsiz" durumun düzeltilebileceğini belirtmiştir (Reynolds, 2016: s. 73).[101]

Kafkasya'ya gidip Kürdistan'la ilişki kurabileceğini düşünmüş olan Abdürrezzak Bey, bu düşünce doğrultusunda 1910'un sonlarına doğru önce Tiflis'e, sonra Hoy'a (Xoy), oradan da Kotur'a geçmiştir. Osmanlı'ya karşı, Kürt bölgelerindeki faaliyetleri de bundan sonra başlamıştır (Malmîsanij, 2022). Kotur Vadisi'nde Şikakî Aşiret Konfederasyonu Lideri Simko Ağa[102] ile görüşen Abdürrezzak Bey, Simko'nun desteğini alarak, önemli bir toplumsal sermaye edinmiş (Hawar, 2022: s. 238), ardından Van'a geçmiştir (Bedirhan, 2000: s. 26). Kürtleri seferber edecek bir milliyetçi bilinçlendirme faaliyetinin ve o faaliyeti yürütecek milliyetçi bir elitin gerekli olduğunu bilen Abdürrezzak Bey, böyle bir milliyetçi

---

kurtulmalarının imkânı gözükmüyordu. Çünkü Rusya üzerinden kültürel çalışmalarımızı elde etme ve kendimizi organize etmemiz çok daha kolay olacaktır. Bu projenin hayat bulması için Osmanlı boyunduruğunu atmamız gerekmektedir. Bu özgün koşullar bizi ve Rusya'yı birbirimize yakınlaştırmaktadır." demiştir (Bedirhan, 2000: s. 36-37).

[100] Abdürrezzak,*"Kürtler, Avrupa'dan medet ummazlar, bunlar Kürtlerden uzaktır. Biz Rusya'ya inanıyoruz. Bunun, Ruslara karşı bir platonik teveccüh olduğunu söylemiyorum. Biz Rusya ile ameli olarak dostluk arıyoruz ve Rus kültürüne dayanarak eğitilmek istiyoruz. Manevi yardımınızı istiyoruz. Olumlu bir şekilde İngiltere'ye güvenmiyoruz; o her zaman sadece aldatmıştır."* demiştir (akt. Ulugana, 2022c: s. 400-401).

[101] O dönemde Çarlık Rusya ile ilişki kuran sadece Abdürrezzak Bey olmamıştır. Rusya ile yakın ilişkiler kurmuş olan önde gelen Kürt şahsiyetler arasında; Şeyh Taha, İsmail Simko Ağa ve Kör Hüseyin Paşa gibi isimlerde yer almıştır. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bölgedeki etkinliğini arttırmış olan Çarlık yönetimi, Tebriz, Van ve Bitlis'te konsolosluklar kurmuş, bu sayede Kürtlerle olan temasları kolaylaşmış ve yerel siyasete etkin bir biçimde müdahale etme imkânı bulmuştur. Nitekim, Rus konsolosluğu 1912'de Bitlis'teki başarısız Kürt ayaklanmasının lideri Seyyid Ali'ye koruma ve barınma sağlamıştır (Henning, 2021: s. 295-296).

[102] Abdürrezzak, İsmail Simko'dan yardımcısı olarak bahsetmektedir (Bedirhan, 2000: s. 26).

seferberliğin, Rusya'nın yardımı ve Kürt aşiret liderleri ve şeyhlerin desteğiyle paralel yürüyeceğinin farkında olmuştur.

Abdürrezzak Bey, Osmanlı Kürdistan'ı üzerinde kontrolü sağlamak amacıyla hem Çarlık Rusya'nın desteğini kazanmak hem de Kürt aşiret liderlerini ikna etmek için Nisan 1911'de tekrar Van'a gitmeye karar vermiştir. Van Rusya Viskonsülü S. Olferiyev ile irtibat kurarak Kürdistan'ın "Osmanlı boyunduruğundan nasıl" kurtulabileceğinin yollarını aramıştır.[103] Temel amacının "Rusya'nın denetiminde" "otonom bir Kürdistan" kurmak olduğunu söylemiştir (Bedirhan, 2000, s. 26). Van'da aşiret liderleriyle (özellikle Karçikanlı Hacı Musa Bey) görüşüp, sınır hattında savaşçı birlikler oluşturmak isteyen Abdürrezzak Bey, burada Gravî aşiretinden Şakir Ağa ve Sait Ağa gibi etkili bazı aşiret liderlerini kendi tarafına çekmeyi başarmış ve Mayıs 1911'de Tiflis'te iki Rus yetkili ile görüşmüştür. 1910'dan itibaren kendisini yakından takibe alan Osmanlı yetkililerine yakalanmamak için sürekli olarak Osmanlı-İran sınır bölgelerinde dolaşan Abdürrezzak, Kürtler arasında ayrılıkçı milliyetçi fikirler yaymak ve bölgedeki İTC nüfuzunu kırmak için aktif bir şekilde çalışmalar yürütmüştür. Abdürrezzak, İTC'nin bölgedeki nüfuzunu kırmak ve Kürt hareketinin etkinliğini arttırmak için eski İttihatçı Kürt Şerif Paşa ile bağlantı kurmuş, böylece Şerif Paşa'nın Fransızca yayın yapan gazetesi *Mécheroutiette (Meşrutiyet)* aracılığıyla Batı dünyasına propaganda yapma imkânı da yakalamıştır (Ulugana, 2022c: s. 293-295), (Henning, 2021: s. 296). [104]

Osmanlı'nın 1912'de Balkan devletleri koalisyonuna karşı savaşa girmiş olması, Kürtler arasında bağımsızlık eğilimlerini arttırmıştır. Farklı yörelerdeki Kürt aşiret

---

[103] Rusya'nın Van Viskonsülü S. Olferiyev, Abdürrezzak'ın "Kürtlerin milli çıkarlarını korumak için bir ayaklanma" hazırlığı yaptığını ve "Kürtler arasında büyük bir rağbete sahip" olduğunu söylemiştir. S. Olferiyev, Abdürrezzak'ın kendisine şunları anlattığını söyler; *"Biz Kürtler, Türklerin hakimiyetine boyun eğemiyoruz. Kürdistan'da bir ayaklanma hazırlamayı umuyoruz. Biliyorsunuz ki, Rusya-Türkiye savaşlarında Kürtler neredeyse hiçbir zaman Türkiye'nin tarafında olmadı ve çok kez Ruslara hizmet etti. Bağımsızlığımızı seviyoruz ve Rusya'nın Küçük Asya'daki (Anadolu) zaferlerinin, bağımsızlığımızı geri getireceğine her zaman inandık. Kürtlerin Rusya'ya karşı bu tarihi inancı hâlâ canlıdır. Kürtler, Rusya'nın yeni toprak alımlarına ihtiyaç duymadığını, sadece barışçıl ve güvenli komşular aradığını ve sınırlarına yakın bölgelerin huzuru açısından burada askeri birliklerden ziyade küçük bağımsız birimlerin varlığını yeğlemektedir. Akıllıca bir hesap, Kürtlere Ruslarla dost olmalarını söyler. Bunu eylemlerimizle kanıtlayacağımız zaman yaklaşmıştır"* (Ulugana, 2022c: s. 398-399).

[104] Abdürrezzak anılarında, *"Meşrutiyet Dergisi'nin (Mécheroutiette) yayıncısı Şerif Paşa ile aramda İttihat ve Terakki'ye karşı mücadele etmek üzere yazım alanında görüşmelerimiz oldu. Bu derginin bazı sayılarını ve bildirilerini İran üzerinden Kürdistan'a gönderdim."* demiştir (Bedirhan, 2000: s. 29-30).

liderleriyle iletişim halinde olan Abdürrezzak Bey, bağımsız bir Kürdistan hedefi doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuştur (Kaligian, 2017: s. 199). Nitekim, Şubat 1912'de Erzurum'da yapılan bir toplantıda Abdürrezzak, bağımsız bir Kürt devletinin kurulması amacıyla genel bir ayaklanma sorununu gündeme getirmiştir. Aynı yıl *"İrşad"* adlı gizli faaliyet yürüten bir Kürt örgütü kurulmuştur (Celil, 2013: s. 136). *İrşad* örgütünün kurulması, Kürt milliyetçiliğinin bir politik akım olarak kurumsallaşmasında önemli bir evre olmuştur. Öncesinde kurulan Kürt örgütleri dar bir elit zümrenin kültürel faaliyetiyle sınırlı kalmışken, *İrşad*, milliyetçi ajitasyona yönelecek ve geniş kesimlere yayılarak kitleselleşmiştir.

Ağustos 1912'de Erzurum'daki Rusya konsolosu ile görüşen Yüzbaşı Hayreddin Berazi, kendisinden ayaklanma komitesi başkanının vekili olarak bahsetmiştir.[105] Komitenin Erzurum, Bitlis, Bayezid ve Muş'taki Kürtleri ayaklandırma görevi verdiği Hayreddin Berazi'nin Rus Konsolosuna bildirdiğine göre, örgüt komitesini Sıbkî Aziz Bey, Zırkî Akid Efendi, Eleşkirt şeyhi Osman Efendi, Selim Efendi ve Bekir Efendi gibi isimler oluşturmuştur. Örgütün kendine ait bir mührü[106] ve her üyenin para ödediği bir kasası vardı (Malmîsanij, 2022: s. 6), (Celil, 2013: s. 136). Kürtlerin bağımsızlığını hedefleyen *İrşad*, bu hedefe ulaşmak için yetmiş bin kişilik silahlı bir birlik kurulmasını kararlaştırmış ve Van, Diyarbakır, Urfa ve başka yerlerde birimler oluşturulmuştur (Reynolds, 2016: s. 66).

Devletler arasında Kürtler ve Kürdistan konusunda yürütülen politikaları yakından takip eden olan Abdürrezzak, Sait Halim Paşa Hükümeti'nin 25 Haziran 1913'te İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere Avrupa devletlerinin desteklemiş olduğu Doğu Anadolu Islahat Projesi'nin kabul etmiş olmasını, Ermenileri Kürtlerle birlikte yaşadıkları altı vilayette (Erzurum, Van, Diyarbekir, Harput, Sivas, Bitlis)

---

[105] Abdürrezzak Bey, Hayreddin Berazi'nin Kürt Komitesi'nin alt yapısını oluşturmak üzere faaliyet yürüttüğünü belirtmiştir (Bedirhan, 2000: s. 35).

[106] Van Valisi Tahsin Bey, 27 Temmuz 1913 tarihli bir yazısında, Simko ve Abdürrezzak aracılığıyla sınırın İran tarafından gönderilen ve çatıştıkları Osmanlı güçlerince öldürülen bazı kişilerin üzerinde bulunan beyannamelerde adı geçen Komite'nin esas ve şubesinin bulunmadığı, "Bohtan Şu'besi mührü"nün Bedirhani Yusuf (Yusuf Kâmil) ve arkadaşlarının düzenledikleri bir hile olduğunu yazmıştır. Osmanlı hükümetine hakaretamiz sözcüklerle hitap eden pusula şeklindeki bir mektubun altındaki mührün üzerinde "*Qomîta Kurdan Şu'ba Bohta 330*" (Kürt Komitesi Bohta(n) Şubesi 330 (1914)) yazılmıştır. Mührün üzerindeki yazıdan da anlaşılacağı üzere, mührün *Kürt Komitesi*'nin Botan şubesine ait olduğu, dolayısıyla komitenin başka şubelerinin olduğu da anlaşılıyor. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Malmîsanij, 2022: s. 8-10).

hâkim duruma, Kürtleri ise "reaya" durumuna getireceğini söylemiştir. Hazırladığı 31 Ekim 1913 tarihli bir manifestoda (ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğini bir politik seçenek olarak ortaya koyan ilk manifesto), Kürtlere şunları söylemiştir (akt. Malmîsanij, 2022: s. 8):

> Dinimizin, milletimizin ve anavatanımızın yıkılmasını mı istiyorsunuz? Değilse bilin ki artık Kürtler, seyidler, ulema, şeyhler, asilzadeler, alimler, devlet adamları, beyler ve ağalar, zenginler ve fakirler bir komite oluşturulmuş; dinini, milletini ve vatanını kanlarıyla korumaya yemin etmişlerdir. Ermenilere 'reaya' olmamak için şunları yapmalıyız: Dinini ve vatanını sevenler silahlanmalı ve savaşçılara yardım etmelidir. Ayrıca Kürtler, Müslümanlar, Hristiyanlar ve diğer tüm hemşerilerimiz, özellikle askeri görevliler ve memurlar komitemize davetlidir.

Manifestonun devamında *Kürt Komitesi*'nin (*Qomîta Kurd*) almış olduğu kararları şu şekilde sıralamıştır:

> 1. Osmanlı Hükümeti, Ermeni reformları adı altında altı vilayetin Ermenilerin yararına feda edilmesi gerektiğine isteksizce razı olduğundan, bu kararları şimdiden ve Ermeniler dışında ülkedeki diğer bütün milletler yukarıdaki karara rıza gösterene kadar protesto etmek gerekir; vilayet, liva, kaza ve nahiyelerdeki bütün Osmanlı memurlarını silah zoruyla çıkaralım ve milletin seçtiği adamlarla yönetilecek yeni bir hükümet kuralım. 2. Savaşlarımıza katılan subay ve görevlilere kardeşçe davranmak, ancak bize karşı hareket edenlerle -dine, vatana ve millete ihanet içinde olduklarını görerek- savaşmak ve onları öldürmek. 3. Hainlere yardım eden Kürtler öldürülecek ve mallarına el konulacak. 4. Seçilecek olan ana devrimci merkeze her aşiret ve muhitten bir temsilci gönderilmelidir. 5. Taleplerimizi karara bağlamak ve ülkenin durumunu göz önünde bulundurarak her bir sorunu çözmek ve milleti yönetmek için geçici bir hükümet kurmak. 6. Geçici Kürdistan Hükümeti'ni Büyük Güçler'e tanıtmak için siyasi çevrelere ve Büyükelçiler Konseyi'ne bir heyet göndermek.

3.1.1. Kürt Komitesi'nin Ayaklanma Hazırlığı

İrşad ve Kürt Komitesi'nin ilk faaliyetlerinden biri, planlanan Kürt Ulusal Hareketi'ne Çarlık Rusya'nın desteğini kesinleştirmek olmuştur. Kürt Ulusal Hareketi'nin ne ölçüde destekleneceğine dair Rus yetkililer arasında fikir ayrılıkları oluşsa da nihayetinde orta bir yol bulunmuştur. Buna göre, Çarlık Rusya Kürt liderlerine para yardımı yapacak, Rusya ve İran'da barınmalarını sağlayacak, suikast ve tutuklamalardan önce istihbarat bilgisi verecek, ancak, Kürtleri desteklediklerine dair bir izlenim oluşturmayacak ve onlara Osmanlı sınırları dahilinde barınma sağlamayacaktır (Reynolds, 2016: s. 66).[107] Bu önemli gelişmeden sonra, isyan

[107] Çarlık Rusya Osmanlı-İran sınır bölgelerinde nüfuz alanını genişletmek amacıyla, 1850'li yıllardan beri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürtlerle temasa geçmek istemiş ve özellikle 1877-1878 yıllarındaki

potansiyelinin en yoğun olduğu Bitlis vilayetine yoğunlaşan Abdürrezzak Bey, şeyhler, Bedirxanîler ve aşiret reislerinin birlikte hareket ederek Kürt hareketinin asıl amacını gerçekleştirilebileceğine inanmış (Ulugana, 2022c: s. 294-295), Türk karşıtı propaganda yapmak için aralarında Seyyid Taha'nın da yer aldığı gibi dini otoritelerle buluşmuştur (Kaligian, 2017: s. 209). Halidîliğin bölgedeki kurucusu Şemdinan ailesinden gelen Seyyid Taha'nın Tiflis'e giderek Abdürrezzak Bey'e katılması, Kürt Komitesi'nin gücünü arttırmıştır (Henning, 2021: s. 296).[108]

Kürt Komitesi sadece askeri ve siyasi faaliyetler yürütmemiş, kültür ve eğitim çalışmalarına da yönelmiştir. Abdürrezzak Bedirxan ve Simko Ağa'nın çabalarıyla Hoy'da Kürt kültür-eğitim örgütü "*Gehandıni*" (Eğitim) kurulmuş ve bu doğrultuda Rus konsolosun yardımıyla 1913'te Hoy'da modern bir müfredata sahip Kürtçe eğitim veren bir okul açılmıştır (Ulugana, 2022c: s. 296). Okulla ilgili görevlerin yerine getirilmesi, Kürtçe gazete ve dergi çıkarılması, Kürtçe alfabenin düzenlenmesi ve eğitim için Kürt gençlerini Rusya'ya gönderilmesi örgütün amaçları arasında yer almıştır. Ancak, Abdürrezzak, *Gehandıni'ı ve* finans kaynaklarını silahlı Kürt birliklerinin örgütlenmesi için kullanmak istemiş, bu durum Simko ile ilişkilerinin bir dönem soğumasına neden olmuştur (Reynolds, 2016: s. 73). Kars'ta Kiril alfabesiyle Kürtçenin öğretileceği daha fazla okul açmak için faaliyetlerini genişletmeyi planlayan Abdürrezzak, böylece yerel aracılarla temaslarını da kolaylaştırmıştır (Bedirhan, 2000: s. 37). Nitekim, Abdürrezzak, Yüzbaşı Hayrettin Berazi'nin yardımıyla Erzurum'da Osmanlı hükümetine yönelik muhalefeti harekete geçirmiştir. Erzurum'da *İrşad* örgütü onun faaliyetlerinin finansmanı için para toplamıştır. Kürt milli hareketine destek ve kaynak sağlamak için Şeyh Taha'yla birlikte Çar II Nicholas ile görüşen Abdürrezzak, çardan para ve çok sayıda tüfek sözü almıştır (Henning, 2021: s. 299).

Osmanlı-Rus savaşından sonra sınır bölgelerindeki Kürt ileri gelenlerle temaslarını artırmıştır (Henning, 2021: s. 295-296).

[108] Abdürrezzak Bey (2000: s. 32), Şeyh Ubeydullah'ın torunu Şeyh Taha'nın birlikte çalışmak için Eylül 1912'de Tiflis'te yanına geldiğini söylemiştir. Şeyh Taha kuzeni Seyyid Abdülkadir ile girmiş olduğu iktidar mücadelesini kaybedince Abdürrezzak Bey'e katılmış, bu katılım Nehrî tekkesinin gücünü ikiye bölmüştür. Nitekim, Seyyid Abdülkadir babası Şeyh Ubeydullah'ın isyanına destek vermediği için Rusya'ya kızgındı ve biraz da bundan dolayı Abdürrezzak Bedirxan'a mesafeli durmuştur. Ancak, Şeyh Taha'da tarikat içinde etkili bir isimdi ve çok sayıda müridi vardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ciğerli & Saout, 2022: s. 124-126).

Bedirxanların bölgedeki faaliyetleri Abdürrezzak'la sınırlı değildir. Nitekim, Botan bölgesinde Bedirxani ailesinden Hüseyin Kenan, Yusuf Kâmil, Süleyman gibi isimler, etkinlik sahalarını genişletmek için Kürt aşiret liderleri üzerinde otorite kurmaya çalışmış ve bu konuda oldukça başarılı olmuşlardır.[109] Hüseyin Kenan Paşa ve Süleyman Bey, yeni hükümetin Kürtlerin beklentilerine çözüm bulmadığı ve bölgede reformlar yapmadığı taktirde, gerekirse Abdürrezzak'la (o sırada ayrılıkçı milliyetçi politikalarını tasvip etmedikleri) beraber Rusya'dan yardım isteyerek bir isyan çıkaracaklarını söylemişlerdir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 138). Kürtlerin beklentilerine çözüm bulamayan İTC yönetimine karşı bölgede mücadele etmeye başlayan söz konusu Bedirxanîler, genel bir Kürt isyanı hazırlıklarına başlamışlardır (Malmîsanij, 2002: s. 24).

Mikro ve gelenekçi politikalar izleyen kardeşi Hüseyin Kenan'a göre Kürt milliyetçiliğini daha teorik bir bağlamda ele alan Yusuf Kâmil, hazırlıklarını yapmış oldukları Kürt isyanının daha geniş bir alana etki etmesini hedeflemiştir. 1913 yılında Rus yetkililerle görüşen Yusuf Kâmil Bedirxan, Türk yönetimine tahammülleri kalmadığını söylemiştir. Hüseyin Kenan Paşa gibi önce içerdeki olanakları kullanmayı tercih eden Yusuf Kâmil Bedirxan, sonrasında Çarlık Rusya siyasetine yönelmiş ve bundan sonra Abdürrezzak Bedirxan ile hareket etmiştir (Ulugana, 2022c: s. 297-300). Süleyman Bedirxan ile bağımsız bir Kürdistan için bölgede propaganda çalışmaları yürüten ve Rusya'dan politik ve maddi destek sağlamaya çalışan Yusuf Kâmil, yeğeni Abdürrezzak ile planlanan isyanın hazırlık çalışmalarında etkin bir şekilde yer almıştır (Malmîsanij, 2002: s. 29-30).

İrşad'ın etkinlik sahasını Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle Van ve Bitlis gibi vilayetlerde giderek artırması, Osmanlı'nın Kürt milli hareketi kadrolarıyla uzlaşma çabalarının sonuçsuz kalması ve Abdürrezzak'ın Osmanlı'nın önerdiği bireysel ayrıcalık, makam ve para tekliflerine karşılık siyasi ve kolektif taleplerde ısrar

[109] 1913 yılının başlarında Bedirxanî ailesinden Hüseyin Kenan Paşa ve Yusuf Kâmil, Cîzîra Botan bölgesinde hâkim duruma gelmişler ve Osmanlı memurlarının bölgede halktan vergi toplamasını engelleyebilecek bir güce erişmişlerdir (Malmîsanij, 2022). Bedirxanî ailesinden Hüseyin Kenan Paşa, Yusuf Kâmil ve Süleyman, 5 Şubat 1913'te o zaman İstanbul'da olan Dr. Abdullah Cevdet'e çekmiş oldukları bir telgrafta şöyle demişlerdir: *"(...) Var ol muhterem vatanperver. Kürdistan'ın geleceğinin kaderini etraflıca düşünmek için buranın uygun bir yerinde genel (bir) toplantının yapılması kararlaştırılmış ve erdemli şahsınızın da hazır bulunması milletin özel emelidir. Teşriflerinizi tüm Pencenân (Bohtiyân?) aşireti namına bekleriz."* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hanioğlu, 1981: s. 323).

etmesi, Osmanlı tarafının başka yöntemler denemesine neden olmuştur. Bu doğrultuda Osmanlı sınırın İran tarafına *Teşkilat-ı Mahsusa* elemanlarını göndermiştir.[110] Kürt milli hareketinin lider kadrosunu oluşturan Abdürrezzak Bedirxan, Seyyid Taha, Simko Ağa, Gravî aşireti reislerinden Şakir ve Said Ağa, Karçikanlı Hacı Musa Bey, Hayreddin Berazî ve Süleyman Bedirxan gibi isimleri hedefine koyan Teşkilat-ı Mahsusa, bir dizi suikast düzenlemiştir. Hoy'dan Bitlis'e geçmek isteyen Hayreddin Berazî, sonrasında Gravî aşireti reislerinden Şakir Ağa ve Karçikanlı Hacı Musa Bey bu suikastlar sonucunda öldürülmüştür.[111] Suikastların artması üzerine Hoy şehrini terk eden Abdürrezzak, Tiflis'e geçmiştir (Ulugana, 2022c: s. 300-302).

Çarlık Rusya'nın desteğinin tam olarak alınamadığı bu süreçte, Kürt milli hareketinin planlamış olduğu isyanın üssü, politik açıdan etkili Kürt bileşenlerini barındıran Bitlis vilayeti olacaktı. İTC'nin politikalarına karşı olan Bedirxanîler, Hesenan ve Cibran gibi aşiretlerin liderleri, Bişar ve Cemilê Çeto ile Gayda şeyhleri (Seyyid Ali, Şeyh Şahabeddin, Molla Selim) bu bölgedeki isyan potansiyeli taşıyan kişiler olarak görülürken, Bulanık ve Malazgirt'te pek çok eski Hamidiye Alayı subayı da milliyetçi propagandadan etkilenmiştir. İsyanın merkez üssü Bitlis'te bu kişiler düşünülürken, çevredeki Simko Ağa ve Şeyh Abdülselam Barzani[112] de Kürdistan'ın uç bölgelerinden harekete geçilmesi planlanmıştır. Bitlis merkezli planlanan isyanın, olası Osmanlı-Rus savaşı ile eş güdümlü gerçekleşeceği tahmin edilmiştir.[113] Nitekim bölgede yer alan Rus, Fransız ve İngiliz yetkililerin yazdığı raporlar; Bitlis'in genel bir Kürt isyanının merkezi olarak düşünüldüğünü ve buradaki Kürtlerin giderek milliyetçi bir tutum takındıklarını aktarmaktadırlar (Ulugana, 2022c: s. 302-303).[114]

---

[110] İTC, Kürt milli hareketinin etkinliğini bitirmek için Kürt elitleri arasındaki rekabeti ve çatışmayı kullanmış, bu doğrultuda Seyyid Abdülkadir'i Abdürrezzak Bey'in ayrılıkçı çağrılarını engellemek ve Kürtleri İTC'ye yakınlaştırmak için bölgede görevlendirmiştir (Reynolds, 2016: s. 70).

[111] Abdürrezzak, Hayreddin Berazî'nin ayaklanmanın propagandasını yapmak için Bitlis'e doğru yola çıktığını, ancak yanlarına sızan eski bir Osmanlı polis komiseri olan Hüseyin tarafından öldürüldüğünü ve yanındaki belgeleri Van valisine götürdüğünü söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bedirhan, 2000: s. 35).

[112] Şeyh Abdülselam Barzani, Abdürrezzak Bedirxan'ın yönettiği Kürt milli hareketine önceden katılmıştır. Barzan tekkesi Kürt milli hareketinin Musul vilayetindeki şubesine dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ulugana, 2022: s. 304-306). Osmanlı otoritesini kabul etmeyen ve vergi vermeyi reddeden Şeyh Abdülselam Barzani, 1910 ve daha sonra 1913'te Osmanlı kuvvetleriyle karşı karşıya gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (McCarthy, Arslan, Taşkıran, & Turan, 2006: s. 155).

[113] Abdürrezzak Bey, Osmanlı-Rus savaşının kaçınılmaz olduğuna inanmıştır (Celil, 2013: s. 113).

[114] 10 Nisan 1913 tarihinde Fransa Van Viskonsüllüğü bir Kürt hareketinin belirtilerinden şöyle söz etmektedir: *"Bitlis vilayetindeki Kürt hareketlenmesi belirtilileri, Kürtleri silah altına aldığı ve donattığı söylenen Musa Bey'le Muş Ovası'nda, yine aynı şeyi yapan Şeyh Seyid Ali'yle Hizan'da ve özellikle Cizre'yi genel karargâhlarına çeviren Bedirxanların teşvikiyle Siirt tarafında ortaya*

Kürt milliyetçileri isyan hazırlığı yaparken, Osmanlı cenahı ise Kürt milli hareketinin faaliyetlerine dair sağlıklı bilgiler aldığı için önlemlerini almada gecikmemiştir. Nitekim, 1914'ün başlarında bir dizi tutuklama gerçekleştiren devlet, Kürt milli hareketine dair önemli bilgiler elde etmiş, Abdürrezzak'ın bir kurye aracılığıyla Molla Selim'e direktiflerini iletmesini engellemiştir. Abdürrezzak Bey'in direktifleri Molla Selim'e ulaşamayınca, bu sefer Kâmil Bedirxan devreye girmiş ve Tillo tekkesi şeyhini Molla Selim ile görüşmek için görevlendirmiştir. Kâmil Bedirxan'ın iddiasına göre, Abdürrezzak Bey'in Molla Selim'e ilettiği direktifte isyan tarihi 28 Nisan 1914 olarak belirlenmiş ve isyan Bitlis, Van, Diyarbakır ve Musul'u kapsayacak biçimde planlanmıştı. Kısa bir süre içerisinde Gayda üçlüsünün (Seyyid Ali, Şeyh Şahabeddin, Molla Selim) yürütmüş olduğu propaganda sonuç vermeye başlamış ve Bitlis vilayetinin birçok yerinde köylüler devlete vergi vermeyi reddetmiştir. İsyan arifesine Kürt milli hareketi özellikle dağlık yerlerdeki aşiret reislerini yanlarına çekmeye çalışırken, devlet cenahı ise, önce bazı aşiret reislerinin tarafsız kalmasını, Norşin ve Küfra tekkesine bağlı güçlü Halidî şeyhlerini kendi tarafına geçmesini sağlamış, sonrasında Ermenilerin en büyük politik oluşumu olan *Ermeni Devrimci Federasyonu*'nu (EDF/Taşnaksutyun) reform süreci bağlamında tamamen yanına çekmiştir (Ulugana, 2022: s. 308-312).

Molla Selim, isyan için kendisine bildirilen 28 Nisan 1914 tarihini ve Kürt milli hareketinin programını dikkate almadan, Bitlis'e saldırıp şehri bir an önce ele geçirmek istemiştir. Şeyh Şahabeddin ve Seyyid Ali'nin destek verdiği saldırı, böylece Bitlis Kürt Ulusal Hareketi'nin vaktinden önce çıkmasına neden olmuştur (Ulugana, 2022: s. 318). Abdürrezzak anılarında, Rus yetkililere Bitlis Hareketi'ni desteklemeleri gerektiğini, Rusya'nın desteği olmadan isyanın başarısız olacağını söylediğini belirtmiştir (Bedirhan, 2000, s. 37). Bitlis Kürt Ulusal Hareketi patlak verdiğinde Rusya'da olan Abdürrezzak ve Seyyid Taha, Rus desteği ve silahlarını söz veren mesajlar göndermekten daha fazlasını yapamamışlardır. Aslında hareketi Molla Selim'in değil, Yusuf Kâmil Bedirxan'ın çıkarması bekleniyordu, ancak bir ipucunu değerlendiren Osmanlı askerleri, Molla Selim'i ayaklanmaya teşvikten 8 Mart günü

çıkmaktadır. Cizre'deki bu karargâhta Ocak ayından beri dört kişi toplandı: Hüseyin Paşa, Hasan Bey, Süleyman Bey ve Kâmil Bey." Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ciğerli & Saout, 2022: s. 124-126).

tutuklamış ve saatler sonra bir Kürt grubu onu Bitlis kent merkezine götürülürken kurtarmıştır. Böylece İTC'nin sadık adamı olan yeni valinin kendisini yeniden tutuklayacağını düşünerek Bitlis Hareketi'nin sorumluluğunu üstlenmiştir (Reynolds, 2016: s. 84-85).

3.1.2. Bitlis Kürt Ulusal Hareketi (1914)

Osmanlı ve Rus yetkililerin Ermeni reform projesini imzalamasından tam bir ay sonra Osmanlı yönetiminin terk edilmesi talebinde bulunan Molla Selim tarafından Bitlis vilayetinde bir ulusal hareket başlatılmıştır (Reynolds, 2016: s. 83). Ulugana'nın belirttiği gibi, bir kez daha yeşil sarıklı Bitlisli şeyhler ile kırmızı fesli Osmanlı yöneticileri karşı karşıya gelmiştir.[115] Ancak, bu sefer kentteki şeyh muhalefetini Küfrevîler değil, Gayda'daki şeyhler temsil etmiştir. Küfra ve Norşin'in Halidî şeyhleri Osmanlı tarafına geçerek, Bitlis Hareketi'ne karşı durmuşlar. Bitlis vilayetindeki bu güçlü şeyh ailelerinin Sünni aşiretler arasında oldukça örgütlü bir yapısı vardı ve yüzbinlerle ifade edilebilecek büyük bir mürit topluluğu üzerinde etkili oldukları için de politik bir hareketin yönünü belirleyebilecek güce sahiplerdi. Küfra ve Norşin'in Halidî şeyhleri, güçlü kitlesel potansiyeli, devlet yanlısı tutumu nedeniyle, Bitlis Hareketi'ne karşı daha etkili bir mücadele için kullanılmıştır. Böylece, Bitlis Hareketi, Küfrevî, Norşin ve Arvas tekkelerinin etkin olduğu bölgelerde (Van Gölü'nün kuzeyi, Bayezid, Garzan, Başkale, Müks ve Muş Ovası) hiçbir şekilde yayılmayarak, Bitlis'in güney hinterlantlıyla sınırlı kalmıştır (Ulugana, 2022c: s. 319-322).

Osmanlı hükümeti Bitlis Hareketi'ne katılanların itibarını düşürmek, aşiretlerin harekete katılmasını önlemek ve hareketin etkisiz kalmasını sağlamak için bölgede yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Kürt aşiretlerin Bitlis Hareketi'ne katılmasını önlemek ve Osmanlı için bölgede propaganda faaliyetleri yürütmesi için birçok kişiyi devreye sokan Osmanlı hükümeti, özellikle, Osmanlı şemsiyesi altında

[115] Jön Türk Devrimi arifesinde Bitlis'te Küfrevi şeyhi Abdülbaki ve diğer şeyhlerin öncülüğünde vilayetteki Kürtler bir isyan gerçekleştirmiş, ayaklanan Kürtler kamu binalarını ele geçirmiş ve polis komiserini öldürmüştü. Merkezi otorite, şeyhlerin taleplerini kabul etmek zorunda kalmış, Bitlis Valisi Ferit Paşa'yı görevden almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ulugana, 2022c: s. 189-201), (McCarthy, Arslan, Taşkıran, & Turan, 2006: s. 155).

Kürtlükle İslam'ı bağdaştırmaya çalışan Molla Said-i Kurdî bu süreçte etkin bir şekilde kullanmıştır. Bitlis Hareketi başladığında, bir zamanlar öğrencisi olduğu Seyyid Nur Muhammed'in oğlu Şeyh Şahabeddin, yeğeni Seyyid Ali ve damadı Molla Selim'e karşı Osmanlı'yı destekleyecek olan Said-i Kurdî, hiç tereddüt etmeden İTC'nin yardım çağrısını kabul etmiştir. Van'a gelerek, kendisiyle görüşen aşiret reislerine Osmanlı ordusuna karşı savaşmamaları gerektiğini söylemiştir. Bitlis Hareketi'nin geniş bir bölgeye yayılmaması için Van Valisi Tahsin Bey ve Bitlis Valisi M. Abdülhalik Bey ile bizzat çalışan Said-i Kurdî, Bitlis Hareketi'nin "yerel ve etkisiz" kalmasını sağlamak için çalışmıştır (Ulugana, 2022c: s. 322-326).

Ayrılıkçı bir söylem benimseyen Kürt milliyetçilerine Osmanlı'nın tepkisi iki yönlü olmuştur. Öncelikle, merkezi devlet, ideolojik hegemonya inşa etmek için Küfra ve Norşin'in Halidî şeyhleriyle iş birliğine gitmiş, sonrasında, Bitlis Hareketi'ne karşı daha etkin bir şekilde mücadele etmek için Ermenileri örgütlemiştir. Bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını düşündükleri vilayetlerde bir Kürdistan'ın kurulmasını istemeyen milliyetçi Ermeniler, kendi gelecekleri açısından bir tehlike olarak gördükleri için Bitlis Hareketi'nde Osmanlı tarafında yer almışlardır (Ulugana, 2022c: s. 327-329). Nitekim, *Taşnak* örgütü (EDF) Kürtlerin bağımsızlıklarını elde etmesi durumunda "Büyük Ermenistan" planlarının çökeceğini düşünerek, Kürt milliyetçilerine karşı İTC'ye yanaşmış ve Bitlis Hareketi'nin bastırılmasında önemli rol oynamıştır (Perinçek, 2014: s. 226). Molla Selim, her ne kadar Ermeniler ve Süryanilerin zarar görmeyeceğine dair teminat verse de Kürt milliyetçilerine karşı devleti desteklemeyi kendi politik çıkarları için daha makul gören milliyetçi Ermeniler, yüz elli kişilik bir grubu silahlandırarak Bitlis Kürt Ulusal Hareketi'ne karşı savaşmaya göndermiştir (Kaligian, 2017: s. 293-294). Molla Selim, kısa bir zamanda üç yüz kadar şeyhin destek sözünü almış ve sekiz bine yakın Kürdü tarafına çekmeyi başarmıştır. Bu esnada Bitlis'e takviye askeri kuvvet gönderen hükümet, Ermenilere de silah dağıtmıştır (Reynolds, 2016: s. 84).

1 Nisan'da Hizan yakınlarında başlayan çatışmalar, 2 Nisan sabahı Bitlis kent merkezinde devam etmiş, Kürt kuvvetleri[116] ilk başlarda önemli ilerleme kaydetmiş,

[116] İhsan Nuri Paşa (1992: s. 15), silahlı Kürt kuvvetlerinin iki bin dolaylarında olduğunu belirtmiştir.

devlet güçleri ise stratejik yerleri korumak için geri çekilmiştir. 2 ve 3 Nisan'da gün boyu devam eden çatışmalarda Kürt milliyetçilerinin yeterli mühimmata sahip olmaması ve Molla Selim'in öncülük ettiği iki yüz kadar kuvvetin mitralyöz ateşi karşısında daha fazla dayanamaması sonucunda milliyetçi Kürtler geri çekilmiştir. Bitlis kent merkezinde asılan ve üzerinde Kur'an'dan ayetler bulunan kırmızı renkli bayraklar 4 Nisan sabahı indirilince, vali Bitlis Hareketi'nin tamamen bastırıldığına kanaat etmiştir. Hareket bastırıldıktan sonra, önce İngiliz konsolosluğuna sığınmak için bir elçi gönderen Gayda üçlüsü, sığınma taleplerinin reddedilmesi üzerine Şeyh Şahabeddin ve Seyyid Ali derhal geri çekilmiş, Molla Selim ise, beraberindeki isyancılarla Rusya konsolosluğuna sığınmıştır. Böylece Kürt Ulusal Hareketi'nin sonuç almayı umduğu "Kürdistan'da eş zamanlı isyan projesi"nin Bitlis ayağı başarısız olmuştur (Ulugana, 2022c: s. 330-332).

İngiltere'nin Van Viskonsülü Bay Smith'e göre, Bitlis Hareketi'nin mayıs ayı başında olması planlanan, daha kapsamlı bir Kürt Ulusal Hareketi'nin ilk dalgasıydı ve Abdürrezzak Bedirxan'ın bu isyanla ilgili olduğuna dair bir kanıt mevcut değildi. Ancak, bir Rus yetkiliyle görüşen Yusuf Kâmil Bedirxan, Bitlis Hareketi'nin kendi bilgileri dahilinde gerçekleşen "zamansız bir isyan" olduğunu kabul etmiş ve Molla Selim'in acele etmemesi durumunda Musul, Van ve Diyarbakır vilayetlerinin de Osmanlı'dan ayrılmış olacağını söylemiştir (akt. Ulugana, 2022c: s. 332-333).[117] Ayrıca, Rus yetkililer, "milli" olarak nitelendirdikleri Bitlis Hareketi'nin Kürt milli hareketiyle bağlantılı olduğunu, hareketin hazırlık çalışmalarını Yusuf Kâmil Bedirxan'ın üstlendiğini söylemiş, hareketin başarısız olmasında Bitlis'teki konsolları Chirkov'un etkisi olduğunu kabul etmişlerdir (Perinçek, 2014: s. 218-227). İTC'nin Van'da yayın yapan *Çaldıran* gazetesi de Rus yetkililerle benzer fikirde olmuştur. Bitlis Hareketi'nin bastırılmasından sonra gazetede çıkan haberde; Abdürrezzak Bedirxan, Şeyh Taha ve İsmail Simko'nun Rusya'nın yardımıyla Bitlis Hareketi'ni örgütlediği yazılmıştır (akt. Ulugana, 2022c: s. 334).

[117] Barış Konferansı'na 9 Eylül 1919 tarihli bir rapor sunan Şerif Paşa, isyanın Abdürrezzak Bey'in "devrimci komitesi" tarafından organize edildiğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çiçek, 2020: s. 143).

Bitlis Hareketi, niteliği ve amacı, uyguladığı yöntemler itibariyle milliyetçi bir ayaklanma olmasına rağmen, Osmanlı ve Avrupa basınında "dinci bir hareket" olarak değerlendirilmiş, Ermenilere yönelik yapılması planlanan reformlara karşı Kürtlerin tepkisel bir hareketiymiş gibi gösterilmeye çalışılmıştır (Celil, 2013: s. 153). Nitekim, *Tanin* gazetesi isyandan hemen sonra yayınladığı bir yazıda; Kürtlerin "genetik yapıları gereği saf, temiz ve dindar" olduğundan dolayı Arnavutluk'ta ortaya çıkan "yıkıcı nasyonalizm" gibi akımların Kürdistan'da var olmadığını, Bitlis Hareketi'nin birkaç "sefil, ahmak ve gerici" tarafından çıkarılmış olduğunu bildirilmiştir. Fransa'da yayın yapan İTC'ye yakın *La Jeune Turquie* ise, Bitlis Hareketi'ni yapılması planlanan reformlara karşı "liberal ve anayasal rejimi hedef alan otokratik bir reaksiyon" olarak nitelendirmiş, isyanın lider kadrosu olan Şeyh Şahabeddin, Seyyid Ali ve Molla Selim'i ise, "modern ulusun-devlet gerçeğini kavrayamayan gericiler" olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, Ermenilerin, hareketin bastırılmasında oynadıkları rolden övgüyle bahsedilmiş, Osmanlı'nın birliği için mücadele ettikleri vurgulamıştır. Fransa'da yayın yapan *Pro-Armenia* ise, Bitlis Hareketi'ni "şeriatçı şeyhler"in reformlara karşı başlatmış olduğu "gerici" bir kalkışma olarak yazmış, "bağımsız ya da özerk bir Kürdistan'ı hayal eden Kürtlerin içinde samimi ve eğitimli yurtseverler" olarak nitelendirdiği Kürt entelijansiyasının hareket sürecinde oldukça izole ve etkisiz kaldığını bildirmiştir. Diğer taraftan, Kürt Ulusal Hareketi'nin geniş bir coğrafyada etkili olacak şekilde planlandığını ancak şeyhlerin plana bağlı kalmadan isyanı erken başlattığı iddia edilmiştir (akt. Ulugana, 2022c: s. 334-336).

İTC Bitlis Hareketi'nin Kürt milliyetçiliğiyle ve Kürtlerin geneliyle bir ilgisi olmadığını, yerel ve adli bir mesele olduğuna yönelik propagandasını yaparken, Şerif Paşa, *Mécheroutiette* gazetesinde, İTC'nin iddia edildiğinin aksine, hareketin reformlara karşı ortaya çıkmadığını, Kürdistan'a özerklik tanınmasına yönelik bir direniş olduğunu, Ermenilere karşı olmadığını, Molla Selim'in Bitlis Piskoposu'na göndermiş olduğu mektubun bunun en somut kanıtı olduğunu söylemiştir (akt. Ulugana, 2022: s. 334-336). Fransa Dışişleri Bakanlığı'na Bitlis Hareketi ile ilgili bir mektup yazan Şerif Paşa, söz konusu hareketin anti-Ermeni bir kalkışma olmadığını ve İTC'nin Avrupa kamuoyunu yanıltmaya çalıştığını ifade etmiştir (Cemal, 2023: s. 378-379). Kürt milliyetçilerinin planlamış olduğu Bitlis Hareketi'nin "gerici" ve "Ermeni karşıtı" olduğuna yönelik Osmanlı ve Avrupa basınında çıkan iddialara karşı,

hareketten hemen sonra B. Navasardyan kaleme almış olduğu bir yazıda, Bitlis Hareketi'nin "Kürt ulusal uyanışının" bir sonucu olduğunu söylemiştir. Dönemin ünlü Ermeni gazetesi "*Mışag'*"da yayımlanan "Bitlis'te Kürt Ayaklanması" başlıklı bir makalede ise, şeriat isteminin Bitlis Hareketi'nin "dış yüzü" olduğu, içeriğinin dinci olmaktan çok, milliyetçi olduğu belirtilmiştir (akt. Celil, 2013: s. 155).

Jön Türk rejimi hem iç hem de dış kamuoyunu, Bitlis Hareketi'nin milliyetçi ve politik bir halk ayaklanması olmadığını, "ilerici Jön Türk rejimi"ne karşı "yerel", "gerici" ve "Rusya merkezi bir komplo" olduğunu ikna etmeye çalışmış, aynı zamanda hareketin Kürtlerin meskûn olduğu yerlerde yayılmaması için de sıkı askeri tedbirler almıştı.[118] 30 Nisan 1914 tarihinde Bitlis sıkıyönetim askeri mahkemesinde (Bitlis Divan-ı Harb-i Örfî) gerçekleşen tek celselik duruşmada, Mülkiye Kanunu'nun 55. maddesinin 3. fıkrası gereği, "devletin sınırlarını değiştirmek amacı ile Osmanlı Devleti, halkı ve padişahına karşı silahlı isyan gerçekleştirdikleri" gerekçesiyle Seyyid Ali, Şeyh Şahabeddin, Molla Selim ve birçok kişiye idam cezası verilmiştir.[119] Ulugana'nın da belirttiği gibi, kararda "gerici" ve "dini" ibarelere yer vermeyen mahkeme, "devletin sınırlarını değiştirmek" ibaresiyle bir anlamda isyanın milliyetçi boyutunu kabul etmiştir (Ulugana, 2022c: s. 341-346).

---

[118] Bitlis, Van ve Diyarbakır üçgenini kuşatmaya alan binlerce asker, bölgeye giriş ve çıkışları yasaklamıştı. Bölgede geniş çaplı bir operasyon düzenleyen hükümet, Seyyid Ali, oğlu Şeyh Selahaddin ve bazı adamlarını tutuklayarak 14 Nisan'da Bitlis kent merkezine getirmiştir. Seyyid Ali seksen şeyh, eşraf ve ağanın kendileriyle işbirliği yaptığını itiraf etmiştir. Sonraki günlerde vilayet genelinde iki yüzden fazla aşiret, eşraf ve şeyh tutuklanmış ve Bitlis, Muş, Siirt, Van, Malazgirt, Ağrı, Hakkâri, Cizre gibi muhitlerde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Molla Selim Rus Konsolosluğu'nda, Seyyid Ali jandarma kumandanlığında bekletilirken, Şeyh Şahabeddin yapılan operasyonlara rağmen hâlâ yakalanmamıştı. Ancak ilerleyen günlerde yapılan detaylı aramalar sonucunda Şeyh Şahabeddin, 26 Nisan'da Zilan Dağları'ndaki Sogitli köyünde yakalanmış ve Bitlis'e gönderilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ulugana, 2022c: s. 341-345).

[119] Seyyid Ali, Şeyh Şahabeddin ve kardeşi Şeyh Mehmed Şirin'in de aralarında bulunduğu on bir tutsağın infazları 6 Mayıs'ta Bitlis kent meydanında, diğer tutsakların infazları ise 21 Mayıs'ta yine aynı yerde gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki Osmanlı statükosuna meydan okumuş Kürt milliyetçiler, bu eylemlerinin karşılığını canlarıyla ödemişlerdir. Hapis cezası alan tutsaklar ise, Sinop, Trabzon ve Ankara'daki hapishanelere nakledilmiş, sürgün cezası alanlar ise 26 Mayıs'ta Taif'e (Yemen) gönderilmek üzere Diyarbakır'a götürülmüştür. Sıkı bir kuşatma altında tutulan Bitlis Rus Konsolosluğu'na bulunan Molla Selim ve beraberindekiler, Osmanlı yetkililerin tüm girişimlerine rağmen iade edilmemiştir. Ancak, Osmanlı ve Rusya'nın savaşın eşiğine geldiği bir süreçte, kentte dolaşan "af" söylentilerini duyan Molla Selim, 12 Eylül'de İhsan Paşa'ya gönderdiği bir pusulada idam edilmeme şartıyla teslim olabileceğini yazmıştır. Bir gün sonra bu haberi İstanbul'a ileten İhsan Paşa, kendi rızasıyla teslim olan Molla Selim ve beraberindeki sekiz arkadaşını hapishaneye götürmüştür. Molla Selim 18 Kasım 1914'te Bitlis kent meydanında asılmış, idamdan sonra, cezaevlerinde ve sürgünde olan mahkumlar 22 Kasım'da affedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ulugana, 2022c: s. 346-356).

Bitlis Hareketi'nde milliyetçilik, direnişi planlayan ve arka planında yer alan *İrşad* örgütünün lider kadrosu tarafından temel motivasyon olmakla birlikte, direnişin harekete geçirebildiği halk kitlesini, daha çok geleneksel bağlılıkların belirlemiş olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, Kürt milliyetçilileri bölgede çalışma ve örgütlenme faaliyetleri yürütülmüş olsa da halkın sürece katılımında, milliyetçi motivasyonun tek başına harekete geçiren ve katılımı belirleyen bir etken olmadığı ileri sürülebilir. Zira, hareketin öncü liderlerinden Seyyid Ali, Şeyh Şahabeddin ve Molla Selim'in bölgede dini açıdan saygın ve nüfuzlu kişiler olması, halkın inançsal ve geleneksel bağlılıklar üzerinden Bitlis Hareketi'ne katılımını etkilemiştir. Ancak, 19. yüzyıldaki Kürt isyanlarından farklı olarak, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen Bitlis Hareketi, Kürt isyanlarına milliyetçi bir boyutun eklendiği, hareketin politik bir örgüt tarafından planlandığı ve modern/milliyetçi bir örgütün açık ulusal hedeflerle bir Kürt devleti kurma girişiminin ilk örneğidir. Ancak, isyan hareketinin planlanan tarihten önce gerçekleşmesi, Kürtler arasında ayrışmanın yaratmış olduğu bölünmüşlük, İTC yönetiminin, hareketi kısa sürede bastırmasında ve geniş bir alana yayılmasını önlemede etkili olmuştur.

Bitlis Hareketi çok kısa bir sürede bastırılmasına rağmen, isyanın yankıları ve etkileri uzun sürmüştür. Nitekim, Fransa Diyarbekir Viskonsüllüğü'nün 20 Haziran 1914 tarihli bir raporuna göre, Kürt şeyhlerin ve liderlerin idam edilmesi, Kürtlerle Osmanlı hükümeti arasında "iflah olmaz bir nefret" oluşmasına neden olmuştur (Ciğerli & Saout, 2022: s. 144). Bitlis Rus Konsolosu Chirkov göre de yerel hükümetin aldığı sert önlemlerin, "Kürtleri hırslandırmaktan" başka bir şeye yaramadığını yazmıştır (akt. Celil, 2013: s. 152). Hareketin başarısızlıkla sonuçlanması ve sonrasında yaşananlar, giderek milliyetçi ajitasyonun güçlenmesine ve milliyetçiliğin geniş kitlelere yayılmasına yol açmıştır.

Yerel hükümet Bitlis Hareketi'ni bastırdıktan kısa bir süre sonra Bedirxanîlere yönelmiştir. Bitlis Hareketi'ni "çocukça bir iş" olarak gören ve daha iyisini yapacağını iddia eden Hasan Bedirxan Cizre'ye kapanırken, Yusuf Kâmil ve Süleyman Bedirxan Botan'da propaganda faaliyetleri yürütmeye devam etmiştir. Bölgede etkin olan Bedirxanîleri tasfiye etmeye noktasında kararlı olan *Teşkilat-ı Mahsusa*, Süleyman

Bedirxan'a 22 Mayıs 1914'te suikast düzenleyerek öldürmüştür. Süleyman Bedirxan'ın öldürülmesinden birkaç gün sonra Siirt'te Yusuf Kamil Bedirxan gözaltına alınmış, İstanbul'a götürülmek istenirken firar etmiştir. Sonrasında Rusya'ya giden Yusuf Kamil Bedirxan, başta Haydaran ve Goyan olmak üzere etkili birçok aşiret liderine mektuplar göndermiş, yakında gerçekleşecek Osmanlı-Rus savaşında, Kürt aşiretlerinin yenilecek taraf olan Osmanlı'yı desteklememeleri gerektiğini tavsiye etmiştir. Ancak, Kürtler, "seferberlik" adı altında 1914 yılının sonlarına doğru cepheye gönderilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı tarafı için savaşmıştır. Nitekim, Abdürrezzak Bedirxan 1914 kışında Rus ordusuyla birlikte Kürdistan'a geri dönmüş, ancak aşiretler üzerinde istenilen düzeyde etkili olamamıştır. Benzer bir biçimde Yusuf Kamil Bedirxan da Rus ordusuyla 1916'daki Bitlis işgaline katılmış ama aşiretler üzerinde o da etkili olamamıştır (Ulugana, 2022c: s. 356-362).

3.2. KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ (1918)

Kürt milliyetçiliği alanında Birinci Dünya Savaşı öncesi Abdürrezzak Bedirxan'ın başını çektiği siyasi milliyetçi eğilim, savaş sonrasında *Kürdistan Teâli Cemiyeti*'nin[120] kurulmasıyla devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın beklenmedik uzunluğu, Osmanlı'nın yıkılması ve özellikle de travmatik savaş deneyimlerinin yaşanması, Kürt milliyetçiliğinin daha örgütlü bir şekilde ortaya çıkmasının tohumlarını ekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya doğru gittiği ve eski Osmanlı topraklarında yeni bir siyasi düzenin müzakere edildiği süreçte Kürtleri temsil iddiasıyla ortaya çıkan ve Kürtler adına konuşan, Kürdistan'ın geleceği için çeşitli tasarı ve toprak iddialarıyla ön plana çıkan[121] ve farklı fraksiyonları temsil eden milliyetçi elitler, savaş sonrası daha örgütlü bir Kürt toplumu için mücadeleye başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası mağlup Osmanlı Devleti ile galip İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 yılında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra

---

[120] "*Kürd Yurtsever Cemiyeti", "Kürd İstiklal Cemiyeti", "Kürd Teâlî ve Terakki Cemiyeti", "Kürd Teâlî ve Teâvün Cemiyeti", "Kürd Teâlî Partisi", "Kürd Teâvün Cemiyeti", "Kurdistan Forward Society"* gibi farklı isimlendirmelerin KTC'ye vurgu yaptığına dair bkz. (Altan, 2017: s. 62).

[121] Binbaşı Kasım, KTC'nin kurulmuş olduğu dönemin siyasi atmosferini anlatırken; *"herkesçe bir kanaat vardı ki, hatta avamda bile, Kürdistan olacak"* demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akyürekli, 2020: s. 91).

Kürt milliyetçileri özerklik ya da bağımsızlık taleplerini ortaya koymak amacıyla İstanbul başta olmak üzere birçok yerde cemiyetler kurmuşlardır (Işık, 2019, s. 81). İmparatorluğun tam bir karışıklık içinde olduğu sırada, A.B.D Başkanı Woodrow Wilson'un tüm etnik azınlıklar için siyasi olarak kendi kaderini tayin hakkı ön gören On Dört İlke'sini açıklamış olması, milliyetçi eyleyiciler için önemli bir dayanak noktası olmuştur. Savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazından doğan ve Wilson ilkeleri çerçevesinde Kürtlerin hak ve hukukunu savunmayı amaçlayan KTC, Mondros Ateşkesi'nden yaklaşık bir buçuk ay sonra, 17 Aralık 1918'de kurulmuştur.[122] Kürt milliyetçiliğinin ilk evresindeki yer alan KTTC, KNMC ve *Hêvî* gibi örgütlerin başlıca üyeleri, KTC'nin de kurucuları arasında yer almıştır (Özoğlu, 2017: s. 152). Ancak, KTC bu örgütlerden farklı olarak bölgede yaşayan şeyh, ağa, öğretmen, memur ve köylüleri de içine almıştır (Yalçın, 2021: s. 103).

KTC'nin başkanlığını Seyyid Abdülkadir, başkan yardımcılığını Emin Ali Bedirxan ve Fuad Paşa, genel sekreterliğini Hamdi Paşa'nın yapmış olduğunu aktaran Kadri Cemilpaşa, cemiyetin kurucu üyeleri arasında, Halil Bey, Mehmet Ali Bedirxan, Mehmet Emin Ali Efendi, Şeyh Şefik (Seyyid Şefik Arvasî), Şükrü Babanzâde, Fuat Babanzâde, Fetullah Efendi, Dr. Şükrü Mehmet Sekban gibi isimlerin yer aldığını belirtmiştir (Silopî, 2014: s. 65-66). Tarık Zafer Tunaya, kurucu üyeler arasında Hikmet Babanzâde, Muhittin Nâmi Bey, Aziz Bey, Kamuran Ali Bedirxan, Necmettin Hüseyin ve Reşid Ağa gibi isimleri de saymıştır (Tunaya, 1986: s. 186-187). KTC'nin kurucu ve yöneticileri bu isimlerle sınırlı olmamıştır. Nitekim, İsmail Göldaş, aralarında Molla Said-i Kurdî'nin de yer aldığı 167 kişiden oluşan üyelerin kapsamlı bir listesini sunmuştur (Göldaş, 1991: s. 39-45). Oğuz Aytepe, Ankara Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki belgelere dayanarak 212 üyenin ismini saymıştır (Aytepe, 1998: s. 14-15). Bilal Altan ise farklı kaynaklara dayanarak, KTC'nin üyeleri arasında Kürd Mustafa Paşa, Şerif Paşa, Yamulkizâde Abdülazîz (Babanzâde Abdülazîz),

[122] KTC'nin kuruluşuyla ilgili farklı tarihler dile getirilmiştir: Tarık Zafer Tunaya, KTC'nin 17 Aralık 1918 tarihinde kurulmuş olduğunu söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Tunaya, 1986: s. 186). Oğuz Aytepe KTC'nin 6 Kasım 1917 tarihinde gizli bir örgüt olarak kurulduğunu iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aytepe, 1998: s. 9-16). Bilal Altan ise KTC'nin Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ya da Mütâreke'nin imzası sürecinde illegal olarak kurulduğunu, 17 Aralık 1918'e kadar yasal statü kazanmadığını iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Altan, 2017: s. 56). KTC'nin kuruluş tarihiyle ilgili farklı tarihlerin verilmesinin nedeni; kimi araştırmacılar, KTC'nin kurucularının, cemiyeti kurmak için Dâhiliye Nezareti'ne yaptıkları başvuru tarihini, kimileri ise Dâhiliye Nazırı'nın cemiyetin kurulmasını onayladığı tarihi kuruluş tarihi olarak saymış olabilir (Şimşir, 2007: s. 298).

Babanzâde Mustafa Zihni Paşa, Mevlanzâde Rıfat Bey, Kasım Cemilpaşa, Ekrem Cemilpaşa, Süreyya Bedirxan, Seyyid Abdullah, İhsan Nuri, Kemal Fevzi, Alişir (Alişêr) gibi isimleri de ilave etmiştir (Altan, 2017: s. 303-322).[123]

Farklı toplumsal sınıflardan gelen, Kürtçenin farklı lehçelerini konuşan kesimlerin oluşturduğu KTC'de heterojen bir üye yapılanması vardı. Bölge, mezhep, eğitim ve ideoloji gibi unsurlar açısından farklılık gösteren Kürtler, KTC bünyesinde bir araya gelebilmiştir. Cemiyetin önemli başarılarından biri de daha önce bir araya gelmekte zorlanan kişilerin KTC çatısı altında toplaması ve üyeler arasında birliktelik duygusunu yaratmış olmasıdır. Ancak KTC'nin üye listesine ve idari heyetine bakıldığında birkaç önemli ailenin cemiyette daha etkin oldukları ve cemiyeti kendi kontrollerine aldıkları görülmektedir. Kürt toplumunun önde gelen ailelerinin hegemonyasında olan KTC'nin merkezinde Bedirxaniler, Babanlar ve Şemdinanlar etkinken, Cemilpaşaların rolü ise Diyarbakır şubesiyle sınırlı kalmıştır (Altan, 2017: s. 63-64), (Yalçın, 2021: s. 107).

KTC'ye üye olmuş, faaliyetlerine katılmış, şube açmak için çabalamış, KTC'nin çıkarmış olduğu dergi ve gazetelerde yazılar yazmış ve cemiyetin gelişimine katkıda bulunmuş geniş bir Kürt çevresi olsa da KTC'nin merkezi ve şubelerinde doğrudan yönetim faaliyetlerine katılan ya da yönetim faaliyetlerini dolaylı bir şekilde etkileyen üyeler, genellikle Kürt toplumunda sözü geçen, mülk sahibi, aile nüfuzu olan ve aşiret birimlerine sahip üst sınıflardan ve İstanbul'da öğrenim görme şansı olan Kürtlerin içinden çıkmıştır (Işık, 2019: s. 82). Kendisini Kürtlerin genel çıkarlarını korumakla tanımlayan, ancak üyelerini toplumsal şahsiyetleriyle, sahip olduğu ekonomik ve toplumsal sermayeleriyle değerlendiren KTC, yönetici/politik bir sınıfın etkili olduğu seçkin bir cemiyet olma özelliği taşımıştır. Zira, KTC'nin simgesel, toplumsal ve ekonomik sermaye gözetilerek oluşturulan üye listeleri, giriş ücreti, üyeler arasındaki hiyerarşiyi aylık ücret yatırılmasına tabii tutması[124] ve "kötü ün sahipleri"nin üyeliğe

[123] İngiltere'nin İstanbul'daki Askeri İstihbarat Şefi J. Duncan'ın 17 Haziran 1919 tarihli bir belgede, KTC'nin belli başlı üyelerinin isimlerini vermiş ve İstanbul'da cemiyetin on bin civarında üyesi olduğunu söylemiştir (Yeğen, 2011: s. 49-50). Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlıcı ve Türkçü bir çizgide olan Bitlisli Kemal Fevzi gibi bazı isimler KTC bünyesinde yer alarak bağımsız bir Kürdistan'ı savunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Purçak, 2020: s. 18-22).

[124] KTC üyeleri, cemiyetin tüzüğünde, liderler (kurucular), daimî üyeler ve fahri üyeler şeklinde üç kısma ayrılmıştır. Tüzüğün dördüncü maddesinde, kurucu üyelerin giriş aidatı olarak 4 lira ödeyeceği ve her ay en az 1 lira ödemeyi taahhüt edecekleri, daimî üyelerin giriş aidatı olarak en az 2 lira ödeyeceği

kabul etmemesi gibi şartlar ve uygulamalar, Kürt milliyetçi elitlerin uzamsal bir ayrıştırma işlemi ortaya koyarak, alanı kendileri için elverişli bir şekilde işlettiklerini ve Kürt kitleleri üzerinde bir vekalet ilişkisi kurmuş olduklarını göstermektedir (Yeğen, 2011: s. 50-51).

KTC, kendisine Osmanlıcılık idealine bağlı olan 1908 ve sonrasında kurulan cemiyetlerin bir devamı görünümü vermiş ve bir hayır cemiyeti izlenimini uyandırmak istemiş olsa da asıl amacı, dönemin siyasi atmosferinin yaratmış olduğu elverişli koşullardan yararlanarak özerk ya da bağımsız bir Kürdistan kurmak olan bir cemiyettir (Aytepe, 1998: s. 330). Osmanlı Devleti'ne bağlı bir hayır cemiyeti görünümünde kurulmuş olan KTC'nin asıl amacıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür (Yalçın, 2021: s. 104). KTC tüzüğünün birinci maddesinde, cemiyetin, "Kürtlerin genel çıkarlarını korumak ve ulusal davayı ilerletmek" amacı doğrultusunda kurulduğu belirtilmiştir. Tüzüğün ikinci maddesinde ise, KTC'nin "amacı uğrunda tüm dillerde süreli ve günlük gazeteler yayınlamayı; okuma odaları, okullar ve matbaalar açmayı; seminerler ve akşam dersleri düzenlemeyi, uygun yerlere eğitim programı göndermeyi ve diğer yararlı kurumları desteklemeyi" amaçladığı yazılmıştır (Yeğen, 2011: s. 50-54). KTC'nin otuz dört maddeden oluşan tüzüğü, oluşturulması planlanan kurullara, açılacak şubelerin işleyişine, görev ve sorumlulukların ne olacağına açıklık getirmiştir (Altan, 2017: s. 73). Ancak KTC, önceki Kürt cemiyetlerinden farklı olarak siyasi konumuna açıklık getirmemiştir (Yalçın, 2021: s. 108). Nitekim, KTTC tüzüğünün aksine KTC'nin tüzüğünde Osmanlı Devleti içindeki Kürtlerin siyasi konumunu belirsiz bırakılmıştır (Özoğlu, 2017: s. 154).

KTC'nin neden böyle bir belirsizliğe mahal verdiği, bununla neyi amaçladığı sorularına farklı yanıtlar verilmiştir. Nitekim, bazı araştırmacılar, KTC'nin milliyetçi bir amacının olmadığını ve yasal olarak Osmanlı Devleti'nde kalmak isteğini belirtirken, kimi araştırmacılar bu durumu milliyetçi amaçların gizlenmesi olarak değerlendirmiştir. KTC'nin Osmanlılık kimliğinden ziyade Kürt kimliğini ve milliyetçiliğini öncelediği, cemiyetin tüzüğünde yer alan maddelerden ziyade eylemsel

---

ve her ay 50 kuruş ödemeyi taahhüt edecekleri, fahri üyelerin ise giriş aidatı olarak 5 kuruş ödeyeceği ve her ay için de 2 kuruş ödemeyi taahhüt edecekleri belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yeğen, 2011: s. 51).

yönünden anlaşılmaktadır (Yalçın, 2021: s. 108). Nitekim, KTC'ye yasal statü tanınması, tüzüğünün onaylanmasını gerektirdiğinden, milliyetçi amaçların açık bir şekilde belirtilmediği veya gizlendiği söylenebilir. KTC her ne kadar tüzüğünde özerklik ve bağımsızlık doğrultusunda kurulmuş bir örgüt olduğunu belirtmemiş olsa da cemiyetin sonraki faaliyetleri ve yayınları siyasi milliyetçilik doğrultusunda kurulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kuruluş aşamasında KTC kamusal sahnede Osmanlı'nın kurallarına, beklentilerine uygun davranmış olsa da KTC üyelerinin siyasi faaliyetleri, cemiyetin milliyetçi senaryoları için uluslararası yardım arayışı içinde olduğunu doğrulamaktadır. Nitekim, 4 Ağustos 1919 tarihinde, KTC'nin yönetim kurulu, Kürtlerin milliyetçi senaryolarını açıklamak için İstanbul'daki Amerikan, Fransız ve İngiliz konsolosluklarını ziyaret etmiştir (Özoğlu, 2017: s. 154).[125]

Seyyid Abdülkadir; Emin Ali Bedirxan'ın da imzasının olduğu 30 Ocak 1919 tarihli bir telgrafta, amaçlarının vatanın (Kürdistan) tealisi (yüceltilmesi/yükseltilmesi) olduğunu; Diyarbakır'daki sorgusunda ise, Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerde bir Ermeni devletinin kurulmasına engel olmak için KTC'nin kurulduğunu belirtmiştir.[126] 4 Nisan 1919 tarihli bir İngiliz belgesinde; KTC, İstanbul'daki "Kürdistan bağımsızlık hareketi" olarak nitelendirilmiş, ayrıca, Diyarbekir'in önde gelen Kürtlerinin de "hareketi ilerletmek için güçlü bir komite" kurduğu belirtilmiştir. İngiltere'nin İstanbul'daki Askeri İstihbarat Şefi J. Duncan'ın 17 Haziran 1919 tarihli bir belgede; KTC'nin "Britanya mandasında bağımsız bir Kürdistan için çalıştığı" rapor edildiği yazılmıştır (Yeğen, 2011: s. 36, 49). "Kürdistanlı Lawrence" olarak bilinen ve KTC'ye yakın temasları olan İngiliz Binbaşı Noel'e göre, "ulusal gelişimlerini tamamlamak için yaşadıkları topraklar üzerinde bağımsız bir hükümetlerinin olmasını" isteyen Kürtler, KTC'yi kurmuşlardır (Noel, 2014: s. 166). KTC Merkezi Kurulu Başkanlığı'nca 25 Mart 1919 tarihinde Fransız yetkili makamlarına yazılan bir mektupta; Kürtlerin "Kürdistan'da hür bir devlete sahip olmayı hak ettikleri"

[125] Nuri Dersimi, KTC bağlantılı bazı Kürtlerin bir toplantı esnasına Kürdistan'ın bağımsızlığının ilanına karar verilmesini istediklerini, ancak Seyyid Abdülkadir'in buna karşı çıktığından söz etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Dersimi, 1952: s. 120-121).

[126] Kürdistan'da bağımsız bir Ermeni devleti tehdidi KTC'nin faaliyetlerini Osmanlı hükümeti nezdinde onaylanmasını sağlamıştır. Zira, bölgede imparatorluğun toprak bütünlüğünü tehdit eden Ermenilere karşı Kürtlerin varlığı Osmanlı açısından dengeleyici bir güç olarak görülmüştür. Nitekim, Osmanlı hükümetleri 1919 yılına kadar Kürtlerin siyasi faaliyetlerinden pek rahatsız olmamış, KTC'nin 1919'da bir Kürt devleti için uluslararası yardım aramaya başlamasıyla hükümet kaygılanmaya başlamıştır (Özoğlu, 2017: s. 155).

belirtilmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 156). Osmanlı'nın içinde bulunmuş olduğu siyasi kriz ve Wilson ilkelerinin de etkisiyle KTC, 1919'da açık bir şekilde bağımsızlık ya da en azından özerklik isteği doğrultusunda hareket etmiştir. Zira *Jîn* dergisinde bağımsızlık ya da özerklik isteyen birçok makale yazılmıştır (Özoğlu, 2017: s. 156).

Diyarbakır, Bitlis, Urfa gibi yerlerden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen ve KTC'nin şubelerine dair telgraflar, Osmanlı nezdinde KTC ve ona bağlı şubelerin bağımsız bir Kürt devleti amacı taşıdığı yönünde bir kanaatin oluştuğunu göstermektedir. Öte yandan, KTC'ye yönelik Osmanlı basınında çıkan haberlerde, KTC, tüzüğüne göre hareket etmediği ve siyasi faaliyetlerde bulunduğu için eleştirilmiştir (Altan, 2017: s. 74-77). Kazım Karabekir (1951: s. 153), KTC ile *Vilâyât-ı Şarkiye Müdâfaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*'nin şark vilayetlerinin Ermenistan olacağı endişesiyle kurulduğunu, ancak KTC'nin "Kürdistan rüyası" doğrultusunda hareket ettiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise, KTC, "yabancı himayesi altında bir Kürt hükümeti vücuda getirmek" amacıyla kurulmuştur (Atatürk, 2021: s. 39).

KTC tüzüğünde, genel merkezinin İstanbul'da olduğu, Kürdistan'da ve gerekli olduğunda diğer yerlerde şubeler kurulacağı belirtmiştir (Tunaya, 1986: s. 205). KTC, tüzüğü doğrultusunda, Kürtlerin meskûn olduğu yerlerde birçok farklı şubeler açmıştır. KTC başkanı Seyyid Abdülkadir ve başkan yardımcı Emin Ali Bedirxan şube açmak için birlikte inisiyatif almış, İstanbul'da yapılan bir toplantıda gençlerin "teşkilat için" bölgeye gitmeleri kararlaştırılmıştır (Yalçın, 2021: s. 107).[127] *Jîn*'de KTC genel merkezi tarafından kabul edilmiş on dokuz tane şube olduğu belirtilmiştir. Şubeleri arasında; Arapkir, Harput, Siirt, Mardin, Urfa, Garzan, Hınıs, Siverek, Kiğı, Bitlis, Diyarbakır ve Dersim yer almıştır. Kürtlerin ortak bir ulusal kimlik ve siyasi bir yapı altında birleşmeleri amacıyla kurulmuş KTC'nin şubeleri, halkı ulusal projelerine dahil etmek için Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerde örgütlenme ve propaganda faaliyetleri yürütmüştür. KTC'nin Diyarbakır ve Dersim şubelerinin daha etkin olduğu, her iki şubenin faaliyetlerinden anlaşılmaktadır (Altan, 2017: s. 79-92).

[127] Alınan karar kapsamında Divriği, Kangal'a veteriner olarak atanan Nuri Dersimi'ye Dersim ve Sivas aşiretleri arasında çalışma görevi verilmiştir (Altan, 2017: s. 80).

Diyarbakır'daki milliyetçi Kürt elitler, İstanbul'dakilere kıyasla daha açık milliyetçi söylemlerde ve eylemlerde bulundukları için Osmanlı Devleti ve Anadolu Hareketi açısından Diyarbakır kontrol altında tutulması gereken bir merkez olmuştur (Altan, 2017: s. 80). Diyarbakır'da düzenlenen bir toplantıda; İstanbul'un yabancı devletler tarafından işgal edildiği, Osmanlı Devleti'nin artık dağıldığı, bütün Kürtlerin birlik olması gerektiği, aksi halde Kürdistan'ın Ermenistan olacağı söylenmiştir. Ekrem Cemilpaşa, toplantıya katılan "Kürt vatanperverleri"nin ortak noktasının; "Kürdistan'ı kurmak" ve Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak olduğunu, bu doğrultuda, toplantı sonrasında "Kürtçülüğü benimsemiş" kişilerin, toplantının gerçek nedeni ve amacı müzakere etmiş olduklarını, kısa bir müzakereden sonra Kürt birliğini sağlamak, merkezi Diyarbakır olmak üzere siyasi bir cemiyet kurmak, yetkili makamlardan resmi izin almak, Cemiyetler Kanunu'na göre genel ve iç tüzükleri düzenlemek kararlarını aldıklarını belirtmiştir. Gerekli izinler alındıktan sonra Ekrem Cemilpaşa'nın başkanlığında *Kürdistan Cemiyeti*[128] kurulmuştur (Cemilpaşa, 2016: s. 38-40).

Kadri Cemilpaşa, KTC'nin Woodrow Wilson'un tüm etnik azınlıklar için siyasi olarak kendi kaderini tayin hakkı ön gören on dört ilkesinden faydalanmak amacıyla kurulduğunu söylemiştir (Silopî, 2014: s. 61). Nuseybin (Nusaybin), Savur, Farkin (Silvan) ve Lice'de şubeler açan *Kürdistan Cemiyeti*, Maden, Elaziz (Elâzığ) ve Malatya'dan da kendisini destekleyen pek çok kişi bulmuştur (Cemilpaşa, 2016: s. 40). Kadri Cemilpaşa, cemiyetin kısa sürede bölgede örgütlenmiş olduğunu ve farklı toplumsal kesimlerden gelen Kürt milliyetçileri tarafından benimsendiğini ve Diyarbakır'daki merkezinde üye sayısının binden fazla olduğunu söylemiştir (Silopî, 2014: s. 62).[129] *Kürdistan Cemiyeti*'nin merkezi İstanbul'da olan KTC ile irtibata geçtiği ve KTC'ye maddi destek sağladığını söyleyen Ekrem Cemilpaşa, ayrıca siyasal ve örgütsel faaliyetlerinin yanı sıra kendi girişimleriyle bir matbaa satın almış olduğunu ve *Gazî* (Çağrı) adında bir gazetenin bu matbaadan çıkarıldığını ve KTC'nin

[128] Diyarbakır'daki cemiyetin gerçek adı konusunda yazılı kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Nitekim, dönemin Osmanlı mülki makamlarının yazışmalarında *"Kürd Cemiyeti", "Osmanlı Kürd Teâlî Cemiyeti", "Diyarbekir Kürd Kulübü", "Osmanlı Kürd Teâlî Kulübü"* gibi farklı isimlerle nitelendirilmiştir (Altan, 2017: s. 83). Cemiyetin ilk başkanı Ekrem Cemilpaşa'ya göre, Diyarbekir'deki cemiyetin adı "*Kürdistan Cemiyeti*"dir (Cemilpaşa, 2016: s. 40).

[129] Hem Cemilpaşazâdelerden Ekrem ve Kadri'nin vermiş olduğu rakamlar, hem de Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti ile ilgili yapılan çalışmalarda ortaya konan rakamlar, cemiyetin üye sayısı hakkında net bir rakam vermeyi zorlaştırıyor. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Işık, 2019: s. 104).

İstanbul'daki merkezinden gelen yazıların da söz konusu matbaadan basıldığını belirtmiştir (Cemilpaşa, 2016: s. 41). Diyarbakır'da KTC'den bağımsız bir şekilde Cemilpaşaların öncülüğünde kurulmuş olan *Diyarbekir Kürd Kulübü* veya *Kürdistan Cemiyeti*, Nisan 1919'da KTC'ye bağlanmıştır.[130] 3 Haziran 1919 tarihli bir toplantıda, İngiltere'nin himayesinde bir Kürdistan talep eden şube, 4 Haziran 1919 tarihinde kapatılmıştır (Altan, 2017: s. 82-83).

KTC'nin bölgede etkin olan bir diğer şubesi, Nuri Dersimi ve Alişêr'in örgütlenme çalışmalarını yürütmüş olduğu Dersim şubesidir. Dersim merkezde Alişêr, merkeze bağlı yerlerde Nuri Dersimi örgütlenme çalışmalarını yürütmüştür. Nuri Dersimi, İmraniye başta olmak üzere bölgede Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı yerlerde KTC'ye bağlı şubeler açmıştır. Koçgiri aşiret lideri Haydar Bey, İmraniye şubesi başkanlığını yürütmüşken, şube kâtibi Alişêr'in teşebbüsleriyle *Jepin* adlı bir gazete çıkarılmıştır. Faaliyetleri "zararlı" görüldüğü için Osmanlı yetkilileri, Dersim'de KTC'nin teşkilatlanmasına izin verilmemesini istemiştir (Altan, 2017: s. 88-89).

3.2.1. KTC'ye Bağlı Kuruluşlar

KTC ana örgütü çevresinde sosyal, kültürel ve siyasi faaliyetler yürüten bazı yan kuruluşlular oluşturulmuştur. Cemiyetin bölgedeki örgütlenmesini oluşturan şubeleri dışında, Kürt kesimlerini bir araya getirmek, Kürt gençlerine eğitim hizmeti vermek, Kürt kadınlarını "ulusal uyanışa" dahil etmek ve Kürtlerin siyasi temsilini gerçekleştirmek amacıyla 1919 yılında *Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti, Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti, Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti, Kürd Millet Fırkası* gibi KTC'ye bağlı veya yan kuruluşlar oluşturmuştur (Altan, 2017: s. 92).

1910 yılında kurulmuş olan *Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti'*nin devamı olarak görülebilecek *Kürd Tamîm-i Maârif ve Neşriyyât Cemiyeti* (KTMNC) Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra kurulmuştur. Başkanlığını Babanzâde

[130] Ekrem Cemilpaşa, *Diyarbekir Kürdistan Cemiyeti*'nin İstanbul'daki KTC'den sekiz ya da dokuz ay önce kurulduğunu söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cemilpaşa, 2016: s. 40-41). Ancak, diğer yazdıkları bunun yanlış olduğunu göstermiştir. Çünkü Diyarbekir'deki cemiyet 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan çok sonra kurulduğu halde, İstanbul'daki KTC Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra (17 Aralık 1918) kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için (Işık, 2019: s. 94).

Necmeddin, katipliğini Memduh Selim'in yaptığı cemiyetin üyeleri arasında; Kemal Fevzi, Yamulkizâde Abdülazîz gibi isimler yer almıştır. Bir bilim cemiyeti işlevine sahip KTMNC bildirisinde; bir milletin sadece politik faaliyetlerle varlığını devam ettiremeyeceği, dolayısıyla milletin geleceğe yönelik ve tamamen bilimsel bir temel üzerine modern yetenekler kazandırmak amaçlanmıştır. KTMNC yirmi maddeden oluşan programında; haftalık bilimsel bir dergi yayınlamak, bir Kürtçe sözlük hazırlayıp yayınlamak, ilköğretim için Kürtçe kitaplar yayınlamak, Kürtlerin meskûn olduğu yerlere araştırma heyetleri göndermek, Kürt işçiler arasında kooperatif örgütleri kurmak, kimsesiz Kürt çocuklar için gece sanat okulu açmak, bir Kürt öğretmen okulu açmak gibi faaliyetler planlamıştır (Altan, 2017: s. 96-97). Milliyetçi Kürt elitlerin Kürt dili, edebiyatı, tarihi ve kültürüne yönelik bu dönemki çalışmaları daha çok KTMNC bünyesinde gerçekleştirilmiştir (Veroj, 2023: s. 48).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla faaliyetlerine son vermek zorunda kalan *Kürd Talebe Hêvi Cemiyeti,* savaşın sona ermesinden sonra 1919 yılında, KTC'nin denetimi altında, yeniden kurulmuştur. İlk kuruluşunda ve faaliyetlerinde yer almış kişilerin önemli bir kısmı, Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı hükümetinin uygulamalarından dolayı farklı akıbetlere uğramış olduğu için yeni bir kadro ile çalışmalarına devam etmiştir. Yeni kadro, uzun bir bildiri ile amaçlarını ve programını duyurmuştur. Böylece *Hêvi*'nin ikinci dönemi başlamıştır. Cemiyetin *Jîn* dergisinde yer alan bildirisinde, yedi yıl önce (1912) *Hêvi*'yi kuran kişilere, Kürtlere "fedakârlık ruhu ve ulusal gurur" aşıladıkları ve Kürtlerin "ulusal isteklerini" dile getirdikleri için teşekkür edilmiştir. Bildiride, bir milletin refah ve geleceğini sonsuzlaştıracak temel etmenlerin, inanç, maddi varlık ve bilgi olduğu belirtilmiştir. Bildirinin devamında, *Hêvi*'nin amacı olarak Kürt milletinin bilim ve kültür yolunda ilerlemesi belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda, önceki tüzüğün değiştirilip genişletildiği ve Kürdistan'ın her tarafında şubeler açılacağı bildirilmiştir. Ayrıca, üyelerin modern medeniyetin gerekliliklerine uygun hale getirilmesi için Avrupa'ya gönderileceği, Kürtçenin geliştirilmesi ve Kürt edebiyatının eski eserlerinin yayınlanması için çalışmalar yapılacağı vurgulanmıştır (Bozarslan, 1985e: s. 955-956).

3.2.1.1 Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti (1919)

Erkeklerin hegemonyasında olan Kürt milliyetçiliği alanına kadınların örgütlü bir şekilde dahil olması, Kürt elit sınıfından gelen kadınların kurmuş olduğu *Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti* (KKTC) sayesinde olmuştur. Tarihte ilk Kürt kadın cemiyeti olarak kabul edilen KKTC, farklı etnik gruptan gelen kadınların siyasal alanda örgütlü bir mücadele içinde olduğu bir dönemde, Osmanlı'daki diğer kadın örgütleri gibi, aristokrat ailelerden kadınlar tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Nitekim, siyasi ve kültürel alanlarda Kürt toplumunu derinden etkileyen Bedirxanî, Baban ve Cemilpaşa gibi önemli ailelerden gelen milliyetçi elit kadınlar, "Kürtlük" ve "kadınlık" kimliklerini birlikte ele alarak, modern ve örgütlü bir mücadeleyi başlatmışlardır (Alakom, 2019: s. 16).[131]

Osmanlı toplumunun "görünmeyen ötekileri" olarak kadınların kamusal sahneye çıkmaları, örgütlenmeleri ve süreli yayınlar çıkarmalarıyla mümkün olabilmiştir. Osmanlı'da farklı etnik grupların statüsünün tartışıldığı bir atmosferde, Batı'daki kadın hareketlerini ve milliyetçi hareketleri takip eden Kürt kadınlar, Osmanlı'daki sosyal ve siyasal statülerini tartışmaya açmak için somut adımlar atarak KKTC'yi kurmuşlardır.[132] Cemiyetin tam olarak hangi tarihte açıldığı bilinmemekle birlikte, *Serbestî* gazetesinin 26 Nisan 1919 tarihli haberinde KKTC isminde bir cemiyet çalışmasının olduğu ve yakın zamanda kurulacağı belirtilmiştir (Malbat, 2019: s. 26-31). 4 Haziran 1919 tarihli *Jîn* dergisinde Memduh Selim "İki Hayırlı Eser" başlığı ile "Kürdlük için şeref" olarak nitelendirdiği KKTC'nin kuruluşunu bildirmiştir (Bozarslan, 1985d, s. 873-877).

Nisan 1919'da kuruluş hazırlıklarına başlayan KKTC, 20 Haziran 1919 tarihinde okunan bir mevlit ve Encum Yamulkî'nin konuşmasıyla resmi olarak açılmıştır (Alakom, 2019: s. 25). Kürt kadınlarının tarihi bir bildirgesi olan açılış konuşması metninde; *"yüzyıllardan beri Türk ulusunun en içtenlikli bir sevgi besleyeni, en güçlü bir dostu ve en destekleyici bir kardeşi olarak bulunuyoruz. Bugün bütün milletlerin*

---

[131] Serpil Çakır, *Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti* ve KKTC gibi dernekleri, "kadınlık ve milliyetçiliğin eklemlendiği örnekler" olarak tanımlamıştır (Çakır, 2021: s. 104).

[132] KKTC'den önce de Kürt kadınları kamusal alanda seslerini duyurmaya çalışmış, kadın derneklerine katılmış ve dergilerde yazılar yazmıştır. Kürt kadınlarının yazın alanında seslerini duyurması II. Meşrutiyet'ten sonra gerçekleşmiştir. Nitekim, Bedirxanîlerden Fahriye, Meziyet ve Mesadet 1913'ten itibaren İstanbul'da yayınlanan *Kadınlar Dünyası* dergisinde yazıları çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kutlar, 2010: s. 55-102).

mukadderatı başka şekiller aldığı ve herkese bir hak verildiği bir zamanda, bizler de kendi hakkımızı istiyoruz. Çünkü ortada milyonlarca Kürt var ve büyük bir Kürdistan vardır" diyerek Kürtlerin taleplerinin olduğunu dile getiren Encum Yamulkî, cemiyetin açılış törenine katılan kadınların, "Kürtlüğün gelişmesi" için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarına "Kürt sözü" verdiğini söylemiştir. Konuşmasının devamında KKTC'nin yardıma ihtiyacı olan Kürt kadınlarına iş bulmak, okullar açmak, "ulusun yaralarını sarmak" amacıyla kurulduğunu belirtmiştir (Bozarslan, 1985e: s. 949-950).

Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti tüzüğünde kurucuların ve üyelerin bilgisine yer vermez, ancak eldeki bilgiler, isimleri KTC'nin üyeleri arasında da geçen Encum Yamulkî ve Emine Hanım'ın yanı sıra, Baban, Bedirxan, Cemişpaşazâde ve Hekkarî (Zapsu) gibi ailelerinden gelen kadınların cemiyetin kuruluşunda ve faaliyetlerinde aktif rol aldığını gösterir. Kürt kadınları adına konuşma yaptığı ve toplantıya katılan kadınlara teşekkür ettiği için Encum Yamulkî'nin cemiyetin başkanı ya da kurucusu olduğu düşünülmektedir (Bozarslan, 1985a: s. 60).[133] 46 maddeden oluşan cemiyetin tüzüğünde, Kürt kadınlarının fikri ve maddi gelişimlerini sağlama esas amaç olarak belirlenmiştir (Çakır, 2021: s. 105). Tüzüğünün ikinci maddesinde, Kürt kadınlarının entelektüel kapasitelerini geliştirmek, özellikle aile hayatında kadınların toplumsal koşullarını iyileştirmek, göç etmiş ve yerinden edilmiş Kürt kadınlarına ve çocuklarına yardımcı olmak cemiyetin esas amaçları olarak ortaya konulmuştur. Üçüncü maddesinde, bu amaçları gerçekleştirebilmek için gazeteler, dergiler, kitaplar ve bültenler yayınlanması, okullar ve kütüphaneler açarak dersler ve konferanslar verilmesi, dördüncü maddesinde; cemiyetin amacının gerçekleşmesi için üçüncü maddede belirtilmiş olan amaçların dışında ortaya çıkan bütün fırsatların değerlendirilmesi gerektiği ve bunun da "milli uyanışı" sağlayacağı belirtilmiştir. Dördüncü ve altınca maddesinde, Kürt milliyetçiliğine vurgu yapmış olan KKTC, Kürt

[133] Rohat Alakom, 1919 yılında İstanbul'da çıkan *İstiklal* adlı bir gazetedeki haberde; Şerif Paşa'nın Paris'te yaşayan eşi KKTC için kendisine teklif edilen başkanlık önerisini kabul ettiği bilgisine yer verildiğini belirtmiştir (Alakom, 2019: s. 49). Ancak, Ekrem Malbat, bunun "fahri bir başkanlık" ya da Emine Hanım'ın KKTC'ye katkılarından dolayı verilmiş bir onursal başkanlık olabileceğine dikkat çekmiştir (Malbat, 2019: s. 36). Serpil Çakır'a göre, Şerif Paşa'nın ilk eşi Emine Hanım ve Mustafa Paşa'nın kızı Encüm Yamulki'nin cemiyetle ilgisi vardır. Emine Hanım, İsveç'te bulunduğu dönemde, İsveç kadın hareketinden ve özellikle bu hareketin iki önemli ismi olan Fredrika Bremer ve Ann-Margret Holmgren'den etkilenmiştir (Çakır, 2021: s. 104-105).

kadınları dışında Kürtlere saygılı ve Kürt dostu olan başka uluslardan kadınların da cemiyete üye olabileceği belirtilmiştir (Malbat, 2019: s. 63-64).

Kürt toplumunda güçlü bazı kadınlar figürler KKTC'nin kuruluşundan önce de siyaset alanında etkin olmuştur. Nitekim, 19. yüzyılda yaşamış ve Osmanlı ordusunda yedi yüz kişilik bir mangaya hükmetmiş Kara Fatma, Başkale Hükümdarı Hakkarili Halime Hanım ve Halepçe Hükümdarı Adile Hanım bunlardan bazılarıdır (Bruinessen, s. 103). Ancak, Kürt kadınlarının tarih sahnesine ilk kez ulusal özneler olarak çıkması KKTC'nin kurulmasıyla mümkün olabilmiştir. Kürt milliyetçi alanında kadınların bilinen sınırlı rolüne karşın, ilk kadın örgütlenmesi olarak görülen KKTC'nin Birinci Dünya Savaşı sonrası döneme denk gelen kuruluşu, Kürt milliyetçi taleplerinin ulaşmış olduğu düzeyi yansıtması bakımından önemli bir gelişme olarak görülebilir (Altan, 2017: s. 95).

İmparatorluk içindeki Kürt kadınları gibi, Ermeni, Rum ve Çerkez kadınların da "kadınlık ve milliyetçiliğin eklemlendiği" cemiyetler kurmuşlardır. Dönemin siyasi ve ideolojik atmosferi kadınları da etkilediği için özellikle milliyetçi düşünceler, kadınlar arasında haklarını ifade etme konusunda meşrulaştırıcı bir işlev görmüştür (Çakır, 2021, s. 408-409). Kadınların karar alma mekanizmalarında yer alabilme ve grup halinde çıkarlarını kamusal alanda ifade edebilme olanağı sağlayan söz konusu oluşumlar, kadınların milliyetçi alanlara dahil olmasında, bu alanlarda erkelerle rekabet etmelerinde, ulusal projeye eklemlenmesinde, ulusun inşasında ve ulusun geleceğinde söz sahibi olmasında önemli gelişmelerdir. Ancak, kadınların, ulusun, biyolojik, ideolojik ve kültürel üretiminden sorumlu kılınan varlıklar olarak araçsallaştırıldıkları söylenebilir. Serpil Çakır'ın da ifade ettiği gibi (2019: s. 53)., "ulusal projelerin en zayıf halkasını kadınlar oluşturur." Nitekim, KKTC'nin kuruluşu, kadınların Kürt milliyetçiliği alanına katılımları ve rollerini göstermek açısından önemli olsa da, bu alanda etkin olan KTC gibi örgütlerin faaliyetleri incelendiğinde, Kürt kadınlarının karar alma süreçlerinden dışlandığı, *Jîn* vb. yayın faaliyetlerinde kadınlara atfedilen geleneksel rollerin, millet merkezinde yeniden üretildiği ve doğallaştırıldığı, Kürt kadınlarının Kürt milliyetçiliğinin üretilmesinde ve temsilinde nesneleştirildiği, Kürt milliyetçiliğinde sembolik rollere indirgendiği görülmüştür. Nitekim, imparatorluk içindeki diğer etnik grupların milliyetçi alanlarda olduğu gibi,

Kürt milliyetçiliği alanı da genel olarak erkeklerin kontrolünde ve egemenliğinde olmuş, alanda tam üyelik aslolarak erkeklere tanınmış bir ayrıcalıktır.[134]

3.2.2. KTC'nin Siyasi Faaliyetleri

KTC, bir siyasi parti olmadığını açıklayarak faaliyetlerine başlamış olsa da eylemlerinin siyasi bir nitelik taşıdığı açıktır. Siyasi bir amaç doğrultusunda hareket etmeyeceklerine dair Osmanlı Hükümeti'ne vermiş oldukları teminata rağmen, KTC, Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan siyasi atmosferin de etkisiyle özerk veya bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. KTC'nin kuruluşundan 1920'lerin ortalarına kadar uluslararası diplomatlar ve Kürt milliyetçi elitler tarafından üç ana siyasi seçenek tartışılmıştır. Bunlardan ilki, Osmanlı'nın mirasçısı bir devletin yönetimi altında bir özerklik, ikincisi, tercihen İngiltere olmak üzere Batılı bir devletin yönetimi altında kısmi bir özerklik, üçüncüsü ise, tam bağımsız bir Kürt devletini kurulması olmuştur (Henning, 2021: s. 388).

Sonuçları kapsamlı biçimde hissedilen savaşın ardından, Wilson'un kendi kaderini tayin ve milletlerin eşitliği söylemini taleplerini formüle etmek ve amaçlarına dayanak oluşturmak için sahiplenmiş olan KTC, Paris Barış Konferansı'na temsilci göndermiş, Kürdistan'ın özerkliği veya bağımsızlığı için çaba sarf etmiştir. Cemiyet, İngiliz, Fransız ve Amerikan yöneticilerle görüşmeler yaparak Kürdistan'ın özerkliği veya bağımsızlığı için destek istemiştir. Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerde milliyetçi ajitasyon yoluyla faaliyet yürütmüş ve bu faaliyetler doğrultusunda bölgedeki Kürtlerin desteğini kazanmaya çalışmış olan KTC, farklı Kürt grupları arasında birlik sağlamak için de çaba sarf etmiştir. Cemiyetin en önemli siyasi faaliyeti ise, 1921 yılında Koçgiri Kürt Ulusal Hareketi'nde oynamış olduğu roldür.

KTC genel merkezinde düzenlenen bir konferansta, cemiyetin faaliyet sahaları Avrupa, İstanbul ve Kürdistan olarak belirlenmiştir. Avrupa'daki faaliyetler Şerif Paşa heyeti tarafından, İstanbul'daki faaliyetler KTC genel merkezi tarafından yürüteceği

[134] *Jîn* ve *Serbestî*'de KKTC ile ilgili çıkan yazılarda; Kürt milletinin "ilerlemesi ve olgunlaşması" için kadınların önemine değinilmiş, Kürt milletinin "ulusal uyanış"ında kadınların rolü vurgulanmıştır. Ancak, kadınlara milletinin kültürünü koruma ve gelecek nesillere aktarma görevi yüklenmiş, kadınların rolü annelikle sınırlanmıştır. KKTC ile ilgili çıkan yazılar için bkz. (Malbat, 2019: s. 37-51).

ifade edilmiş, asıl faaliyetlerin ise Kürdistan'da yürütüleceği belirtilmiş ve bu doğrultuda Kürt gençlerine bölgeye gitme çağrısı yapılmıştır (Veroj, 2017: s. 269). Ancak, KTC'nin faaliyetlerinin çoğunlukla diplomatik alanlarda yürütmüş olması, kitlesel bir milliyetçi hareket yaratma ve bölgede siyasi ve askeri bir güç oluşturma noktasında eksik kalmasına yol açmıştır (Bozarslan, 1985: s. 24) Dolayısıyla, Kürdistan'da siyasi ve askeri güç olma noktasında eksik kalan ve diplomatik alandaki girişimleri uluslararası arenada yeterli destek bulamayan cemiyet, özerke veya bağımsız bir Kürdistan amacını gerçekleştirememiştir.

3.2.2.1. Siyasi Faaliyetlerin Dayanak Noktası Olarak Wilson İlkeleri

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı sıra, Rus İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olurken, savaş sonrası ateşkes antlaşmaları ABD Başkanı Woodrow Wilson'un meşhur On Dört İlke'sinde çerçevesi belirlenen prensipler üzerine kurulmuştur. Barışın sağlanma çalışıldığı yıllarda, Wilson ilkelerini ortaya koymuş, her ne kadar son halinde adı geçmese de bu on dört ilkeden en çok dikkat çeken "kendi kaderini tayin hakkı" olmuştur. İmparatorlukların çöktüğü, ulus-devletlerin ortaya çıktığı bu dönemde, kendi kaderini tayin hakkı, özellikle bağımsızlık özlemi içinde olan milliyetçi hareketler için ümit olmuştur (Manela, 2020: s. 27). Wilson ilkelerini özerklik veya bağımsızlık talepleri için dayanak olarak görmüş olan Kürt milliyetçileri de heyetler oluşturmuş, temsilciler seçmiş, taleplerini Wilsoncu ilkelere göre formüle etmişlerdir. Dönemin Kürt milliyetçi söyleminde önemli bir yeri Wilson ilkeleri, kendi kaderini tayin isteği içindeki Kürt milliyetçiler için başlangıçta umut daha sonra hayal kırıklığına dönüşmüştür.

KTC'nin bağımsızlık veya özerklik taleplerinde Wilson ilkelerinin pekiştirici ve teşvik edici rolünden söz edilebilir (Altan, 2017, s. 99). Nitekim, KTC'nin sıklıkla gündemde tutmaya çalıştığı bu ilkeler, özellikle Kürt milliyetçisi elitler arasında Kürtlerin özerklik veya bağımsızlık özlemlerine yeni bir güç kazandırmıştır (Edmonds, 2003: s. 88). Wilson'un 8 Ocak 1918'deki meşhur Kongre konuşmasıyla ortaya koyduğu on dört ilkenin özellikle on ikinci ilkesi doğrudan Osmanlı İmparatorluğu ve onun egemenliğinde olan milletleri ilgilendirmiştir. Bir taraftan

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin meskûn olduğu bölgelerde Türk egemenliğinin güvence altına alınması gerektiğine yer veren on ikinci madde, öte taraftan Osmanlı egemenliği altında olan milletlerin yaşam güvenliği, özerk gelişimleri için fırsat sağlanmasına yer vermiştir. Özellikle on ikinci madde belirtilen Osmanlı egemenliğindeki diğer ulusların yaşam güvenliği ve özerk gelişmelerine yönelik vurgu, özerklik veya bağımsızlık arayışı içinde olan KTC için önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur (Altan, 2017: s. 100).

Kürt milliyetçisi elitler, yapısı ve dinamikleri Wilsoncu anlayışı yansıtan bir uluslararası toplum içinde, üzerinde temsiliyet iddia ettikleri Kürtler ve Kürdistan'ın, kendi kaderini tayin eden bağımsız bir ulus-devlet olarak tanınmasını hedeflemişlerdir. Fakat kendi kaderini tayin söylemi, sadece siyasi bağımsızlık talep eden milliyetçiler tarafından değil, özerklik talep eden milliyetçiler tarafından da sahiplenilmiştir. Wilson, ilkelerini açıkladığında kendisinin niyetlerinden bağımsız olarak, Kürt milliyetçiliği alanında hem bağımsızlıkçılar hem de özerklikçiler kendi kaderini tayin söylemini değişik derecelerde sahiplenmiş ve değişik durumlara uyarlamışlardır. Kürtler ve Kürdistan'ın geleceği için diplomasi ve müzakere yolunu seçen milliyetçi Kürt elitler, uluslararası güçlerin Wilson ilkelerine göre hareket edeceğini ve Kürtlere kendi geleceklerini belirleme hakkı vereceklerini düşünmüşlerdir. Batılı güçlerle ters düşmemeye özen gösteren Kürt milliyetçi elitler, *Jîn* ve *Kurdistan* gibi dergilerde Wilson ve ilkelerini yeni bir düzenin başlangıcının müjdecisi olarak görmüş ve kendi kaderini tayin hakkını kazanmalarını sağlayacak şekilde uluslararası düzeni dönüştürebileceklerine inanmışlardır. Kürt milliyetçi elitleri, kendi kaderini tayin hakkı ve Kürdistan'a siyasal statü talep ederken, kendi hususi çıkarlarını Wilson ilkeleri üzerinden evrenselleştirmişlerdir. Zira, Kürtlere ve Kürdistan'a hak ve özgürlükler talep ederken, bir bakıma kendi sermayelerinin ve simgesel iktidarlarının arttırılmasını da talep etmişlerdir.

Wilson ve ortaya koymuş olduğu ilkelere yönelik övgü *Jîn*'in birçok sayısında dile getirilmiştir (Bozarslan, 1985a: s. 117). Wilson ilkelerinden hareketle her milletin kendi kendini yönetmesi esasının artık uluslararası alanda hâkim olduğunu belirten Kamuran Ali Bedirxan, Kürdistan'ın Türk milletinden de destek alacağını ümit etmiştir (Bozarslan, 1985a, s. 262-263). Wilson ilkelerine dayanarak Kürdistan'da

Türklerin ve Ermenilerin sayıca az olduğunu belirten Abdurrahim Rahmi ise, Kürdistan'ın Kürtlerin hakkı olduğunu söylemiştir (Bozarslan, 1985b: s.347-348). İhsan Nuri Paşa da Wilson ilkelerinin yıllardır "zorbalık elinin zalim darbeleri altında inleyen mazlum ve haksızlığa uğramış ulusların" yaralarına pansuman etkisi yaptığını belirtmiştir (Bozarslan, 1985c: s. 684-685). Emin Ali Bedirxan, herkesin Wilson ilkelerine göre hareket ettiği bir uluslararası düzende, söz konusu ilkelerin Kürdistan için de hayata geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Kutschera, 2013: s. 44).

Barış Konferansında Kürt Delegasyonu'na başkanlık eden Şerif Paşa Mart 1919'da Kürt milletinin iddialarını ve taleplerini içeren bir memorandum sunarken dayanak noktalarının Wilson ilkeleri olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir (Abdulla, 2010: s. 385-386). Bu doğrultuda, Paris'teki Barış Konferansı esansında Woodrow Wilson ile görüşen Şerif Paşa, bildiriler ve Kürtlerin hak iddialarını konferans başkanlığına sunmuş olduğunu söylemiştir.[135] KTC Merkezi Kurulu Başkanlığı'nca 25 Mart 1919 tarihinde Fransız yetkili makamlarına yazılan bir mektupta; Wilson ilkelerinin tatbiki gereğince, Kürtlerin bağımsız ve kaderine egemen bir millet olarak tanınma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 159, 149). Haziran 1919'da KTC genel merkezinde düzenlenen bir konferansta konuşan Memduh Selim, KTC'nin Kürtlerin genel ve ulusal çıkarını korumakla yükümlü olduğunu, dolayısıyla cemiyetin Wilson ilkelerinin vermiş olduğu ulusal hakları elde etmek amacını programına aldığını belirtmiştir (Bozarslan, 1985e: s. 912-916). KTC'nin oluşturduğu "Kürd Demokratları" adında bir heyet, Ağustos 1919'da İstanbul'daki Amerikan Araştırma Komisyonu'na giderek, Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerdeki ulusal taleplerinin Wilson ilkelerine uygun olduğunu beyan etmiştir (Bozarslan, 1985a: s. 117).

Ümitlerini Wilson ilkelerine ve Avrupa ülkelerine bağlamış olan Kürt milliyetçileri, bu ilkeler gereğince Kürt milletine kendi geleceğini belirleme hakkı vereceklerini sanmışlardır (Bozarslan, 1985a: s. 110). "Wilsoncu moment" yeni dünya düzenin kaçınılmaz olarak Wilson ilkeleriyle şekillenecek gibi göründüğü 1918

[135] Şerif Paşa yazmış olduğu bir telgrafta Başkan Wilson ile görüşmesinden şöyle bahsetmiştir: *"Yakın zamanda beni cana yakın bir biçimde ağırlayan ve milli yaşamımızın temellerini oluşturan milliyetlerin çıkarlarını gözetilmesine destek vereceğini açıklayan Başkan Wilson ile görüştüm."* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ciğerli & Saout, 2022: s. 159).

sonbaharından, barış antlaşması şartlarının belirmeye başladığı ve Wilsoncu bir milenyum vaadinin hızla çöktüğü 1919 ortalarına kadar sürmüştür (Manela, 2020: s. 29). Wilson'un kendi kaderini tayin çağrısı Kürt milliyetçilerini harekete geçmesine neden olurken, Wilsoncu retorikten ortaya çıkan ümit ve beklentiler, yerini hayal kırıklıklarına bırakmıştır. Nitekim Kadri Cemilpaşa gibi milliyetçiler elitler, Kürtlerin Wilson ilkeleriyle aldatıldığını düşünmüştür (Silopî, 2014: s. 31).

3.2.2.2. Temsil Sorunu: Paris Barış Konferansı

Wilsoncu formülasyondaki "milliyet ilkesi" savaş sonrası barış antlaşmalarına da egemen olmuştur. Savaş sonrası galip gelen devletler, yeni dünya düzenini belirlemek ve Avrupa'nın geleceğini kararlaştırmak üzere, 18 Ocak 1919 tarihinde Versay Sarayı'nda çalışmalarına başlamışlardır. "Paris Barış Konferansı" olarak tarihe geçen bu görüşmeler, yaklaşık bir yıl kadar (18 Ocak 1919- 20 Ocak 1920) sürmüştür (Soileau, 2021: s. 121).[136] Paris'te Barış Konferansı için toplanan liderler öncelikle Avrupa'da bir uzlaşma sağlamak için uğraşmış, ancak konferanstan beklentileri olanlar yalnızca Avrupalılar olmamıştır. Nitekim, tüm dünyadaki devletsiz halklar (Osmanlı'da özellikle Arap, Kürt ve Ermeni) için konferans, kendi kaderini tayin hakkı hedefine ulaşmak için eşsiz bir fırsat olarak görülmüştür (Manela, 2020: s. 27). Bu fırsatı Kürtler adına değerlendirmek isteyen KTC, Paris Barış Konferansı'nda Kürtlerin genel ve ulusal çıkarlarını, temsilci sıfatıyla savunma iddiasında bulunmuştur (Altan, 2017: s. 104).

Paris Barış Konferansı'ndan iki gün önce Cenevre'de bir kongre düzenleyen İsviçre'deki Kürt ve Türk aydınlar, barış konferansında Osmanlı Devleti'nin haklarını savunması için delege olarak Şerif Paşa'yı seçtiklerini konferans heyetine bildirmişlerdir. Cenevre'deki kongrede temsilci olarak seçildikten sonra, KTC de Kürtleri temsil etme yetkisini Şerif Paşa'ya vermiş olduğunu 3 Şubat 1919 tarihinde İngiliz yetkililere bildirmiştir. Şerif Paşa Cenevre'deki kongreden kısa bir süre sonra Osmanlı delegeliğinden çekilerek sadece Kürt delegesi sıfatını sürdürmüştür (Yalçın, 2021: s. 118-119). Fransız basınına yapmış olduğu açıklamada yalnız Kürt temsilcisi

[136] Paris Barış Konferansı yaklaşık bir yıl sürmesine rağmen, ilk altı ay önemli kararların alındığı bir dönemdir (Cemal, 2023: s. 347).

olarak görüşmelere katılacağını bildiren Şerif Paşa, farklı bölgelerdeki ileri gelen Kürt çevrelerinin kendisinden Kürtlerin çıkar ve istemlerini temsil etmesini istemiş olduğunu söylemiştir. Şerif Paşa'nın siyasi mücadelesinde yeni bir dönemin işareti olan bu gelişme, Kürt milliyetçi çevrelerinde sevinçle karşılanmıştır (akt. Alakom, 2016: s. 103). Memduh Selim Bey, Paris'te bulunan Şerif Paşa'nın Barış Konferansı'nda "Kürtlerin çıkarlarını savunmakla" görevlendirildiğini ve kendisinin de bu görevi kabul ettiğini belirtmiştir (Bozarslan, 1985e: s. 913).[137] Farklı kaynaklarda Şerif Paşa'nın başkanlık ettiği bir Kürt Delegasyonu'nun Paris'teki Barış Konferansı'na katılmış olduğu ve çeşitli etkinliklerde bulunduğu yazılsa da bu delegasyonun kaç kişiden oluştuğu ve kimlerin bu delegasyonda yer aldığına ilişkin bilgiler son derece sınırlıdır (Alakom, 2011: s. 106).[138]

İtilaf Devletleri'nin Ortadoğu'nun siyasi haritasını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirdiği ve dünyanın farklı bölgelerinden gelen heyetlerin ulus-devlet kurma taleplerini dile getirdiği Barış Konferansı'nda, Kürtler, Türkler, Ermeniler ve diğer milletlerin geleceği açısından çok önemli tartışmalar yürütülmüştür. Osmanlı sınırları dahilinde yaşayan Türk olmayan diğer milletlerin geleceğine yönelik nasıl bir çözüm üretileceği, tartışılan en önemli meselelerden biri olmuştur. Konferansta, bu başlık altında tartışılan en önemli meselenin "Ermenistan" olması, Kürtler açısından konferansı daha da önemli kılmıştır (Hakan, 2015: s. 95). Nitekim, konferansta bir Ermeni devleti kurulması meselesinin ağırlıklı olarak konuşulması, Kürtlerin tepkisine neden olmuştur. Bu tepkilerin de etkisiyle, 23 Aralık 1919'dan itibaren Fransa ve İngiltere arasında yapılan görüşmelerin başlıca gündemlerinden biri Kürt ve Kürdistan meselesi olmuştur (Soileau, 2021: s. 122).

---

[137] *Jîn* yirmi beşinci sayısının kapağına Şerif Paşa'nın fotoğrafı konulmuş, fotoğrafına altında: *"Paris'te Kürd hukukunu ve Kürdistan'ın müdafaa eden Heyet-i Murahhasa Reisi Şerif Paşa Hazretleri"* ifadesi yer almıştır (Bozarslan, 1985e: s. 1035).

[138] Memduh Selim Bey, Birinci Dünya Savaşı esnasında Mısır'da kurulmuş olan *Kürt Bağımsızlık Komitesi*'nin Arif Paşa başkanlığında bir heyeti Paris'e gönderdiği ve heyetin burada Şerif Paşa başkanlığındaki Kürt Delegasyonu'na katıldığı, öte yandan, Süleymaniye'de kurulan Kürt Hükümeti'nin de Paris'e temsilci gönderdiği ve temsilcinin Şerif Paşa'nın başkanlık ettiği Kürt Delegasyonu ile hareket etmekte olduğunu yazmıştır (Bozarslan, 1985e: s. 913). Ancak, *Kürt Bağımsızlık Komitesi* başkanı Arif Paşa ve komitenin genel sekreteri Süreyya Bedirxan'ın Kürt Delegasyonu'na katılmadıkları, Şerif Paşa'nın isteği üzerine Fahri Bey'in Paris'e gönderilmiş olduğu *Jîn* gazetesinin 9 Mart 1920 tarihli bir başka haberinde belirtilmiştir. Diğer yandan, Süleymaniye'deki Kürt Hükümeti'ni temsil etmek için Paris'e gitmek isteyen heyetin de kendilerine gerekli geçiş izni verilmediği için Barış Konferansı'na katılmadığı farklı kaynaklar da belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alakom, 2016: s. 106, 107).

Barış Konferansı'nın başladığı ilk ay içerisinde, Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar Paşa, 12 Şubat 1919'da Ermeni milliyetçilerinin isteklerini ortaya koyan bir bildiriyi konferans başkanlığına sunmuştur. Bu bildiride, bölgenin etnik ve tarihsel yapısını göz ardı ederek Bitlis, Diyarbekir, Van, Elaziz, Erzurum, Sivas, Maraş, Trabzon, Kozan, Cebel-i Bereket (Osmaniye) ve İskenderun, Rusya'dan bütün Erivan bölgesi ve eski Tiflis Hükümeti'nin güneyindeki toprakların Ermenilere verilmesi gerektiğini belirtmiş, bunun için birçok gerekçe gösterilmiştir. Ermeni Delegasyonu'nun sunduğu bildiriye karşılık, Kürt Delegasyonu, Kürt ve Kürdistan meselesini ortaya koyan ve Kürt milliyetçilerinin taleplerini dile getiren bir bildiriyi 22 Mart 1919'da Barış Konferansı Başkanlığı'na sunmuştur (Yalçın, 2021: s. 120-121).

"Barış Konferansı Kürt Heyeti Başkanı" sıfatıyla konferans başkanlığına "Kürt Halkının İstemleri Üzerine Nota" başlıklı bildiri sunmuş olan Şerif Paşa, "Wilson prensipleri gereğince, Kürtler bütün savunmalarda bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için tamamen özgür ve bağımsız" olduğunu savunmuş ve "Kürdistan üzerindeki Ermeni iddialarını" protesto ettiğini bildirmiştir. Öte yandan, Ermenilerin hak iddia ettiği topraklarda meskûn olan halkın çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğunu, bu toprakların Ermenilere verilmesi durumunda Kürtlerin sonuna kadar mücadele edeceklerini ifade etmiştir. Kürt bağımsızlık taleplerini açıkladığı bildiride, Kürdistan'ın sınırlarına,[139] Kürtlerin tarihine, Kürtler ve Ermenilerin ortak yaşadığı vilayetlerdeki nüfus oranlarına dair bilgi vermiş olan Şerif Paşa, ortaya koyduğu iddiaları kanıtlamak için Kürt ve Osmanlı kaynaklarının yanı sıra Batılı gezginlerin, misyonerlerin ve başka birçok kaynağın verilerini örnek göstererek, bölgenin etnik nüfus dağılımını konferans başkanlığına sunmuştur. Şerif Paşa, bildirinin sonunda, Barış Konferansı'ndan Kürtlerin hangi bölgelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyonun kurulmasını önermiştir. Ermeni Delegasyonu'nun konferans başkanlığına sunmuş olduğu bildiriyi çeşitli kaynak ve delillerle çürütmeye

[139] Barış Konferansı'na sunmuş olduğu bildiride, Kürdistan'ın tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi sunan Şerif Paşa, Kürdistan'ın sınırlarını şöyle tarif etmişti: *"Kuzey'de Ziven'de Kafkas sınırları üzerinde başlıyor ve Batı'da Erzurum'dan Erzincan, Kemah, Arapgir, Behismi, Divrik; Güney'de Harran ve Sincar tepeleri, Tel Afsar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Ak-el Man, Sinne; Doğu'da Rewanduz, Başkale, Vezir Kale yeni İran sınırından Ararat Dağı'na kadar devam ediyor."* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cemal, 2023: s. 358-365).

çalışan Şerif Paşa, Kürdistan için talep ettikleri toprakların daha iyi anlaşılması ve Kürtlerin devlet olma hakkını ortaya koymak için bildirisinin ekinde bir Kürdistan haritası da sunmuştur (Cemal, 2023: s. 358-365).[140]

Kürt Delegasyonu'nun hazırlamış olduğu bildiri ve bildirinin ekinde sunmuş olduğu harita, Ermeni talepleriyle çatıştığı için Batılı güçleri siyasi yönde olumlu anlamda etkilediği söylenemez. Zira, Batılı güçler, Kürtlerin Wilson ilkelerine uygun taleplerine kayıtsız kalarak, bu ilkeleri kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarını göstermişlerdir (Yalçın, 2021: s. 121). Diğer taraftan, Şerif Paşa'nın Kürtler adına KTC temsilcisi olarak konferans başkanlığına sunduğu bildiride belirttiği Kürdistan haritası, Kürt milliyetçileri arasında tartışmalara neden olmuştur. Zira, Kürt milliyetçi elitleri, Kürdistan'ı verili ve doğal bir olgu olarak görse de Kürtlerin anavatanını tasvir etmek için kullandıkları Kürdistan haritası konusunda farklı fikirlere sahip olmuşlardır. Söz konusu haritada, Kürdistan dışında bırakılan Van Gölü bölgesi muhtemelen Ermenistan'ın lehine olacak şekilde çizildiği için, Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirxan gibi birçok milliyetçi haritayı reddetmiştir. Bu kişiler, Kürdistan'ın kuzey sınırından taviz verilmesine karşı çıkmış, Van Gölü bölgesinin Kürdistan'ın bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur (Özoğlu, 2009: s. 55-56).

Seyyid Abdülkadir, İstanbul'daki Fransız yetkililerle görüşerek Şerif Paşa tarafından 22 Mart'ta sunulan haritada yanlışlıklar olduğunu ve dışarıda bırakılmış bölgenin yüzde yetmişin Kürt nüfusuna sahip olduğunu bildirmiştir (Ciğerli & Saout, 2022, s. 160). Seyyid Abdülkadir, Paris Barış Konferansı başkanlığına "Kürdistan Kürtleri Birliği Merkez Komite Başkanı" sıfatıyla 14 Mayıs 1919 tarihinde yazmış olduğu bir mektupta, ABD Başkanı Wilson'un ilkelerinin uygulanması ile ulusların eşitliğinin sağlanabileceği, Kürt ulusunun bağımsızlık talebinin haklı olduğu ve Kürtlerin tarihi bir varlığa sahip olduğu belirtilmiştir. Kürtlerin kendilerini yönetebilen bir ulus olduğu ve bunun tanınması gerektiğini vurgulayan Seyyid Abdülkadir,

[140] Benzer bir bildiriyi, "Kürt Bağımsızlık Komitesi Genel Sekreteri" sıfatıyla Barış Konferansı'na Süreyya Bedirxan sunmuştur. Milliyetçi bir perspektiften bakıldığında, Kürtler ve Türkler arasında ortak bir şeyin olmadığını, Türklerin Turan ırkından, Kürtlerin ise Aryan ırkından olduğunu söyleyen Süreyya Bedirxan, Barış Konferansı'nın bütün ulusların haklarına saygı duyması ve büyük veya küçük, herkesin kendi kaderini tayin etmesi gerektiğini bildirmiştir. Öte yandan, tüm Müttefik güçlerin kabul ettiği Wilson ilkelerine dayanan dünyanın yeni siyasi haritasının, "tarihi sınırları ve bağımsızlığı ile bir Kürdistan içereceğine kesinlik vermiş" olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu bildiri için bkz. (Cemal, 2023: s. 366-371).

Türkiye'nin Kürtlerin taleplerine direnç gösterdiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde Kürtlerin de etkilendiğini ifade etmiştir. Öte yandan, Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusundaki topraklara sınırlı olmadığını ve söz konusu bölgelerin Kürdistan'ın bir parçası olduğunu belirten Seyyid Abdülkadir, Kürdistan bölgesinde nüfusun büyük bir bölümünü Kürtlerin oluşturduğunu, Ermenilerin ve Türklerin bu bölgede azınlıkta olduğunu vurgulamıştır. Mektubun sonunda, Kürtlerin kültürel ve politik haklarını kullanamadığını, kendi çağdaşı olan uluslarla paralel gelişim gösterebilmesi için kendi ülkesinde, kendi dilini, politik haklarını kullanması gerektiğini vurgulayan Seyyid Abdülkadir, Kürtlerin (İngilizlerin desteği ve himayesinde) yönetici kapasiteleriyle Kürdistan'da özgür bir devlet kurma hakkına sahip olduklarını bildirmiştir (Çiçek, 2020: s. 113-121).[141]

Barış Konferansı'ndaki İngiliz delegesi Sir Louis Mallet'e 20 Mayıs 1919 tarihinde yazmış olduğu mektupta, Kürtlerin halen feodal bir yapıda olduğunu ve Kürdistan'da farklı aşiretlerin yüzyıllardan beridir rekabet halinde olduğunu belirten Şerif Paşa, bu nedenle Kürdistan için bir başkan seçilmesinin sorunlu bir konu olduğunu, çünkü adayların çokluğu ve aşiretler arasındaki rekabet nedeniyle yeterli bir sonuca varılamayacağını ve aşiretlerin birbiriyle çatışabileceğine dikkat çekmiştir. Böyle bir durumda, tarafsızlığa ve modern düşüncelere sahip bir Kürt liderin, özellikle bölgesel rekabet ve entrikaların dışında kalmış birinin, doğrudan gönderilmesi gerektiğini vurgulayan Şerif Paşa, bu liderin kendi yönetimi, tarafsızlığı ve topluma güveni sağlayarak, toplumun İngiltere'nin gücüne saygı göstermesine zemin hazırlayacağını vurgulamıştır. Ayrıca, eski büyük Kürt ailelerinin prestijinin korunmasının önemli olduğunu belirten Şerif Paşa, bunların bir federatif konseyde bir araya getirilmesinin makul olacağını düşünmüş, öte yandan gerekli politik, idari ve askeri bilgiye sahip bir Kürt liderin, İngiliz sivil ve askeri danışmanlarla bir arada çalışarak İngiltere'nin politikasına uygun hareket edeceğini bildirmiştir. Kürt devletinin organize edilmesi için gereken sürede böyle bir görevi üstlenmeye hazır

[141] Seyyid Abdülkadir, *Moniteur Oriental* gazetesine vermiş olduğu bir röportajda, Kürtlerin uzun zamandır içler acısı bir durumda olduğunu belirtmiş, bu duruma bir çözüm bulunması ve Kürtlerin haklarının tanınması için Barış Konferansı'nın bir komisyon kurarak Kürdistan'a gönderilmesini talep etmiştir. Kurulacak komisyonun Kürt ve Ermeni halklarının ihtiyaçlarını ve isteklerini araştırmasını talep eden Seyyid Abdülkadir, Şerif Paşa ile görüşen Wilson'un Kürtlerin taleplerini ciddiye alacakları sözünü verdiğini de hatırlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çiçek, 2020: s. 125-128).

olduğunu bildiren Şerif Paşa, İngiltere'nin yüksek güveniyle onurlandırılmasını hak edeceğini ifade etmiştir (Çiçek, 2020: s. 123-125).

29 Temmuz 1919 tarihinde, KTC başkan yardımcısının imzasını taşıyan ve Müttefik devletlerin "Kürt davası" ile ilgilenmeleri konusuna dikkat çeken bir mektupta, "*esas itibariyle gururlu ve her türlü yabancı boyunduruğa düşman olan Kürtler, sadece geçici bir çare olarak Türk yönetimine katlandılar; gelecekleri konusunda asla umutsuzluğa kapılmadılar. Müttefiklerin zaferi dünyanın tüm milletleri olduğu kadar Türk egemenliği altında bulunanlar için de yeni bir çağ açınca, Kürtler de bundan ivedilikle yararlanmak istediler ve milli çıkarlarını savunmak üzere örgütlendiler*" denilmiştir. Mektubun devamında, Türk hükümetinin başlangıçta Müttefik devletlerle yapmış olduğu ateşkesten dolayı Wilson ilkelerini tanıdığını ve Kürt örgütlerinin açılmasına ve faaliyetlerine karşı çıkmadığını, ancak son zamanlarda Kürtlerin milli çıkarlarını savunmak istemelerini suç kabul ettiğini ve sert tedbirler aldığını ifade etmiştir. Müttefik devletlerin söz konusu duruma müdahalesi, Kürtlerin özgürlüğünü kazanmak için yeterli olacağı vurgulanmıştır. Kürtlerin genel durumu ve Türk hükümetinin Kürtlerle ilgili politikalarını ele alan, 2 Ekim 1919 tarihli, "*Kürdistan Teali Cemiyeti Merkezi Kurulu Başkanı"* tarafından yazılan bir başka mektupta, benzer çağrılar dile getirilmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 162-165).

Barış Konferansı'na 9 Eylül 1919 tarihli bir rapor sunan Şerif Paşa, Kürtlerin tarihsel, kültürel ve etnik farklılıklarına değinmiş, Batılı bilim insanlarına referans vererek Kürtlerin yaşamış olduğu bölgenin kadim halklarından biri olduğunu vurgulamış ve Bogos Nubar Paşa'nın Barış Konferansı'na sunmuş olduğu bildiride Ermenistan toprağı olarak gösterilen yerlerin esasında Kürtlere ait olduğunu ifade etmiştir. Raporda, Müttefik Devletler, eğer Kürtlerin çoğunluğu oluşturdukları bölgelerde bir Ermeni devleti oluşturma doğrultusunda bir adım atarsa, "ulusal bağımsızlığına tutkun ve savaşçı bir topluluk" olan Kürtlerin buna izin vermeyeceği belirtilmiştir. Kürdistan bölgesinde Ermenilerin azınlıkta olduğunu bildiren rapor, Ermeni azınlığın Avrupalı bir gücün desteğiyle "savaşçı ve çoğunluğu oluşturan" Kürtleri bastırma ve egemen olma arzusunun beyhude bir çaba olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca, tüm baskılara rağmen tarihi geçmişlerini, ulusal karakterlilerini koruyan Kürtlerin yönetim kapasitelerinden dolayı Kürdistan'da özgür bir devlet kurmayı hak

ettikleri raporda bildirilmiştir. Öte yandan, Kürtlerin "ara vermeden Türklerin tiranlıklarına ve bütün eziyetlerine" çeşitli isyanlarla karşılık verdiğini ve direndiğini belirten rapor, Kürtlerin kendi ulusal talepleri için mücadele etmeye hiçbir zaman ara vermediğini, bu nedenle Kürtlerin taleplerinin Wilson ilkelerine uygun olduğu ifade edilmiştir. Son olarak, Kürdistan'da Kürtlerin çoğunlukta yaşadıkları yerlerin belirlenmesi için Barış Konferansı'nın belirleyeceği bir komisyonun görevlendirilmesini talep eden rapor, ulusların prensibine göre sınırın belirlemesi ve Kürdistan'da diğer toplumlardan yeterince yerleşmeler varsa, bu toplumlara kendi ulusal gelenek ve kültürüne göre özel bir statünün verilebileceği belirtilmiştir (Çiçek, 2020: s. 133-149).

Paris'te bulunan Şerif Paşa aracılığıyla Barış Konferansı başkanına 28 Eylül 1919 tarihli bir telgraf çeken Seyyid Abdülkadir, Kürdistan'ın kuzey ve güney olarak iki ayrı bölgeye ayrılması ve bunların iki farklı büyük güce verilmesi söylentilerinin devam ettiğini, Kürdistan'ın bu şekilde parçalanmasının bir çözüm olmayacağını belirtmiştir. Kürtlerin, "İttihatçı hükümetin zorlaması haricinde Müttefik Devletler'in ordularına ateş açmayı" reddettiğini ve Türklerin egemenlik kurmadığı bölgelerde Ermenileri koruduğunu ifade eden Seyyid Abdülkadir, "Konferans'ın adaleti sayesinde Kürdistan'ın tek ve bölünmez olduğunun tanınmasını" beklediğini, Kürdistan'ın "etnik bir bütün" olduğunu, "bunu bölmek ve mandaları farklı güçlere" vermenin "bölgedeki belirsiz karışıklık durumunu daim etmek anlamına" geleceğini yazmıştır (Ciğerli & Saout, 2022: s. 163-164). 8 Ekim 1919'da bir toplantı düzenleyen KTC, 13 Ekim'de basında sansüre uğrayan bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride, KTC'nin Barış Konferansı karalarını güven ve sükûnetle beklediğini, Anadolu Hareketi ile ortak bir amaçlarının olmadığını ve Anadolu Hareketi'nin Kürtlere ilişkin iddialarını kabul etmediklerini belirtmiştir (Yeğen, 2011: s. 117). Paris'teki barış görüşmelerini endişeyle izleyen KTC'de, Kürdistan bölgesinin kuzey ve güney olarak ikiye bölüneceği söylentilerin yayılmaya başlamasının ardından, endişe yerini tepkiye bırakmıştır (Yalçın, 2021: s. 122).

Kürdistan meselesi, Batılı güçlerin Kürdistan'ın geleceğine yönelik planları ile Kürt milliyetçilerinin gelecek planları arasındaki çelişki nedeniyle çıkmaza girmiştir. Büyük umutların beslendiği Barış Konferansı, Batılı güçlerin yaklaşımı ve yaşanan

gelişmeler nedeniyle Kürt milliyetçileri için hayal kırıklığı yaratmıştır.[142] Batılı güçlerle istediği iletişimi kuramayan Şerif Paşa, hem Kürt ve Kürdistan meselesini çıkmazdan kurtarmak hem de Ermenilerle yaşanan diplomatik gerginliği gidermek amacıyla Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar Paşa ile yakınlaşmaya başlamıştır. Daha önce sundukları bildirilerde birbirlerine eleştiriler yönelten bu iki temsilci, konferansta daha etkili olmak ve konferans heyetinin işini kolaylaştırmak için uzlaşma zemini aramışlardır (Yalçın, 2021: s. 123).

Ermeni ve Kürt temsilciler, Barış Konferansı'nın sonlarına doğru oluşan diplomatik gerginliği gidermek için 20 Kasım 1919 tarihinde konferans başkanlığına ortak bir bildiri sunmuşlardır. Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar, Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkanvekili Dr. H. Ohancanyan ve Kürt Milli Delegasyonu Başkanı Şerif Paşa'nın imzalarını taşıyan ortak bildiride; Kürt ve Ermeni uluslarının aynı ari kavimden olduğu, çıkarlarının ortak olduğu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıklarını kazanma amacı güttükleri belirtilmiştir. Ayrıca Ermeni ve Kürtlerin "her iki ulusa facia getiren" İTC boyunduruğundan kurtulmak istedikleri de bildiride vurgulanmıştır. Barış Konferansı'ndan, *"ulusların hakları prensiplerine uygun olarak "Birleşik Bağımsız Ermenistan" ve "bağımsız bir Kürdistan"ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesi teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememeleri"* temenni edilmiştir. Ortak bildiri de Kürt ve Ermeni tarafları arasında anlaşmazlığa neden olan toprakların bir çözüme bağlanması Paris Barış Konferansı'nın kararlarına bırakılmıştır (Sasuni, 1992: s. 177-178).

Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa arasında yapılan anlaşmaya göre, Ermenilere bırakılması planlanan altı vilayette Kürtlerin çoğunlukta oldukları iddia edilmiş ve bu bölgeye bir heyet gönderilmesi Konferans başkanlığına önerilmiştir (Soileau, 2021: s. 125). Konferans başkanlığı söz konusu öneriyi kabul etmiş, Bogos Nubar Paşa da anlaşmaya uyarak Kürtler aleyhine propaganda yapmaya son vermiştir. Ayrıca, Şerif

[142] Barış Konferansı'nda, İngilizler Kürtler ve Ermeniler için, Fransızlar sadece Ermeniler için birçok vaatte bulunmasına rağmen, her iki halk da Barış Konferansı'ndan umduklarını bulamamışlardı (Cemal, 2023: s. 357).

Paşa'nın KTC'nin temsilcisi ve Kürt delegesi olarak görülmesi kararlaştırılmıştır (Tunaya, 1986: s. 196). Barış Konferansı'na iki bildiri ve bir Kürdistan haritası sunan, Ermeni Delegasyonu ile mutabakata varan Şerif Paşa'nın üzerine çokça konuşulan ve tartışılan eylemleri KTC tarafından desteklenmiştir. Nitekim, Seyyid Abdülkadir, 27 Şubat 1920 tarihinde *İkdam* gazetesine verdiği bir demeçte, Şerif Paşa'nın KTC adına Barış Konferansı'nda Kürtleri temsil etmek için Kürt Delegasyonu başkanı olarak gönderildiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Bogos Nubar Paşa ile yapmış olduğu anlaşmanın esasının, altı vilayette kimin çoğunluk olduğunu belirlemek için bir komisyonun kurulmasına yönelik olduğunu vurgulamıştır (Yalçın, 2021: s. 217-219).

Kürt Delegasyonu ve Ermeni Delegasyonu'nun hazırlamış olduğu ortak bildiriye hem Ermeni hem de Kürt çevrelerinden yoğun tepki gelmiştir. Nitekim, Kürtler ve Ermenilerin yoğun yaşadıkları birçok bölgeye giderek durum tespiti yapan İngiliz Binbaşı Noel, ortak bildirinin her iki halkı da tatmin etmediğini belirtmiştir. Kendi haklarının tam olarak verilmediğini gerekçe gösteren bazı Ermeniler bildiriyi tanımayacaklarını belirtmiş ve Nubar Paşa'yı da sert bir şekilde eleştirmişlerdir (Yalçın, 2021: s. 123-124).[143] Osmanlı Mebusan Meclisi'nde sert tartışmalara neden olan ortak bildiri ve öne sürülen iddialar, bazı Kürt çevrelerinin de tepkisine yol açmış ve konu hakkında protesto telgrafları çekmelerine neden olmuştur (Soileau, 2021: s. 125).[144]

Ortak bildirinin imzalandığı duyulduktan sonra, pek çok Kürt ileri geleni, bildiriyi kabul etmeyeceğini ve Şerif Paşa'nın bütün Kürtleri temsil etmediğini beyan

---

[143] Ermenistan Cumhuriyeti'nin Washington elçisi bildiriye imza atan Bogos Nubar ve Dr. H. Ohancanyan'a karşı bir protesto göndermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sasuni, 1992: s. 178)

[144] Osmanlı egemenliği altında kalmayı talep eden bazı Kürt aşiret liderleri, Fransız Hükümeti Yüksek Komiserliği'ne çekmiş oldukları telgrafta, "*Konstantinopolis'te bulunan ve Kürtlerin temsilcisi olduklarını ileri süren birkaç kişinin şahsi çıkarları doğrultusunda Kürdistan'ın bağımsızlığını elde etmeye çalıştıklarını*" bildirmiş ve söz konusu kişilerin taleplerine itiraz ettiklerini vurgulamışlardır. KTC başkanı Seyyid Abdülkadir, bazı Kürt aşiretlerin Türk hükümetine bağlı kalma talebinin gerçekliğine itiraz eden şikâyet mektubunu 29 Aralık 1919 tarihinde Paris'e göndermiştir. Mektubunda, *"1919 Aralık ayı içinde, Türk gazeteleri bazı Kürt aşiret reislerinin Türk hükümetine bağlılıklarını ilan ettikleri telgraflar yayımladılar. Teşkilatımızın gazetesi "Jîn", Küçük Asya'daki tüm telgraf bürolarını elinde bulunduran ve ülkeyi Mustafa Kemal Paşa'nın komutası altında yöneten şu meşhur milliyetçi gücün mensubu İttihatçı görevliler tarafından uydurulan bu telgrafların sahteliğini kanıtlarıyla gözler önüne sermeyi istedi. Fakat uygulanan sansür, bu ilginç makalenin yayımlanmasına defalarca engel oldu. Bu durumda, siz Ekselansları'nın dikkatini, bizden daha iyi bildiği bu vaziyete çekmek zorundayız ve bu konuyu Barış Konferansı'na iletmesini rica ediyoruz"* demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ciğerli & Saout, 2022: s. 165-167).

ederken, bazı Kürt aşiretleri ise, Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını bildiren telgrafları Barış Konferansı'na göndermişlerdir. Ortak bildiriye özellikle Van bölgesinden büyük tepki gelmiştir. Ermenilerin bu bölgede yoğun yaşamaları ve "Birleşik Bağımsız Ermenistan"ın kurulması durumunda Van'ı kendilerine başkent olarak seçecekleri iddiaları söz konusu tepkinin nedenleri arasında gösterilebilir. Ortak bildiri ve öne sürülen iddialardan sonra, pek çok Kürt aşiret liderinin imzasını taşıyan telgraf ABD ve İngiltere liderlerine gönderilmiştir. Gönderilen telgrafta, "Van vilayeti asırlardan beri bize atalarımızın mirası olmuştur" denilmiş, bölgedeki Ermeni nüfusunun çeşitli zamanlarda toplam nüfusun onda biri olamadığı, halihazırda ise yüzde birini bile oluşturamadığı, "Van vilayetindeki bütün kurumlar ve bütün medeniyet eserleri bize aittir" denilerek, ortak bildiriye tepki gösterilmiştir. Yine Van bölgesinden Van Belediye Başkanı Hacı Derviş, Timurzâde Tevfik ve Şeyh Taha'nın imzasını taşıyan ve Başkan Wilson ve Barış Konferansı'na hitaben çekilen 9 Mart 1920 tarihli bir telgrafta, Ermenistan sınırının Van bölgesine dayandırılmasının mümkün olmayacağından söz edilmiştir. Benzer protesto telgrafları Siirt, Erzurum, Erzincan, Elaziz ve daha pek çok yerden gönderilmiştir (Yalçın, 2021: s. 124-125).[145]

Bütün bu telgraflarda, küçük bir azınlık olarak görülen Ermenilerin bölgede egemen olması durumunda, şiddet ve çatışmanın kaçınılmazlığını ileri süren benzer satırlar yazılmıştır (Henning, 2021, s. 406). Ortak bildiriye ve öne sürülen iddialara karşı, bazı Kürt aşiretlerinin yanı sıra İstanbul'daki bazı Kürt çevreleri de tepki göstermiştir. Said-i Kurdî, Mehmet Sıddık ve Ahmet Arif 22 Şubat 1920 tarihinde *Vakit* gazetesine ortak bir bildiri göndermiş, Kürtlerin "tarihi ve hayati rakipleriyle" anlaşma yapmayacağını, bu sebeple, "Kürd ulusal vicdanı"na aykırı davranan kişileri tanımayacaklarını vurgulamışlardır (Bayrak, 1993: s. 99). Bir Ermeni devleti kurulması ihtimalinden duymuş oldukları korku ve Kemalistler tarafından dolaylı veya dolaysız kabul edilen yerel bir özerklik anlayışı, bazı geleneksel Kürt milliyetçi elitleri tarafından yeterli görünmüştür (Bozarslan, 2017: s. 98-100).

Emin Ali Bedirxan, Kürtlerin ulusal varoluş fikrini desteklemek, bölgede yaşayan Kürtlerin etnik varlığını ispatlamak ve Ermeni milliyetçilerinin toprak

[145] Kazım Karabekir, Kürtlerin bölgede bir Ermeni devleti kurulacağına dair duymuş oldukları korkuları, Kürt milliyetçiliğinin engellenmesi için kullanmıştır (Bozarslan, 2017: s. 99).

iddialarının meşru olmadığını göstermek için Paris Barış Konferansı Başkanı'na Kürtler ve Ermeniler hakkında 18 Mart 1920 tarihli bir rapor sunmuştur. Raporda, Kürtlerin bölgede "kompakt ve homojen bir kitle" oluşturduğunu söyleyen ve geçmişe dair idari terimler kullanarak Kürt illerinin varlığını kanıtlamaya çalışan Emin Ali Bedirxan, Kürt illerinin, "Osmanlının Diyarbekir, Harput, Bitlis, Van ve Musul vilayetleri ile Urfa" sancağını kapsadığını belirtmiş ve Ermenilerin bölgedeki toprak taleplerine karşı çıkmıştır. Tarihsel ve etnik verilerin, Kürtlerin kendilerinden başka bir milletin egemenliğini tanımayacaklarını söyleyen Emin Ali Bedirxan, Kürdistan'ın sınırlarının Erzurum ve Van'da dahil olmak üzere, Akdeniz'e ve Hazar Denizi'ne kadar uzandığını bildirmiştir. Raporun sonunda, Kürdistan'dan Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgeleri anlamak ve "milliyet" ilkelerine göre sınırların oluşturulması için uluslararası bir komisyon atanmasını Barış Konferansı'ndan istemiştir (Cemal, 2023: s. 371-376).

KTC bünyesinde yaşanan fikir ayrılıkları ve çatışmalar Şerif Paşa üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır (Alakom, 2016: s. 114). Kürtleri temsilen KTC adına Paris Barış Konferansı'na Osmanlı-Kürt Delegasyonu başkanı sıfatıyla katıldıktan kısa bir süre sonra *Le Matin* gazetesine açıklama yaparak, Osmanlı temsilciliğinden çekildiğini ve Kürt haklarını savunmaya karar verdiğini beyan etmiş olan Şerif Paşa, ortak bildiri ve öne sürülen iddialardan sonra, konferansın sonlarına doğru bu sefer de Kürt temsilciliğinden çekildiğini belirtmiştir (Soileau, 2021: s. 125). Kürt aşiretlerinin ve bazı Kürt çevrelerinin tepkisini çeken Şerif Paşa, Sevr Antlaşması'ndan önce, 5 Mayıs 1920 tarihinde halifeye ve saltanata bağlılığını bildirerek, konferanstan ve Kürt temsilciliğinden tamamen çekilmiş olduğunu İstanbul Hükümeti'ne telgrafla bildirmiştir. İstanbul Hükümeti'ne gönderdiği telgrafta, halifelik makamına bağlı olduğunu bildiren Şerif Paşa, "ayrılma arayışı yönündeki düşünceler ile bu bağlılığı" bozmak istemediğini, dolayısıyla Paris Barış Konferans'ı nezdindeki Kürt Delegasyonu başkanlığı görevinden istifa ettiğini bildirmiştir (Bayrak, 1993: s. 99).

Konferanstan beklediği sonucun çıkmayacağını anlayan ve yoğun eleştirilerin hedefinde olan Şerif Paşa'nın Barış Konferansı'ndan çekilmesi, KTC içerisinde de etki yaratmış ve cemiyetin bazı kararlar almasına neden olmuştur (Aytepe, 1998: s. 333). Şerif Paşa'nın görevden alınmasıyla ilgili Barış Konferansı'na iletilmek üzere İtalya

Hükümeti Yüksek Komiseri'ne KTC başkan yardımcısı sıfatıyla bir mektup yazan Emin Ali Bedirxan, "Kürdistan'ın hayati çıkarlarıyla birlikte adım atamayan politik olaylar ve açıklamalar yaptığından dolayı" Şerif Paşa'nın görevden alındığını, onun yerini alacak delegeyi kısa bir sürede bildireceklerini ifade etmiştir (Çiçek, 2020: s. 194).[146] Bu gelişmelerden sonra Seyyid Abdülkadir, 3 Mayıs 1920 tarihli bir telgrafta, Kürtlerin artık Paris Barış Konferansı'nda artık temsil edilmediğini, bu nedenle konferansın alacağı kararların Kürtler tarafından tanınmayacağını ve Kürtleri bağlamayacağını bildirmiştir (Çiçek, 2020: s. 211).

Wilson ilkeleri ve Paris Barış Konferansı'nda kaydedilen bazı gelişmeler, Kürtler açısından olumlu bir etkiye sahip olmuş ve Kürt milliyetçiliğinin uluslararası bir gündem haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak, Kürt milliyetçi düşüncenin eyleme geçerek uluslaşma yolunda faaliyetlerde bulunmasına dayanak sağlayan en önemli gelişme, İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında 10 Ağustos 1920 yılında imzalanacak olan Sevr Barış Antlaşması olmuştur. Bu antlaşmanın üçüncü bölümü, bağımsız bir Kürdistan kurulmasını imkân veren maddeler (62-64. maddeler) içermiştir. Antlaşmanın 62. maddesi, Kürtlerin bulunduğu bölgeler için yerel özerklik planı hazırlanacağını belirtmiştir. Antlaşmanın 64. maddesi ise, Kürtlerin bağımsızlık amacıyla *Milletler Cemiyeti Konseyi*'ne ne zaman ve hangi şartlarda başvurabileceği konusuna açıklık getirmiştir (Soileau, 2021: s. 126-127).

Bu antlaşma, Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı bölgeler için yerel özerklik hakkı öngörmesine rağmen, Kürtlerin önemli bir kısmı antlaşmanın siyasi kararlarından pek memnun olmamıştır. Ermenistan ile oluşturulması planlanan sınırların belirsiz bırakılması ve Kürtlerin yoğun yaşadığı bazı yerlerin Ermenistan sınırları içine alınmak istenmesi, bu durumun nedenleri arasındadır (Yalçın, 2021: s. 127). Ancak, Sevr Antlaşması'nın Kürtlere kendi kaderini belirleme hakkı tanıyan maddeleri, birçok Kürt milliyetçi eyleyicide büyük umut, sevgi ve heyecan yaratmış ve Kürdistan'ın bağımsızlığı için harekete geçmelerine neden olmuştur. Söz konusu maddeler, Koçgiri

[146] KTC Başkan Yardımcısı imzasını taşıyan 14 Nisan 1920 tarihli bir Fransız belgesinde, "Barış Konferansı'nda bugüne dek derneğimizin elçiliğini yapmış olan ve Kürdistan'ın temel çıkarlarına aykırı olduğunu düşündüğümüz siyasi tutumlar sergileyen ve faaliyetlerde bulunan Şerif Paşa'ya teşekkürlerimizi sunduk. Bu yurtseverlik görevini onun yerine üstlenecek olan elçinin adı kısa süre içinde bildirilecektir" denilmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 174).

İsyanı'nın önemli motivasyon kaynaklarından biri olmuş, Kürt milliyetçilerin eyleme geçmelerinde önemli bir gerekçe olarak görülmüştür (Soileau, 2021: s. 128).

Sevr Antlaşması'nın ortaya çıkardığı belirsizlik ve antlaşmanın uygulanmaması, Kürtler arasında yeni bir çekişme ve ayrışma doğurmuştur (Cemal, 2023: s. 427). Antlaşmanın uygulanmadığını gören bazı Kürt aşiret liderleri Anadolu Hareketi ile yakınlaşırken,[147] bazı Kürt milliyetçileri ise, antlaşmanın Kürtlere tanımış olduğu haklardan hareketle Kürdistan'ın bağımsızlığı için mücadeleye girişmişlerdir. Kürtlerin taleplerini karşılamayan Sevr Antlaşması, tüm olumsuzluklarına rağmen önemli gelişme olarak görülmüştür (Yalçın, 2021: s. 128). Nitekim, bu antlaşma, tarihte ilk defa Kürtlerin çoğunlukta yaşadıkları bölgelere özerklik ve hatta bağımsızlık imkânı sağlayan, uluslararası bir diplomatik belge olmuştur. Böylece, Kürt meselesi uluslararası bir boyut kazanmış ve Sevr Antlaşması, Kürt milliyetçiliği için önemli bir dönüm noktası olmuştur (Soileau, 2021: s. 126).

3.2.2.3. KTC'nin Osmanlı Hükümetleri ile Temasları

Üyelerinin önemli bir kısmı Osmanlı yönetiminin üst kademelerinde bürokrat ve asker olan KTC, Kürtlerin siyasi konumları için Osmanlı Hükümeti ile etkin bir sonuç doğurmayan çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir (Aytepe, 1998: s. 331). KTC üyelerinin, devlet yönetiminde önemli konumlarda bulunmaları, Osmanlı hükümeti ile temas kurmasında, Kürt ve Kürdistan'la ilgili meseleleri hükümetle görüşmelerini kolaylaştırmıştır. Öte yandan, bölgede bağımsız bir Ermeni devleti olasılığı KTC'nin faaliyetlerini Osmanlı Hükümeti nezdinde başlangıçta onaylanmasını sağlamıştır. Nitekim, Osmanlı Hükümeti, Kürtleri, imparatorluğun toprak bütünlüğünün tehdit eden Ermenilere karşı dengeleyici bir güç olarak görmüştür (Özoğlu, 2017, s. 155). Damat Ferid Paşa liderliğindeki Osmanlı Hükümeti ile Mustafa Kemal'in liderliğindeki Anadolu Hareketi arasındaki siyasi rekabet ve mücadelenin artması,

[147] Sevr Antlaşması sürecinde, Anadolu Hareketi'nin liderleri olan Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir, Kürt aşiret liderlerine defalarca telgraf göndermişler, bölgede bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulacağı iddiasını işleyerek Kürtlerin antlaşmaya tepki göstermelerini sağlamak için propaganda yapmışlar ve antlaşmada alınacak kararların kabul edilmemesi yönünde çalışmalar yürütmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yalçın, 2021: s. 128-129).

Osmanlı Hükümeti ile KTC'nin ilişkilerinin gelişmesine neden olan bir diğer gelişmedir (Altan, 2017: s. 122).

Başlangıçta Anadolu'nun çeşitli yerlerine sürülmüş Kürtlerin yerlerine iade edilmesi ve imparatorluğun Kürt bölgelerine Kürt yöneticiler tayin ettirmek için çalışmalar yürütmüş olan KTC[148] (Aytepe, 1998: s. 331), sonrasında Osmanlı Hükümeti ile Kürdistan'a özerklik verilmesi konusunda bir anlaşma gerçekleşmiştir (Altan, 2017: s. 122). Özerk bir Kürdistan'ın kurulmasını ön gören anlaşmada, Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgelerdeki yönetimin, hilafete ve saltanata bağlı olmak şartıyla, bölgedeki çoğunluk tarafından seçilen bir liderin idaresi altında, yerel özerkliğe sahip olacağı ifade edilmiştir. *Hürriyet ve İtilaf Fırkası* (HİF) ile KTC'nin mührünün yer aldığı anlaşma, esasında HİF ile KTC arasında yapılmıştır (Doğan, 1964: s. 9). Osmanlı Hükümeti'nin çoğunlukla HİF üyelerinden oluşması, anlaşmanın hükümet tarafından da onaylanmış olduğu izlenimini vermiştir (Altan, 2017: s. 122).

10 Temmuz 1919 tarihinde Sadâret'te Osmanlı Hükümeti yetkilileri ile KTC temsilcileri arasında yapılan ve Kürtlerin siyasi konumlarıyla ilgili önemli görüşmelerden birisi gerçekleşmiştir (Altan, 2017: s. 124). Kürtlerin bağımsızlık eğilimlerinin ve İngiltere'nin bölge politikalarının tartışıldığı görüşmede, Osmanlı yetkilileri, KTC'nin bölgedeki şubelerinin bağımsızlık yönünde birçok faaliyete giriştiğini ve Osmanlı Hükümeti'ni tanımayı reddeden çok sayıda örgüt kurduğunu, öte yandan, İngiltere'nin Süleymaniye'yi işgal ederek büyük bir Kürdistan kurmaya çalıştığını ve şark vilayetlerini de bu Kürdistan'a dahil etmek istediğini iddia etmiştir. KTC'nin taleplerini bilmek istediklerini söyleyen Osmanlı Hükümeti yetkilileri,

[148] *Moniteur Oriental* gazetesine vermiş olduğu bir röportajda, Birinci Dünya Savaşı esnasında sürgün ve farklı nedenlerden 731.000 Kürdün öldüğünü söyleyen Seyyid Abdülkadir, sürgünde olan Kürtlerin yerlerin geri gönderilmesi için kendi başkanlığında bir komisyon kurulduğunu ve İngilizlerden yardım çağrısında bulunduğunu bildirmiştir (Çiçek, 2020: s. 126). Barış Konferansı'na 9 Eylül 1919 tarihli bir rapor sunan Şerif Paşa, Anadolu'nun farklı yörelerine sürülmüş 800.000 Kürdün yaklaşık yarısının hayatını kaybettiğini bildirmiştir. Şerif Paşa'nın bir İngiliz yetkiliye hitaben yazdığı anlaşılan bir mektupta ise, İTC Hükümeti'nin ülkeyi Türkleştirme amacıyla Ermenilere ve Rumlara yapmış olduğu zorla göçertmenin bir benzerini Kürtlere yapmış olduğunu, İstanbul ve Anadolu'nun farklı yörelerine sürgün edilen 900.000'den fazla Kürdün yarısından fazlasının öldüğünü iddia etmiştir. Şerif Paşa, hayatta olan Kürtlerin yurtlarına dönmeleri için Seyyid Abdülkadir gibi İngiltere'ye yardım çağrısı yapmıştır (Çiçek, 2020: s. 147, 151). Memduh Selim Bey ise, dönemin Osmanlı hükümetlerinin, sürgündeki Kürtlerin yerlerine geri gönderilmesi noktasında kesin ve resmi bir biçimde söz vermelerine rağmen, bu sözlerin yerine getirilmediğini, ayrıca, Kürdistan'a Kürt görevliler atanması noktasında da KTC'nin sesini Osmanlı Hükümeti'ne dinletemediğini ifade etmiştir.

mevcut duruma açıklık getirmek istemiştir. Söz konusu iddialara karşı çıkan KTC temsilcilerinden Yarbay Emin Bey, KTC şubelerine yasal olmayan hiçbir şey emretmediklerini ifade etmiştir. KTC temsilcilerinden Mevlanzâde Rıfat Bey ise, İngiltere'nin bölgeye ve Kürdistan'a ilişkin politikalarına işaret ederek, "eğer böyleyse, demek ki İngiltere Kürdistan'ın ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin varlığını Sadrazam Ferid Paşa'dan daha iyi" koruduğunu, zira "büyük bir Kürdistan" kurmanın, Osmanlı'nın çıkarları açısından büyük bir Ermenistan kurmaktan daha uygun düşeceğini, öte yandan, sadrazamın Paris Konferansı'ndaki ifadelerinde, Ermenilere geniş bir özerklik verileceğini deklere etmesinin, Kürt ulusunu üzdüğünü belirtmiştir. KTC başkanı Seyyid Abdülkadir ise, sadrazamın ifadelerinin "gayet açık" olduğunu, onun "Ermeniler lehine Kürdistan'ı feda etmek" istediğini vurgulamıştır (Yeğen, 2011: s. 85-87).

Sadâret'te gerçekleşen görüşmenin devamında, Osmanlı Hükümeti yetkililerinden Avni Paşa, "ortak bir amaç için çalışmak gerekiyor" diyerek, KTC'den yardım ve itaat beklediklerini, eğer Osmanlı, Kürtleri ve Kürdistan bölgesini düşünmeyecek bir noktaya gelirse, o zaman Kürtlere kendi başlarının çaresine bakmalarını söyleyeceğini ifade etmiştir. Mevlanzâde Rıfat Bey, "o durumda bizim kendi başımızın çaresine bakmamız için çok geç olmayacak mı?" diyerek Avni Paşa'nın görüşlerine karşı çıkmış, "şu anda herkesin kaderi Paris Konferansı'nda tayin edilmek üzere. Her hükümet ve her ulus orada verilen kararlara hürmet etmek zorunda. Dolayısıyla, cemiyetimiz Kürt ulusunun selameti için Kürdistan'da barış ve sükûneti korumaya çalışmaktadır" demiştir. Görüşmede söz alan KTC başkan yardımcısı Emin Ali Bedirxan, Osmanlı Hükümeti'nin Kürdistan'ın varlığını ve Kürdistan'da özerk bir hükümeti kabul edip edemeyeceğini sormuş, eğer Osmanlı Hükümeti Kürdistan'a bir ayrıcalık tanımayı düşünüyorsa, "Kürdistan'a şimdiden bir Kürt vali ve Kürt görevliler" göndermesinin iyi olabileceğini ifade etmiştir. Görüşmede Kürdistan'a Kürt vali ve belli sayıda Kürt görevlinin atama sözü verilmiştir (Yeğen, 2011: s. 87-88).

İmparatorluğun dağılma sürecine, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Anadolu Hareketi'nin milli bağımsızlık yoluna girdiği bu dönemde, Osmanlı Hükümeti Kürdistan'a özerklik vermek niyetinde olmamıştır. Nitekim, Damat Ferit Paşa,

KTC'nin özerklik veya bağımsızlık taleplerinden hoşlanmamasına rağmen, Anadolu Hareketi'ne karşı kullanmak için KTC ile görüşmeler gerçekleştirmiştir (Akşin, 1992: s. 117). Seyyid Abdülkadir ve Damat Ferid Paşa ile görüşen İngiliz Amiral de Robeck, Ferid Paşa'nın Anadolu Hareketi'ni bastırmak için Diyarbakır, Harput ve Muş yörelerindeki Kürtleri kışkırtmak ve Seyyid Abdülkadir'in nüfuzunu hükümet için kullanmasını temin etmeyi istemiş olduğunu bildirmiştir.[149] Amiral de Robeck, Seyyid Abdülkadir'in "ulusalcılara karşı" harekata geçmeye hazır olduğunu, "ancak kendisinin veya ülkesinin geleceği konusunda bir uzlaşmaya gitmek" istemediğini, onun "Türk idaresinden bağımsızlık ve bir biçimdeki bir İngiliz mandası gibi kendi arzuları yolundaki Kürt taleplerinin gerçekleşeceğini temin etmedikçe, Ferit'e bağlanmayacaklarını" söylediğini bildirmiştir (Yeğen, 2011: s. 141).[150]

Başlangıçta KTC'nin siyasi faaliyetlerinden rahatsız olmayan Osmanlı Hükümeti, KTC temsilcilerinin bir Kürt devleti için uluslararası yardım aramaya başlamasıyla kaygılanmıştır (Özoğlu, 2017: s. 155). Özellikle, Seyyid Abdülkadir'in Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı'nda KTC adına Kürt Delegasyonu başkanı olarak gönderildiğini söylemesi ve özerkliği kasteden serbest gelişim hakkına vurgu yapması, Osmanlı Hükümeti ile KTC ilişkilerini gerilimli bir noktaya vardırmıştır. Paris Barış Konferansı'nda Ermeni ve Kürt temsilcilerin ortak bir bildiri imzalaması, Meclis-i Mebûsan'ın tepkisini çekmiş, Şerif Paşa ve KTC eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Meclis-i Mebûsan'da eleştirilerin hedefinde yer alan Seyyid Abdülkadir'in ayan üyeliğinin düşürülmesi gündeme gelmiştir (Altan, 2017: s. 119-121).

---

[149] Nuri Dersimi'ye göre, Anadolu Hareketi'nin lideri Mustafa Kemal, Wilson ilkelerinin şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında bir anlamının kalmadığını, Seyyid Abdülkadir'in Damat Ferid Paşa Hükümeti'nin ve İngilizlerin aleti olduğunu, Erzurum Kongresi'nde bütün Kürdistan'ın kendisi ile hareket edeceğine ilişkin söz aldığından dolayı kendisinin bilhassa Doğu vilayetlerinin temsilcisi olduğunu ifade etmiştir (1952: s. 123). Mustafa Kemal, "İngiliz himayesinde bir Kürdistan" bağımsızlığı doğrultusunda hareket eden KTC'nin Diyarbakır şubesinin faaliyetlerine karşı çeşitli tedbirler almış olduğunu bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (1969, s. 904). Mustafa Kemal, KTC'nin Diyarbakır şubesi dışında, Dersim ve yöredeki şubelerinin faaliyetlerinin engellenmesi için de yoğun bir çaba harcamıştır (Altan, 2017: s. 141).

[150] Anadolu Hareketi'nin bölgede giderek etkinlik kazanması, KTC'nin faaliyetlerini engellemesi ve cemiyeti halk nezdinde itibarsızlaştırmaya çalışması üzerine 3 Ekim 1919 tarihinde KTC olağanüstü toplanmıştır. Söz konusu toplantıda, "İttihatçı" yakıştırması yaptığı Anadolu Hareketi'nin güç kazanması ve iktidara gelmesinin Kürtlerin zararına olacağını söyleyen Seyyid Abdülkadir, böyle bir gelişmeye izin vermemek gerektiğini ifade etmiştir (Altan, 2017: s. 143).

Damat Ferid'in KTC ve Kürtleri Anadolu Hareketi'ne karşı kullanma isteği, zaman içinde azalmıştır (Akşin, 2017: s. 92). Buna bağlı olarak, Osmanlı Hükümeti ve KTC'nin birbirlerine karşı başlangıçtaki olumlu ve ılımlı yaklaşımları, zamanla gelişen dinamiklere bağlı olarak takibat ve muhakemeleri içeren bir sertleşme göstermiştir. Nitekim, Osmanlı Hükümeti'nin Kürtlerin cemiyet ve siyasi parti kurma girişimlerini engellemesi, sık yaşanan hükümet değişiklikleri, hükümetin başında yer alan sadrazamlar ve onların kabinelerinde görev alanların yaklaşımlarındaki farklılıklar, KTC'nin özerklik veya bağımsızlık talepleri, iki tarafın tam anlamıyla iş birliği yapmasını engellemiştir (Altan, 2017: s. 133-135). [151]

3.2.2.4. KTC'nin Amerika, Fransa ve İngiltere ile Temasları

KTC, beyannamesinde; *"Cihanın genel hukukunu temin ve kaderini tayin etmeyi teminat altına alan İngiltere, Amerika, Fransa, İtalya ve müttefiklerinin hukuk ve milli menfaatleri ciddiyetle hedef alan adil hareketlerine destek ve yardımcı olmak, her fırsatta mezkur odalar nezdinde milli hukukumuzu tasdik edebilecek hizmet ve teşebbüsleri, bu gibi hizmet ve destekleri icra eylemek"* öncelikli görev olarak belirlenmiş, büyük devletlerin sevgisini ve desteğini elde etmeye çalışmanın cemiyetin menfaatleri için hayati önemde olduğu vurgulanmıştır (Veroj, 2017: s. 246). Kürtlerin milliyetçi amaçlarını gerçekleştirmek için büyük güçlerle temas halinde olmasının önemine vurgu yapan KTC, İstanbul'daki Amerikan, Fransız ve İngiliz temsilcileriyle temasa geçmiş, Kürt ve Kürdistan meselesini gündeme getirmek için çeşitli düzeylerde faaliyetler gerçekleştirmiştir. Kuruluşundan kısa bir süre sonra büyük güçlerle temasa geçen KTC, Wilson ilkelerinden hareketle Kürtlerin ulusal haklarını elde etmek için bir bildiri hazırlayıp, İstanbul'daki İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya elçiliklerine sunmuştur[152] (Altan, 2017: s. 163). Memduh Selim Bey, "Kürdistan hakkında coğrafi, etnografik, tarihsel, ekonomik kanıtları içeren ve Kürdlerin ulusal özlemlerini ve nasıl

[151] Anadolu Hareketi ile Ali Rıza Paşa Hükümeti KTC eksenli Kürt siyasi talep ve faaliyetlerinin önlenmesi için anlaşmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Altan, 2017: s. 143). İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti, pratikte İngilizler tarafından denetlenmesine rağmen, Kürtlerle ilgili bir dizi yasaklayıcı karar almaktan geri durmamış, Ekim 1919'da İstanbul'daki bütün Kürt örgütlerini kapatmış, faaliyetlerini yasaklamış ve birçok yöneticisini tutuklamıştır (Cemal, 2023: s. 428-429).

[152] Birinci Dünya Savaşı öncesi ayrılıkçı Kürt milliyetçilerin yoğun temas halinde olduğu Rusya, savaş sonrasında Kürtlerin ekseriyeti tarafından bir seçenek olmaktan çıkmıştır. Zira, Rusya'da Bolşeviklerin 1917'de iktidarı ele geçirmiş olması, Kürt milliyetçilerinin Rusya seçeneğini devre dışı bırakmalarına neden olmuştur (Henning, 2021: s. 391).

bir yönetim istediklerini belirten ayrıntılı bir muhtırayı İstanbul'daki dört büyük devletin temsilcilerine" verildiğini ifade etmiştir (Bozarslan, 1985e).

KTC, Birinci Dünya Savaşı sonrası eskiden Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan geniş bir coğrafyayı işgal etmiş ve imparatorluğun toprakları üzerinde ciddi bir etkinlik kurmuş olan özellikle İngiltere ve Fransa gibi devletlerle milliyetçi tasarılarını gerçekleştirmek için temas kurmuştur. Milliyetçi tasarıları için uluslararası yardım arayışı içinde olan KTC idari heyeti, 4 Ağustos 1919 tarihinde, imparatorluk içindeki Kürtlerin milliyetçi isteklerini açıklamak için İstanbul'daki Amerikan, Fransız ve İngiliz elçiliklerini ziyaret etmiştir (Özoğlu, 2017: s. 154-155). Kadri Cemilpaşa, KTC'nin yönetim kurulu tarafından seçilen Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirxan, Molla Said-i Kurdî ve Dr. Şükrü Mehmet, Amerikalı yetkilerle görüşerek Kürt milliyetçi taleplerini iletmeye çalıştığını belirtmiştir. Bu görüşmede KTC temsilcileri, uzun bir beyanat vererek Kürdistan sınırını harita üzerine belirterek denizlerde bir çıkışın önemini vurgulamışlardır. Ancak Amerikalı yetkili, Kürdistan'ın büyük bir bölümünü içine alan bir Ermenistan oluşturmasına karar verildiğini söyleyince, Molla Said-i Kurdî bu kararın uygulanmayacağını söyleyerek, karara itiraz etmiştir (Silopî, 2014: s. 66).

Dış temaslarını ekseriyetle Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleriyle yürütmüş olan KTC, yazılı ve sözlü başvurularda bulunduğu bir diğer devlet Fransa olmuştur (Altan, 2017). Seyyid Abdülkadir "zulüm gören milletlerin koruyucusu" olarak nitelendirdiği Fransa'nın Kürtlerin hak iddialarını değerlendirmesini umduğunu belirtirken (Ciğerli & Saout, 2022: s. 156), Şerif Paşa, Fransız Hükümeti'ne yazmış olduğu bir mektupta, Kürdistan'a idari özerklik verilmesini Fransa'dan talep etmiştir (Akşin, 2017: s. 545). Emin Ali Bedirxan ise, İstanbul'daki Fransız yetkililere vermiş olduğu bir notada, kendilerinin tüm Kürdistan'da, özellikle de Fransa'nın mandası altında olan bölgelerde büyük bir nüfuzları olduğunu, barışı ve refahı sağlamada Fransa ile iş birliği içinde hareket edebileceklerini bildirmiştir (Kutschera, 2013: s. 47-48). Ancak, Fransa'nın KTC'nin taleplerine duyarsız kalması ve Kürtlerin karşısında

Anadolu Hareketi'ni desteklemesi, Fransa ile KTC ilişkilerini sekteye uğratmış, KTC'yi İngiltere'ye daha fazla yakınlaştırmıştır.[153]

Batılı büyük güçler içerisinde KTC'nin en çok temas kurduğu, en çok beklenti içerisinde olduğu devlet İngiltere olmuştur. Eskiden Osmanlı'ya ait geniş bir coğrafyayı işgal etmiş olan İngiltere, imparatorluk topraklarının nasıl planlanacağı konusunda kendisini birinci dereceden sorumlu görmüştür. İngiltere'nin siyaset alanında Kürtlerle ilgilenmeleri de Mezopotamya'nın işgaliyle başlamıştır (Fırat, 2010: s. 17). 1918'den beri Kerkük dolaylarındaki bölgeyi *de facto* olarak yöneten İngiltere, 1920'de San Remo Konferansı'nda resmi olarak Irak'taki manda yönetimini kurmadan önce, gelecekte olası bir Kürt devletiyle ilgili tüm senaryoları hesaba katmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz diplomat ve askerlerin Kürtlere ve Kürdistan'a olan olumlu ilgileri,[154] özerklik veya bağımsızlık talep eden Kürt milliyetçilerinin İngiltere'ye güven duymalarına neden olmuştur (Henning, 2021: s. 390).

KTC genel merkezinde yapılan bir toplantıda, Kürtlerin İstanbul'daki aydınları ve gençlerinin bir araya geldiğini belirten Memduh Selim Bey, Kürtlerin birlikte hareket ederek bağımsız bir Kürdistan kurma amacını belirlemiş olduğunu, bu amacın gerçekleşmesinde İngiltere'nin desteğinin alınmasının önemli rol oynayacağını ve toplantıya katılan herkesin İngiltere'ye karşı derin ve içten bir güven duyduğunu belirtmiştir (1985, s. 6). 8 Ekim 1919 tarihinde olağanüstü bir toplantı düzenlemiş olan KTC, İngilizlerin Kürtlerin tek dostu olduğunu ve Kürtler İngilizlerden başka hiçbir himayeci istemediği kararını toplantı sonunda oybirliğiyle almıştır (Yeğen, 2011: s. 117-118). Dönemin Kürt milliyetçiliğine yön veren ve İstanbul'da yerleşik bulunan geleneksel ve modern elitler, güç ve prestijini de göz önünde bulundurarak ağırlıklı olarak İngiltere nezdinde bir diplomasi faaliyeti yürütmüşlerdir. KTC yönetici elitinin geliştirmiş olduğu İngiliz yanlısı eğilim, KTC ile İngiltere'nin yoğun görüşmelerini de beraberinde getirmiştir (Altan, 2017: s. 164). KTC'nin ağırlıklı olarak İngilizlerle

---

[153] Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Ekim 1921 Antlaşması, KTC nezdinde memnuniyetsizlik yaratmış, KTC antlaşmayı etkisiz hale getirmek için İngiltere'ye işbirliği önerisinde bulunmuştur (Altan, 2017: s. 181).

[154] Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz diplomat Mark Sykes bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını önermiş, ancak Fransız yetkililer bu öneriyi çıkarlarına ters düştüğü için eleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yeğen, 2011: s. 35).

görüştüğünü söyleyen Kadri Cemilpaşa, bu görüşmelerde İngilizlerin "Kürt milli hukukunun tanınacağını" vaat ettiğini vurgulamıştır (Silopî, 2014: s. 66).

Seyyid Abdülkadir başkanlığında Emin Ali Bedirxan ve Molla Said-i Kurdî gibi isimlerin de yer almış olduğu KTC adına hareket eden bir komite, 2 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da İngiliz yetkililerle Kürt ulusunun genel durumu ve istekleri konusunda görüşme yapmış ve onlara bir bildiri sunmuştur. KTC temsilcileri, bağımsız Kürt devletinin kurulması ve sınırlarının belirlenmesi gibi taleplerini İngilizlere iletmişlerdir. Ayrıca, Kürtlerin haklarını ve çıkarlarını savunmak için Avrupa'ya temsilci gönderilmesi konusunda İngilizlerden yardım istemişlerdir. KTC temsilcileri, İngiliz yetkililere sunmuş oldukları bildiride; Kürtlerin eski Medlerin hakiki ve tartışılmayan soyundan olduğu, her zaman özgür ve bağımsız bir yaşam sürdükleri vurgulanmıştır.[155] Ayrıca, Kürtlerin özgür yaşam tarzlarından dolayı herhangi bir yabancı hakimiyetinde tamamen bastırılamadığı, bağımsız ve kendi kendini yöneten bir ulus olmak için gerekli potansiyele sahip oldukları bildirilmiştir. Kürtlerin sayısal çoğunluğuna dikkat çekilerek, bazı illerin nüfusunun büyük bir bölümünün Kürtlerden meydana geldiği, Kürtlere ayrılmış bir coğrafi toprak alanı verilmesi gerektiği ve diğer azınlıkların korunmasına benzer şekilde Kürtlerin haklarının korunmasının da İngilizler tarafından üstlenilmesi gerektiği belirtilmiştir (Çiçek, 2020: s. 107-109).

Komitenin bu bildirisi İngiliz yetkililerin dikkatini olumlu anlamda çekmiştir. Nitekim, İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'nin 13 Nisan 1919 tarihli bir telgrafta, birisi Türk yanlısı (Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif) diğeri İngiliz yanlısı (Seyyid Abdülkadir ve Bedirxanîler) iki farklı Kürt akımının varlığına dikkat çekmiş, bölgedeki durumu kontrol etmenin en etkili yolunun Seyyid Abdülkadir'den faydalanılması olduğunu savunmuştur. Kendisi ile görüşen Seyyid Abdülkadir'in İngiltere'nin Hicaz'da Mekke Şerifi Kral Hüseyin'e yaptığına benzer bir düzenlemeyi Kürdistan'da kendisi için isteğini de belirtmiştir. 15 Nisan 1919'da İstanbul'daki İngiliz elçiliğini ziyaret eden Seyyid Abdülkadir, İngiltere'nin

[155] Komite İngiliz elçiliğini ziyaret ederken, kaynaklarda adı "Abdulahad Dawud", "Abdul Ehad Dawond" diye geçen yerel bir tarihçiyi de beraberlerinde götürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Henning, 2021: s. 397).

koruyuculuğunda özerk bir Kürdistan'ın imkân dahilinde olup olmayacağını belirlemek istemiştir (Yeğen, 2011: s. 44).

Mütareke dönemi boyunca özerk ya da bağımsız bir Kürt devleti imkanını sorgulayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Kürtlerin geleceğiyle ilgili pek çok seçeneği tartışan İngiltere, esasında Kürtlere ilişkin iki temel seçenek üzerinde durmuştur. Birincisi, Mezopotamya'da bir devlet kurulması ve Kürtlerin de kurulacak bu devlete dahil edilmesi, ikincisi ise, Türkiye, Ermenistan ve Mezopotamya'da kurulacak devletler arasında tampon işlevi görecek bir Kürt devletinin kurulması seçeneği olmuştur. Bir ihtimal olarak ikinci seçeneğin daha ağır basmış olduğu bu dönemde (Fırat, 2010: s. 19), bir Kürt devleti ihtimali seçeneğini değerlendiren İngiliz diplomat ve askerler, kendini Kürt toplumunun ve Kürdistan'ın lideri olarak ilan etmiş olan pekçok kişi arasında kimin gerçekten nüfuz sahibi olduğunu hesablamakla da meşgül olmuşlardır. İngiliz diplomatik çevreleri, İngiltere'nin kontrolünde olan bölgeler üzerinde tehdit olarak gördükleri Türklerin pan-Turancı politikalarını engellemek amacıyla Kürtlerin desteğinden yararlanmayı düşünmüş ve Kürdistan'ın bir kısmında etkisi olduğunu düşündükleri KTC liderlerinin önerilerini dikkate almışlardır (Henning, 2021: s. 391-392). Bu dönem boyunca bir Kürt devleti seçeneğini en çok savunan İngiliz yetkili ise, Binbaşı Noel olmuştur.

3.2.2.4.1. Ağ Kurma Stratejileri: Binbaşı Noel

İngiltere, KTC'nin taleplerini değerlendirmek ve bir Kürt devleti olasılığını araştırmak amacıyla istihbarat subayı Binbaşı E. W. Charles Noel'i bölgede görevlendirmiştir (Yeğen, 2011: s. 106). Bu özel görev öncesi, İngiltere'nin Mezopotamya'da işgal ettiği bölgelerde görev yapmış olan Binbaşı Noel, Aralık 1918'de altmışa yakın Kürt aşiret ileri gelenlerini Süleymaniye'de toplamış, "Kürtler için Kürdistan" sloganıyla düzenlenen toplantı sonunda Şeyh Mahmut Berzenci Süleymaniye'den Zap'a kadar uzanan bölgeye vali olarak atanmıştır. Toplantıya katılan bazı İngiliz yetkililer Kürtlerin bağımsızlık taleplerine sıcak bakmazken, Binbaşı Noel Kürtlerin bağımsız olması gerektiğini savunmuştur. Ancak, Berzenci'nin misyonunu yerine getirmediğini düşünen İngilizler, onun yönetimine verilen bölgeleri Şubat 1919'dan itibaren geri almıştır. Berzenci'yi sınırlamaya çalışan İngiltere, aynı

dönemde Binbaşı Noel'in görevine de son vermiş, yerine onun Kürtlere ilişkin politikalarına karşı çıkan E. B. Soeane'yi atamıştır. Berzenci, İngilizlerin tüm karşı çıkışlarına ve engellemelerine rağmen kendisini "Kürdistan Kralı" ilan etmiş, bu durum Mayıs 1919'da İngilizler ve Kürtler arasında şiddetli çatışmalara neden olmuştur. Şeyh Mahmut Berzenci İsyanı olarak tarihe geçen bu hadise sonucunda, birçok Kürt yerleşim yeri İngiliz uçakları tarafından bombalanmış ve birçok kişi yaşamını yitirmiştir. Yaralı olarak İngilizlerin eline geçen Berzenci, Bağdat'ta yargılanarak idama mahkûm edilmiş, ancak daha sonra Hindistan'a sürgün edilmiştir (Fırat, 2010: s. 19-20).

Şeyh Mahmut Berzenci liderlik ettiği Kürt Ulusal Hareketi'nin bastırılmasından sonra, Binbaşı Noel'e Kuzey Kürdistan'da görev verilmiştir. Buradaki görevi esnasında birçok Kürt aşiretiyle ilişki geliştiren Noel, Kürtlerin politik eğilimlerini ve İngiltere'nin politikalarının uygulanabilirliğini araştırmıştır. Mütareke dönemi boyunca, bir Kürt devletinin kurulacağı fikrini canlı tutarak, Türk ve Arap milliyetçiliğine karşı Kürtleri bir denge ve tehdit unsuru olarak kullanan İngiltere, Kürt milliyetçiliğini de bağımsız bir Kürt devleti fikri üzerinden yatıştırmaya çalışmıştır. Ancak, Berzenci denemesindeki başarısızlığına rağmen, Binbaşı Noel bağımsız bir Kürt devleti fikrinde ısrarcı olmuş ve bunun İngilizlerin çıkarları için uygun olacağını savunmuştur (Fırat, 2010: s. 21-23).[156]

Bağdat'ta Albay Wilson'la görüşen Binbaşı Noel, Albay Wilson'un Britanya Ordusu Yönetim Birimi'ne, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ vilayetlerini de kapsayan bölgede İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan oluşturulmasını önerdiğini öğrenmiştir. Binbaşı Noel, Albay Wilson'la yapmış olduğu görüşmede; İstanbul'a gidip, burada Bedirxanî ailesi ve diğer etkili olabilecek Kürt aileleriyle görüşüp, bu ailelerden bir yada iki kişiyle beraber özel bir görev için Kürdistan'a dönme kararı

[156] Özel görev öncesi Kürt bölgelerine yapmış olduğu kapsamlı seyahatlerde, Dünya Savaşı öncesi ve sonrası nüfus hakkında bilgiler vermiş olan Noel, Diyarbakır vilayetinin savaş öncesinde bile ağırlıklı olarak Kürtlerden oluştuğunu bildirmiştir. İngiltere Savaş Bakanlığı'na çekilmiş 13 Haziran 1919 tarihli bir telgrafta, Binbaşı Noel'den alınan bilgiler doğrultusunda, Ermenilerin bölgede küçük bir azınlık olduğu vurgulanmış, Ermenilerin bölgede egemen veya bağımsız bir konuma getirilmelerinin pratik olmayan bir teşebbüs olacağı bildirilmiştir. "Kalabalık", "yiğit" ve ulusal amaçları güçlü olarak nitelendirilen Kürtlerin dağınık olduğu ve "merkezi Bitlis veya Van olabilecek güçlü bir yabancı hükümetin haricinde birleşmeleri"nin imkansız olduğu vurgulanmıştır (Çiçek, 2020: s. 164-165).

verildiğini, sorumluluğunu alacakları özel görevin ise, "Türklerin pan-islamist propagandalarına ve Kürtleri İngiliz silahlarıyla desteklenmiş Ermeni hakimiyeti kurulacağına dair asılsız söylentilere korkutarak bize düşman etme çabalarına karşı faaliyette bulunmak" olduğunu belirtmiştir (Noel, 2014: s. 7). Binbaşı Noel'in Kürdistan gezisinin amacının, Kuzey Kürdistan'daki nufüs miktarı ve yerleşim yerlerinin tetkikine yönelik olduğunu söyleyen Mevlanzade Rıfat (2017: s. 316), Osmanlı Devleti'nin de bu geziye sıcak baktığını belirtmiştir.

Binbaşı Neol, 25 Haziran 1919'da Bağdat Yüksek Komiserliği tarafından Kürdistan'daki durumu İstanbul Yüksek Komiseri ve kendisine Kürdistan seyahatinde eşlik edecek temsilci heyetle görüşmek için İstanbul'a gönderilmiştir (Altan, 2017: s. 168). 3 Temmuz'da İstanbul'a varan Binbaşı Noel, aralarında Seyyid Abdülkadir ve Bedirxanî ailesinden önemli Kürt liderleriyle görüşmeler yapmıştır. Birkaç görüşmeden sonra, Emin Ali Bedirxan'ın iki oğlu (Celadet Ali ve Kâmuran Ali), Seyyid Abdülkadir'in damadı (Seyyid Moin) ve Dersimli önemli bir şahsiyet olan İbrahim'den oluşan bir temsilci heyetin kendisine eşlik etmesi istenmiştir. Binbaşı Noel, kendisine eşlik etmesi için önerilen isimlerin Emin Ali Bedirxan ve Seyyid Abdülkadir kadar önemli kişiler olmadığını, ikinci derecede etkili olabilecek kişiler olduğunu vurgulamıştır. Celadet Ali ve Kâmuran Ali'nin henüz babaları Emin Ali Bedirxan kadar olgun olmadığını belirten Binbaşı Noel, "heyet için çok da cazip kişiler olmamalarına rağmen", İngilizlere duymuş oldukları sempati ve Bedirxan ailesinin Kürdistan'daki prestijini gözönünde bulundurarak, onların heyete bulunmasını kabul ettiğini, ancak, heyette olması planlanan diğer iki üyenin yolculuğu riskli ve tehlikeli buldukları için kendisine eşlik etme kararından vazgeçtiğini de eklemiştir. KTC, heyet belirlenmeden önce İngiliz yetkililer aracılığıyla İstanbul Hükümeti'nden Noel'e eşlik edecek Kürt heyetindeki kişilerin ailelerinin korumasını istemiş, hükümet ise, heyetin faaliyetlerinin Kürt aşiretleri arasında huzurun sağlanmasıyla sınırlandırıldığını hatırlatmış ve Kürtleri Türk Hükümeti'ne karşı kışkırtmama karşılığında heyet üyelerinin İstanbul'daki ailelerinin güvenliğini sağlayacağını beyan etmiştir (Noel, 2014: s. 8-9).[157]

[157] Binbaşı Noel'in, Seyyid Abdülkadir ve kendisine heyete katılmaları için teklifte bulunduğunu, ancak teklifi kabul etmediklerini söyleyen Mevlanzade Rıfat Bey (2017: s. 317), Binbaşı Noel'in yalnız kalmaması için KTC merkezinde bir toplantı yaptıklarını ve cemiyetin ikinci reisi olan Emin Ali

Binbaşı Noel, İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri ile görüşmüş, bu görüşme 10 Temmuz'da rapor edilmiştir. Raporda; Kürtlerin, kesinlikle Türklerin karşısında olduğu, bölgedeki Hıristiyan halklarla dost olma eğiliminde olduğu ve Kürdistan'da çoğunluk olarak kabul edilmeleri durumunda Hıristiyanların haklarını korumayı garanti ettikleri ve isteklerini tatmin edecek bir İngiliz mandası için istekli oldukları bildirilmiştir. Ayrıca, İstanbul Yüksek Komiseri düzeni sağlamak için aşiretleri ikna etmek üzere Kürdistan'a gidecek üç Kürt temsilcisinin Binbaşı Noel'den ayrı olarak bölgeye gitmeleri ve orada buluşmalarını uygun bulduğu bildirilmiştir. Kürt heyetinin (Celadet ve Kâmuran Ali Bedirxan, Abdurrahim Rahmi Hekkarî) İstanbul'dan 25 Temmuz'da ayrıldığı belirtilmiştir (Çiçek, 2020: s. 170).

Binbaşı Noel, Kürt heyetiyle 19 Ağustos'ta Halep'te görüşmüş, heyete katılmaktan vazgeçen iki üyenin yerini doldurmak için Halep'te rasladıkları Ekrem Cemilpaşa'nın kendilerine katılmasını teklif etmiştir (Noel, 2014, s. 9). Ekrem Cemilpaşa teklifi kabul ederek, Celadet Bedirxan, Kâmuran Ali Bedirxan, Abdurrahim Rahmi Hekkarî (Zapsu) ve Binbaşı Noel'le birlikte Halep'i terk ederek Kürdistan seyahatlerine başlamıştır (Cemilpaşa, 2016: s. 50). Binbaşı Noel ve Kürt heyeti, 22 Ağustos 1919'da önce Antep'e, daha sonra 3 Eylül'de Malatya'ya ulaşmış, burada Bedirxanî ailesinden olan Malatya Mutasarrıfı Halil Bey tarafından karşılanmıştır. Binbaşı Noel, Halil Bey'in Kürt milliyetçisi olduğunu ve KTC'nin de kurucularını arasında yer aldığını belirtmiştir (Noel, 2014: s. 38). Ekrem Cemilpaşa, Malatya'da buklundukları sırada Binbaşı Noel ve Celadet Bedirxan'ın Kürt ve Ermeni nüfusunun tespiti ve kaydedilmesiyle ilgilendiğini, kendisinin de bölgede Kürt milli uyanışının sağlanması için faaliyet yürüttüğünü ileri sürmüştür (Cemilpaşa, 2016: s. 51).

Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanlığı, İstanbul Hükümeti'ne, Binbaşı Noel ve Kürt heyetinin önemli tehlike oluşturabilecek nitelikte bir Kürt milliyetçiliği propagandası yaptıklarına ilişkin bir ihbar alındığını bildirmiştir. Bu durum üzerine İstanbul Hükümeti Elazığ Valisi Ali Galip Bey'den konuya ilişkin bilgi vermesini istemiştir. Ali Galip Bey, Dahiliye Nazırlığı'na verdiği cevapta, Binbaşı Noel'in

---

Bedirxan'ın oğulları Celadet ve Kamuran Ali Bedirxan'ın heyete katılmasına karar verdiklerini ifade etmiştir.

kendisine İstanbul Hükümeti'nin otoritesini sarsacak bir faaliyet içine girmeyeceklerine dair bir güvence verdiğini, 13. Kolordu'nun düşündüğünün aksine, Bedirxanîlerin yürütmüş olduğu propaganda faaliyetlerinin ciddi tehlikeler oluşturabileceğine inanmadığını bildirmiştir. Ancak, İstanbul Hükümeti, Kürt heyetinin Kürt milliyetçiliği propagandası yaptıklarına ilişkin istihbarat ve haberler nedeniyle, bu seyahatin amacının dışına çıktığı sonucuna varmış ve bölgedeki yetkililere heyete kolaylık sağlama yönündeki "şartlı" kararını gözden geçirmek durumunda kalmıştır. Binbaşı Noel ve Kürt heyetinin bölgeye düzenlemiş olduğu seyahat, sadece İstanbul Hükümeti tarafından değil, Anadolu Hareketi tarafından da dikkatle izlenmiştir. Kürtlerle ilgili olarak Anadolu Hareketi'nin kontrolü dışında yapılan her faaliyeti "tehlikeli" olarak gören ve bölgede kendisi dışında bir otorite gelişmesini istemeyen Mustafa Kemal, bu seyahati engellemeye çabalamıştır (Hakan, 2013: s. 246-248).

Diyarbakır'daki 13. Kolordu'dan Mustafa Kemal'e giden istihbarat raporları, Binbaşı Noel'in Kürt milliyetçilerini yanına alarak silahlı Kürt güçleriyle Anadolu Hareketi'nin varlığına son vermek için bir tertibatın içinde olduğunu yazmıştır (Noel, 2014, s. 47-48). Binbaşı Noel ve Kürt heyetinin Malatya'da bulunduğu günlerde Sivas Kongresi'ni toplayan, Anadolu ve Kürdistan'daki gelişmelere önemli oranda hâkim olmayı başaran Mustafa Kemal Paşa, Kürt heyetinin tutuklanması için yetkililere talimat vermiştir (Fırat, 2010: s. 27). "Kürtçülük yuvası" haline gelen Malatya, Anadolu Hareketi'nin liderlerinden Mustafa Kemal Paşa'yı ziyadesiyle endişelendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini yakalamak için her tarafa genelge gönderdiğini belirten Ekrem Cemilpaşa (2016: s. 51-55), Anadolu Hareketi'nin sıkı denetim ve engellemlerine rağmen burada çalışmalarını sürdürmüştür. Mustafa Kemal, Binbaşı Noel ve Kürt heyetinin Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'in yanında bulunmalarını İstanbul Hükümeti'yle ilişkili göstererek, hem Hükümet'e hem de KTC'ye karşı önemli bir koz elde etmiştir (Hakan, 2013: s. 248)

Binbaşı Noel ve Kürt heyetinin *"İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan teşkili maksadıyla propaganda yapmakta"* olduğunu, öte yandan, Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'in, Elazığ Valisi Ali Galip Bey'in ve İstanbul Hükümeti'nin de bu faaliyetlere katıldığını söyleyen Mustafa Kemal, Noel'in bölgeden uzaklaştırılması ve

Kürt heyetinde yer alan kişilerin tutuklanması talimatını vermiştir.[158] Malatya'da 12. Süvari Alayı Kumandanı Cemal Bey'in yeterli sayıda asker olmadığı için Kürt heyetinde yer alan kişileri tutuklamaya cesaret edemediğini öğrenen Mustafa Kemal, yakın bölgelere bulunan askeri birliklere Kürt heyetinde yer alan kişilerin tutuklanması emrini vermiştir (Atatürk, 2021: s. 63-70). Mustafa Kemal'in kararlığı, Kürt heyetinin tutuklanması doğrultusundaki ilk girişimleri başlatmıştır. Çevre yörelerden sevk edilen askeri birliklerin Malatya'ya hareket etmesinden erken haberdar olan Binbaşı Noel ve Kürt heyeti, Malatya'yı terk etmiş ve daha sonra Kâhta ve Urfa üzerinden Halep'e geçmiştir. Böylece Noel ve Kürt heyetinin bölgedeki seyahati zorunlu nedenlerden dolayı sona ermiştir (Fırat, 2010: s. 26-27). Yürütmüş olduğu etkili etkili propagandayla seyahatin Malatya'da son bulmasını sağlamış olan Mustafa Kemal, böylece KTC'ye karşı önemli bir psikolojik üstünlük elde etmiştir (Hakan, 2013: s. 248).

1919 yılı boyunca, Kürt heyetiyle birlikte bölgede kapsamlı araştırmalar yapan Binbaşı Noel, Kürtlerin milliyetçi duygulara sahip olduğunu ve Türk yönetiminden şikayetçi olduğunu belirtmiş, öte yandan, Kürtlerde bağımsızlık tutkusunun ve Türk yönetiminden kurtulma isteğinin güçlü olduğunu söylemiştir. Bölgedeki saha araştırmalarından hareketle Kürtlerin Ermenilerden sayıca fazla olduğunu belirten Binbaşı Noel, Kürtler arasında ortak hedefler bulunmadığı için, Kürtlerin gerçek anlamıyla ulusal bir birliktelik meydana getiremediklerini de vurgulamıştır (Noel, 2014: s. 18-51). Mezopotamya sınırındaki barış ve güvenliğin sağlanması için Türk yönetiminin Kürdistan'dan çıkarılması gerektiğini savunan Binbaşı Noel, Kürdistan'ın bölünmemesi ve sınırın mümkün olduğunca Kürtler ve Araplar arasında etnolojik sınıra uygun olarak belirlenmesi koşullarının yerine getirilmesini önermiştir. Binbaşı Noel, Kürtler özgür bırakıldığında kuvvetle İngiliz yanlısı olacağını, Kürdistan'ın en

[158] Anadolu'daki askeri ve mülki bürokrasi üzerindeki otoritesini kaybetmiş olan İstanbul Hükümeti, kendisine karşı açık bir biçimde cephe almış olan Anadolu Hareketi'nin düzenlemiş olduğu kongre faaliyetlerini engelleme noktasında yetersiz kalmasından dolayı, Elâzığ Valisi Ali Galip Bey üzerinden Malatya bölgesindeki Kürtleri kullanarak Sivas'ta düzenlenecek kongreyi sabote etme kararı almış ve Ali Galip Bey'i kongre faaliyetini engellemesi için Sivas'a vali olarak atamıştır. Ali Galip Bey, kongreyi engellemek için Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'den destek istemiş, Binbaşı Noel ve Kürt heyetinin de o sırada Malatya'da olması, zaten teyakkuz halinde olan Anadolu Hareketi'nin sert tepkilerine neden olmuştur (Hakan, 2013: s. 248-250). Ali Galip Bey'in İstanbul Hükümeti'nin talimatıyla Anadolu Hareketi'ne karşı bir komplo düzenlemeye çalıştığını belirten Binbaşı Noel, Ali Galip Bey'in Halil Bey'den askeri destek isteğini, ancak Halil Bey'in bu isteğin Kürtlerin zararına olacağını düşündüğü için yerine getirmediğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Noel, 2014: s. 44-45).

zengin parçası olan güneyinin parçalanması durumunda Türk nüfuzunun canlanabileceğini ve İngiliz karşıtı Kürt milliyetçi kışkırtma için fırsat yaratacağını savunmuştur. Kürtler ve Ermenilerin taleplerinin tanınmasını öneren Binbaşı Noel, Kürdistan ve Ermenistan arasındaki coğrafik sınırların belirlenmesinin ileri bir tarihe bırakılması ve tüm bölgenin tek bir mandacı gücün ve aynı idari sistemin kontrolüne bırakılması gerektiğini önermiştir (Çiçek, 2020: s. 174-176).[159]

Noel'in görevinin gerçek bağlamı, kapsamı ve amaçlarına bakıldığında, onun bölgede yerel halkı müstakbel bağımsız bir Kürt devletine hazırlamak hedefi doğrultusunda hareket etmediği, amaçlarının daha mütevazi olduğu söylenebilir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kısa bir dönem için İngiltere kendi himayesi altında özerk bir Kürt devletinin kurulmasını düşünmüştü, kuşkusuz İngiltere'nin bu politikası 1919 Ağustos'undan itibaren bir Kürt devletinin kurulması koşulunu öne süren Sevr Antlaşması'nın hükümleriyle paralellik göstermiştir. Ancak, İngiliz yetkililerin perspektifinden, bağımsız bir Kürt devleti meselesi, mütarekeden sonra İngiltere'nin kontrolünde kalan bölgelerin güvenliği meselesinden ibaret olmuştur. Dolayısıyla, İngiliz yetkililer, İngiltere'nin Hindistan üzerinden Irak ve Basra Körfezine geçişini sağlayan Mezopotamya bölgesinin kuzeyindeki sınır bölgelerinin güvenliğini sağlamakla ilgilendikleri için bir derece bu bölgede nufüz sahibi olan Kürt elitleriyle işbirliğine girmiştir.[160] İstanbul'da faaliyet yürüten çeşitli Kürt örgütlenmeleri içerisinde sadece Bedirxanîlerin ve Seyyid Abdülkadir'in liderliğinde örgütlenmiş olan KTC'nin İngilizlerin ilgisini çekmesi ve desteğini almasının esas nedeni de söz konusu durumdan kaynaklanmıştır (Henning, 2021: s. 405).

İngiltere'nin denetimi altında bağımsız bir Kürt devleti fikrini sadece bir seçenek olarak gündemlerine almış olan İngilizler, aslında 1919'daki Berzenci İsyanı'nı bastırarak bu fikrin imkansız bir seçenek olduğunu en başta Kürt milliyetçi elitlerine

[159] Binbaşı Noel, Kürtlerin ve Ermenilerin taleplerinin tanınmasını önermiş olmasına rağmen, İngiliz diplomatik çevrelerinde Noel'i eleştiren ve onun bu görüşlerine karşı çıkanlar da olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Henning, 2021: s. 419-420).

[160] İngiliz yetkililerin esas amacının ulusal bir Kürt devleti kurmak olmadığını, bölgede düzeni sağlamak ve Mezopotamya'nın kuzeyindeki asayişi sağlamak için Kürt aşiretlerini ikna etmek üzere Binbaşı Noel ve Kürt heyetinin bölgeye gittiğini belirten belge için bkz. (Yeğen, 2011, s. 94-103).

göstermiş (Fırat, 2010: s. 17),[161] Binbaşı Noel'in görevi sırasında KTC'ye taviz vermekte isteksiz davranmıştır. Ancak, Binbaşı Noel'in Kürdistan'a yapmış olduğu geziyi, bölgenin hem tarihsel açıdan hem de nüfus sayımı bakımından bir Kürt bölgesi olduğunu, dolayısıyla bir Türk ya da Ermeni devletinin parçası olmak yerine bağımsız bir Kürt devletinin kurulması gerektiği yönündeki iddialarını kanıtlamanın bir fırsatı olarak görmüş olan KTC, Binbaşı Noel üzerinden İngiltere'nin desteğini almak istemiştir (Henning, 2021: s. 414-417). Ancak, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan İngiltere'nin Bağdat Sivil Komiseri'ne çekilen 22 Kasım 1919 tarihli bir telgrafta, "Majestelerinin hükümeti hiçbir durumda Kürdistan için mandacılık üstlenmeyecektir" denilmiştir. İngiltere'nin Bağdat Sivil Komiseri'nden İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na çekilmiş 27 Kasım 1919 tarihli bir telgrafta ise, Binbaşı Noel'in Kürtlere ve Kürdistan'a ilişkin önerileri eleştirilmiş, Kürdistan'ın hiçbir zaman birleşmemiş olduğu ve Kürtlerin politik bir bütün olmadığı belirtilmiştir (Yeğen, 2011: s. 121-124).[162]

Binbaşı Noel'in Kürtlere ve bölgeye ilişkin planlarının büyük oranda başarısızlığa uğramasının en önemli nedeni, Mustafa Kemal'in politikası ve bazı Kürt elitleriyle sağlamış olduğu işbirliği sayesinde olmuştur. Böylece, İngiltere'nin yararına bir Kürt devletinin kurulması çabalarına ilk önce Şeyh Mahmut Berzenci denemesiyle başarısız olan Binbaşı Noel, Kürt heyetiyle birlikte çıkmış olduğu seyahatin "zorunlu" nedenlerle bitmesinden dolayı ikinci kez başarısız olmuştur (Fırat, 2010, s. 28). Bizzat çalışma arkadaşları tarafından "Kürtlerin misyoneri" olduğu, yakında "bir Kürt Albay Lawrence" olarak ortaya çıkacağı söylenen ve Kürt bağımsızlık yanlısı olduğu

[161] Dönemin İngiliz arşiv belgelerine bakıldığında İngiltere'nin nihai olarak Kürtlerin bağımsızlığına taraftar olmadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yeğen, 2011). Ancak, Özoğlu'nun da belirttiği gibi, İngiltere Kürtlerin milliyetçi isteklerine, Osmanlı Devleti'ne ve daha sonra Türkiye'ye karşı kullanmak isteği için hiçbir zaman engel olmamıştır (Özoğlu, 2017: s. 168).

[162] İngiltere'nin Mezopotamya'da kurmaya çalıştığı "düzen", İngiliz mandasını kabul eden ve Araplara dayanan sömürge bir devletin kurulması olmuştur. Böyle bir düzenin kurulmasını planlayan İngiltere, Kürtleri "baş edilmesi" gereken bir unsur olarak görmüştür. Kürt milliyetçilerinin bağımsızlık talepleri ve işgal edilen bölgelerin bir kısmında Kürtlerin nüfus olarak baskın olması, bölgede düzen arayışı içinde olan İngiltere'yi bağımsız bir Kürt devleti olasılığını araştırmaya itmiştir. Ancak, İngiliz yetkililer, Kürtlerin dağınık ve coğrafik olarak bölünmüş olduğunu ileri sürerek, bir Kürt devleti olasılığının olmadığını ileri sürmüştür. Öte yandan, bazı Kürtlerin Türklerle birlikte hareket etmesi, olası bir Kürt devletinin İran'la ihtilaflara yol açacağı, Musul'un da dahil olduğu bir devlet sözünün Araplara verilmiş olması ve bunun İngiltere'nin çıkarları için daha uygun olacağının düşünülmesi ve İngiltere'nin denetiminde bağımsız bir Kürt devletine Fransa'nın karşı çıkması gibi nedenler İngiliz yetkililerin bağımsız Kürdistan seçeneğini rafa kaldırmalarına sebep olmuştur (Fırat, 2010: s. 18-19).

belirtilen Binbaşı Noel, Kürdistan'daki özel görevinden kısa bir süre sonra Kürt politikasından tamamen geri çekilmiştir. 1920'lerde Hindistan ve Pakistan'da görev yapmış olan Binbaşı Noel, bu tarihten itibaren dikkatini başka meselelere vermiştir. KTC ve özellikle de Binbaşı Noel'le yakın kişisel ilişkiler geliştirmiş olan Bedirxanîler, toplumsal sermaye açısından önemli gördükleri Binbaşı Noel'i ani bir biçimde kaybetmeleri, onların İngiltere diplomatik ağlarıyla olan temaslarının da kaybetmelerine neden olmuştur. Daha sonraki tarih yazımında Binbaşı Noel'le çıkmış oldukları seyahat, bir başarısızlık ve İngiltere'nin ihanetinin bir örneği olarak değerlendirilmiştir (Henning, 2021: s. 419-425). Nitekim, Süreyya Bedirxan, Celadet Bedirxan, Kâmuran Ali Bedirxan ve Ekrem Cemilpaşa'dan oluşan Kürt heyetinin "Kürt birliği düzenlemek" ve Mustafa Kemal'in kendilerine karşı göndermiş olduğu birliklere karşı koymak için üç bin kişilik bir birlik oluşturduğunu, ancak Binbaşı Noel'in onlara geri çekilmeleri tavsiyende bulunduğunu iddia etmiştir (Chirguh, 2009: s. 61-62). Ancak, Ekrem Cemilpaşa ve Binbaşı Noel'in anlatımları karşılaştırıldığında, söz konusu iddiaların abartılı ve ispatlanmamış olduğu görülecektir.

3.2.3. Koçgiri Kürt Ulusal Hareketi (1921)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında milliyetçi Kürt liderler tarafından özerk ya da bağımsız bir Kürdistan kurmak amacıyla peş peşe ulusal nitelikli hareketler gerçekleştirilmiştir. Şeyh Mahmut Berzenci liderliğindeki Kürtler İngilizlere karşı, İsmail Simko liderliğindeki Kürtler Farslara karşı, Alişan Bey liderliğindeki Kürtler ise Ankara Hükümeti'ne karşı ayaklanma başlatmıştır (Sever, 2021: s. 91).[163] Resmî tarih yazınına "Koçgiri İsyanı" olarak geçen ve Mart 1921'de gerçekleşen Koçgiri Kürt Ulusal Hareketi'nin başlamasında Kürt milliyetçiliği belirleyici bir rol oynamıştır (Bozarslan, 2017: s. 100). Zira, Sivas'ın Koçgiri bölgesinde ortaya çıkan ve KTC'ye üye ya da yakın ilişki içinde olan Koçgiri aşireti olarak tanımlanan toplulukların liderleri tarafından gerçekleştirilmiş bir ulusal harekettir. Türk Millî Mücadele döneminde Ankara Hükümeti'ne karşı başlatılan özellikle Alike Battê (1919), Milli Aşireti (1920) ve Cemîlê Çeto (1920) ayaklanmalarından farklı olarak, Koçgiri Hareketi'nin liderleri, daha açık ve programlı bir söylem ve hedefle özerk/bağımsız

[163] Farklı bölgelerde gelişen Kürt Ulusal Hareketleri arasında bir koordinasyon ve iş birliği yoktur (Sever, 2021: s. 91).

bir Kürdistan teşkil etmek amacıyla hareket etmiştir (Soileau, 2021: s. 145).[164] Ancak, milliyetçi bir motivasyonla hareket edilmesine rağmen, Koçgiri Hareketi yerel nitelikte kalmıştır (Bozarslan, 2017: s. 101).

Koçgiri bölgesindeki Alevi Kürt aşiretler arasında oldukça güçlü bir etkisi olan Koçgiri aşireti liderleri, politik bir hareketin yönünü ve geleceğini belirleyebilecek bir güce ve saygınlığa sahiplerdi.[165] Osmanlı'nın yıkıldığı, Wilson İlkeleri ve Sevr Antlaşması ile oluşan bölgeyi nüfus çoğunluğuna göre taksim etme anlayışının ortaya çıktığı ve Batılı devletlerin Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerde Ermenilere toprak vaat ettiği, siyasal krizlerin, belirsizliklerin ve çatışmaların yaşandığı bir dönemde, Alişan Bey ve Haydar Bey gibi Koçgirili idareciler ile Alişer Efendi gibi aydınlar bölgedeki Kürt varlığını ispat etme ve yaşadıkları bölgede kadim ve çoğunlukta oldukları yönünde iç ve dış kamuoyunu ikna etme faaliyeti yürütmüşlerdir.[166] Nitekim, Resmî raporlarda kendisinden "Koçgiri Kürtleri içinde münevverâtdan sayılan" şeklinde söz edilen, Alişer Efendi, 3 Mart 1920'de "Kürdistan Teali Cemiyeti Şube Reisi" olarak İstanbul'daki KTC başkanlığına göndermiş olduğu bir mektupta, Koçgiri'nin Kürdistan bölgesine ait olduğunu izah etmiştir (Çataltepe, 2023: s. 96-97).[167] Ayrıca, bir yandan bölgenin Kürdistan'a ait olduğunu izah eden ve KTC ile İstanbul Hükümeti arasında yapılan anlaşmada öngörülen statüyü talep eden bölgedeki

---

[164] Dersim-Koçgiri bölgesindeki Kürt milliyetçi elitler, KTC içinde bağımsızlıkçı ve özerklikçi ikileminin ortaya çıktığı ve daha sonra yaşanan rekabet ve çatışmaların da etkisiyle Bedirxaniler öncülüğündeki bağımsızlıkçıların KTC'den ayrıldığı ve KTİC adında bir örgüt kurmasıyla sonuçlandığı bir süreçte ve bu ikilem içinde ayaklanmışlardır (Bayrak, 2012: s. 70-71).

[165] Koçgirili aşiretler olarak adlandırılan Kızılbaş Kürt aşiretleri, 19. yüzyıldan itibaren politik bir güce sahip olmuşlardır. Zira, Büyük Alişan Bey döneminde aşiret toplulukları neredeyse tek bir yönetim altında birleşmiş, askeri bir örgütlenmenin temeli atılmış, görece özerk bir yönetime ve kontrol altına alabildikleri coğrafi bir alana sahip olmuşlardır. Osmanlı merkezi yönetiminin de fiili olarak kabul ettiği bu durum aşiret liderlerine siyasal bir pozisyon kazandırmıştır. Koçgirili aşiret liderleri hem tarihi Çemişgezek bölgesindeki hem de Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerle ilişki içinde olmuş, bu ilişki ve örgütlenme tarzı, Büyük Alişan Bey'in oğlu Mustafa Paşa zamanında da geliştirilerek sürdürülmüş ve torunları Alişan Bey ve Haydar Bey'e devredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bektaş, Bektaş, & Uçar, 2022).

[166] Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali anılarında, Koçgiri aşiret liderlerinden Alişan Bey'in kardeşi Haydar Bey gibi "Kürt istiklali taraftarı" ve Alişer Efendi ile hemfikir olduğunu belirtmiştir (1932: s. 154).

[167] Çataltepe'nin de belirtiği gibi, Alişer Efendi'nin şiirleri ve mektuplarında kullanmış olduğu imzalar, onun siyasi pozisyonu ve amacı hakkında bilgi vermektedir. 7 Mart 1920 tarihli Şerif Paşa'ya destek için gönderilen ortak imzalı mektupta "Dersim havalisi Erzincan ve Koçgiri ve Kangal ve Darende Akçadağ Kürdistan'ında yerleşik bütün Kürd milletini temsil eden Koçgirilizade Alişir" imzasını, Ankara Hükümeti'ne asker verilmemesi için yapmış olduğu propaganda esnasında Temmuz 1920'de Refahiye'de Paşo'ya göndermiş olduğu mektupta ise "Hilafet Ordusu Müfettiş-i Umumisi" imzasını kullanmıştır (Çataltepe, 2023: s. 99).

Kürt milliyetçi elitleri, diğer taraftan Sevr Antlaşması'nın Kürdistan'a ilgili olan bazı maddelerini gündeme getirmişlerdir (Bayrak, 2012: s. 71).[168]

Koçgiri İsyanı'ndan önce Dersim ve Koçgiri bölgesindeki faaliyetlerden söz eden Nuri Dersimi, İstanbul'da Seyyid Abdülkadir başkanlığında yapılan bir toplantıda gençlerin örgütlenme faaliyeti yürütmesi için bölgeye gitmelerine karar verildiğini, kendisinin de 1918 yılının sonlarına doğru Koçgiri bölgesine gittiğinden söz etmiştir. Nuri Dersimi, Alişer Efendi'nin Dersim'e geçerek örgütlenme faaliyeti yürüttüğünü, kendisinin de Koçgiri bölgesinde "kuvvetli bir milli cereyan meydana" getirmek için KTC'nin bir şubesinin açtığından bahsetmiştir. Yapmış oldukları faaliyetlerin Anadolu Hareketi'nin lideri Mustafa Kemal Paşa tarafından dikkatle izlendiğini söyleyen Nuri Dersimi, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi ve arkadaşlarını Sivas'a davet ettiğini, ancak görüşmeye sadece Alişan Bey'in gittiğini aktarmıştır. Nuri Dersimi, Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Alişan Bey'in, Wilson ilkelerine dayanarak, Doğu vilayetlerinin, Sivas'ın Kızılırmak sınırına kadar Ermenistan'a verildiğini ve Kürtlerin hak ve taleplerinin dikkate alınmadığını, bu nedenle Kürdistan topraklarında Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu yerlerde nüfus miktarını tespit etmek suretiyle, Osmanlı saltanatına bağlı bir "muhtar bir Kürdistan" idaresinin tesisinden başka amaçlarının olmadığını bildirdiğini söylemiştir. Nuri Dersimi, Alişan Bey'in bu sözlerine karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın, Koçgiri ve Dersim bölgesindeki faaliyetlerin Damat Ferit Hükümeti ve İngiliz uşağı olmakla itham ettiği Seyyid Abdülkadir'den alınan direktif doğrultusunda yürütüldüğünden haberdar olduğunu, öte yandan Wilson ilkelerinin, Şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında geçersiz kaldığını söylemiş olduğunu ve Alişan Bey'e iş birliği teklif ettiğini aktarmıştır (Dersimi, 1952: s. 121-123).

Anadolu Hareketi'nin iş birliği teklifini kabul etmeyen Koçgiri bölgesindeki Kürt milliyetçiler, 1920'de Sevr Antlaşması'nın imzalanması ve antlaşmanın bazı maddelerinin Doğu'da bağımsız bir Kürdistan kurulmasına imkân tanımasının da

[168] Koçgiri Tahkikat Heyeti'nin hazırlamış olduğu raporda, "Koçgiri Hadisesi"nin ortaya çıkmasında "İstanbul Hükümeti tarafından onaylanmış olan Sevr Antlaşmasında Kürdistan'a muhtariyet vaat edilmesi"nin etkili olduğu belirtilmiştir. Zira bu durumun, "bazı Kürtleri, Kürdistan'da bir muhtar idare fikrine" yönlendirdiği yine raporda ifade edilmiştir (akt. Soileau, 2018: s. 210).

etkisiyle örgütlenme çalışmalarına ivme kazandırmıştır.[169] Koçgiri bölgesinde, 1920'li yılların başından itibaren, silahlı bazı aşiret güçlerinin, Sünni Türk köylerine baskınlar yapması, bölgedeki askerlerle çatışmaya girmesi ve cephanelerine el koyması gibi çeşitli olaylar meydana gelmiştir. Dersim'den bazı aşiret güçlerinin de zaman zaman destek verdiği Koçgiri bölgesindeki bu olaylarda, çeşitli belge ve kaynaklardan da anlaşılacağı üzere, aşiret liderlerinden Alişan Bey ve Haydar Bey'in kâtibi olan ve KTC ile iş birliği içinde olan ve bölgenin saygın kişiliklerinden Kürt milliyetçisi Alişer Efendi'nin ismi ön plana çıkmıştır.[170] Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda, Alişer Efendi'nin, Sevr Antlaşması'ndan sonra hem Koçgiri hem de Dersim'in Ovacık kazası dahilinde kitle ile bağ kurmak için milliyetçi propaganda faaliyetleri yürütmüş olduğu bildirilmiştir.[171] Alişer Efendi'nin siyasi faaliyetleri, 1920 yılından itibaren bazı yerel hükümet birimlerince haber alınmış ve bu doğrultuda bazı önlemlere başvurulmuştur. Koçgiri ve Dersim yörelerinde Alişer Efendi'nin kendi yazmış olduğu şiirlerle milli duyguları uyandırmaya çalıştığı bu siyasi faaliyetlerin, Koçgiri hadisesinin meydana gelmesinde etkili bir sebep olduğu, Koçgiri Kürtleri tarafından Koçgiri Tahkikat Heyeti'ne ihbar edildiği yine raporda belirtilmiştir.[172] Öte yandan, Koçgiri bölgesindeki siyasi faaliyetlerin, özellikle Kürdistan'a özerklik vaat eden Sevr

---

[169] Nuri Dersimi, Sivas-Kangal Yellice'de yer alan Hüseyin Abdal Tekkesi'nde düzenlenmiş oldukları bir toplantıya katılan kişilerin hepsinin ant içtiğini, Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elâzığ, Dersim-Koçgiri bölgelerini de içine alan bağımsız bir Kürdistan teşkil etmeyi başarmak için birlikte karar verdiklerini belirtmiştir (1952: s. 126). Ali Kemali anılarında Nuri Dersimi'nin söz ettiği toplantıyı doğrulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (1932: s. 153).

[170] Koçgiri İsyanı'yla ilgili bilgi veren birçok kaynak Alişer Efendi'nin isyanın birinci dereceden sorumlusu, ideoloğu ve arkasındaki kişi olduğu konusunda birleşir (Soileau, 2018, s. 206). Nuri Dersimi, Alişer Efendi'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sıralarda, Kürdistan'ın özgürlüğünü sağlamak amacıyla, Erzincan'a kadar gelmiş olan Rus ordusuna katılmış olduğunu, Koçgiri, Sivas, Malatya ve Dersim bölgelerinin Kürt temsilcisi sıfatıyla, Rusya'nın koruması altında özerk bir Kürdistan yönetiminin teşkili için çalıştığından söz etmiştir (1952: s. 280). Ayrıca, Alişer Efendi'nin Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında liderlik etmiş olduğu birliklerle Ovacık'ı basarak, burada bir Kürt yönetimi kurduğu, yine bu dönemde Ermeni lider Murad Paşa ile Ermenisatan ve Kürdistan'ı ilgilendiren meseleler hakkında görüşmeler yaptığı, ancak sınırlar ve Kürdistan'ın statüsü noktasında anlaşmaya varamadığı görülmektedir (Bayrak, 2012: s. 70).

[171] Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali anılarında, Alişer Efendi'nin KTC'den almış olduğu talimat doğrultusunda Dersim bölgesinde propaganda faaliyeti yürütmüş olduğunu, söz konusu propaganda faaliyetleri sırasında; "Kürdistan'a muhtariyet verildiğinden aşiretlerin barışmaları lazımdır; derhal teşkilata başlanmalıdır, bütün aşiret reisleri ve elebaşılar namına Ankara'ya bir heyet göndererek, Avrupa'nın Kürtlere hediye ettiği muhtariyeti, Ankara Hükümeti'ne tasdik ettirmek icap eder. Şayet Ankara Hükümeti bu teklifi kabul etmezse, o hükümet aleyhine kıyam olunacağını bildirmeliyiz" demiş olduğunu aktarmaktadır (1932: s. 152-153).

[172] Nuri Dersimi'nin anılarında yer alan ve Alişer Efendi'ye atfedilen, Koçgiri İsyanı'nın ortaya çıkışını, gelişimini ve sonuçlarını Alişer Efendi'nin kendi bakış açısıyla ele almış olduğu şiiri için bkz. (1952: s. 155).

Antlaşması'nın İstanbul Hükümeti tarafından tasdik edilmesine istinaden, Ankara Hükümeti tarafından reddedilmiş olmasının, Ankara Hükümeti'ne karşı muhalif güçleri ve hatta düşman olanları ortaya çıkarmaya vesile olduğu söylenmiştir (Soileau, 2021: s. 179-181).

Balcıoğlu, bölgede ortaya çıkan hadiselerin, özellikle Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa'nın anlaştığı haberlerinden sonra görülmeye başlamış olduğunu, Koçgiri aşireti liderlerinden Alişan Bey, Haydar Bey ve Tâki Bey'in bir toplantı yaparak mevcut durumu değerlendirmiş olduğunu, toplantı sonucunda Seyyid Abdülkadir'den talimat almak için Muhyiddinoğlu Fevzi'nin İstanbul'a gönderilmiş olduğunu belirtmiştir. Gelen talimattan Dersim'i, Kuruçay'ın Armudan köyünden Mığırdıç haberdar etmiş olduğunu belirten Balcıoğlu, Nisan 1920'de Alişer'in evinde Alişan Bey, Haydar Bey, Tâki Bey ve Mığırdıç'ın toplanarak bir durum değerlendirmesi daha yapmış olduğunu, bu toplantıda alınan kararlar doğrultusunda Temmuz 1920'de, Zara'nın Panza köyünden Mısto idaresindeki birliklerin, bölgede karakol baskınları düzenlemiş olduğunu aktarmıştır (Balcıoğlu, 2003: s. 131-132). Ancak, söz konusu olaylardan önce KTC genel merkeziyle muhaberelerinin kesildiğinden söz eden Nuri Dersimi, "durumun gerektirdiği ve Kürtlüğün yüksek menfaatlerinin teminine faydalı mahalli tedbirlere" başvurmanın zaruri hale geldiğini belirtmiştir. Nuri Dersimi, KTC genel merkeziyle haberleşmelerinin kesilmesinden ötürü, "talimatsız olarak ve kendi başımıza Kürdistan'ın diğer mıntıkalarında meydana getirilecek milli menfaatimize uygun harekatın inkişafına ve bunun Dersim'de teşkil edebileceğimiz milli kuvvetlerin hareket sahasına ilavesine" çalıştıklarını ifade etmiştir (Dersimi, 1952: s. 124-125). Öte yandan, "Sivas, Zara, Ümraniye, Kürdistan Teali Cemiyeti Şube Reisi Koçgirilizade Alişer" imzasıyla KTC Başkanlığı'na gönderilmiş olan 3 Mart 1920 tarihli mektupta, Alişer Efendi'nin KTC ile iş birliği içinde olduğu fakat belli bir süreden sonra haberleşmenin kesildiği bilgisi yer almaktadır. Ulusların kendi kaderini tayin hakkına vurgu yapan Alişer Efendi, Kürdistan'ın bir gün bağımsızlığına kavuşacağını belirtmiştir. Mektubun sonunda, Kürdistan'ın birliği ve kurtuluşu için Dersim'de eli silah tutan kişilerin mücadeleye hazır oldukları bildiren Alişer Efendi, haberleşmenin temini için KTC başkanının talimatlarını beklediklerini ifade etmiştir (Soileau, 2021: s. 411-414).

25 Temmuz'da Alişer Efendi'nin ve Şadan aşireti lideri Paşo'nun başında bulunduğu silahlı kuvvetler, Ankara Hükümeti'ne ait olan cephaneyi gasp etmiş, daha sonra Refahiye kasabasını basmaya teşebbüs etmiştir. 26 Temmuz'da aralarında Alişan Bey'in de yer aldığı bazı silahlı Kürt kuvvetleri ile askerler arasında çatışma yaşanmış, altı saat süren çatışmadan sonra askerler dağılıp gitmiştir. Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda yer alan bilgilere göre, Alişer Efendi'nin bu kuvvetlerin başında bulunması, yaşanan hadisenin siyasi bir nitelik taşıdığını göstermektedir (akt. Soileau, 2021: s. 182). Balcıoğlu, yaşanan bu hadiselerden sonra Ankara Hükümeti'nin Koçgiri aşiret liderlerinden Alişan Bey ve Haydar Bey'e resmi görevlendirme vermesine rağmen KTC üyeleri ve sempatizanlarının bölgede ayrılıkçı propaganda faaliyetlerini sürdürmüş olduğunu belirtmiştir (Balcıoğlu, 2003: s. 132-133).[173] Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nda, Kasım 1920'de Alişer Efendi'nin komutasındaki birliklerin çeşitli baskınlar düzenlediği belirtilmektedir (Soileau, 2021: s. 183-185).

Koçgiri bölgesinde başlayan bu faaliyetlere paralel olarak Dersim'de Alişer Efendi'nin girişimleriyle bağımsız bir Kürdistan kurma fikri olgunlaşmaya başlamıştır. Nitekim, dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali (1932: s. 154), Alişer Efendi'nin Dersim'de yapmış olduğu propaganda faaliyetlerinin giderek etkisini gösterdiğini ve isyan fikrinin umumileştiğini vurgulamıştır. Alişer Efendi, daha önce Dersim aşiret liderleri adına "Türklerden ayrılmayacaklarına" dair İtilaf Devletleri'ne gönderilmiş olan telgrafları geçersiz kılmak için KTC aracılığıyla İtilaf Devletleri temsilcilerine yeniden bir rapor göndermiş, söz konusu raporda, daha önceki telgrafların Ankara Hükümeti'nin baskılarından dolayı gönderildiği ve amaçlarının bağımsız bir Kürdistan teşkil etmek olduğunu vurgulamıştır (Soileau, 2021: s. 320).[174]

Alişan Bey ve Alişer Efendi, Koçgiri'de gerçekleştirilecek bir isyanda Dersimdeki aşiret liderlerinin desteğini kazanmak için bölgede faaliyet yürütmüşlerdir. Nuri Dersimi, Kürt milliyetçisi olarak söz ettiği Alişan Bey'in

[173] Nuri Dersimi, Sivas vilayetinin, yaşanan hadiseleri yatıştırmak için Ankara'dan almış olduğu talimat doğrultusunda Alişan Bey'in Refahiye kaymakam vekaletine, Haydar Bey'in ise Ümraniye müdürlüğüne tayin edildiklerin ilan edildiğinden söz etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (1952: s. 127).
[174] Ali Kemali, söz konusu raporun Alişer Efendi tarafından "müstakil bir Kürdistan" teşkili için kaleme alındığını, KTC aracılığıyla da İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderildiğini belirtirken (Kemali, 1932: s. 153), Nuri Dersimi ise, raporu aşiret liderleri adına İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiklerini vurgulamıştır (1952: s. 125).

Kürdistan'ın bağımsızlığı için Dersim bölgesinde örgütlenme faaliyeti yürütmüş olduğunu, Ovacık'tan aşiret reisleriyle birlikte Hozat bölgesine gittiğini ve oradaki Kürtlerle temas kurduğunu belirtmiştir. Hozat ve Çemişgezek bölgelerinin aşiretleriyle genel bir toplantı yapan Alişan Bey, "Kürt milli kurtuluş hareketinde" birlik olduklarını, "Kürdistan'ın bağımsızlığını" ilan etmeye hazır olduklarını belirtmiştir. Hozat'ta yapılan toplantının sonucunda, 15 Kasım 1920'de Ankara Hükümeti'nden isteklerini belirten ve pek çok milliyetçi tema içeren bir nota gönderilmiştir. Kürt liderler tarafından Ankara Hükümeti'ne sunulan notada, "Kürdistan muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümetinin bu baptaki kararını Mustafa Kemal Hükümetinin kabul edip etmeyeceğinin açıklanması", çeşitli hapishanelerde yer alan Kürtlerin serbest bırakılması, Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerde Türk Hükümeti idare memurlarının çekilmesi ve Ankara Hükümeti'nin Koçgiri bölgesine göndermiş olduğu askeri birliklerini derhal çekmesi gibi istekler bildirilmiştir (Dersimi, 1952: s. 127-129).

Bölgedeki vahameti anlayan Ankara Hükümeti, Kürt milliyetçilerinin taleplerini değerlendirmek için Elazığ'dan Dersim'e bir nasihat heyeti göndermiş, isteklerinin kabul edileceğini bildirmiştir. Ancak, heyet Dersimliler tarafından geri çevrilmiş ve "Batı Dersim Aşiret Reisleri" adına, 25 Kasım 1920'de, Ankara Hükümeti'ne; Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakır, Elâzığ, Van ve Bitlis vilayetlerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerektiğini, aksi taktirde bu hakkı silah kuvveti ile almaya mecbur kalacaklarını bildiren bir telgraf göndermiştir (1952: s. 129). Ankara Hükümeti olası bir kalkışmayı engellemek için çeşitli tedbirler almış, bu doğrultuda Koçgiri bölgesinde görülen hadiselerden Alişer Efendi'yi birinci dereceden sorumlu tutmuş ve olayların faali olduğu konusunda TBMM'de bir kararname çıkartmıştır. Öte yandan, Dersim ve çevresindeki yörelerde nüfuz sahibi kimi aşiret liderlerine resmî makam vererek ve onların TBMM'de mebus olarak alınmasını sağlamak, Ankara Hükümeti'nin aldığı diğer önlemler arasında yer almıştır. Ancak, Ankara Hükümeti'nin bölgede gelişen veya gelişmesi beklenen daha büyük hadiselere karşı aldığı en önemli tedbir Aralık 1920'de 3. Kolordu'nun lağvedilip yerine Merkez Ordusu'nun kurulması ve başına Nurettin Paşa'nın getirilmiş olmasıdır. Zira, Nurettin Paşa'ya yetki alanındaki mülki memurlara asayiş ve askeri hususlarda doğrudan emir verebileceği olağanüstü yetkiler verilmiştir. Koçgiri ve çevresinde 1920 yılında

meydana gelen hadiseler sonucunda Ankara Hükümeti'nin almış olduğu tedbirlere rağmen Ocak 1921'de Yenihan ve Yıldızeli ayaklanmalarında adı geçen Zalim Çavuş olarak bilinen Hüseyin Ağa'nın yapmış olduğu baskınlar, Koçgiri Hareketi'ne giden süreçteki önemli tarihsel hadiselerden biri olmuştur (Soileau, 2021: s. 187-188).

Hüseyin Ağa'nın çıkarmış olduğu hadiselerden sonra Ankara Hükümeti bölgedeki askeri faaliyetlerini arttırmış, olası bir ayaklanmanın önüne geçmek için bölgedeki tedbirlerini sıkılaştırmıştır. Nuri Dersimi, bölgede yaşanan askeri hareketliliği Dersim'e bildirerek direktif istediklerini aktarmış, Dersim'den aldıkları cevapta; mevsim şartlarından dolayı yolların kapalı olduğu, dolayısıyla genel hareketin ancak ilkbahar sonlarında doğru yapılmasının mümkün olabileceği ve o zaman kadar "sükûneti muhafazaya" çalışmaları gerektiğinin bildirildiğini aktarmıştır. Bağımsız bir Kürdistan hedefi doğrultusunda programlarını oluşturduklarını belirten Nuri Dersimi, bu program doğrultusunda ilk önce Dersim'de Kürdistan'ın bağımsızlığını ilan edeceklerini, daha sonra Hozat'ta Kürdistan bayrağının çekileceğini, "Kürt milli kuvveti"nin Erzincan, Elâzığ ve Malatya yörelerinden Sivas'a doğru hareket ederek Ankara Hükümeti'nden resmen Kürdistan'ın bağımsızlığını isteyeceklerini vurgulamıştır. Nuri Dersimi, 4 Mart 1921'de Yarbay Halis'in Ümraniye merkezinde bazı Kürtleri yakalayarak bir bölük asker korumasında Zara'ya sevk etmek isteğini, bu durumu haber alan "Kürt kuvvetleri"nin, askeri birliğin önünü kestiğini, onu kuşatarak teslim olmaya zorladığını ve Kürt tutukluların serbest bırakıldığını söylemiştir. Bu başarıdan sonra, Kürt güçlerinin 6 Mart 1921'de Ümraniye merkezini her taraftan kuşattığını aktaran Nuri Dersimi, yirmi dört saat süren şiddetli çatışmalardan sonra Türk alayının teslime mecbur bırakıldığından ve "Ümraniye merkezinde Kürdistan bayrağı" çekildiğinden söz etmiştir (Dersimi, 1952: s. 139-141).

Ümraniye'de yaşanan olaylardan sonra bölgedeki tedbirlerini artıran Ankara Hükümeti, ilk olarak Sivas'ı vilayet yapmıştır. Ankara Hükümeti, Sivas Vilayeti aracılığıyla ilk olarak Koçgiri aşiretinin manevi olarak bağlı bulunduğu Dersim aşiret liderlerine ve inanç önderlerine bir telgraf göndererek olayların yatıştırılması ve büyümemesi için arabuluculuk yapmalarını istemiştir. Sivas Vilayeti, Dersim'den gelen olumsuz yanıttan sonra, 7 Mart 1921'de Temyiz Heyeti Üyesi Şefik Bey ve

Dersimli Hakkı Bey'den oluşan bir nasihat heyetini Koçgiri bölgesine göndermiştir. 10 Mart'ta İmraniye'ye geçen nasihat heyeti, burada Haydar Bey'in konağında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Koçgiri Tahkikat Heyeti raporuna göre, Koçgiri aşiret liderlerinden Haydar Bey 10 Mart 1921'de Ordu Kumandanlığı'na göndermiş olduğu bir telgrafta; hükümetin büyüklüğüne ve şefkatine sığındığını, "çapulculuğa" dönen bu harekâta kendilerinin asla razı olmadığını beyan etmiştir (Soileau, 2021: s. 198-202).

Nuri Dersimi, aralarında Koçgiri ve Dersim aşiret liderlerinin de olduğu Kürt güçlerinin Refahiye ilçesini, Divriği bölgesi nahiye merkezlerini ve Koçhisar bölgesinin Celallı nahiyesini "işgal" ettikten sonra, 11 Mart 1921'de, Büyük Millet Meclisi'ne; Zara hariç olmak üzere önemli çoğunluğunda Kürtlerin meskun olduğu Koçgiri kazasıyla, Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının "mümtaz bir vilayet" halinde şekillendirilmesinin ve "yerli Kürtlerden" bir valinin atanmasını, adliye memurlarının ve mülkiyenin yine görevleri başında bulunmalarını diledikleri bir telgrafı Ankara'ya gönderdiklerini belirtmiştir (1952: s. 143). Kızıldağ Soileau'nun da belirttiği gibi Ankara'ya gönderilmiş olan bu telgraf, Koçgiri aşiret liderleri arasında ikili bir tutumun sergilendiğini göstermektedir. Zira, Haydar Bey'in hükümete göndermiş olduğu uzlaşma yanlısı telgraf ile aynı tarihte meclise gönderilmiş olan bölgede oluşturulması planlanan özerk bir Kürt yönetimi talebi, isyanın başını çeken Koçgiri aşiret liderleri arasında bir görüş ayrılığı olduğuna ve tutumlarının farklılaştığına işaret etmektedir (Soileau, 2021: s. 204-205).

Hareketin devam ettiği günlerde, Koçgiri aşiretlerinin sembolik sermayesinin temsilcisi konumunda yer alan liderler arasındaki görüş ayrılığı, Koçgiri Hareketi'nin etkisiz kalmasında ve daha sonra bastırılmasında etkili olmuştur. Nitekim, Nuri Dersimi "Kürt istiklal savaşının" bir aşaması, fakat kaybedilen bir meydan savaşı olarak nitelediği Koçgiri Hareketi'nin yenilgiyle sonuçlanmasının nedenleri arasında; Kürt aşiretleri arasındaki düşmanlığın ve bir araya gelememenin kurtuluş savaşları için gereken birlik ve ahengi kesintiye uğratmış olması, orta halk tabakasının eksikliği nedeniyle de aşiret liderlerinin devlet tarafından kazanılabilmiş olması, ayrıca, din ve mezhep anlaşmazlıkları nedeniyle Kürtler arasında var olan güvensizliği ortadan

kaldıracak bir aydın kitlenin henüz istenilen sayıda olmaması gibi gerekçeleri ileri sürmüştür (1952: s. 170-172).[175]

Koçgiri Hareketi'ne önderlik eden geleneksel ve modern milliyetçi elitlerin esas motivasyonlarının milliyetçilik olduğu söylenebilir. Nitekim, Koçgiri Hareketi, hem resmi kaynak ve belgeler üzerinden hem de sürecin önemli eyleyicilerinden Nuri Dersimi'nin anlatıları doğrultusunda ele alındığında, hareketin asıl amacının bölgede bulunan bazı modern ve geleneksel Kürt milliyetçi elitlerinin öncülüğünde özerk ya da bağımsız bir Kürdistan kurmak olduğu söylenebilir. KTC'nin içinde rekabet ve çatışmaya neden olan özerk ya da bağımsız Kürdistan ikilemi, Koçgiri Hareketi'ne liderlik edenlerin söylemlerinde de görülmektedir. Zira, başlangıçta hem modern hem de geleneksel milliyetçi elitlerin Sevr Antlaşması uyarınca bağımsız Kürdistan hedefi, daha sonra yerel özerk bir idareye, hatta isyanı bastırma sırasında ise sınırlı, yerel bir mahalli idare istemine evrilmiştir. Koçgiri Hareketi'nin milliyetçi boyutunu vurgulayanların en önemli dayanak noktası, isyanın KTC ile olan ilişkisi olmuştur. Zira, isyan süreci içerisinde yer alan Nuri Dersimi ve Koçgiri aşiret liderlerinden Haydar Bey'in KTC'ye üye oluşları,[176] KTC'den talimat alarak Koçgiri bölgesine gönderilişleri, KTC'nin Ümraniye ve Hozat'ta şubelerinin açılmış olması, Alişer Efendi'nin Seyyid Abdülkadir'den almış olduğu talimatlar doğrultusunda Dersim bölgesindeki örgütlenmelerden sorumlu tutulması, KTC'nin yayın organı olan *Jin* dergisiyle bölgede cemiyetin propagandasını yapmış olması, KTC'nin merkezine göndermiş olduğu bir mektubun varlığı, KTC tarafından yazıldığı düşünülen "Geçici Koçgiri Kürt Hükümeti" adlı bir bildirinin bulunması gibi veriler, Koçgiri Hareketi'nin başlamadan önce KTC ile ilişkisini gösteren deliller arasında yer almaktadır (Soileau, 2021: s. 317-318).[177]

---

[175] Dönemin İngiliz belgelerinde "Kürdistan'da anti Kemalist hareket" olarak nitelendirilen Koçgiri Hareketi'nde Kürtlerin birlik olamadığı vurgulanmıştır (Çiçek, 2021: s. 279).

[176] Haydar Bey, İstanbul'da bulunduğu sırada KTC'ye üye olmuş, Koçgiri'ye dönüşünde Ümraniye'de örgütün bir şubesini açmıştır. Şubenin başkanlığını yürütmüş olan Haydar Bey, bölgenin ileri gelen kişilerini de örgüte kaydetmiştir (Bayrak, 2012: s. 74).

[177] KTC, Koçgiri İsyanı'nın oluşmasında dolaylı olarak bir zemin hazırlamış olsa da isyanla bağlantısı bundan ibaret olmuştur. Zira, daha önce belirtildiği gibi 1920 yılına gelindiğinde bölgedeki Kürt milliyetçi eyleyicilerinin KTC ile haberleşmesi tamamen kesilmiş, hareket fikri, KTC'nin herhangi bir talimatı olmadan Aşiret liderleri, Alişer Efendi ve Nuri Dersimi'nin inisiyatifiyle gerçekleşmiştir (Soileau, 2021, s. 318-319). Koçgiri İsyanı'nın devam ettiği günlerde, İngilizler yetkililerle temasa geçen KTİC Başkanı Emin Ali Bedirxan ve Ekrem Cemilpaşa, Dersim Kürtleri liderliğinde Harput vilayetindeki Kürtlerin bağımsızlıklarını ilan ettiklerini ve Ankara Hükümeti'ne karşı çalıştıklarını, ayrıca, Diyarbakır'daki Kürtlerin de Türk egemenliğine karşı ayaklandığını ve bağımsızlıklarını ilan

Koçgiri Hareketi'ni bir güvenlik sorunu olarak gören Ankara Hükümeti, bölgede asayişi sağlamak ve gücünü tesis etmek amacıyla yapmış olduğu bastırma harekâtı sonrasında, bölgeye bir inceleme kurulu görevlendirmiştir. "Koçgiri Tahkikat Heyeti" olarak adlandırılan bu kurulun bölgede yapmış olduğu araştırma ve inceleme sonucunda yazmış olduğu, "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu"nda, Koçgiri bölgesinde yaşanan olaylar, "siyasi maksatla başlamış bir isyan hareketi" olarak ele alınmıştır. Kızıldağ Soileau'ya göre, heyetin, "Koçgiri Hadisesi" olarak anılan olayların, "bağımsız ya da belirli bir muhtariyet içeren Kürdistan devleti kurulması" maksadıyla gerçekleştirilmiş olan bir "Kürt isyanı" olduğu görüşünün, resmî tarih yazımında yer almasında önemli bir gerekçe olduğu söylenebilir. Öte yandan, "Koçgiri Hadisesi"nin, bağımsız bir Kürdistan kurmak amacıyla gerçekleştirilen bir Kürt isyanı olduğu söylemi, Kürt tarih yazımında da yer almıştır. Koçgiri bölgesinde milliyetçi bir motivasyonla hareket eden saygın ve nüfuzlu elitlerin varlığı, isyanın ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Ancak, Kızıldağ Soileau'nun da belirttiği gibi bölge halkının isyana katılımında, milliyetçi motivasyonun tek başına harekete geçiren ve katılımı belirleyen bir etken olmadığı söylenebilir. Zira, halkın isyana katılımında, milliyetçi elitlerin tabanla olan kişisel ve geleneksel bağlarının önemli bir etken olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan, halkın isyana katılımında aşiret ve inanç bağları önemli bir etken olmuştur. Zira, isyana katılan halkın önemli bir kısmının Koçgiri ve Dersim bölgesindeki Alevi Kürt aşiretlerden oluşması ve Sünni Kürt aşiretlerinin isyana destek vermemiş olması, isyana katılımda inanç ve aşiret bağlılıkların önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Sünni Kürtlerin Koçgiri Hareketi'ne karşı duyarsız kalmaları, Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki inançsal farklılıklardan kaynaklanan bölünmüşlük, bütüncül bir Kürt ulus söylemini sekteye uğratmış ve Koçgiri Hareketi'nin milliyetçi

---

ettiklerini söylemiş, Ekrem Bey'in hareketi yönlendirmek için Diyarbakır'a gideceğini bildirmiştir. Emin Ali Bedirxan İngiliz yetkililerle bir başka görüşmesinde, İngiltere Hükümeti'nin Yunanlılarla birlikte danışıklı olarak Ankara Hükümeti'ne karşı Kürt hareketini desteklemelerini istemiştir. Ayrıca, İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Mr. Ryan'ı ziyaret eden Emin Ali Bedirxan ve oğlu Celadet Ali Bedirxan, Ankara Hükümeti'ne karşı Kürtleri ayaklandırmak için Yunanlılarla ilişki kurduklarını açıklamıştır. Ankara Hükümeti üzerinde baskı oluşturmak isteyen İstanbul'daki Yunan Yüksek Komiseri de Kürt milliyetçiler ile kendi ülkesi arasında bir anlaşma yapmak için İstanbul'daki Kürt liderler Mustafa Paşa ve Hakkı Bey'le görüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çiçek, 2021: s. 264-276).

bir motivasyonla bir Kürt devleti kurma girişiminin lokal bir düzeyde kalmasında ve başarısız olmasında önemli bir etken olmuştur (Soileau, 2021: s. 345-349).

3.2.4. KTC'de Konumlar, Eğilimler, Çatışmalar ve Kopuşlar

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi atmosferin de etkisiyle özerk ya da bağımsız bir Kürt devleti *illusio*'na kapılan geleneksel ve modern milliyetçi Kürt elitler, KTC bünyesinde bir araya gelmelerine rağmen, hem Paris'teki delegasyon hem de gelecekteki bir Kürt devletinin liderliğini için sert bir rekabet ve mücadele içine girmişlerdir. Bu durum Kürt milliyetçi uzamında farklı konumların ve eğilimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Atmaca, 2022: s. 2). Tutarlı bir siyasi programa sahip olmayan KTC'de farklı konumların ve eğilimlerin ortaya çıkması aniden veya kısa bir sürede değil, bir birikimin sonucunda gerçeklemiştir. Çeşitli platformlara yansıyan ve genellikle esneklik arz eden farklı eğilimler, belirli evrelerden geçmiştir (Altan, 2017: s. 219). KTC'deki karşıtlıklar 1919'un son ayları ve 1920'de yoğunlaşmış (Göldaş, 1991: s. 192), karşıtlıklar Türk veya İngiliz yanlısı eğilimden, özerklik veya bağımsızlık yanlısı bir eğilime doğru kaymıştır. *Jîn*'in yayınlarına ara vermesi ve KTC üyelerinden bir kısmının Kürt Millet Fırkası (KMF) adıyla yeni bir cemiyet kurma girişimleri bu görüşü doğrulamaktadır (Aytepe, 1998: s. 13).

13 Nisan 1919 tarihli bir İngiliz belgesi, Kürt milliyetçiliği alnında siyasi rekabetlerin ve farklı eğilimlerin varlığına işaret etmektedir. İstanbul'daki bir İngiliz yetkili, KTC içinde Türk yanlısı ve İngiliz yanlısı olmaya hazır iki farklı eğilimin varlığına dikkat çekerek, Abdullah Cevdet[178] ve Süleyman Nazif gibi kişilerin Türk çıkarları için çalıştıklarını öne sürmüştür. Bunun nedeni olarak, söz konusu kişilerin Kürt Komitesi'nin (KTC) başvurularında bulunmamış olmalarını göstermiştir. Öte yandan, Seyyid Abdülkadir ve Süreyya Bedirxan gibi kişilerin İngiliz yanlısı olabileceğini ileri sürmüş, Seyyid Abdülkadir'in İngiliz mandası altına kalmayı istediğini ifade etmiştir (Yeğen, 2011: s. 44-45). "Kürdistan'da Durum" başlıklı 6

[178] 9 Nisan 1919 tarihli bir İngiliz belgesi, KTC üyelerinden Abdullah Cevdet'in "İngiliz boyunduruğunu reddetmeye ve Türk hükümranlığı altında bağımsızlıkları ilan etmeye çağıran bir mektupla birlikte, 25 Mart civarında Süleymaniye'ye gitmek üzere Musul üzerinden" geçtiğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yeğen, 2011: s. 39).

Eylül 1919 tarihli bir başka İngiliz belgesi, KTC içindeki farklı eğilimlerin giderek belirginlik kazandığına dikkat çekmiş, Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif'in Türk yanlısı, Seyyid Abdülkadir ve Bedirxanîlerin kuvvetle İngiliz yanlısı olduğunu iddia etmiştir (Yeğen, 2011: s. 96).

KTC'nin 3 Ekim 1919'da gerçekleştirmiş olduğu olağanüstü toplantı, cemiyet üyeleri arasındaki görüş ayrılıklarına sahne olmuştur. Şerif Paşa'nın yazmış olduğu, "Türklerle birleşmeyesiniz. Ben burada Kürtlerin ayrılmasını temin ettim" minvalindeki mektubunun toplantıda okunması üzerine kürsüye çıkan Said-i Kurdî, mektubu okuyan Seyyid Abdülkadir'i ve Şerif Paşa gibi ayrılıkçı fikri savunan KTC üyelerini kınamıştır (Altan, 2017: s. 219). Amiral de Robeck, Şubat 1920 tarihli bir telgrafta, milliyetçi Kürt elitleri arasındaki görüş ayrılığına dikkat çekerek, Barış Konferansı'nın Kürdistan'ı Fransız ve İngiliz mandası altında ikiye bölmeyi ima eden kararına ilişkin Şerif Paşa'nın gönderdiği mektubun Kürt milliyetçi çevresinde infiale neden olduğunu bildirmiştir. Şerif Paşa'nın Türk egemenliğindeki bir özerk bir Kürdistan'ı söz konusu bölünmeye tercih ettiğini bildiren Amiral de Robeck, Seyyid Abdülkadir'in de İngiliz himayesinde kendisinin yöneteceği birleşik bir Kürdistan'dan yana olduğunu, ancak Türk egemenliğine de karşı olmadığını ifade etmiştir. Öte yandan, Bedirxanîlerin ise, Şerif Paşa tarafından ima edilen bölünmeye uzlaşmaz bir şekilde muhalif olmadığını öne sürmüştür (Yeğen, 2011: s. 129-130).

Kurulduğundan beri farklı konumları ve eğilimleri içinde barındıran KTC'de, daha önce bir biçimiyle idare edilen karşıtlıklar (Canlı & Uçak, 2012: s. 181), ideolojik kutuplaşmaların ortaya çıkmasıyla kontrol edilemez bir hale gelmiş ve kopuş kaçınılmaz olmuştur. Böylece, KTC'nin kuruluşundan iki yıl sonra üyeleri arasında ideolojik bir kutuplaşmaya neden olan örgüt içi bir kopuş meydana gelmiştir (Özoğlu, 2009: s. 161). Kürt milliyetçiliği alanındaki mücadelenin nihai amacıyla ilgili bir ideolojik kutuplaşmanın yani özerklik ve bağımsızlık eğilimlerinin geleneksel ve modern Kürt elitler arasında açığa çıkması, esasen Paris Barış Konferansı'ndaki Kürt Delegasyonu temsilcisi Şerif Paşa ile Ermeni Delegasyonu temsilcisi Bogos Nubar

Paşa arasında gerçekleşen ortak bildiriden kaynaklanmıştır.[179] KTC'nin nihai hedefinin ne olduğu sorusunu beraberinde getirmiş olan ortak bildiri, Kürt milliyetçi elitlerin kendi görüşlerini ortaya koymalarını gerektiren zorunlu bir durum ortaya çıkarmıştır (Kutschera, 2013: s. 43). KTC'nin nihai hedefi olarak özerklikçi eğilimi savunanların başını Şemdinan ailesinden Seyyid Abdülkadir çekerken, bağımsızlık eğiliminin başını Bedirxanî ailesinden Emin Ali Bey çekmiştir. Bağımsızlıkçı kesim, bir Kürt devleti fikrini savunurken, özerklikçi kesim, İslam'ın ve halifeliğin savunulması adına, sınırlı bir Kürt özerkliğini ve yenilenmiş bir "Türk-Kürt kardeşliğini" savunmuştur (Bozarslan, 2017: s. 96).

KTC içindeki karşıtlıkların, buna bağlı olarak konumların, eğilimlerin ve kopuşların altında yatan tarihsel antagonizma ve bu antagonizmaya bağlı olan çıkarlar, Kürt milliyetçi elitlerin tek bir hedef doğrultusunda birleşmesinin önündeki en büyük engellerden biriyken, bölünmelerine de yol açan en önemli nedenlerin başında gelmiştir. Zira, Bedirxanî ve Şemdinan aileleri arasında öteden beri siyasi ve ekonomik bir rekabet söz konusu olmuştur. Bu nedenle, 19. yüzyıldan miras kalan bu tarihsel antagonizma, KTC'deki konumların, eğilimlerin ve kopuşların en önemli nedenleri arasında gösterilebilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki merkezileştirme politikalarının Kürt emirliklerini ortadan kaldırmasından sonra, Şemdinan ailesinin daha önce Baban ve Bedirxanî ailelerin hakimiyeti altında olan topraklarda etkin bir otorite kurması, söz konusu aileler arasında antagonizmaya neden olmuştur.

Özoğlu'na göre, Emin Ali Bey'in, Kürdistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız olmasını istemesi, ailesinin topraklarını, ekonomik sermayesini ve mirasını yeniden kazanmak için tek yol olarak görmüş olması oldukça muhtemeldir. Zira, İngiliz arşiv belgeleri de Şemdinanlar ve Bedirxanîlerin arasındaki tarihsel antagonizmanın KTC içindeki kopuşa ve Kürt milliyetçiliği alanındaki ayrışmaya en büyük katkıyı yaptığını doğruluyor. İngiliz yetkililerin gözlemine göre, KTİC'yi örgütleyenler Seyyid Abdülkadir'le aralarında ilkesel bir mesele (yani bağımsızlığa karşı özerklik) olduğunu ileri sürmüş olsalar da, aslında kişisel rekabet her iki taraf

[179] 3 Mayıs 1920'de İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından yazılan bir belgede, Kürt Delegasyonu ve Ermeni Delegasyonu'nun hazırlamış olduğu ortak bildirinin yayınlanmasının ardından, KTC içindeki görüş ayrıklarının giderek açığa çıkmış olduğu belirtilmiştir (Yeğen, 2011: s. 146).

için de önemli bir yere sahip olmuştur (akt. Özoğlu, 2017: s. 177). Zira, KTC mensubu Kadri Cemilpaşa da Kürt milliyetçi elitlerin, KTTC ve daha sonra KTC'de "şahsi endişelerle birbirine zıd ve muhalif" olduklarını vurgulamıştır (Silopî, 2014: s. 37).

KTC içindeki bölünmenin bir diğer nedeni ise, Şemdinan ve Bedirxanî aileleri arasında yaşanan eski liderlik mücadelesi olmuştur (Bruinessen, 2013, s. 409).[180] Zira, modern eğitim almış Bedirxanî ailesinin fertlerinin Kürt siyasi liderliğini elde etmeye çalışırken, karşılarında geleneksel eğitim almış Şemdinan ailesinden Seyyid Abdülkadir'i bulmuşlardır. Kürt toplumu üzerinde önemli bir otoriteye sahip olan Seyyid Abdülkadir, Kürt milliyetçiliği alanında ortaya çıkan örgütlerin önemli bir kısmında Bedirxanî ailesinin fertleriyle girmiş olduğu liderlik mücadelesini kazanmıştır. Şemdinan ve Bedirxanî aileleri arasında siyasi ve ekonomik sermayeler üzerinden gerçekleşen mücadele, onların milliyetçilik anlayışlarını da önemli oranda yansımıştır (Yalçın, 2021: s. 137). Zira, aileler arasında yaşanan bu tarihsel antagonizma, KTC içindeki farklı konumların, eğilimlerin ve kopuşların en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla, önceki dönemden miras kalan antagonizmalar, ailesel bağlar ve liderlik mücadelesi, Kürt milliyetçisi elitlerin Kürt milliyetçiliği alanındaki konumlarında, milliyetçilik eğilimlerinde ve Kürt milliyetçiliğinin geleceğinde belirleyici bir rol oynamıştır.

3 Mayıs 1920 tarihli bir İngiliz belgesi, KTC içinde kuruluşundan beri belli bir oranda görüş ayrılığı olduğunu, ancak Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa'nın ortak bildirisin yayınlanmasından sonra, Kürdistan'ın tam bağımsızlığı yolundaki bir talebi açık bir şekilde ifade etmekten kendisini her zaman sakınmış KTC'yi zor durumda bıraktığını vurgulamıştır. Zira, KTC içinde bağımsızlık yanlısı olan üyelerin dahi, *"Barış Konferansı Kürdistan'ı Türk yönetimine bırakmazsa veya bırakmayacağına değin"*, böylesi bir istemi açıklamanın doğru olmayacağını düşündüklerini belirtmiştir (Çiçek, 2020: s. 204). Ancak, ortak bildirinin yayınlanmasından sonra, KTC'nin nihai hedefinin özerklik mi yoksa bağımsızlık mı olduğu sorusu kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmış, bu durum, KTC içinde kendi özgül sermayelerine göre farklı konumları

[180] Binbaşı Kasım, Seyyid Abdülkadir ve Bedirhanilerin "paylaşılamayan iki kardeş gibi Kürdistan riyasetini (liderliğini)" paylaşamadıklarını belirtmiştir (Akyürekli, 2020: s. 91).

işgal eden milliyetçi elitlerin özerklik veya bağımsızlık eğilimlerini daha açık bir şekilde ortaya koymalarına neden olmuştur. Geleneksel ve modern elitlerin özerklik ve bağımsızlık eğilimleri, alandaki özgül sermayelere bağlı olarak önceden dağıtılmışa benzer. Zira, geleneksel elitlerin ekseriyeti özerklik cephesinde yer alırken, modern elitlerin de ekseriyeti bağımsızlık cephesinde konumlanmıştır.

Ortak bildirinin yayınlanmasından sonra, KTC'deki konumlarına bağlı olarak, Kürt milliyetçiliğinin siyasi hedefini korumaya ya da dönüştürmeye (yani oyunun kurallarını sürdürmeye ya da değiştirmeye) dayalı iki farklı eğilim daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu durum, özgül sermayelerine bağlı olarak KTC içindeki konumlarına göre, rutinden yani muhafaza stratejilerinden yana olan ortodoks eyleyiciler ile yıkım stratejilerini benimseyen heretik eyleyiciler arasında bir güç mücadelesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu mücadeleler Kürt milliyetçiliği alanında kurulu olan güç ilişkilerini korumayı ya da dönüştürmeyi hedeflemiştir. KTC'deki ortodoks eğilim Osmanlı Devleti dahilinde Kürdistan'ın özerkliğini savunurken, heretik eğilim bağımsız bir Kürdistan'dan yana olmuştur.

Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Mehmed 1925'deki sorgusunda, KTC üyelerinden Emin Ali Bedirxan, Halil Rami (Bedirxan), Kamuran (Bedirxan), Mevlanzâde Rıfat ve (Bitlisli) Kemal Fevzi'nin "istiklal" yanlısı, babası Seyyid Abdülkadir, Şeyh Şefik (Seyyid Şefik Arvasi) ve Bediüzzaman'ın (Molla Said-i Kurdî) "muhtariyetçi" olduğunu ifade etmiştir (Malmîsanij, 1993: s. 135-136). KTC'deki bağımsızlıkçı cephede, Seyyid Mehmed'in saydığı isimlerin yanı sıra, Şerif Paşa, Şükrü Baban, Fuat Baban, Hikmet Baban, Dr. Abdullah Cevdet, Dr. Şükrü Mehmet Sekban, Ekrem Cemilpaşa, Necmeddin Hüseyin, Müküslü Hamza ve Memduh Selim gibi modern elitlerin de olduğu bilinmektedir (Göldaş, 1991, s. 196-197). KTC bünyesinde, 1919 yılı boyunca faaliyet yürüten Cibranlı Halit bağımsızlıkçı cephede yer alırken (Sever, 2021: s. 97-105), Kürdistan için Wilson İlkeleri'ne atıfta bulunan İhsan Nuri, KTC'deki modern elitlerden farklı olarak, Kürtlerin Anadolu Hareketi'ni desteklemesi gerektiğini savunarak, özerklik fikrine yakın durmuştur (Ulugana, 2024: s. 19-20). Ancak, Cibranlı Halit ve İhsan Nuri'nin KTC'deki rekabet mücadelelerine etkileri sınırlı olmuştur. Öte yandan, bazı önemli elitlerin KTC'nin rekabet mücadelelerinde nasıl bir konum aldığı ise bilinmemektedir.

Şemdinan ailesi bu dönemde Kürt milliyetçiliği alanındaki ortodoks eğilimi temsil ederken, ailedeki ve KTC'deki ortodoks eğiliminin liderliği konumunda da Seyyid Abdülkadir yer almıştır. En önemli rakibi Bedirxanî ailesi gibi, ayrılıkçılık veya doğrudan bağımsızlık gibi heretik bir eğilimi savunmamasıyla daha çok dinsel yönelimli Kürt siyasi liderliğinin tipik bir örneği konumunda yer alan Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirxan'ın üstü kapalı muhalefetine rağmen 1918 yılında KTC başkanlığını üstlenmiş ve yönetici olabileceği özerk bir Kürt devletinden yana olmuştur (Özoğlu, 2017: s. 166, 172). Zira, İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Mr. Ryan'ın da belirttiği gibi, Seyyid Abdülkadir "saltanata bağlı olmasa da, muhtemelen halifeliğe kalben bağlı olduğundan, Türk bayrağı altında özerkliği" onaylamıştır (Yeğen, 2011: s. 135). Emin Ali Bedirxan'dan farklı olarak, Türk egemenliği altında birleşik özerk bir Kürdistan'ı bağımsız ama parçalanmış bir Kürdistan'a tercih eden Seyyid Abdülkadir, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri görevinde olan Amiral de Robeck'e, *"eğer majestelerinin hükümeti bağımsızlık ilanını benimseyip destekliyorsa bunu yapabilir, fakat, bugünün belirsiz koşullarında tam bağımsızlık yolunda ısrar etmenin hiçbir yararı yoktur"* demiştir (Kutschera, 2013: s. 47).

İkdam gazetesinin 27 Şubat 1920 tarihli sayısında yer alan "Kürtler ve Osmanlıcılık" başlıklı bir yazıda, Seyyid Abdülkadir'in, Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa'nın imzaladığı ortak bildirideki bağımsız bir Kürdistan talebine sıcak bakmadığı ve sadece özerklik istediği belirtilmiştir. Öte yandan, Abdullah Cevdet'in, Kürt ve Ermenilerin birliğinin elzem olduğunu düşündüğü, bütünüyle ayrılma fikri ve isteğini teşvik ettiği, Seyyid Abdülkadir'in ise, böylesi bir birliğin imkansız olduğunu ifade ettiği ve daha ihtiyatlı davranarak, kendisini özerklik talebiyle sınırlamış olduğu aktarılmıştır. Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa'nın Ermenistan ve Kürdistan'ın bağımsızlığını esas alan anlaşmasını desteklemediğini ve Osmanlı bünyesinde özerk bir Kürdistan fikrini destekleyeceğini beyan eden Seyyid Abdülkadir, *İkdam* gazetesinin aynı sayısında vermiş olduğu bir demeçte; *"Kürt ulusunun gerçek talepleri nelerdir"* sorusuna, *"bugün Kürtlerin ikamet ettiği beş-altı vilayet vardır. Hükümet bu vilayetlere özerklik versin. Bizim açımızdan da kendi seçtiğimiz adil ve dürüst insanlar vasıtasıyla gelişmemize imkân verilsin. Az önce belirttiğim gibi hiçbir şekilde Türklere*

karşı düşmanca hisler beslemiyoruz. Türkler de kurulacak özerk hükümetin yönetiminde bizlerle birlikte yer alsınlar" yanıtını vermiştir (Yalçın, 2021: s. 217-219).

Birkaç gün sonra İTC'nin yayın organı *Tasvîr-i Efkâr* gazetesine verdiği söyleşide, "Kürtlerin Türkiye'den ayrılmak istediği iddiası kesinlikle yalandır" diyen Seyyid Abdulkadir, kendisinin de ayrılıkçı fikre destek vermediğini, "Müslümanların birliği"den yana olduğunu belirtmiştir. Seyyid Abdülkadir, Kürtlerin halifeye derin bir saygı duyduğunu vurgulayarak, "bu anlayışa sıkıca bağlı kalarak Kürdistan'ın özerkliğini isteyenlerden" biri olduğunu ifade etmiş, bununla birlikte, bu isteği dile getirenin sadece kendisinin olmadığını, KTC'nin de aynı görüşte olduğunu söylemiştir (Kutschera, 2013: s. 44-45). KTC içerisinde Müslümanların birliğinden yana olan ve Kürtlerin "ecnebi" himayesinde bir özerkliği kabul etmeyeceğini ifade eden Said-i Kurdî, eğer Kürdistan'ın özerkliği düşünülecekse, bunun Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa tarafından değil, Osmanlı Devleti tarafından düşünüleceğini ifade etmiştir (Altan, 2017: s. 222).

Seyyid Abdülkadir'in bağımsızlık karşıtı açıklamaları, Kürdistan'ın geleceği konusunda kendini meşru tek otorite olarak sunması, bağımsızlık yanlılarını, özerklik yanlılarına karşı harekete geçirmiştir.[181] KTC ve Bedirxanî ailesindeki bağımsızlık eğiliminin lideri konumunda olan Emin Ali Bey'in ayrılıkçı fikirleri Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda başlamıştır. Seyyid Abdülkadir'in özerklik yanlısı görüşlerine ancak bu dönemde açık bir biçimde karşı çıkmış olan Emin Ali Bedirxan**,** bağımsız bir Kürdistan kurma amacıyla ayrılıkçı bir eğilim doğrultusunda hareket etmiştir (Özoğlu, 2017: s. 176-177).

Emin Ali Bedirxan, *Le Bosphore* gazetesiyle yapmış olduğu bir söyleşide: *"Hepimiz Sultanı halife olarak kabul etmekten yanayız. Fakat, bazılarımız, ki en güçlü eğilim budur, Türkiye'den tam bir kopuştan yanadır. Görece daha oportünist bir yaklaşım içindeki diğer kesimlerse, Avrupa'nın bize sırt çevirmesinden Türklerin de*

[181] Kadri Cemilpaşa, "Kürtlerin istiklal istemediğini Kürdistan'a muhtariyet idare talebinde bulunduklarını" ifade etmiş olan Seyyid Abdülkadir'e dargın KTC üyelerinin bir kısmının cemiyetten ayrıldığını belirtmiştir (Silopî, 2014: s. 69).

saldırıya geçmesinden korktukları için, şimdilik Türkiye dahilinde bir özerklikten yanalar" demiştir. Söyleşinin devamında, özerklik yanlılarının küçük bir azınlık olduğunu söyleyen Emin Ali Bedirxan, tüm dünyanın Wilson ilkelerine göre hareket ettiği bir tarihsel dönemde, söz konusu ilkelerin Kürdistan'da hayata geçirilmesinin gerekliliğine vurgu yapmış ve bağımsızlık eğilimlerinin Türk milliyetçilerini ve Osmanlı Hükümeti'ni rahatsız ettiğini de ifade etmiştir (Kutschera, 2013: s. 43-44).

Seyyid Abdülkadir'in Meclis-i Âyan'daki konumu KTC dışında tartışmalara ve tepkilere neden olduğu kadar, cemiyet içindeki özerklikçi eğilim KTC'deki bağımsızlıkçılar tarafından eleştirilmiştir. Türk basınında ve Meclis-i Mebusan'daki eleştirileri hafifletebilmek için Seyyid Abdülkadir'in basın açıklamasıyla yansıtmış olduğu "Kürtler bağımsızlık istemiyorlar" mealindeki sözleri ve yapmış olduğu açıklamalarda KTC'nin özerklik istediğini söylemesi, KTC içinde bölünmelerin yaşanmasına yol açan gelişmelerin başlangıcı olmuştur (Aytepe, 1998: s. 13). 19 Nisan 1920 tarihli bir İngiliz belgesi, Bedirxanîler ve diğerlerinin, Seyyid Abdülkadir'in kamuya açık bazı konuşmalarına dayanarak, onu "Kürt milli mefkûrelerini" paylaşmamakla suçladığını ve bunun da KTC'de bir "çatlak" yarattığını belirtmiştir. 3 Mayıs 1920 tarihli bir başka İngiliz belgesi, Seyyid Abdülkadir'in ortak bildiriyi onaylamasından rahatsızlık duyan Baban ailesinin kimi üyeleri de dahil bir grubun KTC'den ayrıldığını, onu *"Kürt ideallerinden vazgeçmiş olmakla ve Kürt isteklerini tatmin edecek tek şeyin tam bağımsızlık olmasına karşın, Türklerin (idaresi) altında basit bir özerkliği kabul etmekle"* suçlayan KTC içerisinde Bedirxanîler ve entelijansiyanın başını çektiği bir diğer grubun ise, Seyyid Abdülkadir'e karşı mücadeleye başladığını ifade etmiştir (Yeğen, 2011: s. 143-147).

Emin Ali Bedirxan, 14 Nisan 1920 tarihli bir mektupta, KTC başkanı Seyyid Abdulkadir'in Meclis-i Âyan'da ve Türk basınında yapmış olduğu bazı açıklamaların KTC Merkezi Kurulu tarafından çelişkili olarak görüldüğünü, cemiyetin genel siyasi çizgisine ters düştüğü kanaatine varıldığını ve bu nedenle Seyyid Abdülkadir'in cemiyetten ihracına oy birliğiyle karar verildiğini ifade etmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 173). Seyyid Abdülkadir'in başkanlıktan azleden ve KTC'den ihraç etmeyi sağlayan Emin Ali Bedirxan'ın bu hamlesine karşılık, Seyyid Abdulkadir, KTC'nin yönetim kurulunu dağıtmış ve yeni bir seçime gidileceği çağırısını yapmıştır. KTC'de

önemli bir toplumsal sermayeye sahip olan Seyyid Abdulkadir, geleneksel elitlerin ve İstanbul'daki alt sınıf Kürtlerin desteğiyle seçimleri kazanmıştır.[182] Seyyid Abdülkadir'in zaferinden kısa bir süre sonra Emin Ali Bedirxan'ın öncülüğündeki ayrılıkçı grup KTC'den ayrılmıştır (Özoğlu, 2017: s. 169).

Memduh Selim Bey, Kürt Millet Fırkası Genel Sekreteri sıfatıyla Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiseri'ne yazdığı bir mektupta, KTC içinde bağımsızlık yanlıları ile "yarım tedbirlerle yetinen" özerklikçiler arasında uzun süredir devam eden "bazı dalgalanmaların" olduğunu, "artık belirlenmesi elzem olan politika içinde böylesi tereddütlere daha fazla dayanamayan ve tüm barışçıl yöntemleri tüketen çok sayıda aydın, geçmişini inkâr eder gibi görünen bu eski birlikten ayrılma kararı" aldığını ve Fransa'nın KMF'ye güveninin tam olmasını umduğunu ifade etmiştir. Memduh Selim Bey, KMF'nin Fransa'nın da desteğinden güç alarak, her türlü engele rağmen "milli ülküsünü" gerçekleştireceğine inandığını da eklemiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 176-177).

Emin Ali Bedirxan öncülüğündeki bağımsızlıkçı grup, *Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti* (KTİC) adında bir örgüt kurmuştur. KMF'nin kurucuları arasında yer alan Memduh Selim, Kemal Fevzi gibi ayrılıkçı milliyetçi elitler de KTİC'ye katılmıştır (Yalçın, 2021: s. 138). *Akşam* gazetesine vermiş olduğu bir beyanatta, KTİC'in neden kurulduğunu anlatan Necmeddin Hüseyin, Seyyid Abdülkadir'in KTC bünyesinde Kürt milli haklarını korumaya dönük ifadeleri ile Meclis-i Mebusan'da Kürtlerin Türklerden ayrılmayacağı söyleminin çeliştiğini, dolayısıyla Seyyid Abdülkadir'in bağımsız bir Kürdistan tesisinden yana olmadığı sonucuna varıldığını ifade etmiştir. Öte yandan, KTC'deki fikir ayrılığına bağlı olarak bir grup teşkil ettiklerini ifade eden Necmeddin Hüseyin, "işte bu hale nihâyet vermek için bir cemiyet teşkil ettik. Buraya içimizden en zeki ve en iyilerimiz kabul olunmaktadır" demiştir (Altan, 2017: s. 210). Emin Ali Bedirxan ise, Haziran 1920'de *Vakit* gazetesine vermiş olduğu bir beyanatta, daha önce KTC üyesi olan kişilerin fikir ayrılıklarından dolayı cemiyetten ayrıldıkları ve KTİC'yi kurduklarını ifade etmiştir (Göldaş, 1991: s. 197).

[182] Seyyid Abdülkadir, Nisan 1920'de Kürt alt sınıflarını temsil eden Kürt loncalarından, Kürtler adına konuşacak tek kişi olarak kendisini tanıdıklarını ifade eden bir açıklama yapmıştır (Yeğen, 2011: s. 147).

Kürdistan'ın tam bağımsızlığını savunan KTİC, yaptıkları görüşmeler ve toplantılar sonrasında Kürdistan'a geçme kararı almıştır. Seyyid Abdülkadir ve beraberindeki özerklikçi grup ise, İstanbul'da kalarak faaliyetlerine burada devam etmişlerdir (Yalçın, 2021: s. 138). Özoğlu'na göre, bağımsızlıkçı grubun kopuşu KTC'nin siyasi faaliyetlerini bir hayli engellemiştir. Zira, KTC'de böylesine büyüklükteki bir kopuş İngiltere'yi İstanbul'da ya da herhangi bir başka yerde Kürtlerin tamamını temsil edebilecek ve onlar adına konuşabilecek tekil bir otorite bulunmadığına ikna etmiştir. Dolayısıyla kopuşun büyük olasılıkla Ortadoğu'da konuşlanmış İngiliz yetkililerinin Kürtleri büyük bir kısmını Osmanlı İmparatorluğu'na karşı seferber edebilecek bir "Kürt Şerif Hüseyin"in mevcut olmadığına inandırdığı belirten Özoğlu, böylesine kritik bir anda yaşanan kopuşun Kürtlere, çok gerek duydukları İngiliz desteğine mal olduğunu belirtmiştir (2017: s. 169-170).[183] KTC içindeki bölünme ve kopuş, örgütü pasifleştirmiş, Kürt milliyetçi etkinliklerin, İstanbul'da bile zayıflamasına neden olmuştur. Böylece, bölgedeki Kürt kulüpleri de İstanbul'dan gelecek entelektüel ve moral yönlendirmeden mahrum kalmıştır (Bozarslan, 2017: s. 96).

Aytepe'ye göre, Osmanlı Hükümeti'nin KTC üyelerine ve cemiyetin varlığına yönelik baskı politikaları, Haziran 1919'dan itibaren KTC şubelerinin kapatılmaya başlanması, KTC'deki farklı eğilimlerin yaratmış olduğu kopuş gibi nedenler cemiyetin siyasi hayatının sonunu getirmiştir. Bağımsızlıkçıların KTC'den ayrılması sonucunda, cemiyet varlığını koruyamamış ve ortadan kalkmıştır (1998, s. 13). Ancak, KTC'nin ne zaman ve nasıl kapatıldığıyla ilgili herhangi bir tutanağa ve belgeye ulaşılamamıştır.[184] KTC'ye mensup Kürt milliyetçi elitlerin anılarında da bu konu belirsiz kalmıştır (Yalçın, 2021: s. 139). *İkdam* gazetesinin 11 Haziran 1920 tarihli bir haberinde, KTC'nin Osmanlı Hükümeti tarafından kapatıldığı belirtilmiştir Altan, bu

[183] Dönemin İngiliz arşiv belgeleri de Özoğlu'nun görüşünü doğrulamaktadır. Nitekim, Amiral de Robeck, KTC'nin "bölünmüş olduğu ve Kürt görüşünün güvenilir bir temsilcisi bulunmasının her zamankinden daha güç olduğunu" ifade etmiştir. Bir başka İnigliz arşiv belgesinde ise, Kürt sorununun Barış Konferansı'nda ciddi bir şekilde ele alındığı bir dönemde, Kürt milliyetçi elitleri arasında böylesi açık bir anlaşmazlığın büyük bir talihsizlik olarak değerlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yeğen, 2011: s. 143-144, 148).

[184] Aytepe'ye göre, KTC'nin kapatılmasıyla ilgili herhangi bir karar bulunmamasına rağmen, cemiyet Türk Millî Mücadelesi sonunda kapatılmıştır. KTC ile ilgili evrak ve mühürlerin Seyyid Abdülkadir tarafından yakılması bu durumun aydınlığa kavuşmasına engel olmuştur (Aytepe, 1998: s. 13).

haberden hareketle KTC'nin Haziran 1920'de resmen kapatıldığını öne sürmüştür (2017: s. 210) Göldaş, 1919 yılından ortalarından itibaren Osmanlı Hükümetleri tarafından sistemli baskı politikalarına maruz kalan KTC'nin birtakım şubelerinin kapatılmasına rağmen, KTC merkezinin faaliyetlerini 1920'lerin sonuna kadar devam ettirdiğini belirtmiştir. Nitekim, Osmanlı Hükümeti tarafından alınan kapatma kararı fiilen uygulanmamış, KTC cumhuriyetin kuruluş günlerine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Bununla birlikte hem İstanbul hem de Ankara Hükümeti tarafından baskı altında tutulan ve faaliyetleri engellenen KTC, varlık olarak etkili bir örgüt olmaktan çıkmıştır (1991: s. 219).

3.3. AZADÎ (1921)

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında bağımsız ya da özerk bir Kürt devleti kurmak amacıyla yasal ya da gizli bir şekilde örgütlenen Kürt milliyetçilerinin çıkarmış oldukları isyanlar bastırılmış, uluslararası alanda yürütmüş oldukları diplomatik faaliyetler engellenmiş, milliyetçi Kürt örgütleri bu süreçte ya kapatılmış ya da işlevsiz hale getirilmiştir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan siyasi atmosferin de etkisiyle özerk ya da bağımsız bir Kürdistan ihtimalinin belirdiği bir dönemde, Kürt milliyetçilerinin uluslararası alanda yapmış oldukları diplomatik faaliyetleri sekteye uğratmaya çalışan Ankara Hükümeti, Kürt milliyetçilerinin bölgede İngiliz ve Fransızlarla ilişki kurmalarını engellemeye çalışmış, bazı Kürt liderlerini mülki ve askeri görevlere getirerek, onları kendi tarafına çekmeyi başarmış ve KTC'nin bölgedeki etkinliğini zayıflatmıştır (Sever, 2021: s. 94-99).

Milliyetçi Kürt elitlerin rekabeti ve anlaşmazlığına İstanbul ve Ankara hükümetlerinin baskıları da eklenince, KTC varlık olarak etkili bir örgüt olmaktan çıkmıştır (Cemal, 2023: s. 67). Yaşanan tüm bu gelişmeler, bilhassa da Ankara Hükümeti'ne duyulan güvensizlik, çalışma alanı bulamayan ve baskı altında tutulan Kürt milliyetçilerini gizli örgütlenme çalışmaları yapmaya ve amaçlarını gerçekleştirmek için farklı yollar aramalarına neden olmuştur (Olson, 1992, s. 72). Çalışmalarına gizli bir şekilde devam etmek zorunda kalan Kürt milliyetçileri *Cıvata Azadiya Kurd*, daha sonra *Cıvata Xweseriya Kurd* (Kürt İstiklal Cemiyeti, Bağımsızlık

Komitesi ya da Kürdistan İstiklal Komitesi) adını alan ve kısaca *Azadî* denilen Kürt milliyetçi örgütünü kurmuşlardır (Yalçın, 2021: s. 143).[185]

Bazı araştırmacılar, *Azadî*'nin örgütlenme çalışmalarını 1919 yılına kadar uzandığını belirtmişlerdir. "Kemalistlerle Erzurum merkezli Kürt siyasi kadroları"nın çekişmelerinin 1919'lu yıllara dayandığını söyleyen Sever'e göre, Cibranlı Halit Bey, Kürt aşiretlerini bir araya getirerek, askeri-siyasi bir örgütlenme çabası içine 1919 yılında girmiştir. Sever, bu dönem yapılan örgütlenme çalışmalarının KTC bünyesinde yapılmış olduğunu ve *Azadî* yapılanmasının temelinin Varto'da atıldığını ileri sürmüştür (2021, s. 97-105). Cemal ise, *Azadî*'nin temellerinin Varto'da atıldığını, ancak bunun bir hazırlık aşaması olduğunu belirtmiştir (2023: s. 64). Olson, Cibranlı Halit Bey'in 1919'da Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerini Ankara Hükümeti'ne karşı bir isyan için kullandığını öne sürmüştür. 1920'ye gelindiğinde, Cibranlı Halit ve onun gibi Kürt milliyetçiler (özellikle şeyhler ve hocalar), Ankara Hükümeti'ne karşı propaganda faaliyeti yürütmüşlerdir. Cibranlı Halit'in faaliyetlerinden şüphelenmeye başlayan Ankara Hükümeti, onu Erzurum'a görevlendirmiştir. 1920'nin yaz ve sonbahar ayalarında KTC ve Seyyid Abdülkadir'le temas halinde olan Cibranlı Halit Bey, 1920 sonbaharı boyunca, daha sonra 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ne katılacak olan Varto, Bulanık, Malazgirt, Hınıs, Karlıova, Solhan ve Çapakçur (Bingöl) bölgesindeki aşiretler arasında örgütlenme faaliyeti yürütmüştür (1992: s. 53-54).[186]

KTC bünyesinde Cibranlı Halit Bey'in Alevi Kürt aşiretleri arasında yapmış olduğu örgütlenme ve propaganda faaliyetlerine değinen Fırat, Cibranlı Halit Bey'in yapmış olduğu bir konuşmada; Kürtlerin asırlarca dünyayı yönettiklerini ancak birlik

---

[185] Sever'e göre, *Azadî*'nin KTC ile birleşmesinden sonra isim değiştirmiş olması olasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2021: s. 118).

[186] 1919-1920 yılları boyunca, Kürt milliyetçilerinin Ankara Hükümeti'ne karşı yapmış olduğu faaliyetlere değinen Fırat, bir Kürdistan yaratmak amacıyla bölgede Kürt aşiretlerini silahlandıran Cibranlı Halit Bey ve Hesenanlı Halit Bey'in bölgede eski Kürt kıyafetleriyle gezdiklerini, halkı Kürtçe okuyup yazmaya teşvik etmeye çalıştıklarını, Ehmedê Xanî'nin eserlerini köylülere dağıttığını ve birbirlerine Kürtçe mektup yazdıklarını belirtmiştir. Cibranlı Halit Bey'in, 1920 yılının yaz aylarında KTC başkanı Seyyid Abdülkadir ve Abdurrahim Rahmi Hekkarî aracılığıyla Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey ve arkadaşlarıyla anlaşmış olduğunu, haklarını *Cemiyet-i Akvam* (Milletler Cemiyeti) aracılığıyla alacaklarına inandığını aktaran Şerif Fırat, Cibranlı Halit Bey'in bölgedeki aşiret liderleri, şeyh, hoca ve köy muhtarlarından almış olduğu mühürlü mazbataları KTC üzerinden Cemiyet-i Akvam'a gönderdiğini ileri sürmüştür. Cibranlı Halit Bey'in bölgedeki faaliyetlerinden şüphelenen Ankara Hükümeti'nin, onu Erzurum'a çağırdığını ve burada görevlendirdiğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (1983: s. 155-160).

olamamalarından dolayı Türklerin boyunduruğu altına girdiklerini, altı yüz yıldan beri Türklerin esareti altında yaşayan Kürtler için bir kurtuluş yıldızının belirdiğini, Türk yönetiminin yıkılmış ve parçalanmış olduğunu, Doğu'da yaşayan Alevilerin, Doğu'da yaşayan diğer aşiretler gibi Kürt ve aynı soydan geldiğini, ancak mezhep ihtilafı yüzünden birbirlerine düşman olduklarını, artık Sünni ve Alevi Kürtlerin birleşip ortak haklarını Türklerden almanın zamanının geldiğini söylemiş olduğunu ileri sürmüştür. Konuşmanın devamında, Cibranlı Halit Bey'in, Sevr Antlaşması gereğince Kürt bağımsızlığının *Cemiyet-i Akvam* (Milletler Cemiyeti) tarafından tasdik edileceğini, Kürt bağımsızlığını bir an önce başarmak için her aşiretin silahlanarak Türk memurlarını kendi bölgelerinden kovmaları gerektiğini söylemiş olduğunu aktarmıştır (1983, s. 157). "*Kürdsitan İstiklal ve İstihlas Komistesi Merkez-i Umumisi*" başlığıyla 1920 yılında Ankara Hükümeti'ne hitaben yazılan ve Kürtlerin görüşme şartlarını ortaya koyan ve *Azadî* örgütüne ait olduğu iddia edilen bir bildiride, Kürdistan'a özerlik talebi şart koşulmuştur (Bardakçı, 2013).[187]

3.3.1. Azadî'nin Kuruluşu ve Amacı

Azadî olarak bilinen Kürt milliyetçi örgütü, aralarında şeyh, ağa, subay, aşiret liderleri ve entelijansiyanın da yer aldığı farklı toplumsal sınıflardan gelen geleneksel ve modern Kürt milliyetçi elitleri bir araya getirmiştir. Kesin kuruluş tarihiyle ilgili muhtelif bilgilere yer verilmiş olan *Azadî*,[188] kendisinden önce İstanbul'da kurulan

---

[187] Söz konusu bildiride öne sürüler şartlar şunlardır: "*1. Kürdistan Komitesi, hiçbir devletin âleti değildir. Gayesi, meşru olan hakkı-millisini istihsalidir (milli haklarını elde etmektir). O da: a) Hudut-u millisinin tefriki ve tahdidiyle (millî hudutlarının belirlenmesi) hidemât ve vezâif-i dahiliyede (hizmetlerde ve iç görevlerde) müstakil bir merkeze, müstakil bir hey'et-i idareye mâlikiyeti, b) Hudud-ı millîsi (milli hudutlar) dahilinde Kürtçenin lisan-ı resmî (resmi dil) olarak kabulünü, c) kendi memurlarının kendilerinden olmasını, d) Jandarma teşkilâtının Kürt'e ait ve merbutiyetini (bağlı olmasını), e) Kürt efrâd ve zâbitânının (erlerinin ve subaylarının) müşterek orduda hususi kıt'alar teşkiliyle Kürt lisanı ile talim ve terbiye tabi tutulmalarını talep etmektedir. 2. Gaye-i millînin istihsaline (milli gayenin elde edilmesine) kadar muharebeye devam edilecektir. Haricî, dahilî zararla akan kardeş kanlarının maddî, manevî mes'uliyeti Ankara Hükümeti'ne râcîdir. 3. Komite, davayı sulhen halle (barış yoluyla çözüme) ve arzu olunacak mahaldeki (yerdeki) şubesini müzakereye memur etmeye amadedir (hazırdır). 4. Akıtılacak kan nispetinde Kürt şeraiti (şartları) ağırlaşacaktır.*" Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bardakçı, 2013).

[188] Sovyet kaynaklarından ve Cibranlı Halit Bey'in bölgedeki faaliyetlerinden hareket eden Tahsin Sever (2021: s. 112-123), *Azadî*'nin kuruluş tarihinin 1919 olduğunu belirtmiştir. Garo Sasuni (1992, s. 183), *Azadî*'nin Kasım 1920'de kurulduğunu öne sürmüştür. *Azadî*'nin aktif üyeleri arasında yer alan İsmail Hakkı Şaweys (2023), "Komîteya Îstiqlal Kurdistanê" adlı yazısında, örgütün 1921'de Erzurum'da kurulmuş olduğunu bildirmiştir. Robert Olson'da İngiliz belgelerine dayanarak, *Azadî*'nin 1921'de Erzurum'da kurulduğunu belirtmiştir (Olson, 1992, s. 72). Nuri Dersimi anılarında, "Kürt haklarını korumak amacıyla" Cibranlı Halit Bey'in başkanlığında Erzurum'da "Kürt İstiklal Cemiyeti"

Kürt örgütlerinden farklı olarak (*İrşad* örgütü gibi)[189] Erzurum'da kurulmuştur (Olson, 1992, s. 72).[190] Kürt kimliğini ve Kürdistan meselesini siyasi mücadelenin merkezine koyması, üyelerinin bir kısmının daha önceki Kürt örgütlerinde yer almış olması gibi bir dizi etken kendisinden önceki Kürt örgütlerinin bir devamı olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (Cemal, 2023, s. 63-64).[191] Zira, Sever'in de belirttiği gibi, *Azadî* kadrolarının önemli bir kısmı KTC'den gelmiş kişilerden oluşmuştur (2021, s. 128). Ancak, daha önceki dönem Kürt milliyetçi örgütlerinden farklı bir yapıya sahip olan ve onlardan farklı olarak, *Azadî*'nin kurucu kadrosunu kentsoylu elitler değil, deneyimli askeri elitler meydana getirmiştir (Bruinessen, 2013: s. 411-412).

Miralay Cibranlı Halit Bey, Yüzbaşı İhsan Nuri ve Yüzbaşı İsmail Hakkı Şaweys gibi isimlerin öne çıktığı ve Türk ordusu içinde yer alan yirmi dört Kürt subayının, gizli ve dar kapsamlı olarak kurmuş oldukları *Azadî*'nin başkanlığına oy birliğiyle Cibranlı Halit Bey getirilmiştir.[192] *Azadî*'nin ilk döneminde Erzurum ve Diyarbakır'daki garnizonlarla ilişkiler gerçekleştirmiş, Kürt subaylar arasında şifre sistemi ile iyi bir ilişki ağı geliştirilmiştir. Örgütün önde gelen üyelerinden İsmail

---

adlı bir örgütün 1922 yılında kurulmuş olduğunu söylemiştir (Dersimi, 1952: s. 173). Bruinessen (2019: s. 134), "1923'te tamamı Doğu'da yaşayan Kürt subayları, şeyhler, aşiret reisleri ve şehirdeki seçkin kişiler Azadî adı altında yeni bir örgüt" kurmuş olduğunu ileri sürmüştür. Salih Cemal ise (2023, s. 63), *Azadî*'nin 1923'te Erzurum'da kurulmuş olabileceğini belirtmiştir. Kuruluş tarihiyle ilgili kesin bir tarih vermeyen Ekrem Cemilpaşa (2016: s. 63), *Azadî*'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra kurulduğunu ve kendisinin de içinde bulunduğu bir grubun 1924'te Diyarbakır şubesini oluşturduğunu belirtmiştir. *Azadî*'nin kuruluşuyla ilgili muhtelif tarihlerin ileri sürülmesinin nedeni, örgütün illegal ve gizli bir şekilde kurulması, örgütlenme çalışmalarının 1921 öncesine dayanmış olmasından kaynaklanmış olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca, Sovyet ve İngiliz belgelerinde farklı kuruluş tarihlerinin yer alması, örgütün üyesi İsmail Hakkı Şaweys ve dönemin tanıklarından Kürt milliyetçisi Nuri Dersimi'nin farklı kuruluş tarihleri ileri sürmüş olması, bu durumun nedenleri arasında gösterilebilir. Öte yandan, Osman Aydın'ın da vurguladığı gibi, *Azadî* hakkında çok az bilginin olmasının sebebi; üyelerinin örgüte girdiklerinde yaptıkları yemin nedeniyle, her koşulda ağızlarını sıkı tutmaları ve örgüt dışı propaganda bazında yazılı çalışma yapmamış olmasıdır. Döger (2021: s. 42), *Azadî*'nin ortaya çıkışıyla ilgili farklı tarihlerin verilmesi ve bu konuda bir mutabakatın olmamasını, örgütün hem gizli çalışma prensibine göre faaliyet yürütmesi hem de KTC'nin Ankara Hükümeti'nden Kürtlerin haklarını tanıyacağına yönelik umudunu devam ettiriyor olmasından kaynaklandığını vurgulamıştır.

[189] *Azadî* sadece kuruluş yeri olarak değil, Kürt milliyetçiliği alanın Osmanlı-Türk siyasal alanından giderek bağımsızlaştığını göstermesi açısından da *İrşad* örgütüne benzemektedir.

[190] *Azadî*'nin Erzurum'da kurulmuş olması ve merkezinin burada bulunması, diplomatik açıdan önemlidir. Zira, dönemin Erzurum'unda İngilizlerin, Fransızların ve Rusların konsoloslukları mevcuttur (Cemal, 2023, s. 64).

[191] *Azadî*'nin KTC'nin devamı olabileceği İngiliz belgelerinde de belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yeğen, 2011: s. 158).

[192] İhsan Nuri Paşa (1992: s. 15), Cibranlı Halit Bey'in, Erzurum'da Kürt subayların yardımıyla *Kürdistan İstiklal Komitesi*'ni oluşturduğunu söylemiştir.

Hakkı Şaweys, *Azadî*'nin hücre tarzında örgütlendiğini ve üyelerin birbiriyle şifreyle haberleşme sağlamış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, birbirlerini tanımayan hücre üyelerinin, ancak hücre sorumlusu aracılığıyla diğer hücre üyeleriyle ilişki gerçekleştirebildiğini vurgulamıştır (Şawes, 2023).[193]

Gizli bir şekilde örgütlenme faaliyeti gerçekleştiren *Azadî,* KTC'den daha tutarlı bir siyasi programa sahip olmuştur. Somut amaçları arasında yer alan, *"Türkiye Kürdistan'ı boyunca Türklere karşı bir dizi acil ve kendiliğinden ayaklanmalar düzenlemek. Hareket sonucunda nefes alacak bir yeri güvenceye alarak -liderliği için Bedirhan ailesinin belirtildiği- bir ulusal hükümet kurmak. Eğitim, tarım, doğal kaynakları vb. bağımsız bir devlet olarak geliştirmek"* gibi hedefler, *Azadî*'nin bağımsız bir Kürdistan kurmak amacıyla hareket ettiğini göstermektedir (Yeğen, 2011: s. 163). Ancak, *Azadî*'nin tüm Kürtleri tek bir siyasi varlık içinde birleştirecek bir Kürdistan kurulması yönünde açık bir talebi ve eylemi olmadığı gibi, bağımsızlığını hedeflediği Kürdistan'ın sınırları konusunda da net bir görüş ortaya koyamamıştır.

3.3.2. Azadî'de Kitleselleşme ve Ayaklanma Hazırlığı

Azadî'yi kuran Kürt subay ve entelijansiyasının da aralarında bulunduğu modern elitlerin toplumsal sermayesi bir ulusal hareket başlatmaya yetmediği için geleneksel elitlere yönelmiştir (Kutlay, 2019: s. 233). Zira, ikinci döneminde diğer Kürt örgütleriyle bir araya gelmiş olan *Azadî*, birçok Kürt aşiret liderlerini de örgüte katmıştır. KTC ve KTİC gibi örgütlerle birleşme çabasına giren ve çabaları önemli sonuçlar veren *Azadî*, aralarında Seyyid Abdülkadir, Ekrem Cemilpaşa ve Kadri Cemilpaşa, Yusuf Ziya, Kemal Fevzi, Doktor Fuat, Hesenanlı Halit, Kör Hüseyin Paşa ve Hacı Musa gibi birçok önemli Kürt milliyetçisini örgütün çatısında bir araya

[193] Binbaşı Kasım, *Azadî*'nin beşerli hücreler halinde örgütlendiğini ve hücre üyelerinin birbirini tanımadığını belirtmiş, örgüte mensup olmak için yemin edenlerin "kafasını kesseler" dahi örgütün ismini ve sırlarını söylemeyeceklerini vurgulamıştır (Akyürekli, 2020, s. 98). Kutlay, hücre biçiminde örgütlenmesine karşın, bölgedeki birçok kimsenin örgütün varlığından haberdar olduğunu söylemiştir (2019: s. 216).

getirmiştir.[194] Üçüncü döneminde kitleselleşmeye başlayan ve isyana hazırlık faaliyetlerine ivme kazandıran *Azadî*, Kürt toplumunda önemli bir sosyal ve sembolik sermayeye sahip olan din adamlarıyla ilişkiye geçmeye karar vermiştir. Bu karar doğrultusunda aralarında Şeyh Said, Said-i Kurdî, Melekanlı Şeyh Abdullah ve Norşin şeyhlerinin de yer aldığı önemli şahsiyetlerle ilişkiye geçilmiştir. Ayrıca, Alevi Kürt aşiretleriyle de temasa geçen *Azadî*, bütüncül bir Kürt ulus söylemini engelleyen Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki (inançsal farklılıklardan kaynaklanan) bölünmüşlüğü gidermeye çalışmıştır (Sever, 2021: s. 99-100).[195]

Azadî, farklı sermaye hacimlerine sahip Kürt milliyetçi elitlerini bir araya getirmeyi başarmış, Kürtlerin ulusal haklarını temin etmek için Erzurum'daki merkezin denetiminde İstanbul, Kars, Beyazid (Bazîd), Eleşkirt, Malazgirt, Varto, Hınıs, Muş, Bitlis, Van, Siirt, Şırnak, Cizre, Diyarbakır, Mardin, Erzincan, Harput ve Dersim gibi yerlerde şubeler kurmuştur (Cemal, 2023, s. 80-83). Şubeleri aracılığıyla faaliyetlerine ivme kazandırmış olan *Azadî*, Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerdeki etkili aşiretlerin desteğini kazanmak için çalışmalar yürütmüş, bu amaçla, 1923 yılında yapılacak meclis seçimlerini bahane eden Yusuf Ziya Bey, şüphe çekmeden birçok Kürt aşiret reisiyle görüşmüşeler gerçekleştirmiştir (Bruinessen, 2013: s. 412). Doğu'da İsmail Simko Ağa,[196] Güney'de ise Şeyh Mahmut liderliğinde gerçekleşen Kürt Ulusal Hareketleri ile ilişki içinde olan *Azadî*, planladığı isyan için İngiliz[197] ve Fransızlardan destek almaya çalışmış, ancak beklediği desteği alamamıştır (Sever, 2021: s. 95).[198]

---

[194] *Azadî*'nin İstanbul'daki şubesinin başkanlığını Seyyid Abdülkadir, Diyarbakır'daki şubesinin başkanlığını Ekrem Cemilpaşa, Bitlis'teki şubesinin başkanlığını ise Yusuf Ziya Bey yürütmüştür. *Azadî*'nin şubeleri ve önde gelen üyeleri için bkz. (Yeğen, 2011: s. 163-168).

[195] İsmail Hakkı Şaweys (2023), *Azadî*'nin aralarında KTC ve KTİC gibi örgütlerin de yer aldığı bütün Kürt örgütlerini bir araya getirdiğinden söz etmiştir. Ayrıca, Yusuf Ziya Bey tarafından 1922 yılında Ankara'da kurulmuş olan "*İstîklala Kurdistanê*" (Bağımsız Kürdistan) adlı bir örgüt bahseden Şaweys, bu örgütün Ankara, İstanbul, Van ve Bitlis'te şube açmış olduğunu ve *Azadî* ile ilişkiye geçmiş olduğunu belirtmiştir.

[196] Tahsin Sever, *Azadî* örgütünün, Doğu Kürdistan'da İsmail Simko liderliğinde ortaya çıkan Kürt Ulusal Hareketi'yle ilişki kurma ve ortak hareket etme koşullarının sağlanması için merkez komite üyesi Kemal Fevzi'yi Doğu Kürdistan'a göndermiş olduğunu belirtir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sever, 2021: s. 131).

[198] 1 Kasım 1924 tarihli İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na ait bir raporda, "Kürtler de İngilizlerin yardım etmediklerini bilmelerine rağmen Türkler, Kürt hareketinin her zaman İngilizler tarafından desteklenmiş olduğuna inanmaktadırlar" denilmiştir. Raporun devamında, "şu ana kadar hemen hemen hiçbir pratik yardım olmamasına karşın, Kürtler sonunda sırası geldiğinde İngilizlerin kendi durumlarını

Lozan Konferansı arifesinde İngiliz ve Fransızlardan beklediği desteği alamayan *Azadî*, bu devletlerin yetkilileriyle yürütmüş olduğu temaslardan olumlu sonuç alamyınca SSCB'ye yönelmiştir. Erzurum Komitesi'nin (*Azadî*'nin) almış olduğu on maddelik karar ve şartları da içeren bir mektupla SSCB'nin desteğini talep eden Cibranlı Halit Bey, Kürtlerin, İngiltere yanlısı bir eğilime sahip olmalarının önlenmesi gerektiğini ve Rusların yardımıyla özgürleşebileceğine inandığını vurgulamıştır. Mektubun devamında, bir Kürt devletinin kurulması için SSCB'nin desteğinin önemine dikkat çekmiştir. Cibranlı Halit Bey'in mektubuyla birlikte SSCB'li yetkililere bildirilen Erzurum Komitesi'nin almış olduğu karar ve koşullar arasında; "Kürdistan; Erzurum, Wan, Bedlis, Diyarbekir, Xarpet vilayetleri, batıda Suriye vilayetleri, İran'da Kermanşah, Sine, Seqız, Mahabat, Urmiye ve Salmast vilayetlerinden" oluştuğu; ve bu vilayetlerde bağımsız bir Kürdistan kurulacağı; Kürdistan'ın siyasi, idari, ekonomik ve askeri ilişkilerinde bağımsız olacağı; petrol, maden, demiryolların yapımı, askeri ve teknik elemanların yetiştirilmesi noktasında Rusya'nın (SSCB'nin) himayesini kabul edileceği; Kürt Hükümeti ve liderlerinin, "SSCB hükümetinin prensiplerine ve komünizmin yayılmasına" karşı olmayacağı gibi maddeler yer almıştır (Sever, 2023: s. 111-113). *Azadî* örgütünün lideri Cibranlı Halit Bey, Lozan Konferansı esnasında ve sonrasında da SSCB'den yardım taleplerinde bulunmaya devam etmiş; ancak SSCB, Ankara Hükümeti ile 1921 yılında yapmış olduğu Moskova Antlaşması'ndan dolayı *Azadî*'ye destek vermekten kaçınmıştır (Perinçek, 2014: s. 120).

Azadî, isyan hareketi için çalışmalarını sürdürdüğü ve Sevr Antlaşması'nı uygulatma çabasında olduğu sırada, İsmet Paşa (İnönü) başkanlığındaki Türk Delegasyonu "Türkler ve Kürtleri" temsilen Lozan'daki görüşmelere katıldığını söylemiştir. Lozan Konferansı'nda, "Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası"nı reddeden İsmet Paşa'ya göre, "yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar; Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine

---

ele alacaklarını ve selamete kavuşturacaklarına inanmaya devam etmekte" olduklarını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yeğen, 2011: s. 161).

bağladıklarını" gösterdiğini ileri sürmüştür.[199] Lozan'daki görüşmeler başladıktan sonra İngiliz Delegasyonu Başkanı Lord Curzon Aralık 1922'de Paris'teki Pippes'a ve Roma'daki Grehem'e göndermiş olduğu telgraflarda, "artık Sevr Antlaşması'nda ileri sürüldüğü gibi Türkiye'de bir Kürt devleti veya özerk bir Kürdistan planıyla ilgili bir sorun kalmadığı"nı belirtmiştir. Böylece, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük güçler tarafından Kürtlere tanınan kendi kaderlerini belirleme hakkı yine aynı güçler tarafından ortadan kaldırılmış ve Kürt/Kürdistan meselesi uluslararası bir "sorun" olmaktan çıkartılarak, sınırları içinde kaldığı ilgili devletlerin bir "iç sorunu" haline getirilmiştir (Kurubaş, 2004: s. 133). 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda Kürtler yok sayılmış, azınlıklara tanınan haklar ise sadece dini azınlıklar için uygulanmaya koyulmuştur. Lozan'dan sonra kendilerinin de kullandıkları "Kürt" ve "Kürdistan" sözcüklerini yasaklayan Ankara Hükümeti, Kürtlere yönelik yeni bir politikayı devreye koyarken, yeni Türk ulus devletinin dayanacağı temelleri de tanımlamıştır (Sever, 2021: s. 134).

Lozan Antlaşması aracılığıyla Ankara Hükümeti'nin uluslararası alanda tanınması ve bunun sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, Kürtler açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Lozan Antlaşması'nda diplomatik başarı elde etmiş olan Türk milliyetçi elitleri, böyle bir siyasi atmosferde yeni bir ulus-devletin temellerini atarken, Osmanlı'nın çok dilli, çok etnikli ve çok dinli heterojen yapısını ulus-devlete geçişle birlikte homojenleştirmeye çalışarak, Türk ulusal kimliğine dayanan monist bir yapı inşa etmeye koyulmuştur (Göktürk, 2008, s. 103-104). Dönemin bilimsel ve siyasal alanında ağırlığı olan pozitivist ve jakoben düşüncelerden çeşitli düzeylerde etkilenmiş olan Türk milliyetçi elitleri, bu düşüncelerin etkisiyle, eskiye ait olduğu düşünülen farklı dilsel, etnik, dinsel cemaat ve toplulukların kültürü yerine, akıl, bilim ve teknikle düzenlenecek yapay bir kültürün yapay bir şekilde inşasına yönelmişlerdir (Şen, 2019: s. 59). Türk devletinin inşa süreci aynı zamanda bütün kendiliğindenliğiyle Türk bireyinin, dolayısıyla ulusunun ve yapay bir şekilde inşa edilen kültürünün yaratılması için yoğun ve bilinçli bir çaba sarf edildiği bir dönem olmuştur (Ünlü, 2022: s. 189).

[199] İsmet İnönü (1998: s. 72), Lozan görüşmeleri yapılırken, Kürtlerin "vatansever olarak Türklerle beraber bulunmuş" olduğunu, Lozan'daki konuşmalarında "milli davamızı "biz Türkler ve Kürtler" diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik" demiştir.

Aslında "Müslümanlık Sözleşmesi" sayesinde doğan yeni devlet, sözleşmenin temel ilkelerini sürdürmüş, üzerinde kurulduğu ortak çıkar ile duyguları gözetmeye devam etmiş, ancak sözleşmeyi bir ölçüde daraltıp Türkleştirmiş ve "Türklük Sözleşmesi"ni dayatmıştır.[200] Ünlü'ye göre, yeni devletin Türklük Sözleşmesi'nin yasalarını ve kurallarını koyma gücü farklı sermaye türlerinin tekelleştirmesi ve iktidarı merkezileştirilmesi sürecine girmesiyle mümkün olmuştur. Türk devleti, sürecinin tamamlanması için ilk olarak, fiziksel güç sermayesini (ordu, polis), sonrasında ekonomik sermayeyi (vergilendirme, yeniden dağıtım, teşvik, finansal araçlar, para ve ölçüm birimlerinin standartlaştırılması), kültürel sermayeyi (eğitim kurumları, nüfusu ölçmek ve sınıflandırmak için istatistik araçları) ve simgesel sermayeyi tekelleştirmeye/merkezileştirmeye çalışmıştır. Millî Mücadele Dönemi'nde bölgede şiddet kullanma potansiyeline sahip Kürt güçlerinin varlığını yok say(a)mayan Ankara Hükümeti, onlarla müzakere etmek ve onlara çeşitli sözler vermek zorunda kalmış, büyük ölçüde Kürt güçleri sayesinde "dış şiddet" odaklarını tasfiye edip "Kurtuluş Savaşı"nı kazanmıştı. Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da şiddet kullanma kapasitesine sahip "dış güçleri" tasfiye eden Kemalist elitler, savaşın kazanılması ve yeni Türk devletinin kurulmasından sonra (Türklük Sözleşmesi'ni dayatabilme gücüne sahip olmanın ilk şartı olan şiddet araçlarının merkezileştirilmesi için) merkezi sarsabilecek denetim dışı kalmış "iç güçleri" tasfiye etmeye koyulmuştur (Ünlü, 2022: s. 184-185).

Kemalist elitler, etnodilsel bir homojenleştirme üzerinden yeni bir ülke inşa etmeye koyulmuşsa da farklı etnik yapıları içinde barındıran yeni ulus-devlet, türlü dinamiklerin de etkisiyle milliyetçi mücadelelere sahne olmuştur. Zira, Türk milliyetçi elitlerinin, sermaye türlerini ve iktidarı Türklük ilkesi etrafında merkezileştirmeye, geleneksel ve eskiye ait yapıları ve pratikleri jakoben tarzda dönüştürmeye çalıştıkları; Türk ulusal kimliğine dayanan bir toplum tasarımına yöneldikleri ve kendi bölgelerinde bir silahlı isyan çıkarabilecek "iç güçleri" tasfiye etmeye yöneldiği bu

[200] Barış Ünlü, Türklük Sözleşmesi kavramına, "modern Türkiye'nin yazılı olmayan fakat yazılı olanlardan çok daha etkili olan esas anayasası olarak bakılabileceğini" söylemiş, bu kavramın, "devlet ve toplum arasındaki ve toplumun kendi içindeki, yazılı belgeleri de içeren ama çoğunlukla örtük olan, bazı temel anlaşma ve kurallara işaret" ettiğini belirtmiştir. 20. yüzyıl Türkiye'sini analiz edebilmek için Müslümanlık Sözleşmesi kavramını kullanan Ünlü, bu sözleşmenin "Müslümanlar arasındaki ortak çıkar, duygu ve iradeyle" oluştuğunu öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2022: s. 14-16, 79).

yeni dönem, Kürt milliyetçi elitlerini hareketlendirmiş ve *Azadî*'nin milliyetçi propaganda yapmasına elverişli bir alan oluşturmuştur. Devletin, sınırları dahilinde var olan farklı etnik gruplar arasında yapmış olduğu ayrımcılık, iktidarı merkezileştirme ve sermayeleri tekelleştirme isteğinden dolayı milliyetçi Kürt elitleri açısından bir tehdit olarak görülmüştür.

Başlangıçta hem İstanbul Hükümeti hem de Mustafa Kemal (daha sonra Ankara Hükümeti) tarafından, inşa edilmekte olan yeni siyasi oluşumun meşru unsuru olarak görülen Kürtler, ayrı bir varlık olarak kabul edilmiş ve müstakbel devlette bir özerkliğe sahip olacakları birçok kez belirtilmiştir (Bozarslan, 2017: s. 96-97). Ancak, 1921'de Kürt eşrafı ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan protokolün,[201] 10 Şubat 1922'de TBMM'de müzakere edilen "Kürt Özerklik Yasası"nın ve 1 Ağustos 1924'te Kürt-Türk Kongresi'nde varılan anlaşmanın uygulanmaması (Döger, 2021: s. 47-54), 1921 Anayasası'nda Kürtlerin otonomi benzeri taleplerini kısmi olarak tanıyan hükümlerin 1924 Anayasası ile ortadan kaldırılmış olması, Mustafa Kemal'in 1919 Amasya Kongresi ve 1923 İzmit konuşmasında Kürtlere idari ve siyasi haklar tanınacağına ilişkin vaatlerinin yerine getirilmemesi Kürtleri gelecekle ilgili kaygılandırırken (Fırat, 2015: s. 234), 1921 Anayasası'ndan farklı olarak 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde yer alan "Devlet dili Türkçedir", 12. maddesinde yer alan "Türkçe okuyup yazamayanlar milletvekili olamaz" gibi resmî dil oluşturmak suretiyle dil sermayesini tek bir odakta toplamaya dönük adımlar, 88. maddesinde yer alan "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir" gibi vatandaşlık tanımını etnik bir temele indirgeyen ve belli bir etnik kimliği merkeze alarak oluşturulan monist anlayış, Kürtler tarafından tepkiyle karşılanmıştır (Yalçın, 2021: s. 147). Tüm bu gelişmeler, *Azadî*'nin milliyetçi ajitasyon yoluyla propaganda yapmasına imkân verirken; milliyetçiliğin, Kürtler arasında kitlesel bir boyut kazanmasında ve mücadelelerinde bir meşruiyet aracı haline gelmesinde etkili olmuştur. Öte yandan, Kürt-Türk birlikteliğinin önemli sembollerinden biri olan

[201] Yunan arşiv belgeleri, Kürtlerin 1921 yılında özerklik taleplerini içeren bir telgrafı Ankara Hükümeti'ne sunduklarını, Ankara Hükümeti ve Millet Meclisi temsilcilerinden oluşan bir heyetin ise, idari bir Kürt özerkliğini görüşmek için Ankara'dan Bitlis ve Van'a doğru yola çıktığını bildirmiştir. Kürtlerin talepleri ve Ankara Hükümeti'nin Kürtlere sundukları özerklik için bkz. (Issı, 2013: s. 31-32).

halifeliğin kaldırılması, Kürt milliyetçi elitlerinin, yeni ulus-devleti dinsizlikle suçlamalarını da mümkün kılmıştır (Bruinessen, 2013: s. 413).[202]

Söz konusu dönemde, Kürt bölgelerinin asimilasyon ve kolonizasyonla merkezi idarenin denetimi altına alınmaya çalışılması, bağımsız bir Kürdistan hedefi doğrultusunda örgütlenen Kürt milliyetçileri için isyana gerekçe olarak gösterilmiştir. İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanlığı raporunda isyana giden süreç kapsamlı bir biçimde değerlendirilmiş, milliyetçi Kürt subayların isyana gerekçe olarak gösterdikleri nedenler belirtilmiştir. Azınlıklara ilişkin kanuni düzenlemelerin hali hazırda sadece Hıristiyanlar için uygulanması, Ankara Hükümeti'nin Kürt nüfusunu Batı Anadolu'ya sürgün etmesi ve yerine Türkleri yerleştirmesi, Türk ve Kürtler arasındaki çok az bağdan biri olan halifeliğin kaldırılması, mahkemelerde ve okullarda dilin Türkçeyle sınırlandırılması, okullarda Kürtçenin öğretilmesinin yasaklanması, Kürt toplumunun tek eğitim kaynağı olan ve Kürt kültürel kimliğinin taşıyıcısı olan medreselerin kapatılması, "Kürdistan" kelimesinin bütün eğitim kitaplarından çıkartılması, Kürtçe coğrafi isimlerin kademeli olarak Türkçe isimlerle değiştirilmesi, "Türkiye Kürdistanı'ndaki" bütün üst düzey yönetici kademesinin Türklerden oluşması, hükümetin mebus seçimlerine müdahale etmesi, Kürtlerin siyasi birliğini engellemek amacıyla Kürt aşiretlerini sürekli birbirleriyle karşı karşıya getirme politikaları, Kürt köylülerinin askerler tarafından yağmalanması ve baskına uğratılması, ordudaki Kürt askerlerinin ve zabitlerinin rütbelerinin düşük tutulması ve Ankara Hükümeti'nin Alman sermayesi yardımıyla Kürtlerin maden zenginliklerini sömürme girişimleri bu nedenler arasında yer almıştır. İngiliz belgeleri, Ankara Hükümeti'nin Kürtlere yönelik "kötü" uygulamalarının, Kürtlerin, kendi ulusal birliklerini korumak ve Türklerden ayrılmak yolundaki azimlerini önemli ölçüde kuvvetlendirmiş olduğunu vurgulamıştır (Yeğen, 2011: s. 159-160).[203]

---

[202] M. Şerif Fırat, *Azadî*'nin isyan hazırlıklarını ivme kazandıran olayın Cumhuriyet'in ilanı olduğunu söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (1983: s. 165).

[203] Binbaşı Kasım, Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki ifadelerinde, Kürt halkı arasında ayrılık fikrinin yüzde seksen oranında olduğunu belirtirken, hatıratında ise Kürt kamuoyunda yüzde seksen beş oranında bağımsızlık yanlısı olduğunu ifade etmiştir (Akyürekli, 2020: s. 119, 170). Bu ifadeler, Kürtler arasında bağımsızlık fikrinin oldukça güçlü bir eğilim olmasını göstermesi bakımından önemli bir gözlemi yansıtmaktadır.

Lozan Antlaşması'nın kabulü ve Cumhuriyet'in ilanıyla ayakları yere basan devlet, Türklüğü egemenlik biçimine dönüştüren anlayışın bir göstergesi olarak 1924 Anayasası'nı devreye sokmuştur. Cumhuriyeti kuran elitlerin, kolonyalist söylem ve pratiklerle hareket etmesi, Türk ulusal kimliğine dayanan monist bir yapı inşa etmesi, Cibranlı Halit Bey ve Yusuf Ziya Bey gibi *Azadî* liderlerinin ayaklanma hazırlıklarına ivme kazandırmış, alınacak önlemlerin ve ihtiyaçların belirlenmesi için 1924 yılında bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıda, yeni kurulan devletin Kürtlere uygun olmadığı görüşü öne çıkmıştır (Döger, 2021: s. 55). Cibranlı Halit Bey'in akrabası olan ve Kürt toplumunda önemli bir simgesel iktidara sahip olduğu için Şeyh Said'in de toplantıya davet edilmiş olduğunu aktaran Bruinessen, toplantıda bulunan askeri elitlerin daha çekingen davrandığını; ancak Şeyh Said'in, Ankara Hükümeti'nin Kürtlere yönelik politikalarının giderek daha tehditkâr bir hale geldiğini vurgulayarak, onları Kürdistan'ın bağımsızlığı için savaşmaya ikna ettiğini belirtmiştir. Toplantıda, Kürdistan'da genel bir ayaklanmanın olacağı ve daha sonra bağımsızlığın ilan edileceği kararlaştırılmış, bu doğrultuda, ayaklanmanın detaylı bir biçimde planlanacağı ve katılan herkesten kendisinden beklenen eylem hakkında tam bilgi sahibi olması beklenmiş ve ayaklanma tarihi Mayıs 1925 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, ayaklanma için gerekli dış desteğin İngiliz, Fransız ve Ruslardan sağlanmaya çalışılacağı toplantıda alınan kararlar arasında yer almıştır (Bruinessen, 2013: s. 412-413).

Kürtlerin meskûn olduğu bölgelerde Türkiye Cumhuriyeti aleyhine propaganda yapmaya başlayan ve planlandıkları isyan için destek toplamaya çalışan *Azadî*, "beklenmedik" bir gelişmeyle karşılaşmıştır. *Azadî*'nin önemli üyelerinden Yusuf Ziya Bey'in 1924'te Hakkâri ve civarında ortaya çıkan Nesturi Ayaklanması'nı bastırmakla görevli bulunan bazı Kürt subaylarına göndermiş olduğu şifreli telgrafın "yanlış" anlaşılması sonucunda, bu kişilerin isyana kalkışması,[204] uzun yıllardan beri

[204] Tarihe "1924 Beytüşşebab Ayaklanması" olarak geçen isyan girişimi, 3-4 Eylül gecesi Beytüşşebap'ta 18. Piyade Alayı'ndaki *Azadî*'ye mensup bir grup subay ve askerin birçok tüfek, erzak ve mühimmatı yanına alarak alaydan ayrılması ve Kürt aşiretlerinin desteğiyle bir isyan başlatmayı düşünmeleriyle patlak vermiştir. Ancak, isyan girişimine bölgedeki aşiretlerin katılımı sağlanamamıştır. İsyan girişiminin önde gelen liderleri Binbaşı İhsan Nuri, Yüzbaşı İsmail Hakkı gibi isimler isyanın başarısız olmasından sonra İngilizlerin kontrolünde olan Irak'a kaçmak zorunda kalmış, Teğmen Ali Rıza ve *Azadî*'nin Şırnak bölgesindeki örgütlenme faaliyetlerini yürüten Mele Abdurrahman da yakalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sever, 2021: s. 142-144), (Cemal, 2023: s. 107-110). İngiliz belgelerinde, isyan planının "eşgüdüm sağlanamaması" ve "alay kumandanının isyanı sezerek gerekli

gizli gir şekilde idare edilmeye çalışılan *Azadî*'nin deşifre olmasına neden olmuştur.[205] Bu isyan girişimi örgütün önemli liderlerinden Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey ve birçok üyenin tutuklanmasını beraberinde getirmiştir. *Azadî* kurucu kadrolarının önemli bir kısmını kaybetmesine rağmen yer altı çalışmalarına devam etmiştir. *Azadî*'nin önde gelen liderlerinin tutuklanmasından sonra planlanan ayaklanma hareketinin liderliğine bölgede önemli bir dini otoriteye sahip olan Şeyh Said gelmiştir (Yalçın, 2021: s. 146). Şeyh Said'in hareketin liderliğine gelmesi, *Azadî*'nin siyasi ve askeri kadrolarının önemli bir kısmının devlet tarafından tasfiye edilmesi sonucunda gerçekleşmiştir (Sever, 2021: s. 192).

Halit Bey ve Yusuf Ziya Bey'in tutuklanmasından sonra bazı önderlerle birlikte Şeyh Said de Halit Bey'in davasına şahit olarak Bitlis'e ifadeye çağrılmış, ancak kendisinin de tutuklanacağını düşünen Şeyh Said mahkemeye katılmamıştır. Şeyh Said, tutuklanmayı önlemek ve isyanı önceden planlamış olduğu gibi koordine edebilmek amacıyla ikamet ettiği Hınıs'tan ayrılarak, devlet kontrolünün yoğun olmadığı ve henüz pek ulaşamadığı Çapakçur'a (Bingöl) geçmiştir.[206] *Azadî*, liderlerinin tutuklanmasından sonra plan değişikliğine gitmek zorunda kalmış, birçok birbiriyle çelişen plan önerisi ortaya konulmuştur. Ancak, ortaya konulan plan önerilerinin hiçbiri uygulamaya konulacak kadar kabul görmemiştir. Planlanan isyan hareketine katılacaklarına dair söz veren birçok aşiret lideri korktuğu için *Azadî* ile ilişkiye girmemeye çalışmıştır. Bruinessen, bu yolda devam etmek isteyenlerin bile

---

önlemleri alması" sebebiyle gerçekleştirilemediği belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yeğen, 2011, s. 169). İhsan Nuri Paşa, Kürt subayların "Kürdistan'ın bağımsızlığı" için ayaklandığını söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (1992: s. 15).

[205] Sever, Beytüşşebap'taki bu isyan girişimi kararını *Azadî* vermiş olabileceğini, zira, şifre sistemini iyi kullanan *Azadî*'nin böyle bir yanlışa düşme ihtimalinin düşük olduğunu belirtmiş, *Azadî*'nin Türk kuvvetlerinin önemli bir bölümünü sınır bölgesine çekip, asıl büyük ayaklanmayı kuzeyden başlatma hesabı da yapmış olduğuna dikkat çekmiştir (2021, s. 142). Benzer bir şekilde, 1924'teki isyan girişimini, "Türkiye Kürdistan'ının" diğer bölgelerini de içine alması beklenen daha geniş bir anti-Kemalist ayaklanmanın ilk adımı olarak gören Cemil Gündoğan, Kürt subayların, Kuzey'deki (Türkiye) Kürt ayaklanması ile Güney (Irak) ve Doğu'daki (İran) Kürt ayaklanmalarının birleşerek ortak bir harekete dönüştürmeyi istediklerini belirtmiştir. Bruinessen ise, İhsan Nuri ve arkadaşlarının başarısız isyan girişimlerinin Kürt ulusal hareketinin başarısızlığa uğramasına neden olan olayların başlangıcı olarak nitelendirildiğini söylemiştir (2013: s. 417).

[206] Cibranlı Halit Bey'in Bitlis'te cezaevindeyken Şeyh Said'e gönderdiği bir mesajda, kendisiyle aynı akıbeti yaşaması için Şeyh Said'i uyardığı ve harekete geçmek için baharı beklemeleri gerektiğini söylediği rivayet edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cemal, 2023, s. 126-127). İsmet İnönü (1998: s. 71), *"Şeyh Sait'in uzun zamandan beri kuşku ve hazırlıkta bulunduğu anlaşılmıştır. Daha Nasturi hareketleri olurken, bir suretle bu hareketlerle ilişiğinden şüphe edilmiş, şahitlik vazifesi ile mahkemeye çağrıldığı halde, o, daha büyük ihtimallerden sakınarak kuşku içinde hazırlığa başlamıştır. Anlaşılıyor ki, evvelki hareketler sırasında geniş hazırlıkları varmış"* demiştir.

ikircikli davrandığını ve yapılacaklar konusunda anlaşamadığını vurgulamıştır. Planlanan isyan hareketinin başarıya ulaşması için ilk olarak Kürt aşiretleri arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesi gerektiğini düşünmüş olan Şeyh Said, Kürt toplumundaki sembolik sermeyesini Kürt aşiretlerin arasındaki ihtilafları ve çatışmaları çözmek için kullanmıştır (2013: s. 419-420).

Azadî'nin Çan Dağı'nda düzenlediği ve yaklaşık üç yüz kişinin katıldığı 1 Şubat 1925 tarihli kongrede, çoğunluğun onayıyla mayıs ayında başlatılması planlanan Kürt Ulusal Hareket'i için hazırlık yapılmasına karar verilmiştir. Kongrede gözlemci delege olarak yer alan Şeyh Said, yapmış olduğu etkileyici konuşmayla kongreye damgasını vurmuştur. Kongrede yoğun tartışmalardan sonra, merkez komitesine bağlı bir askeri bir komitenin oluşmasına, aşiretler arası barışın hâkim kılınarak, birliğin ve mücadele azminin geliştirilmesine, Şeyh Said'in "halkı uyarması ve ülkede dolaşabilmesi" için hazırlıkların tamamlanmasına karar verilmiştir (Serdî, 1994: s. 188-190).

Şeyh Said Hınıs'tan ayrıldıktan sonra bölgedeki gezilerinde isyan hareketine katılımı arttırmak için nüfuz sahibi birçok kişiyle özel görüşme yapmıştır.[207] Çan Dağı'ndaki kongreyi müteakip yapılan toplantıda; aşiretlerin isyana, kendi liderlerinin komutasında katılmaları, meskun bulunduğu bölgeyi denetim altına almaları, burada bulunan devlet görevlilerini ve askerlerini bölgeden çıkarmaları ya da esir almaları, daha sonra kurulması öngörülen cephelerden birisine katılmaları kararlaştırılmıştır. Cephelere katılan Kürt kuvvetlerinin şehirleri ele geçirmeleri ve yerel aşiretleri kendilerine katılması için ikna etmeye çalışmaları, devletin karşı saldırısının bu cepheler tarafından geri püskürtülmesi ve gerçek askeri oprasyonların yürütüleceği bu cephelerin yerel otoritesi olan ve bölgesel koşulları iyi bilen şeyhlerin komutası altında olması alınan bir diğer karar olmuştur. Küçük bir askeri konseyin yardım ettiği Şeyh Said ise tüm hareketin üst denetimini elinde tutmuştur (Bruinessen, 2013: s. 421-422).[208]

---

[207] İsyan hareketi için İstanbul'da bulunan Seyyid Abdülkadir ile bir görüşme kararı alınmış, bu görüşme için Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza görevlendirilmiştir. Şeyh Ali Rıza 15 Kasım 1924'te Seyyid Abdülkadir ile İstanbul'da görüşme gerçekleştirmiştir. Şeyh Ali Rıza'dan "isyana" dinsel bir görünüm verilmesini ve Mustafa Kemal Paşa aleyhinde propaganda yapılmasını isteyen Seyyid Abdülkadir, görüşme sonunda çıkarılması planlanan isyanı destekleyeceğini belirtmiştir (Mumcu, 1993: s. 59).

[208] Toplantıda; *Kuzey/Kuzeydoğu* cephesine Melekanlı Şeyh Abdullah'ın, *Harput-Elâzığ* cephesine Gökdereli Şeyh Şerif'in, *Ergani* cephesine Şeyh Said'in kardeşi Abdurrahim'in, *Diyarbakır* cephesinin doğu kanadına Hakkı Bey'in, batı kanadına ise Emeri Faruk'un, *Silvan* (Farqîn) cephesine Şeyh

3.3.3. 1925 Kürt Ulusal Hareketi

Kürt ve Türk tarih yazımında "Şeyh Said İsyanı", "Şeyh Said Ayaklanması", "Şeyh Said Direnişi", "Şeyh Said Hareketi", "1925 Hareketi", "1925 Kürt Hareketi", "1925 Kürt Ulusal Ayaklanması", "1925 Kürt Ayaklanması", "Genç Hadisesi", "Piran Hadisesi", "İrtica Hareketi" ve "Kürt-İslam Ayaklanması" gibi isimlerle literatüre geçen 1925 Kürt Ulusal Hareketi, planlı hazırlanıp, plansız devreye sokulmak zorunda kalınmış bir ulusal hareket olarak tarihe geçmiştir. *Azadî*'nin kuruluşundan itibaren planlamış olduğu ulusal hareket, Şeyh Said'in liderliğinde "zamansız" bir şekilde başlamak zorunda kalmıştır (Cemal, 2023: s. 130).

Piran, Genç (Darahêni), Harput, Palu, Lice, Hani, Bingöl (Çewlîg), Eğil, Silvan, Varto ve Karlıova gibi pek çok bölgede etkili olan 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin sebepleri ve niteliği hakkında yapılan araştırmalar, hareketin öncelikle milliyetçi ve dini gerekçelerle ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Scalbert-Yücel, 2018: s. 160-161). 13 Şubat-15 Nisan 1925 tarihleri arasında gerçekleşen ulusal hareketin temel sebepleri arasında, Cumhuriyet'in yeni kimlik inşasının temel saikleri olan "Kemalist laikleştirici reformlar" ile Türkleştirme ve merkezîleşme politikaları etkili olurken (Çağlayan, 2014: s. 71),[209] *Azadî*'nin kurucularından İhsan Nuri (2022: s. 46-57), Kürtlerin "yurtseverlik" ve "özgürlük" ideallerini gerçekleştirmek, "kendi ülkelerinde bağımsız, özgürce yaşamak" amacıyla hareket ettiğini ve "kendi halkının kaderini belirleme ve haklarını elde etme sorumluluğunu" üstlenen *Azadî*'nin ise Şeyh Said liderliğinde bir "başkaldırı" gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.

Şemsettin'in komuta etmesi kararlaştırılmıştır. Beytüşşebap'taki isyan girişiminden sonra askeri ve siyasi kadrolarının önemli bir kısmını kaybetmesi, *Azadî*'nin isyan hareketine şeyhlerin liderlik etmesini istemesinde etkili olmuştur. Öte yandan, şeyhlerin eleştiri yapmaya istekli olmayan birçok sıkı takipçisinin olması, birçoğunun kayda değer bir ekonomik sermayeye sahip olması, isyana dini bir motivasyon da kazandırarak katılımı arttırmaları, sembolik sermayeleri sayesinde Kürt aşiretleri arasındaki iş birliğini geliştirmeleri de önemli rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bruinessen, 2013: s. 415-422).

[209] Resmi tarih yazımında, 1925 Kürt Ulusal Hareketi, "İngiliz destekli" bir "isyan" olarak nitelendirmiş olsa da İsmet İnönü anılarında, "Şeyh Sait İsyanı'nı doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliler bulunamamıştır" demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İnönü, 1998: s. 71).

Azadî'nin çekirdek kadrosunu oluşturan askeri elitlerin amacı en başından itibaren bağımsız bir Kürt devleti kurmak olmuş, halifeliğin kaldırılmasından sonra, Şeyh Said de bir Müslüman-Kürt devleti kurmak istemiştir. Ancak, isyana katılan çoğu kişi için 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin geleneksel bir Kürt ayaklanması olduğunu söyleyen Bozarslan, isyanın Osmanlı döneminde ortaya çıkan pek çok isyandan farklı olmadığını öne sürmüştür (2017: s. 115). Bruinessen de isyanı tasarlayanların milliyetçi motivasyonla hareket ettiğini ancak isyana katılanlar arasında halifeliğin kaldırılması ve devletin dine yönelik politikalarına tepki duyanların da olduğunu vurgulamıştır. Bruinessen, isyana katılımı arttırmak için dini ajitasyonun *Azadî* ve Şeyh Said tarafından bilerek kullanıldığını öne sürmüştür.[210] Mustafa Kemal'e karşı kısmen kaynağı dini olan güçlü bir muhalefetin de varlığı hesaba katıldığında hem Türk tarafının isyan karşısında yekpare bir bütün olmasını önlemek hem de sadece milli bir motivasyonla isyana katılmayacak birçok Kürdün dini nedenlerden dolayı katılımını sağlamak için dini retoriğin kullanılması anlaşılabilir (2013: s. 441-442, 414).

Bölgede bir Kürt Ulusal Hareketi'nin planlandığının farkında olan devlet, planlı bir hareketinin önüne geçmek ve hareketin olgunlaşmadan bertaraf edilmesi için çeşitli tedbirler almıştır (Cemal, 2023: s. 130, 149). Beytüşşebap'taki isyan girişiminden sonra Kürt Ulusal Hareketi'nin siyasi ve askeri kadrolarından önemli bir kısmını tasfiye eden devlet, çıkması olası bir isyanı fırsata çevirmek ve Kürt Ulusal Hareketi'nin geri kalan kadrolarını da bastırmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu amaç doğrultusunda hareket eden devlet güçleri, Ocak 1925'te Hesenan, Zirkan ve Cibran kuvvetlerine karşı saldırıya geçmiş, ancak Kürt kuvvetleri çatışmaya mahal vermemişlerdir (Sever, 2021: s. 192-193).

Kendisine eşlik eden yaklaşık üç yüz korumayla birlikte bölgede geziye çıkan Şeyh Said, Kürtler arasında birliği sağlamak ve Çan Dağı'ndaki kongrede alınan kararları hayata geçirmek için faaliyetlerine hız kazandırmıştır (Serdî, 1994, s. 190). 1925 Hareketi'ne liderlik yapabilecek kişilerin çalışmalarını takip eden devlet

[210] Sovyet tarihçi Hasretyan, liderliğini genellikle geleneksel elitlerden yürütmüş olduğu 1925 Hareketi'nin dini bir görünüm taşımasına özellikle dikkat edilmesi gerektiğini söyleyen kişinin Seyyid Abdülkadir olduğunu öne sürmüştür (akt. Kutlay, 2019: s. 242).

yetkilileri, Şeyh Said'in bölgedeki gezilerini dikkatle takip etmiştir. Kardeşi Şeyh Abdurrahim'in yaşadığı Piran'a geçtiği duyulun Şeyh Said'i büyük bir kalabalık sevinç gösterileriyle karşılamıştır. Devlet güçleri tarafından takip edilen firari mahkumların şeyhe sığınması ve jandarma birliğinin firari mahkumları kendilerine teslim edilmesini istemesi üzerine çıkan olaylar, yıllardır planlanan isyanın "vakitsizce" patlak vermesine neden olmuştur (Bruinessen, 2013: s. 422).

Mevsim şartlarının ve ortamın henüz bir ayaklanma için uygun olmadığının bilincinde olan Şeyh Said, 13 Şubat'ta Piran'da çıkan çatışmaları yatıştırmaya çalıştıysa da aniden gelişen (ya da aniden gelişmiş gibi görünen) olaylar kontrolden çıkmıştır (Akyürekli, 2013: s. 39). Çıkan olayların duyulması üzerine Şeyh Tahir, Lice yolunda posta arabasını ele geçirerek para ve belgelere el koymuş, plansız ve zamansız bir hareket böylece başlamıştır (Sever, 2021: s. 205). Harekete mesafeli olan ve hatta ona karşı mücadele eden Alevi Kürt aşiretleri (Hormek ve Lolan gibi) dışında neredeyse kuzeydeki tüm Kürt aşiretleri 1925 Hareketi'ne destek vermiştir (Scalbert-Yücel, 2018: s. 162).[211]

Piran'daki çatışmalardan sonra 1925 Hareketi hızlı gelişmiş, birçok il ve ilçe Kürt güçleri tarafından ele geçirilmiştir. Genç vilayetini geçici başkent ilan eden Kürt güçleri, Modanlı Feqi Hasan'ı (Faki Hasan) Genç valiliğine getirmişlerdir (Cemal, 2023, s. 157). Daha sonra Harput, Lice ve Hani'yi ele geçiren Kürt güçleri, Diyarbakır istikametine doğru ilerlemeye başlamışlardır. Diyarbakır'a saldırmak için doğru zamanı bekleyen Şeyh Said, karargahını Diyarbakır'ın kuzeyine kurmuş, takviye birliklerin gelmesini beklemiştir. Bu arada diğer cephelerde ilerleme kaydeden Kürt güçleri, birçok başarı elde etmiştir. Çan şeyhlerinden Şeyh İbrahim, Şeyh Mustafa ve Şeyh Hasan 17 Şubat'ta Çapakçur'u ele geçirmiş, Kiğı'ya da saldırıya geçen Kürt güçleri, Hormek ve Lolan aşiretlerinden yardım alan Türk kuvvetleri tarafından püskürtülmüştür. Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Abdurrahim, 29 Şubat'ta Maden ve

[211] Olson, Diyarbakır çevresinde toprak ağalarının hakimiyeti altında bulunan aşiret dışı Kürt köylülerinin isyana katılmadıklarına dikkat çekmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (1992, s. 150). Bruinessen, milliyetçi elitlerin (özellikle geleneksel) reayayı küçük görmesi ve savaşamaz diye nitelendirmesinden dolayı yoksul Kürt köylülerin isyana katılmaya bile çağrılmadığını öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2013, s. 435). Hasretyan, Türkiye dışında kalmış Kürtlerin (Sımko Ağa, Şeyh Mahmut ve diğerleri) de isyana katılmadıklarını ve yardımda bulunmadıklarını belirtmiştir (akt. Kutlay, 2019: s. 243).

Çermik'i ele geçirmiş, Şeyh Eyüb ise Siverek'i aldıktan sonra Şeyh Abdurrahim'in kuvvetlerine katılmıştır. Şeyh Abdurrahim ve Şeyh Eyüb'ün liderlik ettiği kuvvetler birlikte hareket ederek Ergani'ye doğru ilerlemiş ve Ergani'yi denetimleri altına almış, sonrasında önemli hedefleri olan Diyarbakır'ın kuşatılmasını destek vermek için güneye yönelmişlerdir. Takviye birliklerin gelmesi üzerine 29 Şubat'ta Diyarbakır'a saldırı başlatılmıştır. 2 Mart tarihinde Diyarbakır'ı kuşatan Kürt kuvvetleri, kalın surları ve güçlü garnizonu nedeniyle şehri ele geçirememiştir. Diyarbakır'ı kuşatan bir grup 7-8 Mart gecesi içerden aldıkları yardımla şehre girmeyi başarmış, ancak çıkan çatışmalarda pek çoğu öldürülmüş, geri kalanlar da püskürtülmüştür (Bruinessen, 2013: s. 423-424).

Diyarbakır'ın alınmaması ve Kürt güçlerinin püskürtülmesinde sonra Şeyh Said ve beraberindeki az sayıdaki kişi kuzeye yönelmiştir. Kuzey cephesinde birden çok operasyon girişiminde bulunan Şeyh Ali Rıza'nın koordine ettiği Kürt güçlerinden Hesenanlar Malazgirt'i, Cibranlar ise Bulanık'ı ele geçirmiştir. Lolan ve Hormek aşiretleri Varto'nun milliyetçi Kürt güçleri tarafından ele geçirilmesini engellemeye dönük çabalarına rağmen, 11 Mart'ta Şeyh Abdullah'ın koordine ettiği bir saldırı sonucunda Varto Kürt güçlerinin denetimine geçmiştir. Şeyh Ali Rıza ve kendi aşiret liderlerinin komutasındaki Hesenan ve Cibranlardan oluşan Kürt güçlerin bir kısmı Hınıs'a, diğer kısmı ise Muş Ovası'ndaki isyanı desteklemek için oraya yönlendirilmiştir. Muş ve Bitlis'i ele geçirmek, Bitlis'te tutuklu bulunan *Azadî* liderlerinin serbest bırakılmasını sağlamak üzere yola çıkan Kürt güçleri, yerel aşiretlerin isyana katılmamaları, Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya'nın hücrelerinde idam edildiklerine dair çıkan haberlerden dolayı girişimlerini kuzeydoğuya doğru yoğunlaştırmıştır. Çemişgezek ve Malatya yakınlarındaki Pütürge'ye (Şîro) kadar uzanan geniş bir bölgede isyanı destekleyen bazı başkaldırılar patlak vermiş, isyan bölgesindeki bulunan küçük şehirler ciddi bir direniş olmadan Kürt güçlerinin denetimine geçmiştir (Bruinessen, 2013: s. 424-426).

Devletin Fransızlarla anlaşarak, Suriye sınırı boyunca uzanan demir yolundan çok sayıdaki askeri birliği, isyan bölgesine ulaştırması güç dengelerini Kürt kuvvetleri

aleyhine değiştirmiştir (Sever, 2021: s. 214-215).[212] Bu esnada Türk Hava Kuvvetleri direnişçileri sürekli bir bombardımana tabi tutmuş, Mustafa Kemal ise diğer Kürt aşiret liderlerini Türk kuvvetlerine destek vererek, 1925 Hareketi'ni bastırmaları için baskı yapmıştır. 1925 Hareketi bölgesinde direnişçilerin kaçmasını engellemeye çalışan Türk kuvvetleri, büyük bir çember kurmuştur. Çemberin giderek daralması sonucunda direnişçiler Çapakçur-Genç-Lice bölgesine sıkışmış, 3-8 Nisan'da çıkan şiddetli çatışmalar sonucunda 1925 Hareketi ağır bir darbe almış, birçok kişi ya öldürülmüş ya yaralanmış ya da tutsak edilmiştir. Devletin isyan bölgesini kuşatmasından sonra, Kürt birlikleri ancak küçük gruplar halinde yeniden organize olarak, sınırlı da olsa yıllarca direniş gösterebilmişlerdir (Bruinessen, 2013: s. 429). Şeyh Said ve yakın arkadaşları, devletin etraflarında oluşturulmuş olduğu çemberi yarmalarına rağmen 14 Nisan'ı 15 Nisan'a bağlayan gece, bacanağı Kasım Bey (Binbaşı Kasım)[213] tarafından Abdurrahman Paşa Köprüsü'nde (Çarbuhur) Türk askerlerine teslim edilmiştir. Böylece 13 Şubat'ta Piran'da başlayan 1925 Hareketi, 15 Nisan'da Şeyh Said ve arkadaşlarının teslim edilmesiyle son bulmuştur (Akyürekli, 2013: s. 39, 32).

1925 Hareketi'nin bastırılması, Şeyh Said ve diğer Kürt milliyetçilerinin yakalanmasından sonra, 23 Şubat'ta "doğu vilayetlerinde" ilan edilen sıkıyönetim uzatılmış ve Diyarbakır'da Şark İstiklal Mahkemesi kurulmuştur.[214] Mahkemenin savcısı Ahmet Süreyya Örgeevren'in "Kürdistan'da lider olabilecek tüm zararlı kişilere katiyen af yoktur" sözü, Kürt milliyetçi eliti hakkında verilecek kararların akıbetinin ne olacağını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, "ayaklanmayı kışkırtan ve yaratan tüm etkenlerin" ortadan kaldırtılacağı ve böylece "doğudaki tehlikenin" nihai olarak son bulacağı da belirtilmiştir. 1925 Hareketi'ne katılıp katılmaması fark etmeksizin, bütün Kürt elitlerine uygulanan bastırma politikasının sonucunda, Dr. Fuat Berxo, Bitlisli Kemal Fevzi, Seyyid Abdülkadir gibi milliyetçi Kürt elitler, 27 Mayıs 1925'te infaz edilmiştir. Şark İstiklal Mahkemesi'nde toplam 5010 kişi yargılanmış, bunlardan 2779 kişi suçsuz bulunurken, 420 kişi ölüme

[212] Fransızların Suriye'den geçen Bağdat demiryolunun kullanıma izin vermesiyle gerçekleşen sevkiyatta otuz beş bin asker seferber edilmiştir. Bruinessen, bazı yabancı diplomatların daha fazla sayı verdiğini aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2013: s. 428).
[213] İhsan Nuri Paşa, Şeyh Said ve arkadaşlarının, Cibranlı Kasım Bey'in "hainlik" yapmasından dolayı yakalandığını belirtmiştir (1992: s. 16).
[214] Şark İstiklal Mahkemesi'nin idam kararları uygulanmadan önce, ilk infaz kararı Bitlis Divan-ı Harp'ten gelmiş, *Azadî* örgütünün lideri Cibranlı Halit Bey ve eski Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, örgüt lideri oldukları iddia edilerek kurşuna dizilmiştir (Akyürekli, 2013: s. 39).

mahkûm edilmiştir. 28 Haziran 1925 tarihinde aralarında Şeyh Said'in de yer aldığı pek çok kişi idam cezasına çarptırılmış, ertesi gün Diyarbakır'ın Dağ Kapı Meydanı'nda kurulan darağaçlarında idam edilmişlerdir (Scalbert-Yücel, 2018: s. 163-164).[215]

1925 Hareketi'nden birkaç ay sonra Bağdat'ta yayınlamış olduğu kitabında, "direnişçiler güçlerini ulusların ilahî kaynağından alıyorlardı" diyen İhsan Nuri (2022, s. 52), Ankara Hükümeti'nin 1925 Hareketi'ni "gerici ve (dinci) radikal bir isyan" olarak yabancı kamuoyuna bildirdiğini ve Avrupa'nın bir kısmını kandırdığını öne sürmüştür. Nitekim, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ni, Türklerin devrim, medeniyet, ilerleme ve özgürlük yolunda atmış olduğu ilerlemeci adımlar karşısında, "barbarlık", "gerilik" ve "gericilik" kavramlarıyla açıklamaya çalışmış olan Kemalist elitler, Kürtlerin meskûn olduğu bölgeleri, Asya despotizminin karanlık, durağan dünyasının bir parçası olarak göstermek için oryantalist bir yaklaşım benimsemişlerdir. Ancak, tüm bu açıklamalara rağmen, Kemalist iktidar, 1925 Hareketi'nin milliyetçi yönünün farkında olmuştur (Bozarslan, 2017: s. 113-114).

1925 Kürt Ulusal Hareketi için Şark İstiklal Mahkemesi'nde hazırlanan iddianamede, "güya dini ve şer'i fakat herhalde müstakil bir Kürt hükümeti tesis eylemek emel ve maksadıyla" ayaklanma çıkarıldığı belirtilmiştir (Koçin & Ertüren, 2020, s. 23). Mahkemede görülen ilk iki davada, "memleketi bölmek, müstakil bir Kürdistan kurmak, isyana iştirak etmek" şeklinde özetlenebilecek bir suçla Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat Bey hakkında idam kararı verilmiştir (Akyürekli, 2013: s. 42). Öte yandan, Şeyh Said ve arkadaşlarını ölüme mahkum eden mütalaada, isyanın "peygamberin bayrağını yüceltme bahanesi altında" gerçekleştiği, ancak, asıl amacın, "Türk vatanının bir kısmını ayırmak ve vatanın bütünlüğünü yoketmek" ve "bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması" olduğu vurgulanmıştır (Bayrak, 1993: s. 363).[216]

---

[215] Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılananlar ve verilen karalar hakkında detaylı bilgi için bkz. (Akyürekli, 2013), (Koçin & Ertüren, 2020, s. 23). 1925-1928 yılları arasında Diyarbakır'da çok sayıda kişi Sıkıyönetim ve Ağır Ceza Mahkemeleri'nde yargılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Çağlayan, 2014: s. 72).

[216] Şark İstiklal Mahkemesi'nin savcısı Ahmet Süreyya Örgeevren, isyanı "vatan ve cumhuriyet aleyhine vukua getirilmesi kararlaştırılan Kürt istiklal davası" olarak nitelendirmiş, Cibranlı Halit Bey ve daha birçok kişinin "Kürtlük ve Kürdistan dâvası suçundan" idama mahkûm edildiğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2002: s. 37-38). İsmet İnönü, Şeyh Said İsyanı'nın sebeplerini değerlendirirken

1925 Hareketi'ni bastıran, Şeyh Said ve arkadaşlarını idam eden Kemalist iktidar, sıkıyönetimin ilan edilmesi, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması, bölgeye yönelik raporların hazırlanması, iskân kanunun çıkarılması, Şark Islahat Planı'nın hazırlanması, Umumi Müfettişliklerin kurulması, Kürt dili ve kültürü gibi sembolik kaynakların yasaklanması, tekke, zaviye ve dini cemaatlerin kapatılması ve tehcir gibi bir dizi askeri, idari ve hukuki baskı aygıtını uygulamaya koymuştur (Çağlayan: 2014, s. 77). Devletin 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ne tepkisi, Osmanlı dönemindeki klasik davranış[217] tarzına uymadığı gibi, Mustafa Kemal Paşa da 1925 Hareketi'nin bastırılmasını, toplumsal ve etnik huzursuzluğun bastırılması olarak değil, "Türklerin bir mefkûre için ilk savaşı" olarak tanımlamıştır.[218] 1925 Hareketi'nin sert bir şekilde bastırılmasından sonra, isyan liderlerinden birçok kişinin idam edilmesi, isyana katılanların ağır cezalara çarptırılması ve birçok Kürt elitinin ve ailesinin sürgün edilmesi karşılığında Türklerin bölgeye iskân edilmesiyle sonuçlanan süreç, asimilasyon, Kürt kimliğinin inkarı ve baskıyı kalıcı olarak yeni rejimin politikası haline getirmiştir.[219] Kürt hareketini ezmek için kullanılan geniş baskı aygıtı, artık devlet ile Kürtler arasındaki tahakküm ilişkilerinin, Kürtlüğün sistematik imhasını, marjinalizasyonunu ve aşağılanmasını içereceğini de açıkca göstermiştir (Bozarslan, 2017: s. 117).

Devletin 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin bastırması sadece basit bir askeri harekat değil, aynı zamanda kendi bölgelerinde kitlesel bir biçimde silahlı ayaklanma

---

dikkatli olunması gerektiğini belirtmiş, isyan hareketini "bir milli hareket olarak kabul etmemek" gerektiğini söylemiştir (1998: s. 72).

[217] Osmanlı Devleti de Kürt isyanlarını meşru saymamış, böyle bir hareket ortaya çıktığında şiddetle bastırmıştır. Ancak, farklı Avrupa devletleri geleneklerinde olduğu gibi, Osmanlı devlet geleneği de isyan ya da en azından bir direniş ortaya çıktığında, kendisine bağlı çevre grupların devlet içindeki statülerini iyileştirmek ya da bölgesel iktidarlarını pekiştirmeye yönelik giriştikleri bir pazarlık ve müzakere kanalı olarak görmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bozarslan, 2017, s. 116).

[218] Başbakan İsmet Paşa (İnönü) İngiliz bir diplomata: "Türk çoğunluğu karşısında diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur. Her ne pahasına olursa olsun memleket ahalisini Türkleştirmeliyiz. Türklere ve Türkçülüğe karşı çıkanları ortadan kaldıracağız" diyerek, devletin Kürtlere ve diğer etnik topluluklara yönelik politikasını açık bir biçimde ortaya koymuştur (Bozarslan, 2004: s. 58).

[219] Şeyh Said İsyanı hükümete hem muhalafeti hem de kendisine yönelik gelebilecek bütün eleştirileri susturmak için bir bahane kazandırmış, tüm Türkiye'de siyasi muhalefet şiddetli bir biçimde bastırılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması bu durumun en somut örneklerinden birisi olmuştur (Scalbert-Yücel, 2018: s. 164). İsyandan sonra oluşan ortam, Kemalist reformaların herhangi bir siyasi muhalefetle karşılaşmadan gerçekleşmesine ve ulus-devlet inşa sürecine hız kazandırmış, erken cumhuriyet döneminde tek parti rejiminin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır (Çağlayan, 2014: s. 81).

başlatabilecek güçleri de tasfiye etmiş olmasını ve Türklük Sözleşmesi'ni dayatabilme gücünü de beraberinde getirmiştir. Yeni Türk devletinin iç şiddet odaklarını tasfiye etmiş olması, eski devleti (Osmanlı) yüzyıllardan beridir uğraştıran fiili özerk bölgelerin varlığına da son vermiş ve şiddet kullanımını tekelleştirmiştir. Devletin şiddet, ekonomi ve kültür/eğitim alanlarındaki araçları ve iktidarı merkezliştirmesi ve tekelleştirilmesiyle sonuçlanan bastırma harekatı, sembolik iktidarın da tekelleşmesi ve merkezlişmesiyle de sonuçlanmıştır. Zira, "sembolik sermayenin merkez bankası"[220] konumuna gelen yeni Türk devleti, neyin doğru neyin yanlış, neyin meşru neyin gayrimeşru, neyin değerli neyin değersiz, neyin ahlaklı neyin ahlaksız olacağını belirleyecek bir sembolik iktidara da elde tutmasını beraberinde getirmiştir. Toplumsal hayatta hakim olan tüm itibarlı değerleri, diplomaları, meşru kültürü, milleti, sınırı, dili ve sınırı tanımlayabilecek ve belirleyebilecek bir güce erişen yeni Türk devleti, meşru olarak gördüğü Türk kültürü ve dilini uygarlık olarak; gayrımeşru olarak gördüğü Kürt kültür ve dilini ise bir barbarlık, ilkellik ve gerikalmışlık olarak damgalamıştır (Ünlü, 2022: s. 184, 195).

3.3.4. Azadî'de Konumlar, Eğilimler ve Çatışmalar

Birinci Dünya Savaşı sonrası Kürt bölgelerinde oluşan siyasi boşluk, savaşta aktif görev almış askeri elitler tarafından doldurulmuştur. Böylece Kürt milliyetçiliği alanında (daha önceki Kürt milliyetçi örgütlerinde iktidarları sınırlı) askeri elitlerin iktidarı da gitgide artmış; son derece önemli sonuçlar doğurabilecek nitelikte büyük kararlar alabilecek ya da bu türden kararları etkileyebilecek konumlara gelmişlerdir. Kürt milliyetçi elitleri arasında milli hissiyatın yükselen dalgasından yararlanarak, dönemin bütün Kürt oluşumlarını bir araya getiren *Azadî*, farklı kültürel, toplumsal, ekonomik ve simgesel sermayelere sahip, farklı milliyetçi tahayyülleri olan, Kürt toplumunun değişik sosyal ve sınıfsal kesimlerinden gelen geleneksel ve modern Kürt milliyetçi elitlerini bir araya getirmeyi başarmıştır.

Modern eğitim kurumlarında öğrenim görmüş, kentte yaşayan, Batı tarzı bir milliyetçi anlayışa sahip, uluslararası diplomasiye ve yayıncılık faaliyetlerine önem

[220] Bourdieu devleti "sembolik sermayenin merkez bankası" olarak tanımlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bourdieu, Devlet Üzerine Collége de France Dersleri (1989-1992), 2020).

veren, ekseriyeti laik ve seküler olan *Azadî*'nin modernist kanadı ile medresede öğrenim görmüş, herhangi bir tarikat veya aşirete mensup, yerleşik kurumların ve dinin etkisinde olan *Azadî*'nin geleneksel kanadı bağımsız bir Kürdistan hedefi doğrultusunda bir araya gelmiştir. *Azadî*'de modernist eğilimi temsil edenler arasında Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey, Hesenanlı Halit Bey, Tayip Ali Bey, Dr. Fuat, (Bitlisli) Kemal Fevzi, Yüzbaşı İhsan Nuri, Yüzbaşı İsmail Hakkı Şaweys, Ekrem ve Kadri Cemilpaşa gibi isimler yer alırken, geleneksel eğilimi Şeyh Said, Seyyid Abdülkadir, Simko Ağa**,** Melekanlı Şeyh Abdullah, Şeyh Eyüp, Şeyh Şerif, Şeyh Abdurrahim, Şeyh Ali Rıza, Şeyh Şemsettin, Kör Hüseyin Paşa ve Hacı Musa Bey[221] gibi önemli isimler temsil etmiştir (Sever, 2020).

Azadî'nin kuruluş yıllarında modern milliyetçi elitler daha hegemonik bir konumda yer alsa da değişen şartların etkisiyle (Halit ve Ziya beylerin tutuklanması, İhsan Nuri ve diğer Kürt subayların İngilizlerin kontrolündeki bölgeye geçmek zorunda kalmaları vb.), geleneksel elitler örgütün ve hareketin genel karakterini belirleyebilecek bir konuma gelmişlerdir. Zira, devletin *Azadî*'de kurucu merkezi oluşturan modern askeri ve sivil elitleri tasfiye etmesi, *Azadî*'nin ve Kürt Ulusal Hareketi'nin merkezine geleneksel elitlerin geçmesine neden olmuştur. *Azadî*'nin örgütlendiği ve isyan hareketinin geliştiği alan, güçlü şeyhler, aşiret liderleri, feodal ağalar ve beylerin egemen olduğu köyler ve küçük kentler olduğu düşünüldüğünde, geleneksel elitlerin *Azadî* ve 1925 Kürt Ulusal Hareketi içindeki konumlarının artan etkisi anlaşılacaktır. Dolayısıyla, daha önceki milliyetçi Kürt örgütlerinde ve *Azadî* örneğinde de görüldüğü gibi Kürt milliyetçiliği alanında tek bir taşıyıcı grup olmadığı gibi, söz konusu grupların döneme ve şartlara göre alan içindeki etkisi değişiklik göstermiştir.

İmparatorluktan ulus-devlete geçiş aşamasında, milliyetçi duygular, hem İstanbul'da hem de Kürt bölgelerinde bulunan modern Kürt elitleri arasında yaygın olmuştur. Ancak, merkezi hükümetin olmadığı (1919-1920) ya da zayıf olduğu bir dönemde (1920-1921), Osmanlı'nın devamından yana olan ya da Kemalist güçlerle

[221] *Azadî* örgütünün üyelerinden Kör Hüseyin Paşa ve Hacı Musa Bey gibi isimler, Şeyh Said liderliğindeki ayaklanma patlak verdiğinde saf değiştirmiş, yakın çevrelerinin tepkilerine rağmen devlet yanlısı bir konum almışlardır (Kahraman, 2004: s. 216).

ittifak kurmayı tercih ederek devlet kurmayı amaçlamayan geleneksel Kürt elitlerin bir çoğu Cumhuriyet'in ilanından sonra çok daha merkezi bir devlete karşı muhalefete ve direnişe yönelmiştir.[222] Geleneksel elitlerin devlete karşı muhalafetleri, onları Kürt milliyetçiliği alanına itmiş ve milliyetçi direnişin önemli bir bileşeni haline getirmiştir. Yeni kurulmuş ulus-devlete sadece bir reaksiyondan ya da Kürtlere ilişkin bir duygudan ve duygusallıktan ötürü milliyetçi olmayan geleneksel elitler, nesnel ve pratik zorunluluklardan dolayı da Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuştur.

Monarşiden cumhuriyete geçiş beraberinde sadece siyasi iktidarın değişimini değil, aynı zamanda yeni bir elit formasyonunun da ortaya çıkmasını getirmiştir. Zira, ulus-devletin geleneksel kurumlar yerine modern kurumlar getirmesi, 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesiyle medreselerin kapatılması ve tüm okulların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması, yeni bir Türk elit sınıf yaratma amacı taşırken, kültürel sermayesini medreselerden edinmiş, dilsel sermayesi Kürtçe olan, simgesel ve ekonomik sermayesi dini gücünden kaynaklanan şeyh, seyyid ve molla gibi geleneksel Kürt elit sınıfının tasfiyesini ve mülksüzleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Zira, bir dilin, kariyer, statü ve kazanç getirdiği hesaba katıldığında, geleneksel Kürt elit için dilini korumanın ekonomik bir gerekçesinden söz edilebilir.

Kürtlerin kültür ve dilinin kullanım değeri kendi toplumsal çevresi içinde kısmen sürse de "piyasa değeri" neredeyse sıfırlanmış; Kürtçe eğitim almak ve sadece Kürtçe bilen birinin iş bulması imkânsız hale gelmiştir. Devletin kurmuş olduğu eğitim kurumları, meşru eğitim tekelini elinde bulundurduğu ve kültürel sermaye sadece meşru görülen kültür ve dilde alınabildiği için Kürtçe ekonomik, kültürel, dinsel ve siyasal alanın dışında bırakılmıştır (Ünlü, 2022: s. 196). Kültürel alanın Türkleştirilmesi ve yeni kültürel elitlerin yaratılması noktasında görülen değişim, siyasi alanın Türkleştirilmesi ve yeni siyasi elitlerin yaratılmasında da görülmüştür. Zira, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a seçilen Kürt elitlerin ekseriyeti Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında yeni ulus-devlette siyasal alanın dışında

[222] Ara dönemde, "İslâm kardeşliği ideali" ve "Ermeni devleti kurulma korkusu" gibi bazı önemli etkenler, Kürt milliyetçiliğinin Kürtler arasında gerçek anlamda etki yaratmasını önlediği gibi geleneksel Kürt elitlerin birçoğunu da Kemalist güçlerle iş birliğine itmiştir (Bozarslan, 2017: s. 90, 118-119).

bırakılmıştır. Geleneksel Kürt elitlerin Türkiye'deki kültürel ve siyasal alanların dışında bırakılması, onların Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmasında önemli rol oynamıştır.

Öte yandan, Türk milliyetçiliğinin kurumsallaşması, saltanat ve hilafetin kaldırılması, Kemalist iktidarın almış olduğu baskıcı önlemler, geleneksel elitlerin Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmasında ve devlete karşı Kürt milliyetçiliğinin iki kanadının (geleneksel-modern) bir araya gelmesinde etkili olmuş diğer etkenler arasında gösterilebilir. Geleneksel ve modern Kürt elitlerin, fiziksel ve sembolik sermayeyi merkezileştiren bir iktidara karşı birleşmesi, Ünlü'nün yeni Türk devletin yatay Müslümanlık Sözleşmesi'nden dikey Türklük Sözleşmesi'ne geçiş dediği süreçle de açıklanabilir. Zira, Hıristiyanların dışlandığı ve (henüz Türkleşmemiş olan) Müslümanların kayırıldığı, ülkede çeşitli (Müslüman) güçlerin varlığını sorun etmeyen, hem merkez ve periferi hem de farklı toplumsal sınıflar arasında belirli bir yataylıkla, yani Müslümanların ortaklaştıkları çıkar ve duygularla ortaya çıkmış olan Müslümanlık Sözleşmesi'nden farklı olarak Türklük Sözleşmesi gücün merkezileşmesi ve tekelleştirilmesini dayatmış olması, Kürt milliyetçi elitlerinin bir araya gelmesinde ve bağımsızlık yönünde bir eğilime kaymalarında etkili olmuştur.[223]

Modern ve geleneksel elitlerin *Azadî'*de bir araya gelmesi Kürt toplumunda askerlerin ve şeyhlerin siyasal hayatla ilgili önemli kararlar alınmasındaki konumlarını ve yetkilerini arttırmışsa da bu kişilerin devlete bakış tarzlarını biçimlendirmiş bulunan habituslarının ve sermayelerinin etkilerinden kendilerini kurtarabilmiş değillerdir. Zira, *Azadî*'nin çekirdek kadrosunu oluşturan modern elitler, yeni kurulmuş ulus-devlete, bir Türk devleti olduğu için karşı çıkarken, geleneksel elitler ise, ekseriyetle yeni ulus-devlete Türk-Kürt kardeşliğinin önemli sembollerinden olan İslam ve hilafeti koruma hususlarında sözlerini tutmaması, Kürt toplumsal düzenini (aşiretleri ve tarikatleri) hedef alması ve halkı tahakküm yoluyla "medenileştirmeyi" amaç edinmesinden dolayı karşı çıkmıştır (Bozarslan, 2017: s. 90, 118-119).

[223] Yatay Müslümanlık Sözleşmesi'nden dikey Türklük Sözleşmesi'ne geçiş için bkz. (Ünlü, 2022).

Geleneksel elitlerinin Kürt milliyetçiliği alanına dahil olması, Kürt milli hareketini güçlendirmiş,[224] *Azadî* ve 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nde ulusal ve dini motiflerin iç içe geçmesine yol açmıştır. Hareketin geleneksel lider kurmaylarının baskın dini karakterine karşın, isyan kuvvetli bir ayrılıkçı milliyetçi damara sahip olmuştur. Nitekim, devlete karşı bir araya gelen ve Kürt milliyetçiliği alanındaki önemli aktörlere dönüşen modern ve geleneksel elitlerin milliyetçi eğilimleri de ekseriyetle bağımsızlık yönünde olmuştur.[225] *Azadî* ve 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nde genel eğilim bağımsızlık yönünde olmasına rağmen özerklik ve konfederasyon fikrini savunan kişiler de olmuştur. *Azadî* üyelerinden Kemal Fevzi Bey, *Azadî* üyelerinden bir kısmının bağımsızlık bir kısmının da özerklik istediğini vurgulamıştır. Öte yandan, örgütün kuruluş yıllarında konfederasyon fikrinin de tartışıldığı bilinmektedir. *Azadî*'nin önde gelen isimlerinden İsmail Hakkı Şaweys, örgüt içinde Avusturya ve Macaristan tipi bir konfederasyon isteyenlerin de olduğunu vurgulamış, ancak söz konusu kişilerin kim olduğu hakkında bilgi vermemiştir (Şawes, 2023).

Fransız istihbarat belgeleri, *Azadî* bünyesinde; Türk Hükümeti'nin koruması altında bir Kürt özerkliğini savunanlar, İngiliz mandası altında bir özerklik talep edenler ve "hiçbir koruyucu olmaksızın mutlak bağımsız bir Kürdistan" isteyenler biçiminde üç görüşün öne çıktığını belirtmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 224). Ancak, *Azadî*'nin örgütlenme ve çalışma biçimi, yazılı istem ve program içeren belgelerin azlığı göz önüne alındığında, örgütte bu konumların kim tarafından temsil edildiği belirsiz kalmıştır. Zira, Türk devletinden korunma çabası içinde olan, halk kitlelerine istemlerini yazılı olarak açıklamayan ve bir yayın organı olmayan *Azadî*'nin iç yapısı, kadroları ve ilişkileri konusunda bilinenler sınırlı olduğu gibi, örgüt içinde bağımsızlık ve özerklik istemlerinin kimler tarafından savunulduğu henüz açık bir şekilde

[224] 1925 Hareketi'nin daha önceki Kürt Ulusal Hareketleri'nden (Bitlis İsyanı ve Koçgiri İsyanı) daha kapsamlı bir alana yayılması ve Kürt milliyetçiliğinde yeni bir dinamizm yaratmış olması, geleneksel elitlerin milliyetçi mücadeleye yoğun katılımı ile açıklanabilir. Zira, Kürt Ulusal Hareketi'nin, hem insan hem de ekonomik sermayesinin çoğu, aşiretler ve tarikatlar tarafından sağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bozarslan, 2017: s. 89, 119).

[225] *Azadî*'de genel eğilim bağımsızlık yönünde olmuştur. Zira, *Azadî*'nin somut amaçları arasında yer alan, *"Türkiye Kürdistan'ı boyunca Türklere karşı bir dizi acil ve kendiliğinden ayaklanmalar düzenlemek. Hareket sonucunda nefes alacak bir yeri güvenceye alarak -liderliği için Bedirhan ailesinin belirtildiği- bir ulusal hükümet kurmak. Eğitim, tarım, doğal kaynakları vb. bağımsız bir devlet olarak geliştirmek"* gibi hedefler, *Azadî*'nin bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla hareket ettiğini göstermektedir (Yeğen, 2011: s. 163).

bilinmemektedir.[226] Ancak, kuruluş aşamasında bağımsızlık ve özerlik arasında esnek bir politika izleyen *Azadî*'de bağımsızlık eğiliminin giderek hâkim olduğu görülmüştür.

Kürt Ulusal Hareketi'nin iki gruba (siyasiyûn-diniyûn) ayrıldığını söyleyen Binbaşı Kasım, "siyasiyûn" (modernist) grubunun başını çeken kişinin Halit Bey, "diniyûn" (geleneksel) grubunun liderinin ise Şeyh Said olduğunu belirtmiştir. Binbaşı Kasım, Şeyh Said ve Cibranlı Halit Bey arasında (1924 sonbaharında yaptıkları son görüşmede) ciddi anlaşmazlıklar yaşandığını, Halit Bey'in Şeyh Said'e bir eylem içinde olmasının doğru olmadığını, yapacağı faaliyetlerin ve çağrıların vesika teşkil edeceği ikazında bulunduğunu, ancak Şeyh Said'i bu konuda ikna edemediğini aktarmıştır. Akyürekli, Şeyh Said'in de kabul ettiği bu görüşmedeki anlaşmazlık ve tartışmayı başka kaynaklardan teyit etmiş, Halit Bey'in Şeyh Said'e "efendi, sen şeyhsin, âlimsin, bu işler senin işin değil, bırak, kenara çekil" dediğini aktarmıştır.[227] Binbaşı Kasım, Şeyh Said ve Cibranlı Halit Bey'in başını çektiği siyasi ve dini grupların arasındaki tüm anlaşmazlıklara (ayaklanmanın zamanı, mahiyeti) ve farklı faaliyetlere (siyasi ya da dini) rağmen aynı amaca hizmet ettiğini, bunun da bağımsızlık olduğunu vurgulamıştır (Akyürekli, 2020: s. 100-107).

Daha önceki Kürt örgütlerinden farklı olarak, *Azadî*'de konumlanan modern ve geleneksel elitler, değişen şartların (Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı olarak Türk ulus-devletin Kürtlere karşı politikası) etkisiyle ekseriyetle bağımsızlık yönünde bir tavır takınmış olsalar da hem isyandan önceki faaliyetleri hem de söylemleriyle farklı "Kürdistan" tahayyüllerine sahip olmuşlardır. Modern elitler daha seküler bir Kürt ulusu ve laik bir Kürdistan tahayyül ederken, geleneksel elitlerin hedefi İslami prensiplerin benimsendiği bağımsız bir Kürdistan olmuştur (Bruinessen, 2013: s. 387, 442). Geleneksel ve modern milliyetçi elitler, aralarındaki tüm farklılıklara ve rekabete rağmen bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için bir araya gelmiş ve ortak bir

[226] Kutlay, isyana katılan kişilerle yapmış olduğu görüşmelerde, bazılarının katılım gerekçesinin dini bazılarının ise milli olduğunu söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2019: s. 228-229). Bruinessen, 1925 Hareketi'ni planlayanların milliyetçi motivasyonlarının açık olduğunu, ancak, isyanın "ne tamamen dini ne de tamamen milliyetçi" nitelikte olduğunu vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi içib bkz. (Bruinessen, 2013: s. 441).

[227] Akyürekli'nin Şeyh Ali Rıza'nın torunu Abdülillah Fırat'la yapmış olduğu görüşme için bkz. (Akyürekli, 2020: s. 100).

direniş hattı oluşturmuş olsalar da aralarındaki rekabet ve birlik eksikliği, değişen koşullarda farklı bir planı harekete geçirebilecek olgun ve disiplinli siyasi bir örgütün yokluğu, diğer bölgelerdeki milliyetçi Kürt liderlerinin (Şeyh Mahmut Berzenci, Simko Ağa ve diğerleri) hareketa katılmamaları, bazı Kürt aşiretlerin devletin yanında yer alması, devletin sayısal ve teknik üstünlüğü gibi nedenlerden dolayı 1925 Kürt Ulusal Hareketi başarısızlığa uğramıştır (Baibourtian, 2013: s. 328).

3.4. XOYBÛN (1927)

20. yüzyılın ilk çeyreğinde, kuzeyde Şeyh Said, doğuda Simko Ağa, güneyde ise Şeyh Mahmut Berzenci önderliğinde gerçekleşen Kürt Ulusal Hareketleri'nin başarısızlığa uğraması, milliyetçi Kürt elitlerini yeni bir arayışa yönlendirmiştir. Yenilgiden sonra dağınık halde bulunan Kürt hareketi ve kadrolarının yeniden örgütlenmesi gerektiği fikri, Kürt elitleri tarafından yoğun bir şekilde tartışılmış ve genel manada bir Kürt milliyetçi örgütünün kurulması elzem olarak görülmüştür (Sasuni, 1992: s. 198-199). Özellikle Suriye'deki Kürt bölgesine kaçmayı başaran ve burayı kendilerine üs bölgesi olarak seçen sürgündeki Kürt elitler, yeni bir örgütlenmeye gidilmesi gerektiği fikrini yoğun bir biçimde tartışmışlardır.[228] Yeni ve güçlü bir örgüt kurulması gerektiği fikrini tartışmaya açan Memduh Selim, bu düşüncesini tartışmaya sunduktan sonra ilişkiye geçmiş olduğu Kürt elitlerin desteğini almıştır.[229] Kurulması planlanan yeni örgüte Ermenilerin desteğini sağlamak için bazı faaliyetlerde bulunmuş olan Memduh Selim, fazla etkisi kalmamış bir dizi Kürt örgütünün tek çatı altında örgütlenmesi gerektiğini düşünmüştür. İlişkiye girmiş olduğu Kürt elitlerinin ve örgütlerinin desteğini alan Memduh Selim, yeni örgütün kuruluş kongresine davet edilecek isimler üzerinde görüş alışverişinde bulunmuştur.

[228] Milliyetçi Kürt elitler, Kemalist rejimin baskısından kurtulmak için sürgüne gitmek durumunda kalmış, bir kısmı İngilizlerin kontrolündeki Irak'a bir kısmı ise Fransızların kontrolündeki Suriye'ye geçmiştir (Gorgas, 2020: s. 11). Suriye'ye geçen ve 1930'da *Al-Ahrar* gazetesine verdiği röportajda, 1925 Hareketi'nden sonra Türkiye'nin "isyana katılmış olsun olmasın bütün Kürtlere yönelik büyük bir sindirme hareketi" başladığını ifade eden Haco Ağa, bir kısım Kürtlerin Suriye, Irak ve İran'a kaçtığını, geri kalanların ise Ağrı Dağı'na çekildiğini belirtmiştir. Sonrasında "yurtsever savaşçılar"ın birbirleriyle temasa geçtiğini ve toplantılar düzenlediğini belirten Haco Ağa, bu kişilerin *Xoybûn* örgütünün kurulmasını kararlaştırdıklarını söylemiştir (Cibo, 2013: s. 178).

[229] Memduh Selim'in görüştüğü kişiler arasında; Dr. Şükrü Mehmet Sekban, İhsan Nuri Paşa, Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza, Berazi aşiretinin lideri Mustafa Şahin, Paris'te bulunan Şerif Paşa ve Mısır'da bulunan Celadet ve Kamuran Bedirxan gibi isimler yer almıştır (Alakom, 2020: s. 26).

Kuruluş kongresine davet edilen isimler, uygun bir yer ve zaman tespitinden sonra, 1927 yılında Lübnan'da bir araya gelmişlerdir (Alakom, 2020: s. 25-26).

3.4.1. Xoybûn'un Kuruluşu ve Programı

Xoybûn'un (Hoybun)[230] kuruluş toplantısına ilişkin farklı tarih ve yer bilgisi verilmekle birlikte, Birinci Kürt Kongresi tarafından yayınlanan 1928 tarihli "Nizamnamei Umumi ve Peyami Milli" adlı tüzüğün birinci maddesinde, örgütün 5 Ekim 1927 yılında kurulduğu belirtilmiştir. Ekim 1927'de Lübnan'ın "Bihamdun"[231] kentinde "Kürt Ulusal Kongresi" ya da "Birinci Kürt Kurultayı" olarak da tarihe geçen kuruluş toplantısında bir araya gelen Memduh Selim, Celadet Bedirxan, Kamuran Bedirxan, Şükrü Mehmet (Sekban), Mustafa Şahin, Fehmi Licî (Liceli Fehmi ya da Fehmi Bilal), Şeyh Mehdi (Şeyh Said'in kardeşi), Karim Süleymani (Süleymaniyeli Kerim Rüstem Bey), Ramanlı Emin Ağa (Emînê Perîxanê), Haco Ağa ve Hurşid Bey gibi Kürt elitler ile *Kürdistan Teali Cemiyeti*, *Kürd Millet Fırkası*, *Kürd İstiklal Komistesi* ve *Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti*'nin yöneticileri, "*Milli Kürt Cemiyeti Xoybûn*"un temellerini atmışlardır (Gorgas, 2020: s. 12).[232] *Xoybûn*'un kuruluş kongresine katılan kişiler, Memduh Selim, Mehmed Şükrü Sekban, Haco Ağa, Ramanlı Emin Ağa, Şeyh Ali Rıza,[233] Mustafa Şahin, Bozan Şahin, Kerim Bey, Tefik Bey, Kamil Bey, Bedreddin Ağa ve Liceli Fehmi'yi örgütün ilk merkez komitesine, Celadet Bedirxan'ı ise, hem merkez komitesine hem de *Xoybûn*'un ilk başkanlığına seçmişlerdir (Alakom, 2020: s. 179,40).

---

[230] *Xoybûn* (Hoybun) isminin "kendi kendini idare" yani "istiklâl" manasına geldiği, *Xoybûn*'a ait 21 Ocak 1928 tarihli bir raporda belirtilmiştir (Ulugana, 2024: s. 245). Ekrem Cemilpaşa da Kürt milliyetçilerinin *Xoybûn* kelimesinin "istiklal" manasını verdiğini aktarmıştır (Cemilpaşa, 2016: s. 69).

[231] Fransız belgelerinde, Kürt milliyetçilerinin faaliyetlerini birleştirmek, mevcut durumlarını değerlendirmek ve genel bir plan oluşturmak için Beyrut'ta bir "Kürt Kongresi" toplanma kararı aldıkları belirtilmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 226). 1925 ve sonrasındaki yılları Kürtler açısından "korkunç" olarak nitelendiren Süreyya Bedirxan, "soyları modern dünyanın gözü önünde katledilmiş" olan Kürtlerin, maruz kaldıkları tüm yoksunluklara ve zorluklara karşın bir araya geldiğini, "ülkeyle bağlantı kurmayı" başardığını ve 1927 sonbaharında "Kürdistan dağlarının birinde" bir kongre düzenlediğini vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2009: s. 71-72).

[232] Ekrem Cemilpaşa, Kürtlerin "*Xoybûn*" kelimesine "istiklal" manasını vermiş olduğunu söylemiştir (Cemilpaşa, 2016: s. 69).

[233] Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza *Xoybûn*'un kuruluş kongresine katılmadığı halde, merkez komitesine seçilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alakom, 2020: s. 38).

Kongrede, tek bir milli örgüt kurmak için daha önce kurulmuş "yurtsever" Kürt örgütlerin feshine, "Kürdistan sınırları içinde tek bir Türk askeri kalmayıncaya dek mücadeleye devam edilmesi"ne, genel bir direnişe başlamadan önce; bütün Kürt güçlerini yönetecek bir genel komutanlık oluşturulmasına, bu güçlerin organize edilmesi ve modern teçhizatla donatılmasına, "Türkler tarafından işgal edilen Kürdistan dağlardan birisinde" üs olarak kullanmak için askeri bir merkezin kurulmasına, Ermenilerle Kürtler arasındaki anlaşmazlıkların çözülmesine, İran Hükümeti ve "kardeş Pers ulusuyla" dostluk ilişkilerinin sürdürülmesine, "Suriye ve Mezopotamya Kürtlerine himaye kanunuyla sağlanan haklarla yetinilmesi ve onlar için hiçbir politik hak talebinde bulunulmaması" ve bu devletlerle iyi ilişkilerin kurulmasına karar verilmiştir (Chirguh, 2009: s. 72-73).

Öte yandan, kongrede, "Türkiye'de monarşi rejiminin yeniden kurulması Kürdistan ve Ermenistan'ın bağımsızlığına" zarar vereceğinden, "halifelik taraftarı anti-Kemalistlerin" ittifak teklifinin reddedilmesine, "Silah ve mühimmat sağlamaya (bunlar Ararat üzerinden geliyor) devam etmeleri için" Bolşeviklerle ilişkilerin sürdürülmesine, "Bağımsız Kürdistan yurdunun sadece Türkiye Kürdistanı'nda kurulabileceği fikrini Kürtler arasında yaymak ve mümkünse Türklere karşı" mücadelenin yoğunlaştırılmasına ve büyük bir güçten maddi ve manevi yardım sağlanmasına karar verilmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 227).

Kuruluş kongresini yaptıktan sonra, iki bildiri hazırlayan *Xoybûn*, ilk bildiriyi tüm kamuoyuna, diğerini de Sosyalist Enternasyonal'e hitaben kaleme almıştır. Kamuoyuna sunmuş olduğu bildiride, Birinci Kürt Kurultayı'nın "barbar Türk rejiminin despotluğu altında ezilen Kürtlerin bulundukları tahammül edilemez durumlarını, geniş çapta uygulanan katliamları ve de Kürt ulusunun özgür ve bağımsız yaşama özlemini göz önüne alarak, Türkiye Kürdistanı'nı bağımsız bir devlet haline getirmek amacıyla kurtarmaya karar" verdiğini, Irak'ta bölgesel bir Kürt özerkliği oluşturma konusunda, "Milletler Camiası" tarafından yapılan isteği, İngiliz ve Irak hükümetlerinin desteklemesini umduğunu, Türkiye'de baskıya uğrayarak göçe mecbur bırakılan Kürt mültecilerini kabul etmelerinden dolayı İngiltere, Fransa, Suriye, İran ve Irak hükümetlerine minnettarlıklarını sunduğunu, "Ermenistan ve Kürdistan'da asırlardan beridir Ermeniler ve Kürtler"in yaşamakta olduğunu, onların

kendi bağımsızlıkları için çalışırken, "ülkelerinin herhangi bir yabancı hakimiyetine bağlı olmasını" istemediklerini, çünkü bu iki ülkenin "yalnız ve yalnız Ermeni ve Kürt uluslarına" ait olduğunu belirtmiştir (Sasuni, 1992: s. 200-201).

Xoybûn, resmiyette sadece sürgün edilen ya da iltica eden Kürtlere yardım etme amacıyla para toplamak, Kürtçe ve Fransızca bir gazete çıkarmak gibi hedefler doğrultusunda hareket edeceğini belirtmişse de esas hedeflerini, kuruluş kongresindeki tüzüğünde açık bir biçimde ortaya koymuştur. Hedefini "Kürtleri ve topraklarını Türk zulmünden kurtarmak ve bunun doğal ve milli sınırları içerisinde bağımsız bir Kürt devleti kurmak" biçiminde ortaya koyan *Xoybûn*, bunun için Türklerle mücadele, bütün Kürtleri örgüte katılmaya teşvik etme, "iki taraf arasında karşılıklı bir menfaat sağlamanın teminatı çerçevesinde diğer her unsurla temasa" geçileceğini vurgulamıştır. Tüzüğünde, "milli Kürt paktına uygun bir biçimde hareket etmeyi ve yönetmeliğin kural ve maddelerine itibar etmeyi taahhüt eden" her Kürdün *Xoybûn*'a katılabileceği belirtilmiş, ancak örgüte katılım koşulları çeşitli taahhütlerle sınırlandırılmıştır. Zira, üyeliği sadece Kürtlerle sınırlandıran *Xoybûn,* tüm adayların örgüte kabulleri esnasında, örgütün almış olduğu kararlara "harfiyen ve koşulsuz şartsız" uymaları, daha önce benimsedikleri siyasi projelerden vazgeçmeleri, örgütün talimatlarına bağlı hareket etmeleri, örgütün başarılı olması için çabalamaları, kişisel inisiyatifle ve örgütün onayı olmaksızın hiçbir girişimde bulunmamaları, ömürlerinin sonuna kadar "milli pakta" sadık kalmaları ve "özverili davranacaklarına dair Allah ve şerefleri üzerine törenle yemin" etmeleri gerektiğini tüzüğünde belirtmiştir (Gorgas, 2020: s. 18, 33-35).

Örgütte sıkı bir disiplin gözetileceği, dolayısıyla örgütün almış olduğu kararlara aykırı davrananların yönetim kuruluna bildirilmesi gerektiği yine tüzükte vurgulanmıştır. Sadece üyelik şartlarıyla sınırlı olmayan katı yapı, örgütsel teşekkül için de geçerlidir. Zira, örgütsel yapı bağlamında, genel karargâh (genel merkez), şubeler, kollar, heyetler ve karargâhlardan oluşan *Xoybû*n'un en yüksek merci ve tek yürütme organı genel karargâh (merkez komite) olmuştur. Kongre tarafından atanan ve fiilen çok sayıda imtiyaza sahip olan genel karargâhın, "gerekirse teşkilatlanmayı ve kurul merkezlerini değiştirme yetkisine ve üyeleri görevlerine atama ya da görevlerinden alma hakkına sahip" olduğu, örgütün tüzüğünü ve kongre tarafından

alınan kararları benimseyeceği ve uygulayacağı, öte yandan, kongrede alınan kararları "kendi başına" yeniden gözden geçirebileceği ya da erteleyebileceği, örgütün sermeyesini yönettiği ve örgütün tüm oluşumlarını "uygun olan yöntemlerle" denetleyebileceği tüzükte belirtilmiştir. Bir kurul tarafından yönetilen şubelerin başkanı genel karargâh tarafından atanacağı, bir şubeye bağlı olmayan ve kendi kurullarınca idare edilen kolların da doğrudan merkeze tabi olduğu ve kol başkanlarının da genel karargâh tarafından seçildiği ve onaylandığı, heyetlerin örgütün olağanüstü teşkilatları olduğu ve karargâhların ise, gerektiğinde "ülke içi veya dışında" kurulduğu ve konumlarına uygun talimat aldıkları tüzükte belirtilmiş olan diğer konulardır. Tüzükte, *Xoybûn*'un tüm organlarının bütün kararları çoğunluk tarafından kabul edilmesi gerektiği, genel karargâh tarafından belirlenen yer ve tarihte yıllık bir kongrenin düzenlenmesi ve genel karargâhın yönetimi hakkında rapor vermesi öngörülmüştür (Gorgas, 2020: s. 32-36).

Tüzüğünde, Kürt milliyetçiliğin geniş kitlelere yayılması için propagandanın önemine dikkat çekmiş olan *Xoybûn,* tüm üyelerinin, Kürtlerin bağımsızlığı lehine, Türklerin ise aleyhine propaganda yapma yükümlülüklerinin olduğunu vurgulamıştır. Türklerin baskılarından ve Kürt isyanlarından söz eden, bağımsızlık ve ulusal direniş temalarını işleyen, Kürtlere dair anlatısal bir imge sunan ve milliyetçi bir repertuara sahip şarkıların ve özel sonelerin dervişler ve başka kimselerce Kürdistan'ın tüm bölgelerinde söylenmek üzere bestelenmesi gerektiğini örgütün tüzüğünde belirtmiştir.[234] Basılı illüstrasyonlar, kartpostallar, albümler ve başka yayınlar aracılığıyla da milliyetçi temaların işlenmesi ve milli anlatı tarzını ön plana çıkaran yayınların yapılması belirtilmiştir. Gramofon, sinema ya da büyülü fener gibi dönemin en modern araçlarının kitleleri ikna edebilme gücü, rıza üretim teknikleri ve duygusal mobilizasyonu sağlama noktasındaki etkisinin farkında olan örgüt, bu araçların kullanımına öncelik verileceğini, Kürtçe ya da gerektiğinde yabancı dillerde bir gazetenin yayımlanacağını da tüzüğünde vurgulamıştır (Gorgas, 2020: s. 34-35).[235]

---

[234] Türkiye Cumhuriyeti Beyrut Başkonsolosu'nun, Halep Sodwa Doğu Plak Şirketi tarafından kaydedilen ve "Şeyh Said İsyanı ve Kürt bağımsızlığı hakkında hikâyelerin ve Kürdistan'ın lehine Türkiye'nin topraksal bütünlüğüne karşı zihinleri kışkırtma amacı taşıyan" Said Ağa Cizrevi'nin (Seîd Axayê Cizîrî) Kürtçe söylediği "iki siyasi propaganda plağın"ın yasaklanması ve toplatılması için Fransız yetkililere yazmış olduğu yazı için bkz. (Gorgas, 2020: s. 69).

[235] Kürt milliyetçi elitler, hedef alınan kitleye göre farklı temaları ve anlatı tarzlarını benimsemişlerdir. Süreyya Bedirxan kardeşi Kamuran Bedirxan'a yazdığı bir mektupta bu yöntemi açıklamıştır. Farsça hazırlamış olduğu broşürde; "zayıflamakta ve günden güne yok olmakta olan Ari ırkı meselesi" ele

3.4.2. Xoybûn'un Siyasi İstemleri ve Temsilcilikleri

Kuruluş kongresinde kabul etmiş olduğu tüzük, kongrede alınan bazı kararlar, sonuç bildirisi ve kardeşlik yemini gibi bazı metinlerin içeriğine bakıldığında, örgütün siyasi istemlerinin merkezine Kürdistan'ın bağımsızlığını koyduğu, ancak bağımsızlığı sadece "Kürdistan'ın Türkiye parçası" ile sınırlandırdığı (Alakom, 2020: s. 31-32), farklı devletlerin sınırları dahilinde yaşayan tüm Kürtleri tek bir siyasi varlık bünyesinde birleştirecek bir Kürdistan kurulması yönünde açık bir istemde bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca, tüm metinlerde hınçtan doğan bir milliyetçilikle sadece Türk milliyetçiliğini ve Türkiye devletini mahkûm ederek hedef gösteren *Xoybûn,* "öteki"yi hem taklit hem de tenkit eden bir strateji benimsemiştir. Zira, kaynaklarını geleneksel Kürt kültüründen ve Avrupa tarzı bir milliyetçilikten devşiren *Xoybûn,* bir taraftan Türk milliyetçiliği gibi modern ama milli olma arzusu taşırken, diğer taraftan, Kürtler üzerinde tahakküm kuran Türk milliyetçilerinin koymuş olduğu ilkeleri ve anlayışı eleştirerek, harekete geçirmeye çalıştığı Kürt kitleleriyle duygu ve çıkar üzerinden bağ kurmaya çalışmıştır. Kitlelerle dini ve aşiret bağlılıklar/değerler üzerinden bağ kurmamaya dikkat eden *Xoybûn,* modern milliyetçi bir içeriğe sahip motif ve sloganlarla propaganda yürütmüştür.

Siyasi gücünün kaynağına Kürt milletini koyan, Kürt kimliğine bağlılığı, diğer bağlılık türlerinden (aile, aşiret vs.) daha önemli ve üstün gören, üyeleri arasında dayanışma ve kardeşlik vurgusunu ön plana çıkaran, Kürdistan bölgesine aidiyet, bağlılık ve hatıra besleyen, Kürtlerin kültürel ve ulusal değerlerine saygı gösterilmesine dair bir inanç taşıyan *Xoybûn*, siyasal, sanatsal, toplumsal ve kültürel hayatın her alanını, Kürt milliyetçiliğinin ve Kürt ulusal kimliğin kendisini yeniden ürettiği bir uzam olarak görmüş, önüne koymuş olduğu bağımsızlık hedefini gerçekleştirmek için de şiddet, ideolojik ve pedagojik aygıtları seferber etmiştir. *Xoybûn*'un Kürtler adına hak talep etmede elverişli bir yol olarak benimsediği

---

alınmış, Arapça broşürde, Kürtlerin "İslam'ın ve Arapların davasına" vermiş olduğu hizmetler konu edinilmiş, Fransızca broşürde ise, Kürtlerin tarihi, coğrafi konumu ve ekonomik durumu, kültürünün yanında "Kürt-Tatar ilişkilerini, savaş öncesi Kürtleri, Sevr ve Lozan Antlaşmaları'nı, 1925 devrimini", *Xoybûn*'un örgütlenmesi ve konumu, halihazırdaki Kürt hareketinin sebep ve hedefini, yabancıların Kürtler hakkındaki görüşlerini ve "medeni Avrupa'ya" düşen görev ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gorgas, 2020: s. 71).

milletçilik, Türk devleti karşısında kendini savunmada ve mücadele etmede bir meşruiyet aracı olarak görülmüştür.

Güçlü modern milliyetçi öğelerle desteklenmiş kent merkezli bir hareket olmasına rağmen, aşiretler arasında ulusal bilinci yaymayı temel hedefi haline getirmiş olan ve kuruluş kongresinde, din, inanç, mezhep ve aşiretsel farklılıkları gözetmeden, tüm Kürtleri, Kürdistan'ın kurtuluşu etrafında birleştirme kararı alan *Xoybûn* (Kahraman, 2004: s. 213), tüm üyeleri tarafından bir "Kardeşlik Andı" içilmesini şart koymuş ve üyelerinin modern milliyetçi bir anlayış doğrultusunda hareket etmesini istemiştir. Zira, böyle sembolik yeminin yapılmasıyla, milliyetçi elitlerin rekabetinden ve Alevi-Sünni Kürtler arasındaki inançsal farklılıklardan kaynaklanan bölünmüşlüğün giderilmesi, kan davalarının sonlandırılması, bütüncül bir Kürt ulus söylemini sekteye uğratan aşiret kimliğinin tehlike olmaktan çıkarılması, modern bir milliyetçilik anlayışının geliştirilmesi ve Kürt ulusal kimliğinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Alakom, 2020: s. 33).[236] Bu amacın gerçekleştirilmesi için Kürdistan'ın aşiretlerden oluşan toplumsal yapısının milliyetçi yapı doğrultusunda dönüştürülmesi gerektiğini düşünmüş olan *Xoybûn*'un önde gelen isimleri, aşiretsel bağlılıklardan ziyade modern ulus fikrine daha çok vurgu yapmış ve merkezi bir askeri örgütlenmenin çatısı altında toplanmış (dolayısıyla aşiret liderlerini devre dışı bırakan) Kürt silahlı kuvvetlerinin varlığını gerekli görmüştür (Fuccaro, 2005: s. 242-243).

Kurulduğu ilk sıralar faaliyetlerini Lübnan'da yürütmüş olan *Xoybûn* örgütü, daha sonra Şam, Halep, Haseke (Hasîçe), Mardin, Diyarbakır, Ağrı, Van, Silvan, Savur, Siirt, Bağdat, Kerkük, Süleymaniye, Zaxo ve Rewandiz gibi şehirlerde temsilcilikler açmış ve faaliyet sahasını geniş bir bölgeye yaymıştır. Faaliyetlerini bu bölgeyle sınırlandırmayan *Xoybûn*, Paris, Londra, Detroit, Ürdün ve Kahire gibi farklı bölgelerde de temsilcilikler açarak, faaliyet sahasını Avrupa, Amerika ve Afrika'ya kadar genişletmiştir (Alakom, 2020: s. 68-72).[237] Farklı toplumsal tabaklardan gelen pek çok aydın, eski subay, ağa, şeyh ve aşiret lideri, Türkiye ile mücadele etmek ve kendini savunmak için *Xoybûn* örgütünün bünyesinde bir araya gelmiştir. Aralarında,

[236] "Kardeşlik Andı" ya da "*Xoybûn*'a ve Kürt Davasına Sadakât Yemini" için bkz. (Gorgas, 2020: s. 31).
[237] Dönemin Fransız belgeleri, *Xoybûn* teşkilatlarının Amerika da dahil olmak üzere, Kürtlerin yaşadığı bütün ülkelerde yayıldığını ileri sürmüştür (Ciğerli & Saout, 2022: s. 258).

Celadet Bedirxan, Kamuran Bedirxan, Süreyya Bedirxan, Memduh Selim, Mehmed Şükrü Sekban, Haco Ağa, Ramanlı Emin, Şeyh Ali Rıza, Mustafa Şahin, Bozan Şahin, Kerim Bey, Tefik Bey, Kamil Bey, Bedreddin Ağa, Liceli Fehmi ve Şerif Paşa gibi isimlerinde yer aldığı *Xoybûn*'a özellikle 1929'dan sonra yeni milliyetçi elitler dahil olmuştur (Gorgas, 2020: s. 37-45). Aralarında, Kadri Cemilpaşa, Ekrem Cemilpaşa, Mehmed Cemilpaşa, Bedri Cemilpaşa, Osman Sebri, Ahmed Nafız, Arif Abbas, Mahmut Bey, Hasan Haco Ağa, Abdurrahman Ali Yunus (Eliyê Yunis), Hesen Hışyar, Nuri Dersimi, Müküslü Hamza ve Cegerxwîn gibi pek çok önemli ismin yer aldığı yeni kadrolar, *Xoybûn* içinde daha sonra önemli görevler üstlenmişlerdir (Alakom, 2020: s. 53).[238]

3.4.3. Xoybûn-Taşnak İlişkileri

Tarihsel süreçte Kürt ve Ermeni ilişkileri gerilimli bir muhtevaya sahip olmuştur. Hatırlanacağı üzere, Bitlis İsyanı sırasında, Kürtlerin bağımsızlıklarını elde etmesi durumunda "Büyük Ermenistan" planlarının çökeceğini düşünen Ermeni milliyetçi örgütü *Taşnak* (EDF), Kürt milliyetçilerine karşı İTC'yi desteklemiş, Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir Ermeni devleti kurulması ihtimalinden duydukları korkuyla hareket eden bazı Kürt milliyetçiler ise, "Kürdistan"ı, Ermeni ve Kürt, iki devlete bölmek yerine, Türklerle iş birliği kurmayı tercih etmişti. Öte yandan, Türk milliyetçi elitleri de Kürtlerin Ermeni karşıtlığına dayalı korkularını, Kürt milliyetçilerinin bağımsızlıkçı eğilimini değersiz kılmak için kullanmıştı. Daha önce de belirtildiği gibi, dönemin pek çok aşiret lideri, şeyh ve eşrafı, Müslüman Kürt-Türk kardeşliği adına, Paris Barış Konferansı'na pek çok telgraf göndererek, Ermeni ve Kürt ilişkilerini düzeltmeye çalışan Şerif Paşa'yı sert bir şekilde eleştirmiş (Bozarslan, 2017: s. 98-100), iki ulusun birlikte hareket etme iradesi kâğıt üzerinde kalmasına neden olmuştu. Ermeni ve Kürt taraflarını tatmin etmeyen ortak bildiriye hem Ermeni hem de Kürt çevrelerinden yoğun tepki gelmesi, Ermeni ve Kürtler arasındaki gerilimli ilişkinin sonrasında da devam etmesine neden olmuştu.

[238] *Xoybûn* temsilciliklerinin ve üyelerinin Fransızca ve İngilizce listesi için bkz. (Gorgas, 2020: s. 37-45).

Kürt ve Ermeni milliyetçi eyleyiciler, nesnel ve pratik zorunluluklardan ötürü, özellikle 1926'dan itibaren, gerilimli ilişkiyi sonlandırmak ve her iki ulusun güçlerini uzlaştırmak için yoğun bir çaba içine girmişlerdir. Zira, olayların gidişatı sürgündeki Kürt ve Ermeni milliyetçi elitlerini Türkiye'ye karşı bir araya getirmiş, uluslarının haklarını elde etmeyi düşünen her iki ulusun milliyetçi elitlerini birbirine yakınlaştırmıştır. Kürtler ve Ermenilerin "ortak büyük düşmana" karşı iş birliği yapması gerektiği fikri, her iki ulusun kurtuluş hareketi için gerekli bir faktör olarak görüldüğü için, *Taşnak* örgütü *Xoybûn*'un siyasi, askeri ve mali faaliyetlerine destek vermiştir (Baibourtian, 2013: s. 331).[239]

Tüzüğünde ve propaganda kitapçıklarında açık bir biçimde Ermenilerle birlikte hareket edileceğini belirtmiş olan *Xoybûn*, bu doğrultuda, 29 Ekim 1927 yılında *Taşnak* örgütü ile askeri ve siyasi konuları içeren gizli bir antlaşma imzalayarak, *Xoybûn* ve *Taşnak* işbirliğini somutlaştırmıştır. *Taşnak* örgütü tam yetkili temsilcisi Vahan Papazyan ve *Xoybûn* merkez komitesi üyelerinden sekiz kişinin imzasını taşıyan antlaşmada, *"iki halkın birbirine karşı beslediği kardeşçe duyguları göz önünde bulundurarak; varlıklarını temin etmek amacıyla bu iki Ari ırkın işbirliği yapmasının zorlayıcı gerekliliğine inanarak; iki milletin de sahip olduğu milli ve siyasi bağımsızlık arzularının ortaklığının"* değerlendirildiği belirtilmiştir. Antlaşmanın bazı maddelerinde; iki tarafın karşılıklı olarak "Kürdistan'ın ve Birleşmiş Ermenistan'ın bağımsızlık haklarını" tanıdıkları ve bu hakların savunulması için birbirlerine her türlü yardımı sağlayacakları; tarafların, "toprakların Ermenistan'a ya da Kürdistan'a düştüğünün ayrımını yapmaksızın, iki ülkenin de kurtuluşunu amaç edinerek düşmana karşı mücadele" edecekleri, iki ulus arasındaki sınırların, 1914 öncesi yerli Kürt ve Ermeni nüfusuna ve Sevr Antlaşması'nın yasal sınırlarına göre belirleneceği,[240] "ortak

---

[239] Alakom, Kürt ve Ermeni ittifakı konusundaki görüşmelerin daha *Xoybûn* örgütü kurulmadan önce Paris'te başladığını, 1927 yılının bahar aylarında yoğunlaşan bu görüşmelerin sonucunda, *Taşnak* örgütünün önemli liderlerinden Vahan Papazyan'ın Kürt liderliyle görüşmek amacıyla Suriye ve Irak'a gitmiş olduğunu ve *Xoybûn*'un kuruluş kongresinin Vahan Papazyan'ın Lübnan'daki evinde yapıldığını öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alakom, 2020: s. 80). Cegerxwîn, 1925'ten sonra güneye geçen pek çok Kürdün *Taşnak* örgütünün yardımıyla *Xoybûn*'u kurduğunu belirtmiştir. Ancak, aynı *Taşnak* örgütünün, bir taraftan *Xoybûn*'a yardım ettiğini diğer taraftan resmi haritalarında "Kürdistan'ı Ermeni toprağı olarak göstermeye" devam ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca, Ermeni halkından gelen neden Kürtlere yardım edildiği sorularına karşılık olarak, *Taşnak* örgütünün; Türklere karşı Kürtleri kullandıklarını söylemiş olduğunu aktarmıştır (2003: s. 184).

[240] Sevr Antlaşması tarafından kabul edilen etnik ve hukuksal prensipler *Xoybûn* ve *Taşnak* örgütleri tarafından kabul edilmekle birlikte, bu antlaşmanın Van, Bitlis ve Erzurum vilayetlerini Ermenistan'a

düşman Türk-Turan'a karşı" iki tarafın birbirine yardım edecekleri ve "ortak toprakların" Türk Hükümeti tarafından yabancı unsurlarla iskan edilmesi durumunda beraber savaşacakları vurgulanmıştır (Gorgas, 2020: s. 58-59).

İki örgüt arasındaki ilişkilerin formüle edildiği antlaşmanın diğer bazı önemli maddelerinde; tarafların Ermeni-Kürt işbirliği fikrini yaymak ve bu fikri iki halka da benimsetmek için sözlü ve yazılı bir propaganda yapacağı; *Taşnak* örgütünün imkanları doğrultusunda, Avrupa ve Amerika'daki siyasi çevreler ve kamuoyunda Kürt davası lehine propaganda yürüteceği; ve *Xoybûn*'un bu devletler ve diğer devletler nezdinde yapacağı girişimlere *Taşnak* örgütünün yardımcı olacağı; *Taşnak* örgütü tarafından *Xoybûn*'a ekonomik, manevi ve teknik açıdan destek verileceği, teşkilatlanma ve diğer konularda uzmanlık sağlanacağı; *Taşnak* örgütünün bir temsilcisinin *Xoybûn*'un merkez komite üyeleri arasında sürekli olarak bulundurulacağı;[241] "Ermenistan ve Kürdistan'ın ortak topraklarında" haklarının ve bağımsızlıklarının tanınmamasından ötürü, kendilerini Türkiye ile savaş halinde kabul etmekte olduğunu, bundan dolayı, sözleşen iki tarafın da öncesinde ortak bir karar alınmadıkça Türk Hükümeti ve hatta üçüncü bir tarafla temasa geçmeyeceği; *Taşnak* örgütünün askeri gücüyle Kürt harekat birliklerine destek vereceği ve söz konusu harekat için gerekli silah ve cephaneyi tedarik edeceği belirtilmiştir (Gorgas, 2020: s. 59-61).

Alakom, *Taşnak* ve *Xoybûn* örgütleri arasında imzalanan söz konusu antlaşmanın, büyük bir olasılıkla *Xoybûn* dağılıncaya kadar yürürlükte kalmış olduğunu, *Taşnak* örgütünün Suriye'deki temsilcisi olan Hracth Papazyan'ın *Xoybûn*'un Halep biriminin daimi temsilcisi olmasında, *Xoybûn*'un uluslararası alanda bazı diplomatik ilişkiler geliştirmesinde, *Taşnak* örgütünün Ağrı İsyanı sırasında silah ve maddi destek sağlamasında, Süreyya Bedirxan'ın Amerika'daki etkinliklerinin desteklenmesinde, Ermenilerin Kürtlere yapılan baskıları Sosyalist Enternasyonal'in

---

bırakan 89. maddesini geçersiz sayılacağı; ancak tarafların söz konusu vilayetler üzerindeki karşılıklı hak taleplerine saygı gösterilecekleri de belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gorgas, 2020: s. 58).

[241] *Taşnak* örgütünün bir temsilcisinin *Xoybûn*'un merkez komite üyeleri arasında sürekli olarak bulundurulmasının nedeni; iki örgüt arasında bağlantıyı düzenli kılmak ve gerektiğinde *Xoybûn* merkezi komitesinin alacağı kararlara katılmak ve böylelikle örgütün tüm çalışmalarına yardım etmek ve sıkı bir işbirliği sağlamak amacı vardır. *Xoybûn* ve *Taşnak* örgütleri arasında imzalanan antlaşmanın on dokuz maddesi için bkz. (Gorgas, 2020: s. 58-61).

Cenevre'deki bir toplantısında dile getirmesinde, bu dostluk antlaşmasının etkisi olduğunu, ancak, *Xoybûn*'un farklı politikalar geliştirme çabasının çoğu zaman *Taşnak* engeline takıldığını ve *Xoybûn*'un zaman zaman bir ikilemle karşı karşıya kaldığını belirtmiştir. İki örgüt arasındaki iş birliği, Ağrı Hareketi 1930 yılında tümüyle bastırılıncaya kadar devam etmiş, sonrasında bu iş birliğinde bir soğuma ve gevşeme olmuştur (Alakom, 2020: s. 80-84).

3.4.4. Xoybûn'un Temasları

Tüzüğünde ve propaganda amaçlı bildirilerinde, bağımsızlık hedefini "Türkiye Kürdistan'ı" ile sınırlandırdığını belirtmiş olan *Xoybûn*, "hiçbir devletin siyasi aleti" olmayacağını, tek amacının "Kürt ulusunu Türk boyunduruğundan kurtarmak ve Kürdistan'ı gerçek sahipleri elinde mutlu ve bağımsız bir ülke haline getirmek" olduğunu belirtmiş, bu temel amacını gerçekleştirmek için "yalnız ve yalnız kendi güçleriyle" hareket edeceğini vurgulamıştır (Karaca, 2013: s. 35). Ancak, tarafsızlıklarını sağlama almak amacıyla SSCB, İran ve Irak'la iyi ilişikler kurma, büyük güçlerin (Fransa ve İngiltere gibi) desteğini alma gibi stratejiler yürütmüş olan *Xoybûn*, bu konuda pek başarılı olamamıştır.

Xoybûn'un faaliyet sahasında önemli iki aktör olan İngiltere ve Fransa dışında en çok temas halinde olduğu güç Sovyet Rusya olmuştur. Sovyet Rusya, *Azadî*'nin tüm çabalarına rağmen 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ne destek vermemiş, Ankara Hükümeti ile Türk Millî Mücadele Dönemi'nde başlayan askeri, ekonomik ve siyasi ilişkilerini, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte devam ettirmiştir.[242] 1925 sonrasında, Sovyet Rusya'nın desteğini almak isteyen *Xoybûn* Başkanı Celadet Bedirxan, Temmuz 1928'de Sovyet yetkililerle görüşmek için Bağdat'tan Tahran'a gitmiş, Süreyya Bedirxan ise, Amerika'da bir Sovyet temsilciyle görüşmüştür (Tejel, 2020). *Xoybûn*, 1928 yılının başlarında "Ararat Kürd Hükümeti" adına Sovyet Rusya'dan Kürtlerin ulusal haklarını ve bağımsızlığını elde etmek için yardım ve Kürtlerin ulusal kurtuluş mücadelesinin III. Enternasyonal'in gündemine getirmesini

[242] 17 Aralık 1925'te Türkiye ve Sovyet Rusya arasında Kürt Ulusal Hareketi'ne karşı gelişen ortak refleksin "zimnî" olarak pekiştiği bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre, Türkiye ve SSCB'ye herhangi bir gücün saldırması durumunda iki devlette tarafsız kalacaktır (Konak, 2022: s. 142).

talep etmiştir. Ancak, *Xoybûn*'un anti-Sovyet bir propaganda yürüten *Taşnak* örgütü ile işbirliği içinde olması, Sovyetlerin *Xoybûn* karşıtı bir politika izlemesinde etkili olmuştur (Alakom, 2020: s. 88-92).[243] Nitekim, *Xoybû*n'u Kürtlerin değil, emperyalist devletlerin çıkarları adına hareket eden bir örgüt olarak gören Sovyetler, *Xoybûn* tarafından çıkarılan Ağrı Kürt Ulusal Hareketi ise, emperyalist devletlerin bir planı olarak değerlendirmiş, İngilizlerin "Kürt meselesini" Türkiye, İran ve Irak milliyetçilerine karşı kullandığını iddia etmiştir (Perinçek, 2014: s. 159, 151).[244]

Xoybûn'un Sovyet Rusya karşıtı *Taşnak* örgütü ile yakın ilişkiler geliştirmiş olması, 1927-1932 yılları arasında Batı yanlısı bir politika izlemesinde etkili olmuştur. Öte yandan, Fransız mandası altındaki Suriye ve İngiliz mandası altındaki Irak'ın *Xoybûn*'un önemli faaliyet sahaları arasında yer alması, örgütün her iki sömürge yönetimiyle yakın temaslar kurmasını zorunlu kılmıştır. Bölgedeki İngiliz yetkililerin dikkatini *Xoybûn*'un isteklerine çekmek için gayret gösteren Süreyya Bedirxan, "Kürt meselesine getirilecek çözümde en önemli sözün Büyük Britanya tarafından söyleneceğine dair inancımız tamdır" diyerek, İngilizlere yardım çağrısı yapmıştır (Gorgas, 2020: s. 111). Ancak, İngilizler, *Xoybûn*'a beklediği yardımı vermemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin denetimi altında bağımsız bir Kürt devleti fikrini sadece bir seçenek olarak gündemlerine almış olsalar da, Lozan'daki görüşmeler başladıktan sonra bu seçeneği devre dışı bırakmış, Kürt/Kürdistan meselesini ilgili devletlerin bir "iç sorunu" olarak gören bir politika yürütmüştür. Öte yandan, Türkiye ile iyi ilişkiler kuran ve Türkiye ile arasındaki sorunları kendi lehine çözen İngiltere'nin *Xoybûn*'u desteklemek, Kürt milliyetçilerini mobilize etmek için güçlü bir nedeni yoktur. Ancak, bölgede gelişen Kürt hareketine kayıtsız kalmamış olan İngilizler, *Xoybûn*'u kontrol altında tutabilmek ve yönlendirmek amacıyla, örgütün faaliyetlerini yakından takip etmiştir (Bölme, 2015: s. 44).

---

[243] Sovyet Rusya, 7 Temmuz 1923'te sınırları Dağlık Karabağ bölgesi içerisinde belirlenen bir Otonom Kürdistan'ın kurulmasına ilişkin bir karar almış ve 16 Temmuz 1923'te Kurdîstana Sor (Kızıl Kurdistan) olarak da bilinen ilk zamanlar Pircihan daha sonra Lâçin rayonu merkezli bir Otonom Kürdistan'ı kurmuştur. Sovyet yönetimi, Ağrı Ayaklanması'nın başladığı bir dönemde Kurdîstana Sor'un varlığına son vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Konak, 2022).

[244] *Xoybûn-Taşnak* ilişkilerinde 1932'den sonra görülen soğuma ve gevşeme, Sovyet Rusya-*Xoybûn* ilişkilerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Alakom, 2020: s. 91-92).

Bölgedeki etkinlik mücadelesinde önemli bir aktör olan Fransızlarla da temas halinde olan *Xoybûn* örgütü, Fransa'nın desteğini almak ve Türkiye'ye karşı Suriye'yi bir üs bölgesi olarak kullanmak için faaliyetler yürürmüştür. *Xoybûn*'un bölgedeki faaliyetlerini dikkatle izlemiş olan Fransa, *Xoybûn*'dan kendi çıkarları doğrultusunda faydalanmaya çalışmıştır. Bölgedeki çıkarları nedeniyle *Xoybûn* ile temas içinde olan Fransızlar, sürgündeki Kürtlerin faaliyetlerine, Şam, Beyrut ve Paris gibi kentlerde *Xoybûn*'un temsilcilik açmasına izin vermiştir (Jwaideh, 2009: s. 287-288). Ancak, bölgesel çıkarlarını tehdit edebilme potansiyeli taşıyan bir Kürt oluşumuna ihtiyatla yaklaşan Suriye'deki Fransız yönetimi, "terörist" ve "isyankâr"[245] olarak gördüğü *Xoybûn*'un faaliyetlerine zaman zaman güçlük çıkartmış ve örgütün faaliyetlerini gizlilik içinde yürütmek zorunda kalmasına da neden olmuştur (Alakom, 2020: s. 12). Öte yandan, Türkiye ile 1926 yılında "Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi" imzalayan Fransa, Hatay sorununun kısmen yoluna girdiği ve iki ülke arasında ilişkilerin düzeldiği bir dönemde, bölgesel statükoyu değiştirebilecek ve kendisinin Suriye'deki nüfuzunu sarsabilecek milliyetçi bir Kürt ayaklanmasına destek vermekten kaçınmış (Bölme, 2015: s. 45), Türkiye'nin baskılarından dolayı *Xoybûn*'un Halep'teki faaliyetlerini 1928'de yasaklamıştır (Mcdowall, 2004).

İran ve Türkiye arasındaki yükselen gerilimi avantaja dönüştürmek isteyen *Xoybûn* ve *Taşnak* örgütleri, Ağrı Hareketi'ne askeri ve lojistik destek sağlamak için İranlı yetkililerle görüşmeler gerçekleştirmiş ve İran'ın desteğini kazanmaya çalışmışlardır. Ağrı Hareketi'nin lideri İhsan Nuri Paşa ve beraberindeki diğer liderler Mart 1929'da İranlı yetkililerle görüşmüş, Kürtlerin İran'ın iradesine uymaya istekli olduğunu ve İran'a karşı gizli bir senaryolarının olmadığını söylemiştir. İhsan Nuri Paşa, İranlı yetkililerle bir başka görüşmesinde, İran'ın toprak bütünlüğünü ihlal etmemek için her türlü önlemi aldıklarını ve hatta İran'ın karşıtlığından dolayı Simko Ağa'yı komite üyeliğine almayı reddettiklerini vurgulamıştır. *Taşnak* ve *Xoybûn*'un tüm çabalarına rağmen İranlı yetkililer kararsız kalmaya devam etmiştir. İranlı askeri ve siyasi çevrelerden bazıları Kürtlere yardım etmenin faydalı olabileceğini düşünürken, bazı çevreler *Xoybûn*'u desteklemenin Türkiye ile ilişkileri

[245] Fransız yetkililer, *Xoybûn* örgütü için; "en başta açıkça terörist ve isyankâr bir niteliğe sahipti" demiş ve *Xoybûn*'a karşı sert tedbirlerin alındığından söz etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ciğerli & Saout, 2022: s. 258).

zedeleyeceğinden dolayı, bu durumun İran'ın çıkarlarına aykırı olacağına inanmıştır.[246] İran, Ağrı Ayaklanması sürecinde bir taraftan Türkiye ile iş birliği içerisinde görünürken, diğer taraftan *Xoybûn* ve onun müttefikleriyle gizli bir şekilde görüşmeye devam etmiş ve Kürt direnişçilerine iletişim desteği vermiştir. Ancak, Ağrı Hareketi'nin sonlarına doğru Türkiye'nin baskıları İran'ı Kürt direnişçilerine karşı hareket etmeye ve karşılıklı stratejik bölge değişimine zorladı ve böylece Türk kuvvetleri Ağrı Hareketi'ni bastırabilmiştir (Karimi, 2013: s. 45-51).

Fransa, İngiltere, Sovyet Rusya, Türkiye ve İran'ın bölgedeki etkinlik mücadelelerinde her alana taşınan rekabet ve çekişme, *Xoybûn* örgütü üzerinde de görülmüştür. Zira, Sovyetler, İngiltere'yi *Xoybûn*'u desteklemek ve bölgedeki ayaklanmaları kışkırtmakla suçlarken, İngiliz basını aynı suçlamaları Sovyetler için yapmıştır. Türkiye Hükümeti ise, İngiltere, Fransa, Sovyet Rusya ve İran'ı *Xoybûn*'u ve Ağrı İsyanı'nı desteklemekle suçlamıştır (Bölme, 2015: s. 43-46). Ancak, kimi *Xoybûn* üyeleri, söz konusu devletlerin *Xoybûn*'a ve onun Ağrı merkezli başlatmış olduğu ayaklanmaya destek olmadığını anılarında dile getirmiştir. Ankara Hükümeti'nin, *Xoybûn*'u dışardaki faaliyetlerin bir uzantısı olarak göstererek bir "şaşırtma hareketi" yapmaya çalıştığını belirten Süreyya Bedirxan, *Xoybûn*'un ne Halifeyle ne anti-Kemalist Türklerle, ne 150'likler listesindeki kişilerle, ne de yabancı devletlerle bir hiçbir bağlarının ve ilişkilerinin olmadığını ileri sürmüştür (Chirguh, 2009: s. 74). Nuri Dersimi ise, İngiliz ve Fransızların, *Xoybûn*'un faaliyetlerini "istismar" ettiklerini ve fiili bir yardımda bulunmaktan kaçındıklarını, hatta Türkiye ile ilişkileri düzeldiğinde, *Xoybûn*'un faaliyetlerini engellemeye çalıştıklarını belirtmiştir (1952: s. 255). Cegerxwin, Sovyetlerin "ilerici" olarak gördükleri Türk Hükümeti'ni desteklediğini, Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'ni ise, emperyalistlerin "uşağı", özellikle İngilizlerin "işbirlikçisi", "gerici" bir hareket olarak gördüğünü belirtmiştir (2003: s. 226).

3.4.5. Ağrı Kürt Ulusal Hareketi (1927)

[246] *Taşnak* örgütü lideri Rubin Paşa'nın Ağrı'daki Kürt ayaklanmasına askeri ve lojistik destek sağlamak için İranlı yetkililerle yapmış olduğu görüşmeler için bkz. (Karimi, 2013: s. 44-51).

1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin bastılımasından sonra, dağınık ve örgütsüz kimi milliyetçiler farklı bölgerde direnişin bayrağını indirmemiş, kısmi ve birbiriyle bağlantısız direnişlerini milliyetçi bir örgüt olmadan devam ettirmişlerdir (Sasuni, 1992: s. 199). Direnişçi Kürt gruplarının toparlanmasına ve örgütlenmesine imkan vermek istemeyen Türkiye, bir taraftan askeri hareketlara ağırlık verirken, diğer taraftan Kürt aşiretlerine yönelik sürgün ve baskı politikaları yürütmüş ve şiddet kullanma potansiyeli olduğunu düşündüğü aşiretleri silahsızlandırıp, önemli ölçüde tekelleştirdiği sermeyeleri korumak istemiştir (Karaca, 2013: s. 28).[247] Bu durum, "tarafsız" veya daha önce devlet taraftarı olan Kürt aşiretlerini, sistematik bir biçimde, devlete karşı ayaklanmaya itmiştir (Bozarslan, 2017: s. 117). Zira, daha önce devlet yanlısı bir eğilime sahip Haco Ağa, devletin baskı politikaları sonucunda Mart 1926 tarihinde Nusaybin bölgesinde bir isyan çıkarırken (Kutschera, 2013: s. 110), daha önce "tarafsız" olan Biroyê Heskê Têllî ise Ağrı Dağı'na sığınmıştır (Kutlay, 2019: s. 247).

Böyle bir siyasi atmosferde, dağınık Kürt örgütlerini ve direnişçilerini bir araya getiren *Xoybûn*, Kürt direnişçilerinin 1926'da Ağrı Dağı'nda örgütsüz ve plansız başlatmış olduğu küçük çaplı direnişi, 1927'de kapsamlı ve planlı bir ayaklanmaya dönüştürmek istemiştir. Böylece, 1925'te bastırılmış olan Kürt Ulusal Hareketi iki yıl aradan sonra örgütsel ve askerî açıdan daha kapsamlı bir biçimde ortaya çıkmıştır.[248] Bağımsızlık hedefini "Kürdistan'ın Türkiye parçası" ile sınırlandırmış olan *Xoybûn*, kurulduktan kısa bir süre sonra tüm gücüyle bu hedefini gerçekleştirmeye koyulmuştur. 1927-1930 yılları arasında Ağrı Dağı ve çevresinde *Xoybûn*'un örgütlenmesi ve öncülüğünde ortaya çıkan Ağrı Kürt Ulusal Hareketi bu hedefin gerçekleştirilmesine yönelik bir ayaklanma olarak tarihe geçmiştir. [249]

---

[247] 1925 sonrası Pêçar Tenkil Harekâtı için bkz. (Döger, 2021). Fransa Musul Konsolosluğu'nun 26 Mart 1926 tarihli belgesi, "Türk yetkililerin hoşnutsuz ya da ayrılıkçı eğilimlerden şüphelenilen Kürt ağalara karşı sert tepki vermeye devam ettiklerini" bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ciğerli & Saout, 2022: s. 191-193).

[248] Hem 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ne hem de Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'ne katılmış olan Hasan Hişyar Serdî'ye göre, Ağrı Hareketi'ni 1925 Hareketi'nin devamı olarak görmek yanlış olmaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Serdî, 1994: s. 341).

[249] Ağrı Ayaklanması'nın başlangıç ve bitiş tarihleri konusunda literatürde farklı bilgilere yer verilmiştir. Ağrı Ayaklanması'nın 1926 yılında başladığını ve 1930 yılında bittiğini ileri sürmüş olan Zürcher, bu ayaklanmanın "Şeyh Said Ayaklanması'nın" doğrudan bir sonucu olarak düşünülebileceğini söylemiştir (2000: s. 250). Kutlay da Ağrı Ayaklanması'nın 1926-1930 yılları arasında gerçekleştiğini, *Xoybûn*'un devam eden bu ayaklanmaya yardımcı olmak isteğini ve katılımda bulunduğunu belirtmiştir (2019: s. 247, 250). Ağrı Ayaklanması'nı "Birinci Ağrı İsyanı" ve "İkinci Ağrı

Atamalar ve yönlendirmelerle fiilî olanı hukuki olana dönüştürmeye çalışan ve edimlerine resmî simgesel bir etkinlik kazandırmak isteyen *Xoybûn*, Ağrı Hareketi'nin liderlerinden İhsan Nuri'ye "paşalık" rütbesi vermiş, onu Ağrı Dağı'ndaki askeri organizasyonun "başkomutanı" olarak atamıştır (Kahraman, 2004, s. 213).[250] Ağrı Dağı'ndaki askeri ve siyasi hareketin liderleri arasında yer alan Biroyê Heskê Têllî (İbrahim Paşa ya da İbrahim Ağa diye de bilinir), Halis Bey (Öztürk), Hesenanlı Ferzende Bey, Kör Hüseyin Paşa'nın oğulları Memo Bey ve Nadir Bey gibi önemli Kürt milliyetçileri de *Xoybûn* örgütü tarafından atanmış ve yönlendirilmiştir (Alakom, 2020: s. 118).

Xoybûn'un Ağrı Dağı'nda bulunan askeri organizasyonu siyaset ve propaganda bürosu işlevi görmüştür. Örgüt, çeşitli bölgelerinden gelen Kürt aşiretlerinden oluşan ve savaş için eğitilen "Kürt Güçleri" adındaki askeri birliklerin "Genel Komutanlığı" görevini üstlenmiştir. Bu komuta merkezinin temel hedefi, İhsan Nuri Paşa önderliğinde Türkiye'ye karşı bir ayaklanma hareketi başlatmak olmuş ve bu doğrultuda faaliyetler yürütmüştür (Fuccaro, 2005: s. 239). *Xoybûn*'un Ağrı Dağı'nda bulunan askeri organizasyonu haberleşme için Ağrı'nın birkaç köyüne telefon hattı çekmiş, Kürt kuvvetlerine üniforma giydirmiştir. Kürt subayların üniformalarında *Xoybûn*'un arması ve onun üstünde de kendi rütbelerini belirleyen armalar olduğunu söyleyen İhsan Nuri Paşa, KTC tarafından kabul edilen ve *Xoybûn* tarafından Ağrı'ya

---

İsyanı" olarak ayıran Karaca ise, birinci ayaklanmanın başlangıç tarihini ilk çatışmaların yaşandığı 16 Mayıs 1926 olarak, ikincisini ayaklanmanın başlangıç tarihini ise 13 Eylül 1927 olarak vermiş ve ayaklanmanın 1930 yılında bittiğini ileri sürmüştür (Karaca, 2013: s. 28). Kimi araştırmacılar, Ağrı Ayaklanması'nın Biroyê Heskê Têllî tarafından 1926 yılında başladığını ileri sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Süphandağ, 2012: s. 383-385), (Kalman, 26). İhsan Nuri Paşa da anılarında ayaklanmanın 1926 yılında Biroyê Heskê Têllî tarafından başlatılmış olduğunu, kendisinin 1927 yılında *Xoybûn* komitesi tarafından atandıktan sonra ayaklanmanın önderliğini eline aldığını belirtmiştir (1992, s. 16). Haco Ağa, 1930'da *Al-Ahrar* gazetesine vermiş olduğu röportajda, Ağrı Ayaklanması'nın 1925 Hareketi'nden hemen sonra çıktığını ve beş yıldır devam ettiğini belirtmiştir (Cibo, 2013: s. 178-179). Alakom ise, Ağrı Dağı'nda Biroyê Heskê Têllî'nin liderlik ettiği birliklerin direniş başlatmış olması Ağrı Ayaklanması'na giden yolu açtığını ileri sürmüş ve Ağrı Ayaklanması'nın 1927-1930 yılları arasında gerçekleşmiş olduğunu vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (2020: s. 124). Jwaideh ise, Ağrı Ayaklanması'nın doğrudan doğruya *Xoybûn*'un faaliyetleri sonucunda meydana geldiğini vurgulamıştır (2009: s. 419).

[250] Süreyya Bedirxan, 1925'ten sonra birkaç yüz kişiyle Ağrı Dağı'na çekilen ve *Xoybûn*'un kongresine "Ağrı Dağı devrimcilerinin delegesi" sıfatıyla katıldığını söylediği İhsan Nuri Paşa'ya *Xoybûn* tarafından bir "direnme merkezi" oluşturma görevinin verildiğini belirtmiş, ayrıca, İhsan Nuri Paşa'nın önerisi üzerine Ağrı Dağı'nın bu amaca en uygun yer olarak kabul gördüğünü söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Chirguh, 2009: s. 74).

gönderilen üç renkli Kürdistan bayrağının da Ağrı Dağı'na dikildiğini belirtmiştir (1992: s. 16). *Xoybûn*, silah ve cephanenin yanı sıra bir matbaa makinasını da Ağrı'ya göndermiştir. Ağrı Hareketi sırasında, İhsan Nuri Paşa hem örgütlenme ile uğraşmış hem de çıkarmış olduğu yayınlarla askerî harekâtının propagandasını yürütmüştür (Bölme, 2015: s. 49).

Kuruluşundan kısa bir süre sonra, İhsan Nuri Paşa liderliğinde Ağrı Dağı ve çevresinde Türkiye'ye karşı askeri bir harekât başlatmış olan *Xoybûn*, bu askeri faaliyetler sonucunda 1928 yılında "Ağrı Kürdistan Cumhuriyeti" ve "Kürt Milli Hükümeti"nin kurulduğunu ilan etmiş, hükümet meselelerinin *Xoybûn*'un askeri komutanlıkları tarafından düzenleneceğini ve yönetileceğini, "idari ve askeri hizmetlerin örgütlenmesi, sivil ya da askeri memurların atanması ya da işten çıkarılması, hükümetin çeşitli organlarına dair bütün kararların alınması ya da iptali, söz konusu komutanlıkların yetkisi dahilinde" olduğunu bildirmiştir (Gorgas, 2020: s. 109).[251] Siyasi ve askeri kapasitesinin en fazla açığa çıktığı bu süreçte, iyi eğitilmiş ve iyi donatılmış birkaç bin kişilik bir ordu kurmuş, cephanelikler ve malzemelikler inşa etmiş, yerel yönetim birimi ve askeri emir-komuta zinciri oluşturmuştur (Jwaideh, 2009: s. 420).

Ağrı Hareketi, Türkiye'yi askeri, siyasi, ekonomik ve diplomatik açıdan zor durumda bırakmıştır. Ankara Hükümeti, askeri önlemlerin yanı sıra af ilanı, yazışmalar ve görüşmeler gibi çeşitli yöntemleri deneyerek ayaklanmayı bastırmaya ve *Xoybûn* örgütünü çökertmeye gayret etmiştir Ağrı Hareketi'nin devam ettiği 1928 yılının ilk aylarında bir af kanunu çıkaran Türkiye, *Xoybûn* örgütünden ilk ciddi kopuşlara neden olmuştur (Alakom, 2020: s. 73, 108-110). Türkiye'nin af ilanına karşı çeşitli bildiriler hazırlayan *Xoybûn*, Kürtlerin Türkiye'nin aflarına inanmaması gerektiğini, devletin affına inanarak teslim olanların ise öldürüleceğini bildirmiştir. Öte yandan, Türkiye'nin amacının, "Türkiye sınırları dışında yaşayan Kürt milliyetçileriyle, halen dağlarda isyan halinde olan içerideki Kürtleri hile ile ele geçirmek" olduğunu belirten *Xoybûn*, Türkiye'nin ilan etmiş olduğu affın, samimi ve gerçek bir af olmadığını, Türklerin kendi kontrolleri dışında bulunan Kürtleri ülkeye

[251] Ağrı Kürdistan Cumhuriyeti ve Hükümeti'nin kuruluş ilanı için bkz. (Gorgas, 2020: s. 109-110).

getirerek tevkif etmek ve *Xoybûn* örgütünü dağıtmak istediğini ileri sürmüştür (Karaca, 2013: s. 30-32).

Devlet temsilcileri, af ilanı dışında, özellikle Ağrı Hareketi'ne liderlik eden ya da harekete aktif bir biçimde katılan bazı kişilere mektuplar göndererek, onları teslim olmaya ikna etmeye çalışmıştır. Biroyê Heskê Têllî, Beyazıt Valisi Süreya Bey'in kendisine teslim olmak için gönderdiği mektuba çok sert bir yanıt vermiş, boyun eğmeyeceklerini bildirmiştir (Bayrak, 1994: s. 96-98). Ankara Hükümeti'nin taviz verme eğiliminde olmadığını düşünen Kürt milliyetçileri, Türklerin sadece zaman kazanmak ve dolambaçlı yollarla Kürtleri silah bırakmaya zorladığını belirterek, onları kötü niyetli olmakla suçlamıştır (Jwaideh, 2009: s. 421).

Ankara Hükümeti, Ağrı Hareketi'nin etkisini kırmak için af ilanı ve savaş seçenekleri dışında Kürt tarafıyla "barış" seçeneğini de gündemine almıştır. Daha önceki çabalarından herhangi bir başarı elde edemeyen Ankara Hükümeti, Ağrı Hareketi'nin giderek etkisini arttırdığı bir sırada, hareketi yönlendiren Kürt liderlerle görüşme talebinde bulunmuştur. Resmi Türk delegasyonu[252] ile İhsan Nuri Paşa, Biroyê Heskê Têllî, Halis ve Ferzende beyler gibi kişilerden oluşan Kürt delegasyonu barış görüşmelerinin yapılacağı Şeyhli Köprüsü civarında bir araya gelmiştir (Alakom, 2020: s. 109). 1928 Eylül'ü ortalarında yapıldığı söylenen görüşmede, Türk delegasyonu İhsan Nuri Paşa'ya silah bırakmaları ve dağdaki üslerini terk etmeleri karşılığında genel af teklifinde bulunmuştur. Türk delegasyonunun önerilerini reddeden İhsan Nuri Paşa, kendisinin görüşmelere *Xoybûn*'un emirleriyle katıldığını, görevini ancak *Xoybûn*'un savaşa son vermesi ve bağımsız Kürdistan'ın Türkiye tarafından tanınması şartıyla bırakacağını söyleyerek, yapılan teklifi reddetmiştir. Önerileri reddedilen Türk delegasyonu ve kendi istemlerinin gerçekleşmeyeceğini anlayan Kürt delegasyonu görüşmelere son vermiştir (Bayrak, 1994: s. 90).

Ankara Hükümeti, kendi açısından ciddi ve büyüyen bir tehlike arz eden Ağrı Dağı'ndaki direnişçi Kürtlerle anlaşmaya varma umudunu tamamen yitirmiş, savaşı

[252] Resmi Türk delegasyonu, Ankara Hükümeti'nin Karakilise Valisi, 29. Alay Komutanı, Jandarma Alay Komutanı, Diyadin ve Beyazıt kaymakamları ve bir milletvekilinden oluşmuştur. Görüşmenin ayrıntıları için bkz. (Bayrak, 1994: s. 90).

tek seçenek olarak gündemine almıştır. General Salih Paşa komutasındaki Türk ordusu, Mayıs 1930'da Ağrı Dağı yakınlarında toplanmış ve burada yoğunlaşmış Kürt kuvvetlerini yok etmek için Haziran 1930'da karadan ve havadan saldırıya geçmiştir.[253] Kürt kuvvetleri, 15 Haziran'da birçok bölgeden karşı saldırıya geçmiş, Türk ordusu beklenmedik bu saldırı karşısında Ağrı Dağı'ndaki saldırısından vazgeçmiştir.[254] Temmuz 1930'da farklı bölgelerdeki Türk ordusuna saldırılar planlamış olan İhsan Nuri Paşa, Kürt kuvvetlerine bu doğrultuda emirler vermiş, Temmuz ortasına kadar birçok yerde şiddetli çatışmalar yaşanmış ve karşılıklı birçok kayıp verilmiştir (Jwaideh, 2009: s. 421-422), (Karaca, 2013: s. 144-147). Ağrı Hareketi'ni bastırmak için Sovyetler ve İran'la yoğun bir diplomatik faaliyet yürüten Ankara Hükümeti, bu iki ülkenin desteğini kazandıktan sonra, sahadaki üstünlüğü ele geçirmiştir (Alakom, 2020: s. 113).[255]

Kürt kuvvetleri, Ağustos ve Eylül'de, esas savaş bölgesinin güneyindeki (Hakkâri, Siirt, Mardin, Siverek, Urfa ve Diyarbakır) uzak bölgelerde Türk ordusuna karşı saldırılar düzenlemiş, ancak bu saldırılardan beklediği sonucu alamamıştır. Türkiye'nin, Sovyet ve İran desteğini arkasına alması, askeri sayı, hava ve teknik üstünlüğü, ayaklanmanın etkisinin giderek azalmasına neden olmuştur (Jwaideh, 2009: s. 422). Hareket bölgesinde kontrolü ele geçiren ve merkezi şiddet kullanımını arttıran Türk ordusu, 1930 yılının sonlarına doğru Ağrı Hareketi'ni büyük ölçüde bastırmış, böylece Ağrı Kürdistan Cumhuriyeti'nin varlığını sona vermiştir (Özbilge, 2020: s. 101). 1931 yılına girildiğinde, Ağrı Hareketi yöresel bazı direnişler dışında, büyük ölçüde son bulmuştur. Ağrı Hareketi'nin büyük ölçüde bastırılmasından sonra, harekete katılanların önemli bir kısmı İran'daki Kürt bölgelerine geçmek zorunda kalmış, hareketi yönlendiren kesimden ise pek az kişi yakalanmıştır (Alakom, 2020: s.

[253] New York Times Gazetesi'nin 7 Haziran 1930 tarihli haberine göre, Türk Hava Kuvvetleri Ağrı Dağı'nı uçaklarla kuşatmış, kara birliklerinin giremediği yerler havadan bombalanmıştır (Alçıtepe, 2012: s. 81).

[254] Bir Türk subayının eline geçen ve 18 Haziran 1930 tarihinde İhsan Nuri Paşa tarafından Kürtçe kaleme alınan ve sağ üst köşesinde "Xoybun" altında "Çıvatê Welatê Kurd" ve sol köşesinde "Ağrı Karargâhı" yazılmış olan fermanda, İhsan Nuri Paşa'nın Türk kuvvetlerine saldırı emirleri yer almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Karaca, 2013: s. 143-147).

[255] Türkiye, Kürt kuvvetlerinin sınırın İran tarafını üs olarak kullandığını ve İran'ın Kürt kuvvetlerini açıkça desteklendiğini ileri sürmüş, suçlamaları reddeden İran, Türkiye'yi İran sınırını ihlal etmekle suçlamıştır. Yapılan diplomatik görüşmeler sonucunda, Ağrı Dağı ve Kotur bölgelerini ilgilendiren bir sınır değişikliğiyle iki ülke arasındaki bu sorun çözülmüştür (Jwaideh, 2009: s. 424-425).

104,114). Ancak, Ağrı Hareketi'ni bastıran devlet, zorunlu göçler, toplu tutuklamalar, katliamlar ve alelacele infazları devreye sokmuştur (Jwaideh, 2009: s. 423).

Xoybûn örgütünün verdiği emirler doğrultusunda yürütülen ve kendisinden önce gerçekleşen milliyetçi Kürt hareketlerinden daha uzun süreli devam etmiş olan Ağrı Hareketi, 1930 yılının sonlarına doğru büyük ölçüde bastırılmış olsa da hareketin merkez üstü bölgede yer yer küçük çatışmalar devam etmiştir. Bölgede yeniden örgütlenmek ve Ağrı Dağı'nda direnişe devam eden ve daha önce harekete katılan muhariplerle bağlantı kurmaya çalışan *Xoybûn*, 16 Haziran 1932 tarihinde yayınlamış olduğu "isyana çağrı" adlı bildiride; Ankara Hükümeti'ne karşı Kürt halkını silahlı bir ayaklanmaya çağırmış, bu çağrının "milletin refahını ve vatanın kurtuluşunu temin etme" amacı taşıdığını belirtmiştir. Bildiride, dini retoriği de kullanan ve Kürtleri bekleyen tehlikelere gönderme yapan *Xoybûn*, Kürtleri Kürdistan'ın bağımsızlığı için savaşmaya ikna etmeye çalışmıştır (Gorgas, 2020, s. 97-101). Ancak, "isyana çağrı", liderlerinden yoksun kalmış, yoğun şiddete, zorunlu göçlere ve katliamlara maruz bırakılmış Kürtler arasında karşılık bulamamıştır (Kutlay, 2019: s. 251).

Ağrı Hareketi'nin, niteliği ve amacı, uyguladığı yöntemler itibariyle milliyetçi bir hareket olmasına rağmen, modern ulus-devletin ideolojisini ve söylemini yeniden üreten, aktaran ve yayan, Türk basını ve Kemalist elitler, hareketin nedenlerini ve arkasındaki *Xoybûn*'u kamuoyundan gizlemeye çalışmış, hareketi basit bir "eşkıyalık" ve "çapulculuk" faaliyetine indirgemiş, zaman zaman da 1925'te olduğu gibi "irticai bir hareket" olarak göstermeye çalışmıştır (Özbilge, 2020: s. 101-103). Nitekim, Yusun Nadi (1930: s. 1), *Cumhuriyet* gazetesindeki 13 Temmuz 1930 tarihli köşe yazısında, Ağrı Hareketi'ni bir "Kürt İsyanı" olarak nitelendirmemek gerektiğini ve harekete katılanlara "eşkıya" demenin kafi olduğunu bildirirken, aynı gazetenin 19 Temmuz 1930 tarihindeki bir başka köşe yazısında; "Kürtler, buraları çekirge hücumuna uğramış tarla gibi harap etmişlerdir" denilmiştir (Mazhar, 1930: s. 3).[256]

[256] Devletin, Ağrı Ayaklanması'nı bastırmaya yönelik benimsemiş olduğu söylem ve yöntemlerin, erken Cumhuriyet döneminde çekirgelerle mücadele sürecinde kullanılan söylem ve yönetmeleri fazlasıyla andırdığını belirten Özbilge, doğa ve toplumla ilişiklisinde benzer bir mantığı esas alan modern devletin Kürtlere ve çekirgelere yönelik söylem ve yöntemlerinin paralelliğinin ne tesadüfü ne de şaşırtıcı olduğunu, çünkü, "Kürtlerin doğa unsurlarıyla benzerliğinin söylemsem düzeyde inşası, onları hayvanlara karşı kullanılan yönetmelerle alt etme düşüncesini meşrulaştırmayı mümkün" kıldığını vurgulamıştır. Öte yandan, dönemin Türk basınının, çekirgelerle Kürtler arasında "istilacı olmak" bağlamında bir benzerlik ilişkisini kurmuş olduğunu, Kürtlerin, modern ulus-devletin inşası sürecinin

İsmet İnönü ise, Ağrı Dağı'ndaki Kürt direnişçilerini "bir avuç çapulcu" şeklinde tanımlamıştır (Cumhuriyet, 1930: s. 4). Ağrı Hareketi, *Xoybûn*'un başını çektiği bir hareket olmasına rağmen, resmi söylemde "eşkıyalık" ve "çapulculuk" ile ilişkilendirilmesinin nedeni, Kürt direnişçilerin kimliğini ve amacını gizlemenin yanı sıra inşa edilen ulusun "medeni olmayan" üyelerini işaret etmeye hizmet etmiştir (Özbilge, 2020: s. 46).[257]

Kürt Ulusal Hareketleri içerisinde örgüt, önderlik ve hedefler açısından en berrak aşamayı temsil eden Ağrı Hareketi'nin "eşkıyalık" ve "çapulculuk" faaliyeti olduğuna yönelik Türk basınında çıkan iddialara karşı, *New York Times* gazetesinde çıkan bir haberde; "bombalanan isyancılar her şeye karşın hâlâ bağımsız bir Kürt devleti talebinde ısrarlı" denilerek, ayaklanmanın milliyetçi amacı açıkça vurgulanmıştır (Alçıtepe, 2012: s. 82). Ağrı Hareketi'nden sonra Adana'da görülen davada, "*Türkiye cumhuriyeti topraklarında müstakil bir Kürdüstan hükümeti teşkil etmek için silâha sarılarak bir çok Türk zabiti ile asker ve jandarma afradımızın kanını döktüklerinden dolayı*" otuz dört kişinin ölüm cezasına mahkum oldukları *Cumhuriyet* gazetesinin 23 Mayıs 1932 tarihli sayısında belirtilmiştir. Davada, "müstakil bir Kürdüstan hükümeti teşkil etmek" ibaresiyle bir anlamda ayaklanmanın milliyetçi amacı kabul edilmiştir (Cumhuriyet, 1932: s. 5).

Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'ne liderlik eden ve örgütleyenler, *Azadî* örgütünün üyeleri, 1924 Beytüşşebab'taki ayaklanma girişimi ve 1925'teki ayaklanmaya katılan ve daha sonra Suriye'ye gitmek zorunda kalmış kimi Kürt milliyetçileri olduğu için 1925 ve 1927'deki ayaklanmalar birbirinin devamı olan Kürt Ulusal Hareketleri olarak da görülebilir. Ancak, Ağrı Hareketi'nin lider kadrosu, diğer Kürt Ulusal

---

önünde engel teşkil eden "haşereler" olarak Türk basınında ele alındığını, Ağrı Ayaklanması'nın bastırılmasının ve Kürt direnişçilerin ortadan kaldırılmasını tıpkı çekirgelere karşı verilen mücadele gibi bir "imha" ve bir "temizlik" hareketi olarak yansıtıldığını vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özbilge, 2020: s. 107-116).

[257] Dönemin Kemalist elitleri, sembolik ve fiziksel şiddete dönüştürdükleri Türk kimliğini Kürtler karşısında egemen bir ethos olarak sunarken, gayrı medeni gördükleri Kürtleri fiziksel ve sembolik şiddet araçlarıyla yok etmeye çalışmışlardır. Zira, Avrupa'daki faşizmden esinlenen ve Türk olmayanlara sadece köle statüsü sunan dönemin Adalet Bakanı Mahmud Esat Bozkurt, Ağrı Ayaklanması'nın şiddetlendiği sıralarda, "dost, düşman, dağ, herkes bilsin ki bu memleketin efendisi Türk'tür. Saf Türk olmayanların Türk vatanında yalnız bir hakkı vardır: Kul olma hakkı, kölelik hakkı" diyerek bir taraftan Türklerin ırksal ve dilsel üstünlüğünü iddia etmiş, diğer taraftan Türklerin Kürtler ve diğer milletler karşısında egemen bir ethos olduğunu göstermeye çalışmıştır (Akın, 2023: s. 425).

Hareketleri'ne nazaran daha yetkin ve gelişkindir. Zira, Ağrı Hareketi ile geleneksel liderlik anlayışı kısmi de olsa aşılmış, dini liderler ve aşiret reislerinin rolü görece azalmıştır. Öte yandan, Alakom'un belirttiği gibi, ayaklanma esasında bayrak, ulusal marş[258] ve ulusal sembollerin kullanılması, basın-yayına verilen önem, barış görüşmelerine olan inanç, kadınların sınırlı da olsa ulusal mücadeleye katılması,[259] ele geçirilen bölgelere idari atamaların yapılması gibi uygulamalar Kürt milliyetçi elitlerinin bilinçli olarak ürettikleri, tarihsel açıdan sadece silahların devrede olduğu eski ayaklanmaların artık geride kaldığını, düzeni ve birliği sağlamanın öncelikli hedef haline geldiğini göstermesi açısından önemli gelişmelerdir (2020: s. 112-113).

3.4.6. Xoybûn'da Konumlar, Eğilimler, Çatışmalar ve Kopuşlar

Kürt milliyetçiliği alanı, Türk ulus-devletin iktidarı merkezileştirdiği ve sermayeleri tekelleştirdiği bir süreçte şekillenmeye devam etmiş, alan içinde bağımsızlıkçı eğilim de giderek güçlenmiştir. Zira, Cumhuriyet'in ilanıyla siyasal, dini, kültürel ve ekonomik elitlerin çok etnili yapısını sona erdiren Kemalistler, baskı, zorunlu göç gibi siyasal-demografik süreçlerle, ekonomik, kültürel ve politik sermayeleri yeniden dağıtarak, bir taraftan hâkim Türk milliyetçiliğini, yani devlette çıkarı olanların milliyetçiliğini üretmiş, diğer taraftan ulus-devlet inşasının mülksüzleştirdiği Kürtlerin tepkisel milliyetçiliklerini ortaya çıkarmıştır. Daha önce Kürt milliyetçiliği alanına dahil olan elitler, stratejilerini geliştirdikleri koşulların değişmesiyle bağımsızlıkçı eğilime doğru kayarken, daha önce oyunu oynamaya değer görmeyen Kürt elitler ise, değişen dinamiklerin etkisi (Osmanlı Zımnî Sözleşmesi'nin sonu ya da Müslümanlık Sözleşmesi'nin ortadan kalkması gibi) ve oyundan elde edecekleri çıkarları da düşünerek Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmış ve Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuşlardır.

Bozarslan'ın da belirttiği gibi, önceleri kendilerini, Müslüman ve bundan dolayı Osmanlı olarak, daha geniş bir birlikteliğin parçası olarak görmüş olan geleneksel Kürt elitlerin önemli bir kısmı, devlet kurma ve bağımsız olma gibi bir önceliğe sahip

[258] İhsan Nuri Paşa, anılarında "Ağrı'nın ulusal marşı"ndan söz etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (1992: s. 17).
[259] İngiliz yetkililer, Kürt kadınlarının Ağrı Hareketi'nde etkin görevler aldığını vurgulamıştır (Yeğen, 2011: s. 261).

olmamıştır. Osmanlı tipi bir devletin yönetimi altında, direnişe ve muhalafete geçmeye gerek duymayacak pekçok aşiret lideri, şeyh ve eşraf, yeni ulus-devletin 1925'ten sonra kendilerine karşı almış olduğu baskıcı önlemler, Kürt kimliğinin inkarı ve kendilerine dayatılan Türk kimliği nedeniyle Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuştur.[260] Modern ve geleneksel Kürt milliyetçi elitlerin bir araya gelmesi, Bozarslan'a göre, kısmen "Osmanlı Zımnî Sözleşmesi"nin sona erişiyle açıklanabilir. Zira, sözleşme artık Kürtler arasında artık taraftar bulmuyordu. Modern milliyetçi elitler için sözleşmenin bir anlamı kalmamıştı; zira, onlar açısından, kendi ulusal devletlerini inşa etmek, bir ulus olarak varlıklarını devam ettirmenin ve bu suretle, medeniyete ve evrenselliğe katılmanın önkoşulu olarak görülmüştür. Dolayısıyla, modern milliyetçi elitler, Türk takakkümünün her türünü reddetmiş, ekseriyeti açısından çok önceden anlamını yitiren Osmanlı zimnî sözleşmesi, geleneksel Kürt elitler için de anlamını artık yitirmişti, çünkü, devlet onları sadece dikkate almamakla kalmamış, aynı zamanda, faaliyetleriyle, yeni koşullarda zımnî sözleşmenin tekrar müzakere edilmeyeceğini de göstermiştir. Dolayısıyla, geleneksel Kürt elitler, mevcut Türk ulus-devletinde eski konumlarının devam etmiyeceklerini anladıkları bir süreçte ellerindeki sermayeleri Kürt milliyetçiliği lehine kullanarak, Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuşlardır. Yeni kurulan Türk devletinin bu özelliği, geleneksel Kürt elitlerin Kürt milliyetçiliği alanına daha aktif bir şekilde dahil olmasını ve değişen tavrını (bağımsızlıkçı eğilimini) önemli ölçüde açıklamaktadır (2017: s. 119-120).

1925 Hareketi'ne dahil olmayan, hatta devlet yanlısı bir tutum takınan Hevêrkan aşireti lideri Haco Ağa ile Ramanlı Emin Ağa gibi bazı geleneksel Kürt elitlerinin imzalamış oldukları ortak bildiri, geleneksel elitlerin nesnel ve pratik zorunluluklardan ötürü 1925'ten sonra değişen tavrını göstermesi açısından önemlidir. Bildiride; Kürt aşiretleri arasında çekişmeden kaynaklanan ayrılıkların Kürtleri esarete sürüklediği, *Azadî*'nin farklı sebeplerle aşiretler arasında yeterince çalışma yapamadığı, Kürtlerin, 1925 Hareketi sırasında da "benzer kişisel çatışmalar" nedeniyle hareketle birleşemediği ve Türkler karşısında başarısız olduğu bildirilmiştir. Öte yandan, "Türklerin niyeti Kürt ulusuna boyun eğdirmek ve sonra da Türkleştirmek" olduğunun

[260] 17 Eylül 1930 tarihli bir İngiliz belgesinde, Türk Hükümeti tarafından uygulanan bazı şiddet ve baskı politikalarının o zamana kadar "mülayim" olan bir kısım Kürdü isyana katılmaya kışkırttığı belirtilmiştir (Yeğen, 2011: s. 264).

iyice anlaşıldığını, önceki durumlarından dolayı pişman olduklarını ve "kendi" aralarında ilişkiler kurduklarını vurgulamışlardır (Yeğen, 2011: s. 221-222). Dönemin Fransız istihbarat belgeleri de devletin 1925'ten sonra aldığı "tedbirler"in, tarafsız veya daha önce devlet taraftarı olan geleneksel Kürt elitlerinin ve özerklikçi fikrini savunan milliyetçi Kürt elitlerinin bağımsızlık yönünde değişen tavrına işaret etmiştir. Fransız yetkililer, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin Türkiye tarafından kanlı bir biçimde bastırılmasının, Kürt milliyetçiliği alanında "Türk hükümeti koruması altında özerklik" eğilimini ortadan kaldırmış olduğunu, "hiçbir koruyucu olmaksızın tam bağımsızlığı savunan Kürt milliyetçiliği" eğiliminin Kürt milliyetçiliği alanında hâkim anlayış olmasına yol açtığını belirtmişlerdir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 191, 225).

Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim haline gelen bağımsızlıkçılık, *Xoybûn*'un kuruluşu ile örgütlü bir hale gelirken, kuruluş aşamasında bütün Kürtleri ve Kürt örgütlerini bir çatı altında toplamayı kendine hedef olarak belirleyen örgütün, bağımsızlık hedefini sadece "Türkiye Kürdistan'ı" ile sınırlandırması, İran ve manda yönetimleri altında olan Suriye ve Irak'a dair bir bağımsızlık planı ortaya koymaması ve hatta bu ülkelerdeki yönetimlerle iyi ilişkiler geliştireceğini söylemesi, diğer bölgelerdeki Kürt Ulusal Hareketleri ile birlikte hareket etmeyi engellerken, *Xoybûn*'un bütün Kürtleri temsil edebilecek ve birlik oluşturabilecek bir yapı ortaya koyamamasına da neden olmuştur. Öte yandan, Kürt milliyetçiliği alanında modern milliyetçi söyleme egemen olan aşiretsel bağlılıklara eleştiriler yöneltmek, ulus tahayyülleri, aşiretlerini, aşiretlerinin yaşam alanlarını aşamamış kimi aşiret liderlerinin tepkisine yol açmış, Kürt milliyetçiliğinin aşiretler arasında yaygınlık kazanamamasına neden olmuştur. Modern milliyetçi elitlerin ulusa bağlılığı dinsel ve aşiretsel bağlılıkların üzerinde görmesi, Kürtler ve Ermeniler arasında bir ırk miti yaratmaya çalışması, iki millet arasındaki tarihsel antagonizmaları unutmamış bazı geleneksel milliyetçi elitlerin tepkisine yol açmış ve *Xoybûn*'a destek vermemelerine neden olmuştur.

Şeyh Mahmut Berzenci, Seyyid Taha ve Simko Ağa gibi nüfuz sahibi Kürt elitler, *Xoybûn*'a destek vermemiş, bazıları Rewandûz'daki Kürt milliyetçi çevrelerini desteklemiştir. 1927'den önce zayıf bir biçimde kordine edilen milliyetçi Kürt faaliyetlerinin merkezi olan Rewandûz, *Xoybûn*'un kuruluşundan sonra faaliyetlerini

hızlandırmıştır. Bu hızlanmanın nedeni siyasi nüfuz ve sermayelere yönelik verilen mücadelede bir rakibin ortaya çıkması ve *Xoybûn*'un *Taşnak* örgütüyle yapmış olduğu işbirliğinden kaynaklanmıştır. Kürt toplumu içinde meşru liderliğe yönelik verilen mücadelede Rewandûz grubu, kendisini *Xoybûn*'dan ayrı tutmaya çalışmış ve kendi tarihsel mirasını yaratmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu amaç doğrultusunda, Seyyid Abdülkadir'in idam edilmesini anan ve kendi Kürtçe yayınlarını çıkaran Rewandûz'daki milliyetçi Kürt eyleyiciler, *Xoybûn*'un kurulmasından altı ay sonra kendilerini *Xoybûn*'dan ayrı olduklarını ilan etmişlerdir (Henning, 2021: s. 460-461).

1925'ten sonra, Kürt milliyetçiliğinde değişimi kaçınılmaz gören ve değişime olumlu anlam yükleyen, farklı Kürt örgütlenmelerinin modern bir örgütün çatısı altında bir araya gelmesini düşünen, önceki Kürt Ulusal Hareketleri'nin hem düşünsel hem de pratikteki eksikliklerinin farkına varan ve yeni siyasi atmosferin gereklerini yerine getirmek noktasında yetersiz kalınıldığını düşünen, özellikle *Taşnak* örgütüyle işbirliğini savunan, Kürt milliyetçiliği alanındaki değişimin taşıyıcı öznesi olan modern milliyetçi elitler ile değişim ve dönüşüme daha tedrici yaklaşan, alandaki gücü genellikle aşiret sermayesi ya da dini sermayeye dayanan geleneksel elitler arasında mücadele etmenin meşru yolunun tanımlanması üzerinden rekabet ve çatışma yaşanmıştır.[261] Kürt milliyetçiliği alanında farklı eğilimlere işaret eden Fransız arşiv belgeleri, "az ya da çok rakip veya paralel teşkilatların birleşmesiyle" ortaya çıkan *Xoybûn*'un bünyesinde; bir taraftan "aralıklarla örgütlenen isyanların verimsizliğinin bilincine" varan, diğer yandan Kürdistan'ın tam bağımsızlığını programında muhafaza eden ve *Xoybû*n'un faaliyetlerini ulusal bir partinin kuruluşu yönünde geliştirmeye başlayan, "Batı'daki anlamıyla bir parti kavramına daha açık" modern elitler ile "siyasi düzenlemeler oluşturmaktan ziyade silahları konuşturmaya alışkın" geleneksel elitlerin başını çektiği iki eğilimin varlığını sürdürdüğü vurgulanmıştır (Ciğerli & Saout, 2022: s. 258).

[261] Modern milliyetçi elitler arasında da mücadele etmenin meşru yolu konusunda görüş ayrılıkları çıkmıştır. *Xoybûn*'un izlemiş olduğu seküler milliyetçilik anlayışını eleştiren ve bu anlayışın sadece örgütün liderlerinin kişisel çıkarlarının bir sonucu olduğunu düşünen Mevlanzade Rıfat Bey, özellikle örgüt içinde önemli bir konumda olan Bedirxanîlere eleştirilerini yöneltmiştir. Bu eleştirinin nedeni, Celadet Bedirxan tarafından 1927'de Beyrut'ta organize edilen Ermeni-Kürt toplantısında Mevlanzade Rıfat Bey'in bağlı kaldığı halifenin destekçileri ile yapılacak herhangi bir siyasal iş birliğinin aleyhine bir karar alınması etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Henning, 2021: s. 468).

Toplumsal köken, dünya görüşü ve gelecek tasarımları açısından aralarında derin farklılıklar bulunan *Xoybûn*'un kurucu kadroları, modern ya da geleneksel dünya algıları, aşiret, ulus ya da ümmet temelinde hareket etmeleri, Ermenilerle işbirliği, hedeflenen Kürdistan'ın nasıl bir içerikle tanımlanacağı, *Xoybûn*'un geleceğine dair farklı vizyon ve stratejilere sahip olma ve liderlik meselesi gibi konular üzerinden rekabet ve çatışma içine girmişlerdir (Canlı & Uçak, 2012: s. 302-303). *Xoybûn*'un kuruluşundan önce, Şeyh Ali Rıza ile Memduh Selim Bey arasında yaşanan anlaşmazlık, *Taşnak* örgütünün araya girmesiyle başlarda çözülmüş olsa da, *Xoybûn*'un kuruluş kongresinden kısa bir süre sonra ihtilaflar tekrar ortaya çıkmıştır. Kendisini "Reis-i Kürdistan" olarak tanıtan Şeyh Ali Rıza, kongrede belirgin bir konum talep ederken, baştan itibaren mevcut Kürt Ulusal Hareketi'nin Bedirxanîler ile özdeşleşlemesinden rahatsız olmuş ve Bedirxanîlerin Kürdistan'da bir etkisinin olmadığını iddia etmiştir (Ulugana, 2024: s. 34).

Şeyh Ali Rıza ve Şeyh Mehdi gibi geleneksel Kürt milliyetçilerinin Bedirxanîlerin *Xoybûn*'daki simgesel iktidarından, *Taşnak* örgütüne mensup Ermenilerin *Xoybûn* içindeki varlıklarından ve *Taşnak-Xoybûn* arasındaki ittifaktan rahatsız olmaları, kuruluş kongresinden itibaren *Xoybûn* içinde belli görüş ayrılıklarını, çatışmaları ve kopuşları beraberinde getirmiştir. *Xoybûn* içinde modern milliyetçi elitlere karşı belli bir muhalefet yürüten Şeyh Ali Rıza, daha sonra örgütten ayrılmış ve aralarında Seyyid Taha, Simko Ağa gibi kişilerinde yer aldığı Rewandûz grubuyla, Irak'ta "*Teali Cemiyeti*" adıyla *Xoybûn*'a muhalif milliyetçi bir örgüt kurulmasına öncülük etmiştir (Alakom, 2020: s. 73).[262]

Kürt kimliğinin dinsel yönlerine ağırlık vermiş ve Kürtlerin bölgesel özerkliğine vurgu yapmış olan Irak'taki *Teali Cemiyeti* ile daha seküler bir Kürt kimliği vurgusu olan ve bağımsızlık hedefini "Türkiye Kürdistan'ı" ile sınırlamış olan Suriye'deki *Xoybûn* arasındaki asıl anlaşmazlık konusu, *Xoybûn* liderlerinin Ermeni milliyetçilerle

[262] Dönemin Fransız belgelerinde de *Xoybûn*'un kuruluş toplantısında, Ermenilerin örgüt içindeki varlığından rahatsız olan Şeyh Mehdi'nin bu duruma itiraz ettiğini ve bunun *Xoybûn* bünyesinde bir bölünmeye neden olduğu vurgulanmış, Şeyh Ali Rıza ve yandaşlarının *Xoybûn*'dan ayrılarak başka bir "komite" kurdukları belirtmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 244).

yapmış oldukları anlaşmadan kaynaklanmıştır. Zira, *Xoybûn*'un Ermeni milliyetçi örgütü *Taşnak* tarafından yönetildiğini ve bu yüzden meşru bir Kürt örgütlenmesi olarak kabul edilmeyeceğini bildiren bu örgüt, *Xoybûn*'un Kürtler adına herhangi bir şekilde konuşma hakkının olmadığını söylecek kadar ileri gitmiştir (Henning, 2021: s. 462).

İngiliz ve Fransız manda topraklarındaki milliyetçi Kürt örgütleri arasındaki rekabet ve çatışmalar, *Xoybûn*'da siyasi sonuçları önemli oranda etkileme gücüne sahip olan ve örgütün siyasi gidişatından sorumlu olan Bedirxanî ailesinin mensuplarına karşı ciddi kişisel suçlamalarla zirve noktasına varmıştır. Ancak, iki milliyetçi Kürt örgütü arasında yaşanan rekabet ve çatışmaya rağmen, iki örgütün temsilcileri temas halinde olmuş ve uzlaşmak için bir çözüm aramaya girişmiş, ancak bu görüşmelerden uzlaşma yönünde bir sonuç çıkmamıştır. *Xoybûn*'nun Ermeni milliyetçilerle yapmış olduğu ittifakı kabul etmeme dışında siyasi bir program ortaya koyamamış *Teali Cemiyeti*'nin varlığı Şeyh Ali Rıza'nın Türkiye'nin af ilanından yararlanarak 1928 yılında Türkiye'ye teslim olmasıyla büyük oranda son bulmuştur (Henning, 2021: s. 462-466), (Alakom, 2020: s. 73).

Xoybûn'dan kopuşa neden olan bir diğer etken ailesel/aşiretsel bağlar olmuştur. *Xoybûn*, her ne kadar bütüncül bir Kürt ulus söylemini sekteye uğratan aşiret kimliğini ve Kürdistan'ın bağımsızlığı önünde önemli bir engel teşkil ettiğini düşündüğü aşiretler arası çatışmaları "kardeşlik andı" ile ortadan kaldırmaya çalışmış ve aşiretler arasında Kürt milliyetçiliğini yaymaya çalışmış olsa da bazı üyeleri aşiret asabiyetini aşamamış, aşiret bağlılığını ve liderliğini, Kürt ulusuna ve *Xoybûn*'a bağlılığa tercih etmiştir. Zira, 1928'deki af ilanından faydalanmak için Birinci Umum Müfettişi İbrahim Tali ile Mardin'de görüşen *Xoybûn* merkez komite üyesi Ramanlı Emin Ağa, "eskisi gibi itibar ve saygınlığının devamı, kendimi ve aşiretimi düşmanlarımızdan muhafaza etmek için silahlarımıza ruhsat istiyorum" şartını öne sürerek teslim olacağını söylemiş, bu şartı kabul edildikten sonra *Xoybûn*'dan ayrılarak Türkiye'ye dönmüştür (Demirer, 2008: s. 167). Türkiye'nin af ilanına karşı çeşitli bildiriler yayınlayarak engel olmaya çalışan *Xoybûn*, devletin affına inanarak teslim olanların öldürüleceğini bildirmiş olsa da pek çok bey, ağa ve şeyh aftan yararlanarak Türkiye'ye geri dönmüştür. *Xoybûn* içinde Bedirxanîlerin ağırlığından rahatsız olan ve

Celadet Bedirxan'ın başkanlığını benimsemeyen Liceli Fehmi ve birkaç arkadaşı da *Xoybûn*'dan ayrılarak, "*Kürdistan Özgürlük Komitesi*"ni kurmuşlardır (Henning, 2021: s. 466).[263]

Xoybûn'un kuruluş kongresinin öncesinde ve sonrasında Bedirxanîler ile İhsan Nuri Paşa arasında yetki çatışmalarından kaynaklanan rekabet ve mücadele, Kürt milliyetçiliği alanında siyasi ve askeri elitleri de karşı karşıya getirmiştir. İhsan Nuri'nin kuruluş kongresine katılım göstermemesi, *Xoybûn* merkezinden bağımsız hareket ederek Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'ni zamanından önce başlatması ve Ağrı Kürdistan Cumhuriyeti'ni ilan etmesi, bayrak ve örgütlenme tarzı konusunda farklı düşünmesi, Bedirxanîlerin *Xoybûn*'un ekonomik sermayesini iyi idare edemediğini iddia etmesi gibi bir dizi etkene bağlı olarak gelişen ihtilaf ve çatışmalar, *Xoybûn* merkez komitesinin İhsan Nuri'yi "(Hoybun) merkez-i umûmîyesi Askerî komiserliği" ve "paşalık" rütbeleri vererek simgesel sermayesini artırması, Ağrı Kürdistan Cumhuriyeti'ni özerk bir bölge olarak tanıyacağını belirtmesi ve İhsan Nuri'nin de *Xoybûn* merkezine riayet etmesiyle büyük oranda çözülmüştür (Ulugana, 2024: s. 37-48).

Bedirxanîler ile İhsan Nuri Paşa arasında yetki çatışmasından kaynaklanan mücadele çözüm bulsa da Ağrı Hareketi'nin askeri liderleri arasında yaşanan rekabet ve çatışma, devletin hareketi bastırmasına kadar devam etmiştir. Zira, güçlü bir toplumsal sermayeye sahip olan Ferzende ve Halis beylerin başını çektiği "aşiret kliği" ile Sakanlı Şeyh Abdülkadir'in başını çektiği "şeyh kliği", İhsan Nuri Paşa'ya karşı muhalefet etmiştir. İhsan Nuri Paşa, *Xoybûn* merkez komitesinin desteği, Biroyê Heskê Têllî, kuzenleri Hesenanlı Sêvdin, Çevreş ve Têlo beyler ile Kör Hüseyin Paşa'nın oğulları Nadir ve Memo beylere dayanan toplumsal sermayesinin yardımı ile rakiplerine karşı mücadele etmiş ve Ağrı Hareketi'nin askeri ve siyasi lideri olarak kalabilmiştir (Ulugana, 2024: s. 37-48).

[263] Cegerxwîn (2003: s. 185), Liceli Fehmi Bey'in Bedirxanîlerin *Xoybûn*'daki ağırlığından rahatsız olduğunu ve kendisine "sen daha çocuksun, Bedirxanların geçmişini bilmiyorsun. Onlarla yol çıkılmaz" dediğini aktarmaktadır.

Xoybûn'da yaşanan kopuşlardan sonra, örgütün stratejik karalarını belirleme, merkezi yönetim üzerinde belirleyici rol oynama ve örgütü temsil etme noktasında Bedirxanîler ve onlara yakın olan kimselerin etkinliği artmıştır (Cegerxwîn, 2003, s. 184). Bedirxanîlerin Kürt toplumundaki simgesel iktidarı giderek azalmış olsa da tarihi rolleri, *Xoybûn*'daki konumları ve uluslararası siyaset alanındaki toplumsal sermayeleri nedeniyle Kürt milliyetçiliği alanında önemli bir siyasi gücü temsil etmeye devam etmişlerdir. Zira, *Xoybûn*'a ve daha genel olarak Kürt milliyetçiliğine dair söylem ve gündem oluşturma etkisiyle ön plana çıkan Bedirxanîler, örgütün diplomatik, propaganda ve finansal faaliyetleri büyük ölçüde belirleyen bir konumda olması, Kürt milliyetçiliği alanında ağırlıklarını ve görünümlerini arttırmıştır. Ancak, Cemilpaşa ailesinin bazı fertlerinin *Xoybûn* saflarına katılması, örgüt içindeki güç dinamiklerini önemli oranda etkilemiş, Bedirxanî ve Cemilpaşa aileleri arasında ailesel/aşiretsel bağlar ve liderlik mücadelesi üzerinden gelişen rekabet ve çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. *Xoybûn*'un ekonomik kaynakların etkin bir şekilde kullanılmadığına yönelik eleştiriler, örgüt içindeki hegemonik güç mücadelesini kışkırtmıştır.

1929 yılında Suriye'ye yerleşen ve *Xoybûn*'a katılarak merkez komite üyeliğine seçilen Kadri ve Ekrem Cemilpaşa, *Xoybûn*'un faaliyetlerinin durma noktasına geldiğini, üyelerinin dağıldığını ve ekonomik kaynaklarının karma karışık hale geldiğini ileri sürmüş, bu durumdan örgüt içindeki Bedirxanîleri sorumlu tutmuştur. Nitekim, Kadri Cemilpaşa'ya göre, Bedirxanîler, "Botan Emareti'nin verdiği bir hissi gururla" kendilerini diğer *Xoybûn* üyelerinden üstün tutmuş, "diktatörane bir tavır" takınarak, Kürt milliyetçiliği alanında yapılan hizmeti sadece kendi çabalarıyla gerçekleştiği düşüncesini yaymaya çalışmış ve bu durum örgüt içinde kırgınlıklara neden olmuştur. Öte yandan, Kürdistan davasının takibi ve müdafaasını yalnızca Bedirxanîlere mal edilmesinin "Kürdistan davasına" zarar verdiğini söyleyen Kadri Cemilpaşa, Celadet Bedirxan'ın "Kürdistan Krallığı" hevesi taşıdığını öne sürmüştür (Silopî, 2014: s. 164-166). Ekrem Cemilpaşa ise, Kamuran Ali Bedirxan'ın kendisine teslim edilmiş vaziyetleri idare edemediğini ileri sürmüş, bu durumun çeşitli suiistimallere sebebiyet verdiğini belirtmiştir (2016, s. 74). Sadece Bedirxanîlere değil, örgüt içinde belli bir ağırlığı olan Haco Ağa ve destekçilerine de cephe alan

Cemilpaşalar, bu kimseleri "cahil" olmakla ve Kürtlerin "düşmanlarının kuyruğuna" takılmakla suçlamıştır (Cegerxwîn, 2003: s. 200).

Memduh Selim Bey'in Halep'ten ayrılarak Antakya'da öğretmenlik yaptığı, Celadet ve Kamuran Bedirxan'ın de kenti terk ederek Beyrut'a taşındıkları bir süreçte *Xoybûn*'un merkezi Halep'e gelen Ekrem ve Kadri Cemilpaşa, örgütü yeniden canlandırmaya karar vermiş, bu doğrultuda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Devam eden Ağrı Hareketi'ne desteği organize etmek önceliğiyle faaliyet yürüten Cemilpaşalar, Bedirxanîler ve onların destekçilerinden giderek daha fazla şüphelenmeye başlamışlar ve onlardan bağımsız hareket etmek istemişlerdir (Henning, 2021, s. 466-467). Bu durum, Cemilpaşa ailesine mensup kişilerle hâlâ örgüt içinde ciddi bir hegemonik gücü olan Bedirxanîler arasında zaman zaman çatışma boyutlarına ulaşan bir liderlik mücadelesinin yaşanmasına neden olmuştur. Ağrı Hareketi'nin yenilgisinden sonra daha da görünür olmaya başlayan bu mücadele, örgüt içinde konumların belirginleşmesine neden olmuştur (Canlı & Uçak, 2012: s. 337).

Kadri Bey'in *Xoybûn* içinde etkili olması sonucunda örgütün iki ayrı gruba ayrıldığını belirtmiş olan Cegerxwîn, *Xoybûn* içindeki liderlik mücadelesinde kendisinin Bedirxanî grubunu desteklediğini ve Cemilpaşa grubunun dönemin realitesini kavrayamadığı kanısında olduğunu söylemiştir (2003, s. 198-199). Bedirxanî ve Cemilpaşa aileleri arasında rekabetin ve çatışmanın genellikle liderlik meselelerinden kaynaklandığını belirten Nuri Dersimi, Cemilpaşa ailesinin fertlerinin basit bir "çekememezlik" yüzünden Bedirxanîlere tavır aldığını söylemiştir. Ayrıca, kendisinin, iki aile fertlerini birleştirmek yönünde çaba gösterdiğini ancak çabalarının sonuçsuz kaldığını ve bu durumun Kürt milliyetçi faaliyetlerine zarar verdiğini ifade etmiştir (Dersimi, 1992: s. 198).

Xoybûn mensubu Cemilpaşa ve Bedirxanî ailelerinin arasındaki liderlik mücadelesinden kaynaklanan karşılıklı eleştiriler ve suçlamalar ciddi boyutlara ulaşınca, meseleyi araştırmak için *Xoybûn* bünyesinde bir komisyon kurulmuş, bu komisyonun 1932 yılında aldığı kararla, Kamuran Bedirxan *Xoybûn*'dan uzaklaştırılmıştır. *Xoybûn*'da konumları artan gücü, genelde aile ve arkadaşlık bağlarına, aşiretsel sermayeye dayalı "güven, sadakat" ilkelerine göre şekillendiği için

Celadet Bedirxan ve Bedirxanî ailesinin müttefiki Haco Ağa, komisyonun aldığı karara tepki göstererek, *Xoybûn*'daki görevlerinden istifa etmişlerdir. Celadet ve Kamuran Bedirxan gibi önemli Kürt milliyetçi elitlerinin *Xoybûn*'dan ayrılmaları, örgütün giderek zayıflamasına yol açmıştır (Alakom, 2020: s. 73-74).[264]

Xoybûn içindeki liderlik mücadelelerinden kaynaklanan ayrılıkların ötesinde, örgütü daha da zayıflatan önemli olaylardan biri, örgütün kurucuları arasında yer alan ve ilk merkez komitesine de seçilen Dr. Şükrü Mehmet Sekban'ın Kürtlerin ayrı bir millet değil, köken olarak Türk ırkına mensup olduğu tezini öne sürerek *Xoybûn*'dan ayrılması olmuştur. Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'ndan çıkan, alana özgü sermayeleri elde etmekten vazgeçen ve oyun ruhunu kaybeden Dr. Şükrü Mehmet Sekban (1998: s. 17, 27-29), 1933 yılında Paris'te Fransızca kaleme aldığı "*La Question Kurde*" (Kürt Sorunu) başlıklı eserinde, Kürtler ve Türklerin aynı ırktan (Turani) olduğunu, Kürtlerin de Türk milletini teşkil ettiğini, Türkiye'den ayrı bir Kürdistan'ın yaşayamayacağını ve bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasının Kürtler için bir felaket olacağını söylemesi, Kürt milliyetçi çevrelerinde tepkiyle karşılanmıştır. Memduh Selim Bey, Sekban'ın *Xoybûn*'dan ayrıldıktan sonra böyle bir kitabı kaleme almasını, "milli siyasete" vurulmuş bir "darbe" olarak nitelendirmiş, onun bu tutumunun "düşmana teslim olarak arkadaşlarını da teslim etmeye çalışmaktan başka" bir anlamının olmadığını ifade etmiştir.[265] Sekban'ın örgütten ayrılmasının bazı sıkıntılara neden olduğunu söyleyen Alakom, onun Türkiye'nin kuruluşunun onuncu yıldönümü nedeniyle ilan ettiği aftan yararlanmak için böyle bir kitabı yayınlamış olabileceğini belirtmiştir (2020: s. 78).

Cemilpaşa ailesinin fertleri, *Xoybûn* içindeki en güçlü rakiplerini tasfiye etmiş, örgüt içinde önemli bir kesimi etraflarında toplamayı ve kapandığı 1946 yılına kadar *Xoybûn*'daki esas güç olmayı başarmışsa da eski toplumsal ve siyasal hiyerarşileri sorgulamaya başlayan ve savaş sonrası dönemde politize olmuş daha genç kuşak milliyetçi eyleyiciler arasında bir kopuş gitgide daha belirgin bir hale gelmiştir. Reşidê Kurd, Cegerxwîn ve Celadet Bedirxan'ın eski yardımcısı Qedrîcan gibi yeni kuşak

[264] Ekrem Cemilpaşa da yaşanan "hadisenin" *Xoybûn*'u zayıflattığını ifade etmiştir (2016: s. 74).
[265] Refik Hilmi, Dr. Şükrü Mehmet Sekban'ın eserinde Kürt tarihi, kültürü, dili ve coğrafyası hakkında öne sürmüş olduğu iddiaları çürütmek için 1935 yılında bir "*Kürt Meselesi Safahatından*" başlıklı bir kitap kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Refik Hilmi, 2023).

Kürt milliyetçileri, yönlerini komünizme çevirmişlerdir. Ancak, komünist eyleyiciler ile milliyetçi eyleyiciler arasındaki hatlar uzun bir süre boyunca belirsiz kalmış ve pek çoğu Kürt milliyetçiliği alanında aktif bir konumda yer almayı sürdürmüştür. Dolayısıyla yeni kuşağın komünizme yönelmesi Kürt milliyetçiliğinden ideolojik bir kopuş olmaktan ziyade, Henning'in de belirttiği gibi, soylu Kürt ailelerinden gelen elitlerin lehine davranan mevcut himaye ağları ve liderlik çevrelerinden bağımsız bir biçimde eylemeyi meşru kılan bir strateji olarak görülebileceği gibi (Henning, 2021, s. 468), Kürt milliyetçiliği alanında toplumsal, ekonomik, kültürel ve simgesel sermayeleriyle egemen olanların güç ilişkilerini altüst etmeye, bu alanda konumların dağılım yapısını ters düz etmeye dönük bir eylem ya da doxa'nın sorgulanması olarak da görülebilir.[266] Zira, Kürt milliyetçiliği alanında öteden beri iktidarları sorgulanmadan kabul edilen Kürt elitlerinin, özellikle milliyetçi Kürt örgütlerinde liderlik, yetki ve karar alma süreçleriyle ilgili konumlarının, genç kuşak Kürt milliyetçileri tarafından sorgulanması, Kürt milliyetçiliği alanında yapısal bir dönüşümün ilk işaretlerinden biri olmuştur.

Kürt milliyetçiliği alanında uzun bir süre boyunca belirli geleneksel elitlerin egemen olduğu konumların, genç kuşak entelijansiya tarafından eleştirilmesi ve sorgulanmaya tabi tutulmasından kaynaklanan rekabet ve çatışmalar, *Hawar* dergisine de yansımıştır. *Hawar* dergisinin 15 Ocak 1933 tarihli sayısında "*Şêx û Axa û Munewweran*" (*Ağa, Şeyh, Münevver*) başlıklı bir yazı kaleme alan Haco Ağa, kendilerine "münevver" diyen gençlerin şeyh ve ağalardan razı olmadığını, hatta onların aleyhlerine çalıştığını, bunun da doğru olmadığını ifade etmiştir. Şeyh ve ağaları milletin fikirlerini bozmakla, mallarını "yemekle" ve yoksullaşmalarına neden olmakla itham eden genç aydınların dediklerinin bir kısmı doğru olsa bile, şeyh ve ağaların Kürdistan'da önemli bir rol oynadığını, geçmişte meydana gelen ayaklanmaların bu kimseler tarafından başlatıldığını ifade eden Haco Ağa, kendilerini okumuş ve bilgili olarak tanımlayan aydın gençlerin, bu bilgi sermayelerini yeterince kullanamadıklarını ve bilgi sahibi olmanın sorumluluklarına uygun davranamadıklarını, büyük şehirlere gidince de Kürtlüklerine sahip çıkmadıklarını

[266] Aydınkaya, Cegerxwîn'in Kürt milliyetçiliği ve Kürtlüğü halkla buluşturan ilk kişilerden biri olduğunu ve onun, için Marksizm'in, "Kürt yoksul köylülerinin kendi kaderlerini egemen sınıftan kurtarıp kendi ellerine almalarının amentüsü" olduğunu ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydınkaya, 2019: s. 20-21).

vurgulamıştır. Kürdistan'ın kurtuluşunun şeyh ve ağalar olmadan mümkün olmayacağını düşünen Haco Ağa, aydın gençlere çağrıda bulunarak birbirleriyle çalışmalarını, bilgilerini kullanarak halkı aydınlatmalarını ve Kürdistan'ın kurtuluşu için ağa ve şeyhlerle birlikte çaba göstermelerini önermiştir. Ayrıca, ağa ve şeyhlerden bazılarının okuyan gençleri ve aydınları "dinsiz" olmakla itham ettiğini, bu ithamın ise çok haksız olduğunu düşünen Haco Ağa, kendi vatanı ve milleti için hizmet eden herkesin "mukaddes" olduğunu ifade etmiştir (Bedir-Xan, 2020: s. 229-230).[267]

Xoybûn'un kuruluşundan itibaren farklı Kürt milliyetçi çevreleri ve örgütleriyle Kürt milliyetçiliği alanında esas güç olmaya yönelik verdiği mücadele, *Xoybûn*'un kurucu kadroları arasında modern ya da geleneksel dünya algılarından ve mücadele etmenin meşru yolunun tanımlanmasından dolayı yaşanan çatışmalar, Türkiye'nin af ilanlarından sonra yaşanan kopuşların *Xoybûn* üyeleri arasında güvensizlik yaratmış olması, örgütün sahip olduğu askeri gücün sınırlarını gösteren ve liderlik mücadelesinin daha karmaşık hale gelmesine yol açan Ağrı Ayaklanması'nın yenilgisi, modern elitler arasında liderlik mücadelesinden kaynaklanan ayrılıkların *Xoybûn*'un içsel bütünlüğünü zedelemesi, Kürt milliyetçiliği alanındaki eski toplumsal ve siyasal hiyerarşileri sorgulamaya başlayan alandaki güç ilişkilerini ve konumların dağılım yapısını değiştirmeye dönük eylemler ve bunun neticesinde *Xoybûn*'dan yaşanan kopuşlar, *Xoybûn*'un giderek etkin bir örgüt olmaktan çıkmasına ve eski gücünden uzaklaşmasına yol açmıştır.

[267] *Hawar*'ın 6 Mart 1933 tarihli sayısında Evîn Cîwelek müstear ismiyle yayınlanan bir yazıda, Haco Ağa'nın söz konusu yazısında ortaya koyduğu fikirler eleştirilmiş, özellikle genç entelijansiyaya dönük görüşlerine karşı çıkılmıştır. Yazıda, Şeyh Said'in Kürtlerin bağımsızlığı için verdiği mücadelenin engellenmesinde ve Kürt savaşçıların öldürülmesinde ağaların sorumlu olduğu öne sürülmüştür (2020: s. 259-260).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MİLLİYETÇİ KÜRT ELİTLERİN BOURDİEUCÜ ANALİZİ

Milliyetçi Kürt elitlerin, belli tarihsel, toplumsal ve politik süreçler içerisinde ortaya çıkan Kürt milliyetçiliği alanında ne tür bir güç ve etkiye sahip oldukları, hegemonik konumları nasıl işgal ettikleri, alanda yer alan diğer kesimler üzerinde nasıl iktidar kurdukları, iktidarlarını sorgulanmadan nasıl kabul ettirdikleri sorularının ayrıntılı bir şekilde yanıtlanması için öncelikle bu kişilerin nasıl toplumsal çevrede yetiştikleri ve şekillendikleri, nasıl bir habitus edindikleri, nasıl bir eğitim aldıkları, Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na nasıl kapıldıkları, Kürt milliyetçiliği alanına hangi sermayeleriyle katıldıkları, alanda hangi çıkarları elde etmeyi umdukları, hangi çıkarlara sahip oldukları ve nasıl bir rekabet içinde bulundukları, kendi aralarında nasıl ve ne için mücadele verdikleri, Kürtleri ve Kürt milliyetçiliğini nasıl tahayyül ettikleri, politik stratejilerindeki farklılıkların nasıl ve neden oluştuğu sorularının yanıtlaması gerekmektedir. Hem söz konusu soruların yanıtlanması hem Kürt milliyetçi söylemini oluşturmuş milliyetçi eyleyiciler evreninin işleyiş mantığını anlamak hem de başka milliyetçiler (Türk, Ermeni, Arap ve Fars milliyetçileri) karşısında hangi genel çıkara sahip olduklarını, aynı zamanda mücadele alanları içerisinde bulundukları konuma göre hangi özgül çıkara sahip olduklarını anlamak, ilişki ağlarıyla örülü makro ölçekli bir evren içerisinde mikro bir birim olan ve yapısal unsurlarla şekillenen Kürt milliyetçi elitlerinin yaşamlarının Bourdieucü kavram repertuarının analiziyle mümkün olacaktır.

Kürt milliyetçiliği alanında işgal ettikleri konumda belli yaşam alışkanlıkları etrafında birtakım eylemlerde bulunan milliyetçi Kürt elitlerinin yaşamlarının bütününde aynı görüşleri savundukları ve bir bütünlük içinde davrandıklarını söylemek oldukça güçtür. Otobiyografilerini, hatıralarını ve tanıklıklarını kaleme alan milliyetçi Kürt elitleri, kendileri ve başkaları üzerine yazarken basit bir olay aktarımının ötesine geçemedikleri, neyi niçin ve nasıl yaptıklarını derinlemesine analiz edemedikleri gibi, özellikle kendi yaşam öykülerinin bütününde aynı görüşleri

savundukları, yaşamlarını bir devamlılık ve tutarlılık olarak yansıttıkları için bir *illusio*'ya kapıldıkları görülmektedir. Ancak, gündelik hayatın akışında, özellikle dönemsel olarak görüşlerinin sürekli bir biçimde şekillendiği, politik, ekonomik ve toplumsal süreçlerin etkisiyle ortaya çıkan durumlar karşısında farklı görüşler, stratejiler doğrultusunda hareket ettiklerini söylemek mümkün.

Kürt milliyetçi elitlerinin kendi yaşamlarını, tanıklıklarını kaleme alan metinleri aracılığıyla bir dönemin ruhu, politik, ekonomik ve toplumsal süreçlerin etkisiyle ortaya çıkan durumlar karşısında nasıl bir tutum takındıkları, kendilerini ve başkalarını Kürt milliyetçiliği alanında hangi konuma yerleştirdikleri ve alandaki ilişkiler ağını nasıl yansıttıkları anlaşılsa da Bourdieu'nün da uyardığı gibi geleneksel biyografi ya da otobiyografi metinleri bir yanılsamaya yol açabilir. Dolayısıyla, Bourdieu'dan hareketle biyografik yaklaşımların bir *"yaşamöyküsü yanılsaması"*na[268] yol açabileceğini de hesaba katarak, Kürt milliyetçiliği alanı içerisinde yer alan geleneksel ve modern elitlerin nesnel ve öznel koşullarını göz önünde bulundurmak, elitlerin sosyal dünyayı nasıl algıladıklarını ve bu algı doğrultusunda nasıl eylemde bulunduklarını anlamak, eylemlerinin ardındaki nedenleri açığa çıkarmak, alanda bazı ayrıcalıklara ve sermayelere sahip olmalarının mantığını göstermek için geleneksel ve modern elitlerin ayrıntılı bir biçimde analiz edilmesi gerekmektedir.

4.1. GELENEKSEL ELİTLERİN BOURDİEUCÜ ANALİZİ

Dini soyluluğun unvanı olan seyyid, dini liderliğin ve saygınlığın unvanı olan şeyh, dini eğitim vasıtasıyla kazanılmış unvan olan molla ve aşiret liderliğinin ya da toprak sahipliliğinin unvanı olan ağa gibi Kürt toplumunda tanınırlık ve prestiji gösteren simgesel sermayeleriyle ön plana çıkan, toplumsal ve ekonomik sermayeleri büyük oranda simgesel sermayelerinden kaynaklanan, kültürel sermayelerini aileden elde ettikleri yetenek, bilgi, beceri ve kültürel mallar sayesinde ya da medreselerde almış oldukları eğitim vasıtasıyla kazanmış, çocukluktan itibaren sosyalleştikleri süreç içinde ya da eğitim aldıkları medrese sayesinde az çok bilinçsiz bir biçimde içselleştirmiş ve benimsemiş oldukları Kürtlük habitusları sayesinde Kürt

[268] Bourdieu geleneksel biyografi ve otobiyografi yazınının bilimsel bir statüsünün olmadığını *"yaşamöyküsü yanılsaması"* kavramı ile açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bourdieu, 2015: s. 77).

milliyetçiliği alanında farklı durumlar karşısında strateji geliştirme ve çözüm üretme yatkınlığı kazanan geleneksel Kürt milliyetçi elitleri, oluşumundan itibaren Kürt milliyetçi alanında egemen konumları işgal etmişlerdir.

Geleneksel Kürt milliyetçi elitler arasında gösterilebilecek; Seyyid Abdülkadir, Molla Said-i Kurdî, Seyyid Şefik Arvasi, Şeyh Said, Şeyh Ali Rıza ve Haco Ağa gibi önemli isimler, KTC, *Azadî* ya da *Xoybûn* gibi örgütlerde liderlik ya da önemli konumlarda yer almış, kendi konumlarını da meşrulaştıran ve yeniden üreten Kürt milliyetçi düşüncesini inşa etmişlerdir. Söz konusu kişilerin seçilmesi, Kürt milliyetçiliği alanında simgesel bir iktidarı temsil etmeleri, toplumsal sermaye hacimlerinin yüksek olması, Kürt Ulusal Hareketleri'ne liderlik etmeleri ya da bu hareketlerin liderliğini belirleyecek güce sahip olmaları gibi çeşitli etkenlere dayanmaktadır.

4.1.1. Seyyid Abdülkadir

19. yüzyıldan itibaren Kürtler arasında hızla yayılan Nakşibendiliğin bölgedeki temsilcisi konumunda bulunan ve Kürt emirliklerinin tasfiyesinin siyasal uzamda yaratmış olduğu iktidar boşluğundan yararlanarak bölgede dini ve politik liderliğe yükselmiş olan Şemdinan ailesine mensup olan Seyyid Abdülkadir, 1856 yılında[269] Hakkâri'ye bağlı Şemdinan (Şemdinli) bölgesinde Şeyh Ubeydullah'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Yalçın, 2021: s. 56). Sâdatê Nehri olarak da bilinen ve simgesel bir ayrıcalığa sahip olan Şemdinan ailesi, kökenlerini Abdülkadir Geylani'ye, onun üzerinden de Hz. Fatma ve Hz. Muhammed'e dayandırmış ve bu nedenle seyyid unvanını kullanmıştır (Başçı, 2022: s. 37). Aileye mensup bazı isimler ise şeyh unvanı ile tanınmıştır. Dinsel soyluluğun nişanesi olan ve aynı zamanda, ailenin toplumsal düzendeki konumlarını korumak ve yükseltmek için kullandığı seyyid/şeyh unvanı, ailenin hem Osmanlı hem de İran'ın Kürt bölgelerinde büyük bir ekonomik, toplumsal ve simgesel sermaye elde etmesine yol açmıştır (Akpınar, 2018: s. 62).

[269] Bazı kaynaklara göre, Seyyid Abdülkadir 1851 tarihinde doğmuştur. bkz. (Geylani, 2019: s. 177), (Biçer, 2023: s. 68).

Şemdinan ailesi, miri toprakların özel mülk haline getirilmesine imkân veren 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'nden yararlanarak ekonomik sermayesini artırmıştır. Geleneksel Kürt toplumunda hem dini sermayenin hem de eğitim sermayesinin önemli bir kurumu olan medreselerde de birçok talebe yetiştiren Şemdinanlı Seyyid Taha, büyük bir kültürel sermaye birikimi sağlamıştır. Seyyid Taha'nın bölgede yaşanan sorunlara çözüm bulması, aşiretler arasında güvenilir bir arabulucu ve barış elçisi olması ailenin politik sermayesini arttıran önemli gelişmeler arasında gösterilebilir. Şeyh Ubeydullah döneminden itibaren Kürtlerin siyasi ve askeri lideri konumuna gelmiş olan Şemdinan ailesi (Yalçın, 2021: s. 19-21), Osmanlı ve İran'dan toprak satın alacak kadar büyük bir ekonomik sermayeye sahip olmuştur (Bruinessen, 2013, s. 344). Şeyh Ubeydullah'ın kurmuş olduğu vergi sistemi ve geniş bir alana sattığı Şemdinli tütünü ailenin ekonomik sermayesini arttırmıştır (Malbat, 2023).

Seyyid Abdülkadir'in çocukluk evreni, dedesi Seyyid Taha'nın dini bir lider olarak etkin bir konuma yükseldiği bir döneme tekabül ederken, gençlik evreni, babası Şeyh Ubeydullah'ın Kürdistan'da hem dini hem de askeri ve politik bir lider olarak ortaya çıktığı bir döneme denk gelmiştir. Nakşibendî tarikatının seçkin bir mensubu olarak, babasının gözetiminde iyi bir medrese eğitimine başlayan Seyyid Abdülkadir (Yalçın, 2021: s. 56), Mahabatlı Kürt şair Vefayi'den de Farsça ve hüsnühat dersleri de almıştır. Babasının gözetiminde eğitimini tamamlayan Seyyid Abdülkadir, aldığı icazetle babasının halifeleri arasına girebilmiştir (Biçer, 2023: s. 68).

Seyyid Abdülkadir, çocukluktan itibaren sosyalleştiği süreç içinde hem ailesi hem de medrese tarafından sağlanan kültürel aktarım sayesinde meşru Kürt kültürüne ilişkin genel ve aktarılabilir yatkınlıklar edinmiş ve içine doğduğu sosyal dünyanın yapılarını içselleştirmiştir. Bu sayede, belli durumlar karşısında düşünmesine gerek kalmadan, toplumun ondan beklemiş olduğu davranışları ve eylemleri üretmiş olan Seyyid Abdülkadir'in dış yapıları içselleştirilmesiyle ortaya çıkan habitusu, etkin olduğu dini alan ve siyasi alanın taleplerine ekseriyetle sistemli ve tutarlı yanıt verme olanağı da vermiştir. Ayrıca, edilgen ve pasifist bir teolojik anlayışa sahip Kadirilik ve tarihsel kaderci İslam'ın aksine, toplumsal ve siyasal alanlarda etkin olmayı, direnmeyi, silah tutmayı öneren bir teoloji-politik anlayışa sahip olan Halidilik

ekolüne (Aydınkaya, 2020: s. 52-53) mensup olması, Seyyid Abdülkadir'in direnişçi ve mücadeleci bir Kürtlük habitusuna sahip olmasına yol açmıştır.

Şeyh Ubeydullah, en büyük oğlu Seyyid Muhammed Sıddık'ın dini ve siyasi bir liderden ziyade, daha çok bir tüccar ve aşiret ağasını andıran davranışlarından, dini ve siyasi alanların temel gereklerine uyumlu olmayan habitusundan dolayı, onu kendisine yakın bulmamışken, en küçük oğlu Seyyid Abdülkadir'i veliahdı olarak görmüş ve çoğu zaman onu yanından ayırmamıştır (Yalçın, 2021: s. 56, 70). Dedesi Seyyid Taha ve babası Şeyh Ubeydullah'ın yolundan giderek, ailesindeki kuşaklar arasındaki sürekliliği sağlamış olan Seyyid Abdülkadir, ailesinin etkin olduğu dini ve siyasi alanların kendine özgü sermayelerine, *doxa*'sına, hedeflerine ve gerektirdiği habitusa uygun davranarak, söz konusu alanlarda önemli konumlara gelmiştir.

İki kez evlenen Seyyid Abdülkadir (Bayrak, 1993, s. 127), anadili Kürtçenin yanı sıra, Farsça, Arapça ve Türkçeyi de öğrenerek dil sermayesini geliştirmiştir. Güçlü bir ekonomik, simgesel ve kültürel sermayeyi miras almış ve dinsel soyluluğun aynı anda hem unvanlarını hem de kademelerine meşru mensubiyetin verdiği güvene ve yatkınlığın sağladığı rahatlığa sahip olarak büyümüş olan Seyyid Abdülkadir, babasının isyanı sonrası sürgün edilene kadar Şemdinli bölgesinde hayatına devam etmiştir. Sürgün edilene kadar Kürtlerin dini, politik ve askeri liderliğini yapmış olan babasıyla birlikte birçok askerî harekâta katılmış olan Seyyid Abdülkadir (Yalçın, 2021: s. 56-57), 1877-1878'de ortaya çıkan Osmanlı-Rus Savaşı'nda, henüz yirmi bir yaşındayken, Osmanlı'ya destek vermek için babası Şeyh Ubeydullah ve Hizanlı Şeyh Celalettin'le birlikte Kürt birliklerine komutanlık eden üç kişiden biri olmuştur (Sasuni, 1992: s. 100).

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan yaklaşık iki yıl sonra babasının İran'a karşı başlatmış olduğu isyanda öncü grubun komutanı olarak görev alan Seyyid Abdülkadir, isyanın başlamasından sonra İran tarafına geçmiş ve burada Mengur aşiretinin lideri Hamza Ağa ile birçok şehri ele geçirmeyi başarmıştır. Ele geçirmiş olduğu yerleri kurtarılmış bölge ilan eden Seyyid Abdülkadir, bu bölgeler için idari atamalar da yapmış, ancak isyan harekâtının başarısız olmasından sonra geri çekilmiştir. Geri çekildikten sonra Osmanlı birlikleriyle çatışmaya giren Seyyid Abdülkadir, Osmanlı birliklerine mağlup

olunca, ailesi ve akrabalarıyla birlikte 1882'de Musul'a, daha sonra İskenderun'a ve oradan İngiliz gemisiyle Beyrut üzerinden Mekke'ye sürgün edilmiştir. Babası Şeyh Ubeydullah'ın 1883'teki ölümünden sonra Osmanlı yönetimi tarafından affedilen ve İstanbul'a gelen Seyyid Abdülkadir, Osmanlı yönetimi tarafından 20 lira maaş ile 1885'te Beyrut Müstantikliği'ne, 35 lira maaş ile 1888'de Şam Ceza Mahkemesi Reisliği'ne, 45 lira maaşla 1891'de Bitlis Vilayeti Ceza Mahkemesi'nden vekaleten Hukuk-ı Şerriye Riyaseti'ne atanmıştır. Yalçın'nın da vurguladığı gibi (2021: s. 57-63), Osmanlı yönetiminin Seyyid Abdülkadir'e verdiği bu adli görevler, onun hem iyi bir eğitim almış olduğunun göstergesi olarak görülebilir hem de II. Abdülhamid'e muhalif olmasından dolayı, yönetimin onu merkezden ve büyük bir dini, siyasi ve ekonomik otoriteye sahip olduğu Hakkâri ve civarından uzak tutma politikasıyla açılanabilir.

Sultan II. Abdülhamid Caddebostan'da deniz kenarındaki bir köşkü Seyyid Abdülkadir'e hediye etmesine ve onu çeşitli adli ve idari görevlere getirmesine rağmen, yönetiminin ailesi ve kendisine karşı kötü muamelelerin de etkisiyle İTC'ye destek vermiş olan Seyyid Abdülkadir'in ismi, İTC'nin 1895'teki İstanbul merkez şubesinin listesinde yer almıştır (Biçer, 2023: s. 69-70). İTC'nin İstanbul şubesi, II. Abdülhamid'i darbe yapıp yerine Veliaht Reşad Efendi'yi başa geçirmek ve meşruti monarşiyi ilan etmek için aralarında Seyyid Abdülkadir gibi pek çok üst düzey bürokrat ve dini âliminin de yer aldığı bir komite oluşturmuştur (Yalçın, 2021: s. 63). Komite bu amacını gerçekleştirmek için Seyyid Abdülkadir'in aracılığıyla fedai gruplar oluşturmuş (Hanioğlu, 1985: s. 216), ancak darbe planları açığa çıktığı için başarılı olamamıştır (Akşin, 2009: s. 60). İttihatçıların darbe planı açığa çıktığı için tutuklanan Seyyid Abdülkadir, bütün akraba ve yakınlarıyla Medine'ye sürgün edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönen ve II. Abdülhamid'in istibdat rejimine karşı vermiş olduğu mücadele nedeniyle sembol haline gelmiş ve bu nedenle büyük bir prestije sahip olan Seyyid Abdülkadir, İstanbul'daki binlerce Kürt tarafından sevinçle karşılanmıştır (Malmîsanij, 1998: s. 16-17).

II. Abdülhamid'in istibdat rejiminden dolayı imparatorluğun uzak bölgelerinde ya da Avrupa'da yürütülen milliyetçi Kürt faaliyetleri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da yürütülmeye başlanmış ve böylece İstanbul Kürt milliyetçiliği

alanının önemli bir merkezi haline gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine kadar genellikle İTC çevresiyle birlikte Sultan II. Abdülhamid yönetimine karşı mücadele etmiş olan Seyyid Abdülkadir, otokrasinin çöküşünü izleyen görece liberalleşme ortamında Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmıştır.

II. Meşrutiyet'in karakterize ettiği Osmanlı'nın siyasi ve entelektüel ortamı tarafından büyük ölçüde şekillenmiş olan Seyyid Abdülkadir, farklı fikirler ve ideolojiler doğrultusunda pek çok sivil toplum kuruluşu, siyasi parti, cemiyet, dernek, gazete ve derginin ortaya çıktığı ve politik bir aktivizm patlamasına yol açan bir süreçte KTTC'nin kurucusu ve başkanı olarak Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuştur. Babasının dini ve siyasi alanlardaki simgesel sermayesini miras alan Seyyid Abdülkadir, Kürt aşiretleri, İstanbul'da bulunan Kürt hamal ve esnafı üzerinde büyük bir otoriteye sahip olmuş, simgesel ve toplumsal sermayelerinin de etkisiyle hem KTTC'nin başkanlığına seçilmiş hem de II. Meşrutiyet'ten sonra açılan parlamentoda âyan üyeliğine atanmıştır (Yalçın, 2021: s. 83).[270]

Seyyid Abdülkadir'in milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılarak, Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmasında, direngen ve mücadeleci bir Kürtlük habitusuna sahip olması, babasının proto Kürt milliyetçiliğin öncü ismi olması etkili olurken, Osmanlı ve uluslararası siyaset alanında Kürtleri temsil etmek ve onlar adına konuşmak istemesi, Kürtlerin ulusal lideri olmayı arzulaması gibi Kürt milliyetçiliği alanına özgü çıkarları elde etme amacı da etkili olmuş olabilir. Seyyid Abdülkadir'in Kürt milliyetçiliği alanına dahil oluşu, Osmanlı ve Kürt toplumsal uzamlarında konumunu yükseltmesine, politik ve toplumsal sermayelerini arttırmasına yol açarken, benzer amaçlarla Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuş Emin Ali Bedirxan'la arasında alanın özgül çıkarları için bir mücadeleye de sebep olmuştur. Seyyid Abdülkadir ve Emin Ali Bedirxan arasında mücadelenin esas konusu, Kürt milliyetçiliği alanındaki simgesel iktidarı elde etmeye yani "Kürdistan emaretini" elde etmeye ya da "Kürdistan'ın manevi babası" olmaya dönük gerçekleşmiştir.

[270] Şemdinan ailesini Meclis-i Âyan'da Seyyid Abdülkadir temsil edilirken, Meclis-i Mebusan'da (Seyyid Abdülkadir'in kardeşinin oğlu) Seyyid Taha temsil etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yalçın, 2021: s. 92-93).

Kürt milliyetçiliği alanında hegemonik bir konumda yer alan Seyyid Abdülkadir, KTTC'de hâkim eğilim olan kültürel milliyetçiliğe bağlı kalmış, Kürdistan için özerklik ya da bağımsızlık talebinde bulunmamıştır. Kültürel bir milliyetçilik doğrultusunda hareket eden Seyyid Abdülkadir, Osmanlı'ya bağlı unsurlar içerisinde Kürtlerin büyük bir öneme sahip olduğunu ve II. Abdülhamid'in yanlış politikalarının Kürdistan bölgesi ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki "yüce birlik" ruhuna zarar verdiğini vurgulamış, Kürdistan ile Osmanlı arasındaki "birlik bağının" yeniden güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Bozarslan, 1998: s. 17-18).

Kürtlerin sosyal ve ekonomik yaşantılarını yükseltmesini kendisine gaye edinmiş olan Seyyid Abdülkadir, geleneksel Kürt eşrafından farklı olarak, Meşrutiyet'in devamından yana bir konum almış ve Meşrutiyet'in faydaları anlatmak amacıyla İTC merkez komitesi tarafından Ekim 1909'da Van'a gönderilmiştir. Bölgede geniş katılımlı toplantılar düzenleyen Seyyid Abdülkadir, yeni rejimin, anayasanın ve düzenin öneminden bahsederek bunların korunması gerektiğini vurgulamış, Ermeni ve Kürtler arasında bir tür dostluk ve uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca, bölgede sanayinin kurulup geliştirmesi ve köylerde okulların açılarak eğitimin yaygınlaştırılması doğrultusunda faaliyetler gerçekleştirmiştir (Klein, 2014: s. 194-195).[271] Ancak, Seyyid Abdülkadir'in bölgedeki faaliyetleri ve KTTC'nin giderek Kürtler üzerinde etkili olması, İttihatçılarla arasının açılmasına yol açmıştır (Biçer, 2023: s. 71).

Seyyid Abdülkadir, Osmanlıcılıktan Türk milliyetçiliğine yönelen ve KTTC'yi dağıtan İttihatçılardan giderek uzaklaşmasına rağmen, Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim olan Osmanlıcılık fikrine bağlı kalmaya devam etmiştir. Zira, 1910'lu yıllardan itibaren Kürt milliyetçiliği alanında heretik olarak görülebilecek ve başını Abdürrezzak Bedirxan'ın çektiği siyasi milliyetçi bir eğilim ortaya çıkmasına rağmen, Osmanlıcılık fikrini benimseyen ve kültürel milliyetçilikle kendini sınırlayan Seyyid Abdülkadir'in mesleki statüsünden (Meclis-i Âyan üyeliği) kaynaklı Osmanlı'ya, dini konumundan dolayı halifeye olan bağlılığı Osmanlı'dan tam bir kopuşa imkân

[271] İran yönetimi, bölgedeki faaliyetlerinden kaygılandığı için Seyyid Abdülkadir'in bölgeden uzaklaştırılmasını ve İstanbul'a dönmesini Osmanlı yönetiminden talep etmiştir. Bu talep doğrultusunda Seyyid Abdülkadir'le görüşen Sait Paşa, onun İstanbul'a doğru hareket ettiğini sadrazama bildirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yalçın, 2021: s. 95-96).

vermediği gibi Birinci Dünya Savaşı'da Osmanlı tarafında yer almasına neden olmuştur (Dündar, 2002: s. 146).

Seyyid Abdülkadir'in kültürel bir milliyetçilikten siyasi bir milliyetçiliğe yönelmesi ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya doğru gittiği, Paris Barış Konferansı'nda eski Osmanlı toprakları için yeni bir siyasi düzenin müzakere edildiği ve Wilson'un tüm etnik azınlıklar için siyasi olarak kendi kaderini tayin hakkı ön gören ilkelerini açıkladığı bir süreçte mümkün olabilmiştir. Nitekim, değişen siyasi, toplumsal ve ekonomik koşulların da etkisiyle, Kürt milliyetçiliği alanında toplam sermaye hacmiyle ön plana çıkan ve dinsel yönelimli Kürt siyasi liderliğini temsil eden Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirxan'ın üstü kapalı muhalefetine rağmen 1918 yılında KTC başkanlığına gelmiş ve yönetici olabileceği özerk bir Kürdistan için faaliyet yürütmüştür.

1910'lu yıllardan itibaren İttihatçılarla arasına mesafe koyan ve bu nedenle İTC'ye muhalif olan HİF'in kurucuları arasında yer alan Seyyid Abdülkadir, "vilayet-i sitenin" Ermenilere terk edilmesi noktasında Damat Ferit Paşa ile ters düşmüştür (Akyürekli, 2013, s. 49). 4 Mart 1919'da Şûrâ-yı Devlet Reisliği'ne atanmış olan Seyyid Abdülkadir'in bu göreve atandığı dönem, onun aynı zamanda KTC başkanı olarak Kürdistan'ın geleceğine ilişkin yabancı devlet yetkilileriyle diplomasi yürüttüğü bir sürece denk gelmiştir. Dolayısıyla, Yalçın'ın da işaret ettiği gibi, Seyyid Abdülkadir'in bu göreve atanması Osmanlı yöneticilerinin onu başarılı bulmasından ziyade gönlünü almaya yönelik bir "jest" olarak görülebileceği gibi, onu ve onun üzerinden Kürtleri Osmanlı Devleti'ne bağlı kılmaya yönelik bir "strateji" olarak da görülebilir. Ancak, Wilson İlkeleri'nden faydalanarak özerk bir Kürdistan kurma faaliyetleri, Seyyid Abdülkadir'in Osmanlı yönetimi tarafından eleştirilmesine ve 19 Mayıs 1919'da Şûrâ-yı Devlet Reisliği görevinden alınmasına neden olmuştur (Yalçın, 2021: s. 134-135).

Paris Barış Konferansı'ndaki Kürt Delegasyonu temsilcisi Şerif Paşa ile Ermeni Delegasyonu temsilcisi Bogos Nubar Paşa arasında gerçekleşen ortak bildiriden sonra, KTC'nin nihai amacıyla ilgili bir ideolojik kutuplaşmanın yani özerklik ve bağımsızlık eğilimlerinin ortaya çıkması, Seyyid Abdülkadir'in Kürtlerin geleceğiyle ilgili

fikirlerini daha "açık" bir şekilde ortaya koymasını gerektiren zorunlu bir durum ortaya çıkarmıştır. Ortak bildiri sonrası Seyyid Abdülkadir'in başını çektiği KTC'deki ortodoks eğilim (geleneksel elitler), İslam'ın ve halifeliğin savunulması adına, Osmanlı dahilinde bir Kürdistan'ın özerkliğinden yana olurken, Emin Ali Bedirxan'ın başını çektiği heretik eğilim (modern elitler), bağımsız bir Kürdistan devletini savunmuştur.

Daha önce Wilson İlkeleri'nden faydalanarak özerk bir Kürdistan doğrultusunda yabancı devlet yetkilileriyle diplomasi yürüten ve bu nedenle Şûrâ-yı Devlet Reisliği görevinden alınan Seyyid Abdülkadir, Fransızca çıkan *Journal d'Orient* gazetesine vermiş olduğu öne sürülen demecinde ortak bildiriye sıcak baktığı ileri sürüldüğü için Türk basını ve Meclis-i Mebusan tarafından ağır bir biçimde eleştirilmiştir. *Journal d'Orient* gazetesindeki demeçten dolayı Meclis-i Âyan'dan üyeliğinin düşürülmesi gündeme gelen ve hakkında bir önerge hazırlanan Seyyid Abdülkadir, söz konusu demecin kendisine ait olmadığı ileri sürmüş ve bazı açıklamalarda bulunmak üzere "gizli celse" önerisinde bulunmuştur. Önerisi kabul edilen Seyyid Abdülkadir'in, Meclis-i Âyan'ın 15 Mart 1920 tarihli 19. içtimaında, söz konusu gazeteye asla demeçte bulunmadığını vurgulayan yazılı açıklaması okunmuştur (Yalçın, 2021: s. 136).

Türk basınında ve Meclis-i Mebusan'daki eleştirileri hafifletebilmek ve Osmanlı siyasal alanındaki konumu korumak isteyen Seyyid Abdülkadir, *İkdam* ve *Tasvîr-i Efkâr* gazetelerinde yapmış olduğu bağımsızlık karşıtı açıklamalar ve KTC'nin de özerklikçi olduğunu söylemesi, örgüt içinde çatışmaların fitilini ateşlemiştir. Seyyid Abdülkadir, Kürt milliyetçiliği alanında muhafaza stratejilerinden yani Osmanlı'dan tam bir kopuşu ön görmeyen bir eğilimden yana olduğu için bağımsızlık stratejisini benimseyen heretik eyleyiciler tarafından "Kürt milli mefkûrelerini paylaşamamak" ve "Kürt ideallerinden vazgeçmiş olmakla ve Kürt isteklerini tatmin edecek tek şeyin tam bağımsızlık olmasına karşın, Türklerin (idaresi) altında basit bir özerkliği kabul etmekle" suçlanmıştır (Yeğen, 2011: s. 143-147). Nuri Dersimi (1952: s. 120-121), KTC bünyesinde yapılan bir toplantıda Seyyid Abdülkadir'in bağımsızlık yanlılarına muhalefet ettiğini, Türklere yardım etmenin gerekliliğinde ısrar ettiğini, Kürdistan'ın büyük bir kısmını içerisine alan "Büyük Ermenistan" fikrine razı olmayacağını ve

Türklerin Osmanlı'ya bağlı özerk bir Kürdistan'a rıza gösterdiğini söyleyerek bağımsızlık yanlılarını kandırmaya çalıştığını ileri sürmüş, onu "Türk ajan rolünü" oynamakla suçlamıştır.

Seyyid Abdulkadir'in Meclis-i Âyan'da ve Türk basınında yapmış olduğu açıklamalardan rahatsız olan Emin Ali Bedirxan öncülüğündeki bağımsızlıkçılar, Seyyid Abdülkadir'i başkanlıktan azletmiş ve KTC'den ihraç etmeyi sağlamıştır. Ancak, Emin Ali Bedirxan'ın bu hamlesine karşılık, KTC'nin yönetim kurulunu dağıtan ve yeni bir seçime gidileceği çağrısını yapmış olan Seyyid Abdulkadir, KTC içinde önemli bir toplumsal sermayeye sahip olduğu için yapılan seçimleri kazanmıştır (Özoğlu, 2017: s. 169). Seyyid Abdülkadir'in zaferi, KTC'deki ana eğilimin özerklikçi olduğunu ve KTC'deki otoritenin Seyyid Abdülkadir'de olduğunu göstermesi açısından önemli bir sonuç olarak görülebilir.

Kürdistan'ın bir ve bölünmez olduğunu savunan Seyyid Abdülkadir, Osmanlı egemenliği altında birleşik özerk bir Kürdistan'ı, bağımsız ama parçalanmış bir Kürdistan'a tercih etmiştir. Bu tercihinin altında, halifeye bağlı olması, müslümanların birliğini savunması ve Ermeni faktörü gibi dini kimliğinden kaynaklanan nedenler varken, aynı zamanda Osmanlı bürokratik alanında almış olduğu vazifelerin ve dönemin "belirsiz koşullarında" tam bağımsız bir Kürdistan'da ısrar etmenin iyi bir seçenek olmadığını düşünmesi gibi pratikler nedenler de vardır (Kutschera, 2013, s. 47). Ayrıca, Kürt milliyetçiliği alanında öteden beri siyasi liderlik mücadelesinde en önemli rakibi Emin Ali Bedirxan'ın bağımsızlıkçı bir tutum takınması, Seyyid Abdülkadir'in Osmanlı'dan kopuşu öngörmeyen bir eğilim içinde olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, Seyyid Abdülkadir'in özerklikçi bir eğilimi savunması ilkesel bir tutum olmaktan ziyade, Emin Ali Bedirxan'la "kişisel rekabet"inden[272] ve "şahsi endişeler"inden yani alandaki simgesel iktidardan kaynaklanmıştır (Silopî, 2014, s. 37). Nitekim, Şemdinan ve Bedirxan aileleri arasında yaşanan tarihsel antagonizma, siyasi liderlik mücadelesi ve Kürt milliyetçiliği alanındaki simgesel sermaye üzerinden gerçekleşen rekabet ve çatışma, Seyyid Abdülkadir'in milliyetçilik anlayışını önemli oranda belirlemiştir.

[272] İngiliz yetkililer, kişisel rekabetin hem Seyyid Abdülkadir hem de Emin Ali Bedirxan için önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özoğlu, 2017: s. 177).

KTC içindeki karşıtlıklara, buna bağlı olarak konumlara, çatışmalara ve kopuşlara, Ankara Hükümeti ve Osmanlı Hükümeti'nin baskıları da eklenince, KTC varlık olarak etkili bir örgüt olmaktan çıkmış, Kürt milliyetçileri, gizli örgütlenme çalışmaları yapmak zorunda kalmıştır. 1920'ye gelindiğinde, Cibranlı Halit Bey'in başını çektiği Kürt milliyetçiler, bölgede Ankara Hükümeti'ne karşı propaganda faaliyeti yürütmüş ve *Azadî*'nin temellerini atmışlardır. Bağımsız bir Kürdistan doğrultusunda bölgede etkin bir örgütlenme faaliyeti yürüten Cibranlı Halit Bey, Seyyid Abdülkadir'le de temas halinde olmuştur. Cibranlı Halit Bey'in, gençliğinde Ruslar, Osmanlılar ve İranlılar karşısında Kürt birliklerine komutanlık etmiş ve İstanbul'da ortaya çıkan milliyetçi örgütlerin birçoğuna başkanlık etmiş olan; Nakşibendî tarikatının dini lideri konumunda görülen ve Kürt toplumunda önemli bir otoriteye sahip olan Seyyid Abdülkadir'le temasa geçmesi, onun simgesel iktidarından yararlanmaya ve kurulması planlanan örgütün etkinliğini arttırmaya dönük hamleler olarak değerlendirilebilir. Zira, *Azadî*'yi kuran modern elitlerin toplumsal sermayesi bir ulusal hareket başlatmaya yetmediği için aralarında Seyyid Abdülkadir'in de bulunduğu geleneksel elitlere yönelmiştir.

Seyyid Abdülkadir, bağımsızlıkçıların ayrılması ile etkinliğini kaybeden ve Sevr Antlaşması sonrası dağılan KTC yerine gizli bir şekilde kurulan *Azadî*'ye katılmış ve bu örgütün İstanbul'daki şubesine başkanlık etmiştir. Mart 1925'te başlaması planlanan ayaklanma için İstanbul'da bulunan Seyyid Abdülkadir'le görüşme kararı alınmış ve görüşme için Şeyh Said'in oğlu Şeyh Ali Rıza görevlendirilmiştir. Seyyid Abdülkadir, 1924 yılının sonlarına doğru Şeyh Ali Rıza ile görüşmüş ve ayaklanmaya dinsel bir görünüm verilmesini talep etmiştir. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa aleyhinde propaganda yapılmasını isteyen Seyyid Abdülkadir, görüşme sonunda planlanan ayaklanmayı "tüm gücümle desteklerim" demiştir (Yalçın, 2021: s. 145-147).

Osmanlı siyasal alanında önemli konumları işgal eden ve bu nedenle Kürt milliyetçiliği alanında özerklikçi eğilimiyle bilinen Seyyid Abdülkadir, Kemalistlerin, farklı alanlar ve bu alanlarda etkin olan farklı sermaye sermaye türleri üzerinde iktidar sahibi olma olanağı veren Türk ulus-devletini kurmalarının ardından, Türk-Kürt birlikteliğinin önemli bir sembolik kaynağı olan halifeliği kaldırmaları, geleneksel

elitlerin kültürel ve ekonomik sermayelerinin önemli bir alanı olan medreseleri kapatmaları ve 1921 Anayasası'nda Kürtlerin otonomi benzeri taleplerini kısmi olarak tanıyan hükümleri 1924 Anayasası ile ortadan kaldırmaları, onun Kürdistan'ın bağımsızlığını açık bir şekilde savunan *Azadî*'ye ve bağımsız bir Kürdistan'ı hedefleyen 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ne destek vermesine sebep olan gelişmeler arasındadır. Zira, giderek sermayelerin merkez bankası haline gelen yeni ulus devlet, sadece Kemalist rejime bağlı olanların siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda var olabildiği bir yapı oluşturarak, Seyyid Abdülkadir gibi pek çok geleneksel elitin sermayelerini, toplumsal, dini ve siyasi konumunu hedef almıştır. Dolayısıyla, Seyyid Abdülkadir, özerklik stratejisini geliştirdiği koşulların değişmesi, yeni ulus-devletin onu ekonomik sermayeden yoksun bırakması,[273] medreseleri kapatmasıyla kültürel sermayesini geçersiz kılması gibi nedenler ve ailesinin geçmişte egemen olduğu alanlarda yeniden otorite kurarak, ailenin mülkünü kazanma ve ekonomik sermayesini arttırma gibi arzuları taşıması, onun bağımsızlıkçı Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmasına ve İslami bir Kürt devleti fikrini savunmasına yol açmıştır (Akyürekli, 2013: s. 49).

Milliyetçi Kürt elitlerin bir ayaklanma hareketi başlatacağının farkında olan Ankara Hükümeti, Seyyid Abdülkadir'in faaliyetlerini yakın takibe almış ve onun özel kalem müdürü olan Palulu Abdullah Sadi'yi oyuna getirerek Seyyid Abdülkadir ve beraberindekileri tutuklamıştır (Yalçın, 2021: s. 147-151).[274] Tutuklandıktan sonra Diyarbakır'daki Şark İstiklal Mahkemesi'ne götürülen Seyyid Abdülkadir, ilk sorgusu esnasında hakkındaki bütün suçlamaları reddetmiştir. 14 Mayıs 1925'te görülen

[273] Seyyid Abdülkadir, Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılanmasında, Meclis-i Âyan'ın lağv edilmesinden sonra maaş alamadığını söylemiştir (Bayrak, 1993: s. 153).

[274] Daha önce tanıştığı ve İngiliz istihbaratına çalıştığını düşündüğü, ancak esasında Türk polisi olan Celal adında biri ile temasa geçen Seyyid Abdülkadir'in özel kalem müdürü Palulu Abdullah Sadi, Celal'den Kürdistan'ın özerkliği için İngiliz büyükelçiliğine aracılık yapmasını istemiştir. Celal'le görüşmesinde, bireysel hareket etmediğini, bir örgütü temsil ettiğini ve Seyyid Abdülkadir adına İngilizlerle müzakere edeceğini söyleyen Abdullah Sadi, Celal'in aracılığıyla tanıştığı Mr. Templen (İngiliz bir yetkili sandığı ama aslında zabıta memuru Nizammetin) yapmış olduğu görüşmede, Seyyid Abdülkadir'in bölgenin emirliğine getirilmesini istemiştir. Daha sonra yapmış olduğu görüşmelerde ise, Seyyid Abdülkadir'in ayaklanmanın başına geçmesi için İstanbul'dan ayrılmasını talep etmiştir. Ancak, görüşmelerden kuşkulanan Seyyid Abdülkadir, oğlu Seyyid Mehmed'i İngiliz büyükelçiliğine göndermiş ve Palulu Abdullah Sadi'nin Türk yetkililerin oyununa geldiğini anlamıştır. Seyyid Abdülkadir'in durumdan haberdar olduğunu anlayan Türk yetkililer, Seyyid Abdülkadir ve beraberindekileri tutuklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bayrak, 1993: s. 130-145), (Yalçın, 2021: s. 147-151).

davada, mahkeme başkanı Savcı Ahmet Süreyya, hazırlamış olduğu iddianameyi mahkemeye karşı okumuştur. İddianamede, Seyyid Abdülkadir'in bağımsız ve müstakil bir Kürdistan'ın kurulması için faaliyet yürüttüğü, isyan hareketinin başarıya ulaşması için oğlu Seyyid Mehmed ve Abdullah Sadi aracılığıyla İngilizlerden yardım almaya çalıştığı ve kendisini Kürdistan'ın kralı ilan etmiş olduğu vurgulanmıştır (Akyürekli, 2013: s. 51-54).

İddianamenin okunmasından sonra, Seyyid Abdülkadir'in sorgusuna geçilmiş ve kendisine sorulan sorular üzerine, kendisinin KTC'ye zorla başkan yapıldığını ve KTC'deki maksatlarının Ermenistan'ın kurulmasını engellemek olduğunu söylemiştir. Mahkeme heyetinin HİF ve KTC arasında yapılan bir sözleşmeyi kendisine göstermesi üzerine, anlaşmanın varlığını kabul eden Seyyid Abdülkadir, Osmanlı Hükümeti'nden ve hilafet makamından ayrılmadan özerk bir Kürdistan'ı arzu ettiklerini ve amaçlarının Ermenilere karşı koymak olduğunu belirtmiştir (Bayrak, 1993: s. 154-156). Vatan hainliğiyle suçlanan Seyyid Abdülkadir, aralarında oğlu Seyyid Mehmed'in de bulunduğu pek çok kişiyle, 27 Mayıs 1925 tarihinde idam edilmiştir (Yalçın, 2021: s. 163).

Seyyid Abdülkadir'in Hakkâri'den İstanbul'a uzanan ve nihayetinde Diyarbakır'da idam edilmesine kadar süren mücadeleci yaşam öyküsü, beş evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, Kürtlerin dini, politik ve askeri liderliğini yapmış babasının mahiyetinde iyi bir dini eğitim aldıktan sonra ailesinin imtiyazlarını korumak ve bölgedeki otoritesini genişletmek için Osmanlı ve İran'a karşı mücadele vermiştir. İkinci evrede, İttihatçı çevrelerle birlikte Sultan II. Abdülhamid'in istibdat rejimine karşı mücadele etmiştir. Üçüncü evrede, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kurulan KTTC'de kültürel Kürt milliyetçiliği ve Osmanlıcı fikirleri doğrultusunda Kürtlerin ekonomik ve kültürel gelişimleri için faaliyet yürütmüştür. Dördüncü evrede, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan KTC'de Osmanlı dahilinde özerk bir Kürdistan için diplomatik faaliyet yürütmüş ve KTC'deki bağımsızlıkçıların lideri konumunda olan Emin Ali Bedirxan'la siyasi liderlik mücadelesine girmiştir. Beşinci evrede, Osmanlı'nın yıkılmasından sonra *Azadî*'ye dahil olmuş ve İslami nitelikli bağımsız bir Kürdistan için Kemalistlere karşı mücadele etmiştir. Seyyid Abdülkadir, Kürt milliyetçiliği alanında Osmanlıcılıktan özerklikçiliğe ve nihayetinde

bağımsızlıkçılığa evrilen görüşleri birbirlerinin karşıtı olmaktan ziyade birbirlerinin takipçisi olarak da görülebilir. Zira, II. Meşrutiyet'in görece liberal ortamında kültürel milliyetçi ve Osmanlıcı fikirleri savunurken, Osmanlı toprakları için yeni bir siyasi düzenin müzakere edildiği bir ortamda özerklik fikrinin ağır bastığı, özerklik stratejisini geliştirdiği koşulların değişmesi ile bağımsızlık eğilimine kaydığı görülmüştür.

4.1.2. Molla Said-i Kurdî

Bediüzzaman Said-i Kurdî ibn-i Mirzâ, 1876 yılında Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Nurs köyünde küçük bir toprak parçasına sahip yoksul bir ailede dünyaya gelmiştir. Ancak, ekonomik sermayesi düşük olsa da aile statü sahibi olmayı önemsemiş ve soylu bir aileden gelmiş olmanın bir göstergesi olarak "mirzâ" unvanını kullanmıştır. Said-i Kurdî ise kendi aile şeceresini Hz. Muhammed'e dayandırmıştır (Mardin, 2015: s. 110-111). Ailesinin, dinsel soyluluğun ve asaletin simgesi olan "mirzâ" unvanı ile dini eğitim alan ve medreselerde eğitim veren kişilerin kullandığı "molla" unvanını benimsemeleri, ailenin toplumsal düzendeki konumlarını korumasına ve yükseltmesine katkı sağlamıştır. Dinin Bitlis ve yöresinde toplumsal ve siyasal alanlarda etkili olduğu bir ortamda, ailenin bu unvanları kullanması toplumsal ve simgesel sermaye elde etmesine de olanak tanımıştır.

Dinin toplumsal alanı büyük ölçüde şekillendirdiği Bitlis'te doğmasına, din adamları yetiştiren bir ailenin çocuğu olması da eklenince, Said kaçınılmaz olarak dini alanın içkin eğilimlerine uyarlanmış bir habitusa sahip olarak büyümüştür. Zira, ilk sosyalleşme deneyimlerini yaşadığı çocukluk evreninde, dışsal yapıları içselleştirerek dini alanda belli yatkınlıklar elde eden Said, ailesinin ona aktardığı habitus ve aktarılan habitusun ürettiği pratikler sayesinde medrese eğitiminde oldukça başarılı olmuştur. Zira, ilk müderrisi abisi Molla Abdullah olan Said, Hizan, Norşin, Arvas ve Bazîd gibi çeşitli yerlerde medrese eğitim görmüş ve Şeyh Mehmed Celali'nin medresesinde 1892 yılında icazetini alarak çok erken bir yaşta "Molla Said" adıyla ünlenmiştir (Bilici, 2018: s. 223-224), (Temel, 2023: s. 150).

Klasik medrese eğitimini kısa sürede bitiren Molla Said, Kürt kültürel kimliğinin taşıyıcısı olan ve Ehmedê Xanî'nin eserlerinin okutulduğu medresede eğitimi sayesinde dini ve etnik yönü baskın olan bir Kürtlük habitusu edinmiştir.[275] Ancak, münazaralarla, fikri çatışmalarla ve hatta bazen fiili kavgalarla sürüp giden eğitim hayatında, arkadaşlarına, medresedeki eğitim sistemine ve ders aldığı mollalara direnmesi, Kadirilikten çok Nakşibendiliğin Halidî ekolü ile yoğrulan bir eğitim hayatı geçirmesi, Molla Said'in direnişçi ve mücadeleci bir habitusa sahip olmasına yol açmıştır. Zira, Kadirilikten farklı olarak Halidilik, karşı koymayı, müdahale etmeyi direnmeyi, politik örgütlenme ve direnişi salık vermiştir (Aydınkaya, 2020, s. 84-86). Öte yandan, genç yaşta medreseler üzerinden Kürdistan'ın birçok yerini gezmesi, onun hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira, Kürtlerle ilgili temel eksiklikleri tespit etmesine de yol açmış olan bu geziler, onun dini alandaki *doxa'*ları da sorgulamasına yol açmıştır (Malbat, 2023).

Molla Said, içinde bulunduğu entelektüel dünyayı sorgulayamaya medresedeki eğitimi sırasında başlamıştır. Osmanlı'nın en kaotik dönemine denk gelen çocukluk ve gençlik evreninde, kültürel sermayesinin önemli bir kısmını ailesinden, kendi çalışmalarından, medreselerden ve yaşadığı bölgedeki tartışmalardan elde etmiş olan Molla Said, İmam Rabbani, Ahmet Sırhindi ve Abdulkadir Geylani'nin eserlerini okumasından dolayı hem Nakşibendî hem de Kadiri tarikatlarından etkilenmiştir (Yavuz, 2005, s. 264-265). Ancak, Kadirilik ve Nakşibendilikte aradığını bulamamış olan Molla Said, şüpheci, sürekli arayış içinde olan, sorgulayan ve muhakeme eden bir habitusa sahip olmasından kaynaklı, dini alanda doxa olan tarikatlardaki klasik şeyh-mürit ilişkisini ve dönemin ortodoks İslam anlayışını, onun dini yorum ve kurumları sorgulamış, dini alanda heretik bir eğilimi temsil etmiştir. Molla Said'in dini alandaki doxaları sorgulaması, alanda yerleşik otoritelerle çatışmaya girmesine neden olmuştur. Zira, bazıları Molla Said'in görüşlerini "bidat" olarak görerek, ona cephe almıştır (Aydınkaya, 2020: s. 87, 83).

[275] Malbat'ın da işaret ettiği gibi, Kürt dindarlar medreseler etrafında örgütlenmiş ve medrese eğitim sistemi aracılığıyla hem Kürt-okur yazarlığını hem de Kürt kültürel kimliğini koruma çabasına girmişlerdir. Ayrıca, medreseler, bu süreçte sadece dini eğitim kurumları olarak değil, aynı zamanda Kürtlerin örgütlenebileceği bir alan işlevi görmüş, bir bakıma uzun yıllar boyunca "Kürdistan'da birer yerel yönetim merkezi" ya da direniş merkezi işlevini görmüştür. (2023).

Hafıza ve bilgi birikimi oldukça etkileyici olan Molla Said, Bediüzzaman-ı Hemedani'ye benzetilmiş olduğundan ve çeşitli medreselerde katılmış olduğu ilmi tartışmalardan dolayı kendisine zamanının dâhisi anlamındaki Bediüzzaman lakabı verilmiştir. Bu lakap dini alanda kendisine ayırt edici bir imaj oluşturmasına olanak sağlarken, simgesel sermayesinin birikimine de katkı da bulunuştur. Kültürel ve simgesel sermayesini giderek arttıran Molla Said, karmaşık eğitim hayatından sonra ulema ve halkla girdiği tartışmalardan dolayı belli bir yerde ikamet etmekte zorlanmıştır. Mücadeleci habitusu onu yerel iktidar odaklılarıyla da karşı karşıya getirmiştir. Miran aşireti lideri Mustafa Paşa'ya gücünü İslam'ın amaçları doğrultusunda kullanması uyarında bulunan Molla Said, bunu yapmadığı taktirde kendisini öldürmekle tehdit etmiştir. 1894 yılında Mardin'de bulunduğu sırada Cemalettin Afgani'nin İslam âlemine ilişkin fikirlerini paylaşan kimselerle yapmış olduğu sohbetler sayesinde yerellikten çıkararak, İslam dünyasına ilişkin kaygılar taşıyan birisine evrilmiştir. Bu durum, politikanın Said-i Kurdî'nin ilmi ve dini dünyasına bir boyut olarak dahil olmasın yol açmış ve molla kimliğine politik eyleyici unsurlar eklenmiştir (Bilici, 2018: s. 224), (Temel, 2023: s. 150).

Mardin'den sonra Bitlis'e tekrar geçen Molla Said, zeki, eksantrik, kontrolü zor, tatmin olmaktan uzak ve zor beğenen bir habitusa sahip olduğu için Osmanlı yönetimi tarafından gözetim ve denetim altında tutulmuştur (Bilici, 2018, s. 225). Bitlis'te Ömer Paşa'nın mahiyetinde yaklaşık iki yıl okuma ve araştırma faaliyetlerinde bulunmuş olan Molla Said, İslam klasiklerini tekrar ve yoğun bir biçimde inceleme şansı bulmuş, ancak okuduğu metinleri anlama noktasında zorluklar yaşamıştır (Mardin, 2015, s. 126). 1897'de Van'ın yeni valisi Hasan Paşa'nın mahiyetine geçen Molla Said, yeni valiyle dostane bir ilişki geliştirmiştir. Tahir Paşa ile yaptıkları sohbetler hayatında yeni bir döneminde başlamasına da yol açmıştır. Osmanlı ve Batı'daki düşünsel ve ilmi gelişmeleri yakından takip eden ve zengin bir kütüphaneye sahip olan Tahir Paşa ile yaptıkları tartışmalar, Said'in modern bilimleri ve Batı dünyasını daha yakından tanımasına vesile olurken (Bilici, 2018: s. 225), medreselerde öğretilmeye ve öğrenilmeye layık bilgi olarak kurumsallaşmış klasik dini ilimlerin modern dönemin tehdit ve şüphelerine karşı yetersiz kaldığını giderek daha fazla düşünmesine neden olmuştur (Nursi, 1997, s. 37). Zira, medreselerin eğitim sisteminde pozitif bilimlere yer vermemesi, Kürtlerin modern bilimlerden mahrum kalmasına ve diğer milletlerden

geri kalmasına yol açtığını düşünen Molla Said (Malbat, 2023), doxa tarzı işleyen klasik medrese eğitim sistemini sorgulamasına ve farklı yollar aramasına neden olmuştur.

Osmanlı'nın siyasal ve entelektüel alanlarındaki ilişkilerin giderek daha seküler, pozitivist referanslar üzerinden inşa edilmeye başlandığı bu yeni dönemde, dini alanda "gelenekçi reformcu" bir pozisyon alan Molla Said (Çakmak, 2023, s. 29), ortodoks İslam anlayışını sorgulamış ve Batı karşısında İslam'ın geri kalmaması için arayışa girmiştir (Weld, 2006: s. 60). Klasik medrese eğitiminin sunduğu, ezbere, tekrara ve derlemeye mahkûm anlayışı sorgulayan Molla Said, müderrislerin ve din adamlarının otoritesini karşı çıkmak için politik bir söylem kullanmış, çoğu kez ezoterik bir dil kullanarak, "usandırıcı bir kısım kelimeleri tekrar" ederek, *doxa* sorgulayıcı niyetini açıkça ortaya koymuş ve reformist görüşlerini beyan etmiştir (Resulan, 1994: s. 63).

Ancak, Molla Said'in dini ve eğitim alanlarındaki doxaları sorgulaması, toplumsal yetkiyle kuşatılmış hocalarına karşı gelmesi, şeyhlerle, din adamlarıyla, yerel otoritelerle sürekli olarak çatışmaya girmesi ve yeni projeler geliştirmesinin altında, sürekli bir arayış içinde olması, ortodoks İslam anlayışının ve yorumlarının çağın sorunlarına yanıt veremediğini düşünmesi kadar, toplumsal ve dinsel alanlarda bir konum elde etme, sembolik iktidarı elde etme isteği de olmuştur (Aydınkaya, 2020: s. 87). Zira, gençliğinin önemli bir bölümü toplumsal ve dinsel alanlarda bir konum elde etmek için yoğun bir çaba sarf etmiş olan Molla Said (Mardin, 2015, s. 98), dinsel alandaki *auctoritas*'ı ele geçirerek asıl eyleyici olmak istemiştir.

Molla Said, özellikle klasik medrese eğitiminin eksikliklerinden yola çıkarak *Medresetü'z Zehrâ* projesini geliştirmiştir. Mısır'daki *El-Ezher*'den etkilenerek geliştirdiği *Medresetü'z Zehrâ* projesini hayata geçirmek için 1907 yılında İstanbul'a gitmiş olan Molla Said (Bruinessen, 2013: s. 382),[276] belinde taşıdığı hançer ve Kürtlüğü simgeleyen kıyafetleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir (Aydınkaya, 2020: s. 155). Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği, İslam'ın birliği, Kürtlerin bilinçlenmesi ve Kürt ulemasının geleceğini temin etmek için Bitlis, Van ve Diyarbakır'da Kürtçe,

[276] Molla Said, biyografisinde, İstanbul'a bölgedeki siyasi ve ekonomik sorunların giderilmesi amacıyla gittiğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (1994, s. 50).

Türkçe ve Arapça eğitim veren, din ilimlerin yanında pozitif bilimlerin de okutulacağı *Medresetü'z Zehrâ* adını verdiği (Kurdî, 2016: s. 190-200) modern eğitim kurumunun açılmasını Sultan II. Abdülhamid'e önermiş, ancak önerisi kabul görmemiştir.[277] Daha sonraki girişimindeyse tutuklanmış ve akıl hastanesine gönderilmiştir (Temel, 2023: s. 151).

Kürt toplumunda önemli bir sembolik ve kültürel sermayeye sahip olan Molla Said'in önce hapishaneye daha sonra akıl hastanesine kapatılması, II. Abdülhamid yönetiminin onu ehlileştirme, daha sonra itibarsızlaştırma hamlesi olarak da görülebilir.[278] Molla Said, akıl hastanesinden çıktıktan sonra, (II. Abdülhamid yönetiminden gördüğü kötü muamelenin de etkisiyle) II. Abdülhamid yönetimine karşı darbe hazırlıklarının merkezi haline gelen Selanik'e gitmiş ve İttihatçılara katılmıştır (Çakmak, 2023: s. 27). Osmanlı siyasal alanında entelijansiya, bürokrat ve askerlerin zihnini meşgul eden Osmanlı'nın nasıl kurtulabileceği sorusu, Molla Said'in de ittihâd-ı İslam projesiyle yeni Osmanlıcılık düşüncesini harmanlayarak kurtuluşçu bir politika izlemesine yol açmıştır (Aydınkaya, 2020: s. 156).

Osmanlı siyasal alanına dahil olan ve bu alanda etkin eyleyiciye dönüşen Molla Said (2006: s. 14), meşrutiyet için "hakiki adalet ve şer'i meşveretten ibaret" diyerek İslam adına II. Meşrutiyet'e sahip çıkmış, "adalet, meşveret ve kuvvetin kanunda toplanması" olarak tanımladığı meşrutiyetin önemine değinmiştir (Resulan, 1994: s. 34). İttihatçıların 1908'de yönetime el koymasından sonra İstanbul'da kurulan KTTC ile etkileşime girmiş (Bruinessen, 2013: s. 383), Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılarak, Kürt milliyetçiliği alanına da dahil olmuştur. Onun milliyetçiliğin *illusio*'na

[277] Molla Said, İstanbul'a geldiğinde sultan ve halife gibi iki önemli sembolik iktidarı elinde bulunduran II. Abdülhamid'e sunmuş olduğu dilekçede, girizgâh bile yapmadan doğrudan taleplerini sıralamış olması, onun Osmanlı siyasal alanına uygun bir habitusunun olmadığı göstermektedir. Zira, Osmanlı siyasal alanında II. Abdülhamid'e muhalif olan kişiler bile ona hitap ederken genelde girizgâh bölümünde sultan ve halifeyi övmüşlerdir. Aydınkaya'nın da işaret ettiği gibi, *Kurdistan* gazetesinin ilk sayılarında Kahire gibi nispeten daha güvenli bir yerden II. Abdülhamid'e dilekçe sunan Mikdat Mithat Bedirxan gibi muhalif bir Kürt milliyetçisi bile sultanın şahsına abartılı methiyeler yaparken, Molla Said sarayın beklentilerinin dışında bir üslup takınmıştır (2020, s. 149). Ayrıca, Molla Said "Türkçe dilinde pek zengin değilim" diyerek, Osmanlı siyasal alanında hâkim olan dilin sermayesi noktasında eksik olduğunu vurgulamıştır (Resulan, 1994, s. 63).

[278] Molla Said'in yoğun okuma ve tartışma faaliyetleri zihninin yorulmasına ve psikolojik rahatsızlık geçirmesine neden olurken, Bilici onun istibdat rejimi tarafından kapatılmasını "dehanın ehlileştirilmesi" olarak yorumlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bilici, 2018: s. 226).

kapılmasında ve bu alana dahil olmasında, klasik medrese eğitimi sırasında oluşan Kürtlük habitusu, daha önce bireysel çabalarıyla gerçekleştiremediği projelerini milliyetçi bir cemiyet bünyesinde daha örgütlü bir şekilde savunma ve hayata geçirme arzusu, dönemin siyasi atmosferinde milliyetçi ideolojinin giderek yükselmesi, "uvzu hastalanmış" Kürdistan'ın kültürel, ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözme isteği, Kürtler ve Osmanlı arasında birlik bağını yeniden tesis edecek güncel bir sözleşme yapma amacı gibi etkenler etkili olmuş olabilir (Badıllı, 1998: s. 201).

Kürdistan'da kaldığı sırada daha çok İslam'ın sorunlarıyla ilgilenen Molla Said, Osmanlı başkentinde Kürtlerin ve Kürdistan'ın sorunları üzerine de düşünmeye başlamıştır. Kürtler arasında Bediüzzaman olarak bilinen ve İstanbul'da Said-i Kurdî olarak nam salmış olan Molla Said-i Kurdî, Halil Hayali ile Kürtçe üzerine çalışmalar yapmış, *Kürt Teavün ve Terrakki*, *Şark* ve *Kürdistan* gibi gazetelerde, Kürtler için eğitimin genişletilmesi, Kürtçenin ve Kürt kimliğinin geliştirilmesi, Kürdistan'ın geleceğini sağlayacak araçlar olarak gördüğü; ulusal birlik ve dini bilimlerle birlikte gerekli olan uygarlık tekniklerinin yaygınlaştırılması, İslam bünyesinde Müslümanların dayanışması, Osmanlı milletine mensup halkların eşitlik ve kardeşlik düzleminde bir araya getirilmesi ve İslam'ın demokratik ilkelerle uyumlu bir yorumunu teolojik olarak temellendirilmesi için çeşitli yazılar kaleme almıştır (Bilici, 2018: s. 226). KTTG'nin üçüncü ve dördüncü sayılarında, Türkçe bir açık mektupla Osmanlı milletvekillerine birçok öneri ve tavsiyede bulunan Said-i Kurdî, Osmanlı milletine mensup Turan, Aryan ve Sami (Turani olan Türkler, Ari ırkına mensup Kürtler ve Sami ırkına mensup Araplar) halkların eşitlik ve kardeşlik düzleminde bir araya gelmesinde meşrutiyet yönetiminin oldukça önemli bir rol oynadığını belirtmiştir (Bozarslan, 1998, s. 12-13).

KTTG'nin ikinci sayısında Kürtçe bir yazı kaleme alan Said-i Kurdî, Kürtlere seslendiği yazıda birliğin ve dayanışmanın önemini şu sözlerle dile getirmiştir (Bozarslan, 1998, s. 119):

> Ey Kürt kitleleri! İttifakta güç, birlikte yaşam, kardeşlikte mutluluk, hükümette selâmet vardır. Birliğin sağlam bağını, dayanıklı halatını, sıkı tutun ki sizi belâlardan kurtarsın. Güzelce kulak veriniz, dinleyiniz; size bir şey söyleyeyim: Biliniz ki üç, evet

> üç cevherimiz vardır, ki korunmalarını bizden istiyorlar: Birincisi İslâmiyet, ki milyonlarca şehidimizin kanını onun pahası olarak vermişiz. İkincisi insanlık cevheri, ki bizi toplumun gözünde insan gösterecek odur. Üçüncüsü milliyet, ki önderlerimizin, geçmişlerimizin mezarlarında sevindirecek bir armağanımız ve onlarla olan ezelî ve edebî bağımız olacaktır. Bu üç cevhere karşılık bir de üç düşmanımız vardır, ki bizi yok ediyorlar: Birincisi yoksulluk, ki İstanbul'daki 40 bin hamalın varlığı, o düşmanımızın tasallutunun örneğidir. İkincisi cahillik, ki birinci düşmanımızın istilâsına büyük bir yardımcıdır. Yoksulluğun düşkünü olan o 40 bin hamalın içinde binde biri bir gazeteyi okuyamıyor ki bir kurtuluş yolu bulsun. Üçüncüsü cahilce anlaşmazlık ve karşılıklı düşmanlığımızdır, ki biz birbirimizle boğuştukça gerçekten bir terbiyeye müstahak oluyorduk. Hükümet de uzlaştırıcı terbiye yerine nifakı arttırmaya çalışıyor, hakkımızda her türlü zulüm ve baskıyı gerçekleştirmeye bizi lâyık görerek insafsızlık ediyordu.

Yazının devamında, tespit etmiş olduğu bu üç düşmanla nasıl mücadele edeceklerini Kürtlere göstermiş olan Said-i Kurdî, üç cevherin kurtarılmasının ancak "üç yiğitlik kılıcı" ile mümkün olabileceğini belirtmiştir. Said-i Kurdî'ye göre birinci kılıç eğitim ve öğretim, ikinci kılıç ittifak ve ulusal sevgi, üçüncüsü de kişisel girişim ve öz varlıkla gösterilecek çabadır. Benzer görüşlerini KTTG'nin ikincisi sayısındaki "Kürdler Neye Muhtaç?" başlıklı yazıda yineleyen Said-i Kurdî, Kürdistan'ın geleceğini sağlayacak araçlar olarak gördüğü; ulusal birlik ve dini bilimlerle birlikte gerekli olan uygarlık tekniklerinin yaygınlaştırılması gerektiğini, bunun yolunun da II. Abdülhamid döneminde kurulan ve "Hamidiye Alayları" diye adlandırılan Aşiret Alayları olduğunu ifade etmiştir. Askerlik yaşamını elektrik ışınlarına benzeten Said-i Kurdî, o ışınların kimyasal maddeler gibi Kürt aşiretleri arasında ilişki kuracağını ve birlik sağlayacağını belirtmiştir. Kürtlerin göçebe yaşam tarzlarının, bağnazlıklarının ve kendi hükümetlerinin olmayışının ve bir de Osmanlı yönetiminin eseri olarak gördüğü yoksulluklarının Kürtler arasında çatışmalara yol açtığını söyleyen Said-i Kurdî, birliği bir yaşam unsuru olarak görmüş, birliği bir saraya, bütün unvanları yenilgiye uğratan askerlik yaşamını ve Aşiret Alaylarını da o sarayın temeline ve tavanına benzetmiştir. Zira, Kürtlerin birliğini engelleyen hastalıklardan biri aşiret yaşamının ortaya çıkardığı ağalık, beylik gibi unvanlar olduğunu düşünen Said-i Kurdî'ye göre, bu hastalıkların tedavi edilmesi ancak insanları birlikte yaşamaya alıştıran askerlikle mümkün olabilir. Zira, Said-i Kurdî için Aşiret Alayları birlik ve

ittifak, modern eğitim ve öğretim için gerekli kurumlardır (Bozarslan, 1998: s. 120-121).

Molla Said-i Kurdî'nin bu dönemde kaleme aldığı yazıları, Türklüğü hiyerarşik olarak Kürtlüğün üzerinde konumlandırmaya müsait bazı söylemleri, Türkleri "seçilmiş millet" olarak görmesi, Kürt kimliğini ısrarla Osmanlıcı bir geleneğin içinde vurgulaması ve ümmetçi paradigması, Bedirxanilerin modern milliyetçi genç kuşaklarının tepkisini çekerken, bu kimseler Molla Said-i Kurdî'yi "Türklerin beyliğini Kürtler içinde idameye" çalışmak, şöhret ve makam peşinde koşmakla suçlamışlardır (Badıllı, 1998: s. 182). Molla Said-i Kurdî'nin İstanbul'daki Kürt hamallar üzerinde giderek artan etkisi ve hamalların bir parça ona yönelmesi, hamallar üzerinde ciddi bir sembolik iktidarı olan ve hamallarla patronaj ilişişi kuran Seyyid Abdülkadir'i rahatsız etmiştir. Kürt milliyetçi alanında hem modern hem de geleneksel elitlerle çatışmaya giren Molla Said-i Kurdî, kendi şahsi iradelerini Kürt milletinin iradesi olarak addeden ve kendilerini Kürtler adına konuşmaya muktedir gören milliyetçi elitlerin kitlelerle kurmuş oldukları vekalet ilişkisini ve Kürt milliyetçiliği alanındaki konumlarının onlara sağlamış olduğu sembolik iktidarı, ekonomik ve toplumsal sermayeleri işaret ederek, bu kimseleri "Kürtlük siyasetini" kendi çıkarları için araçsallaştırdıkları için eleştirmiştir (Aydınkaya, 2020: s. 181-188).

Molla Said-i Kurdî, sadece Kürt milliyetçi çevreleriyle değil, aynı dönemde İttihatçılarla da çatışmaya girmiştir. Zira, başlangıçta İTC'nin zihnindeki şeriat modeliyle uyumlu olacak bir şekilde bir meşrutiyet fikri davasını güttüğünü düşünmüş ve bu yüzden İTC'ye destek vermiş olsa da İttihatçıların seküler kanadıyla da arasına kısa süre sonra mesafe koymuştur (Aydınkaya, 2020, s. 156). "Meşrutiyeti şeriat kuvvetiyle korumak ve kökleştirmek" amacının olduğunu söyleyen Molla Said-i Kurdî (Resulan, 1994: s. 72), İTC'nin politikalarına duymuş olduğu rahatsızlık, onu 1909'da kurulan İTC'ye karşı ayaklanmada asli rol üstlenecek *İttihâd-ı Muhammedî Fırkası'*nın kurucuları arasına itmiştir. Bu dini şeriat vurgulu hareket, meşruti düzene karşı gelişecek darbe girişiminin merkezi olmuştur. Molla Said-i Kurdî, kısa bir süre sonra gerçekleşecek 31 Mart Vakası'na (13 Nisan 1909) katılmakla suçlanmış, ancak kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmemiş ve beraat etmiştir (Çakmak, 2023: s. 27).

Molla Said-i Kurdî, KTTC'nin dağılmasından sonra Emin Ali Bedirxan gibi isimlerle birlikte Kürtler arasında eğitim ve sanayiyi yayıp geliştirmek için 1910'da KNMC'yi kurmuştur. İTC'nin Osmanlı siyasal alanında etkinliğini giderek arttırdığı bir dönemde, Kürtleri yeni rejime ikna etmek için Van'a giden Molla Said-i Kurdî, İstanbul'dan Kürtlere "müjde getirdim" demiş, meşrutiyet yönetiminin faydalarından söz etmiştir (Kurdî, 2016: s. 24-26). Molla Said-i Kurdî, Arapların meşruti yönetimden giderek umudunu kaybettikleri ve Arap milliyetçiliğinin yükseldiği bir dönemde Şam'a giderek, Arapları da ittihâd-ı İslam adına Osmanlı'ya eklemlemeye çalışmıştır. Kürt şeyhlerinin geleneğini kısmen takip eden Molla Said-i Kurdî, iyi bir at sürücüsü ve iyi bir silah kullanıcısı olmuş (Aydınkaya, 2020: s. 83) ve 1911 yılında gerçekleşecek olan Balkan Savaşı'nda milis kuvvetlere komutanlık etmiştir (Bruinessen, 2013: s. 383).

Dini ve eğitim alanında bir doxa sorgulayıcı olan ve heretik olarak nitelendirilebilecek bir eğilimi temsil eden Molla Said-i Kurdî, KTTC ve KNMC'de hâkim eğilim olan kültürel milliyetçiliğe ve Osmanlıcılık fikrine bağlı kalmıştır. Mart 1909'da *Volkan* gazetesinde kaleme aldığı bir yazısında, "İslamiyet'e, İslam kültürüne, alimlere, talebeliğe, Osmanlılığa, hilafete, "İttihad-ı Muhammedi"ye, Kürtlüğe bağlı olmam cihetiyle, bu sıfatlardan doğan ve kesişmiş daireler gibi olan cemiyetlerin birbirleriyle buluşma yeriyim" diyen Molla Said-i Kurdî (Resulan, 1994: s. 39), Nisan 1909'da *Serbestî* gazetesindeki bir yazısında ise, "muazzam Osmanlı milletinin meşruiyet bekçileri" olarak tanımladığı Osmanlı ordusundan ve askerinden övgüyle söz etmiştir (Veroj, 2017: s. 200). İslam birliğini savunan ve Halidî selefleri gibi Osmanlı'yı İslam'ın son kalesi olarak gören, Türklere "babalık" ve Kürtlere "çocukluk" atfeden, despotluğuna rağmen "babayı" iyi davranmaya teşvik eden (Kucuksari, 2019: s. 5), ve Kürt-Kürdistan meselesini toplumsal, ekonomik ve kültürel bir mesele olarak değerlendiren Molla Said-i Kurdî, İslam'a ve Osmanlı'ya bağlı kalarak Kürtlere ve Kürdistan'a dair taleplerde bulunmuştur. Kürdistan'ın Osmanlı'dan ayrılmasını İslam birliğinden ayrılmak olarak gördüğü için Kürdistan meselesinin ittihâd-ı İslam'dan ayrılmakla sonuçlanacak "menfi" bir meseleye dönüşmemesi gerektiğini düşünmüş ve Kürdistan'a özerklik ya da bağımsızlık gibi siyasi statü taleplerinde bulunmamıştır (Aydınkaya, 2020: s. 158).

Volkan gazetesinin 1 Nisan 1909 tarihli sayısında, "biz vatanı din için severiz" ve "milliyetimiz de yalnızca İslamiyet'tir" diyen Molla Said-i Kurdî, Arap, Türk, Kürt, Arnavut, Çerkez ve Lazları birbirine bağlayın bağın milliyetleri İslamiyet'ten başka bir şey olmadığı vurgulamıştır. Yazısında, millet kavramını modern anlamından uzak, ekseriyetle dini toplulukları nitelemek için kullanan Molla Said-i Kurdî, ayrılıkçı milliyetçiliği kavmiyetçilik olarak görmüş ve zararlı olarak değerlendirmiştir (Resulan, 1994: s. 49).[279] Sadece ayrılıkçılığa değil, özerklikçiliğe de karşı olan Molla Said-i Kurdî, Prens Sebahattin'in Osmanlı'nın kurtuluşu için ortaya koyduğu adem-i merkeziyet tezini "güzel fikir" olarak değerlendirmesine rağmen, imparatorluk halklarını ittihâd-ı İslam'dan uzaklaşmasına ve Osmanlı'nın dağılma sürecini hızlandırabileceğini düşündüğü için ve özellikle Osmanlı halklarının toplumsal, kültürel ve ekonomik sermayelerinin eşitsiz konumunu göz önünde bulundurarak, adem-i merkeziyet fikrine temkinli bir yaklaşım sergilemiş, bu "güzel fikrin" reel-politik konjonktürden dolayı uygulanamayacağını savunmuştur. Zira, etnik bir temelde siyasal örgütlenmeye gitmenin çatışma ve dağılma olduğunu düşünen Molla Said-i Kurdî, Ermeni milliyetçilerinin sıkça gündeme getirdiği özerklik çözümünden yana olmamış (Aydınkaya, 2020, s. 158-159), "muhtariyet" düşüncesini makul olmayan bir fikir olarak değerlendirmiştir (Kurdî, 2016, s. 70).

Osmanlı şemsiyesi altında Kürtlükle İslam'ı bağdaştırmaya çalışan Molla Said-i Kurdî'nin İslam kimliği ayrılıkçı bir milliyetçiliği tahkim etmekten ziyade Kürtleri Osmanlı'yla bütünleştirme amacı taşımıştır. Ulus ötesi yurttaşlığa dayalı bir Osmanlıcı kimliği benimseyen Molla Said-i Kurdî'nin dini kimliğinden kaynaklı Osmanlı'ya olan bağlılığı, Kürt milliyetçiliği alanında heretik bir eğilimi temsil eden *İrşad* örgütünün faaliyetlerine karşı olmasına da yol açmıştır. Nitekim, Bitlis İsyanı liderlerinin davetini kabul etmeyen ve onlara karşı Osmanlı'yı destekleyecek olan Molla Said-i Kurdî, İTC'nin yardım çağrısını kabul etmiştir. Van'a giderek, aşiret liderleriyle görüşmüş ve onlara Osmanlı'ya karşı savaşmamaları gerektiğini söylemiş

[279] Organizmacı bir millet anlayışından hareketle, milliyeti bir vücuda benzeten Molla Said-i Kurdî, bu vücudun "ruhu İslâmiyet, aklı Osmaniyet, cismi sizde Kürtlüktür" demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kurdî, 2016, s. 150).

olan Molla Said-i Kurdî, isyanın geniş bir bölgeye yayılmaması için faaliyet yürütmüştür (Ulugana, 2022: s. 322-325).

Birinci Dünya Savaşı'nda milis kuvvetlere komutanlık eden Molla Said-i Kurdî, hem cesareti hem de kendisine öldürülmek için teslim edilen 1500 Ermeni'nin Rus tarafına geçirilmesini sağlayarak tekrar dikkatleri üzerine çekmiştir. Sonrasında Ruslara esir düşmüş olan Molla Said-i Kurdî, iki yıldan fazla süren esaretinden sonra 1918'de Almanya'ya kaçmış ve aynı yıl İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'a döndükten sonra, dönemin siyasi atmosferinin de etkisiyle (Osmanlı'nın parçalanmaya doğru gitmesi, Osmanlıcılık fikrinin etkisini kaybetmesi, geleneksel elitlerin önemli bir kısmının özerklikçi bir eğilime kayması vb.) KTC'nin kurucuları arasında yer almış ve özerk bir Kürdistan doğrultusunda faaliyetler yürütmüştür (Bruinessen, 2013, s. 383).[280] Aralarında Molla Said-i Kurdî'nin de yer aldığı ve KTC'nin yönetim kurulu tarafından seçilen bir heyet, Amerikalı yetkililerle görüşmüş ve Kürt milliyetçi taleplerini iletmeye çalışmıştır. Amerikalı bir yetkili, Kürdistan'ın büyük bir bölümünü içine alan bir Ermenistan oluşturmasına karar verildiğini söylemesi üzerine, Molla Said-i Kurdî "Kürdistan eğer deniz sahilinde olsa idi diritnavutlarınızla (deniz zırhlılarınızla) belki bu kararı tatbik edebilirdiniz. Fakat Kürdistan dağlarına diritnavutlarınız çıkamaz. Bu kararınız da tatbik edilemez" diyerek itiraz etmiştir (Silopî, 2014, s. 66).

KTC içinde tartışmalara, buna bağlı olarak konumlara ve çatışmalara yol açan Paris Barış Konferansı'ndaki Kürt Delegasyonu ile Ermeni Delegasyonu arasında gerçekleşen ortak bildiri ve öne sürülen iddialara karşı, Molla Said-i Kurdî, Mehmet Sıddık ve Ahmet Arif'le 22 Şubat 1920 tarihinde *Vakit* gazetesine ortak bir bildiri göndermişlerdir. Ortak bildirilerinde, Kürtlerin "tarihi ve hayati rakipleri" olarak nitelendirilen Ermenilerle anlaşma yapmayacağını, bu sebeple, "Kürd ulusal vicdanı"na aykırı davranan Şerif Paşa'yı tanımadıklarını ifade etmişlerdir (Bayrak, 1993, s. 99). Molla Said-i Kurdî'nin dini kimliğinden kaynaklanan Ermeni karşıtlığı, onu Türklere dolayısıyla Osmanlı'ya yakınlaştırırken, KTC'de ana eğilim olan özerklik fikrini savunmasına ve bağımsızlıkçılar karşısında konumlanmasına yol

[280] Molla Said-i Kurdî, 1919'da kurulan Teâli-i İslâm Cemiyeti'nin de üyesi olmuştur (Işık İ. S., 2019, s. 351).

açmıştır. Zira, Paris'teki ortak bildiriyi kabul etme eğiliminde olan çevreleri ihanetle suçlayan Molla Said-i Kurdî, Kürtlerin "ecnebi" himayesinde bir özerkliği dahi kabul etmeyeceğini, eğer Kürdistan'ın özerkliği düşünülecekse, bunun Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa tarafından değil, Osmanlı Devleti tarafından düşünüleceğini ifade ederek (Altan, 2017, s. 222), bağımsızlıkçılara ve yabancı devletlerin himayesinde özerklik elde etmek isteyen kesimlere karşı olduğunu bildirmiştir.

Molla Said-i Kurdî'nin Ermeni karşıtlığı saf bir dinsel karşıtlıktan daha çok Ermeni milliyetçilerinin Kürdistan'ı da içeren yayılmacı fikirlerinden ya da Kürdistan'ın Ermenistan olacağına yönelik bir korkudan kaynaklanmıştır. Zira, Birinci Dünya Savaşı esnasında cephede olan Molla Said, Ruslarla birlikte hareket eden Ermeni milliyetçilerinin Kürtlere dönük politikalarına yakından tanık olması, Ermeni milliyetçilerinin Kürdistan'a doğru yayılma stratejilerine şahitlik etmesi, savaş sonrası sert bir Ermeni karşıtlığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bir Ermeni devleti kurulması ihtimalinden duymuş olduğu korku, Müslümanların birliğinden yana olması ve Osmanlı siyasal alanındaki konumu[281] Molla Said-i Kurdî'yi bağımsızlıkçı eğilim karşısında konumlanmasına yol açarken, Osmanlı Hükümeti ve Ankara Hükümeti'nin dolaylı veya dolaysız kabul ettikleri yerel bir özerklik anlayışı, Molla Said-i Kurdî gibi pek çok geleneksel Kürt milliyetçi eliti tarafından yeterli görünmüştür. Zira, onun için Kürtlüğü savunmak, ayrılıkçı Kürt milliyetçiliğini değil, İslam'ı (yani Türk-Kürt Müslüman kardeşliğini) savunmak anlamına gelmiştir (Bozarslan, 2017, s. 98-100).

Osmanlı topraklarının Avrupalı güçler tarafından işgal edilmesine karşı olan Molla Said-i Kurdî, KTC'nin etkinliğini giderek kaybettiği bir dönemde, Mustafa Kemal'in lideri olduğu Ankara Hareketi'nin illusiosuna kapılmıştır. Kürt toplumunda önemli bir simgesel iktidarı olan Molla Said-i Kurdî'den faydalanarak Kürtleri Ankara Hareketi'ne eklemlemeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, onu 1922 yılında Ankara'ya davet etmiştir (Bruinessen, 2013, s. 383). Anadolu'da başlayan mücadeleye destek vermiş olan Molla Said-i Kurdî'nin, Birinci Meclis'te bir önerge ile karşılanması kararlaştırılmıştır. Birinci Meclis'te yaptığı konuşmada Molla Said-i Kurdî, eski öğrencisi Müküslü Hamza'nın "ben şimdi, râfizi bir Kürdü, salih bir Türk hocasına

[281] Molla Said-i Kurdî, "Darü'l Hikmeti'l İslâmiye" isimli bir tür danışma meclisine Enver Paşa'nın tavsiyesiyle üye yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydınkaya, 2020: s. 284).

tercih ederim" dediğini ve bu sözleri nedeniyle onun dinden uzaklaştığını, ayrıca "ırkçı" hocalarının etkisiyle "Kürtçülük damarı" ile başka bir mesleğe girdiğini ifade etmiştir (Aydeniz, 2013: s. 32-33).

Ankara'da umduğunu bulamayan ve kurulması planlanan devlette dinin ve Kürtlerin oynayacağı rol konusunda Ankara Hükümeti ile görüş ayrılıkları yaşayan Molla Said-i Kurdî, Mustafa Kemal'in teklif ettiği bütün görevleri reddederek hayatının yeni bir dönemine başlamıştır (Çakmak, 2023, s. 28). Molla Said-i Kurdî, Ankara'dan ayrıldıktan sonra önce İstanbul'a, ardından Van'a giderek hayatının yeni dönemine başlamış ve burada medresede dersler vermiştir (Weld, 2006, s. 229). Yeni döneminde, özerklik stratejisini geliştirdiği koşulların değişmesinin de etkisiyle Kürt milliyetçiliğine duyduğu ilgiyi tamamen kaybetmiş ve Kürt milliyetçiliği alanından çıkmıştır (Bruinessen, 2013, s. 384).

Molla Said-i Kurdî'nin *Azadî*'nin merkezi Erzurum'da Cibranlı Halit Bey ve Şeyh Said ile görüştüğü iddia edilse de (Salar, s. 159) *Azadî* örgütüne üye olmadığı gibi 1925'te Şeyh Said liderliğinde gerçekleşen Kürt Ulusal Hareketi'ne de destek vermemiştir. Ancak, Bitlis İsyanı sürecindeki tutumundan farklı olarak, ayrılıkçı Kürt Ulusal Hareketi aleyhine karşı faaliyet de yürütmemiştir (Aydınkaya, 2020, s. 297). Özelde Kürt milliyetçiliğinden ve genel olarak siyasetten "el ayak çekse" de yeni rejim için tehlike olmaya devam etmiştir (Çakmak, 2023, s. 28). Zira, Ankara Hükümeti tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiş olan Molla Said-i Kurdî, 1925 Kürt Ulusal Hareketi ile bir bağlantısı gözükmemesine rağmen, hareketin sorumluları arasında gösterilmiştir. 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ni önlemeye çalıştığını söylemesine rağmen, önde gelen bazı kişilerle birlikte Van'da bulunan bir okul binasına hapsedilmiştir. Akabinde önce Antalya'ya daha sonra Burdur ve Isparta'ya sürülmüş olan Molla Said-i Kurdî'nin hayatı (Mardin, 2015, s. 157), 1926'dan öleceği 1960 tarihine kadar, sürgünler, hapislikler ve kavuşturmalara maruz kalarak geçmiştir (Çakmak, 2023, s. 29).[282]

[282] Hayatında bir dönüm noktası olan bu sürgünle, Molla Said-i Kurdî siyasetle ilgilenmeyi bırakmış, yaşamının geri kalan kısmında hayatını Kuran yorumlarına ve vaaz vermeye adamıştır. Mustafa Kemal'in laiklik düşüncesine karşı herhangi bir karşı faaliyette bulunmamasına ve yeni rejime alternatif bir İslami düzenden yana bir propaganda yapmamasına rağmen Kemalist basın onu anayasal düzeni tehdit eden tehlikeli bir gerici olarak görmüştür. Kürtçe olan her şeyin anılmasının dahi yasaklandığı bir

Molla Said-i Kurdî, kendi hayatını fikirsel ve biyografik anlamda ‘‘*Eski Said’’* ve ‘‘*Yeni Said’’* olarak dönemselleştirmiştir. Onu biyografisini ele alan çalışmalar da ekseriyetle Said’in kendi yaptığı dönemselleştirmeye sadık kalmıştır. Onun düşünce aksiyonun gelişim aşaması incelendiğinde, yaşamı altı evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, ekonomik sermayesi düşük ancak dini alanda kültürel ve simgesel sermayeleri yüksek olan bir ailede erken yaşta dini alanın habitusuna uygun bir şekilde büyümüş ve daha sonra iyi bir medrese eğitimi alarak kültürel sermayesini arttırmış ve dini alanda etkin bir kişi olarak ön plana çıkmıştır. İkinci evrede, bölgede yapmış olduğu gezilerde Kürtlerle ilgili temel eksiklikleri tespit etmiş, dini alanda doxa olan tarikatlardaki klasik şeyh-mürit ilişkisini sorgulamaya başlamış, modern bilimleri ve Batı dünyasını daha yakından öğrenerek, klasik dini ilimlerin modern dönemde yetersiz kaldığını düşünmüş ve dinin zamanın koşullarına uyarlanması gerektiğini savunmuş, dini alanda heretik bir eğilimi temsil etmiştir.

Üçüncü evrede, *Medresetü’z Zehrâ* projesini gerçekleştirmek için İstanbul’a gitmiş ve İttihatçı çevrelerle birlikte Sultan II. Abdülhamid’in istibdat rejimine karşı mücadele vermiştir. Dördüncü evrede, Kürt milliyetçiliği alanına dahil olarak, Osmanlı şemsiyesi altında Kürtlükle İslam’ı bağdaştırmaya çalışmış, kültürel bir milliyetçilik doğrultusunda Kürtlerin sorunları için faaliyet yürütmüş, KTTC’deki modern ve geleneksel elitleri eleştirmiştir. Beşinci evrede, KTC’ye katılarak siyasi bir

---

dönemde kendisine Kürt Said demekten çekinmemiş olan Molla Said-i Kurdî, Isparta’da medresede ders vermeye devam etmiş, ancak dönemin valisi tarafından Barla köyünde ikamet etmeye zorlanmıştır. 1932 yılında Arapça ezanın yasaklanması ve Molla Said-i Kurdî’nin ikamet ettiği köyde ezanı Arapça okuması tutuklanmasına neden olmuştur. 1934 yılında Barla’dan Isparta’ya getirilmiş Molla Said-i Kurdî’ye karşı artan ilgiden rahatsız olan hükümet, onu Eskişehir’e götürerek hapsetmiştir. 1936 yılında serbest bırakılan Molla Said-i Kurdî, jandarma nezaretinde Kastamonu’ya götürülmüş ve burada yedi yıl kalmıştır. 1943 yılında yeniden tutuklanan Molla Said-i Kurdî, bu defa Ankara’ya götürülmüş, sonrasında Denizli’ye sürgüne gönderilmiştir. 1944 yılında beraat edince gözetim altında tutulduğu Afyon’un Emirdağ ilçesinde zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. 1948 yılında gelindiğinde ise, siyasi amaçlı gizli dernek kurmakla suçlanmış, yirmi ay hapse mahkûm edilmiştir. Demokrat Parti’nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle birlikte çıkarılan genel aftan yararlanarak serbest kalmıştır. Devam eden yıllarda hakkında suçlamalar ve yargılanmalar sürmüştür. Molla Said-i Kurdî, takipçilerine Demokrat Parti’yi desteklemeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu dönemde siyasetten uzak durmuşsa da takipçilerini siyasetle ilgilenmeye teşvik etmiştir. 23 Mart 1960 günü Urfa’da vefat etmiştir. Urfa’ya gömüldükten kısa bir süre sonra 27 Mayıs Askeri darbesi gerçekleşmiştir. Aynı yılın temmuz ayında hâlâ tehlikeli olarak görüldüğü için mezarı açılarak kemikleri gömüldüğü yerden alınmış ve askeri bir uçakla bilinmeyen bir yere götürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Bruinessen, 2013: s. 383-384), (Mardin, 2015: s. 158-161).

milliyetçilik doğrultusunda Osmanlı dahilinde özerk bir Kürdistan için diplomatik faaliyet yürütmüş ve Kürt-Ermeni ortak bildirisine muhalefet etmiştir. Altıncı evrede, Osmanlı'nın yıkılması, KTC'nin dağılması ve Mustafa Kemal'in Kürtlere özerklik vaatlerinin de etkisiyle Ankara Hükümeti'ne destek vermiş, ancak Ankara Hükümeti ile görüş ayrılıkları yaşadıktan sonra politikaya özelde ise Kürt milliyetçiliğine karşı ilgisini tamamen kaybetmiş, yaşamının geri kalan kısmında hayatını Kuran yorumlarına ve vaaz vermeye adamıştır.

4.1.3. Seyyid Şefik Arvasi

1884'te Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Permîs (Bölüklü) köyünde Seyyid Şerif Efendi ve Nazdan Hanım'ın oğlu olarak dünyaya gelen Seyyid Muhammed Şefik Arvasi'nin (Arwasîzade Mehmed Şefîq) ailesi, Nakşibendî tarikatının Halidî ekolünün bölgedeki en önemli temsilcilerinden biri konumunda yer almıştır. Van, Bitlis ve Bazîd gibi geniş bir bölgeye yayılan Arvasi ailesi, dinsel, toplumsal ve siyasal alanlarda önemli bir sembolik mirasın göstergesi olan "seyyid" unvanını kullanmıştır. Eğitim alanında önde gelen ailelerden biri olan Arvasiler, Van'ın Müküs (Bahçesaray) ilçesinin Arvas köyünde 14. yüzyılda "Arvas Medresesi" adıyla önemli eğitim kurumu açmıştır. Kuruluşunun ilk yıllarında Kadiri tarikatının eğitim anlayışı doğrultusunda eğitim verilirken, özellikle Nakşibendî/Halidî anlayışının bölgede etkin olması sonrasında medresedeki eğitim bu ekolün etkisiyle verilmeye başlanmıştır. Kültürel sermayenin dağılımına ve böylece Kürt toplumsal uzamın yeniden üretilmesine olanak veren medreseleri yönetmek, dini otoritenin özgül sermayesini, dini iktidarın biriktiği ve uygulandığı kurumları kontrol etmek, Arvasilerin dini alandaki etkinliğini artmasına neden olmuştur. Arvasiler Halidî ekolüne geçtikten sonra siyasal alanda da etkinliğini arttırmıştır (Aydeniz, 2013: s. 15-16, 24).

Mekke ve Medine'de kolları olan ve 20. yüzyılın başlarında İstanbul'un dinsel ve siyasal alanlarında[283] etkin bir konuma gelen Arvasiler, müritlerinden topladıkları ve simgesel ekonominin bir göstergesi olan bağışlar, toprak mülkiyeti ve tütün ticareti sayesinde önemli bir ekonomik sermayeye sahip olmuştur. Ancak, geleneksel Kürt

[283] Arvasi ailesinden, Taha Arvasi Meclis-i Mebûsan'a seçilirken, Seyyid Abdülhakim Arvasi ise Süleymaniye Medresesi Tasavvuf Tarihi Müderrisliği'ne atanmıştır (Aydeniz, 2013, s. 24-25).

toplumunda, aile mirası sadece sahip olunan, toprağa ve üretim araçlarına dayanmadığı için Arvasiler, tarikat ve ittifak ağları, akrabalık ilişkileri sayesinde toplam sermaye hacimlerini arttırmışlardır. Zira, Arvasiler, Nakşibendî-Halidî ağının önemli bir üyesi olduğu için dinsel ve siyasal alanlarda da ciddi bir simgesel ve toplumsal sermaye edinirken, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde, toplumsal uzamda etkili olan ailelerle evlilik yoluyla kurmuş oldukları akrabalık ilişkileri sayesinde ciddi bir toplumsal ve ekonomik sermaye birikimi sağlamışlardır (Özoğlu, 2017: s. 194-196).

Simgesel ayrıcalığa sahip bir ailenin mensubu olan, ailesinden dini alanın müesses nizamına içkin eğilimler edinen Şefik Arvasi'nin çocukluk evresi, doğduğu köyde geçmiş ve ilk eğitimini abisi Seyyid Abdulgaffar'dan almıştır. Bitlis'teki medreselerde uzun yıllar müderrislik yapan ve Halidi ekolünün Bitlis'teki etkin şahsiyetlerinden olan Seyyid Abdulgaffar, aynı zamanda Kürt milliyetçiliği alanında da ön plana çıkan bir şahsiyet olması,[284] Şefik Arvasi'de dini nitelikli bir milliyetçi Kürtlük habitusunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kültürel sermayesini erken yaşta ailesinden almaya başlayan Şefik Arvasi, daha sonra zihinlerin disiplin altına alındığı medrese eğitimini almak için Norşin'e gitmiştir. Kürdistan'daki pek çok medresede eğitim gören Şefik Arvasi, Said-i Kurdî'nin Van'daki Horhor Medresesi'nde Müküslü Hamza ile aynı dönemde eğitim görmüş, öğrencilik yaptığı esnada müderrislik de yapmıştır (Aydeniz, 2013, s. 18-19).

1912-1913 yılları arasında İstanbul'a gelen ve Fatih Medresesi için yapılan sınavda sekiz yüz kişi arasında kazanan sekiz kişiden biri olan Şefik Arvasi, Fatih Medresesi'nin ardından Süleymaniye Medresesi'nde eğitimine devam etmiş ve burada çeşitli alanlarda icazetnameler almıştır. Anadili Kürtçenin yanı sıra çok iyi derecede Arapça, Farsça ve Türkçe bilen Şefik Arvasi, dilsel sermayesi, ailesinden aldığı kültürel sermaye ve dini habitusu sayesinde eğitim alanında oldukça başarılı bir öğrenci olmuştur. Şefik Arvasi, Süleymaniyeli Berzenci ailesinden Seyyid Abdülkadir Nuri-el Berzenci'nin kızı Gül Hanım'la evlenmiştir. Bu evlilik stratejisi, dini ve siyasi

[284] Seyyid Abdulgaffar, KTTC'nin Bitlis şubesinin önde gelen yöneticilerinden ve aynı zamanda KTTC'nin Siirt şubesini açmak için silahlı mücadeleye girişmiş ve meşrutiyet yönetimi aleyhinde propaganda yaptığı gerekçesiyle tutuklanmıştır (Ulugana, 2022: s. 224-227).

alanlarda etkili olan Arvas ve Berzenci ailelerinin ilişkilerinin gelişmesine, ailelerin sahip olduğu ekonomik ve toplumsal sermayelerin artmasına neden olurken, Şefik Arvasi'nin dinsel, toplumsal ve siyasal alandaki konumunu güçlendirmiştir. Zira, ailesinden simgesel sermaye miras alan, dinsel alanın yapısına uygun bir habitus edinen, Nakşibendî/Halidî geleneğinden gelen ve medreselerde iyi bir eğitim sermayesi elde eden Şefik Arvasi'nin "sermayenin sermayeyi çektiği" bir evlilik yapması, onu dinsel, toplumsal ve siyasal alandaki etkinliğini arttırmıştır (Aydeniz, 2013, s. 20-21).

İstanbul'daki öğrencilik yıllarında Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılan Şefik Arvasi, Kürt milliyetçiliği alanına üniversite ve medrese öğrencilerinin kurduğu *Hêvi* cemiyetiyle dahil olmuştur (Silopî, 2014, s. 43). Onun milliyetçiliğin *illusio*'na kapılmasında ve bu alana katılmasında, özellikle politik aktivizmi önemseyen Halidî ekolünden gelmesi, klasik medrese eğitimi sırasında oluşan Kürtlük habitusu, özellikle abisi Seyyid Abdulgaffar ve hocası Said-i Kurdî'nin Kürt milliyetçiliği alanında etkin figürler olması, Kürt toplumsal, siyasal ve dinsel alanlarında hegemonik pozisyonları işgal eden soylu ailelerin genç kuşaklarının Kürt milliyetçiliğine ve söz konusu alana yönelik artan ilgileri, eski nesil elitlerin Kürt ve Kürdistan meselesine yönelik ilgisizlikleri (Silopî, 2014, s. 41), köklü Kürt elitlerinin güçlü bir "ulusal liderlik" sağlamadaki başarısızlığı gibi pek çok etken ekili olmuştur.

Hêvi'nin 1913'te düzenlediği ve eski kuşak elitler ile yeni kuşak elitler arasında sert tartışmalara sahne olan kongresinde, yeni kuşak elitlerin farklılıklarını ortaya koymak, kabul görmek, alanda gerontokrasiye dayalı bağımlılık ve otorite ilişkilerini reddetmek için verdiği simgesel mücadeleye katılmış olan Şefik Arvasi, gençlerin aktif bir şekilde politikayla ilgilenmeleri gerektiğini düşünmüştür. Zira, kongrede, *Hêvi*'nin genel sekreteri Memduh Selim, eksi nesil elitleri "milli meseleye" yeterince ilgi göstermemekle eleştirirken, Diyarbakır Milletvekili Pirinçizâde Fevzi, ürünü olduğu siyasal düzenin kurucu kararlarının eleştirilmesini bir "skandal" gibi görerek, gençlerin siyaset yerine kendi dersleriyle ilgilenmeleri gerektiğini ifade etmiş, bu açıklama üzerine Şükrü Mehmet (Sekban), eski nesil elitlerin "milli meseleye" ilgisizliğinin gençleri siyasetle ilgilenmek zorunda bıraktığını dile getirmiştir. Şefik

Arvasi ve Halil Rami de Şükrü Mehmet'in sözlerini onaylamışladır (Silopî, 2014, s. 52).

Gençlerin politikayla ilgilenmesini savunan ve *Hêvi*'nin birçok faaliyetine katılmış ve bu dönemde aktif bir politik tutum sergilemiş olan Şefik Arvasi, *Hêvi*'de hâkim eğilim olan kültürel milliyetçiliğe bağlı kalmıştır. Zira, Kürt milliyetçiliği alanında bağımsızlıkçı *İrşad* örgütünün planladığı, Hizan'daki Arvasilerin (Şeyh Şahabeddin ve Seyyid Ali) öncülük ettiği Bitlis İsyanı'na destek vermemiş olan Şefik Arvasi, bu dönemde Dârülfünûn'daki müderrislik görevine getirilmiştir (Aydeniz, 2013: s. 32-33). Kürt milliyetçiliği alanında yer alan akrabalarından farklı olarak, Şefik Arvasi'nin egemenlik ve bağımsızlık taleplerinde bulunmamasının ve Osmanlıcılık fikrine bağlı kalmasının, Osmanlı kurumlarında eğitim almış ve sonrasında bu kurumlarda istihdam edilmiş olması, İstanbul'da imparatorluğun toplumsal ve siyasal atmosferine entegre olması ve mesleki konumundan kaynaklı Osmanlı'ya olan bağlılığı, ayrılıkçı Kürt Ulusal Hareketi'ne destek vermesini engellemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda pek çok Kürt milliyetçi eliti Osmanlı tarafında yer alarak aktif bir şekilde savaşa katılırken, Şefik Arvasi Dârülfünûn'daki müderrislik görevini sürdürmüştür. Nakşibendî/Halidî ağının önemli bir üyesi olan ve sıradan bir müderris olmanın ötesinde sembolik bir isme sahip olan Şefik Arvasi (Özoğlu, 2017: s. 195), savaş sonrası Kürt milliyetçiliği alanında aktif bir eyleyici olmayı sürdürmüştür. KTC'nin ekonomik sermaye şartı dikkate alınarak oluşturulan üye listesinde âmil üye olarak yer almış olan Şefik Arvasi, cemiyetin ilk yönetim kurulunda da bulunmuştur. KTC bünyesinde aktif olarak faaliyet yürütmüş olan Şefik Arvasi, cemiyetin yayın organı olan *Jîn* dergisinde yazmış, *Kurdistan* dergisinin başyazarlığını yapmıştır. Öte yandan, bazı kaynaklarda 1919 yılının ortalarında KTC faaliyetlerini yürütmek için Bitlis'e gitmiş olabileceği belirtilmiştir (Aydeniz, 2013: s. 34-37).[285]

Jîn dergisinin 14 Kasım 1918 tarihli ikinci sayısında, "Arwasîzade Mihemmed Şefîq" ismiyle toplumsal uzamdaki ve Kürt milliyetçiliği alanında konumuna uygun

[285] 17 Haziran 1919 tarihli bir İngiliz belgesinde, "Seyid Şefik Efendi; şu anda Bitlis'tedir" denilmiştir (Yeğen, 2011, s. 50).

bir yazı kaleme almış olan Şefik Arvasi, Kürt milletinin İslam'ın öğretileri doğrultusunda bilgi sermayesi edinmenin önemini vurgulayarak, bilginin insanın yaşamında hem dini sorumluluklarını yerine getirmesinde hem de ekonomik ve toplumsal sermaye edinmesinde kritik bir rol oynadığını vurgulamıştır (Aydeniz, 2013: s. 103-104). Şefik Arvasi'nin dinsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda başarılı olmanın ön koşulu olarak öne sürdüğü bilgi sermayesini diğer sermaye türlerinden hiyerarşik olarak üstte konumlandırmasının nedeni; bilgi sermayesi sayesinde hem Osmanlı toplumsal uzamında hem de Kürt milliyetçiliği alanında sembolik bir iktidara sahip olmasıdır.

Baş yazarlığını yaptığı *Kurdistan* dergisinin 30 Ocak 1919 tarihli ilk sayısında "Mûlahaza" başlıklı Kürtçe bir yazı kaleme alan Şefik Arvasi, bir milletin çeşitli alanlarda güçlü olması için (İslam'ın teşvik ettiğini söylediği ve din için gerekli gördüğü) bazı temel değerlere (irade, ahlak, şeref, onur vb.) sahip olması gerektiğini vurgulamış, Kürtlerin bu değerlerden mahrum kalmış olmalarının bir eksiklik olduğunu ve bu değerlere bağlı kalmalarının önemli olduğunu ifade etmiştir. Yazının devamında, söz konusu durumu düzeltmek için Kürtlere insanlık değerlerine uygun davranma ve sorumluluk alma çağrısı yapan Şefik Arvasi, "milli şerefi" koruma adına fedakârlık yapmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır (Veroj, 2023: s. 128). Derginin 9 Şubat 1919 tarihli ikinci sayısında, "Wezîfa me çî ye?" (Görevimiz nedir?) başlıklı bir yazı kaleme alan Şefik Arvasi, dini, nefsi ve medeni olmak üzere üç temel kategorideki sorumluluklara vurgu yaparak, bireylerin yaşamlarında nasıl davranmaları gerektiğini vurgulamış, onların sınırlarının ve görevlerinin dışına çıkmaması gerektiğini ifade etmiştir (Veroj, 2023: s. 149-150). Derginin 15 Mart 1919 tarihli dördüncü sayısında, aynı başlıklı bir yazı daha kaleme alan Şefik Arvasi, toplumsal adaletin sağlanması için meşru bir hükümetin ve adil bir hukuk sisteminin (İslami şeriata uygun) teşkil edilmesi gerekliliğine vurgu yapmış, dini sorumluluklar ve adaletin önemine değinerek, bireylerin bu değerlere uygun davranmaları gerektiğini belirtmiştir (Veroj, 2023: s. 175-177).

Şefik Arvasi, *Kurdistan* dergisinin 29 Mayıs 1919 tarihli sekizinci sayısında, Müslüman topluluklar arasındaki birlik ve dayanışma ideallerini vurgulayarak, özellikle Kürtlerin kendi haklarını savunma ve birlik olma gerekliğini ele aldığı

(Arapça) yazısında, “Müslüman milletler”in arasındaki ayrılıkları “iyileşmeyen yaralar” olarak tanımlamış, tüm “Müslüman milletlerin” ataletten kurtulmaları gerektiğini savunmuştur. Müslüman milletler içinde gördüğü Kürtlerin, “zilletin ayakları altına girmemeleri için daha fazla çalışmaya, gayret ve himmete muhtaç” olduğunu söyleyen Şefik Arvasi, “bu münasebetle büyüğümüz Şeyh Seyyid Abdülkadir liderliğinde emir, eşraf ve alimlerden müteşekkil bir cemiyet tesis” edildiğini, söz konusu cemiyetin “Kürt milletinin varlığını kanıtlamak, haklarını korumak, nüfuslarının çoğunluğunu, vatanlarının genişliğini ispat etmek ve geçmişteki durumlarının gerçeklerle ve tarihi delillerle açıklamayı, kaderlerini belirleyecek haklarını savunabilmek” amacıyla kurulduğunu belirtmiştir. Şefik Arvasi, “dini edepleri” ve “milli adetleri” olan Kürtleri “aydınlatmak, uyuyanları uyandırmak ve birliği sağlamak ve İslam kardeşliğini aralarında yaymak” görevini ulema, eşraf ve erdem sahibi Kürtlere vermiştir. Ayrıca, milliyetçi bir romantizmle betimlediği Kürdistan coğrafyasından Kürtlerin koparılmasını ve ayrı bırakılmasını da eleştirmiştir (Veroj, 2023: s. 263-264).

Şefik Arvasi, KTC içinde tartışmalara, buna bağlı olarak çatışmalara ve bölünmelere yol açan süreçte, Seyyid Abdülkadir’in başını çektiği özerklikçilerden yana konum almış (Malmîsanij, 1993: s. 135-136), Osmanlı bünyesinde özerk bir Kürdistan’ı savunmuştur (Aydeniz, 2013: s. 38-39). Onun, Osmanlıcılıktan özerklikçiliğe kaymasında, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlıcılık fikrinin etkisini kaybetmesi, Osmanlı toprakları için yeni bir siyasi düzenin müzakere edildiği bir süreçte Wilson’un tüm etnik azınlıklar için siyasi olarak kendi kaderini tayin hakkı ön gören ilkelerini açıklaması etkili olurken, KTC içinde bağımsızlıkçılar karşısında özerlikçi cephede yer alamasında, dini habitusunun yakınlığından kaynaklı KTC’deki dini nitelikli liderlerle tam bir uyum içinde olması, Osmanlı sultanı olan halifeye bağlı olmayı buyuran dini nitelikli eğitim sermayesi, ayrılıkçı eğilimi (ümmeti bölünmeye götüreceği için) uygunsuz gören kültürel sermayesi, özerkliçi eğilimin başını çeken Seyyid Abdülkadir’le hem Nakşibendî ağıyla hem de akrabalık bağıyla bağlı olması ve özerklikçi kesimlerle arkadaşlık ve akrabalık bağlarına[286] dayanan toplumsal

[286] Şefik Arvasi’nin KTC içindeki özerklikçi cephede yer alan ve kendisinden etkilendiği hocası Said-i Kurdî ile arkadaşlık, Abdurrahim Rahmi Hekkarî ile hem akrabalık hem de arkadaşlık ilişkisi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Aydeniz, 2013: s. 37, 64).

sermayesi, hem kendisinin hem de ailesinin Osmanlı'nın dinsel ve eğitim alanında önemli konumları işgal etmesi ve buna bağlı olan ekonomik sermayesi etkili olmuştur.

Şefik Arvasi, müderris, yazar ve milliyetçi eyleyici faaliyetlerinin yanı sıra yayıncılık alanında da etkin faaliyetler yürütmüştür. Kürt edebiyatının klasik metinlerinden olan Melayê Cizîrî'nin "*Dîwan*", Melayê Batê'nin "*Mewlidun Nebi*", Ehmedê Xanî'nin "*Nûbihara Biçukan*" adlı eserlerini yayınlamış olan Şefik Arvasi, *Kurdistan* dergisinin imtiyaz sahipliği ve sorumluluğunu üstlenen ve yakın arkadaşı olan Mehmed Mihri Hilav'in "*Mukaddimet-ûl İrfan*" eserini de yayınlamıştır. KTC'nin giderek etkinliğini kaybettiği, Türk milliyetçi elitlerin bir ulus-devlet kurmak için yoğun bir mücadele içine girdiği bir dönemde, İstanbul'da Kürt dili ve kültürü doğrultusunda yayıncılık faaliyetlerini sürdürmüş olan Şefik Arvasi, dinsel alanda simgesel iktidarını arttıracak konumlara gelmiştir. Zira, Seyyid Said'den "*Celvetiye ve Hüdâyî Dergâhı*" son postnişini, Şeyh Mehmed Gülşen'den "*Celvetiye icazetnamesi*"ni, 1922 yılında "*Hüsrev Paşa Tekkesi*"nin son postnişini alan Şefik Arvasi, açılan sınavla "*Hüsrev Paşa Hâlidî Dergâhı*" şeyhi olarak atanmıştır (Aydeniz, 2013: s. 20-46).

Kürt milliyetçi faaliyetlerinin merkezinin İstanbul'dan Erzurum'a kaydığı ve modern Kürt milliyetçi elitlerinin bağımsız bir Kürdistan için *Azadî* örgütünü kurduğu ve bir ulusal hareket planladığı 1920'li yıllarda, KTC'de özerklikçi eğilimin lideri Seyyid Abdülkadir'in de aralarında bulunduğu pek çok Nakşibendî/Halidî şeyhi *Azadî*'ye katılarak, (Kürt milliyetçiliği alanında değişen koşulların da etkisiyle) bağımsızlıkçı eğilime kayarken, Şefik Arvasi hocası Said-i Kurdî ve yakın arkadaşı Abdurrahim Rahmi Hakkâri gibi *Azadî*'ye ve 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ne katılmadığı ve destek vermediği görülmüştür. Ancak, Şefik Arvasi'nin bu tutumu, onun 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin yenilgisinden sonra tutuklanmasına ve Şark İstiklal Mahkemesi tarafından Elazığ'da yargılanmasına engel olmamıştır. Zira, Osmanlı dönemindeki yayın faaliyetlerinden dolayı suçlanan Şefik Arvasi, bu suçlamalardan dolayı ceza alıp almadığı kesin olarak bilinmemekle beraber, 1928'deki genel afla serbest kaldığı düşünülmektedir. Öte yandan, kardeşi ve yeğeninin Bitlis'te tutuklanarak Elazığ'da yargılanmaları ve sonrasında idam edilmelerine rağmen, Şefik

Arvasi'nin idam cezası almamasında İstanbul'daki zengin müritlerinin etkisi olduğu da iddia edilmiştir (Aydeniz, 2013: s. 50-51).

Kemalist rejim, Şefik Arvasi'nin *Azadî*'ye ve 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ne dahil olduğunu gösteren herhangi bir kanıt bulamadığı gibi, onu toplumsal sermayesinin (müritlerinin mahkeme heyetine rüşvet vermesi, Kemalist rejimle yakın olan akrabalarının etkisi vb.) de etkisiyle idam etmediği anlaşılmaktadır (Özoğlu, 2017: s. 197). Şefik Arvasi, Kürt milliyetçi alanındaki hâkim eğilimde yaşanan dönüşüm, beklentileri (özerklik) ve Kürt milliyetçiliğinin güzargahı (bağımsızlık) arasındaki uyumun bozulmasının da etkisiyle, 1925 sonrasında siyasal alandan özelde ise Kürt milliyetçiliği alanından çekilerek, bütünüyle dini alana yönelmiştir (Aydeniz, 2013: s. 78).

Kürdistan'daki geleneksel elitlerden farklı olarak İstanbul'daki dini uzamda iyi bir eğitim sermayesine ve etkin bir simgesel iktidara sahip olan Şefik Arvasi, Kürt milliyetçi elitleriyle "suç ortaklığını bozarak" ve Kemalist rejimle belli ölçüde "uzlaşarak", Türkiye'nin dini alanında önemli konumlar edinmiştir. Osmanlı siyasal, dinsel ve kültürel alanlarında önemli konumları işgal eden Arvasiler, yeni rejimle uzlaşarak ve büyük oranda bütünleşerek, Türkiye'de de çeşitli alanlarda önemli konumlara gelmişlerdir. Aileden bazıları siyasal alanda, Şefik Arvasi gibi pek çok kişi de dini alanda etkin konumları işgal etmeye devam etmiştir (Kıran, 2021: s. 119, 124).

Şark İstiklal Mahkemeleri'nde yargılandıktan ve 1928'den sonra genel afla serbest kaldıktan sonra, dini alandaki faaliyetleri devlet tarafından sıkı bir kontrole tabii tutulan Şefik Arvasi, politikadan uzak, mütedeyyin bir kişi olarak yaşamını sürdürmüştür. Ancak, rejimle uzlaştığı için İstanbul Müftülüğünde "Mushafları Tedkik Heyeti Reisliği", Sultanahmet Camii Baş "İmamhatipliği", Eyüp Sultan Camii "Vaizliği", Eyüp Sultan "Türbedarlığı" görevini yürütmüş, 1935'ten sonra Türk Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurumsallaşmasının ardından, resmî görevle on iki yıl Eyüp Camii'nde, yirmi beş yıl da Sultanahmet Camii'nde Baş "İmamhatip" olarak çalışmıştır. Şefik Arvasi, vefat ettiği 13 Mart 1970 tarihine kadar, dini alandaki resmî görevlerinin dışında birçok öğrenci yetiştirmiş, Kürt aydın ve eşrafıyla "kişisel" ilişkilerini devam ettirmiştir (Aydeniz, 2013: s. 78-82).

Şefik Arvasi'nin Hizan'dan İstanbul'a, Kürdistan'daki medreselerden Türkiye'deki cami imamlığına uzanan yaşamı, dört evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, Kürdistan'da kültürel aristokrasiyi ve dini otoriteyi temsil eden Arvasi ailesinin mensubiyetin verdiği kültürel ve dini yatkınlığa sahip olarak büyümüş olan Şefik Arvasi, ailesinden ve Kürdistan'daki medreselerden iyi bir eğitim, özellikle abisinden Kürtlük habitusu edinmiştir. Yaşamının ikinci evresinde eğitimine devam etmek için İstanbul'a giden Şefik Arvasi, *Hêvi* ile Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuş, alandaki hâkim eğilime bağlı kalarak Kürtlerin kültürel gelişimleri için faaliyet yürütmüştür. Üçüncü evrede, KTC'ye katılarak, habitusunun, kültürel ve toplumsal sermayesinin de etkisiyle Seyyid Abdülkadir'in başını çektiği özerklikçilerden yana konum almış, Osmanlı bünyesinde özerk bir Kürdistan'ı savunmuştur. Dördüncü evrede, beklentileri (özerklik) ve Kürt milliyetçiliğinin güzargahı (bağımsızlık) arasındaki uyumun bozulmasının da etkisiyle, Kürt milliyetçi elitleriyle "suç ortaklığını" bozmuş ve Kemalist rejimle belli ölçüde uzlaşarak, Türkiye'nin dini alanında önemli konumlar edinmiştir.

4.1.4. Şeyh Said

1850 yılında Elazığ'ın Palu ilçesinde Şeyh Mahmud Feyzi Efendi ve Gulê Hanım'ın[287] oğlu olarak dünyaya gelmiş olan Şeyh Said'in (Şeyh Muhammed Said) ailesi 17. yüzyılın başlarında Diyarbakır'a yerleşmiştir. Herhangi bir Kürt aşiretine mensup olmayan Said'in ailesi, şeceresini Hz. Muhammed ve Hz. Ali'ye dayandırdığı için dinsel, toplumsal ve siyasal alanlarda önemli bir simgesel mirasın ve iktidarın göstergesi olan "seyyid" veya "şeyh" unvanlarını kullanmıştır. Eğitim alanında etkin olan aile fertleri, Bismil ve Savur arasında yer alan Çılustun (Kırkdirek) köyündeki medresede, daha sonra Diyarbakır Ulu Camii Külliyesi içinde bulunan Mesudiye Medresesi'nde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Şeyh Said'in 19. yüzyılın başlarında Mesudiye Medresesi'nde başmüderris olan dedesi Şeyh Ali Sebti, dini "irşat" için Palu'ya geçmiş, Mevlâna Halid'den hilafet icazetnamesi aldıktan sonra 1826'da tekrar

[287] Şeyh Said'in annesi, Nakşinedî-Halidî tarikatına bağlı Melekanlı Şeyh Abdullah'ın kardeşi Mele Muhammed'in kızıdır. Mele Muhammed'in diğer kızı Halime Hanım Cibranlı Halit Bey'in annesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Sever, 2023: s. 22)

Palu'ya dönmüştür. Said'in Elâzığ, Diyarbakır, Bingöl, Muş ve Erzurum vilayetlerinde dini alanda etkin bir konumda yer alan ailesi, Nakşibendî tarikatının Halidî ekolüne geçtikten sonra siyasi alanda da önemli bir konum elde etmiştir (Fırat, 2022: s. 25-49).

Nakşibendî tarikatının Halidî Palevî koluna mensup olan Said'in içine doğduğu dünya, Halidî ekolüne bağlı şeyhlerin, Kürt emirliklerinin tasfiyesinin ve merkezi iktidarın zayıf kalmasının yaratmış otorite boşluğundan yararlanarak güç kazandığı, siyasi alandaki etkilerini giderek genişlettiği, aşiretler arası çatışmalara çözüm getirmek suretiyle fiilen politik bir üstünlük kazandığı ve otoriteleri aşiret sınırlarının ötesine geçen politik liderler haline geldikleri bir döneme tekabül etmiştir. Şeyh Said'in Mevlâna Halid'in halifeleri arasında yer alan dedesi Şeyh Ali Sebti, otorite olduğu bölgede resmî din adamları ve kurumlarından daha etkin bir role sahip olmuştur. Ölümünden sonra oğlu Şeyh Mahmud Feyzi de benzer bir role sahip olmuştur (Han, 2023: s. 260-261).

Şeyh Mahmud Feyzi, oğlu Şeyh Said henüz bir yaşındayken Palu'dan Hınıs'ın Kolhisar köyüne göç etmiş, burada medrese ve tekke açarak, bölgede kendisine bağlı geniş bir mürit ağına sahip olmuştur. Ailenin, meşru dinsel kültürü iletmek ve din adamı yetiştirmekle yükümlü olan, bilginin pratik kullanımlarını sağlayan; aynı zamanda toplumsal bir kutsama ve muhafaza etme işlevini de yerine getiren Erzurum, Muş, Elâzığ, Bingöl ve Diyarbakır gibi geniş bir bölgede yaklaşık dört yüz medrese ve tekkeyi yönetmesi ve bu kurumlarda pek çok öğrenci yetiştirmesi, ailenin dini alandaki konumunu olumlu anlamda etkilemiştir (Fırat, 2022: s. 60, 126).

Toplumsal kökenine, sınıf ve cinsiyet ethosuna uygun olarak, beş yaşında medrese tahsili almaya başlayan Said, Hınıs, Palu, Malazgirt, Muş ve Diyarbakır'daki çeşitli medreselerde eğitim görmüştür (Temel, 2023: s. 185). Ailesinden aldığı dini habitus ve kültürel sermaye sayesinde oldukça başarılı bir eğitim hayatı olan Şeyh Said, medreselerde klasik Kürt edebiyatının kült eserlerini okuyarak bir Kürtlük habitusu da edinmiştir. Dini alanda hizmet etmesine yetki sağlayan, dinsel otoritenin temsilcisi olma vasfı kazandıran, dini alandaki eğitim sermayesini gösteren ve belli bir öğrenme düzeyine erişmeyi onaylayan tasavvufi alandaki icazetnamesini babasından, ilmi alandaki icazetnamesini Molla Musa Kâzım Dimılî Zıktî'den, hadis alanındaki

icazetnamesini[288] Medine'de Seyyid Muhammed Emin'den almış olan Şeyh Said, eğitim sermayesi (aldığı icazetnameler) ve toplumsal kökeni (babasının mesleği) nedeniyle ailesine bağlı medreselerde müderris olarak görev almıştır. Şeyh Said, anadili Kürtçenin yanı sıra Arapça, Farsça, Türkçe ve Ermeniceyi iyi derecede; Urducayı de kısmen öğrenerek dil sermayesini arttırmıştır (Fırat, 2022: s. 101). Kültürel sermayesinin somut bir göstergesi olarak, kendi kişisel kütüphanesinde farklı dillerde genellikle dini, edebi ve tarihi binlerce kitap bulundurmuş olan Şeyh Said, kütüphanesinde bulunan kitaplar hakkında Arapça "Kütüphane Risalesi" adlı bir eser de yazmıştır.[289]

Dil habitusu ve dil sermayesi sayesinde güçlü bir hitabet ve belagate sahip olan Şeyh Said, mensup olduğu Nakşibendî tarikatının meşâyih sınıfına girerek ve postnişini alarak, bir taraftan uhrevi selamet araçlarının "meşru" yönlendirmesini elde etmiş, diğer taraftan simgesel sermayesini arttırmıştır. Kendisini tayin eden Nakşibendî-Halidî tarikatının vekili olarak, tarikat namına tasarrufta bulunmaya muktedir hale gelen Şeyh Said, dinsel alandaki konumunun verdiği avantajlardan faydalanarak, dinsel sermayesini siyasal sermayeye tahvil etmiştir. Zira, otorite kurduğu bölgede merkezi iktidarın zayıf ve etkisiz olmasından kaynaklı oluşan otorite boşluğunu pek çok Nakşibendî şeyhi gibi doldurmuş olan Şeyh Said hem Kürt aşiretleri hem de Kürtler ve Ermeniler arasında çıkan ihtilaflarda arabulucu ve barış sağlayıcı bir rol oynayarak (Fırat, 2022: s. 99-112), siyasi sermayesini arttırmıştır.

Ailesinden güçlü bir kültürel sermaye miras alan ve dinsel soyluluğun unvanlarına ve kademelerine meşru mensubiyetin verdiği bir habitus sayesinde önemli bir eğitim, simgesel ve siyasal sermayeye edinmiş olan Şeyh Said, Nakşibendî-Halidî ağı, akrabalık ve ticari ilişkileri sayesinde önemli bir toplumsal sermaye birikimi de sağlamıştır. Zira, Kürdistan'ın tamamını kapsayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en uç noktalarına kadar ulaşan Nakşibendî-Halidî ağının bir vekili olması (Bruinessen, 2019, s. 84), dedesinin halifesi Şeyh Ahmed Çani'nin kızı Amine Hanım, Karlıova, Varto ve Bulanık bölgelerinde etkin olan Cibranlı aşiretinin lideri Mahmut Bey'in kızı

[288] Şeyh Said'in hadis icazetnamesi için bkz. (Şeyh Said Efendi, 2022: s. 107-115).
[289] Şeyh Said'in kütüphanesinde bulunan kitaplar hakkında yazdığı eser için bkz. (Şeyh Said Efendi, 2021).

Fatma Hanım, babasının halifesi Hacıbegli Şeyh Ali Rıza'nın kızı Nefise Hanım'la gerçekleştirmiş olduğu evlilikler (Fırat, 2022: s. 99) ve ticari seyahatleri sonucunda Şam, Tebriz, Halep, Hicaz gibi bölgelerde ve Kürdistan'ın büyük bir bölümünde geniş bir ilişki ağı oluşturması (Ozsoy, 2010: s. 136), Şeyh Said'in toplumsal sermayesini arttırmıştır. Hınıs ve Bingöl'de geniş bir toprak mülkiyetine sahip olan (Fırat, 2022: s. 111) ve yanında yüzden fazla çoban istihdam eden Şeyh Said, Azerbaycan, İran, Halep, Lübnan ve Kürdistan'da gerçekleştirdiği hayvan ticareti sayesinde önemli bir ekonomik sermaye biriktirmiştir (Han, 2023: s. 263).

Hasan Hişyar Serdî (1994: s. 4), Şeyh Said'in 1908'den itibaren İstanbul merkezli milliyetçi Kürt örgütleriyle sıkı bir ilişki içinde olduğunu ileri sürmesine rağmen, Şeyh Said, *Azadî*'ye kadar milliyetçi bir eyleyici olarak Kürt milliyetçiliği alanında yer almamıştır. Kürt milliyetçiliği alanında önemli konumları işgal eden Seyyid Abdülkadir gibi geleneksel elitlerle Nakşibendî ağı üzerinden ilişkisi olmasına rağmen, ismi İstanbul'daki kültürel milliyetçi Kürt örgütlerin üyeleri arasında yer almayan Şeyh Said, siyasi Kürt milliyetçiliği doğrultusunda Erzurum'da kurulan *İrşad* örgütüne ve bu örgütünün planladığı, amcası Şeyh Hasan gibi pek çok Nakşibendî şeyhinin yer aldığı Bitlis Kürt Ulusal Hareketi'ne de iştirak etmemiştir (Han, 2023: s. 262).

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Hınıs'ın Kolhisar köyündeki medresede başmüderris olarak görevine devam eden Şeyh Said'in hilafet makamına olan bağlılığı ve İslam birliğine duyduğu inanç, ailesinin yaşadığı bölgenin Rusların eline geçme ihtimali onun Birinci Dünya Savaşı'nda müritleriyle birlikte Osmanlı tarafında yer almasına neden olurken, savaşın sonuna kadar Kürt milliyetçiliğine kayıtsız kalmasına yol açmıştır. "Kâfir" ve "düşman" gördüğü Rus ve Ermenilere karşı, Kürtleri ve Müslümanları "İslam diyarını" korumak için "cihada" çağıran Şeyh Said'in kendisine bağlı pek çok müridi Ruslar ve Ermenilere karşı doğrudan savaşırken, ilerleyen yaşından dolayı o da cephe gerisinde savaşa katılmıştır. Ancak, Enver Paşa'ya gönderdiği iddia edilen bir mektupta, savaşın meşruiyetini de sorgulamıştır (Fırat, 2022: s. 46-52).

Şeyh Said, bölgenin demografisini ve soyo-ekonomik yapısını büyük yıkıma uğratan Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Kürt milliyetçiliği alanında modern elitlerin bağımsızlık, geleneksel elitlerin ise özerklik doğrultusunda faaliyet gösterdiği KTC'ye katılmamış, aynı zamanda Anadolu Hareketi lideri Mustafa Kemal'in destek çağrısına da olumlu yanıt vermemiştir. Eski İttihatçı kadrolarla arasına mesafe koymasına rağmen, Müslümanların birliğini sembolize eden Osmanlı'ya ve hilafet makamını temsil eden sultana bağlı kalan Şeyh Said, Yunanlıların İzmir'i ele geçirmesini protesto etmek amacıyla Hınıs'ta düzenlenen gösteride bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında, "İslamiyet'in can düşmanı" olarak gördüğü Yunan, İslam âleminin "celladı" olarak nitelendirdiği İngiltere, Rusya ve Fransa gibi devletlerin "İslam hilafetini" ve "Müslüman ülkeleri" ortadan kaldırarak dünyaya hâkim olmaya çalıştığını ifade eden Şeyh Said, "İslam âleminin kurtuluş ve istikbali" için Müslümanları cihada çağırmıştır (Fırat, 2022: s. 76-91).

İstanbul merkezli Kürt milliyetçi faaliyetlerin Kürdistan'a kaydığı 1920'li yıllarda, Kürdistan'da oluşan siyasi otorite boşluğundan faydalanarak bağımsız bir Kürdistan için *Azadî* örgütünü kurmuş olan Cibranlı Halit, planladığı ulusal hareketin kitleselleşmesi için Kürt toplumunda toplam sermaye hacmiyle ön plana çıkan ve akrabası olan (kuzeni ve kayınbiraderi) Şeyh Said'le ilişkiye geçmiş ve onu *Azadî*'nin 1924'teki ilk kongresine davet etmiştir. Kongrede, Ankara Hükümeti'nin Kürtlere yönelik politikalarının giderek daha tehditkâr bir hale geldiğini vurgulayan Şeyh Said, kongreye katılanları Kürdistan'ın bağımsızlığı için savaşmaya ikna etmiş, İngiliz ve Fransızların dışında Ruslardan da yardım alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Şeyh Said'in de etkisiyle kongrede, 1925 baharında Kürdistan'da bir ulusal hareket başlatılması ve ardından bağımsızlığın ilan edileceği kararlaştırılmıştır. Bu hedef doğrultusunda, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan destek almanın ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır (Bruinessen, 2013: s. 412-413).

Kürt milliyetçiliği alanının sunduğu çıkarların amaçlanmaya değer olduğunu inanarak Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'suna teslim olan Şeyh Said, daha önce kayıtsız kaldığı Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmasında, akrabası ve *Azadî*'nin lideri Cibranlı Halit Bey'in etkisi olmakla birlikte (Han, 2023: s. 285), önemli bir simgesel sermayeye sahip olan Şeyh Said'in Kürt milliyetçiliği alanına katılarak, bunu siyasi

bir sermayeye dönüştürmeye çalışmış olması da etkili olmuştur.[290] Öte yandan, aile ve medrese ortamında oluşan Kürtlük habitusu, Kemalistlerin, Türk ulusal kimliğine dayanan monist bir toplum tasarımına yönelmeleri, ekonomik, kültürel ve simgesel sermayeyi tekelleştirmeleri, Kürt toplumunun tek eğitim kurumu olan medreselerin kapatmaları,[291] Türklük ilkesi etrafında merkezileştirdikleri fiziksel ve sembolik şiddeti geleneksel Kürt toplumsal düzenini (aşiretleri ve tarikatleri) ortadan kaldırmak için seferber etmeleri, Kürtçeyi yasaklamaları, Türk-Kürt birlikteliğin önemli sembollerinden biri olarak görülen halifeliği lağvetmeleri[292] ve saltanatı ortadan kaldırmaları[293] gibi bir dizi etkenden söz edilebilir.

Şeyh Said'in Kürt milliyetçiliği alanına dahil olduktan sonra Türk ulus-devletine karşı modern elitlerle birlikte hareket etmesi, Kürt milliyetçiliğinin kitleselleşmesine yol açmıştır. Zira, dinsel soyluluğun unvanını taşıyan ve aşiretler üstü bir otoriteyi temsil eden Şeyh Said'in toplam sermaye hacmi ve simgesel iktidarıyla Kürt toplumunda ayırt edici bir özelliğe sahip olması**,** *Azadî*'nin toplantılarına geniş halk kitlelerini çekmiştir (Han, 2023: s. 283). Öte yandan, Nakşibendî-Halidî ağına dayanan toplumsal sermayesini Kürt milliyetçiliği için seferber ederek, Kürt milliyetçiliği alanındaki otoritesinin arttırmış olan Şeyh Said, Cibranlı Halit ile alanda hâkim eğilim olan bağımsızlık noktasında mutabakata varmalarına rağmen, hareketin zamanlaması, stratejisi, liderliği ve araçları ile Kürdistan tahayyülleri, alandaki meşru sermaye biçimi ve milliyetçilik türü konusunda rekabet ve çatışma içine girmişlerdir.

---

[290] Binbaşı Kasım, hatıratında, "Cumhûriyetin ilanından sonra rüesâ ve beylerin tahakkümleri kırılmış ve şeyhlerin de mevki ve nüfuzları sarsılmışdı. İşte bu sebebledir ki otuz sene bütün mükâlemelerinde ve bulunduğu meclisde hükûmet aleyhine tek bir söz kâbul etmeyen Şeyh Said en başda hükûmet aleyhdârlığını ve hiç olmazsa bu suretle halk üzerindeki nüfuzunu tahkime çalışmış ve nihayet bir Kürd Hükümdârlığı hevâsını teğanni etmişdi" demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Akyürekli, 2020, s. 189).

[291] Fırat, Şeyh Said'in Piran'da verdiği vaazda: "Medreseler kapandı, Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı. Din okulları Milli Eğitime bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, peygamberlerimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse, bizzat dövüşmeye başlar, dinin yükselmesine gayret ederim" diyerek halkı "kıyama" teşvik ettiğini aktarmıştır (Fırat, 2022c: s. 57).

[292] Han, Şeyh Said'in Melekan ve Çan köylerinde düzenlemiş olduğu toplantılarda, hükümetin Hilafet makamını lağvederek, Kürtler ve Türkler arasında kalan tek bağı da ortadan kaldırdığını ifade ettiğini aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Han, 2023: s. 289).

[293] Şeyh Said, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin on sekizinci (2/3 Mart 1925) gününde Millî Aşireti Konfederasyonu lideri Hali Bey'e hitaben Arapça yazmış olduğu bir mektupta, Kemalist hükümetin, saltanatı kaldırması, İslami simgeleri ve İslami esasları yerinden oynatmış olmasını "dine ve dindara harp" olarak değerlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Fırat, 2022c: s. 102-105).

Azadî'de dini alandaki sermayesiyle geleneksel cephenin lideri olarak belirginleşen Şeyh Said, askeri alandaki sermayesiyle modernist cephenin lideri olarak ön plana çıkan ve askeri alanda bilgi sermayesine sahip elitlerin liderlik ettiği bir Kürt Ulusal Hareketi planlayan Cibranlı Halit karşısında, dini nitelikli bir ulusal hareketi ve İslami prensiplerin benimsendiği bağımsız bir Kürdistan'ı savunmuştur (Bruinessen, 2013: s. 387, 442). Binbaşı Kasım, Şeyh Said'in *Azadî*'nin kongresinde 1925 baharında başlatılması planlanan hareketi 1924 sonbaharına çekerek bir "kıyam" başlatmayı düşündüğünü Cibranlı Halit'e söylemesi üzerine, iki lider arasında tartışma çıktığını aktarmıştır. Söz konusu tartışmada, Cibranlı Halit, politik ve askeri konularda Şeyh Said'in bilgi sermayesinin yetersiz olduğuna gönderme yaparak, onu ikaz etmesine rağmen, Şeyh Said'in "benim üzerime vacip oldu, çıkacağım, kıyam edeceğim" ve "on beş gün sonra çıkacağım" dediğini aktaran Binbaşı Kasım, Kürt milliyetçiliği alanında ayırt edici özellikleriyle hükmeden konumda yer alan Şeyh Said ve Cibranlı Halit arasındaki ilişkilerin bu tartışmadan sonra bozulduğunu ifade etmiştir (Akyürekli, 2020: s. 57, 100-107).

Aralarında Cibranlı Halit, Yusuf Ziya gibi *Azadî*'nin siyasi ve askeri kadrolarının önemli bir kısmının tutuklanmasını beraberinde getiren Beytüşşebap'taki "beklenmedik" isyan girişiminin akabinde, Bitlis Harp Divanı tarafından Cibranlı Halit'in davasına şahit olarak Bitlis'e ifadeye çağrılan Şeyh Said, tutuklanacağını düşündüğü için mevsim şartlarını ve yaşını bahane ederek Hınıs'ta ifadesinin alınmasını sağlamıştır. *Azadî*'de geleneksel elitlerin lideri olan Şeyh Said, yaklaşan tehlikeyi sezdiği için hem tutuklanmayı önlemek hem de daha önce çıkarmayı düşündüğü "kıyam"ı devreye sokmak amacıyla Ocak 1925'te Hınıs'tan ayrılmıştır. Devletin askeri güç sermayesinin az olduğu ve ailesine bağlı müritlerin etkin olduğu Çapakçur (Bingöl), Palu, Lice, Hani bölgesine doğru hareket eden Şeyh Said, yol güzergahında birçok yere uğramış ve gittiği yerlerde geniş katılımlı toplantılar düzenlemiştir. Şeyh Said'in Kanireş'te (Karlıova) düzenlediği toplantısında, devletin dine yaklaşımını ve Kürtlere yönelik politikalarını eleştirdiği, "dilimize, kültürümüze ve dinimize yapılan saldırılarla mücadele etmek görevimizdir" dediği ve toplantıya katılanlardan destek istediği ileri sürülmüştür (Han, 2023: s. 286).

Planlanan hareketin başarılı olması için bölgedeki dini liderler ve aşiret reisleriyle özel görüşmeler gerçekleştiren, Kürt aşiretleri arasındaki ihtilafları çözmeye çabalayan Şeyh Said, bu doğrultuda Cibran aşiretiyle ihtilaf içinde olan Hormek aşiretinin liderlerine mektup yazarak, onları Ankara Hükümeti'ne karşı cihada çağırmıştır. Şeyh Said'in gezisi sırasında ya da geziden çok kısa bir süre önce, *Azadî* örgütünün bir kongre düzenlediği, stratejik planların yapıldığı kongrede bir savaş konseyi oluşturulduğu ve küçük bir savaş konseyinin yardım ettiği Şeyh Said'in tüm hareketin üst denetimini elinde tutmasına karar verildiği ileri sürülmüştür (Bruinessen, 2013, s. 419-422). 1925 Hareketi'ne katılan Hasan Hişyar Serdî (1994, s. 188-189), söz konusu kongrenin 1 Şubat 1925'te Çan Dağı'nda toplantığını, kongreye "gözlemci delege" olarak katılan Şeyh Said'in "malk, mülk, ev ve çocuklarım sizinkinden daha fazladır. Milletimin hakları için ben tümünü feda etmeye hazırım" diyerek ve Ehmedê Xanî'ye referansla savaşın önemine vurgu yaparak, kongreye damga vuran bir konuşma yaptığını ifade etmiştir.

Çan Dağı'nda toplantıdan sonra belirleyici güç olarak öne çıkan Şeyh Said'in *Azadî*'nin planladığı hareketin liderliğine geçmesinde modern elitlerin pek çoğunun devlet tarafından tasfiye edilmesinin etkisi olmakla birlikte,[294] *Azadî*'deki modernist cephenin harekete katılımı arttırmak için Şeyh Said'in Kürt toplumundaki aşiretler üstü olan simgesel iktidarından, büyük oranda Nakşbendî-Halidî tarikatına dayanan toplumsal sermayesinden ve ekonomik sermayesinden faydalanmaya çalışması da etkili olmuştur. Öte yandan, dini alanda önemli bir simgesel sermayeye sahip olan Şeyh Said'in Kürt Ulusal Hareketi'nin liderliğini üstlenerek, simgesel sermayesini siyasi sermayeye dönüştürmeye çalıştığı söylenebilir. Kültürel, ekonomik, toplumsal ve simgesel sermayeleri aracılığıyla Kürt milliyetçiliği alanında liderlik konumuna geçme fırsatı yakalayan Şeyh Said, gezisini sürdürdüğü sırada kendisini görmeye gelenlere gerekli talimatları vermiş, hareketin önemli isimleriyle stratejik sorunları tartışmıştır (Bruinessen, 2013: s. 422).

[294] Fırat, Şeyh Said'in "Müslüman Kürt kardeşlerimin liderleri tutuklanınca halkımız ümitsizliğe düştükleri zaman bana ihtiyaç olduğundan görevi üstlendim" dediğini aktarmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Fırat, 2022: s. 169).

Azadî'nin plan ve stratejilerine uygun olarak bölgedeki gezilerini sürdüren Şeyh Said, Piran'da kardeşi Şeyh Abdürrahim'e misafir olduğu 13 Şubat 1925 tarihinde bazı firari mahkumların Şeyh Said'e sığınması ve jandarma birliğinin firari mahkumları kendilerine teslim edilmesini istemesi üzerine olaylar çıkmıştır. Çıkan olayların devletin bir provokasyonu olarak gören Şeyh Said, olayların Piran'la sınırlı kalması ve hareketin planlanan zamanda yapılması için çabalamasına rağmen, birbirinden habersiz gelişen olaylar, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin vaktinden önce başlamasına neden olmuştur (Sever, 2023: s. 157-158). Vaktinden önce başlayan hareketin liderliğini üstlenen Şeyh Said, *Azadî* kadrolarına mektuplar yazarak, onları birlikte karar alamaya ve hareket etmeye davet etmiştir. Bölgenin önde gelen kişileriyle bir şura heyeti oluşturmuş olan Şeyh Said, geçici başkenti Darahênê (Genç) olan bir "Kürdistan İslam Devleti"nin kurulduğunu ilan etmiştir (Han, 2023: s. 310-316).

"Emîr'ül-Mûcâhîdîn Seyyid Muhammed Said el- Nakşibendi" sıfatıyla 14 Şubat 1925 tarihinde bir bildiri kaleme alan Şeyh Said, bütün Müslümanları "kafir" olarak gördüğü Kemalist hükümete karşı "cihada" çağırmıştır (Fırat, 2022c: s. 58). Şeyh Said'in liderlik ettiği Kürt Ulusal Hareketi, birçok il ve ilçeyi ele geçirmiştir. Hareketin on sekizinci gününde Millî Aşireti Konfederasyonu lideri Hali Bey'e yazmış olduğu bir mektupta, Genç ve Muş vilayetleri, Çapakçur, Palu, Varto, Malazgirt, Göynük kazalarının tümünü, Kiğı'nın önemli bir kısmını, Lice, Hani ve Eğil'in tamamını ele geçirdiğini, Maden, Osmaniye (Ergani) ve Harput'un da "işgalleri" altında olduğunu belirtmiş olan Şeyh Said, Halil Bey'e bağlı kuvvetleri Diyarbakır kuşatmasına davet etmiştir (Fırat, 2022c: s. 102-105).

Şeyh Said liderliğindeki Kürt kuvvetleri, Diyarbakır'ı kuşatmış,[295] ancak kendisi ve yanındakilerin askeri bir bilgi sermayesinden yoksun olması, kuşatmanın yenilgiyle sonuçlanmasına neden olmuştur (Sebrî, 2021: s. 29). Yenilgiden sonra Gırvas köyünde bir toplantı yapan Şeyh Said'in Kürt milletinden pek çok aşiret lideri, tarikat şeyhi ve ileri gelenin Diyarbakır kuşatması esnasında kendilerine karşı savaştığını ifade ettiği öne sürülmüştür (Fırat A. , 2022, s. 170). Öte yandan, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin

[295] Şeyh Said, Diyarbakır kuşatması sırasında "Kurdistan'ın cengâver Müslüman askerleri" olarak hitap ettiği Kürt kuvvetlerine, dini ve milli içerikli pek çok konuşma yapmıştır. Söz konusu konuşmalar için bkz. (Fırat, 2022c: s. 107-140).

askeri-siyasi kadrolarından yoksun ve zamanından önce başlaması, çok sayıda *Azadî* üyesinin hareketin zamanlaması, yönetimi ve lideriyle ilgili tereddüt yaşaması, bu kişilerin zamansız, programsız ve disiplinsiz bir şekilde hareketin başarıya ulaşamayacağını düşünmelerinden dolayı harekete fiilen katılmamış olması (Sever, 2023: s. 158-159), 13 Şubat'ta Şeyh Said liderliğinde Piran'da başlayan Kürt Ulusal Hareketi'nin 15 Nisan'da Şeyh Said ve arkadaşlarının teslim edilmesiyle son bulmasına neden olmuştur (Akyürekli, 2013: s. 39, 32).

Şeyh Said, akrabası (bacanağı) Cibranlı Binbaşı Kasım tarafından Abdurrahman Paşa (Çarbuhur) Köprüsü'nde Türk kuvvetlerine teslim edildikten sonra, Diyarbakır'da kurulan Şark İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Mahkeme, 28 Haziran 1925 tarihinde, "peygamberin bayrağını yüceltme bahanesi altında" gerçekleşen hareketin, "Türk vatanının bir kısmını ayırmak ve vatanın bütünlüğünü yoketmek" ve "bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması" doğrultusunda gerçekleşmiş olduğunu vurgulamış, Şeyh Said ve arkadaşlarının idam edilmesine karar vermiştir (Bayrak, 1993: s. 363). Şeyh Said ve idam cezasına çarptırılan pek çok *Azadî* üyesi, 29 Haziran 1925 tarihinde Diyarbakır'da idam edilmişlerdir (Fırat, 2022c: s. 460).

Ailesinden güçlü bir kültürel sermaye miras alan ve dinsel soyluluğun unvanlarına ve kademelerine meşru mensubiyetin verdiği bir habitusla büyüyen Şeyh Said'in medrese müderrisliğinden Kürt Ulusal Hareketi'nin liderliğine uzanan yaşam öyküsü, beş evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, Kürdistan'da kültürel aristokrasinin ve dini otoritenin temsilcisi konumunda olan ailesinden aldığı kültürel sermaye mirası ve dini habitus sayesinde, çeşitli medreselerdeki eğitiminde oldukça başarılı olmuş ve kültürel sermayesini arttırmıştır. İkinci evrede, Nakşibendî tarikatının meşâyih sınıfına girerek ve postnişini alarak simgesel sermayesini, hem Kürt aşiretleri arasında yaşanan çatışmalarda hem de Kürtler ve Ermeniler arasında çıkan ihtilaflarda arabulucu rolüyle siyasi sermayesini, Nakşibendî-Halidî ağı, akrabalık ve ticari ilişkileri sayesinde toplumsal sermayesini, toprak mülkiyeti ve hayvan ticareti sayesinde ekonomik sermayesini arttırmıştır. Üçüncü evrede, Birinci Dünya Savaşı'nda hilafet ve saltanat makamlarına bağlı kalarak, kendisine bağlı müritleriyle Ruslar ve Ermenilere karşı savaşmış, savaş sonrası Osmanlı'ya olan bağlılığını devam ettirmiştir.

Dördüncü evrede, *Azadî* örgütüyle Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuş, geleneksel cephenin lideri olarak, İslami prensiplerin benimsendiği bağımsız bir Kürdistan'ı savunmuş ve modernist cephenin lideri konumunda olan Cibranlı Halit ile Kürt Ulusal Hareketi'nin zamanlaması, liderliği ve niteliği için mücadeleye girmiştir. Beşinci evrede, dini alandaki toplumsal sermayesini Kürt milliyetçiliği alanına seferber ederek ve modernist cephedekilerin tutuklanmasını da fırsata çevirerek, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin liderliğine yükselmiş ve hareketin yenilgiyle sonuçlanmasından sonra Diyarbakır'da idam edilmiştir.

4.1.5. Şeyh Ali Rıza

1898 yılında Erzurum vilayetine bağlı Hınıs kazasının Kolhisar köyünde Şeyh Said ve Gule Hanım'ın en büyük oğlu olarak dünyaya gelen Şeyh Ali Rıza hem anne hem de baba tarafından soylu bir aile geçmişine sahip olmuştur (Fırat & Fırat, 2022: s. 7). Soyu annesi yoluyla Çan şeyhlerine (Ertüten, 2018, s. 141), babası yoluyla Mevlâna Halid'in halifeleri arasında yer alan Şeyh Ali Sebti'ye dayanan Ali Rıza'nın ailesi Nakşibendî tarikatının Halidî ekolünün bölgedeki en önemli temsilcileri arasında yer alırken, dinsel, toplumsal ve siyasal alanlarda önemli bir simgesel mirasın ve iktidarın göstergesi olan "seyyid" veya "şeyh" unvanlarını kullanmıştır.

Ali Rıza, bölgede dini, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli bir sermayeye sahip olan babası Şeyh Said ve amcası Hınıs Müftüsü Şeyh Bahaaddin'den ilk eğitimini almıştır. Ailesinden önemli bir kültürel ve toplumsal sermaye miras alan ve toplumsal kökenine uygun bir şekilde medresede eğitimine başlamış olan Ali Rıza, ailesinin geniş bir bölgede yönettiği, kültürel sermayenin dağılımına ve böylece Kürt toplumsal uzamın yeniden üretilmesine ve dini alandaki soyluların yetişmesine olanak veren medreselerde mantık, felsefe, siyer, akait, sarf ve nahiv alanlarında dersler alarak, önemli bir kültürel sermaye biriktirmiştir (Fırat & Fırat, 2022: s. 7).

Ali Rıza çocukluk evreninde, bedensel deneyimler ve toplumsal ilişkiler aracılığıyla farkında olmadan içselleştirdiği dini habitusu ve ailesi tarafından sağlanan kültürel sermaye aktarımı sayesinde, Halidî ekolüne bağlı din alimlerin kendine özgü

aklına ve yasalarına terk edilmiş olan, esas ve usullerini belirlenmiş dinsel düzenin kurallarının sınırları dahilinde sorgulanmaksızın ve şüphe duymaksızın uygulayacak eyleyicileri yetiştirmek üzere düzenlenen medreselerde, kendisinden beklenen taleplere, becerilere ve pratiklere büyük ölçüde sistemli ve tutarlı yanıt vermiş, böylece medrese eğitiminde oldukça başarılı olmuş ve yirmi beş yaşında geldiğinde ilmi icazet alarak dini alanda önemli bir simgesel sermayeye sahip olmuştur (Fırat & Fırat, 2022: s. 7).

Dini habitusu ve toplumsal sermayesinin de etkisiyle hilafet makamına bağlılık duyan Şeyh Ali Rıza'nın milliyetçiliğin *illusio*'na kapılması ve Kürt milliyetçiliğinin alanına dahil olması, *Azadî* örgütünde geleneksel cephenin lideri olarak öne çıkan babası Şeyh Said'in etkisi olmakla birlikte, siyasi ve simgesel iktidarı ele geçiren, fiziksel ve sembolik şiddet araçlarını merkezileştiren Kemalist elitlerin monist bir toplum tasarımına yönelerek, ailesinin ekonomik, toplumsal, kültürel ve simgesel sermayelerinin kaynağı olan medreseleri ve tarikatları kapatması, Türk-Kürt birlikteliğin önemli sembollerinden biri olarak görülen halifeliği kaldırması etkili olmuştur. Zira, "hilafet makamının kalkması ile birlikte Kürtlerin inançları, örfü, adetleri lağvedildi. Kürtlerin tamamının hükümet ile münasebetleri İslamiyet üzerine idi" diyen ve kültürel sermayesinin bedenselleşmiş, nesneleşmiş ve kurumsallaşmış tüm biçimleri dini ve geleneksel nitelikli olan, kültürel, simgesel, ekonomik ve toplumsal sermayeleri büyük ölçüde dini alandaki (Nakşibendî tarikatına) konumundan kaynaklanan Şeyh Ali Rıza'nın sermayelerini geçersiz kılmaya çalışan Kemalist elitlere karşı, sermayelerini savunmak ve kendi varoluşunu korumak amacıyla (yani zamansal ve parasal olarak yatırım yaptığı geleneksel toplumsal düzenin yeniden üretilmesi amacıyla) Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuştur (Fırat & Fırat, 2022: s. 17-19).

Azadî'deki modern milliyetçi elitlerin büyük oranda tasfiye olmasına yol açan başarısız "Beytüşşebab İsyanı" girişiminden sonra planlanan Kürt Ulusal Hareketi'nin liderliğine Şeyh Said'in geçmesi, Şeyh Ali Rıza'nın Kürt milliyetçiliği alanında önemli bir eyleyici olarak ortaya çıkmasına yol açmıştır. Şark İstiklal Mahkemesi savcısı Ahmet Süreyya Örgeevren'in (2002, s. 29), "Şeyh Said'in en faal oğlu olan ve isyan harekâtına başlamak için İstanbul'daki Kürtçülük komiteleri ve reisleri ile

görüşmek ve anlaşmak üzere İstanbul'a" gönderildiğini söylediği Şeyh Ali Rıza, hayvan ticareti yaptığı için uzak yerlere seyahat edebilmiştir. *Azadî*'nin planladığı hareketin ekonomik sermayesi sağlamak ve sürgündeki Kürt milliyetçileriyle temasa geçmek için Halep'e büyük bir koyun sürüsü götürmüş, koyun sürülerini sattıktan sonra İstanbul'a giderek, babası adına *Azadî*'nin İstanbul Şube Başkanlığı görevini yürüten Seyyid Abdülkadir ile görüşmüş ve onun desteğini sağlamıştır (Bruinessen, 2013: s. 440).

İstanbul'dan döndükten sonra bölge gezileri yapan Şeyh Said'e Şuşar'da katılmış olan Şeyh Ali Rıza (Akyürekli, 2020, s. 94), Mart 1925'te başlaması planlanan hareketin kurulması öngörülen kuzeydoğu cephesine toplumsal, ekonomik ve simgesel sermayeleri sayesinde ikinci komutanı olarak atanmış (Bruinessen, 2013, s. 440), kendisine Muş ve Bitlis'teki Kürt aşiret liderlerini planlanan harekete dahil etme görevi verilmiştir (Ayküz, 2021: s. 73). Şeyh Ali Rıza, babası Şeyh Said'in "kuvvetlerini birleştirmeye" çalıştığı bir sırada hareketin Piran'da zamansız ve programsız başladığını öne sürmüştür (Fırat & Fırat, 2022, s. 35). 1925 Kürt Ulusal Hareketi başladığında öngörüldüğü gibi kuzeydoğu cephesinin ikinci komutanlığını yürüten Şeyh Ali Rıza, Nakşibendî-Halidî ağı, akrabalık ve ticari ilişkilerine dayanan toplumsal sermayesi, dini alanda ve Kürt milliyetçiliği alanındaki simgesel sermayesi sayesinde bölgedeki Kürtlerin harekete katılmasını sağlamıştır (Akyürekli, 2020: s. 65).

Kuzeydoğu cephesinde Hesenanların Malazgirt'i, Cibranların Bulanık'ı ele geçirmesinde dönük eylemleri komuta eden Şeyh Ali Rıza (Bruinessen, 2013, s. 424), tüm hareketin üst denetimini elinde bulunduran ve "yakalanmasaydı hareket yine başarıya ulaşırdı" dediği babası Şeyh Said'in tutuklanmasından sonra, dağılmamış kuvvetleri toparlayarak mücadeleye devam etmiş, ancak kısa süre sonra Türkiye'e sınırını geçerek önce İran'a geçmiştir.[296] Burada üzerinde taşıdığı altınlarına el konulan Şeyh Ali Rıza, İran'da bir müddet tutuklu kaldıktan sonra İngilizlerin de yardımıyla Bağdat'a geçmiştir (Fırat & Fırat, 2022: s. 33-52).

[296] Şeyh Ali Rıza, 1925 Hareketi'nin başarısız olmasında özellikle şeyh ve ağaların devlet yanlısı bir tutum almasının etkili olduğunu vurgulamıştır

Kuzeyde Şeyh Said, doğuda Simko Ağa ve güneyde Şeyh Mahmut Berzenci önderliğinde gerçekleşen Kürt Ulusal Hareketleri'nin başarısızlığa uğraması, geleneksel ve modern milliyetçi Kürt elitlerini yeni bir arayışa yönlendirdiği bir dönemde (Sasuni, 1992: s. 198-199), Türklere karşı "intikam" duygusuyla hareket eden Şeyh Ali Rıza (Ulugana, 2024, s. 36), aralarında Seyyid Taha, Şeyh Mahmud Berzenci, Simko Ağa ve İhsan Nuri Bey'in de yer aldığı milliyetçi elitlerle temasa geçerek, dağınık halde bulunan Kürt hareketi ve kadrolarını örgütlemeye çalışmıştır (Fırat & Fırat, 2022: s. 7). *Taşnak* örgütüyle de temas kuran Şeyh Ali Rıza, İhsan Nuri'nin sekreterliğini yaptığı Bağdat'taki Kürt teşkilâtını idare etmiştir (Ulugana, 2024: s. 33).

1925 Hareketi'nin yenilgisinden sonra İngiliz ve Fransız manda topraklarındaki bölgeye kaçmayı başaran sürgündeki modern milliyetçi elitlerden Memduh Selim Bey ve Dr. Şükrü Mehmet Sekban yeni örgütlenmeye gitmek ve tüm Kürt örgütlerini tek çatı altında toplamak için Şeyh Said'in büyük oğlu, 1925 Hareketi'nin komutanlarından, Bağdat'taki Kürt teşkilâtını idare eden, önemli bir toplumsal ve simgesel sermayeye sahip olan Şeyh Ali Rıza ile temasa geçmiş ve yeni örgütün kuruluş kongresine onu da davet etmişlerdir (Alakom, 2020: s. 25-26), (Fırat & Fırat, 2022: s. 57). Kongrede belirgin bir konum talep eden ve kendisini "Reis-i Kürdistan" olarak tanıtan Şeyh Ali Rıza ile yeni örgütün kuruluş kongresine davet edilecek isimleri belirlemeye çalışan ve Bedirxanîlere olan yakınlığıyla bilinen Memduh Selim Bey arasında anlaşmazlık çıkmıştır. *Taşnak* örgütünün araya girmesiyle çözülen anlaşmazlık, *Xoybûn*'un kuruluşunun ilan edildiği birinci kongreden sonra tekrar ortaya çıkmıştır (Ulugana, 2024, s. 34). Zira, kongreye katılmak istemesine rağmen, Ermeniler, Celadet Bedirxan ve Fransızların engellemeleri nedeniyle *Xoybûn*'un kuruluş kongresine katılamadığını ifade eden Şeyh Ali Rıza, "oraya gitmeyeyim diye. Partiye iştirak edeyim fakat merkezlerine girmeyeyim diye. Etkisiz kalmamı istediler" diyerek, *Xoybûn*'da önemli konumdan yoksun bırakılmaya çalışıldığını iddia etmiştir (Fırat & Fırat, 2022: s. 57-58).

Kendisi katılamadığı için amcası Şeyh Mehdi'yi kuruluş kongresine gönderen Şeyh Ali Rıza, *Xoybûn* merkez komitesine seçilmesine rağmen (Alakom, 2020, s. 38), baştan beri Kürt Ulusal Hareketi'nin Bedirxanî ailesiyle özdeşleşmesinden rahatsız

olduğu için Celadet, Memduh Selim gibi modern milliyetçi elitlere karşı belli bir muhalefet yürütmüştür. Nitekim, Şeyh Ali Rıza'nın "kadim bir zamandan beridir Kürdistan'dan intikal ettiklerinden dolayı zerre kadar Kürdistan üzerinde nüfuz ve tesirleri yoktur. Kürtlerden yabancı derecesine girmişlerdir" dediği ve Kürtler arasında toplumsal ve simgesel bir iktidarlarının kalmadığını iddia ettiği Bedirxanî ailesinden Celadet Bey'in *Xoybûn*'un başkanı olarak seçilmesi, örgüt içinde belli görüş ayrılıklarını ve çatışmaları beraberinde getirmiştir (Ulugana, 2024: s. 34).

Xoybûn merkez komitesi 21 Ocak 1928 tarihli raporunda, "esbab-ı şahsiyesinden (kişisel sebepler) dolayı heyetten ve cemiyetten çekilmiştir" dediği, ancak Bolşevizmi müstakbel bağımsız Kürdistan ve Ermenistan için büyük bir engel olarak gören *Xoybûn*'un kurucu kadroları ve *Taşnak* örgütünden farklı olarak, Sovyetlerle işbirliği yabılabileceğini düşünen, Bedirxanîlerin *Xoybûn*'daki siyasi ve simgesel iktidarından (Ulugana, 2024, s. 34-36), *Taşnak* örgütüne mensup Ermenilerin *Xoybûn* içindeki artan ağırlığından ve *Taşnak-Xoybûn* arasındaki ittifaktan rahatsız olduğu için *Xoybûn*'dan ayrılmış olan Şeyh Ali Rıza, aralarında Seyyid Taha, Simko Ağa gibi kişilerin de yer aldığı Rewandûz grubuyla, Irak'ta "*Teali Cemiyeti*"[297] adıyla *Xoybûn*'a muhalif (Alakom, 2020, s. 73), bağımsız Kürdistan'ı savunan milliyetçi bir örgüt kurulmasına öncülük etmiştir (Sasuni, 1992: s. 202).

Şeyh Ali Rıza'nın *Xoybûn*'dan ayrılarak *Teali Cemiyeti*'ni kurmasına öncülük etmesinden sonra, Kürt milliyetçiliği alanında, modern milliyetçi elitlerin ağırlıkta olduğu ve Suriye merkezli *Xoybûn* ile geleneksel milliyetçi elitlerin başını çektiği ve Irak merkezli *Teali Cemiyeti* arasında Kürtlerin meşru sözcüsü, Kürdistan'ın meşru siyasi ve simgesel gücü, Ermeni milliyetçilerle yapılan ittifak konusunda yaşanan rekabet ve çatışmalar (Henning, 2021, s. 461-463), Şeyh Ali Rıza'nın Türkiye'nin af ilanından yararlanarak 1928 yılında Türkiye'ye dönmesiyle büyük oranda son bulmuştur (Alakom, 2020: s. 73).

Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'nin devam ettiği 1928 sonbaharında, Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'ndan çıkan ve Türkiye'nin af ilanı ile Hınıs'a dönen Şeyh Ali

[297] Bazı kaynaklarda "*Şimali Kurdistan Cemiyeti*" olarak geçer. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Fırat & Fırat, 2022: s. 7).

Rıza (Sasuni, 1992: s. 225), 1925 Hareketi'nden sonra devletin ailesinin ekonomik sermayesine el koymasından ve Isparta'ya sürgüne göndererek cezalandırmasından dolayı oldukça zor günler yaşamıştır. İsmet İnönü'ye mektup yazan Şeyh Ali Rıza, ailesinin Hınıs'a dönmesini talep etmiş, yapılan talep üzerine sürgündeki aile üyeleri 1929'da Hınıs'a dönmüştür. Yaşamının bu döneminde, dini alandaki faaliyetlerine ağırlık vermişse de Kemalist rejimin gözünde "tehlikeli" biri olarak görülen Şeyh Ali Rıza ve ailesi, 1935'te Sergen'e sürgün edilmiştir. Kürtçe, Türkçe, Arapça ve Farsçaya dayanan dilsel sermayesi ve dini nitelikli kültürel sermayesiyle sürgünde çocuklarına ve yeğenlerine eğitim veren Şeyh Ali Rıza, 1970'te Ankara'da vefat etmiştir (Fırat & Fırat, 2022: s. 7).

Dini soyluluğun unvanına sahip olan ve Nakşibendî-Halidî tarikatına mensup seçkin bir ailede dünyaya gelen Şeyh Ali Rıza'nın mücadele ve sürgün dolu yaşamı beş evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, toplam sermaye hacmi yüksek bir ailede erken yaşta dini alanın habitusuna uygun bir şekilde yetiştirilmiş, ardından ailesinin denetiminde olan medreselerde iyi bir eğitim alarak kültürel ve simgesel sermayesini arttırmıştır. İkinci evrede, dini alanda etkin bir kişi olarak ön plana çıkmış, ayrıca babasının finansal ve politik işlerinde yardımcı olmuştur. Üçüncü evrede, dini habitusu ve *Azadî* örgütünde geleneksel cephenin lideri olarak öne çıkan babası Şeyh Said'in de etkisiyle Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuş, İslami prensiplerin benimsendiği bağımsız bir Kürdistan doğrultusunda hareket ederek, 1925 Hareketi'nin komutanları arasında yer almıştır.

Dördüncü evrede, 1925 Hareketi'nin yenilgisinden sonra milliyetçi faaliyetlerine geleneksel ve modern milliyetçi elitlerle temas kurarak devam etmiştir. *Xoybûn*'un ilk merkez komitesine seçilen ve geleneksel cephenin lideri olarak, görünürde *Taşnak-Xoybûn* arasındaki ittifaktan, ancak esas olarak modernist cephenin lideri konumunda olan Celadet Bedirxan ile Kürt Ulusal Hareketi'nin siyasi ve simgesel liderliği için mücadeleye girmiş, ardından *Xoybûn*'dan ayrılmıştır. Beşinci evrede, *Xoybûn*'a muahlif *Teali Cemiyeti*'nin kurulmasına öncülük etmiş, Türkiye'nin af ilanıyla Hınıs'a geri dönerek Kürt milliyetçiliği alanından çıkmıştır. Altıncı evrede, 1935'te sürgüne gönderilmiş, 1970'te Ankara'da vefat edene kadar dini alanda faaliyet göstermiştir.

4.1.6. Haco Ağa

Hevêrkan aşiret konfederasyonunun[298] liderlerinden II. Haco ve karısı Ayşan Hanım'ın oğlu olan III. Haco (Haco Ağa), babasının (Osmanlı güçlerinin yardım ettiği Cimo tarafından) öldürülmesinden 4-5 ay sonra, Midyat'a bağlı Mizîzek köyünde 1896 yılında dünyaya gelmiştir (Cibo, 2010: s. 89). Haco'nun içine doğduğu dünya, babasının ölümünden sonra Hevêrkan aşiret konfederasyonunun yönetici tabakasını oluşturan Mala Osman'ın (Osman ailesi) iki kanadı arasında (Eliyê Batê ve Çelebi) liderlik mücadelesinin yaşandığı ve (Hevêrkanları daha önce bağlı oldukları Botan emirliği gibi güçlü bir aktör yapmak isteyen) Eliyê Batê'nin liderliğindeki kanadın Osmanlı merkezi otoritesiyle çatışma içinde olduğu bir dönemdir (Bruinessen, 2013: s. 165).

Hevêrkan aşiret konfederasyonunun yönetici/politik sınıfını oluşturan Alikan aşiretinden Osman ailesine mensup olan Haco, babasının tek erkek varisi olmasından dolayı, babasının öldürülmesinden sonra Hevêrkanların liderliğine geçen amcasının oğlu Eliyê Batê'nin gözetimi ve denetimi altında aşiret liderlerinin habitusuna uygun bir biçimde yetiştirilmiştir. Ata binmek, silah kullanmak, güçlü, akıllı, adil, cesur ve cömert olmak, geleneksel Kürt kültürüne uygun davranmak, aşiret asabiyetine sahip olmak, aşiret içi çatışmaları yönetmek (Cibo, 2010, s. 90), aşiretin çıkarlarını dış dünyaya karşı temsil etmek (Bruinessen, 2022, s. 14-16) ve aşiret üyelerini dış saldırılara karşı korumak (Hay, 2005: s. 71) gibi aşiret liderlerinin habitusuna içkin olan pek çok yatkınlık edinerek büyüyen Haco, yakın akrabası ve husumetlisi Serhan Ağa'nın kızı Peyruz Hanım'ı kaçırdıktan sonra evlenmiştir. Bu evlilikle sonuçlanan kaçırma olayı, aile içinde bir simgesel güç gösteri olarak da görülebilir. Nitekim, kaçırma olayı Haco'nun Hevêrkanlar arasında simgesel iktidarının artmasına neden olmuştur (Cibo, 2010: s. 90-94)

[298] Mardin ve çevresinde geniş bir bölgeye yayılan Hevêrkan konfederasyona bağlı aşiretlerden bazıları Müslüman, bazıları Ezîdî olup, ayrıca konfederasyonla kalıcı ilişkileri olan Hristiyanlar da olmuştur (Bruinessen, 2013: s. 165).

Hevêrkanların en güçlü lideri Eliyê Batê ile erken yaştan itibaren Osmanlı'ya ve rakip aşiretlere karşı pek çok saldırıya katılmış olan Haco, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce tutuklanmıştır. Tutuklu kaldığı sırada Türkçe okuma ve yazma öğrenerek, kültürel ve dilsel sermayesini arttırmış olan Haco, hapiste yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra firar etmiştir. Eliyê Batê'nin 1919'da Osmanlı'ya karşı başlattığı isyanın yenilgiyle sonuçlanması ve Eliyê Batê'nin öldürülmesinin ardından, Hevêrkan aşiretinin lideri olarak öne çıkan Haco Ağa, önemli bir simgesel sermaye elde ederek, rakiplerine karşı liderlik mücadelesi vermiştir (Cibo, 2010: s. 94-95).

İsyan esnasında ve sonrasında, devletle birlikte hareket etmiş olan Çelebi ve kardeşi II. Serhan, Haco Ağa'ya karşı önemli rakipler olarak ortaya çıkmıştır (Cibo, 2010, s. 95). Hevêrkan konfederasyonuna bağlı aşiretlerin pek çoğunu rakiplerine kaptıran Haco Ağa, aşiret liderliği habitusuna içkin olan yatkınlıkları sayesinde durumu kendi lehine çevirmiş, 1925 yılına gelindiğinde Hevêrkan aşiret konfederasyonun tek lideri olmasa da en güçlü lideri olarak, kendisine bağlı aşiretler (Bruinessen, 2013, s. 165-166) ve Mardin, Midyat, Nusaybin ve Irak'a bağlı Cezire'deki Kürtler üzerinde önemli bir simgesel iktidara sahip olmayı başarmıştır (Fuccaro, 2005: s. 244).

1919'daki isyandan sonra, meskûn oldukları bölgedeki siyasi gücünü büyük ölçüde devlete kaybeden, talana ve vergiye (haraca) dayanan ekonomik sermayesi zedelenen Hevêrkanların aşiret içi liderlik mücadelesiyle uğraştıkları dönemde, *Azadî* örgütün planladığı ve Şeyh Said'in liderlik ettiği 1925 Kürt Ulusal Hareketi patlak vermiştir. 1925 Hareketi'ne dahil olmayan, hatta devlet yanlısı bir eğilim göstererek aşiret içindeki pozisyonunu ve sermayelerini bir süre koruyan Haco Ağa'nın milliyetçiliğinin illusiosuna kapılması ve aşiret liderliğine dayanan toplumsal sermayesini Kürt milliyetçiliği için seferber etmesi, devletin 1925 Hareketi'nden sonra Haco Ağa gibi simgesel iktidara sahip Kürt liderlerini tutuklama girişiminden sonra gerçekleşmiştir (Bozarslan, 2005: s. 50).

Haco Ağa'nın daha önce kayıtsız kaldığı Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmasında ve Kürt milliyetçiliği alanına önemli bir lider olarak dahil olması, devletin, 1925 Hareketi'ne katılıp katılmamasına bakmaksızın "ayrılıkçı

eğilimlerinden şüphenilen" kürt aşiret liderlerinin tasfiye etmesi (Ciğerli & Saout, 2022: s. 191), Kürt toplumsal düzenini ortadan kaldırmaya çalışması ve bu doğrultuda Haco Ağa'yı tutuklama girişimi önemli olmakla birlikte; aşiret asabiyesine dayanan direnişçi Kürtlük habitusu, lideri olduğu Hevêrkan aşiretini güçlü kılmaya ve 1925 Hareketi'ne katılmamasından kaynaklı kaybetmiş olduğu saygınlığı (simgesel sermaye) geri kazanmaya çalışması, Kürt milliyetçiliği sayesinde Kürdistan'da aşiret üstü bir güce ulaşma ve aşiret liderliğine dayanan simgesel sermayesini Kürt ulusal liderliğine tahvil ederek arttırma gibi pek çok etkenden hareket etmiş olan Haco Ağa, Kürt ulusunun birliğiyle ilgili bir çağrı yaparak, denetimi altındaki aşiretler ve diğer bazı aşiretlerin de katılımıyla Mart 1926'da bağımsız bir Kürdistan doğrultusunda bir ayaklanma başlatmıştır (Bruinessen, 2013: s. 167-168).

Haco Ağa ve bazı Kürt aşiret liderinin imzasını taşıyan bildiride, Türk devletinin "kışkırtmalarının" ve Kürt aşiretleri arasındaki "kıskançlığın" neden olduğu aşiretler arası ayrılıkların Kürtleri "esarete" sürüklediği ifade edilmiştir. Ayrıca, *Azadî*'nin Diyarbakır şubesinin çeşitli sebeplerden dolayı aşiretler arasında yeterince çalışma yapamadığını bildiren liderler, "Şeyh Said İsyanı sırasında da benzer kişisel çatışmalar" nedeniyle 1925 Hareketi ile birleşilemediklerini belirtmişlerdir. Bildiride, Türklerin amacının "Kürt ulusuna boyun eğdirmek" ve sonra da Türkleştirmek olduğunun iyice anlaşıldığı söyleyen aşiret liderleri, 1925 Hareketi'ne katılmadıkları için pişman olduklarını ve kendi aralarındaki birliği sağladıklarını ifade etmişlerdir. Bildirinin devamında, Türk devletine kayıplar yaşattıklarını ve yaşatmaya devam ettiklerini vurgulayan liderler, "Türkleri hiçbir zaman kendi hallerine" bırakmayacaklarını ve gerekli silah desteğin verilmesi durumunda "Kuzey Kürdistan'ı" Türklerden "temizlemeye muvaffak" olacaklarını belirtmişlerdir (Yeğen, 2011: s. 221-223).

Kürt ulusunun birliğiyle ilgili çağrısı yeterince karşılık bulamayan Haco Ağa, ele geçirdiği bölgeyi (Midyat, Nusaybin, Cizre) on gün boyunca kontrolü altında tutmasına rağmen, "kötü planlanmış", "ani ve sert" bir şekilde başlamış olan küçük çaplı isyan, kısa süre sonra bastırılmıştır (Bruinessen, 2013: s. 167), (Ciğerli & Saout, 2022: s. 189). Ancak, sınırın Suriye tarafına geçmek zorunda kalan Haco Ağa liderliğindeki kuvvetler ile Türk ordusu arasında düşük yoğunluklu çatışmalar

Fransızlar tarafından durduruluncaya kadar devam etmiştir (Bruinessen, 2013, s. 168). Haco Ağa'nın emriyle taşınabilir bütün mal varlıklarını alarak Suriye tarafına geçen Hevêrkanlar, Fransızların yardımıyla Tirbespî (Tırbaspî) adında bir kasaba inşa etmişlerdir (Cibo, 2010: s. 127, 150). Haco Ağa, iyi bir politik sermayeye sahip olduğu için 1923'te çatıştığı Fransızlarla iyi ilişkiler kurmayı başarmış, simgesel sermayesi nedeniyle de Fransızlar nezdinde Kürt aşiretlerin sözcüsü olarak görülmeye başlanmıştır (Cibo, 2013: s. 26), (Bruinessen, 2013: s. 168).

Suriye tarafına geçtiğinde ekonomik sermayesini büyük oranda kaybetmiş olan Haco Ağa (Cibo, 2010: s. 148), Fransız yetkililere ve aşiret liderliğine dayanan toplumsal sermayesinin de yardımıyla birtakım yeni gruplar üzerinde denetim kurmayı başarmış ve kısa bir süre sonra gönüllü olmasa da bir kısım köylülerden vergi (haraç) alarak ekonomik sermayesini geliştirmiştir (Bruinessen, 2013: s. 168). Cezire'deki otoritesini Haco Ağa'nın vermiş olduğu destek sayesinde sağlamlaştıran Fransızlar, kendileriyle iyi ilişkiler kuran Haco Ağa'ya maaş bağlayarak, ayrıca ekilebilir topraklar ve on dört köyün mülkiyetini vererek, onun önemli bir ekonomik sermayeye sahip olmasını sağlamışlardır. Hevêrkanlar yeni yurtlarında ekseriyetle tarımla uğraşırken, Haco Ağa emrindeki silahlı kuvvetlerle güçlü bir askeri lider olma özelliğini korumuş (Fuccaro, 2005: s. 257-258), talan ve yağma ile ekonomik sermayesini arttırmıştır. Ancak bu süreçte, giderek geleneksel aşiret liderinden, kendisine ait pek çok köye sahip yarı feodal bir toprak ağasına dönüşmüştür (Mcdowall, 2004: s. 617).

Fransız manda idaresinin kontrolünde ortaya çıkan Suriye siyasal alanında gücü giderek artan Haco Ağa, merkezi Suriye'ye kayan Kürt milliyetçiliği alanında önemli bir eyleyici olmaya devam etmiştir. Modern milliyetçi elitlerin aşiret bağlılıklarından ziyade modern yurttaşlık fikrini benimsemesine, aşiret liderlerini devre dışı bırakarak düzenli ve merkezi bir Kürt silahlı kuvvetlerinin gerekliliğine vurgu yapmasına rağmen, önemli bir toplam sermayeye sahip olduğu için *Xoybûn*'un kuruluş kongresine davet edilen ve ilk merkez komitesine seçilen Haco Ağa, siyasi, ekonomik, toplumsal ve simgesel sermayesinin temeli olan geleneksel aşiret düzeninin temsilcisi olma durumunu *Xoybûn*'da sürdürürken (Fuccaro, 2005: s. 258), kısa sürede, örgütün en aktif ve etkin üyesi olarak ön plana çıkmıştır.

Haco Ağa'nın aşiret bağlılıklarına karşı milli aidiyetleri savunan *Xoybûn*'a katılması, başta çelişkili gibi görünse de onun asıl amacı, aşiret ötesinde simgesel bir iktidar elde etmek ve etkisini genişletmektir (Bruinessen, 2013: s. 169). Zira, Haco Ağa'nın bir Kürt milliyetçisi olarak söylemleri Cezire bölgesindeki Kürtler arasında simgesel sermayesinin giderek artmasına yol açarken (Fuccaro, 2005: s. 258), bir yandan kişisel ve aşiretsel çıkarlarını (sermayelerini) korumuş, öte yandan geleneksel bir Kürt milliyetçisi olarak *Xoybûn*'da etkin bir eyleyici olmuştur (Cibo, 2013: s. 34). *Xoybûn*'un Haseke şubesinin üyesi olan ve örgütün aşiretler arasındaki propaganda faaliyetlerini yürüten Haco Ağa, simgesel sermayesi sayesinde Cezire'deki mülteci Kürt aşiretleri üzerinde etkili olurken (Fuccaro, 2005: s. 244-251), Türkiye'nin "tehditleriyle karşı karşıya" kalmıştır. Fransız yetkililer tarafından Türkiye sınırına yakın bölgeden "ikamet nakli" olasılığı konusunda bilgilendirilen Haco Ağa, bölgeden "uzaklaştırılmasının" etrafında toplanmış "partizanlar"ın liderlerinden mahrum kalmasına yol açacağını ifade etmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 232-233). Ağrı Ayaklanması'nın merkezi bölgelerinde yoğun çatışmalar devam ederken, deneyimli bir askeri lider olan Haco Ağa, emrindeki "partizanlarla" birlikte sınırın Türkiye tarafına saldırı düzenleyerek Türk ordusunu güneye çekmeye çalışmıştır (Bruinessen, 2013: s. 169). Ancak, bu saldırıdan bir sonuç alamadığı gibi (Jwaideh, 2009: s. 422) Fransız ve Türk yetkililerin tepkisini de üzerine çekmiştir.

Suriye tarafına döndükten sonra Türkiye-Suriye sınırına yakın bölgeden uzaklaştırılan Haco Ağa, 1930 Ağustosu'ndan sonra Fransızlar tarafından ev hapsinde tutulmuştur. Haco Ağa, 1930 ve 1931 yılları boyunca kendisine karşı uygulanan bu cezai önlemleri protesto etmiştir (Henning, 2021: s. 470). *Al-Ahrar* gazetesine verdiği röportajda, sınıra yakın bölgeden uzaklaştırılmasının "hiçbir yasal dayanağı ve nedeni" olmadığını söyleyen Haco Ağa, kararın "siyasi ve idari" olduğunu belirtmiştir. Zira, kendisi ve diğer arkadaşlarının Ağrı Ayaklanması'na katılmaması ve destek vermemesi için Fransızlar tarafından sınırdan uzaklaştırıldıklarını ifade eden Haco Ağa, bütün Kürtlerin "vatanına ve toprağına" sahip çıkması gerektiğini ve "Kürdistan Türk tahakkümünden kurtarılana kadar" savaşın devam edeceğine dair ant içtiklerini belirtmiştir (Cibo, 2013: s. 177-179).

Haco Ağa, Kürt ulusunun "doğal hak ve özgürlüklerini" ve "ulusal bağımsızlıklarını" talep eden, Kürt kadınlarının da yer aldığı bir isyan olarak gördüğü Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'nin yenilgiyle sonuçlanmasının ardından, Bedirxanî ve Cemilpaşa ailelerinin fertleri arasında *Xoybûn* bünyesinde ailesel/aşiretsel bağlar, liderlik ve taraftar mücadelesi üzerinden gelişen rekabet ve çatışmalarda, Bedirxanîlerin en yakın destekçisi olmuştur (Cibo, 2013: s. 178-181). *Xoybûn*'a Celadet Bedirxan tarafından davet edilen Haco Ağa'nın *Xoybûn*'a sonradan dahil olan Cemilpaşalar tarafından, "cahil" olarak nitelendirilmesi, Kürtlerin "düşmanlarının kuyruğuna" takılmakla suçlanmış olması[299] ve Kürt emirlikleri döneminde Hevêrkanların Botan emirliğine bağlı olması gibi etkenler,[300] onun liderlik mücadelesinde Bedirxanîleri desteklemesinde etkili olmuştur (Cibo, 2013: s. 16-17). Zira, geleneksel ve aşiretsel bağlara önem veren Haco Ağa'nın "devlet soylusu" olan Cemilpaşalar karşısında "doğal soylu" Bedirxanîleri desteklemesi, onun aşiret habitusundan ve toplumsal sermayesinden kaynaklanmış olabilir (Cibo, 2010: s. 35-36). [301]

Xoybûn'daki modern milliyetçi elitlerden Osman Sebrî'nin (2021, s. 185), Fransızların "muhbirliğini" yapmakla ve Kürtlerin ekonomik sermayesini talan edip Fransızlarla paylaşmakla suçladığı Haco Ağa, *Xoybûn* bünyesinde oluşturulan bir komisyonun 1932'de Kamuran Bedirxan'ı *Xoybûn*'dan uzaklaştırma kararı almasına tepki göstererek, örgütten ayrılmıştır (Alakom, 2020: s. 73-74). Kürt milliyetçiliği alanında öteden beri hegemonik konumları işgal eden geleneksel milliyetçi elitlerinin genç kuşak modern Kürt milliyetçileri tarafından simgesel iktidarlarının sorgulanmaya başlanması, alanda geleneksel elitlerin önemli ismi Haco Ağa tarafından eleştirmiştir. Gençlerin şeyh ve ağalara karşı olmasını eleştirerek, şeyh ve ağaların Kürdistan'da önemli bir tarihsel rol oynadığını savunan Haco Ağa, geçmişte meydana gelen ayaklanmaların bu kimseler tarafından başlatıldığını belirterek, Kürdistan'ın kurtuluşunun şeyh ve ağalar olmadan mümkün olmayacağını ileri sürmüştür. Ayrıca,

---

[299] Haco Ağa ve Cemilpaşalar arasındaki ilişkilerin zamanla daha da kötüleştiğini belirten Cegerxwîn, bir toplantı esnasında Kadri Cemilpaşa ve Haco Ağa'nın birbirlerine silah çektiğini, Celadet Bedirxan'ın araya girmesiyle olayın yatıştığını söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cegerxwîn, 2003, s. 200, 210).
[300] (Cibo, Midyat'tan Baltık Kıyılarına Hevêrkan Sultanları- 2, 2013, s. 16-17).
[301] 1934 yılında Bedirxan Bey'in Şam'daki mezarını ziyaret eden Haco Ağa'nın "Aziz Mir'ım, atalarım Haverkan Aşireti hep yanında oldular, emrine amadeydiler" dediği iddia edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cibo, 2010: s. 35-36).

gençlerin bilgi sermayelerini yeterince kullanamadıklarını ve büyük şehirlere gidince de Kürtlüklerine sahip çıkmadıklarını öne süren Haco Ağa, aydın gençlere çağrıda bulunarak birbirleriyle çalışmalarını, bilgilerini kullanarak halkı aydınlatmalarını ve Kürdistan'ın kurtuluşu için ağa ve şeyhlerle birlikte çaba göstermelerini önermiştir (Bedir-Xan, 2020, s. 229-230).

Xoybûn'dan ayrıldıktan sonra da daha bölgesel ve yerel hedefler belirleyerek Kürt milliyetçiliği alanındaki faaliyetlerine devam etmiş olan Haco Ağa, *Hawar* dergisinin çıkarılmasına maddi destek vermiş, Cezire'de "Kürt Yardımseverler ve Hayırseverler Derneği"nin kurulması ve Kürtçe eğitim okulların açılması için çabalamış, Cezire bölgesinin statüsü ve geleceği konusunda Fransız manda idaresi ile diplomatik faaliyetlerde bulunmuş, Kürt-Hristiyan ittifakının temsilcilerinden biri olmuş ve Arap milliyetçilerine karşı Cezire bölgesindeki Kürtler arasında birlik sağlamaya çalışmıştır. 1936 yılı sonlarına geleneksel aşiret liderliğinin yanında, feodal bir toprak ağası ve geleneksel milliyetçi bir elit olan Haco Ağa, 1940'ta kanser nedeniyle yaşamını yitirmiştir (Cibo, 2010: s. 224-232).

Haco Ağa'nın aşiret liderliğinden Kürt milliyetçiliği alanında aktif bir eyleyici olmaya uzanan yaşam öyküsü altı evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, Hevêrkan aşiret konfederasyonunun yönetici ailesinde doğması ve babasının tek erkek varisi olması nedeniyle, amcası Eliyê Batê tarafından aşiret liderlerinin habitusuna göre yetiştirilmiş, sonrasında ailesinin sermayelerini korumak ve genişletmek için hem Osmanlı ve diğer aşiretler hem de aile içindeki rakiplerine karşı Hevêrkanların en güçlü lideri olan amacıyla birlikte mücadele etmiştir. İkinci evrede, amcasının öldürülmesinden sonra Hevêrkan aşiretinin lideri olarak öne çıkmış, aşiret liderliği habitusuna içkin olan yatkınlıkları sayesinde Hevêrkan konfederasyonuna bağlı aşiretlerin pek çoğunu yanına çekmeyi başarmış ve aile içindeki rakiplerine karşı üstünlük sağlayarak önemli bir toplumsal ve simgesel sermaye edinmiş ve böylece Hevêrkanların en güçlü lideri olmuştur. Ayrıca, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nde devlet yanlısı bir eğilim göstererek, aşiret içindeki pozisyonunu ve sermayelerini korumuştur.

Üçüncü evrede, devletin bir ayaklanma çıkarabilecek "iç güçleri" tasfiye etmeye koyulmasından sonra, Kürt milliyetçiliğinin illusiosuna kapılmış, Kürt ulusunun

birliğiyle ilgili bir çağrı yaparak, Mart 1926'da bağımsız bir Kürdistan doğrultusunda bir ayaklanma başlatmıştır. Dördücü evrede, ayaklanmanın yenilgiyle sonuçlanmasının ardından sınırın Suriye tarafına geçmiş, önemli bir simgesel, toplumsal, politik ve ekonomik sermayeye sahip olduğu için *Xoybûn*'un kuruluş kongresine davet edilmiş ve örgütün ilk merkez komitesinde yer almıştır. Ayrıca, Ağrı Ayaklanması esnasında emrindeki kuvvetlerle sınırı geçerek Türkiye'ye saldırı düzenlemiştir. Beşinci evrede, *Xoybûn*'daki liderlik mücadelesinde toplumsal sermayesi nedeniyle Bedirxanîlerin yanında yer almış, Kamuran Bedirxan'ın *Xoybûn*'dan uzaklaştırmasının ardından, örgütten ayrılma kararı almıştır. Altıncı evrede, yaşamını yitirdiği 1940 yılına kadar Kürt milliyetçiliği alanında faaliyet yürütmeye devam etmiştir.

4.2. MODERN ELİTLERİN BOURDİEUCÜ ANALİZİ

Doğal ya da devlet soyluluğu unvanlarına sahip oldukları için önemli bir simgesel sermayeye sahip olan modern elitler, ekseriyetle seçkin Kürt ailelerinden geldikleri için aile ortamında bir Kürtlük habitusu kazanmış ve ailelerinden önemli sermayeler miras almışlardır. Osmanlı ya da Avrupa'nın modern eğitim kurumlarında önemli bir eğitim ve dilsel sermaye edinmiş olan modern elitler, oluşumundan itibaren Kürt milliyetçi alanında egemen konumları işgal etmişlerdir. Modern Kürt elitler arasında gösterilebilecek; Emin Ali Bedirxan, Cibranlı Halit, İhsan Nuri Paşa, Celadet Bedirxan, Memduh Selim ve Ekrem Cemilpaşa gibi milliyetçi eyleyiciler, KTC, *Azadî* ya da *Xoybûn* gibi örgütlerde önemli konumlarda yer almış, kendi konumlarını meşrulaştıran ve yeniden üreten Kürt milliyetçi düşüncesini inşa etmişlerdir. Söz konusu modern milliyetçi elitlerin seçilmesi, Kürt milliyetçiliği alanındaki simgesel iktidarlarından, toplam sermaye hacimlerinin yüksek olmasından, Kürt Ulusal Hareketleri'ne liderlik etmeleri veya liderlik edecek kişiyi belirlemelerinden, askeri strateji ve entelektüel katkıları gibi bir dizi etkenden kaynaklanmaktadır.

4.2.1. Emin Ali Bedirxan

1851/1852'de atalarının yurdundan uzakta, Girit'e bağlı Kandiye'de (Heraklion) dünyaya gelen Emin Ali Bedirxan (Mehmet Emin Âli Bedirxan), Bedirxan Bey ve

Ruşen Hanım'ın (Rewşen) büyük oğullarından biridir (Henning, 2021, s. 329). Ortadan kaldırılan Botan emirliğinin hanedan ailesi Azizanlara mensup olduğu için, soylu bir aile geçmişine sahip olmuştur. Kürt tarihinde Azizan (Azizî/Aziziye) adıyla ün yapmış ve simgesel bir ayrıcalığa sahip olan ailenin soyunu bazıları Selahaddin Eyyubi'ye dayandırırken, bazıları Halid bin Velid'e, bazıları ise Bitlis Han'ı Birinci Şeref Han'a ulaştığını iddia etmiştir (Malmîsanij, 2009: s. 55-56). Hanedan asaleti ve siyasal egemenliğin bir sembolü olarak "mîr" unvanını kullanan Azizanlar, Kürt toplumsal ve siyasal alanında önemli bir simgesel sermayeye sahip olmuşlardır (Ramiz, 2007: s. 71-72). Azizanların en bilinen isimlerinden birisi Emin Ali'nin babası ve Botan emirliğinin en güçlü emiri Bedirxan Bey olduğu için, aile daha sonra Bedirxanîler olarak anılmıştır (Henning, 2021: s. 90).

Bedirxan Bey, hükümdarlığı döneminde Osmanlı'nın modernleşme sürecine bağlı olarak devreye soktuğu merkezileşme politikalarını, kendisinin bölgedeki politik, ekonomik, toplumsal ve simgesel iktidarına karşı bir hamle olarak değerlendirdiği için egemenlik ve nüfuz alanını genişleterek, devlet benzeri bir yönetim kurmaya çalışmıştır (Özoğlu, 2017), (Fırat, 2015, s. 163). 1840'lı yıllara gelindiğinde, Kürt beyleri ve Ermenilerle ittifaklar geliştiren, ordusunu modernize eden, vergi toplama işini düzene koyan, fabrikalar kuran, öğrenim görmeleri için Avrupa'ya öğrenci gönderen ve bölgede geniş bir alana hükmetmeye başlayarak Osmanlı'dan bağımsız hareket etmeye başlayan Bedirxan Bey (Fırat, 2015, s. 161), kendi adına sikke bastırarak ve hutbe okutarak, toplumsal, askeri, politik, ekonomik ve simgesel sermayelerini arttırmıştır (Malmîsanij, 2009: s. 55-56). Osmanlı yönetimi, kendi egemenliği için tehlike oluşturan Botan emirliğini ortadan kaldırmak ve bölgedeki merkezileştirme sürecini tamamlamak amacıyla harekete geçince (Işık, 2019: s. 90), Bedirxan Bey sermayelerini korumak için isyan başlatmıştır. Ancak, başarısız isyandan sonra Bedirxan Bey, 1847'de müttefikleri ve ailesiyle birlikte önce İstanbul'a, ardından Girit'e sürgün edilmiştir (Özoğlu, 2017: s. 114).

Emin Ali'nin içine doğmuş olduğu dünya, ortadan kaldırılan Botan emirliğinin hanedanı olan ailesinin politik, ekonomik, toplumsal ve simgesel sermayelerini büyük oranda kaybettiği ve sürgünde yaşamaya mahkûm edildiği bir dönemdir. Osmanlı'nın merkezîleşme politikalarının Botan emirliğinin özerk idaresini hedef alarak

Bedirxanîlerin doğal soyluluk unvanlarını geçersiz kılması, devlet kaynaklı unvanların siyasal ve bürokratik alanda yükselmenin ön şartı haline gelmesi, Bedirxanîlerin kendilerini hızlı bir şekilde dönüştürerek korumak ve yeni sürece uyum sağlamak zorunda bırakmıştır. Zira, padişahın erkine boyun eğdiği için Osmanlı yönetimi tarafından kendisine maaş bağlanan, paşa rütbesi ve "mir-i miran" unvanı verilen Bedirxan Bey, iyi bir politik sermayeye sahip olduğu için, Girit'te Hristiyan ve Müslümanlar arasında çıkan ihtilafları arabuluculuk yaparak çözmüş ve bu nedenle Osmanlı Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ancak, Bedirxan Bey'in Osmanlı sultanının erkine boyun eğmesi Bedirxanîler için hem bürokratikleşme hem de bir tür memurlaşma ile sonuçlanmıştır. Nitekim, Bedirxanîler artık soyluluk unvanlarını kendiliklerinden almayıp atanmaya başlamışlardır. Devlet nezdinde soylu bir konuma getirilen Bedirxan Bey, Osmanlı yönetimiyle kurmuş olduğu iyi ilişkiler sayesinde ailesinin sermayelerini arttırmıştır. Zira, erkek çocukları iyi bir eğitim alarak, Osmanlı bürokratik ve askeri alanında iyi konumlara gelirken (Henning, 2021: s. 104-111), bazı kızları da evlilik stratejileri doğrultusunda, Osmanlı'nın politik ve bürokratik elitleriyle evlenmiştir (Henning, 2019: s. 16).

Osmanlı'nın giderek simgesel sermayenin merkez bankası haline geldiği ve egemen eğitim sistemiyle meşru simgesel iktidar tekelini elinde tutmaya çalıştığı ve artık sadece devlet soylularının var olduğu bir siyasal alan oluşturma çabasına girdiği bir dönemde, özerkliği ortadan kaldırılan ve Osmanlı'nın bürokratik alanına dahil edilmek zorunda bırakılan Bedirxanî ailesi, kendi yeniden üretimini hedefleyen doğurganlık, eğitim ve evlilik gibi stratejiler doğrultusunda hareket ederek, toplumsal, kültürel, simgesel ve ekonomik sermayelerini arttırmaya çalışmıştır. Zira, Bedirxan Bey, yeni sürece uyum sağlamak ve erkek çocuklarının bu alanda iyi konumlara gelebilmesi için onları bir taraftan Osmanlı'nın modern okullarına gönderirken, diğer taraftan anavatandan uzak olduğu sürgün diyarlarında çocuklarını soylu Kürt habitusuna uygun yetiştirmeye özen göstermiştir.

Bedirxan Bey'in çocukları, İstanbul'daki evlerine misafir olan ve kendilerine özel öğretmenlik yapan milliyetçi Kürt şair Hacî Qadirê Koyî'den Kürt dili ve edebiyatını öğrenirken, aynı zamanda Osmanlı'nın modern okullarında eğitim görmüşlerdir. Ailesinden önemli bir kültürel sermaye miras alan Emin Ali,

Rüşdiye'deki eğitimini başarıyla tamamlamış (Henning, 2021, s. 329), ardından hukuk öğrenimine devam etmiştir. Bedirxan Bey'in çocukları kültürel, toplumsal, ekonomik ve simgesel sermayeleri bakımından birbirlerine benzer özellikler gösterse de aralarında almış olduğu eğitimle ön plana çıkan Emin Ali, ana dili Kürtçenin yanı sıra Türkçe, Arapça, Fransızca ve Yunanca öğrenerek, dilsel sermayesini geliştirmiştir. Feodal soyluluktan devlet soyluluğuna geçişi işaret eden diplomasını aldıktan sonra, Osmanlı bürokratik alanındaki görevine başlamıştır (Özoğlu, 2017: s. 173).

Emin Ali Bedirxan, önce Suriye, ardından İstanbul'da Osmanlı bürokratik alanında görev yapmıştır. 1873'te Kandiye'ye geri dönen ve burada bir süre "Tahrirat Müdüriyet-i Umumiyesi"nde çalışmaya başlayan Emin Ali Bedirxan, ayırt edici özelliklere sahip olduğu için bürokratik alandaki konumu ve maaşı yükseltilmiş, Ankara, Adana ve daha sonra Sivas'taki mahkemelere adli müfettiş olarak atanmıştır. Emin Ali, adli müfettiş olduğu için 1879 yılında başlamış olan Osmanlı yargı idaresinin yeniden düzenlenmesi sürecinde yer almış, ancak 1888'de kendisine karşı açılan bir şikâyet davasından sonra Sivas'taki faal görevinden uzaklaştırılmıştır. Altı yıl boyunca herhangi bir resmi görev almayan Emin Ali Bedirxan, 1894'te İstanbul Belediyesi Şehremanti Meclisi üyesi ve 1896'da ise Maârif Meclisi (Meclis-i Maârif) üyesi olarak atanmıştır (Henning, 2021: s. 329-330).[302]

Kararlı bir dindar olarak anlatılan, ama aynı zamanda Batı müziğine olan hayranlığıyla da bilinen ve ılımlı modernist bir kimliğe sahip Emin Ali Bedirxan, Çerkez asıllı aristokrat bir aileden gelen ilk karısının ölümünden (1887) sonra annesinin yanında büyümüş, aslen Çerkez olan Semiha Hanım'la evlenmiştir. Kendisi Osmanlı vilayetlerini bir adliye müfettişi olarak dolaşırken, ailesi İstanbul'da seçkin kimselerin oturduğu Kadıköy Mühürdar Caddesi'nde yaşamıştır (Henning, 2021: s. 330-332), (Kolektif, 2020: s. 33).

Kardeşleri Mikdad Mithat ve Abdurrahman Bedirxan'ın 1898'de çıkarmaya başladıkları *Kurdistan* gazetesiyle oluşan Kürt milliyetçiliği alanına dahil olan Emin Ali Bedirxan'ın milliyetçiliğinin *illusio*'nun etkisine girmesinde ve alana dahil

[302] 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na (93 Harbi) gitmiş olan Emin Ali Bedirxan, savaşa katılamadan geri dönmüştür (Malmîsanij, 2009: s. 148).

olmasında, babasından aldığı direnişçi Kürtlük habitusu, kardeşlerinin etkisi, Avrupa'daki yeni gelişmelerden etkilenmiş olması, aydınlanmacı ve milliyetçi fikirlerle tanışmış olması etkili olmuştur. Kürt edebiyatına ilgi duyan ve Kürtçe şiirler kaleme alan Emin Ali, *Kurdistan* gazetesinin üçüncü sayısında "Lawe Şex E. Fetah" müstear adıyla milliyetçi temalar içeren "Teqrîzek Menzûm" başlıklı bir yazı da kaleme almıştır (Malmîsanij, 2009: s. 163-164). Emin Ali Bedirxan'ın II. Abdülhamid'e muhalefeti ve Jön Türklere yakınlığıyla bilinen *Kurdistan* gazetesinde ismini gizli tutmuş olması, Osmanlı bürokratik alanındaki konumuyla yakından ilişkilidir (Henning, 2019: s. 23).

1899'da adliye müfettişi olarak atanan Emin Ali Bedirxan, 1899-1901 yılları arasında Yanya ve İşkodra, 1901-1904 arası Edirne ve Selanik, 1904 ve 1906 yılları arasında ise Ankara ve Konya'da görev yapmıştır. Osmanlı bürokratik alanında önemli görevlere getirilen ve görev yaptığı esnada promosyon ve altın liyakat madalyası dahil pek çok ödül alan Emin Ali Bedirxan, önemli bir ekonomik sermaye edinirken, bürokratikleşmiş bir simgesel sermaye de sahip olmuştur.

Bedirxan Bey'in diğer çocukları gibi Osmanlı bürokratik alanında önemli bir konumu işgal eden Emin Ali Bedirxan, yeğeni Abdürrezzak'ın Mart 1906'da İstanbul Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'nın cinayetine karışması nedeniyle, karısı ve çocuklarıyla birlikte Isparta'ya sürgün edilmiştir. Zorunlu ikametgâha tabii tutulduğu Isparta'da emlak işiyle uğraşan Emin Ali, çocuklarını yöredeki okullara göndermek istemediği için onların eğitimiyle bizzat ilgilenmiştir. Emin Ali Bedirxan, 1907'de Isparta'dan izinsiz ayrılınca, ailesiyle birlikte önce İzmir'e, ardından Akka'ya gönderilmiştir. Akka Kalesi'nde çok zor şartlar altında yaşamak zorunda bırakılan Emin Ali Bedirxan'ın burada ekonomik sermayesi giderek azalmış, elde kalan değerli eşyalarını satmak zorunda kalmıştır. Emin Ali'nin girişimlerinin ardından, Akka'dan ayrılmalarına izin verilen aile, Hama'ya gönderilmiştir. Emin Ali ve ailesini burada karşılayan akrabaları Ali Bedirxanî, onları Berazî aşiretinin liderliğindeki yerel Kürt topluluğuyla tanıştırmış ve önemli bir toplumsal sermaye edinmelerini sağlamıştır (Henning, 2021: s. 332-334).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönen Emin Ali, Bedirxanî ailesinin pek çok üyesi gibi İttihatçı çevrelerle yakın ilişki geliştirmiş, İTC Hükümeti tarafından adliye müfettişi ve Edirne'deki yerel istinaf mahkemelerine başkan olarak atanmıştır (Henning, 2021: s. 335). Osmanlı bürokratik alanında önemli konumlara getirilen Emin Ali Bedirxan, merkezi İstanbul'a kayan Kürt milliyetçiliği alanına KTTC'nin kurucuları arasında yer alarak, önemli bir milliyetçi eyleyici olmuştur (Malmîsanij, 2009: s. 149). Emin Ali Bedirxan, ailesinin tarihsel rakipleri olan Baban ve Şemdinan gibi Kürdistan'ın eski yönetici veya "isyancı" Kürt ailelerine mensup kişilerin de bulunduğu KTTC'de, Kürtleri temsil etme, onların adına konuşma ve ulusal liderleri olma gibi Kürt milliyetçiliği alanına özgü simgesel ve toplumsal sermayeyi elde etme hedefi doğrultusunda rekabet ve mücadele içinde olmuştur.

Seyyid Abdülkadir'in KTTC başkanlığına karşı muhalefet yürüten Emin Ali Bedirxan, KTTC merkezli Kürt milliyetçiliği alanında rekabet ve mücadelenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kürt hanedan soyluluğuna sahip olan Emin Ali Bedirxan ile dinsel soyluluğa sahip olan Seyyid Abdülkadir, Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim olan Osmanlıcılık ve kültürel milliyetçilik konusunda hem fikir olmalarına rağmen, aralarında simgesel iktidar üzerinden gerçekleşen rekabet ve mücadele, ilerleyen süreçte KTTC'nin dağı(tı)lmasına neden olmuştur (Malmîsanij, 1998: s. 43). KTTC'den sonra Kürt milliyetçiliği alanındaki faaliyetlerine devam eden Emin Ali Bedirxan, KNMC'nin de kurucular arasında yer almıştır (Malmîsanij, 2009: s. 149).

Kürtlerin eğitim ve kültür alanında gelişmesini hedefleyen Emin Ali Bedirxan, Osmanlı bürokratik alanındaki konumu ve Kürtler için özerklik ya da bağımsızlık fikrini henüz bir seçenek olarak görmemesi gibi birçok sebep dolayısıyla, yeğeni Abdurrezzak Bedirxan liderliğinde başlayan ayrılıkçı Kürt Ulusal Hareketi'ne katılmamıştır. Kürt milliyetçiliği alanında Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hâkim eğilim olan kültürel milliyetçiliğe ve Osmanlıcılık fikrine bağlı kalmış olan Emin Ali Bedirxan'ın siyasal milliyetçiliğe yönelmesi, ancak Osmanlı'nın parçalanmaya doğru gittiği, Paris'te toplanan Barış Konferansı'nda eski Osmanlı toprakları için yeni bir siyasi düzenin müzakere edildiği, Wilson'un tüm etnik azınlıklar için kendi kaderini tayin hakkı ön gören ilkelerini açıkladığı, yani özerk ya

da bağımsız bir Kürdistan kurulma ihtimalinin ortaya çıktığı savaş sonrası siyasi atmosferde mümkün olabilmiştir.

Mütareke döneminde *Radikal Avam Fırkası*'nın (RAF) yönetim kurulu üyesi, HİF'in genel merkez yöneticisi ve KTC'nin başkan yardımcısı olan Emin Ali Bedirxan hem Osmanlı siyaset alanında hem Kürt milliyetçiliği alanında etkin bir eyleyici olmuştur (Biçer, 2023: s. 45). Wilson ilkelerinin Kürdistan'da hayata geçirilmesi için (Kutschera, 2013: s. 44), KTC heyetiyle birlikte Damat Ferid Paşa yönetimindeki Osmanlı Hükümeti ile Kürdistan'ın statüsü için görüşme gerçekleştirmiş, görüşmede "Kürdistan'a şimdiden bir Kürt vali ve Kürt görevliler" gönderilmesini yetkililerden talep etmiştir (Yeğen, 2011: s. 87-88). Kürtlerin desteğini sağlamak isteyen Osmanlı Hükümeti, zaten Emin Ali Bedirxan'ı Diyarbakır'a vali olarak atamayı teklif etmişti (Henning, 2021: s. 337).

Osmanlı bürokratik alanında önemli bir konuma gelmesini sağlayacak bu teklifi kabul eden Emin Ali Bedirxan için asıl amaç, vali olarak gideceği Diyarbakır'da bağımsız bir Kürdistan devleti için rahat bir şekilde faaliyet yürütmek olmuştur. Zira, Kürt toplumunda önemli bir simgesel iktidara sahip olan ve babası Bedirxan Bey'in isyanından sonra Kürdistan'a girişi yasaklanan Emin Ali Bedirxan, ekonomik sermayesini büyük ölçüde kaybettiği için "aile geleneğinin gerektirdiği ihtişam ve koşulları sağlamayacağı için mahcup olmak" istememiş, Diyarbakır'a vali olarak gitmeyi bağımsızlık amacı için bir fırsat olarak gördüğü için de teklifi kabul etmiştir. Bağımsız bir Kürdistan doğrultusunda İstanbul'daki Amerikan, Fransız, İngiliz temsilcileriyle görüşen Emin Ali Bedirxan'ın "Kürtlerin bağımsızlığı rüyası"dan vazgeçmeyeceğini anlayan ve onun sadakatine bel bağlanamayacağını hisseden Damat Ferid Paşa, teklifini geri çekmiştir (Henning, 2021: s. 338), (Noel, 2014: s. 8, 106).

Emin Ali Bedirxan, yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nin valisi olmaktan ziyade, gelecekte olası bağımsız bir Kürt devletinin lideri olmakla daha çok ilgilendiği 1920'li yıllarda (Henning, 2021: s. 338), Kürt milliyetçiliği alanında öteden beri siyasi liderlik mücadelesi içinde olduğu ve üstü kapalı muhalefetine rağmen KTC'nin başkanı olan en önemli rakibi Seyyid Abdülkadir'in Paris Barış Konferansı'ndaki Kürt Delegasyonu ve Ermeni Delegasyonu arasındaki ortak bildiriden sonra özerklikçi bir

tutum takınması, Meclis-i Âyan'da ve Türk basınında bağımsızlık karşıtı açıklamalar yapmış olması ve KTC'nin özerklikçi olduğunu söyleyerek (Kutschera, 2013: s. 44-45), kendisini Kürtlerin ve Kürdistan'ın geleceği konusunda tek meşru otorite olarak sunması (Özoğlu, 2009: s. 161), alandaki *doxa*'yı paylaşmak suretiyle KTC çatısı altında "suç ortağı rakipler" olarak bir araya gelmiş olan Emin Ali Bedirxan'ın liderlik ettiği bağımsızlık yanlıları ile Seyyid Abdülkadir'in liderlik ettiği özerklik yanlılarına arasında ideolojik bir kutuplaşmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

KTC'de iki farklı eğilimin varlığına dikkat çeken ve herkesin Osmanlı sultanını "halife olarak kabul etmekten yana" olduğunu söyleyen Emin Ali Bedirxan, KTC'deki "en güçlü eğilim" olarak niteledirdiği bağımsızlıkçıların Osmanlı'dan "tam bir kopuştan yana" olduğunu, ancak Avrupa'nın "sırt çevirmesinden", "Türklerin de saldırıya geçmesinden" korkan özerklikçilerin Osmanlı dahilinde bir özerkliği savunduğunu belirtmiştir. KTC'deki bağımsızlıkçıların Türk milliyetçilerini ve Osmanlı Hükümeti'ni rahatsız ettiğini ifade eden Emin Ali Bedirxan, Wilson ilkelerinin Kürdistan'da hayata geçirilmesinin gerekliliğine vurgu yapmıştır (Kutschera, 2013: s. 43-44). Emin Ali Bedirxan'ın Osmanlı'dan bağımsız bir Kürdistan'ı 1920'lerde "açık" bir şekilde savunmuş olması, alandaki en önemli rakibi Seyyid Abülkadir'in özerklikçi bir tutum benimsemesi ve bağımsızlık karşıtı açıklamalar yapmış olması kadar, Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi durum ve uluslararası konjektürün etkisinden de söz edilebilir. Ayrıca, ailesinin[303] ekonomik ve simgesel sermayesini Botan emirliği dönemindeki konumuna getirmek, hatta bağımsız bir Kürdistan'ın lideri olarak sermayelerini daha da arttırmak için bağımsızlıkçılığı tek çıkış yolu olarak görmüş olması muhtemeldir (Özoğlu, 2009: s. 177).

Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgeleri anlamak ve "milliyet" ilkelerine göre sınırların oluşturulması için uluslararası bir komisyon atanmasını Paris Barış Konferansı'ndan talep eden Emin Ali Bedirxan, Paris Barış Konferansı Başkanı'na yazmış olduğu 18 Mart 1920 tarihli raporda, Ermenilerin bölgedeki toprak taleplerini kabul etmeyeceklerini, Kürtlerin Kürdistan'da kendilerinden başka bir milletin

[303] Emin Ali Bedirxan, genelde Kürtlerin özelde ise ailesinin çıkarlarını düşündüğü bu dönemde, "Bedirhani Ailesi Derneği"nin kurulmasına öncülük etmiş ve derneğin başkanı olmuştur. Söz konusu derneğin tutanakları için bkz. (Malmîsanij, 2009: s. 19-49).

egemenliğini tanımayacaklarını bildirirken, Kürtlerin bölgede "kompakt ve homojen bir kitle" oluşturduğunu, Kürdistan'ın sınırlarının Erzurum ve Van dahil olmak üzere, Akdeniz ve Hazar Denizi'ne kadar uzandığını öne sürmüştür (Cemal, 2023: s. 371-376).

Emin Ali, 1920'lerin ilk yarısı boyunca, lideri olabileceği bağımsız bir Kürdistan'ı gerçekleştirmek için bir taraftan uluslararası güçlerle diplomasi yürütürken, diğer taraftan alandaki en önemli rakibi ve özerk bir Kürdistan'dan yana olan Seyyid Abdülkadir'e karşı liderlik mücadelesi vermiştir. Ancak, rakibinin Kürdistan'da ciddi bir toplumsal sermayeye sahip olması, Emin Ali'yi diplomatik alandaki faaliyetlere daha çok yönelmesine yol açmıştır. KTC başkanı Seyyid Abdulkadir'in bağımsızlık karşıtı açıklamalarını, KTC Merkezi Kurulu'nun "çelişkili" bulduğunu ve örgütün genel siyasi çizgisine aykırı olduğunu belirtmiş olan Emin Ali, bu nedenle Seyyid Abdülkadir'in KTC'den ihracına oy birliğiyle karar verildiğini ifade etmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 173). Seyyid Abdülkadir'i "Kürt milli mefkûrelerini paylaşmamak" ve "Kürt ideallerinden vazgeçmiş olmakla ve Kürt isteklerini tatmin edecek tek şeyin tam bağımsızlık olmasına karşın, Türklerin (idaresi) altında basit bir özerkliği kabul etmekle" suçlayan Emin Ali'nin liderlik ettiği bağımsızlıkçılar (Yeğen, 2011: s. 143-147), Seyyid Abdülkadir'i başkanlıktan azlederek, KTC'den ihraç etmeyi başarmış olsalar da KTC yönetim kurulunu dağıtan ve yeni bir seçime gidileceği çağrısını yapan Seyyid Abdülkadir, seçimleri kazanınca Emin Ali'nin öncülüğündeki ayrılıkçı grup KTC'den ayrılmıştır (Özoğlu, 2017: s. 169).

KTC'den ayrılan bağımsızlıkçı grup, kısa bir süre sonra KTİC'yi kurmuş (Yalçın, 2021, s. 138), Sevr Antlaşması'nın onaylanmasından sonra ise örgütün kuruluşunu duyurmuştur. Fikir ayrılıklarından dolayı KTC'den ayrıldıklarını ve "Kürt yurdunda, yüzyılın gerektirdiği her türlü toplumsal kurumlaşmayı ve örgütlenmeyi gerçekleştirmek üzere" KTİC örgütünü kurduklarını ifade eden Emin Ali Bedirxan, örgütün tüm birimleriyle "Kürt ulusunu milletler topluluğu içinde hakka riayetli ve hakkına riayet ettiren ve özellikle doğal ve ulusal sınırları içerisinde komşularıyla barışçı ilişkide bulunan anlayışlı ve aydın bir uygarlık ve insanlık parçası halinde yükseltmeyi temel açam olarak" gördüğünü ifade etmiştir (Göldaş, 1991, s. 197). 1921

yılının başlarında hem KMF'nin hem de KTİC'in başkanlığını yürüten Emin Ali Bedirxan, KMF başkanı sıfatıyla Londra Konfransı Başkanı'na Kürtlerin bağımsızlık taleplerini iletmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 181-182).

Koçgiri İsyanı'nın devam ettiği günlerde, KTİC'nin "genç" ve "faal" üyeleri Kürdistan'ın bağımsızlığı doğrultusunda faaliyet yürütmek için bölgeye geçme kararı alırken, Türk basını tarafından "babadan kalma ayrılıkçı" olarak nitelendirilen ve mevcut şartlarda İstanbul'da kalması zorlaşan Emin Ali Bedirxan, ailesini yanına alarak Yunanlıların yardımıyla Kahire'ye gitmiştir (Göldaş, 1991: s. 198), (Henning, 2021: s. 338). Ankara Hükümeti'ne karşı Yunanlılarla işbirliği içinde olan Emin Ali Bedirxan, Yunanlıların da desteklediği bir "ayaklanma" başlatmak için faaliyet yürütmüş olsa da İngilizlerin destek vermemesinden dolayı çabaları sonuçsuz kalmıştır (Olson, 1992: s. 99). İlerleyen yıllarda, Ankara Hükümeti'nin baskılarına maruz kalan KTİC varlık olarak etkili bir örgüt olmaktan çıkarken (Göldaş, 1991: s. 202-205), Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Emin Ali Bedirxan hakkında ölüm kararı verilmiştir. Yaşamının sonuna kadar bağımsızlığın *illusio*'ndan çıkmayan Emin Ali Bedirxan, sürgünde olduğu Mısır'da 1926 yılında vefat etmiştir (Biçer, 2023: s. 46).

Emin Ali Bedirxan'ın sürgünde başlayıp sürgünde sona eren yaşam hikayesi beş evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, Kürt hanedan sınıfına mensup olan ve Osmanlı'ya karşı isyan eden ailesinden direnişçi Kürtlük habitusu ve kültürel sermaye miras edinmiştir. İkinci evrede, Rüşdiye'deki eğitimini başarıyla tamamladıktan sonra, Osmanlı bürokratik alanında farklı konumlara gelerek, simgesel ve ekonomik sermayesini arttırmıştır. Üçüncü evrede, *Kurdistan* gazetesiyle Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuş, sonrasında KTTC'nin kurucuları arasında yer alarak, alanda önemli bir milliyetçi eyleyici olmuş ve kültürel milliyetçilik doğrultusunda faaliyet yürütmüştür. Dördüncü evrede, KTC'de modernist cephenin lideri olarak, İstanbul'da bağımsız bir Kürdistan doğrultusunda faaliyet yürütmüş, özerklikçi cephenin lideri ve alandaki en önemli rakibi Seyyid Abdülkadir'e karşı siyasi liderlik mücadelesi vermiştir. Beşinci evrede, KTC'den ayrılan bağımsızlıkçıların kurmuş olduğu KTİC'nin başkanı olmuş, yaşamını yitirdiği 1926 yılına kadar Kürt milliyetçiliği alanında bağımsız bir Kürdistan doğrultusunda faaliyet yürütmeye devam etmiştir.

4.2.2. Miralay Cibranlı Halit

1882'de Bitlis vilayetinin Muş sancağına bağlı Varto (Gımgım) kazasında Halime Hanım ve Mahmut Bey'in oğlu olarak dünyaya gelen Cibranlı Halit (Xalid Bege Cibirî/Xalid Beg Cibran) hem anne hem de baba tarafından soylu bir aile geçmişine sahiptir. Annesi Halime Hanım, Nakşibendî-Halidî tarikatına bağlı Melekanlı Şeyh Abdullah'ın kardeşi Mele Muhammed'in kızıyken, babası II. Cibran Aşiret Alayı Komutanı Yarbay Mahmut Bey ise, Cibran aşiretinin liderleri olan Suwar ailesinden (Mala Sûwer/Siwer) Ali Ağa'nın oğludur. Soyu, annesi yoluyla dini alanda etkin olan Melekanlı şeyhlere dayanan, babası tarafından ise, siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda etkin bir konumda olan Cibran aşiretine ulaşan Halit'in içine doğduğu dünya (Sever, 2023: s. 22), Kürt emirliklerinin tasfiyesi sonucu oluşan otorite boşluğundan Nakşibendî-Halidî şeyhlerinin yükselişe geçtiği, Osmanlı'nın Kürt aşiretlerini "ıslah" ederek doğrudan merkeze bağlama çabası içinde olduğu ve geniş aşiret konfederasyonlarının dolaylı yönetim birimleri olarak emirliklerin yerini almaya çalıştığı bir dönemdir (Bruinessen, 2022: s. 17).

Cibranlar, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı merkezi otoritesi tarafından iskân ettirilmiş olmalarına rağmen, meskûn edildikleri Muş-Varto yöresinde siyasi ve ekonomik sermayenin merkezi otoritenin eline geçmesini engellemeye çalışmışlardır. Devletin kendileri için öngörmüş olduğu projeleri kolayca kabul etmemiş olan Cibranlar, devletin projelerini kendi varlıkları için bir tehlike olarak gördükleri için ekseriyetle devletle çatışma içinde olmuştur. Aşiretlerin parçalandığı ve yeniden birleştikleri bir dönemde konfederasyon tarzında örgütlenen Cibran aşireti içinde Cibranlı Halit'in de bağlı olduğu Suwarlar, yönetici aile olarak ön plana çıkmıştır. Varto-Genç dolaylarında, talan ve haraçtan elde ettikleri ekonomik sermayenin yanı sıra Arazi Kanunnamesi ile ucuz fiyata geniş "miri araziler"i elde eden Cibran aşireti, öteden beri yerleşik olup tarımla uğraşan köylüleri "ortakçı" olmaya zorlayarak, ekonomik alanda ciddi bir sermaye birikimi sağlamıştır. Cibranlar, ele geçirdikleri topraklarda Ermeni ve aşiretsiz yerleşik Kürtleri bir bakıma "serfleştirerek" (Ulugana, 2022a: s. 318-324) ya da "köleleştirerek" (Klein, 2014: s. 161), siyasal alanda da egemen konumuna yükselmişlerdir.

Merkezi otoriteyle çatışma halinde olan aşiretleri "ıslah" ederek, onların toplumsal ve ekonomik sermayesinden faydalanmaya, fiziksel ve sembolik şiddetini devletin hizmetine sokmaya çalışan II. Abdülhamid, bu doğrultuda Kürt aşiretleriyle "barış" yapmış, Cibran ve Hesenan aşiret konfederasyonlarını Hamidiye Alayları'na (1891) dahil etmiştir (Ulugana, 2022a: s. 326-328).[304] Cibranlardan 4.500 kişilik dört alay teşkil etmiş olan Osmanlı, Halit'in babası Mahmut Bey'e "II. Cibran Aşiret Alayı Komutanı" unvanını vererek, onu devlet nezdinde soylu bir konuma yükseltmiştir.[305] Osmanlı, simgesel bir iktidar verdiği ve devlet soylusu haline getirmeye çalıştığı aşiret liderlerinin çocuklarını da devlete bağlı kimseler olarak yetiştirmek amacıyla birbirlerine oldukça benzeyen, diğerlerinden ayrılmış bir mekân olan Aşiret Mektebi'ne almıştır. Bu seçici kapatma işlemi doğrultusunda, 1892'de İstanbul'da kurulan Aşiret Mektebi'ne aralarında Cibran aşiretinin liderlerinden Mahmut Bey'in oğlu Halit'in de yer aldığı elit ailelere mensup dokuz Kürt öğrencinin alınmasına karar verilmiştir (Sever, 2023: s. 23).

Simgesel, ekonomik ve siyasal ayrıcalığa sahip bir ailenin mensubu olduğu için Aşiret Mektebine alınan Cibranlı Halit'in çocukluk evresi, doğduğu Varto'da, sonrasında formal eğitim almak için Aşiret Mektebi'nde geçmiştir. Halit, Cibranların toplumsal, siyasal, ekonomik ve askeri alanlarda hegemonik bir konumda olduğu Varto'da doğmasına, aşiretin yönetici/politik sınıfını oluşturan Suwar ailesinin mensubu olması da eklenince, ailesinden söz konusu alanların içkin eğilimlerine uyarlanmış bir habituslar edinmesine ve toplumsal kökenine uygun bir eğitim almasına neden olmuştur. Ailesi tarafından aşılanmış habitus ve aileden miras aldığı kültürel sermaye, Halit'in hem eğitim hem de askeri alanda başarılı olmasına yol açmıştır. Nitekim, devlete ve halifeye bağlı soyluların yetiştirildiği, dini ve modern içerikli derslerin verildiği Aşiret Mektebi'ndeki eğitimini başarıyla tamamlayan Cibranlı Halit, Ağustos 1896'da mezun olmuştur (Sever, 2023: s. 23).

---

[304] Ulugana, Hamidiye Alayları'na mensup olduktan sonra Cibranların iradelerini tamamen merkezi iktidara teslim etmiş paramiliter bir yapı olmadığını, geniş bir toplumsal sermayeye sahip, aktif politik özneler olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ulugana, 2022a: s. 330).

[305] Cibranların devletin gücünü de arkasına alarak, meskûn oldukları bölge ve çevresinde devlete dayalı hakimiyetleri Cumhuriyet'in ilanına kadar devam etmiştir. Binbaşı Kasım, mensubu olduğu Cibran aşireti liderlerinin binbaşı, kaymakam gibi görevlere getirildikten sonra hem "aşiret halkı" hem de rakipleri üzerinde önemli bir nüfuza ulaştıklarını ifade etmiştir (Akyürekli, 2020: s. 126, 168).

II. Abdülhamid'in talimatıyla Osmanlı'nın en modern ve seçkin okullarından biri olan Harbiye Mektebi'nde açılan özel bir sınıfa dahil edilen Halit, II. Abdülhamid'in talebi üzerine "Sultan'ın Fahri Yaveri" unvanı, Harbiye'den "4. dereceden Efendi" unvanı ve "Yaver Yüzbaşı" rütbesi alarak, 1902'de Harbiye'den mezun olmuş ve Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir. Cibranlı Halit'in Aşiret Mektebi ve Harbiye'de gördüğü modern içerikli dersler, onun modern Avrupa'nın kurumlarını, yöntemlerini, değerlerini ve yaklaşımlarını öğrenmesine sebep olurken, askerlere özgü değerlere ve grup çıkarlarına uyumlu bir askeri habitusa sahip olmasına yol açmıştır. Almış olduğu modern askeri habitus ve eğitim sermayesi, onun Kürt milliyetçiliği alanındaki eylemlerini büyük oranda şekillendirmiştir. Öte yandan, Osmanlı başkentinde (eğitim, askeri, siyasal, entelektüel vb. alanlarda) ilişkilerin giderek daha seküler ve pozitivist referanslar üzerinden inşa edilmeye başlaması da Cibranlı Halit'in zihin dünyasını etkilemiştir (Sever, 2023: s. 24-25).

Cibranlı Halit, Osmanlı'nın modern eğitim kurumlarında edinmiş olduğu eğitim sermayesi ve sultanın onu kendisine bağımlı "devlet soylusu" haline getirmek için verdiği simgesel sermaye sayesinde Osmanlı askeri alanında etkin bir konum edinmiştir. Cibranlı Halit, 1898'de Cibranlar arasında meydana gelen bir çatışma sonucu hayatını kaybeden babasının yerine geçmek yerine, Harbiye'den mezun olduktan sonra Cibran Alayı ile Filistin'e gitmeyi tercih etmiştir (Ulugana, 2022a: s. 333). Diğer alanlarda olduğu gibi askeri alanda giderek artan Abdülhamid karşıtlığına kapılmayan Cibranlı Halit, İTC'ye de mesafeli durmuştur. Filistin'de olduğu sırada yönetimi ele geçiren İTC, savaş tehlikesi olduğu için devlete bağlı olan Kürt aşiretleri arasında daha sıkı ve modern bir düzen kurmaya önem vermiştir.[306] Bu doğrultuda, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce (1912-1913) Varto'ya çağrılan Cibranlı Halit, babası Mahmut Bey'in ölümüyle boşalmış olan "II. Cibran Aşiret Alayı Komutanlığı"na "Binbaşı" rütbesiyle atanmıştır. Cibranlı Halit, Harbiye'de teorik ve pratik konuları kapsayan eğitim sermayesi ve Filistin de edinmiş olduğu askeri

[306] İTC, Hamidiyelilerin artan gücünden rahatsız olmasına rağmen, II. Abdülhamit'i devirdikten sonra, eski rejimle aynı amaç doğrultusunda hareket ederek (aşiretlerin toplumsal sermayesinden faydalanmak, fiziksel ve sembolik şiddetini İTC rejimin hizmetine sokmak), Kürt aşiretlerini kendi amaçları için "kullanmaya" yönelmiştir. İTC, Hamidiye Alayları'nın sayısını azaltmış ve ismini Aşiret Hafif Süvari Alayları olarak değiştirmiş, sonrasında ise Aşiret Süvari Alayları olarak kısaltmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Klein, 2014, s. 175-201).

deneyim ve bilgi sermayesi sayesinde dört Cibran Alayı'nın da yeniden düzenlenmesini yapmıştır (Sever, 2023: s. 28).

Varto'ya döndükten sonra, kendisine bir köşk yaptıran ve Hınıs eşrafından Mahmut Ağa'nın kızı Nafiye Hanım'la evlenen Cibranlı Halit, aşiret dışı evlilik stratejisiyle toplumsal sermayesini geliştirerek, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar burada yaşamıştır (Sever, 2023: s. 28-29).[307] Birinci Dünya Savaşı'nda "miralay" rütbesi alarak, diğer Cibran aşiretleri (alayları) kendisine bağlanmıştır.[308] Osmanlı siyasal alanında hâkim eğilim olan Osmanlıcılık fikrine bağlı kalan Cibranlı Halit, İstanbul merkezli kültürel Kürt milliyetçiliği ile Kürdistan merkezli siyasi Kürt milliyetçiliğine kayıtsız kalarak, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı tarafında yer almış ve Ruslara karşı savaşmıştır. Kürt milliyetçiliği alanında ayrılıkçı eğilimin başını çeken Abdürrezzak ve Yusuf Kâmil Bedirxan Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusuyla hareket ederken, kültürel Kürt milliyetçi elitleri ve Cibranlı Halit gibi pek çok Hamidiyeli komutan Osmanlı tarafında yer almıştır (Ulugana, 2022a: s. 358-359).

Osmanlı eğitim sisteminden geçen ve devletin askeri, bürokratik ve siyasi alanlarına dair ortak zihinsel kategoriler edinmiş olan Cibranlı Halit, söz konusu alanlarda *doxa* olan Osmanlıcılık fikrine Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bağlı kalmasında, devlet tarafından eğitim, simgesel ve ekonomik sermaye edinmiş olmasının etkisi olmakla birlikte, Aşiret Mektebi ve Harbiye Mektebi'nde devletin düşünüş biçimini içselleştirmiş olmasının da etkisinden söz edilebilir. Öte yandan, dönemin Kürt milliyetçi örgütlerinin yayın organlarında Hamidiye Alayları'na yönelik olumsuz yazıların çıkması ve özellikle Bedirxanîlerin Kürdistan'da kendilerinden sonra oluşan otorite boşluğundan faydalanan ve hegemonik bir güç haline gelen Hamidiye Alayları'na karşı muhalefeti (Klein, 2014, s. 164-166), Cibranlı Halit'in KTTC ve *İrşad* gibi milliyetçi Kürt örgütlerine katılmamasında ve Kürt milliyetçiliğine kayıtsız kalmasında etkisi olduğu söylenebilir.

---

[307] Nafiye Hanım, 1916'da kolera nedeniyle vefat ettikten sonra, Cibranlı Halit Bulanık'ta önemli bir Çerkez aileye mensup Hatice Hanım'la evlenmiştir (Sever, 2023: s. 28).

[308] Birinci Dünya Savaşı arifesinde Hamidiye Alayları'nın devamı olan Aşiret Süvari Alayları'nın adı İhtiyat Süvari Alayları olarak değiştirilmiş ve seferberlik emri gereği düzenli orduya bağlanmıştır (Dündar, 2002: s. 142-143).

Birinci Dünya Savaşı sonrası, bazı Aşiret Süvari Alayları da dahil olmak üzere pek çok Kürt aşireti, "Ermeni tehlikesi" ya da Mustafa Kemal Paşa'nın vaatlerinden dolayı Ankara Hükümeti'nin yanında yer alırken (Klein, 2014, s. 302), "bu zaman Kürdlük cereyânı zamanıdır. Bu bizim hakkımızda daha iyidir" diyen Cibranlı Halit (Akyürekli, 2020: s. 44), Osmanlı'dan umudunu keserek Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmış ve Kürt milliyetçiliği alanında ön plana çıkan milliyetçi bir eyleyici olmuştur (Klein, 2014: s. 302). Cibranlı Halit'in daha önce kayıtsız kaldığı Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmasında ve alanına dahil olmasında, savaş sonrasında Aşiret Süvari Alayları'nın lağvedilmesi,[309] Cibran aşiretinin iskân ve sürgün kıskacında bocalaması (Ulugana, 2022a: s. 347), savaş sonrası uluslararası siyasal uzamda özerk ya da bağımsız bir Kürdistan ihtimalinin belirmesi, Mustafa Kemal'in Türk ulusal kimliğine dayanan bir devlet kuracağını ve Kürtlerin hak ve özgürlüklerini inkâr edeceğini düşünmesi (Sever, 2023: s. 37), aşiret asabiyesine içkin olan direnişçi Kürtlük habitusu, askeri alandaki simgesel sermayesini siyasi sermayeye dönüştürmeye çalışması, bazı Halidî şeyhleri ve emirlik aileleri gibi Kürdistan'da aşiret üstü bir güce Kürt milliyetçiliği sayesinde ulaşarak güçlü bir ulusal lider olma arzusu, toplumsal görünümünü arttırmak ve Kürtler arasında Cibranlara yönelik olumsuz algı ile değerlendirmeyi değiştirecek simgesel bir iktidara sahip olma isteği, lideri olduğu ailesinin Hamidiye Alayları dönemindeki gücüne kavuşturma, hatta daha da ileri taşıma isteği gibi pek çok etkenden söz edilebilir.[310]

Aşiret Süvari Alayları lağvedildikten sonra, Harbiye Mektebi mezunu olduğu için 3. Ordu'ya bağlı bir alay komutanlığına atanarak Hınıs'a yerleşen Cibranlı Halit (Sever, 2023: s. 35). KTC bünyesinde, Kürt aşiretleri ve ordudaki Kürt subaylar arasında askeri-siyasi bir örgütlenme gerçekleştirmek için 1919 yılı boyunca faaliyet yürütmüştür (Sever, 2021: s. 97-105). Ehmedê Xanî'nin birlik fikrinden etkilenen Cibranlı Halit, onun eserlerini Kürt köylerine dağıtarak ve okumalarını teşvik ederek, Kürt milliyetçisi faaliyetlerine dayanak olarak kullanmıştır. Kültürel sembolleri politik

---

[309] *Azadî* örgütünün toplumsal sermayesini oluşturacak olan Cibran ve Hesenan aşiretlerinin Ankara Hükümeti'ne karşı cephe almalarında, alayların ortadan kaldırmasının etkisi vardır (Sever, 2023: s. 35).
[310] Cibranlı Halit'in akrabası Binbaşı Kasım'a yazdığı bir mektupta, kendisine Muş milletvekilliği teklif edildiğini ancak teklifi reddettiğini belirtmiş; aynı mektupta, Trabzon Milletvekili Ali Şükrü'nün Topal Osman tarafından öldürülmesini hatırlatarak, Mustafa Kemal'in mecliste muhalif vekil bulundurmak istemediğini ifade etmiştir. Bir başka mektubunda ise, Türklük düşüncesini kabul etmesinin imkânsız olduğunu belirten Cibranlı Halit, "kavmiyet mefkûresine muhâlif olanlar milleti miyânında menfur olur (nefret edilir)" demiştir. Mektuplar için bkz. (Akyürekli, 2020: s. 40-52).

amaçla kullanan Cibranlı Halit, Kürtler arasında çatışmaya neden olduğunu düşündüğü aşiret ve mezhep bölünmüşlüğünü gidermek için Hormek ve Lolan aşiretlerinin ileri gelenleriyle de görüşmüştür. Görüşmede, Sevr Antlaşması uyarınca Kürt bağımsızlığının *Cemiyet-i Akvam* (Milletler Cemiyeti) tarafından onaylanacağını, Kürtlerin ulusal egemenlikleri ve özgürlükleri doğrultusunda birlik olmaları gerektiğini ifade etmiştir (Sever, 2023: s. 67), (Fırat, 1983, s. 155-157).[311]

Davet edildiği Erzurum Kongresi'ne katılmamış olan Cibranlı Halit'in faaliyetlerinden şüphelenmeye başlayan Ankara Hükümeti, onu tenzili rütbe ile Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı'na (Garnizon Komutanlığı) atamıştır. Ancak, Cibranlı Halit'in Erzurum'da kalmasını sakıncalı gören Ankara Hükümeti, onu toplumsal sermayesinin yoğun olduğu alandan uzaklaştırmak amacıyla Kerekil Tugay Komutanlığı'na atamayı teklif etmiştir. Bu teklifi, kendisini toplumsal çevresinden koparılarak siyasi faaliyetlerini engellemeye yönelik bir girişim olarak gören Cibranlı Halit, görevi reddetmiş, hatta daha rahat örgütlenme çalışması yapabilmek için birkaç kez istifa girişiminde bulunmuştur. Ankara Hükümeti, Halit'in gözetim alanının dışına çıkmasını istemeyerek istifayı kabul etmemiş ve onu daha pasif bir görev olan 9. Kolordu Muhasebat Müdürlüğü'ne atamıştır. Cibranlı Halit'in bu yıllarda devam eden Koçgiri Kürt Ulusal Hareketi'ne aktif katılmayarak, ordu içindeki örgütlenme faaliyetlerini sürdürmüş ve zaman kazanmak için kendisine verilen bu görevi kabul etmiştir (Sever, 2023: s. 36, 123).

İstanbul merkezli milliyetçi Kürt örgütlerin siyasi hedefleri konusundaki muğlaklık ve Kürdistan'da yeterli düzeyde etki gösterememesi, milliyetçi Kürt elitler arasında yaşanan rekabet ve bölünme, KTC'nin giderek etkili bir örgüt olmaktan çıkması, Kürtlerin uluslararası alanda bekledikleri desteği görememiş olmaları, İstanbul ve Ankara hükümetlerinin Kürt milliyetçi faaliyetlerine dönük baskıları gibi bir dizi etken Cibranlı Halit'in Kürdistan merkezli, bağımsızlığı hedefleyen, illegal ve siyasi-askeri bir örgütlenmeye gitmesine yol açmıştır (Sever, 2023: s. 61). Bu doğrultuda harekete geçen Cibranlı Halit, ordudaki toplumsal sermayesini kullanarak, Erzurum'da *Azadî* örgütünün kurulmasına öncülük etmiştir. Ordu içinde yer alan yirmi

[311] Cibranlı Halit'in Binbaşı Kasım'a 18 Nisan 1923 tarihinde yazmış olduğu mektuptan da anlaşılacağı üzere, Cibranlı Halit 1920'de Varto'da çeşitli toplantılar düzenlemiştir (Akyürekli, 2020: s. 40).

dört Kürt subayının, gizli ve dar kapsamlı olarak kurmuş oldukları *Azadî*'nin başkanlığına oy birliğiyle seçilen Cibranlı Halit, askeri alandaki bilgi sermayesi kullanarak, komite esasına göre kurdukları *Azadî*'yi hücre tarzında örgütlenmesini ve üyeler arasında şifre sistemi ile iyi bir ilişki ağı geliştirilmesini sağlamıştır (Şawes, 2023).

Cibranlı Halit, *Azadî*'nin kuruluşundan sonra, askeri alandaki sermayesinin de etkisiyle birlik kurma ve örgütlenme çalışmalarına ağırlık vermiştir. Kürt aşiretleri ve Nakşibendî-Halidî alanlarındaki toplumsal sermayesinin de etkisiyle; KTC, KTİC ve *İstîklala Kurdistanê* gibi milliyetçi Kürt örgütleriyle birlikte pek çok Kürt aşiret liderini ve Halidî şeyini *Azadî* çatısı altında bir araya getirmeyi başaran Cibranlı Halit, Kuzey'deki pek çok yörede *Azadî*'nin şubelerinin açılması için gizli bir şekilde çalışma yürütmüştür. Ayrıca, Doğu'da Simko Ağa, Güney'de ise Şeyh Mahmut liderliğinde gerçekleşen Kürt Ulusal Hareketleri ile ilişkiler geliştirilmesine önem vermiştir (Sever, 2021: s. 99-100). Cibranlı Halit, *Azadî*'nin hedeflediği bağımsız ve birleşik Kürdistan için Lozan öncesi İngiltere ve Fransa'dan destek almaya çabalamış ancak beklediği desteği ve ilgiliyi bulamayınca SSCB'ye yönelmiştir. *Azadî* örgütünün lideri olarak, 22 Şubat 1922 tarihinde, kendi mektubunu ve Erzurum Komitesi'nin (*Azadî*'nin) almış olduğu on maddelik karar ve şartları Erzurum Sovyet Konsolosluğu'na vererek, Sovyet Rusya'dan destek talep etmiştir (Sever, 2023: s. 111-113).

Lozan Antlaşması'nın kabulü ve Cumhuriyet'in ilanından sonra, sermayeleri ve iktidarı Türklük ilkesi etrafında merkezileştirmeye çalışan Ankara Hükümeti, silahlı bir hareket başlatabilecek milliyetçi Kürt liderleri tasfiye etmeye koyulması, Cibranlı Halit'in ayaklanma hazırlıklarına ivme kazandırmasına neden olmuştur. Halit, *Azadî*'nin alması gereken önlemleri ve ihtiyaçları belirlemek amacıyla 1924 yılında düzenlenen kongreye öncülük etmiştir (Döger, 2021: s. 55). Kürt toplumunda önemli bir simgesel güce sahip olduğu için yakın akrabası olan Şeyh Said'i de toplantıya davet etmiş olan Cibranlı Halit'in liderlik ettiği kongrede, Kürdistan'da genel bir ulusal hareketin başlatılacağı ve daha sonra bağımsızlığın ilan edileceği kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda, hareketin detaylı bir biçimde planlanacağı ve katılan herkesten kendisinden beklenen eylem hakkında tam bilgi sahibi olması beklenmiştir. Bunun

vakit alacağı düşünüldüğü için hareketin tarihi Mayıs 1925 olarak belirlenmiştir. Kongrede ayrıca, hareket için gerekli dış desteğin İngiliz, Fransız ve Ruslardan sağlanmaya çalışılacağına da karar verilmiştir (Bruinessen, 2013: s. 412-413).

Dini alandaki toplumsal sermayesi ve simgesel iktidarıyla *Azadî*'de "diniyun" (geleneksel) cephenin lideri olarak ön plana çıkan Şeyh Said'in planlanan hareketin zamanlamasını erkene çekerek liderliğine soyunması ve hareketi bir "kıyam" olarak başlatmayı düşünmesi, askeri alandaki toplumsal sermayesi ve bazı Kürt aşiretleri üzerindeki simgesel iktidarıyla "siyasiyun" (modernist) cephenin lideri olan ve modern milliyetçi tasavvuruna uygun bir Kürt Ulusal Hareketi başlatmayı planlayan Cibranlı Halit ile aralarında görüş ayrılıklarının ve liderlik konusunda bir rekabetinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Zira, Binbaşı Kasım'ın Cibranlı Halit'ten aktardığına göre, Şeyh Said, *Azadî*'nin 1925 baharında planladığı hareketi 1924 sonbaharında başlatmayı düşündüğünü Cibranlı Halit'e söylemesi üzerine iki lider arasında tartışma çıkmıştır. Binbaşı Kasım, söz konusu tartışmada Cibranlı Halit'in Şeyh Said'e, "ben Kürdüm, Allah yoktur demekle insan kâfir olur, fakat milletini inkâr edemez" ve "bu tertibatınız doğru değildir" dediğini aktarmıştır. Ayrıca, Cibranlı Halit'in Şeyh Said'in siyasi ve askeri alanlardaki bilgi sermayesinin yetersiz olduğuna işaret ederek, ona "efendi, sen şeyhsin, âlimsin, bu işler senin işin değil, bırak, kenara çekil" dediğini ve Şeyh Said'i bu konuda ikna edemediğini belirtmiştir (Akyürekli, 2020: s. 100-107).

Şeyh Said'in gücünün dayandığı simgesel sermayenin değerini azaltmaya, özellikle daha çok sahip olduğu sermaye türlerinin değerini artırmaya yönelik bir stratejiye başvuran Cibranlı Halit, Şeyh Said'i ikna edemediği gibi alandaki simgesel mücadeleyi de arttırmıştır. Kürt milliyetçiliği alanında farklı meşruiyet vasıflarıyla donanmış ve egemen konumlarda farklı fraksiyonları temsil eden Cibranlı Halit ile Şeyh Said'i karşı karşıya getiren simgesel mücadele, Kürt Ulusal Hareketi'nin liderliğinin, zamanlamasının, mücadele konusunun ve araçlarının belirlenmesi, yani alandaki meşru tahakküm ilkesinin (kültürel sermaye, toplumsal sermaye ve simgesel sermaye) tanımı için gerçekleşmiştir.

Beytüşşebap'taki isyan girişiminden kısa bir süre sonra Erzurum'a gelen Mustafa Kemal, Cibranlı Halit'in Kürt milliyetçisi düşüncesinden ve bu doğrultudaki

faaliyetlerinden haberdar olduğu için, onu akşam yemeğine davet etmiş; Ankara'ya döndükten sonra ise Muş Milletvekili Hacı İlyas Sami'yi Cibranlı Halit'i ikna etmek, "mal, mülk, mevki" vererek, "Kürt davasından" vazgeçirmek için Erzurum'a göndermiştir. Cibranlı Halit'in Hacı İlyas Sami ile görüşmesinde, "Kürtlerin haklı mücadelelerini" sürdüreceğini söylemesi ve devletin Beytüşşebap'ta isyan girişiminde bulunanların *Azadî* örgütüyle bağlantısını tespit etmesi, Cibranlı Halit'in Aralık 1924'te tutuklanmasına yol açmıştır (Sever M. E., 2023, s. 124-135).[312]

Cibranlı Halit, tutuklanıp Sarıkamış üzerinden Bitlis'e götürüldüğü sırada, devlet nezdinden önemli bir itibara sahip olan ve Kars'ın önde gelen Kürt aşiret liderlerinden Abbas Bey'in (Karakurt) kendisine "bey, gel bu sevdadan vazgeç" ve "seni affettiririz" demesine rağmen, onun bu teklifi reddettiği ve bağımsızlığın *illusio*'ndan çıkmadığı görülmüştür (Ulugana, 2022: s. 162). Bitlis'te tutuklu bulunduğu sırada, kendisiyle görüşmeye gelen kişiler aracılığıyla *Azadî*'nin liderlerine herhangi bir provokasyona mahal vermemek için halkın arasında gizlice gezmelerini ve hareket için baharı beklemelerini iletmesine rağmen, Piran'da çıkan/çıkarılan olaylardan sonra, Şeyh Said'in liderliğinde 1925 Kürt Ulusal Hareketi başlamıştır. Hareketin "beklenmedik" bir şekilde başlaması ve sonrasında yenilgiyle sonuçlanması, devletin Cibranlı Halit ve arkadaşlarını idam etmekte bir sakınca görmemesine yol açmıştır. Bitlis Harp Divanı (Bitlis Divanı-ı Harb-i Örfi)[313] tarafından yargılanan Cibranlı Halit ve diğer *Azadî* üyeleri, 14 Nisan 1925'te Bitlis'te idam edilmişlerdir (Sever, 2023: s. 178).

Cibran Aşiret Konfederasyonu'nun yönetici ailesine mensup olduğu için doğuştan soylu olan, eğitim sermayesiyle devlet soyluluğu unvanlarını edinen ve ılımlı modernist bir eğilime sahip olan Cibranlı Halit'in, II. Cibran Aşiret Alayı Komutanlığı'ndan *Azadî*'nin liderliğine uzanan yaşam öyküsü, beş evre üzerinden ele

[312] Cibranlı Halit'in siyasi ve simgesel iktidarının aşiret üstü bir gücü aşarak Kürt ulusal liderliğine doğru evrilmesi, hem aile içinde kendi etkinliğini genişletme peşinde olan Binbaşı Kasım'ın hem de Cibran aşiretinin tarihsel rakipleri Hormek ve Lolan aşiretlerinin Kemalist rejimle yakınlaşmasına yol açmıştır.

[313] Devlet, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'ni "gericilik", "irtica" ve "feodalite" gibi kavramlarla nitelemek ve hareketin modern milliyetçi boyutunu gizlemek için Cibranlı Halit ve arkadaşlarının Bitlis Harp Divanı'ndaki savunmalarını günümüze kadar gizli tutmaya devam etmektedir (Sever M. E., 2023, s. 178).

alınabilir. İlk evrede, Varto'da siyasi otoritenin temsilcisi konumunda olan ailesinden aldığı kültürel sermaye mirası ve aşiret habitusu sayesinde, Aşiret Mektebi'ndeki, sonrasında ise Harbiye Mektebi'ndeki eğitiminde oldukça başarılı olmuş, bu sayede modern bir kültürel sermaye birikimi sağlamıştır. İkinci evrede, eğitim sermayesi sayesinde unvanlar edinerek ve II. Cibran Aşiret Alayı Komutanlığı'na gelerek, simgesel ve ekonomik sermaye, Hamidiye Alayları ağı ve akrabalık ilişkileri sayesinde toplumsal sermaye biriktirmiştir. Üçüncü evrede, Birinci Dünya Savaşı'nda "miralay" rütbesi verilerek ve diğer Cibran aşiret alayları kendisine bağlanarak**,** Osmanlı ordusu bünyesinde Çarlık Rusya'ya karşı savaşmış, askeri alandaki simgesel ve toplumsal sermayesini arttırmıştır.

Dördüncü evrede, savaş sonrası siyasi atmosferin de etkisiyle Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılarak, edinmiş olduğu sermayeleri Kürt milliyetçiliği alanına yatırmış ve KTC bünyesinde bölgede faaliyet yürütmüştür. Beşinci evrede, KTC'nin etkinliğini kaybetmesinin de etkisiyle askeri alandaki simgesel ve toplumsal sermayesini kullanarak, Kürt subaylarla birlikte *Azadî*'yi kurmuş ve oybirliğiyle örgütün liderliğine gelmiştir. Altıncı evrede, *Azadî*'nin kitleselleşmesi doğrultusunda faaliyet yürütmüş, akrabası ve *Azadî*'de geleneksel cephenin lideri olarak ön plana çıkan Şeyh Said ile Kürt Ulusal Hareketi'nin liderliği, zamanlaması ve niteliği konusunda mücadeleye girmiş; devletin Beytüşşebap'ta isyan girişiminde bulunan askerlerin *Azadî* örgütüyle bağlantısını tespit etmesi nedeniyle tutuklanmış, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin yenilgiyle sonuçlanmasından sonra Bitlis'te idam edilmiştir.

4.2.3. İhsan Nuri Paşa

1892'de Bitlis merkezde dünyaya gelen İhsan Nuri hem baba hem de anne tarafından soylu bir aile geçmişine sahip olmuştur. Annesi, Hesenan aşiretinin liderlerinden Hasan Ağa ailesine mensupken, hukukçu olduğu söylenen ve uzun bir süre Bitlis'te savcılık yapan babası İbrahim Efendi ise Cibran aşiretine bağlı "Mamkozadeler" ailesine mensuptur. Annesini erken bir yaşta kaybeden İhsan Nuri'nin içine doğduğu dünya (Ulugana, 2024, s. 18), Sultan II. Abdülhamid'in daha önce Osmanlı merkezi yönetimiyle çatışma halinde olan Kürt aşiretlerini "ıslah" ederek, onların toplumsal ve ekonomik sermayesinden faydalanmak, fiziksel ve

sembolik şiddetini devletin hizmetine sokmak için Cibran ve Hesenan aşiret konfederasyonlarıyla "barış" sağladığı ve Hamidiye Alayları'na (1891) dahil ettiği bir dönemdir (Ulugana, 2022: s. 326-328).

Kürt toplumsal, simgesel, siyasal ve ekonomik alanında önemli sermayeleri elinde bulunduran Cibran ve Hesenan aşiretlerinin, Hamidiye Alayları'na dahil edilerek devlet nezdinde soylu bir konuma getirilmeleri, aralarında İhsan Nuri'nin babası, amcaları ve dayısının da yer aldığı ailesinden pek çok kişinin Osmanlı bürokratik ve askeri alanında önemli konumlara getirilmesine, onun da Osmanlı egemen kültürünü yeniden üretmek amacıyla iktidar ilişkilerini bizzat kendisini yeniden üretmeye katkıda bulunan bir pedagojik süreçten geçmesine yol açmıştır. Ailesinden önemli bir kültürel sermaye miras alan İhsan Nuri, eğitim hayatına Bitlis'teki Gök Meydan'daki Taş Mektep'te başlamıştır. Bölgede ortaöğretim düzeyine kadar açılan modern okulların içinde askeri okulların oranının yüksek olması, İhsan Nuri'nin eğitimine Bitlis Askeri Rüştiyesi'nde devam etmesine yol açmıştır. Diplomasını aldıktan sonra, 1906'da Erzincan'a gitmiş ve burada girdiği sınavı kazanarak, eğitimine Erzincan Askeri İdadisi'ne devam etmiştir (Ulugana, 2024: s. 18-19).

İhsan Nuri, modernleşen imparatorluğun büyük okullarının merkezi olan İstanbul'a 1908'de giderek, Osmanlı askeri alanında egemen konumları işgal edecek kimselere eğitim ve tasdik sağlayan, askeri elitlerin/soyluların yetiştirildiği en önemli okul olan Harbiye'ye kaydolmuştur. Harbiye'de öğrenci olduğu için 1909'daki askeri kalkışmaya dahil olmuş ve Hareket Ordusu saflarına katılmıştır (Ulugana, 2024, s. 19). 1910 yılında 340 öğrenci arasında 27. olduğunu söyleyen İhsan Nuri (2024: s. 79), önemli bir eğitim sermayesi edinerek Harbiye'den subay olarak mezun olmuş ve Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir.

İki ay mitralyöz eğitimi gördükten sonra 1910'da Arnavut Ulusal Hareketi'ni bastırmak için ilk görev yeri Arnavutluk'a gönderilen İhsan Nuri (2024: s. 79-80), burada Arnavut isyancılara karşı savaşmıştır. 1911'de İstanbul'a geri dönen İhsan Nuri, burada kaldığı kısa süre boyunca Bitlisli Kemal Fevzi ve diğer Kürt milliyetçileriyle bağlantı kurmuştur. 1911'de ayrılıkçı Arap İsyanı patlak verince, bu

sefer de Arap Ulusal Hareketi'ni bastırmak için Yemen'e gitmiştir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde İstanbul'a geri dönen İhsan Nuri, burada Bitlisli Kemal Fevzi ve diğer Kürt milliyetçilerine dayanan toplumsal sermayesi, Osmanlı'nın modern okullarında Batılı fikirleri öğrenerek oluşan kültürel sermayesi, özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da farklı etnik gruplar arasında milliyetçi fikirlerin artan popülaritesi, Arnavut ve Arap milliyetçilerin ulusal hareketlerinden etkilenmesi gibi pek çok etkenden dolayı Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmış (Ulugana, 2024: s. 19) ve *Hêvî* örgütüyle Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuştur (Ulugana, 2022: s. 287).

Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim olan Osmanlıcılık fikrine bağlı kalan ve bu nedenle aynı yıllarda ortaya çıkan ayrılıkçı Kürt Ulusal Hareketi'ne ilgi duymayan İhsan Nuri, Merzifon'da bulunan 93. Alay'a katılmak için İstanbul'dan ayrıldığı için *Hêvî* bünyesinde aktif bir milliyetçi eyleyici olamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bağlı olduğu alayla Erzincan'a gönderilmiş, Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı savaşmıştır. Sarıkamış Harekatı'nda birkaç kez ağır yaralanan İhsan Nuri, Bitlis'in Ruslardan geri alınmasına dair "*İntikam*" adlı bir kitap yazmış, ancak söz konusu kitabın herhangi bir nüshasına hâlâ ulaşılamamıştır (Ulugana, 2024: s. 19).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İstanbul'a geri dönen İhsan Nuri, burada Bitlisli Kemal Fevzi ve Memduh Selim ile görüşmüş ve KTC'ye katılmıştır. Savaştan önce modern Kürt milliyetçi elitlerinin sıkça dile getirdiği Osmanlıcılık fikri mütareke döneminde yerini ayrılıkçı bir söyleme bırakmasına rağmen, kendisini hâlâ bir Osmanlı subayı olarak gören ve "Osmanlı milleti" vurgusu yapan İhsan Nuri, Kürt milliyetçiliği uzamında yer alan modern milliyetçi elitler gibi bağımsızlık *illusio*'na bu dönemde henüz girmemiştir (Ulugana, 2024: s. 19). Zira, anılarında "düşman kuvvetlerinin İstanbul'da oluşu"na tepki göstermeye hazırlanan subaylara katıldığını söyleyen ve askeri bir kalkışma için yoğun bir faaliyet içinde yer aldığını söyleyen İhsan Nuri (2024: s. 90-91), İstanbul'daki "Garnizon Subayları Temsilcileri Kurulunun" liderliğini yaptığını da belirtmiştir (1992: s. 29).

Jîn'in 15 Mart 1919 tarihli sayısında yer alan "Wilson Prensipleri ve Kürtler" başlıklı makalesinde, Wilson'un ilkelerinin "yıllardan beri zorbalık elinin zalim darbeleri altında inleyen mazlum ve haksızlığa uğramış ulusların ve halkların her an kanayan ve sızlayan yaralarına" pansuman etkisi yaptığını ve uygarlık tarihinde eşsiz bir "devrim" yarattığını belirten İhsan Nuri, "Osmanlı milleti"nin Birinci Dünya Savaşı'nda göstermiş olduğu "kahramanlıklar" ve barışı savunma isteğini vurguladıktan sonra, "soylu", diline ve geleneklerine bağlı, "üstün" ve savaşçı olarak nitelendirdiği Kürt halkının tarih içindeki konumu, yaşadığı deneyimler, Wilson İlkeleri'nden beklentilerine değinmiştir. Makalesinde, Kürtlerin kendi ihmalleri ve kayıtsızlıkları nedeniyle tarihsel haklarının "mitolojik bir hayal" ve ulusal varlıklarının "güldürücü bir masal" sanıldığını belirten İhsan Nuri, "kendisine yüzyılların armağanı olan yurdunun mahrem koynuna hiçbir yabancının sokulmayacağına tam olarak güvenmiş" olan Kürtlerin Wilson ilkelerini "saygı" ve "yücelterek" selamladığını, ancak İtilaf Devletleri'nin Kürtlerin "ırsi ve meşru mülkü olan" ve "nüfusun ezici çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu" Kürdistan'ı Ermenilerin egemenliği altına vereceklerine yönelik bir olasılığa inanmakla birlikte, durumu "kaygılandırıcı" bulduğunu ifade etmiştir. Makalenin devamında, Kürtlerin dinine aşırı bağlı olmasından dolayı padişahtan çok halifeye bağlı olduğunu söyleyen İhsan Nuri, "namus ve onurla ölmeyi aşağılanma ve esaret altında sürünmeye tercih etmekte zerre kadar tereddüt etmeyecek" olan Kürtlerin, Kürdistan'ın Ermenilerin egemenliğine verilmesi olasılığını asla kabul etmeyeceklerini vurgulamıştır (Bozarslan, 1985c: s. 684-685).

İhsan Nuri, Kürdistan için Wilson İlkeleri'ne atıfta bulunmasına rağmen, KTC'den farklı olarak, Kürtlerin Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu hareketi desteklemesi gerektiğini savunmuştur (Ulugana, 2024: s. 19-20). Ancak, KTC bağlantısı ve *Jîn* dergisinde kaleme aldığı "Wilson Prensipleri ve Kürtler" başlıklı makalesi nedeniyle Anadolu Hareketi tarafından güven duyulan biri olmamıştır. Siyasal alanda karşıt konumlarda yer alan KTC ve Anadolu Hareketi arasında arabuluculuk yapan İhsan Nuri (2024: s. 97-98), "Kuvayı Milliye ile *Jîn*'i birbirine yakınlaştıran bir makale" yazdığını ve Anadolu Hareketi'ni karşı olan Bitlisli Kemal Fevzi ve Memduh Selim'e gösterdiğini, başlangıçta makaleyi *Jîn*'de yayınlamaya karar verdiklerini, ancak ardından vazgeçtiklerini ifade etmiştir.

KTC'de etkin bir milliyetçi eyleyici olamayan İhsan Nuri (2024: s. 97-98), (2022: s. 51), askeri zümreye özgü sadakat değerlerine ve grup çıkarlarına boyun eğmeye dayalı habitusu, mesleki konumu, askeri alandaki toplumsal sermayesi, Anadolu Hareketi'nin Kürtlerin özgürlüklerini tanıyacaklarına dair verdikleri sözler ve Türk-Yunan Savaşı'nda "Türklerin durumunu daha da kötüleştirmemek için" Türk kuvvetleriyle birlikte hareket etmeyi tercih etmiş ve 1919'da Bakü'ye gitmiştir. Burada İngiliz kuvvetlerine karşı askeri operasyonlar düzenlemiş, Kızıl Ordu'nun Bakü'yü ele geçirmesinden sonra Erzurum'a geçmiştir. İhsan Nuri, Halid Paşa komutasında Kars ve Ardahan'da Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti kuvvetlerine karşı savaşmış ve Kars'a ilk giren Türk kuvvetlerinin başında yer almıştır. Kars'ın 1920 sonlarına doğru alınmasından sonra Garp Cephesi'ne tayin olan Halid Paşa, İhsan Nuri'nin de kendisiyle birlikte gelmesini ister, ancak İhsan Nuri "Kürdistan'dan uzaklaşmak" istemediği için Kars'ta kalmayı tercih etmiştir (Ulugana, 2024, s. 20-21).

Koçgiri İsyanı'nın bastırıldığı, KTC'de bölünme ve kopuşların yaşandığı ve KTC'nin Osmanlı Hükümeti ve Ankara Hükümeti'nin baskıları sonucunda varlık olarak etkin bir örgüt olmaktan çıktığı 1921'de (Cemal, 2023: s. 67), aralarında İhsan Nuri'nin de yer aldığı Türk ordusu içindeki Kürt subaylar yeni bir komite teşkil etmek için yoğun bir faaliyet içinde olmuştur. Kürt subayların teşkil etmeye çalıştığı komite ve İhsan Nuri'nin söylemlerindeki Kürtlük vurgusu Dokuzuncu Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın dikkatinden kaçmadığı için İhsan Nuri hemen Iğdır'a tayin edilmiştir (Ulugana, 2024: s. 20-21). Iğdır'da mevzi savaşı üzerine bir konferans veren ve makineli tüfek ateşi konusunda bir çalışma yaparak dikkatleri üzerine çeken İhsan Nuri (2024, s. 106), ordudan arkadaşı Doktor Yüzbaşı Ali Haydar Bey'in kız kardeşi İstanbullu Yaşar Hanım'la 18 Nisan 1922'de evlenmiştir (Yaşar Hanım, 2023: s. 55).

Evlendikten kısa bir süre sonra Yüzbaşı rütbesi ile Bayezid'deki Hudut Kumandanlığı'na tayin edilen İhsan Nuri, kendisi gibi Cibran aşiretine mensup ve Harbiye mezunu olan Miralay Cibranlı Halit'le iletişim içinde olduğu bu süreçte hem ordu içinde hem de Kürt aşiretleri arasında Kürt milliyetçiliği doğrultusunda faaliyet göstermiş, ancak Türk Ordusu içindeki konumunu Kürtler arasında toplumsal ilişki ağı sağlamak için kullanması yetkililerin dikkatinden kaçmamıştır (Ulugana, 2024: s. 21-

22). Bayezid Belediye Başkanı'nın kendisi hakkında yazdığı bir raporda; "Bayezid Kumandanı İhsan Nuri, zabit kisvesi altında aşiretlere Kürt istiklâlini tebliğ ediyor" dediğini aktaran İhsan Nuri (2024: s. 106), ordudan bir heyetin kendisine yönelik iddiaları araştırmak için Bayezid'e geldiğini de belirtmiştir.

Bağımsız bir Kürdistan'ı hedefleyen *Azadî*'nin kuruluşunda yer alan İhsan Nuri'nin (2024: s. 106-109), "artık Türkler için çalışmaya devam edersem Kürt halkına karşı suç işlemiş olurum ve Kürtleri Türklerin boyunduruğundan kurtarmak her Kürdün boynunun borcu" diyerek, bağımsızlığın *illusio*'na girmesi ve tüm sermayelerini Kürt milliyetçiliği uzamına yatırması, Türk Ordusu içinde Kürt subaylara dayanan toplumsal sermayesinin etkisi olmakla birlikte, KTC'nin kapatılması, ilk defa askeri kovuşturmaya uğraması, Türk askeri yetkililerin kendisinden şüphelenmesi ve "zan altında" olduğunu bilmesi, Türk Ordusu'nda üst konumlara ulaşmayı sağlayan temel toplumsal belirleyicilerinden olan etnik kökeninin sorun olarak görülmesi,[314] Ankara Hükümeti'ne güvensizlik duyması, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinin Bitlis vekili olmasını istememesi ve ordu içindeki askerlerin Kürtlere yönelik olumsuz söylemleri gibi pek çok etken etkili olmuştur.

Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşunun ilan edildiği tarihte Bayezid'de devletin doğu sınırını korumakla görevli birliğin kumandanı olarak görevine devam eden İhsan Nuri, sınırın hem Türkiye hem de İran tarafında yer alan Kürt aşiretleriyle ilişki ağı geliştirerek önemli bir toplumsal sermaye edinmiştir (Ulugana, 2024: s. 22).[315] Faaliyetleri devlet tarafından dikkatle izlenen İhsan Nuri, Siirt'e tayin edilmiştir. Siirt'te *Azadî*'nin şube başkanlığını görevini de yürütmüş olan İhsan Nuri (Yeğen, 2011, s. 164), burada kısa bir süre kaldıktan sonra Nesturi Ayaklanması bahane edilerek Şırnak'a gönderilmiştir. *Azadî*'nin çalışmalarına hız kazandırdığı bu süreçte, devlet İhsan Nuri'yi kendi tarafına çekmek için rütbesini Binbaşı olarak yükseltmiştir. Ancak, bağımsızlığın *illusio*'na kapıldığı için devletin ordu içindeki simgesel sermayesini arttırması, İhsan Nuri'nin Şırnak'taki Kürt aşiretleri arasında Kürt

[314] İhsan Nuri (2022, s. 55), gerekli kültürel sermayeye sahip olmasına rağmen kendisi gibi eğitimli Kürtlerin orduda sadece alt subay ya da vasıfsız subay olarak atandığını ifade etmiştir.
[315] Sınırın iki yakasındaki Kürt aşiretlerine dayanan toplumsal sermayesi, İhsan Nuri'ye hem lojistik destek hem de askeri etkinlik alanı açısından büyük kolaylık sağlamıştır (Ulugana, 2024, s. 22).

milliyetçiliği doğrultusunda faaliyet yürütmesine engel olamamıştır (Ulugana, 2024: s. 21-22)

Eylül 1924'te *Azadî*'den aldığı direktif doğrultusunda emrindeki erler ve subay arkadaşları ile "Kürdistan'ın bağımsızlığı" için harekete geçtiklerini söyleyen İhsan Nuri (1992, s. 15, 30), bölgedeki aşiretlerin katılım göstermemesi (Sever, 2021, s. 142-144), isyan planındaki başarısızlık ve alay kumandanının isyanı sezerek gerekli önlemleri alması (Yeğen, 2011, s. 169), tarihe 1924 "Beytüşşebab Ayaklanması" olarak geçen isyan girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olurken, *Azadî*'nin deşifre olmasını, Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya gibi önemli *Azadî* kadrolarının tutuklanmasını, İhsan Nuri'nin ve bazı arkadaşlarının Suriye üzerinden İngilizlerin kontrolündeki Irak'a sığınmasını beraberinde getirmiştir (Cemal, 2023, s. 107-110).

Bağdat'ta bulunduğu sırada, İngiliz manda yönetimine "*Kürt Halkının Ayaklanması*"[316] başlıklı bir broşür taslağı hazırlayarak sunum yaptığını söyleyen İhsan Nuri, daha sonra sahte pasaportla İran'a geçmiş ve burada bir müddet ticaretle uğraşmıştır. İran'da bulunduğu sırada Şeyh Said liderliğinde 1925 Hareketi'nin başladığını öğrenen ve beraberindekilerle harekete katılmak için sınırın Türkiye tarafına geçen İhsan Nuri (2024: s. 127-131), 1925 Hareketi'nin başarısızlığa uğradığını haber alınca önce İran'a, ardından Bağdat'a geçmiştir. Burada, askeri alandaki bilgi sermayesine dayanarak 1925 Kürt Ulusal Hareketi hakkında "*Kürd Kıyyam-ı Milliyesi*" başlıklı bir kitapçık yazmıştır.

1925'te Bağdat'ta yayınladığı kitapçığında, Cibran aşiretinden ve "Ali Kli" ailesinden olduğunu belirten ve kitabın önsözünde, "Kürtlerin ideali kendi ülkelerinde bağımsız, özgürce yaşamak; kölelikten kurtulmak ve bundan sakınmak üzere kuruludur" diyen İhsan Nuri, Kürt halkının "yurtseverlik" ve "özgürlük" idealini gerçekleştirmek amacıyla başkaldırdığını, öte yandan resmi dilinin Türkçe olması ve Kürtçenin yasaklanmasının yaratmış olduğu adaletsizlikler, Kürtlerin anadillerinde eğitim alamamaları, ordunun yapmış olduğu zorbalıklar, devletin Kürtleri birbirine düşürme girişimleri, "Türklerin Kürtler üzerinde üstünlük kurması", hükümetin

[316] 11 Kasım 1924 tarihli bir İngiliz belgesinde, "firari Kürt subayları" tarafından verildiği söylenen rapor, muhtemelen İhsan Nuri tarafından hazırlamıştır. İlgili rapor için bkz. (Yeğen, 2011: s. 158-171).

Kürdistan'da uygun gördüğü kişileri zorla seçtirmek için oy verdirmesi ve halkın dini inançlarına karışacak kadar ileri giden politikaları, Kürtlerde "ülkesinin kalkınmasını engelleyen boyunduruğu kırma ihtiyacı" hissettirdiğini vurgulamıştır. *Kürt Komitesi*'nin (*Azadî*) "kendi halkının kaderini belirleme ve haklarını elde etme sorumluluğunu" üstelenerek önce "Beytüşşebab İsyanı"nı, ardından "yüce fatih" olarak nitelendirdiği Şeyh Said önderliğindeki "millî Kürt direniş kuvvetlerinin" bir "başkaldırı" gerçekleştirdiğini belirten ve "askeri bakış açısı ile" 1925 Hareketi'ni değerlendiren İhsan Nuri (2022: s. 46-57), Kürtlerin savaşı yönetebilecek tecrübeli komutanlardan yoksun olması ve disiplinli, düzenli ve iyi silahlanmış olan Türk ordusuna karşı gerilla savaşı yerine cephe savaşı vermesinden dolayı başarısız olduğunu vurgulamıştır.

Farklı bölgelerdeki Kürt Ulusal Hareketleri'nin başarısızlığa uğraması, İhsan Nuri gibi pek çok milliyetçi Kürt elitini yeni bir arayışa yönlendirmiştir. Yenilgiden sonra dağınık halde bulunan milliyetçi Kürt kadrolarını bir araya getirmek ve yeniden örgütlenmek için yoğun faaliyet yürüten Kürt elitlerinin Bağdat'ta yapmış oldukları toplantılara Şeyh Ali Rıza vasıtasıyla katılan İhsan Nuri (2024: s. 132-133), bu süreçte Seyyid Taha, Simko Ağa ve Haco Ağa gibi önemli geleneksel milliyetçi elitlerle ilişki ağı geliştirerek, milliyetçi Kürt uzamında toplumsal sermayesini arttırmıştır. 1926 yılının sonlarına doğru İran'a geçen İhsan Nuri, tüccar kılığında ziyaret ettiği Kürt aşiretlerini genel bir milliyetçi ayaklanmaya ikna etmek için faaliyet yürütmüştür (Ulugana, 2024: s. 27-28).

Xoybûn'un kuruluşun ilan edildiği Birinci Kongre'ye katılması için Suriye'ye davet edilen, ancak "Kürdistan'da bulunmam çok daha önemliydi" diyen ve Suriye'de bulunmasına gerek olmadığını düşünen İhsan Nuri (2024: s. 143-144)., kongrede kendisini Şeyh Ali Rıza'nın temsil edebileceğine yönelik bir mektup yazarak, kongreye katılmak yerine Eylül 1927'de Ağrı Dağı'na gitmek üzere Türkiye sınırından içeri girmiştir.[317] 1925 Hareketi'nden sonra Biroyê Heskê Têllî liderliğinde bir araya

[317] *Xoybûn*'u ilan edecek Birinci Kongre Tertip Komitesi, İhsan Nuri'nin Ağrı'ya gitmesine karşı olmuştur. Memduh Selim Bey, Şeyh Ali Rıza'ya göndermiş olduğu mektupta, İhsan Nuri'nin Ağrı'ya gitmesini engellemesi ve Birinci Kongre'ye katılmasını sağlaması için Şeyh Ali Rıza'dan yardım istemiştir (Ulugana, 2024: s. 29-30).

gelen Kürt direnişçilerinin 1926'da Ağrı Dağı'nda örgütsüz ve plansız başlatmış olduğu küçük çaplı direnişe katılan İhsan Nuri, daha sonra *Xoybûn* tarafından Ağrı Hareketi'nin lideri olarak atanmıştır (Kalman, 1997: s. 54).

Osmanlı ordusunda görev yaptığı ilk yıllarda (Arnavut ve Arap ulusal hareketlerine karşı) gayr-ı nizami savaş konusunda önemli bir askeri sermaye edinen İhsan Nuri (Ulugana, 2024: s. 24), Türk ordusunda görev yaptığı yıllarda ise Ağrı bölgesinde iyi bir toplumsal sermayeye edinmiş ve bölgeyi yakından tanıma şansı yakalamış olan İhsan Nuri (1992: s. 29), Ağrı Hareketi'nin politik ve askeri sorumluluğunu üstlenmiştir. İhsan Nuri, başlangıçta Türkiye, İran ve Irak'a karşı ortak bir cephe açmayı düşünmüşse de *Taşnak* örgütünden Rupen Paşa önceliğin Türkiye'ye verilmesi konusunda onu ikna etmiştir. *Taşnak* örgütünü Ağrı Hareketi'ne tamamen katmak isteyen İhsan Nuri, Ardeşir Muradyan'ı (Zilan Bey) özellikle Ağrı Dağı'na davet etmiştir (Ulugana, 2024: s. 30-31).

İhsan Nuri (1992: s. 30), *Xoybûn*'un "savaşın yöntemini" kendisine teslim ettiğini söylemesine rağmen, onun Ağrı'da topyekûn bir ayaklanma başlatmasından, 1925 Hareketi'yle aynı sonu yaşamasından ve kendilerinden bağımsız hareket ederek simgesel iktidarı ele geçirmesini istemeyen *Xoybûn*, şartlar olgunlaşmadan Ağrı'daki Kürt kuvvetlerin herhangi bir taarruz hareketine girişmemesinden yana olmuştur. Nitekim, Memduh Selim "Jîn İskender" kod ismi ile İhsan Nuri'ye göndermiş olduğu 29 Eylül 1927 tarihli mektupta, teşkilattan mahrum bir hareketin başarı şansının düşük olduğunu vurgulayarak, örgütlenmenin ve genel bir hazırlığın önemine dikkat çekmiştir (Ulugana, 2024: s. 239-241).

Memduh Selim'in uyarısına rağmen, *Xoybûn* merkezinden bağımsız hareket eden İhsan Nuri, öncelikle 13 üyeden oluşan "milli meclis" adında üst bir kurul oluşturmuş ve "milli meclis" de 21 Kasım 1927 tarihinde hükümet kurup Ağrı Dağı'nda bir cumhuriyet yönetimi tesis etmiştir (Ulugana, 2024: s. 31-32). Ağrı Dağı'nda idari ve askeri bir teşkilat kuran ve anılarında KTC tarafından kabul edilen ve *Xoybûn* tarafından Ağrı'ya gönderilen "Kürdistan bağımsızlık bayrağını" 1927'de Ağrı'da dalgalandırdığını söyleyen İhsan Nuri (1992: s. 16), 1920'de İstanbul'da tanzim edilen ve *Xoybûn*'un kuruluş kongresinde de kabul edilen bayraktan farklı

olarak, Ağrı'da teşkil ettiği yönetim için Kürdi ve İslami temalar taşıyan bir bayrak tasarlamıştır (Ulugana, 2024: s. 42).

Ağrı Hareketi'nin askeri lideri İhsan Nuri ile *Xoybûn* merkez komitesi arasında siyasi ve simgesel iktidar üzerinden yaşanan ihtilaf ve yetki çatışmalarından kaynaklanan rekabet ilişkileri dönemin rapor ve mektuplarına da yansımıştır. *Xoybûn* merkezi İhsan Nuri'ye göndermiş olduğu 21 Ocak 1928 tarihli raporda, merkez ile Ağrı arasında ihtilaf konusu olan meseleleri çözmeye ve Ağrı teşkilatını doğrudan merkezin denetimi altına almaya çalışmıştır. Raporda, Birinci Kongre'de alınan karar hatırlatılarak, 1920'de İstanbul'da tanzim edilen bayrağın Kürtlerin milli bayrağı olarak kabul edildiği ve "bayrak meselesi"nin tartışmaya kapalı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, *Xoybûn*'un Kürtlerin ve Kürdistan'ın bağımsızlığını hedeflediğini, ancak "bir Kürdistan hükümeti müstakilenin ilan-ı zamanında değiliz" diyerek, bağımsızlığın ilanı için örgütlenme ve zamanlamanın önemi vurgulanmıştır. Raporun devamında, Kürdistan'ın mıntıkalara ayrılacağı, "Ağrı Dağı teşkilâtı"na da "bir numaralı mıntıka" isminin verileceği ve bu mıntıkanın da *Xoybûn* merkezine riayet etmek zorunda olduğu belirtilmiştir. Öte yandan, İhsan Nuri'ye de "(Hoybun) merkez-i umûmîyesi Askerî komiserliği" görevinin verildiği ve bu görevi kabul etmesinin zorunlu olduğu, dış politika ve genel politikanın da merkezden yürütüleceği ifade edilmiştir. Ağrı Hareketi'ni kendi kontrolü ve tahakkümü altına almaya çalışarak kendi içinde iktidar alanını yeniden üreten *Xoybûn*, sınırlar koyarak, kısıtlayarak, bölgelere ayırarak ve kendine özgü seçme ve telkin hareketleriyle Kürt milliyetçi alanındaki konumları belirlemeye çalışmıştır (Ulugana, 2024: s. 245-252).

Ağrı Hareketi'nin askeri lideri olarak simgesel iktidarını Kürt ulusal liderliğine tahvil etmeye çalışan İhsan Nuri'nin faaliyetleri, Şeyh Ali Rıza'nın örgütten ayrılmasından sonra *Xoybûn*'da ağırlığı artan Bedirxanîleri ve ona yakın olanları rahatsız etmiştir. İhsan Nuri'nin Ağrı Dağı'nda teşkil etmiş olduğu cumhuriyetin zamanlama açısından yanlış olduğunu ileri sürerek karşı çıkan Bedirxanîler, İhsan Nuri'yi doğrudan uyarırken, *Xoybûn*'da Bedirxanîlere yakınlığıyla bilinen Memduh Selim, *Xoybûn*'un Ağrı Dağı ve havalisini özerk bir bölge olarak tanıyacağını, ancak *Xoybûn*'un Birinci Kongre'sinde alınan kararı hatırlatarak, bütün Kürtlerin, Kürtlerin yegâne teşkilatları olan *Xoybûn*'a tabi olmak zorunda olduğunu ve örgütün kendisine

tabi olmayan hiçbir Kürt oluşumunu tanımayacağını bildirerek, İhsan Nuri'yi dolayı yönde uyarmıştır (Ulugana, 2024: s. 38-39).

Ağrı Dağı'nda idari ve askerî açıdan modern bir teşkilat kurulmasına öncülük eden İhsan Nuri, "Hoybun C. V. K. Heyet-i Merkeziye Askerî Fevkalâde Komiseri Cemşid" kod ismiyle *Xoybûn* merkezine göndermiş olduğu 14 Ağustos 1928 tarihli raporda, modern bir örgütlenme tarzının Kürt toplumunda uygulanamayacağını öne sürerek, sadece aşiret lideri ve dini liderleri örgütlemenin yeterli olacağını belirtmiştir. Elitist bir yaklaşım benimseyen İhsan Nuri, "avam" kesimin kültürel sermayesinin yetersizliğine dikkat çekerek, hareketi avama yaymak için özel bir çabaya gerek olmadığını, çünkü Kürt toplumunda sınıf olgusunun belirgin olmadığını ve toplam sermaye hacmiyle ön plana çıkan ağaların ve şeyhlerin örgütlenmesi durumunda, bu iki güçlü figüre bağlı olan avamın kendiliğinden örgütleneceğini ve *Xoybûn* teşkilâtının da pekâlâ Kürtler arasında yayılabileceğini düşünmüştür (Ulugana, 2024: s. 287, 37).

İhsan Nuri'nin bu görüşleri, elit bir örgüt olmakla birlikte, kitlelerle dini ve aşiret bağlılıklar/değerler üzerinden bağ kurmamaya dikkat eden, kuruluş kongresinde, din, inanç, mezhep ve aşiretsel farklılıkları gözetmeden, tüm Kürtleri, Kürdistan'ın kurtuluşu etrafında birleştirme kararı alan *Xoybûn*'dan (özellikle Kürt entelijansiyasından) farklı düşündüğünü göstermektedir. *Xoybûn*'da askeri iktidarı temsil eden İhsan Nuri ile siyasi iktidarı temsil eden Bedirxanî kutbu arasında ortaya çıkan bu ihtilaf ve karşıtlıkların temelinde (her ikisi de modern elit olmakla birlikte) toplumsal, kültürel ve simgesel sermaye farklılıkları olmakla birlikte, etik, dini, politik düzende derinden farklılaşan iki farklı hayat tarzı ve habitusun olduğu söylenebilir.

Ağrı Hareketi'nin askeri lideri İhsan Nuri, merkez komiteyle arasındaki tüm ihtilaf ve çatışmalara rağmen, Türk delegasyonu ile Eylül 1928'de yapmış olduğu görüşmeye *Xoybûn* emriyle katıldığını belirtmiştir. Türk delegasyonu, silah bırakmaları ve dağdaki üslerini terk etmeleri karşılığında, İhsan Nuri'ye Avrupa'nın herhangi bir şehrinde Türk Büyükelçiliği'nde askeri ataşelik görevi ve emri altındakilere genel af teklif etmişse de görevini ancak *Xoybûn*'un savaşa son vermesi

ve bağımsız Kürdistan'ın Türkiye tarafından tanınması şartıyla bırakacağını söyleyen İhsan Nuri, yapılan teklifi reddetmiştir (Bayrak, 1994: s. 90).

Ağrı Dağı'nda kurmuş olduğu idari ve askeri teşkilâtın ihtiyaçlarının temini noktasında *Xoybûn* merkezinden beklediği yardımı alamayan İhsan Nuri ile merkez arasındaki ilişkiler 1928 yılının sonbaharına doğru kopma noktasına gelmiştir. Ağrı'daki teşkilâtın ekonomik kaynaklarının temini için Kürtlerin bir çeşit vergiye tabi tutulmasını ve toplanan verginin teşkilâta aktarılmasını öneren İhsan Nuri, ekonomik sermayenin temin edilmemesi durumunda Türkiye'nin ilan etmiş olduğu af kanunun da etkisiyle teşkilattan kopuşların giderek artacağını ve zayıflamanın kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Ekim 1928'de yazmış olduğu raporlarda, Suriye'ye kapanan *Xoybûn'*un dış faaliyetlere (Bedirxanîlerin Amerika ve Avrupa'da yapmış olduğu faaliyetlere göndermede bulunarak) harcadığı ekonomik sermayeyi Ağrı Hareketi'ne aktarmasının daha olumlu sonuçlar doğuracağını öne süren İhsan Nuri, beklediği ekonomik yardım sağlanamayınca, *Xoybûn* merkezini lakaytlıkla itham etmiştir (Ulugana, 2024: s. 43-45).

Ağrı Hareketi'nin askeri karargâhı, 1928 yılında Ağrı Dağı'nda Birinci Mıntıka Meclisi oluşturmuştur. 5 Ekim 1928'de yirmi yedi üyenin katılımıyla ilk kongresini gerçekleştiren meclis, kongrede İhsan Nuri'nin "paşalık" rütbesi ile taltif edilmesini hususunun *Xoybûn* merkez komitesine iletilmesini önermiş ve öneri oy birliğiyle kabul edilmiştir. *Xoybûn* merkez komitesi, daha önce "Askerî Fevkalâde Komiseri" olarak atadığı İhsan Nuri'ye hem mıntıka meclisi kongresinin önerisi hem de Ağrı Hareketi'nin askeri lideri olarak girmiş olduğu çatışmalardaki başarısı nedeniyle "Kürt milleti" adına "paşalık" rütbesi vermiştir. Bu süreçten sonra artık "paşa" olarak anılmaya başlayan İhsan Nuri, 18 Nisan 1930'da Birinci Mıntıka Başkanlığı'na seçilerek hem askeri hem de idari olarak önemli bir simgesel iktidara sahip olmuştur (Ulugana, 2024: s. 47-48).

Ağrı Hareketi'nin modern aklını temsil eden ve "Hoybun Askerî Fevkalâde Komiseri" ve "Paşa" unvanları ile 1930'larda *Xoybûn*'un yol haritası doğrultusunda hareket eden İhsan Nuri Paşa, Ağrı Hareketi'nin askeri ve idari lideri olarak önemli bir simgesel iktidara sahip olmasına rağmen, Hasan Haydari Bey ve eşi Fitnat Bedirxan,

Ferzende ve Halis beyler ile geniş bir mürit ağına sahip olan Sakanlı Şeyh Abdülkadir gibi geleneksel karmaşık güç odaklarına karşı Ağrı Hareketi süresince mücadele içinde olmuştur. Nitekim, Ferzende Bey ile Halis Bey gibi arkalarında güçlü bir aşiret desteği olan geleneksel milliyetçi elitler, İhsan Nuri Paşa aleyhine *Taşnak* örgütüne mektuplar gönderip, ona sadık bir kumandan olan Edoyê Azizi'yi infaz ederken, onu doğrudan karşılarına almayı cesaret edememişlerdir. Ancak, Şeyh Abdülkadir'in İhsan Nuri Paşa'yı infaz etmeye yeltendiği iddia edilmiştir (Ulugana, 2024, s. 63-67).[318]

Ağrı Hareketi sürecinde, Ferzende ve Halis beyler ile Şeyh Abdülkadir gibi geleneksel elitler kadar güçlü bir toplumsal sermayeye sahip olmayan, Türkçe ve Fransızca bilmesine rağmen, Kürtçe dil sermayesinden yoksun olan İhsan Nuri Paşa'nın Biroyê Heskê Têllî ve geniş ailesinin, kuzenleri Hesenanlı Sêvdin, Çevreş ve Têlo beyler ile Kör Hüseyin Paşa'nın oğulları Nadir ve Memo beylerin desteği ve koruması olmadan rakiplerine karşı etkin bir şekilde mücadele etmesi, hareketin askeri ve siyasi liderliğine yükselmesi hayli zor olacaktı. Öte yandan, daha önce ihtilaf ve çatışma yaşadığı Bedirxanîler, modern bir kültürel ve askeri sermayeye sahip olan İhsan Nuri Paşa'yı çatışmaların yoğunlaştığı 1930'larda Ağrı Hareketi'nin askeri ve politik lideri olarak görmeye devam etmiştir (Ulugana, 2024, s. 62, 67).

Kamuran Ali Bedirxan'ın Ağustos 1930'da *Xoybûn* Dış İlişkiler Temsilcisi sıfatıyla İhsan Nuri Paşa'ya yazmış olduğu mektupta, İhsan Nuri Paşa'nın "bütün Kürt kuvvetlerinin Genel Kumandanı" olarak atandığını, Celadet Bedirxan, Haco Ağa, Ekrem Cemilpaşa, Kadri Cemilpaşa, Mahmut Bey ve Bozan Bey'in liderlik ettiği altı farklı kuvvetin Ağrı Dağı yöresine ulaştığında kendisinin emrine gireceğini bildirmiştir. Ancak, sözü edilen kuvvetlerin Ağrı'ya ulaşamaması, Ağrı Dağı'nın İran toprağı olan kısmının Türkiye'ye bırakılması ve Ağrı Dağı'na giden lojistik hattın kesilmesi, ağır bir kuşatma altında olan Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'nin bastırılmasına ve Kürt kuvvetlerinin yenilmesine neden olmuştur. İhsan Nuri Paşa'nın da içinde bulunduğu Ağrı Hareketi'nin kurmay heyeti bir dizi kanlı çatışmadan sonra aileleriyle

[318] Ağrı Hareketi sürecinde İhsan Nuri Paşa'nın önemli rakiplerinden Şeyh Abdülkadir 1928'deki aftan yararlanarak köyüne dönerken, İhsan Nuri Paşa, Hasan Haydari Bey ve eşi Fitnat Bedirxan'ı *Taşnak* örgütünün desteğini alarak bertaraf etmiştir. Halis Bey ise, devletle af meselesini görüştüğü iddia edilerek meclis üyeliği düşürülmüş ve Ağrı Dağı'ndan ayrılmaya zorlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ulugana, 2024: s. 45, 64-66).

birlikte kuşatmayı yararak, 1930 sonbaharında İran'a sığınmak zorunda kalmıştır (Ulugana, 2024: s. 51-54).

İran'a sığınma talebi bizzat Şah Rıza Pehlevi tarafından kabul edilen İhsan Nuri Paşa, İran tarafından maaşa bağlanmış ve gözetim altında tutulmuştur. İran tarafından kendisine bağlanan maaş yetersiz olduğu için şoförlükten fabrikada işçiliğe kadar bir dizi işte çalışan İhsan Nuri Paşa, İran'da özgür olmadığı gibi, devlet için değerli bir politik rehine olarak görülmüş, defalarca başvurmasına rağmen, başka bir ülkeye yerleşmesine izin verilmemiştir. İran'la kamusal senaryoda iyi ilişkiler yürütme zorunluluğu hisseden İhsan Nuri Paşa, özel senaryoda Kürt milliyetçiliği doğrultusunda siyasi ve kültürel faaliyetlerine devam etmiştir. Zira, kamusal senaryoda "Turana karşı Aryan" argümanını savunan İhsan Nuri Paşa, 1955'te Tahran'da yayımlamış olduğu *Tarixe Rişeye Nejad-i Kurd* (Kürtlerin Kökeni)[319] isimli kitabında, Kürtlerin İrani bir halk olduğunu kanıtlamaya çalışırken, özel senaryoda bağımsız bir Kürdistan devleti için Amerikalı yetkililer ve Kürt aşiret liderleriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir.[320] Yaşamının sonuna kadar bağımsızlığın *illusio*'ndan çıkmayan, siyasi ve kültürel özerkliği öngören Kürt milliyetçili hareketlerine sıcak bakmayan İhsan Nuri Paşa, 25 Mart 1976 tarihinde (motosikletin çarpması sonucu) Tahran'da vefat etmiştir (Ulugana, 2024: s. 54-76).

Baba ve anne tarafından soylu bir aile geçmişine sahip olan İhsan Nuri'nin Türk ordusunda binbaşılık rütbesiyle görev yapmasından Ağrı Hareketi'ne paşalık rütbesi ile liderlik etmeye uzanan mücadele dolu yaşamı, yedi evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, ailesinden önemli bir kültürel sermaye miras alan ve girdiği sınavları kazanarak, Osmanlı'nın modern askeri okullarına girmeyi başarmıştır. İkinci evrede, önemli bir modern askeri eğitim sermayesi ve simgesel sermaye edinerek Harbiye'den subay olarak mezun olmuş ve Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir. Üçüncü evrede, modern Kürt milliyetçi elitlerine dayanan toplumsal sermayesi, Osmanlı'nın modern okullarında oluşan kültürel sermayesi, Arnavut ve Arap milliyetçilerin ulusal hareketlerinden etkilenmesi ve doğup büyüdüğü topluluğun saygı duyulan bir üyesi

[319] Kitabında: "Kürt Ulusu çok eski yüzyıllardan beri insanlığın karmaşıklığına çeşitli adlarla katılmış ve Ortadoğu'nun sözü geçerli uluslarından olmuştur" diyen İhsan Nuri Paşa (1991: s. 17), Kürt milletini doğal bir yapı olarak görmüştür.
[320] İhsan Nuri Paşa'nın İran'daki politik faaliyetlerine dair bkz. (Mahmutzade, 2016).

olma isteğinden dolayı Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmış ve *Hêvî* örgütüyle Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuştur.

Dördüncü evrede, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu saflarında Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı savaşmış, savaştan sonra toplumsal sermayesinin de etkisiyle KTC'ye katılmış, Kürdistan için Wilson İlkeleri'ne atıfta bulunmasına rağmen, KTC'den farklı olarak, Kürtlerin Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu Anadolu Hareketi'ni desteklemesi gerektiğini savunmuştur. Beşinci evrede, ayrılıkçı milliyetçiliğin *illusio*'na kapılmış, Türk Ordusu içinde Kürt subaylara dayanan toplumsal sermayesinin de etkisiyle bağımsız bir Kürdistan'ı hedefleyen *Azadî*'nin kuruluşunda yer almış ve başarısız "Beytüşşebab Ayaklanması"ndan sonra İngilizlerin kontrolündeki Irak'a sığınmıştır. Altıncı evrede, *Xoybûn* tarafından Ağrı Hareketi'nin askeri lideri olarak atanmış, ancak *Xoybûn* merkezinden ayrı hareket etmesi, Celadet Bedirxan ve Memduh Selim'in tepkisine neden olmuştur. Öte yandan, Ağrı Hareketi'nin geleneksel askeri liderlerine karşı liderlik mücadelesi vermiş, *Xoybûn*'daki toplumsal sermayesinin de yardımıyla Ağrı Hareketi'nin askeri ve siyasi lideri konumunu korumuştur. Yedinci evrede, Ağrı Hareketi'nin büyük oranda bastırılmasından sonra İran'a sığınmış, vefat ettiği 1976 tarihine kadar Kürt milliyetçiliği faaliyetlerine devam etmiştir.

4.2.4. Celadet Bedirxan

Mayıs 1893'te İstanbul'da Emin Ali Bey ve Semiha Hanım'ın en büyük oğlu olarak dünyaya gelen Celadet (Celadet Alî Bedirxan), baba tarafından Botan emirliğinin son hanedan sınıfını oluşturan Azizanlara (Bedirxanîlere) mensup olduğu için soylu bir aile geçmişine sahip olmuştur. Osmanlı yönetimi, Kürt toplumunda doğal/geleneksel soyluluk unvanına (mîr) sahip Bedirxanîlere bürokratik ve askeri alanda önemli konumlar vererek, onları devlet soylusu haline getirdiği 19. yüzyılın ikinci yarısında, Celadet'in babası Emin Ali Bedirxan da hukuk eğitimi aldıktan sonra Osmanlı bürokratik alanında önemli konumlara getirilmiştir (Henning, 2021: s. 347-348). Dedesi Bedirxan Bey'in isyanından sonra ailesi önce Girit'te, ardından İstanbul'da zorunlu ikamete tabii tutulan Celadet'in çocukluk evresi de İstanbul

Kadıköy'de seçkin kimselerin oturduğu bir mahallede ve Büyükada'daki yazlık evlerinde geçmiştir (Kolektif, 2020: s. 53).

Simgesel ayrıcalığa sahip bir aileden gelen Celadet hem Kürt kimliğine hem "doğal" soyluluğuna hem de devlet soyluluğuna temel oluşturacak değerleri, erdemleri, becerileri, gereklilikleri ve bu gerekliklerin şekillendirdiği habitusu ilk olarak aile içinde almıştır (Bedirxan, 2015: s. 68). Babanın oğlu üzerinde hukuki bir otoritesinin olduğu ve erkek çocuğun da babanın ekonomik sermayesi ve simgesel imtiyazları üzerinde hakkı olduğu babasoylu bir toplumsal sistemde büyüyen Celadet'in habitusunun şekillenmesinde en çok babası Emin Ali Bey etkili olmuştur. Kürt milliyetçisi ve Osmanlı bürokratik eliti olan Emin Ali Bey, soylu bir ethosun ve milli kimliğin oluşmasında eğitimin çok önemli olduğunu bildiği için Celadet ve diğer erkek çocuklarına Kürt kimliğine, doğal ve devlet soyluluğuna içkin bir habitus aktarırken, diğer taraftan onları Osmanlı bürokratik alanında üst konumlara gelebilmelerini sağlayacak bir kültürel sermaye vermiştir.

Egemen konumları işgal etmeye hazırlamak için çocuklarını yoğun bir pedagojik süreçten geçiren Emin Ali Bey, Farsça, Fransızca ve Rusça öğrenmelerini için özel hoca tutmuş, kendisinin de iyi bildiği Yunancayı konuşmaları için Yunan bir mürebbiyeyi işe almıştır. Öte yandan, kendisi de Batı müziği hayranı olduğu için çocuklarına müzik aleti çalmayı öğrenmeleri için özel hoca tutmuştur. Emin Ali Bey'den hukuk eğitimi ve imparatorluk bürokratının dünya görüşünü miras alan Celadet, Kürt, Fars, Arap edebiyatını, satranç ve ata binmeyi de yine babasından öğrenmiştir (Henning, 2021: s. 331-333).

Ailesinden önemli bir kültürel ve toplumsal sermaye miras alan Celadet, imparatorluğun iktidar alanına dahil olacaklara eğitim ve tasdik sağlayan, dönemin yönetici sınıfını yetiştiren Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) eğitimine devam etmiştir. 1906'da kuzeni Abdurrezzak'ın Rıdvan Paşa cinayetinden sorumlu tutulmasından sonra, ailesi önce Isparta, daha sonra Akka'ya sürgün edildiği için eğitimine ara vermek zorunda kalan Celadet, yöredeki okullara gitmelerine izin verilmediği için kendisinin ve kardeşlerinin eğitimiyle daha çok babası ilgilenmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanına dek ailesiyle birlikte sürgünde kalan Celadet, sürgünden

döndükten sonra eğitimine Edirne'de, sonrasında İstanbul'daki Vefa Lisesi'nde devam etmiştir (Henning, 2021: s. 348).

1908 yılında *Serbestî* gazetesinde kaleme almış olduğu bir yazıda, "istibdat devri" olarak nitelendirdiği II. Abdülhamid rejiminin sona ermesini "vatan ve milletin" selameti açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiş olan Celadet (Veroj, 2018: s. 133), Osmanlı'da düşünsel-kurumsal dönüşümlerin yaşandığı II. Meşrutiyet'in ilanından sonra milliyetçi Kürt uzamının merkezi olan İstanbul'da bir taraftan eğitimine devam etmiş, diğer yandan uygun bir habitusa sahip olduğu için kendisini Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmaktan alıkoyamamıştır. Kürt milliyetçiliği alanının oluşmasında ve gelişmesinde öncü olan ailesinden (babası, abisi, amcaları ve kuzenleri) milliyetçi bir Kürtlük habitusu alan Celadet, ürünü olduğu toplumsal dünyayla girmiş olduğu ilişkiler neticesinde tüm sermayelerini seferber edeceği Kürt milliyetçiliği alanına erken bir yaşta dahil olmuştur (Kolektif, 2020: s. 45).

Celadet'in çocukluk ve gençlik evreninde, aile, okul ve sürgün ortamında sosyalleşme ve toplumsal dünyayla ilişki kurarak oluşan milliyetçi Kürtlük habitusu dışında, Osmanlı'nın modern okullarında Avrupa'nın değerlerini, kurumlarını, yöntemlerini ve yaklaşımlarını öğrenerek edinmiş olduğu kültürel sermaye, II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen yıllarda Türk milliyetçiliğinin bir devlet politikası olarak yükselişi, Türk aydın ve öğreniciler arasında artan popülaritesi gibi pek çok etkene bağlı olarak Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmış ve alanına dahil olmuştur (Bajalan, 2021: s. 111).

Eğitimine devam ettiği 1910'lu yıllarda Türk milliyetçiliğinin önemli isimlerinden İsmail Gaspıralı'nın İstanbul'daki bir konferansına katılan Celadet, onun "herkes Türk'tür, Türkiye'de Türk'ten başka milli anasır (unsur) yoktur ve olmamalıdır" minvalindeki iddialarını kendisine "aykırı" bulmuş ve bu iddiaları reddetmek için "Kürtlüğe ve Kürdistan'a" dair bir makale kaleme almıştır (Bedirxan, 2019: s. 32-33). Bu dönemde kaleme almış olduğu yazılarında Kürtleri Türklerden ve diğer milletlerden ayrı bir milli kimlik olarak göstermeye çalışan Celadet, *Rojî Kurd*

dergisinin ikinci sayısında M. S. Azîzî[321] ismiyle Türkçe yazdığı bir yazıda Kürtçenin Kürtçe okuma ve yazmanın kolaylaştırılması gerektiğini savunmuştur. Derginin aynı sayısında kaleme aldığı "Uyanın!" başlıklı Kürtçe makalesinde ise, Kürtlerin tarihlerinden habersiz derin bir uykuda olduklarını, ancak birlik olarak ve çok çalışarak uyanabileceklerini belirtmiş ve ardından Kürtçe okuma ve yazmanın, Kürtlerin kendi okullarına sahip olmasının önemine değinmiştir (Veroj, 2020: s. 87, 100).

Okulunu bitirdikten sonra toplumsal kökenine uygun bir şekilde İstanbul'da Dârülfünun'de hukuk eğitimine başlayan Celadet, buradan mezun olduktan sonra babasının toplumsal sermayesinden yararlanarak Osmanlı bürokratik alanına dahil olmuştur. Edirne'de mahkeme kâtibi olarak kariyerine başlayan Celadet (Henning, 2021: s. 348, 337), kuzeni Abdürrezzak Bedirxan'ın liderliğinde Kürt milliyetçiliği alanında ortaya çıkan ayrılıkçı Kürt Ulusal Hareketi'ne katılmamış, alanda hâkim eğilim olan Osmanlıcılık fikrine bağlı kalmıştır (Veroj, 2018: s. 41). Zira, Celadet Bedirxan, 1913'te kardeşi Kamuran ile yazdığı "*Edirne Sukûtunun İç Yüzü*" adlı kitapta, Birinci Balkan Savaşları'nda "vatan"ı (Osmanlı'yı) koruyamadığı ve eski Osmanlı başkenti Edirne'yi kaybedilmesinden sorumlu tuttuğu İTC yönetimini eleştirirken (Yüksel, 2009, s. 10-11), Kamuran Bedirxan'ın *"Tanin-i Harp"* başlıklı kitapçığına yazmış olduğu önsözde Çanakkale Savaşı'nda "İslam, Osmanlı ruhunu" canlandırdığını söylediği "halife ordularını" ise övmüştür (Bedirxan & Bedirxan, 2011: s. 13).

Edirne'den ayrıldıktan sonra Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bağlı basın bürosunda çalışan Celadet, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Kafkas Cephesine görevlendirilmiştir. Amcası Yusuf Kamil Bey ve kuzeni Abdürrezzak Bey Çarlık Rusya ile hareket ederken, Celadet Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı Osmanlı subayı olarak savaşmıştır (Henning, 2021: s. 348). "İhtirasla başlayan, uğursuzlukla devam eden bu savaştan felaket ve talihsizlikle çıktık" diyen Celadet, savaştan sonra İstanbul'a dönmüş, "silahı bırakıp kalemi elime aldığım" dediği bu dönemde (Veroj, 2018: s. 137-139), hem editörlüğünü Mevlanzade Rıfat Bey'in yaptığı *Serbestî*

[321] Malmîsanij, M. S. Azîzi ismiyle *Rojî Kurd*'e yazan kişinin M. Salih Bedirxan olduğunu belirtirken, Seîd Veroj bu kişinin Celadet Bedirxan olduğunu öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Malmîsanij, 2002: s. 142), (Veroj, 2020: s. 87, 100).

gazetesinde hem de avukat olarak çalışmaya başlamıştır (Henning, 2021: s. 348). Celadet, babası Emin Ali Bey'in başkan yardımcısı olduğu KTC'nin üyeleri arasında yer alarak, Kürt milliyetçiliği uzamında etkin bir eyleyici olarak faaliyetlerine devam etmiştir (Temel, 2023, s. 95).

Celadet Bedirxan, kültürel milliyetçilikten siyasi milliyetçiliğe evrildiği mütareke döneminde *Serbestî* gazetesinin 1919 yılının ilk yarısında çıkan sayılarında Kürtlere dair pek çok yazı kaleme almıştır. "Kürdler ve İttihat Siyaseti" başlıklı makalesinde, "mazlum ve fedakâr bir millet" olarak nitelendirdiği Kürtlerin geçmiş İTC hükümetleri tarafından "imha" edilmesini ve "tehcire" maruz bırakılmasını eleştiren Celadet, "Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a Kürd Memurlar-I" başlıklı makalesinde ise, hem Meşrutiyet öncesi hem de sonrasında bütün Osmanlı unsurları içerisinde "daima ihmal edilmiş" Kürt milletine Osmanlı Hükümeti'nin yardım etmesinin ve Kürdistan vilayetlerine Kürt memurların tayin edilmesinin elzem olduğunu ifade etmiştir. "Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a Doğru-II" başlıklı makalesinde, "Kürdistan'ın geleceği" ve Kürtlerin "milli kaderi"ni tayin edecek olan İtilaf Devletleri temsilcilerini karşılamak için "Kürd aydınlarını Kürdistan'a davet" ettiğini söyleyen Celadet, "Kürdler ve Kürdistan: Kürdistan'a Doğru-III" başlıklı makalesinde ise, Kürtlerin kültürel, toplumsal ve ekonomik koşullarının iyileştirilmesini ve Kürdistan'ın modern mimari dikkate alınarak "yeniden tesis ve imar" edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Serbestî gazetesinde "Kürdler ve Kürdistan: Kürdlerde İttifak" başlıklı makalesinde, Kürtlerin "ittifak nimetinin ilmi esaslarına vakıf olmayışı" ve "yaratılışındaki asabiyet" nedeniyle "hürriyet içinde yaşamayı, şahsının ve mensup olduğu cemaatin refah ve saadetini temin edecek mesut bir ittifak ve birlikteliğe tercih" ettiklerini, aynı zamanda "aile, kabile reisine adeta dindar bir boyun eğişle itaat" ettiğini ifade eden Celadet, Kürt aşiretleri arasındaki ihtilafların giderilmesi ve Kürtler arasında ittifakın sağlanması için "Kürdlük ve Kürd aşiret reisleri aydınlatılmalı ve irşat edilmeli" demiştir. Kürtler arasında ihtilafların ittifak yapmalarına engel olduğunu ve bu nedenle Osmanlı'nın "Kürdistan'a savaşsız boyun eğdirdiğini" söyleyen Celadet, Kürtlerin "benlik sevdasından" vazgeçmeleri, Avrupa'nın Kürtleri "tektik ettiği bu esnada" ihtilafa düşmemeleri gerektiğini ileri sürmüştür. Celadet,

tarihin "ittifaksızlık yüzünden ölmüş milletlerin enkazıyla dolu" olduğunu ve Kürtlerin İngiliz milleti gibi "ittifak" olmayı başarması gerektiğini vurgulamıştır.

Serbestî gazetesindeki diğer yazılarında Kürt milli şairi olarak nitelendirdiği Ehmedê Xanî ve onun "ansiklopedik bir kıymet ve mahiyete haizdir" dediği *Mem û Zîn* adlı eseri hakkında bir yazı dizisi hazırlayan Celadet Bedirxan, ilk yazısında, *Mem û Zîn*'in sadece bir aşk hikayesi olmadığını "milli öğütler" de içerdiğini ve Kürtleri "uyandırma iksiri" olduğunu belirtmiştir. İkinci yazısında, Kürtlerin "milletperver" olarak yaşayan ve "millilik unvanını" telaffuz eden Ehmedê Xanî'ye gerekli önemi vermediğini, ancak "Avrupa müsteşrikleri" nezdinde önemsenen Ehmedê Xanî ve eserinin İngilizce, Fransızca ve Almanca tercüme edildiğini belirtmiştir. Celadet, 1919 yılının ilk yarısında *Türkçe İstanbul* gazetesinde kaleme almış olduğu yazılarında ise, Birinci Dünya Savaşı'na dair hatırlılarına ve eleştirilerine yer vermiştir.

KTC, 1919 yılının ortalarında, "özel görev"i Kürdistan'ın yaratılması olasılığını araştırmak olan Binbaşı Noel'e, Celadet ve kardeşi Kamuran'ın da yer aldığı bir heyetin eşlik etmesini önermiştir. Binbaşı Noel, "henüz babaları kadar olgun" ve heyet için "cazip" kişiler olarak görmediği, ancak İngilizlere sempati duymaları ve Bedirxanî ailesinin "Kürdistan'daki tartışmasız prestijini göz önünde bulundurarak" Celadet ve kardeşi Kamuran'ın heyette yer almasını uygun bulmuştur (Noel, 2014: s. 8). Kürt aşiretleri arasında faaliyet yürütmeye başlayan heyet, Anadolu Hareketi'nin lideri Mustafa Kemal Paşa tarafından büyük kuşkuyla izlenmiştir (Henning, 2021: s. 348).

Celadet, bölgedeki seyahatlerinin Malatya durağında, KTC üyesi ve Malatya mutasarrıfı olan amcası Halil Rami Bey'in konağında kalmış, burada Binbaşı Noel ile Kürt ve Ermeni nüfusunu araştırmış ve kayıt altına almıştır (Cemilpaşa, 2016: s. 50-51). Heyettekilerin Kürt milliyetçiliği propagandası yaptıklarına ilişkin istihbarat ve haberler nedeniyle (Hakan, 2013: s. 247), Osmanlı Hükümeti ve özellikle Anadolu Hareketi'nin engellemeleriyle karışılaşmışlardır (Fırat, 2010: s. 26-27). Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Binbaşı Noel ve Kürt heyetinin *"İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan teşkili maksadıyla propaganda yapmakta"* olduğunu düşündüğü için onları tutuklamak istemiştir (Atatürk, 2021: s. 63-70). Bu nedenle, seyahatlerini Eylül

1919'da yarıda bırakmak zorunda kalmış olan Kürt heyeti, daha sonra İstanbul'a dönmüştür (Cemilpaşa, 2016: s. 55).

Celadet Bedirxan, daha önce Osmanlı eğitim ve bürokratik uzamına yüksek düzeydeki entegrasyonundan kaynaklı imparatorluğa olan bağlılığı, siyasi ve toplumsal altüst oluşların yaşandığı mütareke döneminde siyasi atmosferin ve Kürt milliyetçiliği alanındaki toplumsal sermayesinin de etkisiyle yerini bağımsız bir Kürdistan eğilimine bırakmıştır. Onun başta babası, abisi ve pek çok akrabası gibi Osmanlı'nın *illusio*'ndan çıkarak, imparatorluktan kopuşu ön gören bir rotaya girmesi ve bağımsızlığın *illusio*'na kapılması, esasında daha önce vatan olarak gördüğü ve uğruna savaştığı Osmanlı İmparatorluğu'nun yenildiği ve filen sona erdiği, Paris Barış Konferansı'nda eski Osmanlı toprakları için yeni bir siyasi düzenin tartışıldığı ve Wilson'un tüm etnik azınlıklar için kendi kaderini tayin hakkını ön gördüğü ilkelerini açıkladığı bir süreçte mümkün olabilmiştir. Celadet, uluslararası siyaset uzamında dünyaya yeni bir düzen verilemeye çalışılan ve bağımsız bir Kürdistan ihtimalinin belirdiği mütareke döneminde, Kürtlerin kendi kaderini tayin etmesini savunabilmiştir (Özoğlu, 2017: s. 182).

İsmi KMF'nin üyeleri arasında yer alan Celadet (Ciğerli & Saout, 2022: s. 177), KTC'de bağımsızlıkçıların lideri olan babası Emin Ali Bey ile özerklikçilerin lideri olan Seyyid Abdülkadir arasında yaşanan rekabet ve mücadelede, toplumsal ve kültürel sermayesinin de etkisiyle bağımsızlıkçı cephede konumlanmıştır. Celadet'in aralarında yer aldığı bağımsızlıkçı grup, kısa bir süre sonra KTİC'yi kurmuş (Yalçın, 2021: s. 138) ve başkanlığına Emin Ali Bedirxan'ı seçmiştir. İstabul'da kalması zorlaşan Emin Ali Bey, Mısır'a geçerken, Celadet, kardeşi Kamuran ile birlikte, 1922'de Osmanlı İmparatolruğu'nu terk ederek, Almanya'da bulunan kardeşleri Tevfik ve Safder'in yanına geçmiştir. Münih Ludwig-Maximilians-Universität'te hukuk alanında doktora eğitimine devam etmiş olan Celadet, 1922-1925 yılları arasında Münih'te kalmıştır (Henning, 2021: s. 348).

Ekonomik sermayesinin görece iyi olduğu Almanya'daki ilk zamanlarında, ülkenin farklı şehirlerine tarih, sanat ve doğa gezileri yaptığını, müzelere, konserlere ve sinemaya gittiğini, içkili eğlencelere katıldığını ve Almanca dersleri aldığını

belirten Celadet, “durum genel olarak ve özel olarak çok kötü” dediği 1923’te hem Almanya’daki ekonomik ve siyasi kriz hem de ekonomik sermayesinin giderek azalması nedeniyle oldukça zor günler yaşadığını ve ücretin ödenmemesinden dolayı üniversiteden atıldığını günlüğüne yazmıştır. Ekonomik durumunu düzeltmek için Alman gazete ve dergilerinde Almanca öykü ve makaleler yazan Celadet, ekonomik nedenlerden dolayı Mayıs 1925’te Almanya’dan ayrılmış ve ailesinin yanına Kahire’ye gitmiştir (Bedirxan, 2015).

20. yüzyılın ilk çeyreğinde farklı bölgelerde gerçekleşen Kürt Ulusal Hareketleri’nin başarısızlığa uğraması, Celadet Bedirxan gibi pek çok milliyetçi Kürt elitini yeni bir arayışa yönlendirmiştir. Özellikle, 1925 Hareketi’den sonra Suriye’ye kaçmayı başaran milliyetçi Kürt elitler, yeni bir örgütlenmeye gidilmesi gerektiği fikrini tartıştıkları bir süreçte Kahire’den Suriye’ye geçen Celadet, Beyrut’ta avukat olarak çalıştığı 1927 yılında milliyetçi bir Kürt örgütünün kurulması için yoğun bir çaba içine girmiştir (Henning, 2021: s. 349). Ekim 1927’de kurulan ve bağımsızlık hedefini “Türkiye Kürdistan’ı” olarak belirleyen *Xoybûn* örgütünün başkanlığına Kürt toplumsal alanında simgesel sermaye ayrıcalığıyla ön plana çıkan, Kürt milliyetçiliği alanında ise önemli bir toplumsal sermayeye sahip olan olduğu için Celadet seçilmiştir (Alakom, 2020: s. 179, 40).

Kürt direnişçilerinin 1926’da Ağrı Dağı’nda örgütsüz ve plansız başlatmış olduğu küçük çaplı direnişi, 1927’de kapsamlı ve planlı bir ulusal harekete dönüştürmek için Ermeni *Taşnak* örgütü ile yakın iş birliği içine giren Celadet, Sovyet Rusya, İran, Fransa, İngiltere ve Amerika ile diplomatik faaliyet yürütmeyi de önemsemiş, Kürt bağımsızlığına yönelik destekleri harekete geçirmek amacıyla Suriye-Türkiye sınır topraklarında faaliyet yürütmüştür. Onun bu faaliyetleri, Türkiye iyi ilişkiler kuran Fransız manda yetkililerini rahatsız etmiş, bundan dolayı Celadet’i yakın takibe almış ve hareket alanını kısıtlamışlardır (Henning, 2021: s. 349).

Celadet’in *Xoybûn* örgütünün başkanı olarak yürütmüş olduğu faaliyetler sadece Fransızları değil, aynı zamanda Kürt milliyetçiliği alanındaki geleneksel elitleri de rahatsız etmiştir. Zira, Celadet’in ulusa bağlılığı dinsel ve aşiretsel bağlılıkların üzerinde gören modern millet vurgusu ve özellikle *Taşnak* örgütü ile işbirliği

geliştirmiş olması, *Xoybûn*'da dini nitelikli geleneksel elitler arasında ön plana çıkan Şeyh Ali Rıza'nın örgütten ayrılmasına ve aralarında Seyyid Taha, Simko Ağa gibi geleneksel elitlerin de yer aldığı Rewandûz grubuyla, Irak'ta *Xoybûn*'a muhalif milliyetçi bir örgüt kurmasına yol açmıştır. Celadet, 1928'de Taşnak örgütüyle müttefiklik kurma fikrini eleştirerek *Xoybûn* ile ilişkilerini kesmiş olan geleneksel Kürt milliyetçi elitleriyle uzlaşma sağlamaya çalışsa da başarılı olamamıştır (Henning, 2021: s. 462, 466).

Taşnak örgütüyle işbirliğini eleştirerek *Xoybûn*'a cephe alanların yanı sıra, Türkiye'nin 1928 affından ya da Celadet Bedirxan'ın başkanlığını benimsememekten kaynaklı yaşanan kopuşlar, *Xoybûn*'u zayıflatırken, örgütün stratejik karalarını belirleme, merkezi yönetim üzerinde belirleyici rol oynama ve örgütü temsil etme noktasında Celadet Bedirxan ve ona yakın olan kimselerin örgüt içindeki konumunun güçlenmesine yol açmıştır (Cegerxwîn, 2003: s. 184). Ağrı Hareketi'nin merkezi bölgelerinde yoğun çatışmaların devam ettiği 1930'larda, yeni bir cephe açmak amacıyla gizlice Türkiye tarafına geçen Celadet, başarısız olduğu gibi Fransız manda yönetiminin tepkisini de üzerine çekmiştir. Celadet'in Türkiye sınırına yakın bölgelerde dolaşması ve Kürtlerin meskûn olduğu yerlere gitmesi Fransız yetkililer tarafından yasaklandığı için Cezire bölgesindeki toplumsal ve siyasi sermayesini önemli oranda kaybetmiştir (Henning, 2021: s. 349).

Xoybûn'daki konumu ve uluslararası siyaset alanındaki toplumsal sermayesi nedeniyle Kürt milliyetçiliği alanında önemli bir simgesel iktidarı temsil etmeye devam eden Celadet, 1930'da Şam'da bir ev satın alarak, buraya yerleşmiştir (Henning, 2021: s. 349). Celadet, kardeşleri Süreyya ve Kamuran'la birlikte örgütün diplomatik, propaganda ve finansal faaliyetleri büyük ölçüde belirleyen konumlarını korumaya devam etmiş olsalar da 1929'da *Xoybûn*'a dahil olan Ekrem ve Kadri Cemilpaşa'nın özellikle Ağrı Hareketi'nin yenilgisinden sonra ailesel/aşiretsel bağlar ve liderlik mücadelesi üzerinden Celadet ve onun destekçileriyle rekabet ve çatışma içine girmesi, örgüt içinde konumların belirginleşmesine neden olurken, Celadet'in örgüt içindeki simgesel iktidarının azalmasına yol açmıştır.

Bedirxanîlerin soylu geçmişlerine gönderme yaparak kendilerini diğer *Xoybûn* üyelerinden üstün tuttuğunu, "diktatörane bir tavır" takınarak, Kürt milliyetçiliği alanında yapılan hizmeti sadece kendi çabalarıyla gerçekleştiği düşüncesini yaymaya çalıştıklarını ve bu durumun *Xoybûn* içinde kırgınlıklara neden olduğunu ileri süren Kadri Cemilpaşa, Celadet Bedirxan'ın "Kürdistan Krallığı" hevesi taşıdığını iddia etmiştir (Silopî, 2014: s. 164-166). Kadri ve Ekrem Cemilpaşa'nın *Xoybûn*'un simgesel, toplumsal ve ekonomik sermayesinin azalmasından sorumlu tuttukları Bedirxanîlere yönelik eleştirileri ve suçlamaları ciddi boyutlara ulaşınca, *Xoybûn* bünyesinde bir araştırma komisyonu kurulmuştur. Komisyonun Kamuran Bedirxan'ı *Xoybûn*'dan uzaklaştırarak simgesel bir ölüme mahkûm etme kararına tepki gösteren Celadet, 1932 yılında *Xoybûn*'daki görevlerinden istifa etmiş ve örgütten ayrılmıştır (Alakom, 2020: s. 73-74).

Celadet, Ağrı Hareketi'nin başarısızlığa uğramasından sonra bağımsızlığın *illusio*'dan giderek çıkmıştır. Ağrı Hareketi'nin yenilgisi, *Xoybûn*'daki toplumsal ve simgesel sermayesini önemli orandan kaybetmesi, Fransız manda idaresinin yasakları, Bedirxanîlerin azalan simgesel sermayesinin yeniden üretimini hedeflemesi, yayıncılık faaliyetleriyle milliyetçilik fikirlerini yayma ve ortak bir gelecek tahayüllünü Kürtler arasında yaygınlaştırma isteği (Baykuşak, 2023: s. 981-982) gibi pek çok nedenden dolayı Kürt milliyetçiliği alanındaki faaliyetlerinin odak noktasını siyasetten kültürel çalışmalara kaydırmıştır (Henning, 2021: s. 349). Kürtler arasında birliğinin ancak dilbirliğiyle mümkün olabileceğini düşünen Celadet, Latin harfleriyle hazırlamış olduğu "Kürtçe alfabeyi", 15 Mayıs 1932 yılında Haco Ağa'nın yardımıyla çıkarmaya başladığı *Hawar* dergisinde kullanmıştır (Bedir-Xan, 2020: s. 10-20).

1932-1943 yılları arasında Şam'da yayınladığı ve "bilginin sesi" olarak nitelendirdiği *Hawar* dergisinin ilgi alanına Kürtçe ve Kürtlükle ilgili herşeyin gireceğini, ancak derginin siyasetten uzak kalacağını ve siyasetle ilgilenmeyeceğini vurgulayan Celadet, siyaseti toplumun diğer kesimlerine bıraktığını, dergide bilgi, sanat ve bilimle ilgileneceğini bildirmiştir. Kürtçe ve Fransızca çıkan *Hawar*'da ailesinin soyu tarafından biriktirilmiş simgesel sermayeyi işaret eden "mîr" unvanını kullanmış olan Celadet, dili "varoluşun ilk şartı" olarak gördüğü için dergide Kürt dili, edebiyatı, kültürü, tarihi ve coğrafyasına dair makalelerin yanı sıra, Kürtçe öykü ve

şiirler de kaleme almıştır. Dilbilimci olarak, bir taraftan Kürtçe dilinin doğasını keşfetme, diğer taraftan Kürtlere Kürtçenin normlarını öğretme isteği taşımıştır (Bedir-Xan, 2020: s. 10-11).

Kürt milliyetçiliği alanındaki faaliyetlerinin odak noktasını siyasi milliyetçilikten kültürel milliyetçiliğe kaydırmış olmasına rağmen, Kürt Ulusal Hareketi'nin başarıya ulaşmasında kültürel milliyetçiliği tek başına yeterli görmemiş olan Celadet, *Hawar* dergisinin 27 Kasım 1932 tarihli on ikinci sayısında yazmış olduğu "Gazında Xencera Mın" başlıklı kısa bir hikayede, hançer ve kalem imgesi üzerinden Kürt milliyetçiliği alanındaki farklı eğilimleri ortaya koyarken, diğer taraftan kültürel milliyetçiliğin bir sembolü olarak kullandığı kalem ile siyasi milliyetçiliğin bir sembolü olarak gördüğü hançeri Kürt Ulusal Hareketi'nin bağımsızlık mücadelesinde birleştirmiştir. Ancak, son kertede kalemi hançerden öncelemiştir (Bedir-Xan, 2020: s. 179).

Öte yandan, 1933'te Mustafa Kemal Atatürk'e hitaben kaleme almış olduğu mektup, Celadet'in siyasi faaliyetlerinden tamamen vazgeçmediğini göstermektedir. Mektubunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yılı münasebetiyle çıkarılan affın Mustafa Kemal'in "Kürdistan siyasetin"de yeni bir tedbir olarak gördüğünü, onun "Türkiye'de bir Kürdistan meselesinin" açık bir şekilde ortaya koyamadığını belirten Celadet Bedirxan, "Türkiye'de Kürdistan meselesi"nin Kürt ümerasının İdris-i Bitlîsî aracılığıyla Yavuz Sultan Selim'e biat ettikleri günden beri var olduğunu, bazen feodalizm, bazen mezhep, bazen de aşiret isyanı şeklinde ortaya çıksa da bugün "asrın en büyük karekteristiği olan bariz bir milliyet şekli"nde devam ettiğini ve Kürtlerde "milliyet cereyanı"nın 17. yüzyılın sonlarına doğru Ehmedê Xanî tarafından başladığını ve "Türk Ocakları'yla ilk tohumları saçılmış olan Türkçülükten eski" olduğunu ifade etmiştir (Bedirxan, 2019: s. 21-32).

İTC ve onun devamı olarak gördüğü Kemalist rejimin "Türkleştirme" ve Kürtlere yönelik politikalarının "Kürdistan meselesi"ni derinleştirdiği gibi, Kürt Ulusal Hareketi'ni de güçlendirdiğini ifade eden Celadet, Cumhuriyet rejiminin Kürt karşıtı bir politikayla yol alamayacağını ileri sürmüştür (Bedirxan, 2019: s. 33-38). Bir dil bilimci olarak, Kemalist rejimin Kürtçeye karşı izlemiş olduğu politikayı, "nazik

bir dille ama çok sert bir şekilde" eleştiren Celadet, Kürtçenin bir dil olmadığını ileri süren tezlerin bilim dışı olduğunu göstermeye çalışmıştır (Coşkun, 2022). 1925 Kürt Ulusal Hareketi ile Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'ni "Kürt ihtilali" olarak adlandıran ve aralarında bir devamlılık ilişkisi kuran Celadet, rejimin her iki hareketi de bastırdığını ancak "Kürdistan meselesi"ni ortadan kaldıramadığını ileri sürmüştür. Cumhuriyet rejimin af ilanının da söz konusu meseleyi çözemediğini, açık ve uzun vadeli bir amaç güden Kürt milliyetçileri üzerinde herhangi bir tesirinin olamayacağını belirten Celadet'e göre "Kürdistan meselesinin" çözümü için; Mustafa Kemal Paşa'nın resmi bir bildiriyle "Kürdistan'ın mevcudiyetini, Kürtlerin tarihi, ırki, harsi haklarını" tanıması ve "itiraf" etmesi gerekmektedir. Böylece, "meselenin halline doğru büyük ve mühim bir adım atılmış" olacağını ileri süren Celadet, bu adımların tek başına yeterli olmadığını, sadece meselenin çözümünde ilerleme sağlayacağını ifade etmiştir (Bedirxan, 2019, s. 90-110).

Hawar dergisinin 18 Ağustos 1935 tarihli yirmi altıncı sayısında kaleme almış olduğu ve kuzeni M. Salih Bedirxan'ın kızı Rewşen Hanım'a hitaben yazmış olduğu "Were Dotmam" başlıklı Kürtçe yazısında, aile bireylerinin dışevlilikler yapmasını eleştirerek, "yabancı" kimselerle evlenmelerinin Azizanların soyunun tükenmesine neden olduğunu ileri süren Celadet Bedirxan (2020: s. 422), soy birliğini korumak için aile içinde evlenmenin önemli olduğuna dikkat çekerek, Rewşen Hanım'la evlenmek istediğini belirtmiştir. Celadet, yazıdan kısa bir süre sonra Rewşen Hanım ile evlenmiştir. Bedirxanîlerin ittifaklar kurmak için yaptığı ve modern Kürt milliyetçi elitlerde sık görülen egzogamik evliliklere uymayan Celadet'in baba soyundan gelen Rewşen Hanım'la olan evlilik stratejisi, ailenin sermayelerini ve soy birliğini korumayı, bölünme eğilimini sınırlandırmayı ve simgesel mirasının bölünmezliğini sağlamayı hedeflediği gibi, Rewşen Hanım'ın daha önceki dışevliliğinden kaynaklanan 'mağduriyeti' giderme amacı taşımıştır.

Celadet Bedirxan, iyi bir kültürel sermayeye sahip olduğu için 1930'lar ve 1940'lar boyunca Kürt milliyetçiliği alanında önemli bir entelektüel konumu temsil etmiştir. 1940'larda ekonomik açıdan güç duruma düşen Celadet, Kürtçe, Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, Almanca, İngilizce ve Yunancaya dayanan dilsel sermayesi sayesinde çevirmenlik yapmış, Fransızların yönettiği bir radyoda konuşmacı olarak

çalışmış ve eğitim sermayesi sayesinde avukatlık yapmıştır. Karısı Rewşen Hanım da öğretmen olarak çalışarak, ailenin ekonomik sermayesini arttırmaya çalışmıştır (Henning, 2021, s. 350). Celadet, Kürt milliyetçiliği alanındaki kültürel faaliyetlerine *Hawar*'ın yanı sıra, 1942'de *Ronahî* adlı Kürtçe bir dergi yayınlayarak devam etmiştir.[322] 1950'lerde ziraatla uğraşan Celadet, tarım arazisini sulamak için kazmış olduğu kuyuya düşerek,[323] 15 Temmuz 1951 tarihinde hayatını kaybetmiştir (Temel, 2023: s. 97).

Bedirxanî ailesine mensup olduğu için doğuştan soylu olan, ailesinden ve devlet soylularını yetiştiren Osmanlı okullarından almış olduğu kültürel sermaye ile devlet soylusu da olan Celadet'in, Osmanlı bürokratik alanından Kürt milliyetçiliği alanına uzanan mücadele ve sürgün dolu yaşamı beş evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, Kürt toplumunda doğal soylu olarak görülen ve devlet nezdinde de soylu bir konuma getirilen ailesinden iyi bir kültürel sermaye alarak eğitim hayatında oldukça başarılı olmuştur. İkinci evrede, Kürt milliyetçiliği alanının oluşum ve gelişiminde öncü olan ailesinden aldığı milliyetçi Kürtlük habitusu, Osmanlı'nın modern okullarında edinmiş olduğu kültürel sermayenin de etkisiyle milliyetçiliğin *illusio*'na kapılmış ve Kürt milliyetçiliği alanına erken bir yaşta dahil olmuştur.

Üçüncü evrede, Birinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi atmosferin, Kürt milliyetçiliği alanındaki toplumsal sermayesinin de etkisiyle kültürel milliyetçilikten imparatorluktan kopuşu öngören siyasi bir milliyetçiliğe evrilmiş, KTC bünyesinde bölgede faaliyet yürürtmüştür. Dördüncü evrede, farklı bölgelerde ortaya çıkan Kürt Ulusal Hareketleri'nin başarısızlığa uğramasının da etkisiyle Kürt milliyetçiliği alanındaki simgesel ve toplumsal sermayesini kullanarak, Kürt milliyetçi elitleriyle *Xoybûn*'u kurmuş ve örgütün liderliğine seçilmiştir. *Xoybûn*'un başkanlığına seçildikten sonra, bir taraftan Ağrı Ayaklanması için yoğun diplomatik faaliyet yürütmüş, diğer taraftan Kürt milliyetçiliği alanında kendisiyle rekabet halinde olan geleneksel Kürt milliyetçi elitleriyle uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. *Xoybûn* içinde

[322] Celadet'in çıkardığı bu dergilerde Kürt tarihi ve dünya tarihi açısından önemli gördüğü kişilere dair yazıları için bkz. (Bedirxan, 2016). Celadet'in bu dergilerde dünya siyasetine dair yazıları için bkz. (Bedirxan, 2017).
[323] Mehmed Uzun'un kuyu imgesi üzerinden Celadet Bedirxan'ın hayatını ele aldığı *Bîra Qederê* (Kader Kuyusu) adlı roman için bkz. (Uzun, 2007).

toplumsal sermayeleri giderek artan Kadri ve Ekrem Cemilpaşa ile yürüttüğü liderlik mücadelesini kaybeden Celadet, *Xoybûn*'dan ayrılmıştır. Beşinci evrede, *Xoybûn* ayrıldığı 1932'den yaşamını yitirdiği 1951 yılına kadar Kürt milliyetçiliği alanındaki faaliyetlerine daha çok kültürel çalışmalarla devam etmiş, çıkarmış olduğu *Hawar* ve *Ronahî* dergileriyle alanda önemli kültürel, simgesel ve toplumsal sermaye edinmiştir.

4.2.5. Memduh Selim Bey

1892 yılında Van'da Cemil Bey'in oğlu olarak dünyaya gelen Memduh Selim'in annesi hakkında bir bilgi olmadığı gibi, soylu ve seçkin bir aileden gelmediği için Van'da polis memuru olarak görev yapan babası dışında ailesi hakkında oldukça sınırlı bir bilgi mevcuttur. Orta sınıf Kürt bir aileye mensup olduğu bilinen Memduh Selim, ilk öğrenimini Van'da tamamlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra babasının İstanbul'da komiser olarak atanması, Memduh Selim'in eğitimine İstanbul'da devam etmesine yol açmıştır. Genellikle hem toplumsal konumları hem de toplam sermaye hacimleri bakımından varlıklı ailelerden gelen öğrencilerin okuduğu Mekteb-i Mülkiye'ye girmeyi başaran Memduh Selim, burada sosyoloji-felsefe alanında eğitimine devam etmiştir (Temel, 2023: s. 171).

Cemil Meriç'in (2021: s. 25), "Şark"lı bir habitusa sahip olduğunu söylediği ve "İkinci Meşrutiyetin Avrupalılaşmış mekteplisi" olarak nitelendirdiği Memduh Selim, İstanbul'daki öğrencilik yıllarında Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmış ve *Hêvi* ile Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuştur. Onun milliyetçiliğin *illusio*'na kapılmasında ve bu alana katılmasında, "Kürd Cemil" olarak bilinen ve Kürt örgütleri ile yakın temasından dolayı 1913'te Sinop'a sürgün edilen babasından milliyetçi bir Kürtlük habitusu edinmiş olabileceği, Osmanlı'nın en önemli modern okullarından olan Mekteb-i Mülkiye'de Batılı düşünürleri öğrenerek edinmiş olduğu kültürel sermayenin etkisi, Avrupa temelli fikirlerin popülarize edilmiş biçimlerinden etkilenmiş olması, Türk milliyetçiliğinin öğrenciler ve aydınlar tarafından benimsenmesi ve giderek bir devlet politikasına dönüşmesi, II. Meşrutiyet'in ilanından

sonra milliyetçi Kürt uzamının merkezi olan İstanbul'da eğitim görmesi ve burada Kürt milliyetçi elitleriyle ilişkiye girmiş olması[324] gibi bir dizi etkenden söz edilebilir.

Osmanlı'da modern elit sınıfın üretildiği kurumlardan biri olan Mekteb-i Mülkiye'de eğitimine devam eden Memduh Selim, *Hêvi*'nin ilk sorumlu sekreteri Ömer Cemilpaşa'nın eğitimini tamamlayarak Diyarbakır'a dönmesinden sonra, *Hêvi*'nin genel sekreterliğine getirilmiştir (Bajalan, 2021: s. 113). *Hêvi*'nin Kürt toplumunda hâkim sınıflardan gelen üyelerinden farklı olarak, Kürt milliyetçiliği alanında kültürel sermayesiyle örgütün genel sekreterliğine kadar yükselen Memduh Selim'in *Hêvî*'nin 1913'teki kongresinde genel sekreter sıfatıyla yapmış olduğu konuşmada Kürt milliyetçiliği alanındaki hâkim eğilimi sorgulaması, yeni nesil elitler ile eski nesil elitleri karşı karşıya getirmiştir (Bajalan, 2010: s. 129-131). Memduh Selim'in eski nesil Kürt elitlerini "milli meseleye" gerekli önemi vermedikleri ileri sürerek eleştirmesi karşı çıkan Diyarbakır Milletvekili Pirinçizâde Fevzi Bey, gençlerin aktivistliğini eleştirerek, siyaset yerine kendi dersleriyle ilgilenmeleri gerektiğini söylemiş, ancak Memduh Selim bu karşı çıkışı reddetmiştir (Silopî, 2014: s. 52).

Konuşmasıyla kongreye damga vuran Memduh Selim de görülen bu radikalleşme eğiliminin altında, Kürt milliyetçiliği alanında hâkim konumları işgal eden eski nesil Kürt elitlerin güçlü bir "ulusal liderlik" sağlayamadıklarını ve gençliğin önemini kavrayamadıklarını düşünmesi gibi etkenler varken, kendisi gibi gençlerin Türk milliyetçiliğinin bir devlet politikası olarak yükselişinin de etkisiyle Osmanlı kimliğinden giderek uzaklaşması ve Kürt kimliğine daha çok vurgu yapması da etkili olmuştur. Ancak, bu kısmi radikalleşme eğilimine rağmen, Memduh Selim Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim olan Osmanlıcılık fikrine bağlı kalmıştır. Zira, İstanbul'da yaşaması, Mekteb-i Mülkiye'de eğitimine devam etmesi, buradan mezun olduktan sonra Osmanlı'nın siyasi veya bürokratik alanına dahil olmayı beklemesi imparatorluğun toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarına entegre olmasına yol açmıştır. Abdürrezzak Bedirxan gibi imparatorluktan kopuşu savunan bir siyasal milliyetçilik benimsememiş olan Memduh Selim, hedeflerini diğer *Hêvi* üyeleri gibi

[324] Cemil Meriç (2021: s. 25), Memduh Selim'in Abdullah Cevdet'in "rahle-yi tedrisinden" geçtiğini söylemiştir.

kültürel milliyetçilikle sınırlamış (Bajalan, 2021: s. 113-120), *Rojî Kurd* dergisinin çıkarılması için faaliyet yürütmüştür (Biçer, 2023: s. 96).

Hêvi'nin genel sekreterliğini yaptığı dönemde, özerk ya da bağımsız bir Kürt devletinin kurulması yönünde milliyetçi bir söylem ortaya koymamış olan ve *Hêvi*'nin kendinden önceki Kürt örgütleri gibi Kürtleri uygarlık gelişmelerine ulaştırma amacı olduğunu söyleyen Memduh Selim, Osmanlı'nın seferberlik ilan etmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla diğer *Hêvî* üyeleri gibi Osmanlı ordusunda katılmıştır. İhtiyat zabiti namzedi olarak Harp Okulu'nda eğitim gördükten sonra Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı savaşmış, bacağından yaralanmıştır. Osmanlı harp madalyası alan Memduh Selim, Savaş bittikten sonra, 1918'de İstanbul'a dönmüştür (Biçer, 2023: s. 96).

İstanbul'a döndükten sonra, KTC'ye üye olan Memduh Selim, Kürt milliyetçiliği alanındaki faaliyetlerinin odak noktasını kültürel çalışmalardan siyasi çalışmalara kaydırdığı mütareke döneminde, KTC'nin yayın organları *Jîn* ve *Kurdistan* dergilerinde yazılar kaleme almıştır. *Kurdistan* dergisinin 29 Mayıs 1919 tarihli sekizinci sayısında "Bir Hakikati Tenvir" ve "Alemdar başyazarı Refi' Cevad Beyefendiye" başlıklarıyla çıkan iki yazısında, *Alemdar* gazetesinde Refi' Cevad'in Ermenilere yönelik ilk "tehcir" ve "taktil"in (öldürme) ilk defa Van'da başladığına yönelik iddialarını eleştiren Memduh Selim, "Van'da başlangıcında ve sonucunda - tehcir-siz taktile uğrayan Müslüman hemşerilerimdir" diyerek, Van'daki Müslüman ahalinin ölüme mahkûm edildiğini ileri sürmüş, İttihatçıların yaptıklarını Vanlılara mal etmenin "haksız" ve "insafsız" bir yaklaşım olduğu belirterek, Van'da Ermenilere yönelik bir "tehcir" ve "taktil" olmadığını iddia etmiştir (Veroj, 2024: s. 261-262).

Memduh Selim, *Jîn*'in 26 Nisan 1919 tarihli sayısında kaleme aldığı "Kürdlerde Terakkî Cereyanları" başlıklı yazısında, Kürt ulusunun modern dönemin gerekliliklerine göre kendisini yenilemesi, modern fikir ve düşünceleri kabul etmesinin elzem olduğunu belirtmiştir. Avrupa ve Amerika'dan gelen modernite akımının "zehirli rüzgâr" olmadığını, bir "yaşam esintisi" olduğunu vurgulamış olan Memduh Selim, Kürtlerin modern fikirlere açık bir ulus olduğunu ileri sürmüştür. Dinin modernleşmeye engel olmadığını ifade eden Memduh Selim, medreselerde

eğitim gören ve "tarikat postuna aday olan" bazı kişilerin dini gerekçelerle Kürtlerin modernleşmesini engellemeye çalışan sömürücü kimseler olduklarını ve dini araçsallaştırdıklarını ifade etmiştir. Dini kendi tekellerine alan ve modernleşmeyi kendi çıkarları için bir tehlike olarak gören bu dini elitlerin, Kürtler adına söz söyleme hakkını kendilerinde gördüklerini ve bireysel çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini belirtmiştir. Öte yandan, bazı Kürt ağaların da Kürt çocuklarının eğitim almasını istemeyerek, gelişmelerini engellediklerini vurgulamış olan Memduh Selim, bu kişilerin Kürt ulusunun "saygın değerlerini" küçümsediklerini de öne sürmüştür. Memduh Selim, Kürt ulusunun "kaderine egemen olma iddiasında bulunan" ve Kürt halkının yükselmesi önünde engel olarak gördüğü bu kimselerin, halkın modernleşerek gözleri açtığında ekonomik sermaye ve simgesel iktidarlarının da yerle bir olacağını ileri sürmüştür (Bozarslan, 1985d: 763-769).

Memduh Selim, "İki Hayırlı Eser" başlıklı *Jîn* dergisinin 4 Haziran1919 tarihli sayısında yer alan makalesinde, KKTC'nin kurulmuş olduğunu bildirmiş, kadının sosyal hayatta ve ulusal mücadeledeki önemine değinmiştir. Makalesinde, "yüzyılların unutkanlık yükünün altından kurtulup yükselen ulusların yaşamında kadınların rolü pek etkili görüyoruz" diyen Memduh Selim, "bir ulusun kadınları, gelişme derecesinin ölçüsüdür" sözünün, uygarlık alanında öncülük yapmak isteyen toplumların çalışmalarını düzenleyen bir ilke olduğunu ifade etmiştir. Memduh Selim, "kadınları da erkekleriyle sosyal mücadeleye girmeyen ve yaşamsal çalışmalara katılmayan" milletlerin uygarlık alanında eksik olduğunu belirterek, kadınların ulusal mücadele de yer almasının önemine değinmiştir (Bozarslan, 1985d, s. 873-877).

Jîn'in 18 Haziran 1919 tarihli sayısında "Kürd Kulübünde Bir Söyleşi" başlıklı bir yazı kaleme alan Memduh Selim, KTC'de önemli bir konumu teşkil ettiğini belirterek, KTC genel merkezinde pek çok önemli kişinin katıldığı bir toplantıda KTC'nin kuruluşundan itibaren yapmış olduğu faaliyetlere dair bir konuşma yaptığını ve söz konusu konuşmanın özetini *Jîn* dergisi okurları için kaleme aldığını belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, kurdukları örgütlerde "kültür" ve "hayır" faaliyeti yürüten Kürt milliyetçilerinin KTC'yi kurarak, Kürtlerin genel ve ulusal çıkarını korumak doğrultusunda hareket etmeye başladığını, Osmanlı'nın da savaş sonrasında kabul ettiği Wilson ilkelerinin verdiği ulusal hakları elde etme amacını KTC'nin

programına aldıklarını belirten Memduh Selim, ulusal hakların elde edilmemesi durumunda Kürtleri kötü bir geleceğin beklediğine de dikkat çekmiştir. Kürdlerin ulusal özlemlerini ve nasıl bir yönetim istediklerini belirten ayrıntılı bir muhtırayı İstanbul'daki dört büyük devletin temsilcilerine" verdiklerini belirten Memduh Selim, Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı'nda Kürtlerin çıkarını savunmak amacıyla KTC tarafından görevlendirildiğini, Kürdistan'da açılan KTC şubelerinin "dinginliğin ve huzurun sağlanmasında" büyük etkisinin olduğunu ve Kürt ulusunun "özel koşullarına uygun" bir yönetime kavuşma isteğini ortaya koyduğunu belirtmiştir (Bozarslan, 1985e: s. 912-913).

Kürtlerin, "bir ulus olarak yaşamak, benliklerini koruyarak yaşamak, mutlu yaşamak ve ancak kendi ruhlarından doğan bir yönetim altında yaşamak amacını, ta eski zamanlardan beri candan gönülden güde gelmişlerdir" diyen Memduh Selim'in (Bozarslan, 1985e: s. 914), Osmanlı'ndan kopuşu ön gören bağımsızlık *illusio*'na kapılmasında, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası siyaset uzamında yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Zira, Osmanlı bünyesinde yaşayan farklı etnik grupların yeni bir siyasal yapı arayışına girmesi, Paris Barış Konferansı'nda eski Osmanlı toprakları için yeni bir siyasi düzenin tartışılması ve Wilson ilkelerinin açıklanması gibi bir dizi etkene bağlı olarak bağımsızlık fikrini Kürtler için bir seçenek olarak benimseyen Memduh Selim, kendisi gibi modern elitlerin bağımsızlık fikrini savunması ve bağımsız bir Kürdistan'da önemli bir konumu temsil edeceğini düşünmüş olması da onun bağımsızlıkçı fikre yakınlaştırmış olabilir.

Soylu Kürt ailelerden geldikleri için ekonomik, toplumsal, kültürel ve simgesel sermayelere hükmeden elitlerin, aynı zamanda KTC'de de hâkim güç olduğu hesaba katıldığında, toplam sermaye hacmi düşük bir aileden gelen Memduh Selim'in Mekteb-i Mülkiye'den mezun olarak önemli bir eğitim sermayesi edinmesi, Kürtçe, Türkçe, Fransızca, Arapça ve Ermeniceye dayanan dilsel sermayesi ve özellikle modern Kürt milliyetçi elitleriyle ilişkiler kurarak toplumsal sermaye biriktirmesi, onun Kürt milliyetçiliği alanında etkin bir milliyetçi eyleyici olarak öne çıkmasına olanak sağlamıştır (Temel, 2023: s. 171-172). Nitekim, KTC bünyesinde açılan KTMNC'de kâtip görevini yürüten Memduh Selim (Altan, 2017: s. 97), KTC ile yakın

ilişki içinde olan KMF'nin kurucuları arasında yer almış ve fırkanın genel sekreterlik görevini de üstlenmiştir.

Memduh Selim Bey, "Kürd Demokrat Partisi Genel Sekreteri" sıfatıyla İngiliz Yüksek Komiseri'ne yazmış olduğu bir dilekçede, partisine bağlı tüm Kürt aydınlarının Wilson ilkelerinin Kürt ulusu lehine de uygulanacağına inandıklarını, Kürtlerin ezilen halklardan biri olduğunu, kurtuluşu ve gelişmeyi hak ettiklerini belirtmiştir. Dilekçenin devamında, İdris-i Bidlîsî'yi kastederek, "yaklaşık dört yüz yıl önce, Kürt ulusu, önderlerinden birinin çabaları sonucu, şartları Türkler tarafından Türk ulusunun idaresinde asla uygulanmayan bir anlaşmayla, Osmanlı yönetimi altına girdi" diyen Memduh Selim, Kürtlerin zaman zaman ve çeşitli şekillerde ayaklandıklarını, ancak bağımsızlıklarını tekrardan kazanamadıklarını belirtmiştir. Kürtlerin sadece İngiliz destek ve himayesini arzuladıkları ileri süren Memduh Selim, İngiltere'nin Kürtlerin bağımsızlıklarını tanıması, medeniyet yolunda Kürtlere rehberlik etmesi gerektiğini ifade etmiş, bağımsız bir Kürdistan'ın ancak İngiltere'nin desteğiyle mümkün olabileceğini öne sürmüştür (Yeğen, 2011: s. 110-111).

Memduh Selim, Paris Barış Konferansı'nda Kürt Delegasyonu ile Ermeni Delegasyonu arasında ortak bildirinin imzalanmasından sonra görünürlük kazanan KTC içindeki tartışmalara, buna bağlı olarak çatışmalara ve bölünmelere yol açan süreçte, kültürel ve toplumsal sermayelerinin de etkisiyle bağımsızlıkçı grupta yer almış, Emin Ali Bedirxan'ın liderlik ettiği bağımsızlıkçı grupla birlikte KTC'den ayrılmıştır. Memduh Selim, "Kürt Millet Fırkası Genel Sekreteri" sıfatıyla Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiseri'ne yazdığı bir mektupta, KTC içinde bağımsızlık yanlıları ile "yarım tedbirlerle yetinen" özerklikçiler arasında uzun süredir devam eden "bazı dalgalanmaların" olduğunu, "artık belirlenmesi elzem olan politika içinde böylesi tereddütlere daha fazla dayanamayan ve tüm barışçıl yöntemleri tüketen çok sayıda aydın, geçmişini inkâr eder gibi görünen bu eski birlikten ayrılma kararı" aldığını belirterek, Fransa'nın KMF'ye güveninin tam olmasını umduğunu ifade etmiştir. Memduh Selim Bey, KMF'nin Fransa'nın da desteğinden güç alarak, her türlü engele rağmen milli ülküsünü gerçekleştireceğine inandığını da eklemiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 176-177).

KMF'nin başkanı Emin Ali Bedirxan ile birlikte Londra Konferansı Başkanı'na Kürtlerin bağımsızlık taleplerini KMF genel sekreteri sıfatıyla ileten Memduh Selim, 16 Şubat 1921'de kaleme almış oldukları mektupta, Kürtlerin "Sevr Antlaşması'nca özerkliği ve muhtemel bağımsızlığı tanınan Kürdistan'ın entografik sınırları dışında bırakılan Kürt topraklarının yeniden bu sınırlar içine dahil" edilmesini ve "deniz kapısı olarak Payas Limanı'nın Kürdistan'a tahsis" edilmesini talep ederken, 1 Mart 1921 tarihli mektupta ise, Türk heyetinin Londra Konferansı'da "Kürtlerin milli hak iddialarına dair" yapmış oldukları açıklamaları, "Kürt halkı adına" kınadıklarını, Türk milliyetçilerinin Kürtlerin kendini idare etme hakkını tanımamak için gösterdikleri "direnişin" büyük güçleri etkilememesini umduklarını, ayrıca Kürtlerin yabancı bir egemenliği kabul etmeyeceklerini de belirtmiştir (Ciğerli & Saout, 2022: s. 181-183).

KTİC'in kurucuları arasında yer alarak, bağımsız bir Kürdistan hedefi doğrultusundaki çalışmalarına devam eden Memduh Selim, *Jîn*'in sorumlu yazı işleri müdürlüğünü de yürütmüştür. KTİC'in yönetici kadrosu, II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren Kürt milliyetçi faaliyetlerin merkezi olan İstanbul'u artan baskıların da etkisiyle terk etme ve Kürdistan'a gitme kararı alınca (Göldaş, 1991: s. 198), Memduh Selim de İstanbul'u terk edip, 1922 yılında Antakya'ya geçmiştir. Faaliyetlerine burada devam eden Memduh Selim, 1925 Hareketi'nin yenilgiyle sonuçlanmasından sonra, dağınık halde bulunan milliyetçi kadrolarının yeniden örgütlenmesi, yeni ve güçlü bir örgüt kurulması gerektiği fikrini tartışmaya açmıştır. Kürt milliyetçiliği alanında önemli bir toplumsal sermaye sahip olan Memduh Selim, temasa geçtiği milliyetçi Kürt elitlerin desteğini aldıktan sonra, kurulması planlanan yeni örgüte Ermenilerin desteğini de sağlamaya çalışmıştır (Alakom, 2020: s. 43, 25-26).

Kürt milliyetçiliği uzamında etkisini kaybetmiş milliyetçi Kürt örgütlerin tek çatı altında toplanması gerektiğini düşünen Memduh Selim, yeni örgütün kuruluş kongresine davet edilecek isimleri belirlemeye çalışırken (Alakom, 2020: s. 26), temasa geçtiği ve kongreye davet ettiği Şeyh Ali Rıza ile anlaşmazlık yaşamıştır. Zira, kendisini "Reis-i Kürdistan" olarak tanıtan Şeyh Ali Rıza'nın kongrede belirgin bir konum talep etmesi söz konusu anlaşmazlığa yol açmış, *Taşnak* örgütünün araya girmesiyle anlaşmazlık kısmende olsa çözülmüştür (Ulugana, 2024: s. 34). 5 Ekim 1927 tarihli *Xoybûn*'un kuruluşunun ilan edildiği kongrede, Memduh Selim örgütün

ilk merkez komitesine, yakın arkadaşı Celadet Bedirxan ise *Xoybûn*'un başkanlığına seçilmiştir. *Xoybûn* adına Ağrı'ya giden Memduh Selim, devam eden Ağrı Hareketi'ni yerinde incelemiş, hareketin kontrolünü *Xoybûn*'un denetimi altına almaya çalışmıştır (Alakom, 2020: s. 43-44).

Kürt Ulusal Hareketi'nin Bedirxanî ailesiyle özdeşleşmesinden rahatsız olduğu için Celadet Bedirxan ve ona yakın olan Memduh Selim'e karşı muhalefet yürüten Şeyh Ali Rıza'nın örgütten ayrılmasından sonra, modern elitlerin *Xoybûn*'da ağırlığı artarken, modern elitlerin başını çeken Celadet ve Memduh Selim, 1928 yılında etkinliği giderek artan Ağrı Hareketi'nin kontrolünü *Xoybûn* merkez komitesinin denetimi altına almaya çalışmışlardır. Ağrı Hareketi'nin askeri lideri İhsan Nuri'nin *Xoybûn* merkezinden bağımsız hareket etmeye dönük faaliyetleri, Şeyh Ali Rıza'nın örgütten ayrılmasından sonra örgüt içinde ağırlığı artan Bedirxanîler ve Memduh Selim'i giderek rahatsız etmiştir. İhsan Nuri'nin Ağrı Dağı'nda kuruluşunu ilan ettiği cumhuriyetin zamanlama açısından yanlış olduğunu ileri süren Memduh Selim, *Xoybûn*'un Ağrı Dağı ve havalisini özerk bir bölge olarak tanıyacağını, ancak, *Xoybûn*'un Birinci Kongre'sinde alınan kararı hatırlatarak, bütün Kürtlerin *Xoybûn*'a tabi olmak zorunda olduğunu ve örgütün kendisine tabi olmayan hiçbir Kürt oluşumunu tanımayacağını İhsan Nuri'ye yazmış olduğu 1 Ağustos 1928 tarihli mektupta açıkça belirtmiştir (Ulugana, 2024, s. 34-39).

Xoybûn'a katıldığı 1929'un ilk aylarında, örgütü "dağılmış bulduk" diyen Ekrem Cemilpaşa (2016, s. 73), merkez komitede yer alan Memduh Selim'in Antakya Lisesi'nde öğretmenliğe başladığını belirtmiştir. *Xoybûn*'da "*İskender*" kod adıyla bilinen Memduh Selim, 1929'dan sonra yerleştiği Antakya'da bir taraftan *Xoybûn*'un faaliyetlerini yürütmüş, diğer taraftan ekonomik sermaye edinmek için öğretmenlik yapmıştır. Antakya Lisesi'nde edebiyat, felsefe ve çeviri derslerine giren Memduh Selim, Fransızcadan Türkçe ve Kürtçeye çeviriler de yapmıştır (Temel, 2023, s. 172). *Xoybûn*'un kuruluşundan dağılışına kadar örgüt içinde kalan az sayıdaki kişilerden biri olan Memduh Selim, Antakya'da Türkiye karşıtı faaliyetlerinden dolayı saldırıya da uğramıştır (Alakom, 2020, s. 44). Yaşamının son dönemini Şam'da ekonomik ve toplumsal sermayeden yoksun bir şekilde geçiren Memduh Selim, kültürel sermayesinin göstergesi olan büyük kütüphanesini ekonomik nedenlerden ötürü satışa

çıkarmak zorunda kalmış, sürgünde olduğu Şam'da 1976 yılında vefat etmiştir (Temel, 2023, s. 172-173).[325]

Soylu Kürt ailelerden gelen ve toplam sermaye hacimleri yüksek kimselerin hâkim konumları işgal ettiği Kürt milliyetçiliği alanında, Osmanlı'nın modern okullarında edinmiş olduğu kültürel sermaye ile ön plana çıkan Memduh Selim'in mücadele ve sürgün dolu yaşamı beş evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, ekonomik sermayesi görece düşük bir ailede büyümüş, başarılı bir öğrenci olduğu için devlet soylularının yetiştirildiği Mekteb-i Mülkiye'ye girmeyi başarmıştır. İkinci evrede, kültürel ve toplumsal sermayelerinin de etkisiyle Mekteb-i Mülkiye'deki öğrencilik yıllarında Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmış ve *Hêvi* ile Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuştur. *Hêvi*'nin genel sekreterliği görevini üstlenerek, önemli bir simgesel ve toplumsal sermaye edinme şansı yakalamıştır. Üçüncü evrede, Osmanlı'nın savaştan yenilgiyle çıkması, Wilson ilkelerinin açıklanması ve Paris Barış Konferansı'nda Kürtlerin meskûn olduğu topraklara dair yaşanan gelişmlerin de etkisiyle bağımsızlığın *illusio*'na kapılmış ve KTC'ye dahil olmuştur. *Jîn* dergisinde kaleme almış olduğu yazılarında, KMF'nin genel sekreteri sıfatıyla İngilizler ve Fransızlarla diplomatik temaslarda bağımsız Kürdistan'ı savunmuş, KTC'deki rekabet ve çatışmada bağımsızlıkçı grupta yer almıştır.

Dördüncü evrede, KTC'den ayrılarak KTİC'in kurucuları arasında yer almış, 1922'de Antakya'ya giderek, milliyetçi faaliyetlerine burada devam etmiştir. Beşinci evrede, 1925 Hareketi'nin yenilgiyle sonuçlanmasının da etkisiyle yeni ve güçlü bir örgüt kurulması gerektiği fikrini ortaya koymuş, temasa geçtiği Kürt milliyetçi elitleriyle *Xoybûn* örgütünü kurmuş, örgütün ilk merkez komitesine seçilmiştir. *Xoybûn* bünyesinde Şeyh Ali Rıza ve İhsan Nuri gibi elitlerle anlaşmazlık yaşamış, *Xoybûn*'da simgesel iktidarı temsil eden Bedirxanîlere yakın olmuştur. *Xoybûn*'da toplumsal sermayesinin oluşturan Bedirxanîlerin örgütten ayrılması, onun da etkinliğinin azalmasına yol açmış, ancak *Xoybûn*'un kapandığı 1946 tarihine kadar faaliyetlerine devam etmeye çalışmıştır. Altıncı evrede, ekonomik ve toplumsal sermayeden yoksun bir şekilde 1976 yılında Şam'da vefat etmiştir.

[325] Mehmed Uzun'un Memduh Selim Bey'in hayatını ele aldığı Siya Evînê (*Yitik Bir Aşkın Gölgesinde*) adlı romanı için bkz. (Uzun M. , Siya Evînê, 2005).

4.2.6. Ekrem Cemilpaşa

1891'de Kasım Bey ve Çerkez asıllı Hayriye Hanım'ın oğlu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelen Ekrem Cemilpaşa, kendilerine devlet tarafından soyluluk unvanları verilmiş Diyarbakır'ın seçkin bir ailesine mensuptur (Işık, 2019, s. 9). Osmanlı'nın merkezileşme politikaları sonucunda soyluları yaratabilme gücünün kademeli bir şekilde sultanın elinde toplanması ve simgesel sermayeyi tekelleştirerek sadece devlet soylularının var olabileceği bir uzam yaratması; eski hanedan ailelerinin düşüşüne neden olurken, Cemilpaşa ailesinin bölgede etkin bir konuma yükselmesine yol açmıştır. Zira, Ekrem'in dedesi Ahmed Cemil, "hafız", "hacı" gibi dinsel nitelikli unvanlarla bilinen babası ve dedesinden farklı olarak, "paşa" unvanıyla tanınmıştır (Özoğlu, 2017: s. 187). Aslen Silopili olan ve 17. yüzyıldan itibaren Diyarbakır'a yerleşen aileye asıl ününü kazandıran kişi Ekrem'in dedesi Ahmed Cemil Paşa olduğu için, aile sonrasında Cemilpaşazadeler ya da Cemilpaşa ailesi olarak anılmıştır (Çağlayan, 2018: s. 109).

İyi bir dilsel ve kültürel sermaye edindikten sonra Osmanlı bürokratik alanına dahil olan ve yerel eşraf arasında yer almayı başaran Ahmed Cemil Bey, imparatorluğun pek çok vilayetinde kaymakamlık ve mutasarrıflık da dahil çeşitli kademelerde görev yapmıştır. Osmanlı merkezi iktidarının "paşa" unvanları vererek devlet soylusu yaptığı Ahmed Cemil Bey, meclis-i kebir-i eyalet (Kürdistan eyaleti) ve vilayet meclisi azalığına getirilerek, önemli bir simgesel sermayeye sahip olmuştur (Malmîsanij, 2004: s. 17-23). Bu süreçte Cizre ve Midyat yörelerine gönderilen Ahmed Cemil Paşa, Bedirxanî ailesinden Hüseyin Kenan ve Osman beylerin 1878'de Osmanlı'ya karşı başlatmış olduğu ayaklanmayı bastırmakla da görevlendirilmiştir (Özoğlu, 2017: s. 187-188).

Diyarbakır'da yirmi kadar köyün mülkiyetini elinde tutan ve geniş bir ekonomik sermayeye sahip olan Ahmed Cemil Paşa hem kızlarını hem de oğullarını okutmuştur. Ahmed Cemil Paşa'dan sonra da aile fertleri çocuklarını İstanbul ve Avrupa'ya göndererek, iyi bir eğitim sermayesi edinmelerini sağlamıştır (Malmîsanij, 2004: s. 27). Ahmed Cemil Paşa'dan önce dinsel bir simgesel sermayeye sahip olan aile fertleri, İstanbul ve Avrupa'da aldıkları modern eğitimin de etkisiyle modern bir habitusa sahip

olmuş, Osmanlı bürokratik, siyasi ve askeri alanlarına girerek de modern bir simgesel sermaye edinmişlerdir (Çağlayan, 2018: s. 109).

Bir devlet soylusunun torunu olan Ekrem'in çocukluk dönemi, kışın Diyarbakır'da Alipaşa Mahallesinde, haremlik ve selamlık bölümlerinden oluşan Cemilpaşa Konağı'nda ve yazın Ambar Çayı (Çemê Enbarê) üzerindeki Cemilpaşa Köşkü ile ailenin şehre yakın havuzlu ve bahçeli sayfiyelerinde (yazlık) geçmiştir. Birkaç Süryani kâtip ve onlarca hizmetçi ve işçinin çalıştığı Cemilpaşa Konağı'nda, Türkçe öğrenmeden önce özel dadılardan Kürtçe öğrenen Ekrem, sıkı bir gözetim ve denetim altında binicilikten nişancılığa kadar pek çok alanda eğitim görerek mücadeleci bir habitus edinmiştir. Kürt kültürünün ve Kürtçenin öğretilmesine özen gösteren aile, çocuklarına Kürtlük habitusu da aşılamıştır (Işık, 2019, s. 25-34).

Ailesinden önemli bir kültürel sermaye miras alan ve üç yıl kadar özel öğretmenlerden ders gören Ekrem, formel eğitim almak için 1901'de Diyarbakır'daki Askeri Rüştiye'ye gitmiştir (Malmîsanij, 2004, s. 237). Askeri Rüştiye'de yüzbaşı rütbesinde olan subaylar tarafından "sıkı, sert bir disiplin" altında eğitim aldığını söyleyen Ekrem, 1908'de bu okuldan "yüksek dereceyle" diploma alarak mezun olmuştur. Eğitimine devam etmek için aynı yıl İstanbul'a giden Ekrem, Osmanlı iktidar alanına dahil olacaklara eğitim ve tasdik sağlayan, dönemin yönetici sınıfını yani devlet soylularını yetiştiren ve ekseriyetle seçkin ailelerden gelen çocukların girdiği Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) eğitimine devam etmiştir (Cemilpaşa, 2016, s. 18-22).

Çocukluk döneminde, aile ortamında bir Kürtlük habitusu edinen ve İstanbul'daki okul ortamında ve gündelik deneyimlerinde sosyalleşme ve toplumsal dünyayla ilişki kurarak milliyetçi bir Kürtlük habitusuna sahip olan Ekrem,[326] hürriyet,

[326] Ekrem Cemilpaşa anılarında, "Kasım Bey hiçbir gün Kürtlük, Kürtçülük mevzuunda ders vermiş değildi. Bu pedagog (eğitimci) yalnız elle dokunulur, gözle görülür milli sahneler gösteriyor ve canlı bir şekilde govendler (halay), türküler çocukların milli hislerini uyandırıyor" diyerek, babasından bir Kürtlük habitusu edindiğini vurgulamıştır (Cemilpaşa, 2016, s. 25).
Kadri Cemilpaşa, kuzeni Ekrem, diğer akraba ve hemşerileriyle İstanbul'da eğitim gördüğü dönemde, "muhitimizden ve aile yuvamızdan aldığımız terbiye icabından olacak ki kendimizi mektep çocuklarından bambaşka hilkatte yaradılmış görüyorduk. Bu üstünlüğün, Kürtlüğümüzün bize verdiği meziyetlerden ileri geldiğini anlamakta gecikmedik. Bilhassa çocukluğumdan kulak misafiri olduğum Abdülkadir Efendi'nin Kürt olduğumuzu, kulak misafiri olduğum babamın 'Biz Kürtler ayranı böyle

adalet ve müsavat sloganlarıyla ilan edilen II. Meşrutiyet'in kendisini uyandırdığını, ancak bundan tatmin olmadığını ifade etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen süreçte önemli Kürt ailelerden gelen kimselerin milliyetçi örgütler kurarak ve yayınlar çıkarak İstanbul'u Kürt milliyetçiliğinin merkezi yapması, özellikle Kürt milliyetçisi Halil Hayali'nin kendisine ve arkadaşlarına "Kürtçülükten, Kürt tarihinden, Kürt hamaset ve mefahirinden" bahsetmesi, Arnavut ve Arap öğrenciler ile Kürtlük bilinciyle hareket eden Kürt öğrenciler arasında milliyetçiliğin ortaya çıkması, Türk öğrencilerin Kürtler ve diğer etnik gruplardan öğrenciler üzerinde tahakküm kurmak istemesi gibi bir dizi etkene bağlı olarak Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na 1908'de kapılmış olan Ekrem, Kürt milliyetçiliği alanına etkin bir eyleyici olarak katılımı 1912'de *Hêvî* ile mümkün olmuştur (Cemilpaşa, 2016, s. 27-29).[327]

Ekrem'in Kürtlük bilinciyle hareket eden milliyetçi bir eyleyici dönüşmesinde, aile ortamında edinmiş olduğu Kürtlük habitusunun etkisi olmakla birlikte, toplumsal ve kültürel sermayeleri de onun milliyetçiliğin *illusio*'na kapılmasında ve Kürt milliyetçiliği alanının özgül çıkarların amaçlanmaya değer olduğunu inanarak, alana *Hêvî* örgütü ile dahil olmasında etkili olmuştur. Amcası Ömer ve kuzeni Kadri ile *Hêvî*'nin kuruluşunda yer alan ve örgütte önemli konumları işgal eden Ekrem, Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilim olan Osmanlıcılık fikrine bağlı kalmıştır. Nitekim, mezun olduktan sonra Osmanlı siyasi ve bürokratik alanına dahil olmayı uman diğer *Hêvî* üyeleri gibi (Bajalan, 2021: s. 117), Ekrem de Kürtlerin Osmanlı'dan bağımsız olması veya ayrılması yönünde bir eylemlilik içinde olmamıştır.

1912'de Mekteb-i Sultani'den mezun olan Ekrem, matematik alanında göstermiş olduğu başarıdan dolayı, babası ve amcaları tarafından mühendislik eğitimi almak için Avrupa'ya gönderilmiştir. Eğitim masrafları ailesi tarafından karşılanan Ekrem, Lozan Üniversitesi'nde mühendislik eğitimi almak için İsviçre'ye gitmiştir. Kürt milliyetçiliği alnındaki faaliyetlerinde Lozan'da devam eden Ekrem, 1913 yılında amcası Cevdet, kuzeni Kadri, kardeşi Şemsettin ve birkaç arkadaşıyla birlikte *Hêvî*'nin

---

içeriz' sözlerinden aldığım duygu, hükmünü yapmış, Kürtlük fikir ve hissiyatı bende uyanmağa başlamıştı" demiştir.

[327] Ekrem Cemilpaşa (2016, s. 28): "İşte benim ve benden dört yaş büyük amcam Ömer Bey'in, benden sekiz ay büyük Kadri Bey'in Kürtçülüğü bu tarihten, 1908'de, yani hatıramı kaleme aldığım seneden 65 sene önce başladı" demiştir.

Cenevre, Lozan ve Münih şubelerini açmış, Lozan şubesinin başkanlığını yürütmüştür (Cemilpaşa, 2016: s. 18). Avrupa'daki Kürt öğrenciler arasında işbirliği yaparak milliyetçi düşüncenin yayılması, Kürtlerin Avrupa'daki kötü imajının düzeltilmesi (Silopî, 2014: s. 43-45), Kürtçenin eğitim dili olması, Kürt dili, edebiyatı ve tarihinin araştırılması gibi daha çok kültürel milliyetçi faaliyetleler yürüten Ekrem (Çağlayan, 2018: s. 113), bir yıl kadar Lozan'da kaldıktan sonra, toplumsal kökeninin de etkisiyle eğitimine Belçika'daki Gent Üniversitesi ziraat mühendisliği bölümünde devam etmiştir (Işık, 2019: s. 9).

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı'nın seferberlik ilan etmesi üzerine Ekrem Cemilpaşa, eğitimine ara vererek 1915'te Avrupa'dan dönmüştür. Bu, hâlâ Osmanlı'yı meşru gördüğünü ve onu korumak için mücadele etmeye değer bulduğunu (Özoğlu, 2017: s. 189), yani Osmanlıcılık *illusio*'nun devam ettiğini göstermektedir. Döndükten sonra, kısa bir süre askeri eğitim alan Ekrem, binicilik sınavını kazanarak topçu başçavuşu olarak Osmanlı ordusunda görev almıştır. Çanakkale Cephesi'nde kısa bir süre kaldıktan sonra Şark Cephesi'ne gönderilen Ekrem, 1915'te Sivas'ta bir lisede üç ay kadar matematik, fizik ve kimya dersleri vermiştir. 1916'da Ruslara karşı savaşırken yaralanmış, iyileştikten sonra Diyarbakır'da Mustafa Kemal Paşa'nın şifre zabitliğini ve bir süre de yaverliğini yapmış, ardından karargâh kumandan muavinliğine atanmış olan Ekrem (2016, s. 31-35, 77), ardından Filistin Cephesi'ne görevlendirilmiştir.

Savaş bittikten sonra, 1918'de Diyarbakır'a dönen Ekrem, cepheden dönen arkadaşlarıyla müzakere etmiş, babası Kasım Bey'in onayını ve desteğini aldıktan sonra, Kürt milliyetçiliği alanındaki faaliyetlerinin odak noktasını kültürel çalışmalardan siyasi çalışmalara kaydırmıştır. Babasının kendilerine tahsis ettiği evde arkadaşlarıyla birlikte faaliyetlerine "yarı gizli, yarı açık" şekilde yaklaşık iki ay kadar devam ettikten sonra genel bir toplantı yapma kararı aldıklarını belirten Ekrem (2016: s. 35-38), Gülşeni tekkesinde yapılacak toplantı için valiye başvurma görevinin kendisine verildiğini ifade etmiştir.

Gerekli izinler alındıktan sonra (Diyarbakır'ın eşrafından kimselerin de yer aldığı) dört yüzden fazla kişinin katılımıyla Gülşeni tekkesinde bir toplantı yapıldığını,

milliyetçi nutuklar atan konuşmacıların, İstanbul'un işgal edildiğini ve Osmanlı'nın çökmesinin yakın olduğunu belirterek Kürtlerin birliğe davet ettiklerini, Kürdistan'ı kurmak gerekliliğine vurgu yaptıklarını aktaran Ekrem Cemilpaşa, toplantı dağıldıktan sonra tekkede kalan, "Kürtçülüğü" benimseyen ve toplantının asıl amacını ve hedefini bilen kırk kişinin kısa bir müzakere yaptıktan sonra, Kürtlerin birliğini sağlamak için merkezi Diyarbakır'da olan siyasi bir cemiyet kurmaya karar verdiğini belirtmiştir. Valilikten gerekli izinler alındıktan sonra, Ekrem Cemilpaşa'nın Kürdistan'da kurulan ilk siyasi cemiyet dediği "*Kürdistan Cemiyeti*"ni kurmuş olan Kürt milliyetçileri, cemiyetin başkanlığına Ekrem'i getirmişlerdir (Cemilpaşa, 2016: s. 31-40).

Kürdistan Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan ve örgütün ilk başkanı olan Ekrem Cemilpaşa, Nusaybin, Savur, Lice ve Silvan'da *Kürdistan Cemiyeti*'nin şubelerini açtıklarını, Maden, Elâzığ ve Malatya'da önemli bir toplumsal sermaye edindiklerini belirtmiştir. Babası ve amcasının sağladığı ekonomik sermaye ile bir matbaa satın aldıklarını ve *Gazi* (Çağrı) adında bir gazete çıkardıklarını ifade eden Ekrem (2016: s. 40-41), İstanbul'da kurulan KTC ile ilişkiye geçtiklerini, düzenli bir şekilde haberleştiklerini ve kültürel çalışmalarına ekonomik sermaye sağladıklarını eklemiştir. İlerleyen zamanda iki örgüt arasında ilişkiler gelişmiş, Diyarbakır'daki örgüt İstanbul'daki örgütün şubesi gibi çalışmıştır (Canlı & Uçak, 2012: s. 125).

Ankara Hükümeti'nin "Kürt milliyetçiliği hayali ile yaşamakta" dediği ve "faal bir Kürtçü" olarak nitelendirdiği Ekrem Cemilpaşa'nın Kürt milliyetçiliği alanındaki faaliyetlerinin odak noktasına, Osmanlı'nın sona erdiğine bir türlü inanmak istemeyen ve Türklerden ayrı bir gelecek tasarlamayan Kürtlere kurtuluşun mümkün olduğunu anlatmayı koyarak (Canlı & Uçak, 2012: s. 127-129), imparatorluktan kopuşu ön gören bir rotaya girmesi ve bağımsızlığın *illusio*'na kapılmasında, Birinci Dünya Savaşı'nda uğruna yaralandığı Osmanlı İmparatorluğu'nun bozguna uğramasından sonra farklı etnik grupların yeni bir siyasal yapı arayışına girmesi etkili olmakla birlikte (Özoğlu, 2017: s. 190), Paris Barış Konferansı'nda eski Osmanlı toprakları için yeni bir siyasi düzenin tartışıldığı ve Wilson'un tüm etnik azınlıklar için kendi kaderini tayin hakkını ön gördüğü ilkelerini açıkladığı bir süreçte mümkün olabilmiştir (Cemilpaşa, 2016: s. 42, 56-57).

Kürdistan Cemiyeti'nin 1919'da yapmış olduğu propaganda ve faaliyetleri dikkatle izleyen askeri yetkililer, "bölgede ani ve yıkıcı bir genel Kürt ayaklanması" çıkabileceğini düşünmüştür (Malmîsanij, 2010: s. 61). Ekrem Cemilpaşa'nın ve arkadaşlarının ne maksatla faaliyet yürüttüğünün farkında olan Ankara Hükümeti, "Kürdistan istiklâli için bir siyaset ta'kib etmektedir" dediği Diyarbakır'daki *Kürdistan Cemiyeti*'nin (özellikle Ekrem Cemilpaşa'nın) faaliyetlerinden giderek rahatsız olmuştur. "Bağımsız Kürdistan görüşünü takip eden Diyarbekir'deki Kürt Kulübü ile hükümet taraftarı olan diğer kulüpler arasındaki nefretin artığını araştırarak öğrendim" diyen Mustafa Kemal Paşa, Ekrem'in babası Kasım Bey'in de aralarında olduğu Diyarbakır'ın önde gelen kimselerine Kürtlerin özgürlük ve haklarını tanıyacaklarına dair söz vererek, "birlik" çağrısında bulunan mektuplar göndermiştir (Canlı & Uçak, 2012: s. 129-133). "Bu aldatmacalara babam da, ben de, arkadaşlarımız da aldanmadık" diyen, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerinden kolay vazgeçmeyeceğinin de farkında olan Ekrem (2016: s. 45-49), amcası Mustafa Bey gibi Diyarbakır'da simgesel bir iktidarı elinde bulunduran pek çok kişinin Ankara Hükümeti'nden yana bir eğilim gösterdiğini de belirtmiştir.

Ankara Hükümeti'nin Diyarbakır'da iyi bir toplumsal sermaye edinmesi ve kontrolü ele geçirmesinden sonra, *Kürdistan Cemiyeti*'nin yönetici kadrosu bir toplantı yapmış, uzun müzakerelerden sonra Ekrem Cemilpaşa'nın cemiyetten istifa etmesi ve Diyarbakır'ı terk etmesi yönünde bir karar almıştır. Ekrem, karardan bir gün sonra Diyarbakır'ı terk etmiştir (Cemilpaşa, 2016: s. 49). Kürtlerin Ankara Hükümeti'ni desteklemesi, Kürt milliyetçilerin tehdit edilmesi, Cemilpaşa ailesinin yaşadığı konağın askeri topların hedefine konulması gibi nedenden dolayı çalışamaz duruma gelen ve toplumsal sermayesi zayıflayan *Kürdistan Cemiyeti* 4 Haziran 1919'da valilik kararıyla kapatılmıştır (Canlı & Uçak, 2012: s. 135-138).

Diyarbakır'dan ayrılırken babasından iyi bir ekonomik sermaye aldığını belirten Ekrem Cemilpaşa, savaştan önce Gent Üniversitesi'nde yarıda bıraktığı mühendislik eğitimine devam etmek için Halep üzerinden İstanbul'a, ardından Belçika'ya gitmek istemiştir. Ancak, Halep'te olduğu sırada, daha önce Diyarbakır'da tanışmış olduğu Binbaşı Noel ile Kürt heyetine rastlaması, planlarını değiştirmesine neden olmuştur (Cemilpaşa, 2016: s. 49-50). Zira, Binbaşı Noel'in Kürdistan'da özel görev için

gitmeyi planlayan Kürt heyetine Ekrem'in de katılmasını teklif etmesi (Noel, 2014, s. 9), onun "milli hizmeti şahsi menfaate tercih ettim" diyerek gitmeyi çok istediği Belçika yerine Kürt heyetine katılmasına ve Halep'i terk ederek Kürdistan seyahatlerine başlamasına yol açmıştır (Cemilpaşa, 2016: s. 50). Kürt heyeti ile seyahatlarine başlamadan önce *Kurdistan* dergisinin 19 Temmuz 1919 tarihli sayısında "Kürdistan Hekami: Zirki İmaresi" başlıklı bir makalesi yayınlanan Ekrem, 13 Ağustos 1919 tarihli sayısında ise, "Hasankeyf İmaresi" başlıklı bir makalesi yayınlanmıştır.

Ekrem ve beraberindekiler 22 Ağustos 1919'da önce Antep'e, ardından 3 Eylül'de Malatya'ya ulaşmıştır (Noel, 2014: s. 9). Burada "Kürtçü" olarak nitelendirdiği Belediye Başkanı Arpaçı Mehmet Efendi'nin misafiri olan Ekrem, Kürt milliyetçisi olan arkadaşlarıyla görüşmeler gerçekleştirmiş ve toplumsal sermaye edinmek için Kürtler arasında faaliyet yürütmüştür. Ekrem, faaliyetlerinin "Malatya'yı bir Kürtçülük yuvası"na dönüştürdüğü, bu durumun da çok iyi tanıdığı Mustafa Kemal Paşa'yı ziyadesiyle endişendirdiğini belirtmiştir (Cemilpaşa, 2016: s. 55). "Bir grup maceraperest" olarak nitelendirdiği Celadet, Kamuran ve Ekrem'in Kürtler arasında simgesel bir iktidarlarının olmadığını öne süren Mustafa Kemal Paşa (Canlı & Uçak, 2012, s. 135-138), heyettekileri tutuklamak için harekete geçmiş, bunu öğrenen Binbaşı Noel ve heyettekiler Malatya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Ekrem ve beraberindekiler, kısa sürmesine rağmen, Kürt aşiretleri arasında iyi bir toplumsal sermaye edinme fırsatı sağlayan bu sehayatin ardından İstanbul'a dönmüştür (Cemilpaşa, 2016: s. 55).

Ekim 1919'un sonlarına doğru İstanbul'a geldiği tahmin edilen Ekrem, Seyyid Abdülkadir'in teklifiyle daha önce finansal yardım yaptığı KTC'nin üyesi olmuş, *Hêvî* döneminde ve sonrasında ilişki içinde olduğu Kürt milliyetçileriyle çalışmaya başlamıştır (Canlı & Uçak, 2012: s. 151). KTC'nin haftada iki defa yapmış olduğu toplantılara katılan Ekrem, vaktinin çoğunu "Kürt gençlerinin merkezi" ve KTC'nin "erkân-ı harbiye bürosu" görevi yürüten *Jîn*'de geçirdiğini belirtmiştir. İstanbul'da yeni nesil Kürt milliyetçileriyle Kürt dili, edebiyatı ve folkloru konusunda kültürel çalışmalar yürüten Ekrem, Anadolu Hareketi'nin lideri Mustafa Kemal'e karşı propaganda çalışması, Wilson ilkeleri doğrultusunda Kürtlerin bağımsızlığının

tanınması, Paris Barış Konferansı'nda Kürt Delegasyonuna liderlik eden Şerif Paşa'nın desteklenmesi, Ermenilerle dostluk sağlamak için Bogos Nubar Paşa ile ittifak yapılması ve Sevr Antlaşması'nda Kürtlerin bağımsızlığının tasdik edilmesi için propaganda ve siyasi çalışmalar yürütmüştür (Cemilpaşa, 2016: s. 55-57).

İstanbul'da okuyan Kürt gençleri, KTC bünyesinde siyasi ve kültürel çalışmalar yürüten Ekrem Cemilpaşa'yı 1919'da yeniden kurdukları *Hêvî*'nin fahri başkanlığına getirmişlerdir. KTC'nin faaliyetlerine ekonomik sermaye sağlayan, genç yaşına rağmen Kürt gençleri üzerinde önemli bir simgesel ve toplumsal iktidara sahip olan Ekrem, özgül sermayelerine bağlı olarak KTC içindeki konumlarına göre, rutinden yani muhafaza stratejilerinden yana olan ortodoks eyleyiciler ile yıkım stratejilerini benimseyen heretik eyleyiciler arasında yaşanan rekabet, çatışma ve bölünmede, daha önce kapıldığı bağımsızlık *illusio*'nun etkisinde olmasının ve KTC'deki toplumsal sermayesinin de etkisiyle Emin Ali Bedirxan'ın başını çektiği bağımsızlıkçı grupta yer almıştır (Canlı & Uçak, 2012: s. 153).

KMF'nin üyeleri arasında yer alan Ekrem (Ciğerli & Saout, 2022: s. 177), KTC'deki bölünmeden sonra, bağımsız bir Kürt devletini savunan ve ilk Kürt ulusal bayrağını tasarlayan modern elitlerle birlikte KTİC'i kurduktan sonra, "Kürdistan'la fiili bir bağ kurma" çabası içine girmiştir (Göldaş, 1991: s. 198). KTİC'in kuruluşunu izleyen aylarda, İngiliz ve Fransızların politikalarında yaşanan değişimin de etkisiyle İstanbul'un Kürt milliyetçiliği faaliyetlerini yürütmek için cazibesini kaybetmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın bölgede kontrolü ele geçirmesi KTİC'i harekete geçirmiştir (Canlı & Uçak, 2012: s. 154-155). KTİC, "genç" ve "faal" üyelerinin Kürdistan'ın bağımsızlığı doğrultusunda faaliyet yürütmesi için farklı Kürt vilayetlerine gitmelerine karar vermiştir. Karardan sonra, Ekrem Cemilpaşa ve Müküslü Hamza Diyarbakır'a gönderilmiştir (Göldaş, 1991: s. 198).

Mustafa Kemal Paşa'nın bölgede kontrolü ele geçirmesinden dolayı "Kürdistan hudutlarından girmek kolay bir iş değildi" diyen Ekrem Cemilpaşa, zorlu bir yolculuktan sonra ailesinin mülkiyetinde olan Diyarbakır'daki köylere gitmeyi başarmıştır. Bu köylerde faaliyet yürüten, ancak "Kürdistan ve hassaten Diyarbekir'in vaziyeti hiç umduğumuz gibi değildi. Her şey altüst olmuştu" diyerek, kendisinin ve

diğer Kürt milliyetçilerinin toplumsal sermayeden yoksun kaldığını vurgulayan Ekrem Cemilpaşa, silahlı korumaları ve Kürt milliyetçisi arkadaşlarıyla beş ay kadar Kürt aşiretleri arasında propaganda çalışmaları yürütmüştür. Ancak, beklediği sonucu alamadığı için babası ve arkadaşları onun İstanbul'a geri dönmesine karar vermişlerdir. Babasının kendisine iki üç sene yetecek kadar para verdiğini söyleyen Ekrem (2016, s. 57-60), Hevêrkan aşiretinin liderlerinden Abdülkerim'in kendisini Musul'a götürmesini beklerken Türklere teslim ettiğini belirtmiştir.

Diyarbakır'da on yedi gün tutuklu kaldıktan sonra Ankara'ya götürülen Ekrem, Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmıştır. Ekrem'in Kürt heyeti ile Malatya'da yapmış oldukları faaliyetler üzerinde duran mahkeme, dört aydan fazla sürmüştür. Yargılanmanın devam ettiği günlerde, Türk basını tarafından "hain" ilan edilen Ekrem (Canlı & Uçak, 2012: s. 162-163), "Diyarbekir'den gönderilen tavsiyeler, dilekçeler" sayesinde Mustafa Kemal'in kendisini serbest bırakmak zorunda kaldığını belirtmiştir (Cemilpaşa, 2016: s. 61). 1922 kışını Ankara'da tutuklu olarak geçiren Ekrem'in serbest kalmasında, Diyarbakır'daki toplumsal sermayesinin etkisi olmakla birlikte, Yunanlılara karşı genel taarruz hazırlığının sürdüğü bir süreçte savaşı tek bir cephede sürdürmek isteyen Ankara Hükümeti'nin Kürtlere yönelik politikasında bir "yumuşamaya" gitmesi davaya etki etmiş olabilir (Canlı & Uçak, 2012: s. 167-168)

1922'nin ortalarında Diyarbakır'a dönen ve ailesinin mülkiyetinde olan sekiz köyde üç yıl kadar yanında onlarca çalışanı ve korumasıyla babasının işleriyle ilgilenen Ekrem, formel eğitiminden kaynaklanan kültürel sermayesi sayesinde modern tarım ve hayvancılık tekniklerini uygulamakla meşgulken (Işık, 2019, s. 11), Ankara Hükümeti bölgede kontrolü büyük oranda ele geçirmiş ve yeni bir ulus-devletin kurulduğunu ilan etmiştir. İngilizlerin Lozan Antlaşması ile Kürtlerin "hak ve istiklalini" çiğneyerek, Kürtleri Mustafa Kemal Paşa ve Kral Faysal'a 'sattığını' öne süren Ekrem (2016: s. 61-62), "elim akıbet" olarak gördüğü sürecin Erzurum'daki Kürt liderlerini harekete geçirdiğini de eklemiştir.

Azadî'yi kuran askeri elitler, örgütün Diyarbakır şubesini açmak için Kürt milliyetçi faaliyetleriyle öne çıkan Cemilpaşa ailesi ile temasa geçmiştir. Kadri

Cemilapaşa, kuzeni Ekrem ve amcası Kasım Bey'in de aralarında yer aldığı kişilerle *Azadî*'nin Diyarbakır şubesini açtıklarını yazmıştır (Silopî, 2014: s. 100). 1924 yılının ortalarında *Azadî*'nin Diyarbakır'daki şubesini açtıklarını belirten Ekrem Cemilpaşa, "hayalperest" ve "taşkın" bir kişi olarak nitelendirdiği Yusuf Ziya Bey'in Kürt milliyetçisi arkadaşlarına tahakküm ettiğini, Cibranlı Halit Bey'i de "oyuna" getirerek, "1925 Kürt İhtilali"nin "vakitsiz, parasız, silahsız, cephanesiz, arkadaşsız, hazırlıksız" başlamasına neden olduğunu öne sürerek, *Azadî* örgütlenmesindeki zaaflara dikkat çekmiştir. Ayrıca, Erzurum'da 1925 Hareketi'nin hazırlıklarını sürdüren liderlerin *Azadî*'nin Diyarbakır şubesine haber vermediklerini belirten Ekrem (2016: s. 63-64), kendilerinden hiçbir hizmet ve yardım talep etmediklerini ileri sürerek, 1925 Hareketi'nin plansız ve koordinasyonsuz başladığına işaret etmiştir.[328]

Azadî'nin Diyarbakır şubesini kurduktan sonra sürecin hızlı bir şekilde ilerlemesi, Ekrem'in örgüt içinde etkin faaliyet yürütememesine neden olmuştur (Canlı & Uçak, 2012: s. 236). Zira, anılarında belirttiğine göre, şubat ayının başında hastalığı nedeniyle köyünden Diyarbakır merkezine giden Ekrem (2016, s. 64), 1925 Hareketi'nin Piran'da başladığı 13 Şubat sabahı, Cemilpaşa Konağı'nın etrafını asker ve polislerin sardığını, önce kendisinin, kısa bir süre sonra da akrabalarından bazılarının tutukladığını aktarmıştır. Ekrem ve Kadri gibi etkin Kürt milliyetçi eyleyicilerinin erken tutuklanması, Cemilpaşa ailesinin 1925 Hareketi'ne aktif katılım gösterememesine yol açarken, aileden bazı kişiler ikili bir tutum sergilemiştir (Canlı & Uçak, 2012: s. 240-241). Anılarında, "bir şeyden haberim yoktu. Neye uğradığımı bilmiyordum" diyen Ekrem (2016, s. 64), top seslerini duyduktan sonra "meseleyi" anladığını yazmıştır. 1925 Hareketi'nin yenilgiyle sonuçlanmasının ardından, "büyük liderimiz" dediği Şeyh Said ile Şark İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmıştır.

Mahkeme heyeti, Ekrem Cemilpaşa hakkında, "öteden beri milli Kürtçülük cereyanı taraftarlarından bulunup vatanın inhilâl ve inkisamına badi olacak müstakil bir Kürdistan teşkil ve tesis etmek maksadıyla ve tertip ve ika edilen Kürt isyanında alakadar" olmak iddianamesini hazırlamıştır (Akyürekli, 2013: s. 51). 27 Haziran

[328] 1925 Hareketi'nin başladığı günlerde "hayret ve tereddüt" içinde olduklarını söyleyen Kadri Cemilpaşa, "Diyarbekir şubesi efradı bizler, vukuatın mahiyetini ve ne maksatla yapıldığını anlayamadık" diyerek, kuzeni Ekrem'in anlatılarını doğrulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Silopî, 2014: s. 106).

1925'te yapılan duruşmada hazırladığı iddianameyi okuyan Savcı Süreyya Örgeevren, Ekrem Cemilpaşa'yı 1925 Hareketi'ne ikinci dereceden katılmakla suçlayarak, on sene küreğe mahkûm edilmesini, Cemilpaşa ailesinden Ömer, Kadri, Cevdet, Muhittin ve Memduh'un haklarındaki istihbarat, kanuni sorumluluğu doğurmadığından dolayı âdem-i mesuliyetlerini talep etmiştir (Canlı & Uçak, 2012: s. 246).

Savcının taleplerini yerinde bulan mahkeme heyeti, sorumsuzluk ve beraat kararı alanların serbest bırakılmasına karar vermiştir. Bir imha kurumu gibi çalışan Şark İstiklal Mahkemeleri, 1925 Hareketi'ne katılımına bakmaksızın birçok kişi hakkında idam kararı verirken, Cemilpaşa ailesinin tasfiye sürecinden "hafif" bir şekilde kurtulmaları, mahkemenin adaletinden ziyade, önemli bir ekonomik sermayeye sahip olan ailenin mahkeme heyetine vermiş olduğu rüşvetin ve *Türk Tayyare Cemiyeti*'ne "hediye" ettiği uçağın etkili olmuş olabileceğini göstermektedir.[329] Kadri Cemilpaşa'nın anılarında değindiği rüşvet ve uçak alımına Ekrem'in yer vermemiş olması ise dikkat çekicidir (Canlı & Uçak, 2012: s. 243-247).

Ekrem aldığı cezadan sonra Kastamonu'ya götürülürken, 1925 Hareketi'ni bastırdıktan sonra sermayeleri tekelleştiren, toplumsal alandaki hiyerarşi ve asimetrileri belirleme gücüne kavuşan yeni ulus-devlet, rüşvet vermelerine ve uçak almalarına rağmen, Cemilpaşa ailesinin ekonomik sermayesinin kaynağı olan toprakların bir kısmını da içine alan bir toprak dağıtım meselesini gündemine almış, aileden birçok kişiyi sürgüne göndermiştir (Canlı & Uçak, 2012: s. 250, 261). Hapiste olduğu sırada, babası ve annesi de dahil bütün akrabalarının sürgüne gönderildiğini, babasının sürgündeyken vefat ettiğini söyleyen Ekrem (2016: s. 65-79), hapiste Müküslü Hamza'dan Fransızca öğrenmiş ve üç buçuk yıl tutuklu kaldıktan sonra 1928 affıyla tahliye edilmiştir. Ancak, tahliye olmasına rağmen Kastamonu'da üç ay kadar sürgünde kalmış olan Ekrem, daha sonra İstanbul'da zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. İstanbul'a gelişinden bir hafta sonra annesi de vefat etmiştir.

[329] Tutuklu bulunan Cemilpaşa fertlerinin bırakılmasında Türk Ordusu'na hediye edilen uçağın etkili olduğunu söyleyen Malmîsanij, *Türk Tayyare Cemiyeti*'nin hediye edilen uçak dolayısıyla Ziya Cemilpaşa'ya 1927'de "Tayyare Madalyası" verildiğini belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Malmîsanij, 2004: s. 183).

İstanbul'da olduğu sırada, babasından kendisine miras kalan ve bir Fransız bankasında tutulan bir miktar altını teslim aldıktan sonra gizlice İtalyan bankasına yatırdığını ve (Şubat 1929'da Diyarbakır'a gitmesi için Ankara'dan emir geldiği için) zaman kaybetmeden Diyarbakır'a döndüğünü söyleyen Ekrem (2016: s. 83, 67), Diyarbakır'daki vaziyetin "pek feci ve vahim" olduğuna dikkat çekmiştir. Zira, toprağa dayalı bir ekonomik sermaye sahibi olan Cemilpaşa ailesine ait bazı arazilerin bir kısmına 1925 Hareketi'nden sonra, diğer kısmına ise 1929 çıkarılan 1505 sayılı kanunla en konulması (Çağlayan, 2018: s. 116), devletin "Kürtçü" olarak bildiği ve "makul" görmediği Cemilpaşalara yönelik yaklaşımı ve Diyarbakır'ın kendileri için artık yaşanması zor bir yer olması gibi bir dizi etkenin farkında olan Cemilpaşalar kısa sürede harekete geçmiştir (Canlı & Uçak, 2012: s. 306-307).

Anılarında, "Türklerle yaşamamıza imkân yoktu" diyen Ekrem (2016: s. 67), amcazadeleri Kadri, Muhammed ve Bedri ile Diyarbakır'ı terk ederek Mart 1929'da Halep'e iltica ettiklerini yazarken, Kadri Cemilpaşa, Ekrem'in Diyarbakır'a gelmesinden sonra, *Xoybûn*'a katılmak ve örgütü canlandırmak için "babadan, dededen malik olduğumuz oldukça mühim bir mülkü terk edip Türkiye haricine" çıktıklarını vurgulamıştır (Silopî, 2014: s. 128). 1925 Hareketi'nin yenilgisinden sonra, Fransız manda idaresi altındaki topraklara geçen Kürt milliyetçi elitleri, 1927'de *Xoybûn* örgütünü kurduklarında ve İhsan Nuri Paşa liderliğinde Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'ni başlattıklarında hapiste olan Ekrem, Diyarbakır'dan Halep'e geçtikten hemen sonra "biz Cemil Paşa çocukları" dediği kuzenleriyle *Xoybûn*'a katılmıştır (Cemilpaşa, 2016: s. 72).

Halep'e gittiği ilk aylarda otuz sekiz yaşındayken Çerkez beylerinden Hacı Kiran Dağum'un torunu Cavidan Hanım ile evlenerek, önemli bir toplumsal sermaye edinmiş olan Ekrem, babasından miras kalan ve İstanbul'dayken Roma'da bir İtalyan bankasında transfer etmiş olduğu parayı Halep'e geçtikten sonra almıştır. Ekrem, Halep'e ilk gittiğinde tüm ekonomik sermayesinin bu paradan ibaret olduğunu da belirtmiştir. Haziran 1929'da ailesiyle birlikte Halep'i terk ederek Hesîçe'ye yerleştiklerini söyleyen Ekrem (2016: s. 67, 83-85), Türkiye sınırına yakın Hesîçe'nin kuzeyinde "bomboş bir çöl" olan Talik'te babasından kalan "birkaç yüz bin altınla" geniş ve büyük arazi satın aldıktan sonra, modern tarım teknikleriyle ziraat yaptığını

ve önemli bir ekonomik sermaye elde ettiğini belirtmiştir. Avrupa'da gördüğü eğitim nedeniyle makineli tarıma merkalı olan ve Suriye'ye ilk traktörü getiren Ekrem (Çağlayan, 2018: s. 110), otuza yakın köyün doktorluğunu para almadan yaptığını da belirtmiştir (Cemilpaşa, 2016: s. 85).

Xoybûn merkez komitesine seçilen Ekrem, *Xoybûn*'un ilk kuruluşunda merkezi kadroların önemli faaliyetler yürüttüğünü, özellikle Ağrı Hareketi'ne yardım ettiğini, ancak kendisinin *Xoybûn*'a katıldığı 1929'un ilk aylarında merkez kadrolarını dağılmış bulduğunu vurgulamış, merkez komitede yer alan Celadet ve Kamuran'ın Beyrut'a, Memduh Selim'in de Antakya'ya gitmiş olduğunu eklemiştir (Cemilpaşa, 2016: s. 73). Ağrı Hareketi'ne destek vermek önceliğiyle faaliyet yürüten Cemilpaşalar, *Xoybûn*'daki Bedirxanîler ve onlara yakın olan kişilerden daha fazla şüphelenmeye başlamış, onlardan bağımsız hareket etmeye çalışmışlardır (Henning, 2021: s. 466-467).

Xoybûn'a katıldıktan sonra, üç ay kadar kısa bir sürede kuzeni ve aynı zamanda eniştesi Kadri ile örgütü yeniden canlanlandırdıklarını söyleyen Ekrem (2016: s. 73), bunun için çok para sarf ettiklerini de eklemiştir. Türkiye resmi makamları, Cemilpaşaların *Xoybûn*'a katıldıktan sonraki ilk faaliyetlerinin örgütün canlandırılmasına yönelik bir hamle olarak değerlendirirken, aile fertlerinin Halep'teki faaliyetlerini yakından izlemiştir (Canlı & Uçak, 2012: s. 306-307). *Xoybûn* merkez komitesi, Ağrı Hareketi'nin merkez bölgelerinde yoğun çatışmaların devam ettiği 1930'da yeni bir cephe açmak amacıyla bir taaruz harekâtı planlamış, harekâtı yapacak gruptan birinin komutanlığına Ekrem Cemilpaşa'yı getirmiştir. Ancak, Ekrem'in Mardin'e yönelik askeri girişimi sonuçsuz kaldığı gibi, Fransız manda yönetimi tarafından Şam'a sürgün edilmiştir (Işık, 2019: s. 12).

Cemilpaşaların örgüt içindeki güç dinamiklerini önemli oranda etkilemiş olan faaliyetleri ve Bedirxanîlerin *Xoybûn*'un ekonomik sermayesinin etkin bir şekilde kullanılmadığına yönelik yapmış oldukları eleştiriler, Bedirxanî ve Cemilpaşa ailelerinin *Xoybûn* üyesi fertleri arasında ailesel/aşiretsel bağlar ve liderlik mücadelesi üzerinden gelişen rekabet ve çatışmaların ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Ekrem ve Kadri Cemilpaşa, *Xoybûn*'un faaliyetlerinin durma noktasına geldiğini,

üyelerinin dağıldığını ve ekonomik kaynaklarının karma karışık hale geldiğini ileri sürerek, bu durumdan örgüt içinde önemli bir simgesel iktidara sahip olan Bedirxanîleri sorumlu tutmuştur. Kadri Cemilpaşa, Bedirxanîlerin doğal soyluluk unvanlarından dolayı kendilerini diğer *Xoybûn* üyelerinden üstün görerek "diktatörane bir tavır" takındıklarını, özellikle Celadet Bedirxan'ın "Kürdistan Krallığı" hevesi taşıdığını öne sürerken (Silopî, 2014: s. 164), Ekrem Cemilpaşa (2016: s. 74), Kamuran Ali Bedirxan'ın kendisine verilen görevleri yönetemediğini ileri sürmüş, bu durumun çeşitli suiistimallere sebebiyet verdiğini eklemiştir.

Bedirxanîler ve Cemilpaşalar arasında yaşanan rekabet ve mücadele, sadece siyasi ve ekonomik uzamla sınırlı kalmamış, kültürel uzama da yansımıştır. Kürt milliyetçiliği alanındaki kültürel faaliyetleri Bedirxanîlere kıyasla sınırlı olan Cemilpaşalar (Çağlayan, 2018: s. 110), Bedirxanîlerin kültürel alandaki çalışmalarını da eksik ve yetersiz görerek eleştiri konusu yapmıştır. Zira, 1930'da Latin harfli bir Kürtçe alfabe üzerine çalışan Ekrem, aynı yıl Celadet'in hazırlamış olduğu alfabeyi eksik bularak sert bir şekilde eleştirmiştir (Işık, 2019: s. 12).

Anılarında söz konusu rekabet ve çatışmanın liderlik mücadelesinden kaynaklandığını belirten Nuri Dersimi (1992: s. 198), Cemilpaşaların basit bir "çekememezlik" yüzünden Bedirxanîlere tavır aldığını belirtirken, Cegerxwîn (2003: s. 198-200), Cemilpaşaların *Xoybûn*'da artan etkinlikleri sonucunda örgütün iki ayrı gruba ayrıldığını, Cemilpaşaların sadece Bedirxanîlere değil, örgüt içinde belli bir ağırlığı olan ve Bedirxanîlere olan yakınlığıyla bilinen Haco Ağa ve destekçilerine de cephe aldıklarını aktarmıştır. Ağrı Hareketi'nin yenilgisinden sonra daha da görünür olmaya başlayan bu rekabet ve çatışma (Canlı & Uçak, 2012: s. 337), *Xoybûn* bünyesinde kurulan komisyonun Kamuran Bedirxan'ı örgütten uzaklaştırması, Celadet ve Haco Ağa'nın komisyonun aldığı karara tepki göstererek *Xoybûn*'dan ayrılmalarıyla sonuçlanmıştır (Alakom, 2020: s. 73-74).

Bedirxanî kardeşler ve Haco Ağa'nın *Xoybûn*'dan ayrılmaları, 1932'den sonra Cemilpaşa amcazadelerin örgütte simgesel iktidarı ele geçirmelerine yol açarken, Ekrem Cemilpaşa'nın (2016: s. 74) da belirttiği gibi yaşanan "hadise" *Xoybûn*'u zayıflatmıştır. Ancak, tüm rekabet ve çatışmaya rağmen, özellikle Celadet ile

ilişkilerini devam ettirmişlerdir (Canlı & Uçak, 2012: s. 338). Ağrı Hareketi'nin yenilgisi ve yaşanan kopuşlardan sonra siyasi alanda etkinliğini büyük ölçüde kaybeden *Xoybûn*'un siyasi temsilciliğini 1934-1939 yılları arasında Kadri Cemilpaşa, 1939-1946 yılları arasında ise Ekrem Cemilpaşa yürütmüştür (Işık, 2019: s. 258).

Xoybûn'un siyasi temsilciliğini yürütmüş olduğu dönemde, Kürtlerin ulusal haklarının temini ve Kürdistan'ın bağımsızlığı için diplomatik faaliyetler yürütmeye odaklanan Ekrem Cemilpaşa, 1946'da ilan edilen Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne destek ve katılım göstermek için Mehabat'a gitmiştir. Yeni kurulan devlete katılan *Xoybûn*'un fes edilmesiyle Ekrem Cemilpaşa'nın örgütteki siyasi temsilcilik görevi de sona ermiştir. İlerleyen yaşına rağmen, Kürtçe, Türkçe, Fransızca, Arapça ve Farsçaya dayanan dilsel sermayesi ve modern kültürel sermayesi sayesinde çocuklarının eğitimiyle bizzat ilgilenen ve hayatının sonuna kadar Kürt milliyetçiliği doğrultusunda faaliyet göstermiş olan Ekrem, *Dîroka Kurdistan bi Kurtebirî-I*[330] adlı eski dönem Kürt tarihini anlatan kitabını 1972 yılında Beyrut'ta Kürtçe olarak yayınlanmış ve 31 Aralık 1974'te sürgünde[331] olduğu Şam'da vefat etmiştir (Işık, 2019: s. 12-14).

Osmanlı'nın devlet soylusu haline getirdiği, Türkiye'nin Kürt milliyetçisi olduğu gerekçesiyle ekonomik sermayelerinin kaynağı olan topraklara 1925'ten sonra el koyduğu, siyasal ve bürokratik alanda etkisizleştirdiği Cemilpaşa ailesine mensup olan Ekrem, kuzeni ve eniştesi Kadri Bey'le birlikte ailede ön plana çıkmış etkin Kürt milliyetçi eyleyicileridir. Toplam sermaye hacmiyle Kürt milliyetçiliği alanında ön plana çıkan Ekrem Cemilpaşa'nın sürgün ve mücadele dolu yaşamı altı evre üzerinden ele alınabilir. İlk evrede, ekonomik, toplumsal, kültürel ve bürokratik alanlarda Diyarbakır'ın önde gelen ailesinden aldığı kültürel ve ekonomik sermaye sayesinde eğitim hayatında oldukça başarılı olmuştur. İkinci evrede, İstanbul'da eğitimine devam ettiği günlerde ilan edilen II. Meşrutiyet'in etkisi, ailesinde aldığı Kürtlük habitusu, İstanbul'da sosyalleşme ve toplumsal dünyayla ilişki kurarak oluşan milliyetçi Kürtlük

[330] "*Muhtasar Kürdistan Tarihi*" adıyla Türkçeye çevirdiği kitabında, Kürtlerin "Ari" ırkından geldiğini savunan Ekrem Cemilpaşa, Kürtlerin Ari olmakla kalmayıp, bütün Arilerin kökünü teşkil ettiğini de iddia etmiştir. Kitabında, Kürt milleti ve dillerinin eskiçağlardan beri doğal bir şekilde var olageldiğini savunmuştur (Cemilpaşa, 2018: s. 31-41).

[331] Baas rejimi, modern tarım teknikleri kullanarak Cezire'de ciddi bir ekonomik sermayeye sahip olan Cemilpaşaların tüm mallarına el koyarak, onları Şam'a sürgün etmiştir (Çağlayan, 2018: s. 117).

habitusunun da etkisiyle milliyetçiliğin *illusio*'na kapılmış, *Hêvî* ile Kürt milliyetçiliği alanına erken bir yaşta dahil olmuştur.

Üçüncü evrede, Osmanlı'nın savaştan yenilgiyle çıkması ve siyasal alanda gelişmelerin de etkisiyle bağımsızlığın *illusio*'na kapılmış, Diyarbakır'da müstakil bir Kürdistan'ı hedefleyen *Kürdistan Cemiyeti*'ni kurmuş, KTC bünyesinde bölgede faaliyet yürütmüş, KTC'deki rekabet ve çatışmada bağımsızlıkçı grupta yer almış, KTC'den ayrılarak KTİC'in kurucuları arasında yer almıştır. Dördüncü evrede, *Azadî*'nin Diyarbakır şubesini 1924'te kurmuş, Şark İstiklal Mahkeme'sinde yargılanarak, on yıl ceza verilmiştir. Beşinci evrede, 1928 affıyla serbest kaldıktan sonra *Xoybûn*'a katılmak için Halep'e gitmiş, örgütün merkez komitesine kuzeni Kadri ile seçilmiş, Bedirxanîlerle *Xoybûn* bünyesinde rekabet ve çatışma içine girmiş, toplumsal ve ekonomik sermayeleri sayesinde Kamuran Bedirxan'ı *Xoybûn*'dan ihraç etmeyi başarmış, Kadri Cemilpaşa'dan sonra 1939-1946 yılları arasında *Xoybûn*'un siyasi temsilciliğini yürütmüştür. Altıncı evrede, *Xoybûn*'un fes edildiği 1946'dan yaşamını yitirdiği 1974 yılına kadar diplomatik ve kültürel çalışmalarla Kürt milliyetçiliği alanındaki faaliyetlerine devam etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma, Kürt milliyetçiliği alanında hâkim konumları işgal eden geleneksel ve modern milliyetçi elitler arasında yaşanan rekabet ve çatışmaları Bourdieu'nün pratik teorisinin kavramları üzerinden incelemiştir. Toplam sermaye hacimlerinin yüksek olması nedeniyle Kürt milliyetçiliği alanında hâkim konumları işgal eden modern ve geleneksel olmak üzere iki hâkim güç olduğunu tespit eden bu çalışma, sermayenin eşitsiz dağılımı, tahakküm ve vekâlet ilişkilerinden dolayı alanda egemen olanlar ile egemen olmayanlar arasında yaşanan bir mücadeleden ziyade iki hâkim güç arasındaki bir iktidar mücadelesinden söz edilebileceğini iddia etmiştir. Bu çalışma iddiasını desteklemek, milliyetçi elitler arasında yaşanan rekabet ve çatışmaları anlamak ve analiz etmek için Bourdieu'nün pratik teorisinden ve kavramlarından yararlanmıştır.

Kürt milliyetçiliği alanında hükmedenler ile hükmedilenler arasındaki güç ilişkisini meydana getiren şey, hükmedilenlerin hükmedenlerle iş birliğine meyleden habituslarının, yani tahakkümün bedenlerine kazanmış etkileri olmakla birlikte, esasında sermayeler arasındaki eşitsiz dağılım olmuştur. Sahip oldukları toplam sermaye hacimleri diğerlerinden (hükmedilenlerden) daha fazla olan ve bu nedenle Kürt milliyetçiliği alanında hâkim konumları işgal eden, alanın habitusunu içselleştirmiş ve kurallarına göre eyleyen kişiler ekseriyetle elitler olmuştur. Alandaki konumları belirleyen ve hükmedenler ile hükmedilenler arasındaki güç ilişkisini ortaya çıkaran en önemli sermaye, diğer sermaye türleri ile yakından ilişkili olan ve belli oranlarda hepsini içinde barındıran simgesel sermaye olmuştur. Nitekim, alanda egemen konumları işgal eden geleneksel ve modern elitler, Kürt toplumsal uzamında tanınırlık ve prestiji gösteren simgesel sermayeleriyle ön plana çıkan, toplumsal ve ekonomik sermayeleri de büyük oranda simgesel sermayelerinden kaynaklanan kişiler olmuştur. Nitekim, kendi şahsi iradelerini Kürt milletinin iradesi olarak addeden ve kendilerini Kürtler adına konuşmaya muktedir gören milliyetçi elitlerin kitlelerle kurmuş oldukları vekalet ilişkisinde özellikle simgesel sermayelerinden yararlandıkları görülmüştür.

Alanda hiyerarşik konumlanmaları ve eşitsizlikleri yaratan ikinci sermaye, Kürt milliyetçiliği alanında dini sermaye, eğitim sermayesi, bürokratik sermaye ve politik sermaye biçiminde de karşımıza çıkan kültürel sermayedir. Zira, medrese ya da modern eğitim kurumlarında eğitim gören ve bu nedenle Osmanlı'nın dini, bürokratik ve politik alanlarında etkin konumlarında yer alabilmiş kişiler, Kürt milliyetçiliği alanında da hegemonik pozisyonları işgal etmişlerdir. Alanda konumları belirleyen üçüncü sermaye, Kürt milliyetçilerinin içinde bulunduğu alanda sahip olduğu ilişki ağına ve ilişkide bulunduğu kimselerin ekonomik ve kültürel sermeyasinin büyüklüğüne işaret eden toplumsal sermaye olmuştur. Geleneksel ve modern Kürt milliyetçi elitler, alanda içinde kurmuş oldukları ilişkiler ve sosyal ağlar sayesinde hâkim konumlarda yer alabilmişlerdir. Kürt milliyetçiliği alanında hiyerarşi ve eşitsizliklerin temelinde yer alan dördüncü sermaye ise, diğer sermayelere erişimi de kolaştıran ekonomik sermayedir. Zira, ekseriyetle soylu ailelerden gelen ve geniş bir toprak mülkiyetine sahip üst sınıftan kimseler ile eğitim sermayeleri sayesinde devlet soyluluğu unvanı almış orta sınıftan gelen kişiler, alanda nufüz ve otorite kurabilmişlerdir.

Egemen olanların özelliklerinden biri, "özel olarak geniş ve güçlü bir biçimde bütünleşmiş ailelere" mensubiyetlerinden kaynaklandığını söyleyen Bourdieu'den (2015: s. 137) hareket eden bu çalışma, Kürt milliyetçiliği uzamında, habituslarının yakınlığından, daha fazla kültürel, ekonomik, toplumsal ve simgesel sermayeye sahip olduklarından dolayı, konumlarına meşruiyet kazandırma, konumlarını sorgulanmadan kabul ettirme ve hegemonik pozisyonlarda yer alma gücüne sahip olmayı başarmış Kürt milliyetçi eyleyicilerinin genelde doğal, dini ya da devlet soylusu ailelerden gelmiş kimseler olduğunu, Kürt milliyetçiliği uzamının geleneksel ve modern elitlerin faaliyetleri ve etkileri altında biçimlendiğini göstermeye çalışmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen geleneksel ve modern Kürt elitlerin, milliyetçi Kürt uzamına dahil olarak, toplam sermaye hacimlerini arttırmaya, toplumsal konumlarını korumaya ya da kitlesel meşruiyet kazanmayı çalıştıkları ve bundan dolayı rekabet mücadelesi içine girdikleri görülmüştür. Doğal soyluluk unvanlarını elinde bulunduran Bedirxan, Baban ve Hekkarî gibi eski hanedan aileleri ile Cibran ve

Hevêrkan gibi aşiret konfederasyonlarının yöneticiliğini yapan ailelerin yanı sıra, dini soyluluğun unvanlarını elinde bulunduran Şemdinan, Arvasi ve Palevî gibi Nakşibendî tarikatına mensup aileler ile devlet soylusu unvanları elinde bulunduran ve önemli bir ekonomik sermayeye sahip olan Cemilpaşa ailesi gibi seçkin ailelerden gelen Kürt elitleri, milliyetçi Kürt uzamında egemen konumları işgal etmişlerdir. Memduh Selim, Halil Hayali, Ahmed Lütfî Ramiz, Abdullah Cevdet ve Şükrü Mehmet Sekban gibi alt ve orta sınıf ailelerden gelen milliyetçi Kürt elitler, almış oldukları eğitim sermayesiyle Kürt milliyetçiliği alanında önemli konumlara yükselebilmiş olmalarına rağmen, alanda 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan milliyetçi Kürt örgütlerin liderliğini soylu ailelerden gelen kişilerin işgal ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, Kürt milliyetçiliği alanında liderlik konumlarına yükselmek ya da elde etmek için en önemli sermayenin simgesel sermaye olduğu söylenebilir.

Öte yandan, Kürt milliyetçi elitlerin, aynı toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda yetiştiklerini, dünyayı benzer biçimde algıladıklarını ve milliyetçi tahayyüllerinin birbirine benzediğini söylemek oldukça güç, zira genelde daha geniş bir eğitim ve entelektüel birikime sahip, kültürel sermeyesini Osmanlı'nın modern kurumlarından ya da Avrupa'nın yüksek eğitim kurumlarından almış, simgesel sermayelerini doğal ya da devlet soylusu unvanlarıyla edinmiş, toplumsal sermayelerini unvanları, aşiret bağları ve diplomatik ilişkileri sayesinde kazanmış, modernleşme ve kentleşmenin etkisi altında yetişmiş, dünya kültürleri ile daha fazla etkileşimde bulunmuş, dönemin bilimsel ve siyasi atmosferinde ağırlığı olan pozitivist ve seküler fikirlerden çeşitli düzeylerden etkilenmiş, dinin etkisinden bağımsız, dünya görüşünü din dışı temellere dayandırmış ve daha seküler bir millet tasavvuruna sahip modern Kürt milliyetçi elitler ile genelde kırsal ya da taşra bölgelerinde yetişmiş, kültürel sermayesini aile içinde ya da geleneksel eğitim kurumları vasıtasıyla edinmiş, simgesel sermayelerini doğal ya da dini unvanlarıyla kazanmış, toplumsal sermayelerini aşiret bağlarından ya da dini çevrelerden almış, köklü toplumsal yapılar içerisinde belli aşiretlerin veya dini grupların liderleri olarak varlıklarını sürdürmüş, ekseriyetle aşiret ya da din temelli bir milliyetçi tasavvura sahip geleneksel Kürt milliyetçi elitlerin milliyetçi tahayyülleri ve stratejileri çoğu zaman farklılık göstermiş, bu durum söz konusu alanda modern ve geleneksel milliyetçi elitler arasında bir mücadeleyi de beraberinde getirmiştir.

Kürt milliyetçiliği alanında karşıt konumlarda yer alan ve pek çok konuda radikal bir biçimde karşıtmış gibi görünen milliyetçi elitler, mücadele alanının, alana özgü çıkarların mücadele edilmeye değer olduğuna dair örtük bir varsayımı (*doxa*'yı) paylaşırlar, yani aralarında Kürtlerin ulusal çıkarları için mücadele etmeye dair zımni bir anlaşma söz konusudur. Yerel, aşiret ve dini bağlılıkların ötesinde bir Kürt ulusal kimliği bilinciyle hareket eden modern ve geleneksel elitleri "suç ortağı rakipler" olarak bir araya getiren Kürt milliyetçiliği alanı, sabit olmadığı gibi değişken bir yapıya olmuş, birçok değişkene bağlı olarak da şekillenmiştir. Milliyetçi bir Kürt habitusuna sahip olan Kürt milliyetçi eyleyiciler, Kürt milliyetçiliği alanının farklı evrelerinde kültürel ya da siyasi amaçlar doğrultusunda hareket etmiş olsalar da alan içerisindeki tüm eyleyicilere ait olan bir amaç tarafından sınırlandırılmışlardır. Milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılarak Kürt milliyetçiliği alanına dahil olan tüm eyleyicilerin paylaştığı ortak amaç ise, Kürtlerin kültürel ya da siyasi ulusal çıkarlarıdır ve bu ulusal çıkarlar ilgili alanın varlık koşullarıyla bağlantılı olan her şeyi kapsamaktadır. Kürt milliyetçiliği alanında hâkim konumları işgal eden modern ve geleneksel milliyetçi eyleyiciler farklı sermaye biçimleriyle konumlarını korumak ve yükseltmek için rekabet etmiş olsalar da Kürtlerin ulusal çıkarları için mücadele etme noktasında aralarında zımni bir mutabakat vardır. Mücadeleye katılan Kürt milliyetçi eyleyiciler, uğruna mücadele ettikleri Kürtlerin ulusal çıkarlarını elde etme inancını (*dox*a'yı) nispeten taşımak yoluyla Kürt milliyetçiliği alanının yeniden üretimine katkıda bulunmuşlardır.

Çalışmada, Kürtler arasında milliyetçi bir habitustan ve milliyetçi bir uzamdan ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru söz edilebileceği, doğal ya da dinsel soyluluk unvanlarına sahip Kürt liderlerinin sahip oldukları sermayeleri ve imtiyazlı konumlarını korumak için Osmanlı merkezi yönetimine karşı başlattıkları 19. yüzyıldaki Kürt isyanlarının geleneksel otonomi tasavvurunun ötesine geçip ulusal bir hareket yaratamadığı, Kürtlerin bir araya gelmesinde milliyetçi bir habitus ve uzamdan ziyade, aşiret asabiyesinin ve dini bağlılıkların etkili olduğu, Osmanlı'nın merkezileşme ve sermayeleri tekelleştirme politikalarına tepki niteliğindeki 19. yüzyıldaki Kürt isyanlarının modern milliyetçi bir örgütlenmeden yoksun kaldığı ve tanımlanmış milliyetçi bir programa sahip olmadığı, Kürdistan coğrafyasının bölünmüşlüğü, aşiret yapısı, mezhep ayrılığı, modern iletişim araçlarının yokluğu,

ekonomik ve kültürel sermayelerin yetersizliği gibi bir dizi nedenden dolayı Kürtler arasında milliyetçi bir habitusun ortaya çıkmadığı, dolayısıyla bir Kürt milliyetçiliği alanından henüz söz edilemeyeceği vurgulanmıştır.

Osmanlı modernleşmesi ve Kürt modernleşmesinin rahminde gelişen milliyetçi Kürt uzamı, Kürt modernleşmesinin öncüsü Bedirxan Bey'in çocukları Mikdad Mithat ve Abdurrahman Bedirxan'ın okul ve sürgün ortamında sosyalleşme ve toplumsal dünyayla ilişki kurarak milliyetçi bir Kürtlük habitusu edinmeleri ve milliyetçiliğin *illusio*'na kapılarak 1898 yılında Kahire'de *Kurdistan* gazetesini çıkarmalarıyla Osmanlı siyaset alanının bir alt alanı olarak ortaya çıktığı, alanın kendine özgü bir çıkarı, gerektirdiği bir habitusu ve *doxa'*sının olduğu görülmüştür. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, Kürt toplumunda doğal ya da dinsel soyluluk unvanlarına sahip olan, devlet nezdinde soyluluk unvanları edinerek önemli bir simgesel iktidar kazanmış olan Bedirxan, Şemdinan ve Baban ailesi gibi Kürdistan'ın eski yönetici/isyancı Kürt ailelerine mensup kimseler ile özellikle İstanbul'a eğitim görmek için giden Kürt öğrencilerin KTTC, KNMC ve *Hêvî* gibi örgütleri kurarak, KTTG, *Rojî Kurd* ve *Hetawî Kurd* gibi gazete ve dergileri çıkararak gelişmişine olanak sağladıkları Kürt milliyetçiliği uzamında KTC'nin kuruluşuna kadar hâkim/ortodoks eğilimin kültürel milliyetçilik olduğu, ayrılıkçı siyasi bir milliyetçilik doğrultusunda 1912'de kurulan *İrşad* örgütünün ise heretik bir eğilim olarak kaldığı görülmüştür.

Kürt milliyetçiliği alanında Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar heretik bir eğilim olarak kalan siyasi milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya doğru gitmesi, Paris Barış Konferansı'nda eski Osmanlı toprakları için yeni bir siyasi düzenin müzakere edilmesi ve Wilson'un tüm etnik azınlıklar için siyasi olarak kendi kaderini tayin hakkı ön gören ilkelerini açıklaması gibi bir dizi dış etkene bağlı olarak hâkim eğilim haline gelmiştir. Siyasi milliyetçilik doğrultusunda bir araya gelerek önce KTC'yi kurmuş, ardından *Azadî* bünyesinde bir araya gelmiş ve son olarak *Xoybûn*'u meydana getirmiş geleneksel ve modern milliyetçi Kürt elitler sahip oldukları sermayeler ile rekabet mücadelesi içinde olmuşlardır. Farklı sınıf habituslarına ve sermayelere sahip olmaları, milliyetçi Kürt elitleri arasında farklı milliyetçilik stratejilerinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kürt milliyetçiliğine yükledikleri anlam, Kürtlerin ulusal liderliği, hedeflenen Kürdistan'ın statüsü ve

biçimi, rakip Türk ve Ermeni milliyetçilerle ilişkilerin mahiyeti konusunda elit grubun farklı fraksiyonlarını karşı karşıya getiren mücadeleler, Kürt milliyetçiliği alanını biçimlendirmiştir.

KTC içindeki karşıtlıkların ve buna bağlı olarak farklı eğilimlerin ortaya çıkmasında, farklı sermayeleriyle Kürt milliyetçiliği alanında hâkim konumları işgal eden Emin Ali Bedirxan, Ekrem Cemilpaşa, Memduh Selim gibi modern elitlerin bağımsız bir Kürdistan'ı, Seyyid Abdülkadir, Said-i Kurdî, Seyyid Şefik Arvasi gibi geleneksel elitlerin ise Osmanlı Devleti'ne ve halifeye bağlı özerk bir Kürdistan'ı savunmaları etkili olurken, modern elitlerin başını çeken Emin Ali Bedirxan ile geleneksel elitlerin lideri konumunda olan Seyyid Abdülkadir'in mensup oldukları aileler arasındaki tarihsel bir antagonizmanın ve bu antagonizmaya bağlı olarak gelişen bir liderlik mücadelesinin KTC'deki rekabet ve çatışmayı derinleştirdiği görülmüştür. Bu mücadelede iki taraf da KTC'ye kendi milliyetçi anlayışlarını ve stratejilerini kabul ettirmek ve hedefledikleri Kürdistan'ı dayatmak için sermayelerinden istifade etmiştir.

KTC'deki konumu öncelikle doğal ve devlet soyluluğu unvanları ile modern kültürel sermayesi ve modern kimselerden oluşan toplumsal sermayesine dayanan Emin Ali Bedirxan, dinsel soyluluk unvanına ve dini nitelikli bir kültürel sermayeye sahip olan, KTC'deki toplumsal sermayesi geleneksel kesimlere dayanan Seyyid Abdülkadir'e açıktan karşı çıkması 1920'lerde olmuştur. Modern elitler, özerklikçi grubu "heretik" ilan edip, Seyyid Abdülkadir'i KTC'nin başkanlığından azletmeyi ve örgütten ihraç etmeyi başarmış olmalarına rağmen, habitusu sayesinde farklı durumlar karşısında strateji geliştirme ve çözüm üretme yatkınlığı kazanmış olan, yani habitusu sayesinde oyunu kurallarına göre oynayan Seyyid Abdülkadir, KTC'nin yönetim kurulunu dağıtmış ve yeni bir seçime gidileceği çağırısını yapmıştır. KTC'de geniş bir toplumsal sermaye ve simgesel iktidara sahip olduğu için yapılan seçimleri kazanan Seyyid Abdulkadir, KTC'deki ortodoks eğilimin özerklikçi olduğunu da göstermiştir.

Türk milliyetçilerinin etnodilsel bir homojenleştirme üzerinden yeni bir ülke inşa etmeye koyulmaları, sermayeleri Türklük ilkesi etrafında merkezileştirmeleri, geleneksel yapıları jakoben tarzda dönüştürmeye çalışmaları ve Türk ulusal kimliğine

dayanan bir toplum tasarımına yönelmelerinin de etkisiyle Kürt milliyetçi alanındaki hâkim eğilim özerklikten bağımsızlığa doğru kayarken, beklentileri (özerklik) ve Kürt milliyetçiliğinin güzargahı (bağımsızlık) arasındaki uyumun bozulmasına bağlı olarak geleneksel elitler arasında iki farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Özerklik fikrini savunması ilkesel bir tutum olmaktan ziyade, Emin Ali Bedirxan ile rekabetine ve liderlik mücadelesine dayanan Seyyid Abdülkadir, toplumsal, dinsel ve siyasal alanlardaki konumunu hedef alan Türk ulus-devletin onu sermayelerinden yoksun bırakmasının da etkisiyle bağımsızlığın *illusio*'na kapılarak *Azadî*'ye dahil olurken, Said-i Kurdî, Seyyid Şefik Arvasi, Abdurrahim Rahmi Hakkâri gibi geleneksel elitler, özerklik stratejilerini geliştirdikleri koşulların ortadan kalkması, Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilimin bağımsızlık olması, milliyetçi Kürt faaliyetlerin "yasal" olmaktan çıkması ve yeni rejimle belli oranda uzlaşarak Türkiye'nin dini ve bürokratik alanında konum elde etmelerinden dolayı Kürt milliyetçiliğine duydukları *illusio*'yu kaybetmişlerdir. Böylece, artık alanın *doxa*'sını paylaşmayan ve alana özgü sermayeleri elde edilmeye değer görmeyen bu kimseler, Kürt milliyetçileriyle olan "suç ortaklıklarını" bozarak, Kürt milliyetçiliği alanından tamamen çıkmışlardır.

Dinsel, ekonomik, kültürel ve siyasal alanları kontrolüne sokan Kemalist elitler, sadece rejime bağlı olanların söz konusu alanlarda var olabildiği, karşı duranların ise ortadan kaldırıldığı, birçok geleneksel Kürt elitin sermayelerini geçersiz kıldığı ve baskı aygıtlarıyla ekonomik, kültürel, simgesel ve politik sermayeleri tekelleştirerek yeniden dağıttığı bir süreçte, daha önce Kürt milliyetçiliği alanında dahil olmayan ve oyunu oynamaya değer görmeyen Şeyh Said gibi pek çok Kürt eliti, değişen dinamiklerin etkisi (Osmanlı Zımnî Sözleşmesi'nin sonu ya da Müslümanlık Sözleşmesi'nin ortadan kalkması gibi) ve oyundan (Kürt milliyetçiliği alanından) elde edecekleri çıkarları da düşünerek bağımsızlıkçı Kürt milliyetçiliğinin *illusio*'na kapılmış, modern askeri elitlerin kurduğu *Azadî*'ye katılarak Kürt milliyetçiliği alanına dahil olmuşlardır. Modern askeri elitler tarafından bir kadro örgütü olarak kurulan ve Kürt milliyetçiliği uzamını Türk siyasal alanından bağımsızlaştıran *Azadî*'nin kitleselleşmek için geleneksel elitlerle temasa geçmesi ve önemli bir simgesel ve toplumsal sermayeye sahip olan geleneksel elitlerin *Azadî*'ye dahil olması, modern ve geleneksel elitler arasında daha önce ekseriyetle bağımsızlık ve özerklik ekseninde gelişen mücadelelerin, geleneksel elitlerin giderek bağımsızlıkçı bir eğilime doğru

kaymasıyla mücadele konuları üzerinde bir mücadeleye ve dolayısıyla, mücadele etmenin meşru yolunun tanımlanması biçimini almıştır.

Azadî örgütünde hâkim eğilim bağımsızlık olmasına rağmen, farklı Kürdistan tahayyüllerine sahip olan modern elitlerin lideri konumundaki Cibranlı Halit ile geleneksel elitlerin lideri olarak ön plana çıkan Şeyh Said arasında planlanan 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nin liderliği, zamanlaması, mücadele konusu ve araçlarının belirlenmesi, Kürt milliyetçiliği alanındaki alandaki meşru tahakküm ilkesinin tanımı üzerinden bir rekabet ve çatışma yaşanmıştır. Cibranlı Halit, İhsan Nuri ve Yusuf Ziya gibi modern elitlerin devlet tarafından tasfiye edilmesi, Kürt toplumunda aşiretler üstü bir simgesel iktidara sahip olan Şeyh Said'in Nakşibendî-Halidî ağına dayanan toplumsal sermayesini Kürt milliyetçiliği alanına dahil ederek ve ekonomik sermayesini planlanan 1925 Hareketi için seferber ederek, Kürt Ulusal Hareketi'nin liderliğine geçmesiyle sonuçlanmıştır. Söz konusu gelişmeler, 1925 Kürt Ulusal Hareketi'nde geleneksel elitleri hâkim güç haline getirirken, hareketin zamanlaması, yönetimi ve lideriyle ilgili tereddüt yaşayan modern elitlerin büyük ölçüde sürecin dışında kalmasına ya da bırakılmasına neden olmuştur. Ayrıca, 1925 Hareketi'nin liderliğini *Azadî*'deki geleneksel elitlerin üstlenmesi, hareketi dini nitelikli bir ulusal harekete dönüştürmüştür. Ancak, 1925 Hareketi'nin bastırılmasından sonra geleneksel elitlerin pek çoğunun idam edilmesi, toplumsal sermayeleri modern elitlerden daha fazla olan geleneksel elitlerin Kürt milliyetçiliği alanında hâkim güç olmaktan çıkmasına yol açmıştır.

Azadî'nin kuruluşu ile Kürt milliyetçiliği alanında hâkim eğilime dönüşen bağımsızlıkçılık, *Xoybûn*'un kuruluşu ile daha örgütlü bir hale gelirken, kuruluş aşamasında ve sonrasında, önce modern elitler ile geleneksel elitler, ardından modern elitlerin kendi arasında rekabet mücadeleleri bu eğilimi zayıflatmıştır. *Xoybûn*'da modern elitlerin lideri olarak öne çıkan Celadet Bedirxan ile dini nitelikli geleneksel elitlerin lideri olarak ön plana çıkan Şeyh Ali Rıza arasında, Ermenilerle işbirliği, hedeflenen Kürdistan'ın nasıl bir içerikle tanımlanacağı, *Xoybûn*'un geleceğine dair farklı vizyon ve stratejilere sahip olma, alandaki meşru simgesel sermaye gibi konular üzerinden yaşanan liderlik mücadelesi, 1925 Hareketi'nin yenilgisinden sonra toplumsal ve ekonomik sermayesinde ciddi bir azalma olan Şeyh Ali Rıza'nın modern

elitlerin hâkim güç olduğu *Xoybûn*'dan ayrılarak, *Xoybûn*'a muhalif milliyetçi bir örgüt kurması ile sonuçlanmıştır. Modern bir kültürel ve politik sermayeye sahip olduğu için uluslararası siyaset alanında iyi bir toplumsal sermayeye biriktiren ve *Xoybûn* merkez komitesinde hâkim güç olan Celadet Bedirxan ve ona yakın olan Memduh Selim ile Ağrı Hareketi'nin askeri lideri İhsan Nuri arasında yetki çatışmalarından kaynaklanan ihtilaf, İhsan Nuri'nin *Xoybûn* merkezine riayet etmesi, *Xoybûn* merkezinin de paşalık rütbesi verdiği İhsan Nuri'yi Ağrı Hareketi'nin askeri lideri olarak görmeye devam etmesiyle büyük oranda giderilmiştir. 1929'da *Xoybûn*'a katılan ve etkinliklerini giderek arttıran Cemilpaşa ailesinden Ekrem ve Kadri, Ağrı Kürt Ulusal Hareketi'nin yenilgisinden sonra, Bedirxanî ailesinden Celadet, Kamuran ve onlara yakın olan Haco Ağa'yla girdikleri liderlik mücadelesini toplumsal ve ekonomik sermayelerinin de yardımıyla kazanmış, kapandığı tarihe kadar örgütte hâkim güç olmayı başarmışlardır.

Sonuç olarak, aralarındaki tüm farklılıklara, hatta karşıtlıklara ve tarihsel antagonizmalara rağmen, "suç ortağı rakipler" olarak KTC, *Azadî* ve *Xoybûn* bünyesinde bir araya gelen geleneksel ve modern Kürt milliyetçi elitlerin aynı anda hem rakip hem de belli ilişkilerde dayanışma ve ortaklık içinde olduklarını göstermeye çalışan bu çalışma, Kürt milliyetçiliği alanını bölen karşıtlıkların (geleneksel elitler-modern elitler, eski kuşak elitler-yeni kuşak elitler, doğal elitler-devlet elitleri, kentli elitler-taşra elitleri, Ortodoks elitler-heretik elitler, muhafazakâr elitler-yenilikçi elitler, Sünni elitler-Alevi elitler, imparatorluk elitleri-taşra elitleri, dini bir Kürdistan'ı savunan elitler-laik bir Kürdistan'dan yana olan elitler, özerklik yanlısı elitler-bağımsızlık yanlısı elitler) ne geçici çelişkiler ne de aşılamaz çatışmalar olduğunu ortaya koymaya çalışmış, alanın tümüyle belli bir grubun tahakkümü altında olmadığını, grupların alan içindeki etkinliklerinin, milliyetçi eğilimlerinin, rakip Türk ya da Ermeni milliyetçilerine karşı tutumlarının süreç içinde (farklı etkenlerin de etkisiyle) değişkenlik gösterdiğini; dolayısıyla Kürt milliyetçiliği alanının, bir mücadele uzamı biçiminde işlediğini göstermeye çalışmıştır.

Geleneksel ve modern elitlerin habitus, sermaye ve strateji farklılıklarına dayanan rekabet mücadeleleri, Kürt milliyetçiliği alanındaki hâkim grubu, eğilimi ve stratejiyi belirlerken, diğer taraftan Kürt Ulusal Hareketleri'nin başarısız olmasında

oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, sonraki dönemlere de miras kalan rekabet mücadeleleri, günümüzde yeni ve daha güçlü kişi, örgüt, parti vb. dahil olmasıyla çeşitlenerek farklı fraksiyonlar tarafından devam ettirilmekte, milliyetçi Kürt eyleyicilerin stratejilerini, söylem ve eylemlerini büyük ölçüde şekillendirmektedir.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar

Abdulla, Nejat (2010). İmparatorluk Sınır ve Aşiret Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması. (Çev. M. Aslan) İstanbul: Avesta.

Akşin, Sina (1992). İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Son Meşrutiyet (1919-1920) (Cilt II). İstanbul: Cem Yayınevi.

Akşin, Sina (2009). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Akşin, Sina (2017). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Cilt III İç Savaş ve Sevr'de Ölüm. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları .

Akın, Salih (2023). Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde Kürt Dili Üzerindeki Yasaklar. Şu Kitapta: Haz. Ayhan Işık vd. Kürtler ve Cumhuriyet. Ankara: Dipnot Yayınları, s. 423-431.

Akpınar, Alişan (2018). Modernleşen Kürdistan'ın İlk Lideri Şeyh Ubeydullah (Es Seyyid Ubeydullah el-Nakşibendi el-Halidi). Şu Kitapta: Ed. Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur. Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 61-76

Akyürekli, Mahmut (2013). Şark İstiklâl Mahkemesi 1925-1927. İstanbul: Kitap Yayınevi .

Akyürekli, Mahmut (2020). Binbaşı Kasım'ın Hatıraları. İstanbul: Avesta.

Alçıtepe, Galip (2012). İngiliz ve Amerikan Basınına Göre Kürt İsyanları Güncesi (1923-1938). İstanbul: Aram Yayınları.

Alakom, Rohat (2011). Eski İstanbul Kürtleri. İstanbul: Avesta.

Alakom, Rohat (2016). Şerif Paşa Bir Kürt Diplomatının Fırtınalı Yılları. İstanbul: Avesta.

Alakom, Rohat (2019). Kürd Kadınları Teâlî Cemiyeti (1919). İstanbul: Avesta.

Alakom, Rohat (2020). Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması. İstanbul: Avesta.

Alan, Ahmet (2017). Hetawî Kurd (1913-1914). İstanbul: Avesta.

Anderson, Benedict (2017). Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması. (Çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.

Aristoteles (1997). Nikomakhos’a Etik. (Çev. S. Babür). Ankara: Ayraç Yayınevi.

Atatürk, Kemal (1969). Nutuk Vesikalar (Cilt III). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Atatürk, Mustafa Kemal (2021). Kürtler. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Aydınkaya, Fırat (2020). Bediüzzaman'ın Hançeri. İstanbul: Avesta.

Aydeniz, Veysel (2013a). Müküslü Hamza Eski Said'in Ehemmiyetli Talebesi. İstanbul: Nûbihar.

Aydeniz, Veysel (2013b). Seyyid Şefik Arvasi. İstanbul: Nûbihar.

Ayküz, Aydın (2021). 1925 Kürt Ulusal Ayaklanması Şeyh Said İsyanı. İstanbul: Ceylan Yayınları.

Badıllı, Abdülkadir (1998). Bediüzzaman Said-i Nursi Mufassal Tarihçe-i Hayatı. İstanbul: İttihad.

Balcıoğlu, Mustafa (2003). İki İsyan Bir Paşa. Ankara: Babil Yayınları.

Baibourtian, Vahan (2013). The Kurds, the Armenian Question and the History of Armenian-Kurdish Relations. Ottawa: b.y.

Bajalan, Djene R. (2010). Jön Kürtler Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi (1898-1914). (Çev. B. Yalçınkaya). İstanbul: Avesta.

Başçı, Veysel (2022). Birinci Bölüm. Şu Kitapta: Dü. Veysel Başçı. Tuhfetü'l Ahbâb Mesnevî-i Sânî. İstanbul: Avesta. s. 23-80.

Bayar, Adnan Fırat (2018). Ulus Tartışmaları Bağlamında Xanî. İstanbul: Nûbihar.

Bayrak, Mehmet (1993). Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri: Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar. Ankara: Özge Yayınları.

Bayrak, Mehmet (1994). Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri . Ankara: Öz-ge Yayınları.

Bayrak, Mehmet (2012). Dersim-Koçgiri. Ankara: Öz-ge Yayınları.

Bedirhan, Abdürrezzak (2000). Otobiyografya. (Çev. H. Cuni) İstanbul: Perî Yayınları.

Bedirxan, Celadet A. (2015). Rojên Almanyayê (1922-1925). (Çev. O. Özçelik) İstanbul: Avesta.

Bedirxan, Celadet A. (2016). Yên Ko Xızmeta Însanıyetê Kırıne. İstanbul: Avesta.

Bedirxan, Celadet A. (2017). Rewşa Dinyayê. İstanbul: Avesta.

Bedirxan, Celadet A. (2019). Mustafa Kemal'e Mektup. (Dü. M. Kutlar) İstanbul: Avesta.

Bedir-Xan, M. Celadet Alî (2020). Hawar. (Ed. L. Koçhan) Diyarbakır: Weşanxane Belkî.

Bedirxan, Caldet A. ve Bedirxan, Kamiran A. (2011). Bobi'nin Hatası- İlk Eserler. (Dü. M. Yüksel) İstanbul: Avesta.

Bektaş, Ali Haydar, Bektaş, Burak ve Uçar, Gültekin (2022). Koçgiri ve "Aşiretleri". Şu Kitapta: Haz. Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak. Aktör, Müttefik, Şakî Kürt Aşiretleri. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 273-297.

Berberoglu, Berch (2009). Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif. (Çev. C. Cemgil) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Biçer, Bekir (2023). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kürt Aydınları. İstanbul: Pınar Yayınları.

Bilici, Mücahit (2018). Said Nursi: Dehanın Ehlileştirilmesi ve İmanizm. Şu Kitapta: Haz. Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak. Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 221-234.

Bottomore, Tom B. (1997). Seçkinler ve Toplum. (Çev. E. Mutlu) Ankara: Gündoğan Yayınları.

Bourdieu, Pierre (1986). The Forms Of Capital. Şu Kitapta: Haz J. G. Richardson. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood Press, s. 15-29.

Bourdieu, Pierre (1991). Language and Symbolic Power. (Çev. G. Raymond, & M. Adamson). Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, Pierre (1997). Televizyon Üzerine. (Çev. T. Ilgaz) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2012). Bir Otoanaliz İçin Taslak. (Çev. M. Erşen) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Bourdieu, Pierre (2013). Seçilmiş Metinler. (Çev. L. Ünsaldı). İstanbul: Heretik Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2015). Pratik Nedenler. (Çev. H. U. Tanrıöver) İstanbul: Hil Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2016). Vive La Crise!: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin. Şu Kitapta: Haz. Güney Çeğin vd. Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi (Çev. Ü. Tatlıcan). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 33-49.

Bourdieu, Pierre (2018). Bir Pratik Teorisi İçin Taslak: Kabiliye Üzerine Üç Etnoloji Çalışması. (Çev. N. Ökten) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2019a). Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları. (Çev. P. B. Yalım) İstanbul: Metis Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2019b). Sosyoloji Meseleleri. (Çev. F. Öztürk, B. Uçar, M. Gültekin ve A. Sümer) Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2020). Devlet Üzerine Collége de France Dersleri (1989-1992). (Çev. A. Sümer) İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2021a). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi. (Çev. D. Fırat, & G. Berkkurt). Ankara: Nika Yayınevi.

Bourdieu, Pierre (2021b). Düşünümsel Sosyolojinin Araçları. Şu Kitapta: Haz. Pierre Bourdieu ve Loïc Wacquant. Düşünümsel Sosyolojiye Davet (Çev. N. Ökten). İstanbul: İletşim Yayınları, s. 285-332.

Bourdieu, Pierre (2021c). Homo Academicus. (Çev. N. Ökten, A. N. Kocasu & E. Gülbey). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2023). Genel Sosyoloji Collège de France Dersleri (1981-1983). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2024). Devlet Soyluları Büyük Okullar ve Zümre Ruhu. (Çev. A. Sümer) İstanbul: İstanbul bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bourdieu, Pierre ve Passeron, Jean-Claude (2019). Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri. (Çev. A. Sümer, L. Ünsaldı, & Ö. Akkaya) Ankara: Heretik Yayınları.

Bourdieu, Pierre, & Wacquant, Loïc (2014). Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar. (Çev. N. Ökten) İstanbul: İletişim Yayınları.

Bourdieu, Pierre ve Wacquant, Loïc (2021). Düşünümsel Sosyolojinin Amaçları. Şu Kitapta: Haz. Pierre Bourdieu ve Loïc Wacquant. Düşünümsel Sosyolojiye Davet (Çev. N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 101-284.

Bourdieu, Pierre, Schultheis, Franz, Pfeuffer, Andreas (2019). Weber'le Birlikte Weber'e Karşı: Pierre Bourdieu İle Söyleyşi. Şu Kitapta: Haz. Güney Çeğin. Pierre Bourdieu'nün Mirası: Eleştirel Söylemler (Çev. A. K. Gülen). Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 137-150.

Bozarslan, Hamit (2004). Türkiye'nin Modern Tarihi. (Çev. H. Bucak) İstanbul: Avesta.

Bozarslan, Hamit (2005). Türkiye’de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarihi Söylemi Üzerine Bazı Hususlar. Şu Kitapta: Ed. Abbas Vali içinde, Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar (Çev. Fahriye Adsay vd.). İstanbul: Avesta Yayınları, s. 35-62.

Bozarslan, Hamit (2015). Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozarslan, Hamit (2017). Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımnî Sözleşmeden Ayaklanmaya 1919-1925. Şu Kitapta: Eric J. Zürcher. İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 89-122.

Bozarslan, M. Emin (1985a). Jîn (Cilt I). Uppsala: Deng Yayınevi.

Bozarslan, M. Emin (1985b). Jîn (Cilt II). Uppsala: Deng Yayınevi.

Bozarslan, M. Emin (1985c). Jîn (Cilt III). Uppsala: Deng Yayınevi.

Bozarslan, M. Emin (1985d). Jîn (Cilt IV). Uppsala: Deng Yayınevi.

Bozarslan, M. Emin (1985e). Jîn (Cilt V). Uppsala: Deng Yayınevi.

Bozarslan, M. Emin (1991a). Kurdistan Rojnama Kurdî ya Peşîn-İlk Kürd Gazetesi 1898-1902 (Cilt I). Uppsala: Deng Yayınevi.

Bozarslan, M. Emin (1991b). Kurdistan Rojnama Kurdî ya Peşîn-İlk Kürd Gazetesi 1898-1902 (Cilt II). Uppsala: Deng Yayınevi.

Bozarslan, M. Emin (1998). Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi. Uppsala: Deng Yayınevi.

Brass, Paul R. (1991). Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison. New Delhi: Sage Publication.

Breuilly, John (1993). Nationalism and the State. Manchester: Manchester University Press.

Bruinessen, Martin v. (2013). Ağa, Şeyh ve Devlet. (Çev. B. Yalkut) İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruinessen, Martin v. (2019). Kürdistan Üzerine Yazılar. (Çev. Nevzat Kıraç vd.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Bruinessen, Martin v. (2022). Kürt Aşiretlerinin Muhtelif Tezahürleri. Şu Kitapta: Haz. Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak. Aktör, Müttefik, Şakî Kürt Aşiretleri. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 13-20.

Canlı, Cemalettin ve Uçak, Halil İbrahim (2012). Hattın Dört Bir Yanında Cemilpaşazadeler. Ankara: Dipnot Yayınları.

Campanile, R.P. Giuseppe (2009). Kürdistan Tarihi. (Çev. H. Bucak) İstanbul: Avesta.

Cegerxwîn (2003). Hayat Hikayem. (Çev. G. Fincan) İstanbul: Evrensel Basıl Yayın.

Celil, Celilê (1992). XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler. (Çev. M. Demir) Ankara: Özge Yayınları.

Celil, Celilê (2013). Ondokuzuncu Yüzyıl Sonu Yirminci Yüzyıl Başı Kürt Aydınlanması. (Çev. A. Karabağ). İstanbul: Avesta Yayınları.

Cemal, Salih (2023a). İngiliz ve Fransız Arşiv Belgelerinde Şeyh Said Hareketi. İstanbul: Nûbihar.

Cemal, Salih (2023b). İngiliz ve Fransız Arşiv Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul'da Kürtler . İstanbul: Nûbihar.

Cemilpaşa, Ekrem (2016). Muhtasar Hayatım. İstanbul: Avesta.

Cemilpaşa, Ekrem (2018). Muhtasar Kürdistan Tarihi. İstanbul: Avesta.

Chirguh, Bletch (2009). Kürt Sorunu Kökeni ve Nedenleri. (Çev. N. Nuyan) İstanbul: Avesta.

Chomsky, Noam (2001). Dil ve Zihin. (Çev. A. Kocaman) Ankara: Ayraç Yayınevi.

Cibo, Nezîrê (2010). Hevêrkan Sultanları-1. İstanbul: Komal.

Cibo, Nezîrê (2013). Midyat'tan Baltık Kıyılarına Hevêrkan Sultanları- 2. Diyarbakır: Lîs Yayınları.

Ciğerli, Sabri ve Saout, Didier L. (2022). Fransız Diplomatik Arşivlerinde Kürtler: Kürt Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı (1874-1945). (Çev. H. Bucak) İstanbul: Avesta.

Çakır, Serpil (2019). Erkek Kulübünde Siyaset. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Çakır, Serpil (2021). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis Yayınları.

Çakmak, Yalçın (2023). Said Nursî / Said-i Kürdî (1877-1960). Şu Kitapta: Ed. Tanıl Bora ve Kıvanç Koçak. Yüz Cumhuriyet Tarihinden 100 Portre. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 26-30.

Çataltepe, Özgür (2023). Katliamdan İsyan Üretmek. Şu Kitapta: Haz. Yalçın Çakmak ve Ahmet Özcan. Şekâvet, Hıyânet, İsyan Geç Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eşkıyalık. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 89-114.

Çağlayan, Ercan (2014). Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çağlayan, Ercan (2018). Milliyetçi Bir Kürt Hanedanı: Cemilpaşazadeler. Şu Kitapta: Haz. Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur. Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 107-121.

Çelik, Adem (2019). Osmanlı'da Siyasal Akımlar, Modernleşme ve Din. Şu Kitapta: Haz. Atıl Cem Çiçek ve Adem Çelik, Tarihsel Süreçte Türkiye'de Din ve Siyaset. İstanbul: Efe Akademi Yayınevi, s. 1-48.

Çeğin, Güney, Göker, Emrah, Arlı, Alim (2016). Sunuş. Şu Kitapta: Ed. Güney Çeğin vd. Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 13-32.

Çiçek, Evin (2020). Kemalizm ve Kürd Ulusal Sorunu-I. Van: Sîtav Yayınları.

Çiçek, Evin (2021). Kemalizm ve Kürd Ulusal Sorunu-II. Van: Sîtav Yayınları.

Döger, Yusuf Ziya (2021). Şeyh Said Hareketi Sonrası Pêçar Tenkil Harekâtı. İstanbul: Nûbihar.

Dündar, Fuat (2002). İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918). İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirer, Hüseyin (2008). Ha Wer Delal Emînê Perîxanê'nin Hayatı. İstanbul: Avesta Yayınları.

Dersimi, M. Nuri (1952). Kürdistan Tarihinde Dersim. Halep: Ani Matbaası.

Dersimi, Nuri (1992). Dersim'e ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım. (M. Bayrak, Dü.) Ankara: Özge Yayınları.

Doğan, Avni (1964). Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası. İstanbul: Dünya Yayınları.

Edmonds, C. J. (2003). Kültler, Türkler ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve inceleme (1919-1925). (Çev. S. R. Serdar Şengül) İstanbul: Avesta.

Fırat, Abdulilah (2022a). Şeyh Said Efendi Hayatı-İlmi & Tasavvufi Anlayışı- 1925 Hareketi. İstanbul: Avesta.

Fırat, Abdulilah (2022b). Şeyh Said Efendi Hayatı-İlmi & Tasavvufi Anlayışı- 1925 Hareketi - II. İstanbul: Avesta.

Fırat, Abdulilah (2022c). Şeyh Said Efendi Hayatı-İlmi & Tasavvufi Anlayışı- 1925 Hareketi - III. İstanbul: Avesta.

Fırat, Dılşad ve Fırat, Dılhad (2022). Şeyh Said Oğlu Şeyh Ali Rıza Hatıraları Babam Şeyh Said Şeyh Said Hadisesinin İç Yüzü. Ankara: 40 Kitap Yayınevi.

Fırat, Mehmet Şerif (1983). Doğu İlleri ve Varto Tarihi. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Fırat, Nuri (2010). Kürtler Aslında Yoklar! İstanbul: Medyayınları.

Fırat, Nuri (2015). Aşiret ve İsyan: Batı'nın Kürt Algısı. İstanbul: Avesta Yayınları.

Fuccaro, Nelida (2005). Manda Yönetimi Suriye'sinde Kürtler ve Kürt Milliyetçiliği: Siyaset, Kültür ve Kimlik. Şu Kitapta: Ed. Abbas Vali. Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar (Çev.F. Adsay ve Ü. A. Kılıç). İstanbul: Avesta, s. 231-260.

Gellner, Ernest (2018). Uluslar ve Ulusçuluk. (Çev. B. E. Günay Göksu Özdoğan) İstanbul: Hil Yayınları.

Göker, Emrah (2016a). "Ekonomik İndirgemeci" Mi Dediniz?. Şu Kitapta: Ed. Güney Çeğin vd. Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 277-302.

Göker, Emrah (2016b). Araştırma Tasarımı Açısından Pierre Bourdieu'nün Sanat Sosyolojisi. Şu Kitapta: Ed. Güney Çeğin vd. Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi İstanbul: İletişim Yayınları, s. 525-558.

Göktürk, Eren Deniz (2008). 1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri. Şu Kitapta: Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 103-116.

Göldaş, İsmail (1991). Kürdistan Teâli Cemiyeti. İstanbul: Doz Yayınları.

Gellner, Ernest (1992). Uluslar ve Ulusçuluk. (Çev. G. G. Özdoğan ve B. E. Behar) İstanbul: İnsan Yayınları.

Genç, Vural (2018). İdris-i Bidlîsî'yi Yeniden Düşünmek. Şu Kitapta: Haz. Yalçın Çakmak ve Tuncak Şur. Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 31-41.

Georgeon, François (2006). Osmanlı-Türk Modemleşmesi 1900-1930. (Çev. A. Berktay) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Geylani, Hamit (2019). Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Mücadelesinin En Geniş Damarı. İstanbul: Belge Yayınları .

Gorgas Tejel, Jordi (2020). Kürt Milli Cemiyeti Xoybûn. (Çev. H. Bucak) İstanbul: Avesta.

Hakan, Sinan (2011). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867). İstanbul: Doz Yayıncılık.

Hakan, Sinan (2013). Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920). İstanbul: İletişim Yayınları.

Han, Abdulbari (2023). Tanıkların Anlatımı İle 1925 Şeyh Sait Kıyamı Cibranlı Halit Bey ve Azadi Örgütü. İstanbul: Doz Yayıncılık.

Hanioğlu, M. Şükrü (1981). Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi . İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Hanioğlu, M. Şükrü (1985). Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, 1889-1902. İstanbul: İletişim Yayınları.

Hassanpour, Amir (2005). Kürt Kimliğinin İnşası: Yirminci Yüzyıl Öncesi Tarihsel ve Edebi Kaynaklar. Şu Kitapta: Ed. Abbas Vali içinde, Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar (Çev. Fahriye Adsay vd.). İstanbul: Avesta Yayınları, s. 135-198.

Hawar, Mihemed Resûl (2022). Simko Axayê Şikakî û Tevgera Neteweyî ya Kurd. (Çev. Z. Avci) İstanbul: Nûbihar.

Hay, W. Rupert (2005). Kürdistan'da İki Yıl 1918-1920. (Çev. F. Adsay) İstanbul: Avesta.

Hechter, Michael (1975). Internal Colonialism, the Celtic Fringe in British National Development 1536-1966. Los Angeles: University of California Press.

Henning, Barbara (2019). Osmanlının Son Döneminde ve Sonrasında Osmanlı-Kürt Bedirxaniler Ailesinin Tarihi / Bir Genel Bakış Denemesi ve Daha Fazla Araştırmaya Çağrı. Şu Kitapta: Kamiran Alî Bedirxan (1895-1978). (Çev. H. Bucak, & H. İlhan). İstanbul: Avesta, s. 11-28

Henning, Barbara (2021). Osmanlı-Kürt Bedirxani Aile Tarihinin İmparatorluk ve İmparatorluk Sonrası Bağlamlarındaki Anlatıları: Devamlılıklar ve Değişimler. (Çev. İ. Bingöl) İstanbul: Avesta Yayınları.

Hilmi, Refik (2023). Kürt Meselesi Safahatından. (Dü. M. Akyürekli) İstanbul: Avesta.

Hobsbawm, E. (2006). Giriş: Gelenekleri İcat Etmek. Şu Kitapta: Der. Terence Ranger ve Eric Hobsbawm. Geleneğin İcadı (Çev. M. M. Şahin) İstanbul: Agora Kitaplığı, s. 1-18.

Hobsbawm, Eric J. (2014). 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik". (Çev. O. Akınhay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hocaoğlu, Baran (2010). II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913. İstanbul : Kitap Yayınevi.

İhsan Nuri Paşa (1991). Kürtlerin Kökeni. (Çev. M. Tayfun) İstanbul: Doz Yayınları.

İhsan Nuri Paşa (1992). Ağrı Dağı İsyanı. İstanbul: Med Yayıncılık.

İhsan Nuri (2022). Kürt İsyanı. Şu Kitapta: Sedat Ulugana. Efendinin Suçunu Üstlenmek Kürt Tarihinde Direniş ve İşbirlikçilik. Diyarbakır: Dara Yayınları, s. 46-57.

İhsan Nuri (2024). Anılarım. Şu Kitapta: Sedat Ulugana. İhsan Nuri Paşa'nın Anıları ve Ağrı İsyanı Raporları (Çev. S. Ulugana). Ankara: Dipnot Yayınları, s. 77-228.

Ortaylı, İlber (2019). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Kronik Kitap.

İnönü, İsmet (1998). Cumhuriyetin İlk Yılları - İsmet İnönü'nün Hatıraları I (1923-1938). İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.

Işık, İbrahim S. (2019). A'dan Z'ye Kürtler Kişiler-Kavramlar-Kurumlar. İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Işık, S. Uğur (2019). Ekrem Cemilpaşa-Bir Kürt Milliyetçisinin Portresi. İstanbul: Avesta.

Jourdain, Anne, Naulin, Sidonie (2016). Pierre Bourdieu'nun Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları. (Çev. Ö. Elitez) İstanbul: İletişim Yayınları.

Jusdanis, Gregory (1998). Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür Milli Edebiyatın İcat Edilişi.(Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

Jwaideh, Wadie (2009). Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi. (Çev. İ. Çekem ve A. Duman) İstanbul: İletişim Yayınları.

Kahraman, Ahmet (2004). Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Kaligian, Dikran Mesrop (2017). Taşnaklar ve İttihatçılar. (Çev. D. M. Taşyürek) İstanbul: Aras Yayıncılık.

Kalman, M. (1997). Belge, Tanık ve Yaşayanlarıyla Ağrı Direnişi 1926-1930. İstanbul: Pêrî Yayınları.

Karabekir, Kazım (1951). İstiklâl Harbimizin Esasları. İstanbul: Sinan Matbaası Neşriyat Evi.

Karaca, Emin (2013). Ağrı Eteklerinde İsyan Bir Kürt Ayaklanmasının Anatomisi. İstanbul: Pusula Yayıncılık.

Karademir, Nihat (2022). Osmanlı'nın Son Yüzyılında Kürtler Modernleşme, Merkeziyetçilik ve İsyan. İstanbul: Nûbihar.

Kaya, Zeynep (2023). Kürdistan'ın Haritalandırılması ve Algılanması. Şu Kitapta: Haz. Ayhan Işık vd. Kürtler ve Cumhuriyet. Ankara: Dipnot Yayınları, s. 199-208.

Kayalı, Hasan (2019). Jön Türkler ve Araplar Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918. (Çev. T. Yöney) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kemali, Ali (1932). Erzincan. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

Kendal (2021). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler. Şu Kitapta: Ed. Gèrard Chaliand. Kürtler ve Kürdistan (Çev. A. Top). Ankara: Aryen Yayınları, s. 33-80.

Kieser, Hans-Lukas (2005). Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938. (Çev. A. Dirim) İstanbul: İletişim Yayınları.

Klein, Janet (2014). Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri. (Çev. R. Akman) İstanbul: İletişim Yayınları.

Koç, Yunus (2021). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürt Kimliği (1900-1920). İstanbul: Vadi Yayınları.

Koçin, Abdulhakim ve Ertüren, Eyüp (2020). Şark İstiklal Mahkemesi Şeyh Said Davası Mahkeme Tutanakları. Ankara: Nobel Yayınları.

Kolektif (2020). Banyas 1985: Rewşen Bedirxan - Mehmed Uzun Sohbeti ve Mektuplar Banyas 1985: Rewşen Bedirxan - Mehmed Uzun Sohbeti ve Mektuplar. İstanbul: Avesta.

Konak, İsmet (2022). Sosyalist Kürtler Devrim, İnşa, Sürgün. İstanbul: Nûbihar.

Kurdî, B. Seîdê (2016). Munazerat. (Çev. A. Etmanî) İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Kurubaş, Erol (2004). Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye (Cilt 1). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kutlar, Mithat (2010). Nuriye Ulviye Mevlan ve "Kadınlar Dünyası"nda Kürtler. İstanbul: Avesta.

Kutlay, Naci (2019). Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci. İstanbul: Dipnot Yayınları.

Kutlay, Naci (2021). İttihat Terakki ve Kürtler. Ankara: Dipnot Yayınları.

Kutschera, Chris (2013). Kürt Ulusal Hareketi. (Çev. F. Başkaya) İstanbul: Avesta.

Lahûtî, Ebulqasim (2007). Kürtler ve Kürdistan. Şu Kitapta: Haz. Celilê Celîl. Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak (Çev. H. Kaya). İstanbul: Evrensel Basım Yayın, s. 172-177.

Lewis, Bernard (2000). Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği. (Çev. M. Harmancı) İstanbul: Sabah Kitapları.

Lipset, Seymour M. (2021). Giriş. Şu Kitapta: Haz. Robert Michels. Siyasi Partiler: Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelenmesi. (Çev. İ. Sipahi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. xliii-lxvi.

Mahmutzade, Rehim Şinoyi (2016). General İhsan Nuri Paşa. (Çev. İ. Sunkur) Van: Sîtav Yayınları.

Malbat, Ekrem (2019). Kürd Kadınları Teâli Cemiyeti ve Nizamnamesi. İstanbul: Nûbihar.

Malmîsanij (1993). Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri. İstanbul: Fırat Yayınları.

Malmîsanij (1998). Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi . Spånga: Apec Yayınları.

Malmîsanij (2002). Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti: İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği . İstanbul: Avesta.

Malmîsanij (2004). Diyarbekirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği. İstanbul: Avesta.

Malmîsanij (2009). Cızira Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları . İstanbul: Avesta .

Malmîsanij (2010). Yirminci Yüzyılın Başında Diyarbekir'de Kürt Ulusculuğu (1900-1920). İstanbul: Vate Yayınevi.

Malmîsanij (2011). İlk Kürt Gazetesi Kurdıstan'ı Yayımlayan Abdurrahman Bedirhan (1868-1936). İstanbul: Vate Yayınevi.

Manela, Erez (2020). Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Sömürge Karşıtı Milliyetçiliğin Kökenleri Wilsoncu Moment. (Çev. E. Özler) İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2015). Bediüzzaman Said Nursi Olayı: Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marshall, Gordon (1999). Sosyoloji Sözlüğü. (Çev. O. Akınhay, & D. Kömürcü) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

McCarthy, Justin vd. (2006). The Armenian Rebellion at Van. Utah: The University of Utah Press.

Mcdowall, David (2004). Modern Kürt Tarihi. (Çev. N. Domaniç). Ankara: Doruk Yayımcılık.

Meriç, Cemil (2021). Bu Ülke. (Haz. M. A. Meriç) İstanbul: İletişim Yayınları.

Mevlânzâde, Rıfat (2009). Sürgün Hatıralarım. (Haz. M. Kutlar) İstanbul: Avesta.

Mevlanzade, Rıfat (2017). Türkiye İnkılabının İç Yüzü. (Haz. K. Kahraman) İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Michels, Robert (2021). Siyasi Partiler: Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelenmesi. (Çev. İ. Sipahi). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Mills, C. Wright (2021). İktidar Seçkinleri. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Milner, Murray (2015). Elites: a General Model. Cambridge: Polity Press.

Mosca, Gaetano (1939). The Ruling Class. (Çev. H. D. Kahn). New York&London: Mcgraw-Hill Book Company.

Mumcu, Uğur (1993). Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Nairn, Tom (2015). Milliyetçiliğin Yüzleri Janus'a Yeni Bir Bakış. (Çev. M. Ratip ve S. Kırdar) İstanbul: İletişim Yayınları.

Nebez, Cemal (2023). Kürd Ulusal Düşüncesi. (Çev. M. Özdemir). Van: Sitav Yayınları.

Noel, E. W. Charles (2014). Kürdistan 1919-Binbaşı Noel'in Günlüğü. İstanbul: Avesta.

Nursi, Abdurrahman (1997). Bediüzzaman'ın Hayatı. İstanbul: Nubihar Yayınları.

Nursi, Said (2006). Divân-ı Harb-i Örfi. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.

Nursi, Said B. (1994). Tarihçe-i Hayatı. İstanbul: Envar Neşriyat.

Olson, Robert (1992). Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı (1880-1925). (Çev. Peker, B. ve Kıraç, N.) Ankara: Özge Yayınları.

Örgeevren, Ahmet Süreyya (2002). Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi. İstanbul: Temel Yayınları.

Örs, Orhan (2019). Aşiretçilik, Milliyetçilik ve İslamcılık Kavşağında Osmanlı'nın Kürt Siyaseti (1876-1909). İstanbul: Nubihar .

Özbilge, Nevcihan (2020). Çekirgeler, Kürtler ve Devlet Erken Cumhuriyet Dönemine Yeniden Bakmak. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Özkırımlı, Umut (2016). Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Özoğlu, Hakan (2009). Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Özoğlu, Hakan (2017). Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği Kimlik, Evrim ve Sadakat. (Çev. Nilay Gündoğan vd.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Özsöz, Cihat (2019). Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi. Şu Kitapta: Serap Suğur ve Aylin Görgün Baran. Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 2-21

Pareto, Vilfredo (2018). Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü. (Çev. M. Z. Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Perinçek, Mehmet (2014). Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Pêşeng, Remzî (2011). Dördüncü Bakış Kürt Milliyetçiliğinin Alt yapı Analizi Cilt 1. İstanbul: Hîvda İletişim.

Purçak, Mehmet Emin (2020). Buhranda Bir Kürt Aydını Bitlisli Kemal Fevzi ve Üç Eseri. İstanbul: Nûbihar.

Ramiz, Lütfî Ahmet (2007). Emir Bedirhan 20. Yüzyılın Başlarında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek. İstanbul: bgst Yayınları.

Resulan, Osman (1994). Bediüzzaman'ın Volkan Yazıları. İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Reynolds, Michael A. (2016). İmparatorlukların Çöküşü: Osmanlı-Rus İmparatorluklarının Çatışması ve Çöküşü, 1908-1918. (Çev. Y. Aşıkoğlu) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Süphandağ, Kemal (2012). Hamidiye Alayları Ağrı Kürt Direnişi ve Zîlan Katliamı. İstanbul: Pêrî Yayınları.

Salar, Muhammed (tarih belirtilmemiş). Bedîûzzaman Seîdê Kurdî en-Nursî İddialar & Cevaplar. İstanbul: EZR Yayınları.

Sasuni, Garo (1992). Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri. (Çev. M. Y. Bedros Zartaryan) İstanbul: Med Yayınevi.

Scalbert-Yücel, Clemence (2018). Şeyh Said ile Mirasının Türkiye'deki Kürt Siyasetinin İnşasına ve Kürt Siyasi Sağının Oluşumuna Etkisi. Şu Kitapta: Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur. Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 159-172.

Searle, John R. (1983). Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind. New York: Cambridge University Press.

Sebrî, Osman (2021). Hatıralarım. Diyarbakır: Lîs.

Sekban, Şükrü Mehmet (1998). Kürt Sorunu. İstanbul: Kamer Yayınları.

Serdî, Hasan Hişyar (1994). Görüş ve Anılarım. (Çev. E. Cûnî) İstanbul: Med Yayınları.

Sever, M. Emin (2023). Kürt Tarihinden Bir Kesit Azadî Örgütü ve Cibranlı Xalid Bey. İstanbul: Avesta.

Sever, Tahsin (2021). 1925 Hareketi Azadî Cemiyeti. İstanbul: Nûbihar.

Silopî, Zinnar (2014). Doza Kurdistan. (Dü. S. U. Işık) İstanbul: Avesta.

Sinno, Abdurrauf (2011). Osmanlı'nın Sancılı Yıllarında Araplar- Kürtler- Arnavutlar (1877-1881). (Çev. A. Batur) İstanbul: Selenge Yayınları.

Sipahi, İmre ve Dereli, Toker (2021). Oligarşinin Tunç Kanunu: Michels'in Teorisi Çerçevesinde Dünyada ve Türkiye'de Parti İçi ve Sendika İçi Demokrasi Sorunsalı. Şu Kitapta: Haz. Robert Michels. Siyasi Partiler: Modern

Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelenmesi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. xiii-xxxvii.

Smith, Anthony D. (1994). Milli Kimlik. (Çev. B. S. Şener) İstanbul: İletişim Yayınları.

Smith, Anthony D. (2002). Ulusların Etnik Kökeni. (Çev. S. Bayramoğlu ve H. Kendir) Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Smith, Anthony D. (2013). Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih (Çev. Ü. H. Yolsal). Ankara: Atıf Yayınları.

Soileau Kızıldağ, Dilek (2018). Koçgirili Alişer Efendi. Şu Kitapta: Haz. Yalçın Çakmak ve Tuncay Şur. Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 205-220.

Soileau Kızıldağ, Dilek (2021). Koçgiri İsyanı Sosyo-Tarihsel Bir Analiz. İstanbul: İletişim Yayınları.

Susen, Simon ve Turner, Bryan S. (2019). Pierre Bourdieu'nün Mirası Üzerine İlk Düşünceler. Şu Kitapta: Haz. Güney Çeğin. Pierre Bourdieu'nün Mirası: Eleştirel Söylemler (Çev. A. K. Gülen). Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 7-24.

Swartz, David (2018). Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi. (Çev. E. Gen). İstanbul: İletişim Yayınları.

Swartz, David L. (2022). Simgesel İktidar Siyaset ve Entellektüeller Pierre Bourdieu'nün Siyaset Sosyolojisi. (Çev. E. Gurbanova & C. Sili). Ankara: Fol Yayınları.

Şen, Sebahattin (2019). Gemideki Hayalet: Türk Sinemasında Kürtlüğün ve Türklüğün Kuruluşu. İstanbul: Metis Yayınları.

Şerefhan (1971). Şerefname. (Çev. M. E. Bozarslan) İstanbul: Ant Yayınları.

Şeyh Said Efendi (2021). Kütüphane Risalesi. (Dü. A. Fırat) İstanbul: Avesta.

Şeyh Said Efendi (2022). Fetvâlar Mecmûası. (Dü. A. Fırat) İstanbul: Avesta.

Şeyh Ubeydullah Nehrî (2022). Tuhfetü'l Ahbâb Mesnevî-i Sânî. (Dü. Veysel Başçı) İstanbul: Avesta.

Şimşir, Bilâl N. (2007). Kürtçülük (1787-1923). Ankara: Bilgi Yayınevi.

Temel, Celal (2023). İlk ve Orta Kuşak Kürd Önder ve Aydınlar. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.

Timur, Taner (2007). Marksıım, İnsan ve Toplum. İstanbul: Yordam Kitap.

Tunaya, Tarık Zafer (1986). Türkiye'de Siyasal Partiler (Cilt II). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (1988). Türkiye'de Siyasal Partiler (Cilt I). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Ulugana, Sedat (2022a). "Şiddet Yüzyılı" İçinde Dört Sınırdaş Aşiret: Hesenan, Cibran, Pencînaran ve Xweytî (1837-1937). Şu Kitapta: Tuncay Şur ve Yalçın Çakmak. Aktör, Müttefik, Şakî Kürt Aşiretleri. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 317-350.

Ulugana, Sedat (2022b). Kürdün Üç Hali Direniş-Katliam-Sürgün. Diyarbakır: Dara Yayınları.

Ulugana, Sedat (2022c). Kürt-Ermeni Coğrafyasının Sosyopolitik Dönüşümü (1908-1914)- Halidîler, Hamidiyeliler, Bedirhaniler ve Taşnaklar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ulugana, Sedat (2024). İhsan Nuri Paşa'nın Yaşamından Kesitler. Şu Kitapta: Sedat Ulugana. İhsan Nuri Paşa'nın Anıları ve Ağrı İsyanı Raporları. Ankara: Dipnot Yayınları, s. 11-76.

Uzun, Mehmed (2005). Siya Evînê. İstanbul: İthaki Yayınları.

Uzun, Mehmed (2007). Bîra Qederê. İstanbul: İthaki Yayınları.

Ünlü, Barış (2022). Türklük Sözleşmesi Oluşumu, İşleyişi ve Krizi. Ankara: Dipnot Yayınları.

Vali, Abbas (2005). Giriş: Milliyetçilik ve Köken Sorunu. Şu Kitapta: Ed. Abbas Vali. Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri Üzerine Çalışmalar (Çev. Fahriye Adsay vd.). İstanbul: Avesta Yayınları, s. 19-34.

Vali, Abbas (2013). Kürt Tarihi Kimliği ve Siyaseti. (Çev. İ. Bingöl) İstanbul: Avesta.

Vergin, Nur (2007). Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar. İstanbul : Bağlam Yayıncılık.

Veroj, Seîd (2017). Mewlanzade Rıfat û Rojnameya Serbestî. İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.

Veroj, Seîd (2018). Du Birayên Bedirxanî: Celadet û Kamiran Bedirxan 1913-1923. Diyarbakır: Weşanên Dara.

Veroj, Seîd (2020). Cemîyeta Hêvî ya Telabeyê Kurd (Kürd Talebe Hêvî Cemiyeti) û Rojî Kurd (1913). Diyarbakır: Weşanên Dara.

Veroj, Seîd (2023). 20. Yüzyılın Başlarında Kürd Dili Üzerine Çalışmalar - 1900/1923. Van: Peywend Yayınları.

Veroj, Seîd (2024). Kurdistan (1919-1920). Diyarbakır: Weşanên Dara.

Wacquant, Loïc (2014). Giriş. Şu Kitapta: Haz. Pierre Bourdieu ve Loïc Wacquant. Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar (Çev. N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 13-46.

Wacquant, Loïc (2021). Toplumsal Bir Prakseoloji İçin Bourdieu Sosyolojisinin Yapısı ve Mantığı. Şu Kitapta: Haz. Pierre Bourdieu ve Loïc Wacquant. Düşünümsel Sosyolojiye Davet (Çev. N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları, s. 33-100.

Weld, Mary (2006). Bediüzzaman Said Nursi Entelektüel Biyografisi (Çev. C. Taşkın). İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Xanî, Ehmedê (2010). Mem û Zîn (Çev. K. Yıldırım). İstanbul: Avesta.

Yalçın, Enver (2021). Bir Siyasetçi ve Lider Olarak: Seyid Abdulkadir. İstanbul: Avesta.

Yaşar Hanım (2023). Vefadari. Şu Kitapta: Haz. Sedat Ulugana ve Kumru Toktamış. Ağrı İsyanı'nda İstanbullu Bir Kadın Yaşar Hanım'ın Anıları. Ankara: Dipnot Yayınları, s. 29-147.

Yüksel, Metin (2009). Sunuş. Şu Kitapta: Celadet Ali Bedirxan ve Kamiran Ali Bedirxan, Edirne Sükûtunun İç Yüzü. İstanbul: Avesta, s. 7-15.

Yavuz, M. Hakan (2005). Bediüzzaman Said Nursi ve Nurculuk. Şu Kitapta: Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 264-269.

Yeğen, Mesut (2011). İngiliz Belgelerinde Kürdistan. Ankara: Dipnot Yayınları.

Yeğen, Mesut (2015). Devlet Söyleminde Kürt Sorunu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yildizli, Kerim (2004). The Kurds in Iraq The Past, Present and Future. London: Pluto Press

Zürcher, Eric J. (2000). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. (Çev. Y. S. Gönen) İstanbul: İletişim Yayınları.

Zetterberg, Hans L. (2018). Önsöz: Pareto'nun Seçkinler Teorisi. Şu Kitapta: Haz. Pareto Vilfredo. Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü: Kuramsal bir Sosyoloji Uygulaması (Çev. M. Z. Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 7-24.

2. Makaleler, Bildiriler ve Diğer Basılı Yayınlar

Altan, Bilal (2017). Kürdistan Teâlî Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler.Yayımlanmamış Doktora Tezi. Mardin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Mardin.

Aksoy, Gürdal (2021). Osmanlıcılıktan Anadolumerkezciliğe Kürtler. Belirtilmemiş, Belirtilmemiş. 1-25.

Arslan, D. Ali (2003). "Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi." Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(6), 115-135.

Atmaca, Metin (2022). "The Road to Sèvres: Kurdish Elites and Question of Self-Determination After the First World War". International Journal of Conflict and Violence, 16, 1-13.

Aydınkaya, Fırat (2016). "Kürt Modernleşmesi." Kürt Tarihi Dergisi, 25, 8-21.

Aydınkaya, Fırat (2019). "Cegerxwin: Kürt Sosyalizmine Giriş ya da Cibrilê Sosyalizmê." Kürd Araştırmaları Dergisi, 1(1), 19-32.

Aytepe, Oğuz (1998). "Yeni Belgelerin Işığında Kürt Teâli Cemiyeti." Tarih ve Toplum, 29(174), 9-16.

Bajalan, Djene R. (2021). "Konformizm ve Ayrılıkçılık Arasında: İstanbul'da Bir Kürt Öğrenci Örgütü (1912 –1914)." (Çev. D. Aslan). Kürd Araştırmaları Dergisi, 1(6), 99-120.

Bölme, Selin M. (2015). "Hoybun Örgütü: Kürt Milliyetçiliğinde Yeni Bir Evre." International Journal of Kurdish Studies, 1(2), 33-55.

Bruinessen, Martin v. (2010). "Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i ve Kürt Milli Uyanışının Ortaya Çıkışındaki Rolü." Dipnot, 1, 227-242.

Dede, Kadir (2015). Türk Ulusunun İnşa Sürecinde Romanın Rolü, 1923-1938. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. Ankara.

Demir, Bahattin (2010). "Devlet Destekli Kürtçe Eğitim Kürd Meşrutiyet Mektebi." Toplumsal Tarih, 72-78.

Ertüten, Eyüp (2018). Şark İstiklal Mahkemesi: Şeyh Said İsyanı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Ankara.

Issı, Murat (2013). Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902). e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, (9), 127-147.

Issı, Murat (2013). Yunan Belgelerinde Kürtlere Özerklik. Kürt Tarihi, (6), 28-35.

Karakaş, Mehmet (2022). "Türk Modernleşmesi Üzerine Değerlendirmeler". Sosyologca, 24. 109-120.

Karimi, Sara Zindi (2013, Haziran-Temmuz). İran ve Hoybun Hareketi: Paris ve Bağdat Görüşmeleri. Kürt Tarihi Dergisi, (7), 44-51.

Kıran, İsmail (2021). Aristokrat Kürt Aileler: Arvasiler. Kurdiyat, (3), 119-144.

Koç, Yener (2012). Bedirxan Pashazades Power Relations and Nationalism (1876-1914). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. İstanbul.

Kocaaga, Osman (2019). Siyasal Vekalet Eylemi Üzerinden Tahakküm İlişkilerini Düşünmek: Cumhuriyet Halk Partisi'nde Aday Belirleme Süreçleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Anabilim Dalı. İstanbul.

Koytak, Elyesa (2012). "Tahakküme Hükmetmek: Bourdieu Sosyolojisinde Toplum ve Bilim İlişkisi." Sosyoloji Dergisi, 25(2), 85-101.

Malbat, Ekrem (2023, Temmuz 29). "Ekrem Malbat: Kürt Medreseleri Kürdistan'da Uzun Süre Birer Yerel Yönetim Merkezi Olarak İşlev Gördü." (Röportaj Yapan: F. Buğday).

Malmîsanij (2022). "1914 Tarihli "Qomîta Kurd"ün Mührü ve Bedirhanzade Abdürrezzak'ın Mücadelesi." Kürt Tarihi, (48), 4-11.

Mermertaş, Bahtiyar (2011). Biyo-Politika, Özneleş(tir)me ve Milliyetçilik: Kürt Toplumsal Hareketleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı. İstanbul.

Mermertaş, Bahtiyar (2013). ""Kendimize Türk demiyorduk, ama Kürtlüğü de savunmuyorduk": 19. Yüzyıldan Cumhuriyete Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Elit(ler)i." Dipnot, (11-12), 217-236.

Reynolds, Michael A. (2011). Abdürrezzak Bedirhan: Ottoman Kurd and Russophile in the Twilight of Empire. Kritika, 12(2), 411-450.

Sarıkçıoğlu, Melike (2013). "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı." Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 1-34.

Soleimani, Kamal (2014). Islam and Competing Nationalisms: The Kurds and the Turks in the late Ottoman Era. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Columbia University. New York.

Şen, Sebahattin (2014). "Pierre Bourdieu Sosyolojisinde Düşünümsellik." Cogito, Özel Sayı, 366-388.

Ozsoy, Hişyar (2010). Between Gift and Taboo: Death and the Negotiation of National Identity and Sovereignty in the Kurdish Conflict in Turkey. Yayımlanmamış Doktora Tezi. The University of Texas Press, Austin.

Tejel, Jordi (2020). "SSCB ile İlk Karşılaşmalar: Suriye ve Lübnan'daki Milliyetçi Kürt Hareket, 1927-1946." Kürt Tarih Dergisi, (41), 10-15.

3. Elektronik Kaynaklar

Bardakçı, Murat (2013). “İşte, 1920'lerde Yayınlanan İlk Kürt Bildirisinin Gizli Kalmış Tam Metni.” Erişim Tarihi: 03.11. 2022. https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/830129-iste-1920lerde-yayinlanan-ilk-kurt-bildirisinin-gizli-kalmis-tam-metni

Coşkun, Vahap (2022). “Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal’e Mektup.” Erişim Tarihi: 03.10.2023. https://www.perspektif.online/bir-kurt-aydinindan-mustafa-kemale-mektup/

Genç, İbrahim (2016). “Serhat ve Kafkasya Kürtlerine Karşı Sınır Politikaları.” Erişim Tarihi: 21.05.2021. https://birikimdergisi.com/guncel/7640/serhat-ve-kafkasya-kurtlerine-karsi-sinir-politikalari

Cumhuriyet Gazetesi (1930). “İsmet Pş.nın Dünkü Mühim Nutku.” Erişim Tarihi: 06.07.2023. https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1930-07-29/1

Mazhar, Yusuf (1930). “Ararat Eteklerinde.” Erişim Tarihi: 06.07.2023. https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1930-07-18/3

Nadi, Yunus (1930). “Şark'taki Hâdise ve İran!” Erişim Tarihi: 06.07.2023. https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1930-07-13/0

Cumhuriyet Gazetesi (1932). “Ağrı Dağı Maznunları Hüküm Giydiler.” Erişim Tarihi: 06.07.2023. https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1932-05-23/5

Sever, Mehmet Emin (2020). “Kürt Tarihinden Bir Kesit: Azadi Örgütü ve Cıbranlı Halit Bey.” Erişim Tarihi: 02.02.2024. https://kovarabir.com/4451/m-emin-sever-kurt-tarihinden-bir-kesit-azadi-orgutu-ve-cibranli-halit-bey/

Şawes, Îsmaîl Heqî (2023). “Komîteya Îstiqlal Kurdistanê.” Erişim Tarihi: 05.11.2023. http://kovarabir.com/ismail-heqi-sawes-komiteya-istiqlala-kurdistane/

ÖZGEÇMİŞ

Yazar, 2009 yılında girdiği Kafkas Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünü 2013'te bitirdi. 2018 yılında "Çarlık Dönemi Azerbaycan'da Türk Milliyetçiliği" başlıklı tezini savunduktan sonra, 2019'da Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi programında doktora eğitimine başladı.